

Издавач:

Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву

Алексе Шантића 1, Пале

Телефон: 057 223479

Е-пошта: filozof@paleol.net

<http://www.ffuis.edu.ba/radovi>

За издавача:

Проф. др Миленко Пикула

Редакција:

Проф. др Снежана Билбија, проф. др Драгољуб Крнета, проф. др Милош Ковачевић, проф. др Мишо Кулић, проф. др Раде Попадић, проф. др Рајко Кулић, проф. др Бранко Летић, проф. др Ђуро Тошић, проф. др Миленко Пикула, проф. др Миланка Бабић, проф. др Драган Бараћ, проф. др Горан Јовић и доц. др Саша Кнежевић

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Милош Ковачевић

Секретар редакције:

Проф. др Миланка Бабић

Технички уредник:

Властимир Пантић

Лектура и коректура:

Јадранка Регоје

Превод на енглески:

Мр Марија Летић

Компјутерски слог:

Властимир Пантић

Штампа:

„DIS-CompanуЃд.о.о. Пале

Тираж:

300 примјерака

Пале, 2010.

ISSN 1512-5859

УНИВЕРЗИТЕТ У ИСТОЧНОМ САРАЈЕВУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ ПАЛЕ

РАДОВИ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
ФИЛОЛОШКЕ НАУКЕ

БРОЈ
12
књига 1

Пале,
2010

Publisher:

Faculty of Philosophy
University of East Sarajevo
Alekse Šantića 1, Pale
Phone: 057 223479
E-mail: filozof@paleol.net
<http://www.ffuis.edu.ba/radovi>

General Editor:

Milenko Pikula

Editorial Board:

Snežana Bilbija, Dragoljub Krneta, Miloš Kovačević, Mišo Kulić, Rade Popadić, Rajko Kuljić, Branko Letić, Đuro Tošić, Milenko Pikula, Milanka Babić, Dragan Barać, Goran Jović and Saša Knežević

Editor-in-Chief:

Miloš Kovačević

Editorial Board Secretary:

Milanka Babić

Technical Editor:

Vlastimir Pantić

Language Editing and Proofreading:

Jadranka Regoje

English Translation:

Marija Letić

Desktop Publishing:

Vlastimir Pantić

Printed by:

„DIS-Company” d.o.o. Pale

Circulation:

300 copies

Pale, 2010.

ISSN 1512-5859

UNIVERSITY OF EAST SARAJEVO
FACULTY OF PHILOSOPHY PALE

FACULTY OF PHILOSOPHY
COLLECTION OF PAPERS

PHILOLOGY

ISSUE

12

volume 1

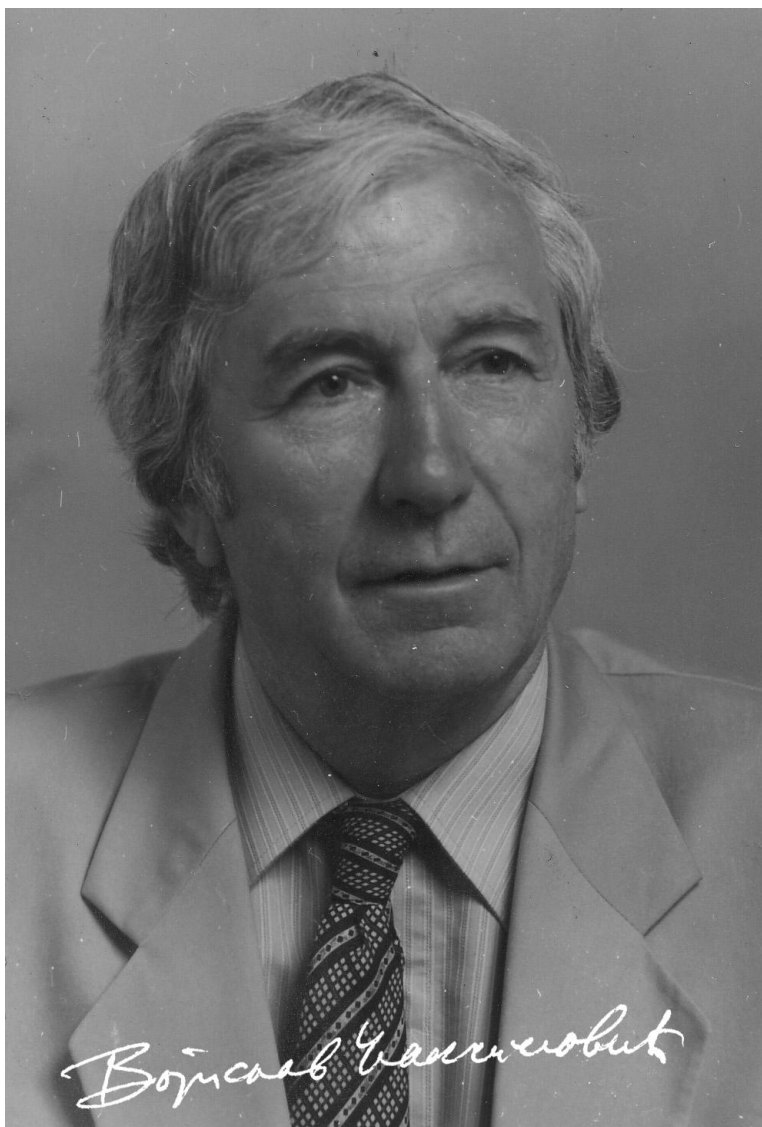
Pale,
2010

Радове у овој књизи су рецензирали:

Проф. др Милош Ковачевић, Филозофски факултет Пале
Проф. др Бранко Летић, Филозофски факултет Пале
Проф. др Радмило Маројевић, Филолошки факултет Београд
Проф. др Снежана Билбија, Филозофски факултет Сарајево
Проф. др Миодраг Јовановић, Филозофски факултет Никшић
Проф. др Драган Бошковић, ФИЛУМ Крагујевац
Проф. др Драган Бараћ, Филозофски факултет Пале
Проф. др Миланка Бабић, Филозофски факултет Пале
Проф. др Тиодор Росић, Педагошки факултет Јагодина
Проф. др Виолета Јовановић, Педагошки факултет Јагодина
Доц. др Смиљка Стојановић, Филолошки факултет Београд
Доц. др Јелена Марковић, Филозофски факултет Пале
Доц. др Михаило Шћепановић, Филолошки факултет Београд
Доц. др Саша Кнежевић, Филозофски факултет Пале

Часопис је штампан уз финансијску подршку Министарства науке и технологије Владе Републике Српске.

Часопис „РадовиР“ уписан је у Регистар јавних гласила Министарства просвјете и културе Републике Српске под бројем 611, на основу члана 190. Закона о општем управном поступку („Службени гласник Републике СрпскеР“, број 13/02 и 50/10) и члана 9. и 10. Закона о јавном информисању - пречишћени текст („Службени гласник Републике СрпскеР“, број 10/97).

Овај број Радова посвећен је академику Војиславу Максимовићу
поводом седамдесетпетогодишњице рођења.

БИОГРАФИЈА ВОЈИСЛАВА МАКСИМОВИЋА

Војислав Максимовић је рођен 4. августа 1935. године у Цвилину (Јошаница у Старој Херцеговини), који су тада припадали Зетској бановини Краљевине Југославије, у имућној земљорадничкој породици. Њен домаћин је био Илија (Симов) Максимовић, познат као Икан (1875-1956), српски добровољац у Првој свјетском рату. Војислав је рођен у браку Јована (Јова) и Росе, кћери Филипа Благојевића из Јошанице. Почетак рата 1941. године, у коме је доживјела велике невоље и његова породица, онемогућиле су га да благовремено започне школовање. Након завршетка рата, у марту 1945. године, послије краћег курса, пошао је у основну школу у Цвилину, а завршио ју је крајем јуна 1947. године у Устиколини.

Почетком септембра 1947. године уписао се у Нижу реалну гимназију у Фочи. Смјештен је у ђачки дом, који су плаћали његови родитељи. Крајем јуна 1950. године положио је малу матуру и наставио гимназију у Фочи, гдје је завршио четврти и пети разред. Пошто је то гимназијско школовање прекинуто административном одлуком тадашњих власти, школске 1952/53. године уписао се у шести разред Друге мушке гимназије у Београду. Наредне школске године преписао се у Другу мушку гимназију у Сарајеву, у којој је завршио седми и осми разред и у јуну 1955. године положио велику матуру.

Опредијелио се за студирање књижевности, па се школске 1955/56. године уписао на Групу за југословенске књижевности и српскохрватски језик Филозофског факултета у Београду. Већ идуће школске године прешао је на исту групу Филозофског факултета у Сарајеву. Дипломирао је 8. априла 1960. године пред комисијом коју су чинили: проф. др Салко Назечић, проф. др Драгиша Живковић и проф. др Мидхат Бегић. На писменом и усменом испиту добио је оцјену десет. Након дипломирања, вратио се у завичај и одмах се запослио на Радничком универзитету у Фочи, као руководилац једне катедре. Ту је радио до 25. септембра 1960. године, када је отишао на одслужење обавезног војног рока у ЈНА у Пули.

Након повратка из војске у августу 1961. године, наставио је рад на Радничком универзитету и убрзо, стицајем околности, постао је његов директор. Одлуком тадашње среске власти, а мимо своје воље, првог марта 1962. године постављен је на упражњено мјесто главног и одговорног уредника листа „Дринске новости“ у Горажду. Када је укинут срез у Горажду и лист престао да излази, вратио се у Фочу и запослио се као професор у Центру за стручно образовање радника у ШИП „Маглић“ Школске 1963/64. године био је професор књижевности и српскохрватског језика у Учитељској школи „Иво Лола Рибар“ у Фочи. Тај посао је напустио у септембру 1964. године и постао главни и одговорни уредник листа „Маглић“ у Фочи. Лист је уређивао од 1. октобра 1964. до 5. децембра 1966. године. Почетком 1967. године изабран је за директора

Опште (народне) библиотеке у Фочи. Ту је дужност обављао до октобра 1969. године.

У вријеме овога рада у родном крају, био је одборник Скупштине општине у Фочи и среза у Сарајеву, као и посланик Просвјетно-културног вијећа Савезне скупштине у Београду у изборном срезу Горажде. Истовремено се бавио и књижевним радом, пишући књижевне огледе и осврте у часописима и листовима. Био је један од покретача и први главни и одговорни уредник часописа „Мостови” у Пљевљима, који је почетком 1969. године покренула Међурепубличка заједница за културно-просвјетну дјелатност. Биран је и у извршне органе те заједнице, као и у жири је за награде „Блажо Шћепановић” и „Исак Самоковлија”. Када је последице низа политичких перипетија и проблема, 26. маја 1969. године, са групом истомишљеника, искључен из Савеза комуниста, одлучио је да напусти дотадашњи посао, а и завичај.

Уз непосредну препоруку и подршку проф. др Салка Назечића, који га је након дипломирања био одредио за асистента на предмету Стара српска и дубровачка књижевност, првог новембра 1969. године почео је да ради у Институту за изучавање југословенске књижевности на Филозофском факултету у Сарајеву, чији је директор био проф. др Бранко Милановић. У току редовне институтске дјелатности, радио је библиографију прилога из народне књижевности и приређивао дјела писаца у оквиру „Библиотеке културно наслеђе БиХР”. У Институту је започео и писање своје докторске дисертације о животу и књижевном дјелу Јована Кршића (1898-1941). Послије дужег истраживања у библиотекама и архивима у Југославији и Чехословачкој, дисертацију је завршио и одбранио 5. јуна 1975. године на Филозофском факултету у Сарајеву, а пред комисијом коју су чинили: проф. др Славко Леовац, проф. др Бранко Милановић, проф. др Радован Вучковић и проф. др Зденко Лешјић.

Након докторирања, а на позив проф. др Славка Леовца и проф. др Љубинке Башовић, из Института је прешао на Одсек за општу књижевност и библиотекарство. Изабран је за доцента, па је приступно предавање одржао 24. новембра 1975. године. Најприје је предавао Библиографију, а затим и Европски роман и Југословенске књижевности. Напредујући поступно у струци, изабран је за ванредног, а у јесен 1984. године и за редовног професора. Школске 1984/85. године био је професор Југословенских књижевности и српскохрватског језика на Филозофском факултету Универзитета „Јан Амос Коменски” у Братислави.

Упоредо са наставним радом на Филозофском факултету у Сарајеву, интензивно се бавио истраживањем наше књижевне и историјске прошлости, али и писањем прозних дјела. То је најприје испољио у збирци огледа *Виђења Босне* (Пљевља, 1970), а затим у роману *Заводишта* (Сарајево, 1971), који је 1974. године преведен на македонски језик и објављен у Скопљу под насловом *Белата птица*. Године 1971. постао је

члан Удружења књижевника Босне и Херцеговине, па је касније у два наврата био и члан његове управе. Као представник овога удружења, учествовао је на VIII конгресу писаца Југославије у Београду 2. октобра 1975. гдје је поднио реферат: *Књижевност Босне и Херцеговине 1945-1975*.

Непрестано се бавио уређивачким и приређивачким радом у оквиру Међурепубличке заједнице у Пљевљима и издавачких предузећа у Сарајеву. Од 1971. године био је члан редакције часописа „Живот“, чији је главни и одговорни уредник био пјесник Мак Диздар, а од 1980. до 1988. године био је у редакцији часописа „Израз“, чији је главни и одговорни уредник био Лука Павловић, а затим проф. др Ханифа Капицић-Османгић. Био је члан Издавачког савјета предузећа „Свјетлост“ и редакције „Библиотеке културно насљеђе Босне и Херцеговине“ у истом издавачком предузећу.

Поред листова и часописа у чијем је уређивању и лично учествовао („Дринске новости“ у Горажду, „Маглић“ у Фочи, „Мостови“ у Пљевљима, „Живот“ и „Израз“ у Сарајеву) био је чест или повремено сарадник и низа других периодичних публикација, нарочито у Сарајеву („Задругар“, „Одјек“, „Ослобођење“, „Преглед“, „Лица“, „Дијалог“, „Спектар“, „Мале новине“, „Наши дани“, „Годишњак Института за језик и књижевност“, „Библиотекарство“, „Ловачки лист“, „Трећи програм Радио Сарајева“, „Просвјетни лист“) Повремено је сарађивао и у листовима „Политика“, „Борба“, „Дрварски гласник“, „Библиотекар“, „Књижевне новине“ и „Књижевна критика“ у Београду. Такође је објављивао књижевнокритичке и прозне прилоге и у овим гласилима: „Путеви“ (Бања Лука), „Кораци“ (Крагујевац), „Градина“ и „Литера“ (Ниш), „Багдала“ (Крушевац), „Стварање“, „Овдје“ и „Просвјетни рад“ (Титоград), „Дневник“ (Нови Сад), „Провинција“ (Шабац), „Стремљења“ и „Нови свет“ (Приштина), „Одживи“ (Бијело Поље) и „Бразде“ (Бијељина).

Почевши од 1970, а нарочито након преласка на Филозофски факултет у Сарајеву, учествовао је на низу књижевних манифестација, научних и сродних скупова (симпозијума) у разним мјестима некадашње Југославије (поред Сарајева, у Крушевцу, Вишеграду, Тјентишту, Плужинама, Вогошћи, Чачку, Мојковцу, Београду, Титовом Велесу, Фојницу, Бањој Луци, Травнику, Рибарићима на Ибру, Градаццу, Титограду, Струги, Новом Пазару, Приштини, Инђији, Стоцу, Лесковцу, Мостару, Новом Саду, Нишу, Босанској Крупи, Шавнику, Цетињу, Дубровнику, Сремским Карловцима, Шапцу итд.). Његова писана саопштења на тим скуповима имала су разноврсну књижевноисторијску, критичку и теоријску тематику, па су већином и објављена у пригодним публикацијама (често у облику сепарата), а дјелимично и у његовим есејистичким књигама. Издавају се симпозијуми које је организовао Институт за језик и књижевност у Сарајеву (1975, 1980, 1981, 1984, 1985, 1987), „Рацинови средби“ у Титовом Велсу (1975, 1981, 1983. и 1988.

године), „Сопоћанска виђења” у Новом Пазару (1981, 1982, 1983, 1987. и 1988. године) и „Сусрети библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића” у Инђији (почевши од 1983. године, па до наших дана). На традиционалним књижевноисторијским сусретима у Крушевцу, који су имали основну тематику посвећену слободи и слободарству, учествовао је три пута (1987, 1988. и 1989. године). Углед је имао и научни скуп посвећен књижевној историји, који је организовао Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу, на коме је учествовао почевши од 1984. године, па све до 2008. године.

Од почетка свога књижевног рада, па до најновијег времена, Војислав Максимовић примио је низ награда: 13. децембра 1966. године, на анонимном конкурс Савеза јеврејских општина Југославије у Београду добио је другу награду за оглед *Књижевно стваралаштво и трагика Калмија Баруха*; у децембру 1969. године добио је такође на анонимном конкурс Савеза Јеврејских општина другу награду за текст *Приноси босанских Сефарда*. За књигу *Виђења Босне* награђен је 1971. године Шестоаприлском наградом града Сарајева. Његов роман *Заводишита* добио је најприје награду на анонимном конкурс града Пљеваља 1971. године, а онда 1972. године и награду Издавачког предузећа „Свјетлост” из Сарајева. Његова књига *Испред свог доба* (Сарајево, 1980) добила је 1981. године двадесетседмојулску награду СР Босне и Херцеговине. На анонимном конкурс Фондације „Драгојло Дудић” из Београда, његов роман *Нојево племе* добио је 1990. године прву награду. (До данас није објављен.)

За укупан рад у Међурепубличкој заједници, који је трајао више година (почевши од јануара 1963. године), а испољио се у његовој уредничкој дјелатности, у организовању књижевних манифестацијама и учешћу у жиријима за награде „Блажо Шћепановић” и „Исак Самоковлија”, добио је више јавних признања. Најзначајнија је додјела Ордена братства и јединства са сребрним вијенцем, којим га је одликовао предсједник СФРЈ Јосип Броз Тито у априлу 1975. године, заједно са још осам најистакнутијих активиста Међурепубличке заједнице. У знак признања за укупан допринос активности Међурепубличке заједнице, а поводом њене 20-годишњице, 4. октобра 1984. године, добио је и специјалну повељу. Поред тога, 21. марта 1988. године добио је диплому „Лимских вечери поезије” у Прибоју.

Као универзитетски професор, аутор *Основа теорије библиографије* (Београд, 1987) и учесник низа стручних и научних скупова о библиографији, стекао је запажену афирмацију. На основу ње је 1987. године именован за члана Уређивачког одбора *Српске библиографије, Књиге 1868–1944*, коју је приредио стручни тим Народне библиотеке Србије у Београду. Истовремено је био и један од рецензената за шеснаест томова те библиографије. Треба такође споменути да је, на позив Филолошког факултета у Београду, предавао Библиографију на тек

основаној Катедри за библиотекарство и информатику, од школске 1980/81. до 1983/84. године.

Посебно је било запажено учешће Војислава Максимовића у стручној редакцији која је 1985. године замислила и реализовала обиман издавачки пројекат *50 књига савремене књижевности народа и народности Босне и Херцеговине*. Поред уврштавања његовог романа *Заводишта*, у тој едицији је дао и властити приређивачки допринос.

Почетком 1990. године Војислав Максимовић је био на челу групе српских интелектуалаца у Сарајеву, који су јавно тражили обнављање Српског просвјетног и културног друштва „ПросвјетаР, укинутог 1949. године од тадашње комунистичке власти. Био је састављач апела *За „Просвјету“*, који је објављен у листу „ОслобођењеР (Сарајево, 7. марта 1990) и у „ПолитициР (Београд, 8. маја 1990), а потписала су га четрнаесторица његових истомишљеника. На Обнављајућој скупштини „ПросвјетеР у Сарајеву, на Видовдан, 28. јуна 1990. године, поднио је реферат *Друштво „Просвјета“ нашем времену* и изабран за првог предсједника Главног одбора и Друштва у цјелини. Затим је учествовао у оснивању општинских одбора „ПросвјетеР у низу градова у БиХ, као и у Новом Саду и Београду. Заједно са Стевом Ћосовићем, приредио је и *Просвјетин календар* за 1992. годину.

На првим вишестраначким парламентарним изборима у БиХ, у новембру 1990. године, постао је посланик у Вијећу грађана Народне скупштине БиХ у изборној јединици у Сарајево, а на листи Српске демократске странке. Након конституисања Скупштине, изабран је за предсједника Клуба посланика СДС, иако формално није био члан те странке. На тој дужности га је затекао и рат почетком априла 1992. године. Одмах је напустио Сарајево и са супругом Миленом и синовима Бориславом и Бојаном настанио се у својој кући у Цвилину. Убрзо је морао да породицу пребаци у Руднице у Пиви (Црна Гора), а затим у Сремску Каменицу, гдје је остало до средине августа 1992. године, када се вратио у Фочу и Цвилин.

Као посланик Народне скупштине Републике Српске и предсједник Клуба посланика, наставио је своју ранију дужност, а остао је и на челу СПКД „ПросвјетаР, чије је сједиште премјештено у Фочу (тада Србиње). Са једногодишњим прекидом, посланик је био све до јесени 2000. године, а предсједник „ПросвјетеР до средине 2001. године. Сада је члан Главног одбора и почасни предсједник „ПросвјетеР.

У септембру 1992. године, Влада Републике Српске поставила га је за првог ректора Универзитета у српском дијелу Сарајева, са сједиштем на Палама. У току ректорског мандата, који је трајао до 15. априла 2000. године, заједно са сарадницима и уз подршку власти Републике Српске, обновио је (или основао) 13 факултета и три академије, у девет насеља и градова Републике Српске. Био је и предсједник Иницијативног, а затим Организационог одбора за оснивање Духовне академије светог Василија

Острошког у Србињу, која је отворена 14. октобра 1994. године. Посебну пажњу посветио је педагошком и научном утемељењу Универзитета у Српском Сарајеву, па је то испољено и у организовању научних скупова (у Србињу, 1996, 1997. и 1998. године и у Требињу, 1997. године), као и у покретању часописа „Васељена” (1995–2000), заједно са проф. др Митром Миљановићем.

У оквиру друштва „Просвјета” непосредно се укључио у реализовање издавачке дјелатности, утемељењем јединственог „Просвјетиног” књижевног кола (у коме су до сада изишле 23 књиге) и приређивањем *Просвјетиних календара* за 1993, 1994. и 1995, 1996, 1998. и 1999, 2000, 2006, 2007, 2008, 2009. и 2010. годину, као и састављањем *Библиографије друштва „Просвјета—1902–2002.* и писањем *Хронике нове „Просвјете—1990–2010.* У истом времену, био је учесник и на главним „Просвјетиним” културним и књижевним манифестацијама, као што су „Вишеградска стаза” (у Вишеграду), „Србињске духовне свечаности” (у Србињу), „Вишњићеви дани” (у Бијелини), „Ђоровићеви сусрети” (у Билећи и Гацку) и друге. Био је и члан жирија за додјелјивање награде „Светозар Ђоровић” (од 1997. до 2006. године). Од почетка њиховог организовања (1997. године), па до сада налази се на челу Савјета „Ђоровићевих сусрета” прозних писаца у Билећи и научног скупа у Гацку. Члан је Савјета часописа „Нова зора”, који је покренут у Билећи и Гацку 2004. год.

Поред посланичке дужности у Народној скупштини Републике Српске, од априла 1994. до почетка 1996. године био је предсједник Скупштине Српског града Сарајева. Од 1996. године био је и члан Сената Републике Српске. За укупан друштвени, политички и културни рад у вријеме рата и непосредно иза његовог завршетка, одликован је Орденом Републике Српске са лентом (1994. године) и Орденом Немањића (1996. године).

У делегацијама културних радника, књижевника и парламентарца боравао је у Бугарској (1968. године), Египту (1972), Њемачкој Демократској Републици (1973), Мађарској (1978), СССР (1983), Грчкој (1993. и 1995), Енглеској (1996. и 1997), Сјеверној Ирској (1997) и Румунији (1997).

За свој просвјетни, наставнички, књижевни, научни и друштвени рад добио је (након 1992. године) бројна признања и захвалнице, плакете, повеље, споменице и награде. Наводимо ове: златна значка Културно-просветне заједнице Србије (1993. године), захвалнице Јеврејске општине у Добоју (1996), Спомен библиотеке „Иво Андрић” у Вишеграду (1997), Економског факултета у Палама (1997), Општине Српски Сански Мост (1997), Филозофског факултета у Палама (2006). Посебне повеље додијелили су му: Општински одбор Српске демократске странке у Србињу (2001), Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета” у Палама (2002. и 2010), Други Вуков педагошки сабор у Шапцу (2004),

одбори за подизање спојменика грофу Сави Владиславићу Рагузинском у Сремским Карловцима (2009. године) и Гацку (2009. године). Општински одбор СПКД „Просвјета“ у Билећи додијелио му је 2006. године јубиларну споменицу. Као нарочито признање његовом дугогодишњем бављењу биографијом означила је „Митровданска повеља“, коју му је 12. новембра 2010. године додијелила Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић“ у Инђији.

На Првом салону књиге у Новом Саду 13. априла 1995. године, његова књига *Понешто* добила је награду „Лаза Костић“. Збирка огледа *Вук и сљедбеници* добила је најприје награду „Свети Сава“ на Сајму књига православних земаља у Пећи (12. и 16. маја 1997. године), а затим (2. августа 1997. године) награду „Шушњар '97“ на књижевној манифестацији у Оштрој Луци код Санског Моста. За студију *Митрополит Сава Косановић (1839–1903)* добио је 21. септембра 2003. године у Гацку награду „Владимир Ђоровић“, за најбоље научно дјело објављено на српском језику 2002/2003. године.

Дописни члан Академије наука и умјетности Републике Српске постао је убрзо иза њеног оснивања, 28. јуна 1997. године, а за редовног члана изабран је 21. јуна 2004. године. Петнаестог јула 2002. године изабран је за члана Међунационалне академије хуманитарних и природних наука Кнежева Шчербатових у Москви, а свечано је промовисан у Новом Саду 12. октобра 2002. године. Поред чланства у Удружењу књижевника Републике Српске, које је основано 1993. године, од 2000. године је члан и Удружења књижевника Србије.

Након навршавања пуних година радног стажа и животног доба, у октобру 2003. године отишао је у пензију. Од тада је обављао наставу на трећем степену студија библиотекарства Филозофског факултета у Палама и учествовао у комисијама за одбрану магистарских радова, као и у комисијама за оцјену напредовања у наставничка звања. Сенат Универзитета у Источном Сарајеву изабрао га је 25. марта 2009. године за свога првог професора *Ћ емеритуса*. У томе звању налази се и сада, учествујући у одређеним облицима наставе на Филозофском факултету у Палама.

Милена М. Максимовић*

Катедра за општу књижевност и библиотекарство

Филозофски факултет Пале

Универзитет у Источном Сарајеву

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА
ВОЈИСЛАВА МАКСИМОВИЋА
1957–2010.¹

САМОСТАЛНО ОБЈАВЉЕНЕ КЊИГЕ

1. ВИЂЕЊЕ БОСНЕ, Међународна заједница, Пљевља, 1970.
2. VIĐENJE BOSNE. Drugo izdanje. Međurepublička zajednica, Pljevlja, 1971.
3. ЗАВОДИШТА, „Свјетлост“, Сарајево, 1971.
4. NEKADA I SADA, „Svjetlost“, Sarajevo, 1973.
5. БЕЛАТА ПТИЦА, „Македонска књига“, Скопје, 1974. Превод Миле Миневски.
6. ОД УСТА ДО УСТА, „Веселин Маслеша“, Сарајево, 1977.
7. JOVAN KRŠIĆ I ŽIVOT I KNJIŽEVNOKRITIČKI RAD, „Svjetlost“, Sarajevo, 1977.
8. NEKA PRESUDI VRIJEME, „Svjetlost“, Sarajevo, 1978.
9. ISPRED SVOG DOBA, „Svjetlost“, Sarajevo, 1980.
10. I NAMJERNO I UZGREDNO, Međurepublička zajednica, Pljevlja, 1981.
11. ZAVODIŠTA. Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u 50 knjiga. Knjiga 41. „Svjetlost“, Sarajevo, 1985.
12. МОТИВИ И ФОРМЕ, „Ослобођење“, Сарајево, 1986/87.
13. ПРЕДЈЕЛИ, „Свјетлост“, Сарајево, 1987.
14. ОСНОВЕ ТЕОРИЈЕ БИБЛИОГРАФИЈЕ СА ПРИМЈЕРИМА, Народна библиотека Србије, Београд, 1987.
15. ПРОСТОРИ И ПОЈАВЕ, „Универзал“, Тузла, 1989.

* maksimovicm@sbb.rs

¹ Библиографија је приређена према ауторовој жељи и са хронолошким распоредом грађе.

16. У ВРЕМЕНУ СРПСКОГ БУЋЕЊА, „ЗнамењаР, Сарајево, 1991.
17. ПУТОПИСНА И МЕМОАРСКА ЛИТЕРАТУРА, „СвјетлостР и Институт за књижевност, Сарајево, 1991.
18. ПОНЕШТО. Задужбина „Петар КочићР, Бања Лука Р Београд, 1995.
19. ПОНЕШТО. Друго издање. Задужбина Петар КочићР, Бања Лука Р Београд, 1997.
20. ВУК И СЉЕДБЕНИЦИ. „ПросвјетиноР књижевно коло. Коло прво, књига 2. Српско просвјетно и културно друштво „ПросвјетаР, Србиње, 1997.
21. СТАРИНА И САВРЕМЕНОСТ. (Огледи и говори о српској историји, култури и судбини). Рашка школа, Београд, 1999.
22. ПОДНЕБЉА, Максимус, Србиње, 1998.
23. СТАРИ СРПСКИ ПИСЦИ, СПКД „ПросвјетаР, Србиње и Филозофски факултет, Пале, 2000.
24. ВАСО ПЕЛАГИЋ (1838Р1899), „ОслобођењеР, Српско Сарајево и Књижевна заједница „Васо ПелагићР, Бања Лука, 2001.
25. БИБЛИОГРАФИЈА ДРУШТВА „ПРОСВЈЕТАР 1902Р2002. „ПросвјетиноР књижевно коло. Коло треће, књига 7. Српско просвјетно и културно друштво „ПросвјетаР, Српско Сарајево, 2002.
26. ОСНОВЕ ТЕОРИЈЕ БИБЛИОГРАФИЈЕ СА ПРИМЈЕРИМА. Друго, допуњено издање. Филозофски факултет Универзитета у Српском Сарајеву, Српско Сарајево Р Пале, 2003.
27. МИТРОПОЛИТ САВА КОСАНОВИЋ 1839Р1903. Издавач: „ДабарР Добрун и СПКД „ПросвјетаР, Српско Сарајево, 2003.
28. СРПСКО ПРОСВЈЕТНО И КУЛТУРНО ДРУШТВО „ПРОСВЈЕТАР 1902Р2002. Издавач: Организациони одбор за прославу 100 година „ПросвјетеР, Српско Сарајево, 2002.
29. БУДНА БРАЋА. „ПросвјетиноР књижевно коло. Коло шесто, књига 14. Српско Просвјетно и културно друштво „ПросвјетаР, Источно Сарајево, 2005.
30. ПОВОДИ И РАЗЛОЗИ. Књижевни огледи и чланци, Књижевна задруга, Бања Лука, 2005.
31. ДО ДАНА ДАНАШЊЕГ. Издавач: СИПА, Београд, 2008. [Књига се појавила крајем 2009. године].
32. ХРОНИКА НОВЕ „ПРОСВЈЕТЕР 1990Р2010. „ПросвјетиноР књижевно коло. Коло девето, књига 23. Српско просвјетно и културно друштво „ПросвјетаР, Пале 2010.

ЗАЈЕДНИЧКИ ОБЈАВЉЕНЕ КЊИГЕ

33. DVADESET GODINA PREDUZEĆA „MAGLIĆIĆ FOČA. Štamparija „Kultura“, Trebinje, 1967. Koautor Miloš Kalajđić.
34. BIBLIOGRAFIJA RADOVA O NARODNOJ KNJIŽEVNOSTI. Knj. I. Odjeljenje za književnost i umjetnost Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1972. Koautori Mirjana Bogavac i Luka Šekara.

СЕПАРАТИ

35. KNJIŽEVNE I KULTURNE OSOBENOSTI BOSNE I HERCEGOVINE.
Ћ *Nacionalni odnosi danas, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1971. Str. 122-158.*
36. PRISTUPI ZA NENAPISANU ISTORIJU KNJIŽEVNOSTI BiH.
Ћ *Pregled, Sarajevo, 1972, LXIII, 3, str. 358-372.*
37. DVA HERCEGOVAČKA ЉETOPISCA.
Ћ *Godišnjak Instituta za izučavanje jugoslovenskih književnosti u Sarajevu. Sarajevo, 1972. Knjiga I, str. 103-118.*
38. ISTRAŽIVANJE BIBLIOGRAFSKOG MATERIJALA NA PRIMJERU KNJIŽEVNOG DJELA JOVANA KRŠIĆA.
Ћ *Bibliotekarstvo, Sarajevo, 1975. XXI, 4, str. 47-57.*
39. JOVAN KRŠIĆ I NAŠA NARODNA KNJIŽEVNOST.
Ћ *Godišnjak Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost u Sarajevu. Sarajevo, 1975, knj. III-IV, str. 421-440.*
40. JOVAN KRŠIĆ O KNJIŽEVNOSTI BiH AUSTROUGARSKOG PERIODA.
Ћ *Godišnjak Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost u Sarajevu. Sarajevo, 1976, knj. V, str. 113-145.*
41. JOVAN KRŠIĆ U OCJENAMA NOVIJE KNJIŽEVNE KRITIKE.
Ћ *Pregled, Sarajevo, 1976, LXVI, 11-12, str. 1295-1311.*
42. PRILOG IZUČAVANJU KNJIŽEVNIH I KULTURNIH DODIRA BOSNE I HERCEGOVINE SA ČEŠKOM DO 1914. GODINE.
Ћ *Godišnjak Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 1977, str. 213-241.*
43. ILIJA GRBIĆ Ћ PJESNIK I DRUŠTVENI KRITIČAR.
Ћ *Pregled, Sarajevo, 1977, LXVII, 9, str. 1111-1126.*

44. JOVAN KRŠIĆ O PROZNOJ KNJIŽEVNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE OD 1918. DO 1941. GODINE.
Ћ *Akademija nauka i umjetnosti*. Posebna izdanja XXXV. Odjeljenje za književnost. Knjiga 5. Naučni skup: Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja [Sarajevo, 26. i 27. maja 1976]. Sarajevo, 1978, str. 155-170.
45. СОЦИЈАЛНА УСМЈЕРЕНОСТ ПРОЗЕ ВАСИЛИЈА МЕДАНА.
Ћ Преглед, Сарајево, 1978, LXVIII, 7-8, стр. 971-979.
46. HASAN KIKIĆ U PRVIM OCJENAMA KNJIŽEVNE KRITIKE.
Ћ *Pregled*, Sarajevo, 1979, XLIX, 5, str. 607-630.
47. SMJEROVI KNJIŽEVNOKRITIČKOG INTERESOVANJA M. Ć. ĆATIĆA.
Ћ *Zbornik radova o Musi Ćazimu Ćatiću*, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, 1980, str. 105-113.
48. ФИЛОЗОФСКИ МИР МАРЦЕЛА ШНАЈДЕРА.
Ћ *Преглед*, Сарајево, 1980, LX, 11-12, стр. 1427-1451.
49. МАТИЈА ДИВКОВИЋ У СВЈЕТЛУ НЕКИХ КЊИЖЕВНО-ИСТОРИЈСКИХ ИСТРАЖИВАЊА.
Ћ *Зборник радова о Матији Дивковићу Одјељења за књижевност Института за језик и књижевност у Сарајеву*, Сарајево, 1982, стр. 243-256.
50. ZBORNİK BRAĆE MILADINOVACA U NEKIM KNJIŽEVNO-KRITIČKIM OCJENAMA.
Ћ *Македонска академија на науките и уметностите. Животот и делата на браќа Миладиновци*, Скопје, 1984, стр. 99-103.
51. KNJIŽEVNOST BiH NASTALA U PERIODU NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA.
Ћ *Savet akademija nauka i umetnosti. Македонска академија на науките и уметностите. Kultura i nauka u Narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji*, Скопје, 1984, стр. 229-236.
52. STAVOVI JOVANA KRŠIĆA PREMA FAŠIZMU.
Ћ *Zbornik radova – Socijalistička misao i književnost u Bosni i Hercegovini izmeđudva rata*, Sarajevo, 1985, str. 161-166.
53. NEKA RAZMIŠLJANJA O NAŠOJ NARODNOJ KNJIŽEVNOSTI.
Ћ *Godišnjak XIV Instituta za jezik i književnost, OOUR Institut za književnost*, Sarajevo, 1985, str. 203-230.

54. ZAVIČAJNI ELEMENTI U PROZI ISAKA SAMOKOVLJE.
Ћ *Zbornik radova o Isaku Samokovliji. RO Institut za jezik i književnost
OOUR Institut za književnost i Akademija nauka i umjetnosti Bosne i
Hercegovine, Sarajevo, 1986, str. 179-184.*
55. О ВУКОВИМ ТРАГАЊИМА ЗА СТАРИМ РУКОПИСНИМ И
ШТАМПЕНИМ КЊИГАМА У ЦРНОГОРСКИМ МАНАСТИРИМА.
Ћ *Зборник радова са научног скупа на Цетињу одржаног 26. и 27.
октобра 1987. ЦАНУ, Цетиње, 1989, стр. 313-327.*
56. ПРЕД КЊИГОМ „ЗАТОЧЕНИК ЈУГАРДУШАНА КОСТИЋА.
Ћ *Црногорска академија наука и умјетности. Зборник радова. Књига
4, Титоград, 1990, стр. 135-145.*
57. СВЕТИСЛАВ ВУКОВИЋ КАО ИСТРАЖИВАЧ СТАРЕ СРПСКЕ
КЊИЖЕВНОСТИ.
Ћ *Радови Филозофског факултета, књ. I. Пале, 1998, стр. 107-116.*
58. КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ У РАДОВИМА СРПСКИХ
НАУЧНИКА.
Ћ *Дани српског духовног преображења V. Српска књижевност у
доба Деспотовине. Деспотовац, 1998, стр. 81-100.*
59. КЊИЖЕВНА 1847. ГОДИНА И ДАНАШЊИЦА.
Ћ *Србистика. Serbica, Приштина, 1999, I, 1, стр. 129-135.*
60. СЕОСКЕ СЛИКЕ РАДОЈА ДОМАНОВИЋА.
Ћ *Књижевно дело Радоја Домановића – ново читање. Зборник
радова са научне конференције одржане у Нишу 6. и 7. новембра
1998. Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у
Нишу, Ниш, 1999, стр. 175-188.*
61. ПАТРИЈАРХ ПАЈСИЈЕ.
Ћ *Србистика. Serbica, Приштина, 1999, II, 1-2, стр. 95-114.*
62. ДВА ВЕЛИКА РЕНЕСАНСНА ПИСЦА И ЊИХОВИ РОМАНИ.
Ћ *Зборник Филолошког факултета Универзитета у Приштини.
Књига 9. Приштина (Врање), 1999, стр. 251-264.*
63. ИСТОРИЈСКИ МОТИВИ У ПРИПОВИЈЕТКАМА СТЕФАНА
МИТРОВА ЉУБИШЕ.
Ћ *[Зборник] Књижевност и историја VI. Транспозиција историјских
догађаја и личности у приповеци код Словена, Центар за научна
истраживања САНУ и Универзитет у Нишу, Ниш, 2005, стр. 31-35.*

64. ГРИГОРИЈЕ БОЖОВИЋ КАО САРАДНИК СРПСКИХ КАЛЕНДАРА.
Ћ *Језик и стил Григорија Божовића. Зборник са научног скупа одржаног 16. и 17. фебруара 2005. године у Косовској Митровици и Зубином Поток, Филозофски факултет, Косовска Митровица, Стари Колашин, Зубин Поток, 2006, стр. 235-242.*
65. МИХАЈЛО МИЛАНОВИЋ Ћ ПИСАЦ, САКУПЉАЧ НАРОДНИХ УМОТВОРИНА, ИЗДАВАЧ И КЊИЖАР.
Ћ *Радови Филозофског факултета. Филолошке науке. Књига I, број 9, Пале, 2007, стр. 23-37.*
66. ZNAČAJ SRPSKIH SPOMENICA XIX I XX VIJEKA.
Ћ *Радови Филозофског факултета. Филолошке науке. Књига 1, број 10, Пале, 2008, стр. 249-260.*
67. МИТРОПОЛИТ САВА КОСАНОВИЋ КАО АРХИЈЕРЕЈ И ОСНИВАЧ САРАЈЕВСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ БОГОСЛОВИЈЕ.
Ћ *Зборник радова са научног скупа (Пале, 19-20. мај 2007). Сто двадесет и пет година високог образовања у Босни и Херцеговини. Филолошке науке. Књига 2, том 1, Пале, 2008, стр. 325-336.*
68. МАРИН ДРЖИЋ У ОЦЈЕНАМА СРПСКИХ КЊИЖЕВНИХ ИСТОРИЧАРА XX ВИЈЕКА.
Ћ [Зборник] *Научни скуп: Наука и настава на универзитету. Књига 3. Том I. Филозофски факултет, Пале, 2009, стр. 259-272.*
69. IZMEĐU SNOVIĐENJA, MUČNINA I OZARENJA.
(Dragoslav Vuković: SVETOKAZ, SPKD „Prosvjeta“, Pale, 2009).
Ћ *Radovi Filozofskog fakulteta. Filološke nauke. Pale, 2009. Broj 11. Knjiga 1, str. 367-374.*
70. NEKI PRISTUPI ZA PISANJE ISTORIJE SRPSKE BIBLIOGRAFIJE.
Ћ [Зборник] *Научни скуп: Интердисциплинарност и јединство савремене науке. Филолошке науке. Књига 4. Том 1. Филозофски факултет, Пале, 2010, стр. 359-364.*

ПРИРЕЂИВАЧКИ РАДОВИ

71. КАЛМИ БАРУХ: ИЗАБРАНА ДЈЕЛА. „Свјетлост“, Сарајево, 1972.
Приредио, предговор и библиографију радова Калмија Баруха написао Војислав Максимовић.
72. JAKŠIĆ Ć PRERADOVIĆ: IZABRANE PJESME. „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1973. Priredili Vojislav Maksimović i Božidar Pejović
Predgovor o Đuri Jakšiću napisao Vojislav Maksimović.

73. ПРОКОПИЈЕ ЧОКОРИЛО, ЈОАНИКИЈЕ ПАМУЧИНА, СТАКА. СКЕНДЕРОВА: ЛЈЕТОПИСИ. „Веселин МаслешаЋ, Сарајево, 1976. Предговоре, биљешке уз Лјетописе и библиографије аутора написао Војислав Максимовић. Са руског превели Војислав Максимовић и Лука Шекара.
74. ЗА НОВИ ЗАВИЧАЈ. ЗБОРНИК ПЈЕСНИКА ИЗ ПИВЕ. Међурепубличка заједница Пљевља. Београд, 1976. Избор и предговор проф. др Војислав Максимовић.
75. ЂУРА ЈАКШИЋ: ПОЕЗИЈА. „Veselin MaslešaЋ, Sarajevo, 1977. Izbor i predgovor dr Vojislav Maksimović.
76. ЈОВАН КРШИЋ: САБРАНА ДЈЕЛА I-IV. „СвјетлостЋ, Сарајево, 1979. Избор, предговор и библиографију радова Јована Кршића написао Војислав Максимовић.
77. PROGRESIVNA MISAO U BiH 1918-1941. KNJ. I-V. „SvjetlostЋ, Sarajevo, 1983. Priređivači: dr Vojislav Maksimović, dr Franc Cengle i dr Arif Tanović.
78. HAIM ALKALAJ: IZABRANA DJELA. „SvjetlostЋ, Sarajevo, 1984. Priredio, predgovor i bibliografiju radova Haima Alkalaja napisao dr Vojislav Maksimović.
79. EMILIJA STIJAČIĆ: IZABRANE PRIPOVIJETKE. Savremena književnost naroda i narodnosti BiH. Knjiga 25. „SvjetlostЋ, Sarajevo, 1985.
80. SAVREMENA KNJIŽEVNOST NARODA I NARODNOSTI BiH U KNJIŽEVNOJ KRITICI. Priredili Ivan Lovrenović, Vojislav Maksimović i Kasim Prohić. Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u 50 knjiga. Knj. 1. „SvjetlostЋ, Sarajevo, 1985.
81. MEMOARI (Izbor). Priredili Vojislav Maksimović i Risto Trifković. Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u 50 knjiga. Knj. 48. „SvjetlostЋ, Sarajevo, 1985.
82. ЈОВО ВАРАГИЋ: ИЗАБРАНА ДЈЕЛА. „СвјетлостЋ, Сарајево, 1987. Приредио, предговор и библиографију радова Јова Варагића написао др Војислав Максимовић.
83. ISAK SAMOKOVLJA: SABRANA DJELA. KNJ. I-V. „Veselin MaslešaЋi „SvjetlostЋ, Sarajevo, 1989. Priredio i predgovor napisao dr Vojislav Maksimović.
84. KNJIGA O SAMOKOVLJI. „Veselin MaslešaЋi „SvjetlostЋ, Sarajevo, 1989. Izbor i predgovor dr Vojislav Maksimović.

85. VASO PELAGIĆ: IZABRANI SPISI. „Svjetlost”, Sarajevo, 1990. Priredio i predgovor napisao dr Vojslav Maksimović.
86. КАЛЕНДАР ПРОСВЈЕТА ЗА 1992. ГОДИНУ. Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета” Сарајево. Уредили Војислав Максимовић и Стево Ћосовић.
87. КАЛЕНДАР ПРОСВЈЕТА ЗА 1993. ГОДИНУ. Приређивач: Проф. др Војислав Максимовић. Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета” Сарајево. Фоча. 1992.
88. КАЛЕНДАР ПРОСВЈЕТА ЗА 1994. И 1995. ГОДИНУ. Приређивач; Проф. др Војислав Максимовић. Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета” Сарајево. Србиње. 1994.
89. КАЛЕНДАР ПРОСВЈЕТА ЗА 1996. Приређивач: Проф. др Војислав Максимовић. Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”. Србиње. 1996.
90. ВЛАДИКА НИКОЛАЈ ВЕЛИМИРОВИЋ: ИЗАБРАНИ СПИСИ. Просвјетно књижевно коло. Коло прво, књига 1. Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, Србиње, 1997. Приређивач: Проф. др Војислав Максимовић.
91. Др РИСТО ЈЕРЕМИЋ: ОДАБРАНИ РАДОВИ. Просвјетно књижевно коло. Коло друго, књига 5. Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, Србиње, 1998. Приређивач: Проф. др Војислав Максимовић.
92. Алекса Шантић: НА СТАРИМ ОГЊИШТИМА. Мостар, 1913. Репринт издање Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета”, Србиње, 1998. Прештампала „Српска штампа”, Пале. (Име приређивача није наведено).
93. КАЛЕНДАР ПРОСВЈЕТА 1998. и 1999. Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, Србиње, 1998. Приређивач: Проф. др Војислав Максимовић.
94. СПОМЕНИЦА ЈОВАНУ ДУЧИЋУ. Поводом преноса његових земних остатака из Либертвила у Требиње 2000. године. Приређивач: Проф. др Војислав Максимовић. Издавач Савјет за пренос земних остатака pjesника Јована Дучића. Требиње, 2001.
95. КАЛЕНДАР ПРОСВЈЕТА 2006. Приређивач: Проф. др Војислав Максимовић. Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, Пале, 2006.
96. КАЛЕНДАР ПРОСВЈЕТА 2007. Приређивач: Проф. др Војислав Максимовић. Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, Пале, 2007.

97. КАЛЕНДАР ПРОСВЈЕТА 2008. Приређивач: Проф. др Војислав Максимовић. Српско просвјетно и културно друштво „ПросвјетаР, Пале, 2008.
98. КАЛЕНДАР ПРОСВЈЕТА 2009. Приређивач: Проф. др Војислав Максимовић. Српско просвјетно и културно друштво „ПросвјетаР, Пале, 2009.
99. КАЛЕНДАР ПРОСВЈЕТА 2010. Приређивач: Проф. др Војислав Максимовић. Српско просвјетно и културно друштво „ПросвјетаР, Пале, 2009.

ПРИЛОЗИ У ПЕРИОДИЧНИМ ПУБЛИКАЦИЈАМА И КЊИГАМА

1957.

100. ВОЋНИ РАСАДНИК У ЦВИЛИНУ ЋЈЕДАН ОД НАЈБОЉИХ У РЕПУБЛИЦИ.
ЋЗадругар, Сарајево, 5.I 1957, XII, 418, стр. 7.
101. ЗДРАВСТВЕНО ПРОСВЈЕЋИВАЊЕ ЦВИЛИНА.
ЋЗадругар, Сарајево, 30.III 1957, XII, 430, стр. 5.
* Потписано са: В.М.
102. ОТКУПЉЕНО 70 ТОНА ДУВАНА.
ЋЗадругар, Сарајево, 7.XII 1957, XII, 466, стр. 11.
103. МЕРИНИЗАЦИЈА ОВАЦА...
ЋЗадругар, Сарајево, 14.XII 1957, XII, 467, стр. 9.
* У Земљорадничкој задруги у Устиколини. Потписано са: В.М.
104. ПРКОС.
ЋМлада култура, Београд, 1957, бр. 55, стр. 5.
* Пјесма. Потписано са: Ненад Немировић.

1961.

105. ДОБРО ЈЕ ПОЧЕЛО.
ЋДринске новости, Горажде, 1.XII 1961, I, 9, стр. 8.
* Чланак.

1962.

106. ВРАТИТИ ЗАДРУЖНИМ ДОМОВИМА ПРАВУ НАМЈЕНУ.
ЋДринске новости, Горажде, 1.II 1962, II, 11, стр. 6.

107. ОДРЖАНА 5. КОНФЕРЕНЦИЈА НАРОДНЕ ОМЛАДИНЕ ГОРАЖДАНСКОГ СРЕЗА.
ЋДринске новости, Горажде, 1.IV 1962, IV, 14, стр. 2.
* Потписано са В.
108. ЈОШ ЈЕДАН РАД О ФОЧИ. БАЈО КРИВОКАПИЋ: ФОЧА Ћ ОСОБИНЕ ПОЛОЖАЈА, ФУНКЦИЈЕ И РАЗВИТАК.
ЋДринске новости, Горажде, 1.IV 1962, IV, 14, стр. 4.
* Потписано са В.М.
109. ЗАБИЉЕЖЕНО У СРЕСКОМ СУДУ. ДА ЛИ ЈЕ ТО КРАЈ? ТРЕЋЕ СУЋЕЊЕ ЈОВИ МИЈАТОВИЋУ У РОГАТИЦИ.
ЋДринске новости, Горажде, 1.IV 1962, IV, 14, стр. 4.
* Репортажа.
110. ПРЕД ОПШТИНСКЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ СК.
ЋДринске новости, Горажде, 15.IV 1962, II, 15, стр. 5.
* Потписано са В.
111. НЕКАДА И САДА. ЛИСТАЈУЋИ ЉЕТОПИС ШКОЛЕ У УСТИКОЛИНИ.
ЋДринске новости, Горажде, 15.IV 1962, II, 15, стр. 4.
* Потписано са В.М.
112. ВИЋЕНО У ФОЧИ КРАЈЕМ МАРТА.
ЋДринске новости, Горажде, 15.IV 1962, II, 15, стр. 5.
* Репортажа.
113. ОБИМНИ ПЛАНОВИ „МАГЛИЋЕВОГЃЦЕНТРА ЗА ОБРАЗОВАЊЕ.
ЋДринске новости, Горажде, 1.V 1962, II, 16, стр. 11.
* Чланак. Непотписано.
114. МЛАДИ ПЈЕВАЈУ РОДНОМ ГРАДУ. ТРИ БРОЈА ЛИСТА „НАША РИЈЕЧЃ
ЋГЛАСИЛА УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ У ФОЧИ.
ЋДринске новости, Горажде, 15.V 1962, II, 17, стр. 4.
* Потписано са В.М.
115. ЗАБИЉЕЖЕНО У РОГАТИЦИ ПОЧЕТКОМ МАЈА.
ЋДринске новости, Горажде, 15.V 1962, II, 17, стр. 5.
* Репортажа. Потписано са В.М.
116. ЗАПИСАНО У ЧЕЛЕБИЋИМА. КРАЈ У БРДИМА МЕЃУ ВОДАМА.
ЋДринске новости, Горажде, 1.VI 1962, II, 18, стр. 5.
* Репортажа.

117. КОМИСИЈА ЗА ДРУШТЕНИ НАДЗОР РАСПРАВЉА.
ЋДринске новости, Горажде, 16.VI 1962, II, 18, стр. 1.
* Потписано са В.М.
118. СТУДЕНТИ ПЛАНИРАЈУ: МАРШ ТРАГОМ V ОФАНЗИВЕ И СТУДЕНТСКЕ ИГРЕ У ВИШЕГРАДУ.
ЋДринске новости, Горажде, 1.VII 1962, II, 20, стр. 3.
* Потписано са В.М.
119. НА РЗАВСКИМ БРЕГОВИМА.
ЋДринске новости, Горажде, 1.VII 1962, II, 20, стр. 5.
* Репортажа.
120. УСКОРО ОПШТИ ПОПИС СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ.
ЋДринске новости, Горажде, 15.VII 1962, II, 21, стр. 4.
* Чланак. Потписано са В.М.
121. ЊЕГОШЕВ ДАР У ФОЧАНСКОЈ ЦРКВИ.
ЋДринске новости, Горажде, 15.VII 1962, II, 21, стр. 4.
* О јеванђељу које је некада припадало П.П. Његошу.
122. СВЕСТРАНЕ ПРИПРЕМЕ ЗА ПОЧЕТАК НОВЕ ШКОЛСКЕ ГОДИНЕ.
ЋДринске новости, Горажде, 1.VIII 1962, II, 22, стр. 4.
* Потписано са В.М.
123. КАМЕРА ЈЕ ЗАБИЉЕЖИЛА НА ТЈЕНТИШТУ.
ЋДринске новости, Горажде, 1.VIII 1962, II, 22, стр. 6.
* Потписано са В.М.
124. РАЗМИШЉАЊА. ДА ЧЕШЋЕ ЗАСТАНЕМО ПРЕД ИЗЛОЗИМА КЊИГА.
ЋДринске новости, Горажде, 15.VIII 1962, II, 23, стр. 4.
125. БЛАГОВРЕМЕНЕ ПРИПРЕМЕ ЗА ИЗБОРЕ.
ЋДринске новости, Горажде, 1.X 1962, II, 26, стр. 3.
* Чланак.
126. ФОЧА: ОЧЕКУЈЕ СЕ ЗНАТНО СМАЊЕЊЕ СТОЧНОГ ФОНДА.
ЋЗадругар, Сарајево, 17.X 1962, XVIII, 719, стр. 4.
127. ЗАПИСАНО У ЈАБУЦИ КОД ФОЧЕ. ДОК НЕ ДОЂУ БОЉИ ПУТЕВИ...
ЋЗадругар, Сарајево, 24.X 1962, XVIII, 720, стр. 7.
128. ПОСЛИЈЕ ЈЕСЕЊЕ СЈЕТВЕ У ФОЧАНСКОЈ ОПШТИНИ.
ЋЗадругар, Сарајево, 21.XI 1962, XVIII, 724, стр. 3.
129. ЛЈЕКАРСКЕ ЕКИПЕ И У НАЈУДАЉЕНИЈИМ СЕЛИМА.
ЋЗадругар, Сарајево, 29.XI 1962, XVIII, 725, стр. 9.

130. СТОЧАРСТВО ЋДАЛЕКА АЛИ И ЈЕДИНА ОРИЈЕНТАЦИЈА.
РАЗГОВОР СА УПРАВНИКОМ И ПРЕДСЈЕДНИКОМ УПРАВНОГ
ОДБОРА ЗЕМЉОРАДНИЧКЕ ЗАДРУГЕ „СУТЈЕСКАЌ У БРОДУ
НА ДРИНИ.
ЋЗадругар, Сарајево, 5.ХП 1962, ХVIII, 726, стр. 4.
131. У ДОЛИНИ ДРИНЕ. КУДА ИДЕ ВОЋАРСТВО?
ЋЗадругар, Сарајево, 12.ХП 1962, ХVIII, 727, стр. 4.
132. СА САСТАНКА САВЈЕТА ЗА ПОЉОПРИВРЕДУ И ШУМАРСТВО
ФОЧАНСКЕ ОПШТИНЕ.
ЋЗадругар, Сарајево, 19.ХП 1962, ХVIII, 728, стр. 4.

1963.

133. НА ДРИНИ: БРИГА О РИБОЛОВУ.
ЋЗадругар, Сарајево, 1.И 1963, ХIX, 729. и 730, стр. 10.
134. ВЕЛИКИ ЗАДАЦИ МАЛЕ ЗАДРУГЕ.
ЋЗадругар, Сарајево, 30.Х 1963, ХIX, 773, стр. 4.
* О спајању земљорадничких задруга у фочанској општини.
135. „МАГЛИЋЕВЌ ПЊВИ ЗАДАТАК ФИНАЛИЗАЦИЈА
ПРОИЗВОДЊЕ.
ЋЗадругар, Сарајево, 13.ХИ 1963, ХIX, 775, стр. 4.
136. ЗАПИСАНО МЕЋУ СТОЧАРИМА ПОД МАГЛИЋЕМ. ЈЕСЕН СЕ
СПУШТА НА ЈЕЗЕРО И ПЛАНИНУ.
ЋЗадругар, Сарајево, 13.ХИ 1963, ХIX, 775, стр. 8.
* Репортажа.
137. ОТКУП ДУВАНА У ДОЛИНИ ДРИНЕ.
ЋЗадругар, Сарајево, 18.ХП 1963, ХIX, 780, стр. 6.
138. МУЗЕЈ У ФОЧИ ТРАГА ЗА ЗАОСТАВШТИНОМ ДРА РИСТЕ
ЈЕРЕМИЋА.
ЋОслобођење, Сарајево, 8.И 1963, ХХ, 5243, стр. 6.

1964.

139. УСТИКОЛИНА: ВИШЕ ИНТЕРЕСОВАЊА ЗА ВОЋАРСТВО.
ЋЗадругар, Сарајево, 1.И 1964, ХХ, 781/782. стр. 8.
140. ПОСЛИЈЕ ДЕСЕТОГОДИШЊЕ ПОЛЕМИКЕ. КОГА ЧЕКА
ПЕРУЋИЦА?
ЋЗадругар, Сарајево, 8.И 1964, ХХ, 783, стр. 4.
141. ПЛАНИНЕ ЧЕКАЈУ ЗАДРУЖНУ СТОКУ.
ЋЗадругар, Сарајево, 5.П 1964, ХХ, 787, стр. 6.

142. ДА ЛИ У ЦВИЛИНУ ИМА МЈЕСТА ЗА СВЕ? ДУГЕ ПОЛЕМИКЕ О МАЛОМ ПОЉУ.
ЋЗадругар, Сарајево, 1.IV 1964, XX, 795, стр. 6.
143. ФОЧА: КООПЕРАЦИЈА НА ДОБРОМ ПУТУ.
ЋЗадругар, Сарајево, 24.VI 1964, XX, 807, стр. 4.
* Коаутор текста Михаило Јеремић.
144. ТОХОЉЦИ ГРАДЕ ШКОЛУ.
ЋЗадругар, Сарајево, 24.VI 1964, XX, 807, стр. 4.
* Потписано са: В.М.
145. ЗАБИЉЕЖЕНО У ВОЈВОДИНИ. БОСАНЦИ НА ОБАЛАМА ТИСЕ.
ЋЗадругар, Сарајево, 2.IX 1964, XX, 817, стр. 5.
* Репортажа.
146. ЗАБИЉЕЖЕНО НА СЈЕДНИЦИ РАДНИЧКОГ САВЈЕТА. ОСАМ УСПЈЕШНИХ МЈЕСЕЦИ.
ЋМаглић, Фоча, 1.X 1964, I, 7, стр. 2.
147. НОВИ СТАНОВИ ЗА НАШЕ РАДНИКЕ.
ЋМаглић, Фоча, 1.X 1964, I, 7, стр. 3.
* Потписано са: Ур.
148. У ФОЧИ ПРИЈЕ 50 ГОДИНА. СТРИЈЕЉАЊЕ ТАЛАЦА НА ДРИНСКИМ МОСТОВИМА.
ЋМаглић, Фоча, 1.X 1964, I, 7, стр. 5.
149. ПОСЛИЈЕ ПОПЛАВЕ НА СУТЈЕСЦИ. ШТЕТА ДВИЈЕ МИЛИЈАРДЕ ДИНАРА.
ЋМаглић, Фоча, 1.XI 1964, I, 8, стр. 1-2.
150. У ГОДИНАМА КОЈЕ ДОЛАЗЕ. СВЕСТИ СЈЕЧУ НА РАЗУМНУ МЈЕРУ.
ЋМаглић, Фоча, 1.XI 1964, I, 8, стр. 6.
* Потписано са: Ур.
151. НЕМА ТЕХНОЛОШКЕ ПАРЕ.
ЋМаглић, Фоча, 1.XI 1964, I, 8, стр. 8.
* Потписано са: В.М.
152. ПОСЛИЈЕ ИЗВАНРЕДНОГ ПОСЛОВАЊА У ПЕРИОДУ ЈАНУАР Ћ СЕПТЕМБАР. ЗА РАСПОДЈЕЛУ 78 МИЛИОНА ДИНАРА.
ЋМаглић, Фоча, 29.XI 1964, I, 9, стр. 2.
* Потписано са: В.М.
153. НА ДНЕВНОМ РЕДУ ПРЕДУЗЕТНОГ КОМИТЕТА СК. ИДЕЈНО ДЈЕЛОВАЊЕ КОМУНИСТА.
ЋМаглић, Фоча, 29.XI 1964, 9, стр. 3.
* Потписано са: Ур.

154. О СТАРИМ И НОВИМ ДРУМОВИМА.
ЋМаглић, Фоча, 29.XI 1964, I, 9, стр. 8.
- 1965.
155. ЗА СРЕЋАН СТАРТ У 1965. ГОДИНИ.
ЋМаглић, Фоча, 1.I 1965, II, 10, стр. 1.
* Непотписано.
156. НА ШУМСКИМ РАДИЛИШТИМА. БОРБА ЗА ПУТЕВЕ ЈОШ
ТРАЈЕ.
ЋМаглић, Фоча, 1.I 1965, II, 10, стр. 5.
157. НАЗИРУ СЕ ПОСЉЕДИЦЕ ПОПЛАВЕ.
ЋМаглић, Фоча, 1.II 1965, II, 11, стр. 2.
158. ПОСЉЕДЊИ ДАНИ ШУМСКЕ ЖЕЉЕЗНИЦЕ.
ЋМаглић, Фоча, 1.II 1965, II, 11, стр. 5.
* Потписано са: В.
159. ПРВА ГОДИШЊИЦА.
ЋМаглић, Фоча, 1.III 1965, II, 12, стр. 1.
* Непотписано. Прва годишњица листа „МаглићР.
160. ДРУШТВЕНИ ПЛАН ПРЕД БИРАЧИМА.
ЋМаглић, Фоча, 1.III 1965, II, 12, стр. 2.
* Потписано са: Ур.
161. СА СЈЕДНИЦЕ ОРГАНА УПРАВЉАЊА. КВАЛИТЕТАН ПОПИС
ИМОВИНЕ.
ЋМаглић, Фоча, 1.III 1965, II, 12, стр. 10.
* Потписано са: В.
162. ВЕЛИКО ИНТЕРЕСОВАЊЕ ЗА ИЗБОРЕ. ЗАВРШЕНО
КАНДИДОВАЊЕ ОДБОРНИКА.
ЋМаглић, Фоча, 1.III 1965, II, 12, стр. 12.
* Непотписано.
163. 4. АПРИЛА СЈЕДНИЦА ОПШТИНСКЕ СКУПШТИНЕ У ФОЧИ.
ЋМаглић, Фоча, 1.IV 1965, II, 13, стр. 13.
* Потписано са: В.М.
164. ПРОИЗВОДЊА У ЈАНУАРУ И ФЕБРУАРУ. ДОБРИ ПРВИ
РЕЗУЛТАТИ.
ЋМаглић, Фоча, 1.IV 1965, II, 13, стр. 4-5.
165. САСТАНАК СУСЈЕДА.
ЋМаглић, Фоча, 1.IV 1965, II, стр. 12.
* Потписано са: В.

166. МАЈСКИ ДАНИ.
ЋМаглић, Фоча, 1.V 1965, II, 14, стр. 1.
* Непотписано.
167. ОБАВЉЕНИ ИЗБОРИ ЗА ОРГАНЕ УПРАВЉАЊА.
ЋМаглић, Фоча, 1.V 1965, II, 14, стр. 2.
* Потписано са: В.М.
168. ОДОБРЕН ПЛАН ИНВЕСТИЦИЈА.
ЋМаглић, Фоча, 1.V 1965, II, 14, стр. 5.
169. ИЗГРАДЊА ПОРОДИЧНИХ СТАНОВА. ДОДИЈЕЉЕНИ
КРЕДИТИ.
ЋМаглић, Фоча, 1.V 1965, II, 14, стр. 8.
170. ПЛАНИНАРИ МИРУЈУ.
ЋМаглић, Фоча, 1.V 1965, II, 14, стр. 9.
* Потписано са: Ур.
171. ПРОИЗВОДНИ РЕЗУЛТАТИ НАШЕГ ПРЕДУЗЕЋА ПОСЛИЈЕ
ЧЕТИРИ МЈЕСЕЦА.
ЋМаглић, Фоча, 1.VI 1965, II, 15, стр. 1.
* Потписано са: В.М.
172. СЈЕДНИЦА РАДНИЧКОГ САВЈЕТА. ИЗАБРАН УПРАВНИ
ОДБОР.
ЋМаглић, Фоча, 1.VI 1965, II, 15, стр. 2.
173. ИГРЕ И ПЈЕСМЕ НАШИХ СУСЈЕДА.
ЋМаглић, Фоча, 1.VI 1965, II, 15, стр. 4.
* О гостовању умјетничког ансамбла из Перника у Бугарској.
174. ЗАБОРАВЉЕНО СЕЛО.
ЋМаглић, Фоча, 1.VI 1965, II, 15, стр. 4.
* Потписано са: Ур.
175. СЛАБО ЧУВАЊЕ СТАЊБЕНИХ ОБЈЕКТА.
ЋМаглић, Фоча, 1.VI 1965, II, 15, стр. 5.
* Потписано са: В.М.
176. СЈЕДНИЦА РАДНИЧКОГ САВЈЕТА. АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА
РАДА.
ЋМаглић, Фоча, 1.VII 1965, II, 16, стр. 1.
177. ДОНЕСЕНИ НОВИ НОРМАТИВНИ АКТИ.
ЋМаглић, Фоча, 1.VII 1965, II, 16, стр. 2.
* Потписано са: В.М.

178. ГОРАНЕ ТРЕБА ВИШЕ АКТИВИРАТИ.
ЋМаглић, Фоча, 1.VII 1965, II, 16, стр. 7.
* Потписано са: Ур.
179. ПРИВРЕДНА РЕФОРМА И НАШЕ ПРЕДУЗЕЋЕ.
ЋМаглић, Фоча, 1.VIII 1965, II, 17, стр. 2.
180. НА ПОЉИМА НАШЕ ОПШТИНЕ ПОЧЕЛА ЈЕ ВРШИДБА.
ЋМаглић, Фоча, 1.VIII 1965, II, 17, стр. 3.
* Потписано са: Ур.
181. ЗАПАЖЕНИ УСПЈЕСИ ДРУШТВА „МЕДИЦИНАРЋ ИВ ФОЧЕ.
ЋМаглић, Фоча, 1.VIII 1965, II, 17, стр. 4.
* Потписано са: В.М.
182. НОВИ ПОГОН НАШЕГ ПРЕДУЗЕЋА. ПРЕД ПУШТАЊЕ У РАД.
ЋМаглић, Фоча, 1.VIII 1965, II, 17, стр. 6.
183. СЈЕДНИЦА РАДНИЧКОГ САВЈЕТА. ПОВЕЋАНИ ЛИЧНИ
ДОХОЦИ ЗА 25 ПРОЦЕНАТА.
ЋМаглић, Фоча, 10.IX 1965, II, 18, стр. 3.
184. ПОЧЕЛА НОВА ШКОЛСКА ГОДИНА. ДОСТА НЕСТРУЧНИХ
НАСТАВНИКА.
ЋМаглић, Фоча, 10.IX 1965, II, 18, стр. 4.
* Непотписано.
185. ПОЧЕЛА ДИСКУСИЈА О ПРОИЗВОДНОМ ПЛАНУ ЗА 1966. У
ПРАВО ВРИЈЕМЕ.
ЋМаглић, Фоча, 1.IX 1965, II, 18, стр. 6-7.
186. 20. СЕПТЕМБРА ОВЕ ГОДИНЕ ОДРЖАН ОПШТИНСКИ САБОР.
ЋМаглић, Фоча, 1.X 1965, II, 19, стр. 1. и 3.
* Потписано са: В.М.
187. ОКТОБАР ПРАЗНИК ШУМЕ.
ЋМаглић, Фоча, 1.X 1965, II, 19, стр. 1.
* Непотписано.
188. НА КРАЈУ ГРАЂЕВИНСКЕ СЕЗОНЕ. ПОСЛА ЈЕ БИЛО ДОСТА.
ЋМаглић, Фоча, 1.X 1965, II, 19, стр. 5.
* Потписано са: В.М.
189. ОПРАВДАНА ОДЛУКА.
ЋМаглић, Фоча, 1.XI 1965, II, 20, стр. 1.
* Непотписано.
190. ПОСЛОВАЊЕ НАШЕГ ПРЕДУЗЕЋА. ДЕВЕТ УСПЈЕШНИХ
МЈЕСЕЦИ.
ЋМаглић, Фоча, 1.XI 1965, II, 20, стр. 1-2.

191. ОДРЖАНА ДЕВЕТА СИНДИКАЛНА СКУПШТИНА.
ЋМаглић, Фоча, 1.XI 1965, II, 20, стр. 2.
* Потписано са: В.М.
192. ДА НЕ БУДЕМО УВИЈЕК ДУХОВНА ЗАВЈЕТРИНА.
ЋМаглић, Фоча, 1.XII 1965, II, 21, стр. 4.
* Непотписано.
- 1966.
193. У НОВОМ РУХУ.
ЋМаглић, Фоча, 1.I 1966, III, 22, стр. 2.
* Непотписано.
194. ОДРЖАНА ОПШТИНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА САВЕЗА
ОМЛАДИНЕ. МЛАДИМ ПРИВРЕДНА РЕФОРМА.
ЋМаглић, Фоча, 1.I 1966, III, 22, стр. 3.
* Потписано са: В.М.
195. СЈЕДНИЦА ОРГАНА УПРАВЉАЊА. РЕЗУЛТАТИ ПОСЉЕДЊЕГ
ТРОМЈЕСЕЧЈА.
ЋМаглић, Фоча, 1.I 1966, III, 22, стр. 6.
196. ЛИСТАЈУЋИ АРХИВУ ПРЕДУЗЕЋА.
ЋМаглић, Фоча, 1.I 1966, III, 22, стр. 7; 1.II 1966, III, 23, стр. 7; 1.III
1966, III, 24, стр. 7; 1.IV 1966, III, 25, стр. 7; 5.V 1966, III, 26, стр. 7;
1.VI 1966, III, 27, стр. 7; 1.VII 1966, III, 28, стр. 7.
197. НА ПРАГУ НОВЕ ГОДИНЕ.
ЋМаглић, Фоча, 1.I 1966, III, 22, стр. 10.
198. ПРОСЛАВЉЕНА ГОДИШЊИЦА ОСЛОБОЂЕЊА ФОЧЕ.
ЋМаглић, Фоча, 1.II 1966, III, 23, стр. 1.
* Потписано са: В.М.
199. САСТАНАК АКТИВИСТА НА БРОДУ. ДОСТА НЕЈАСНИХ
ПИТАЊА О РАСПОДЈЕЛИ ДОХОТКА.
ЋМаглић, Фоча, 1.II 1966, III, 23, стр. 2.
200. УСКОРО ДИСКУСИЈА О ТОМЕ КАКО ЗАМИЈЕНИТИ К-15?
ЋМаглић, Фоча, 1.II 1966, III, 23, стр. 7.
* Потписано са: В.М.
201. НАСЉЕЂЕ ЈЕДНОГ ДОБА. АБДУЛАХ ШКАЉИЋ: ТУРЦИЗМИ У
СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ („СВЈЕТЛОСТ“, САРАЈЕВО,
1965).
ЋОдјек, Сарајево, 15.II 1966, XIX, 4, стр. 15.
* Осврт.

202. ПРИЈАТНО ПОЗОРИШНО ОСВЈЕЖЕЊЕ.
ЋМаглић, Фоча, 1.III 1966, III, 24, стр. 4.
* О драми *Балада о добрим људима* Давида Филипа.
203. ДОК НЕ БУДЕ КАСНО. ЈЕЗЕРО ПРИЈЕТИ МОСТУ НА ЖЕПИ.
ЋОдјек, Сарајево, 1.IV 1966, XIX, 7, стр. 15.
* Чланак.
204. ДОГОВОР О МОДЕРНИЗАЦИЈИ ПУТА БЕОГРАД ЋДУБРОВНИК.
ЋМаглић, Фоча, 1.IV 1966, III, 25, стр. 2.
* Потписано са: В.М.
205. КЊИГА О РОГАТИЦИ.
ЋМаглић, Фоча, 1.IV 1966, III, 25, стр. 4.
* Осврт.
206. ПОСЛИЈЕ ОБИМНЕ ДИСКУСИЈЕ УСВОЈЕН ПРАВИЛНИК О РАДНИМ ОДНОСИМА.
ЋМаглић, Фоча, 1.IV 1966, III, 25, стр. 6.
207. ПЛЕМЕНИТА ЖРТВА МИС ИРБИ.
ЋОдјек, Сарајево, 1.V 1966, XIX, 9, стр. 15.
* Есеј.
208. ТИБОР СЕКЕЉ БОРАВИО У ФОЧИ.
ЋМаглић, Фоча, 5.V 1966, III, 26, стр. 4.
* Потписано са: В.М.
209. „ДОШЉАЦИЋ НАСЦЕНИ РАДНИЧКОГ УНИВЕРЗИТЕТА.
ЋМаглић, Фоча, 5.V 1966, III, 26, стр. 4.
* Гостовање ужичког позоришта. Потписано са: В.М.
210. ПУТОВАЊЕ КРОЗ ТАМНИ ВИЛАЈЕТ. (А. Џ. ЕВАНС: КРОЗ БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ У ВРИЈЕМЕ ПОБУНЕ 1875, „ВЕСЕЛИН МАСЛЕШАЋ, САРАЈЕВО, 1965).
ЋОдјек, Сарајево, 15.V 1966, XIX, 10, стр. 15.
* Приказ.
211. ПРЕДСТАВА ЗЕНИЧКОГ ПОЗОРИШТА.
ЋМаглић, Фоча, 1.VI 1966, III, 27, стр. 4.
* Представа *Ханка* Исака Самоковлије. Потписано са: В.М.
212. ПОСЛИЈЕ ИЗБОРА ЗА ОРГАНЕ УПРАВЉАЊА. ИЗАБРАН УПРАВНИ ОДБОР.
ЋМаглић, Фоча, 1.VI 1966, III, 27, стр. 1.
* Потписано са: В.М.

213. ДВИЈЕ ЗАНИМЉИВЕ ДРАМСКЕ ПРЕДСТАВЕ.
ЋМаглић, Фоча, 1.VII 1966, III, 28, стр. 4.
* О представама: *Хасанагиница* Милана Огризовића у извођењу позоришта из Титограда (Подгорица) и *Ивкова слава* Стевана Сремца у извођењу нишког позоришта.
214. ВЈЕЧНО ЉУДСКО ТРАЈАЊЕ. ПОВОДОМ
ЧЕТИРИСТОГОДИШЊИЦЕ ДОЛАСКА ЈЕВРЕЈА У БОСНУ.
ЋОдјек, Сарајево, 15.VII 1966, XIX, 14, стр. 12.
* Чланак.
215. ПРВА ИЗЛОЖБА ШИЋАРА САРАЧА.
ЋМаглић, Фоча, 5.VIII 1966, III, 29, стр. 4.
216. ПИСМА ВЛАДИМИРА ГАЋИНОВИЋА.
ЋОдјек, Сарајево, 1.IX 1966, XIX, 17, стр. 14.
* Оглед.
217. ЗАДРУГА ЋЕ ОТКУПИТИ ПОЛОВИНУ РОДА ШЉИВА.
ЋМаглић, Фоча, 5.IX 1966, III, 30, стр. 3.
218. УСКОРО СПАЈАЊЕ РАДНИХ ЈЕДИНИЦА У ПРЕРАДИ.
ЋМаглић, Фоча, 5.IX 1966, III, 30, стр. 6.
* Потписано са: В.М.
219. ДА ЛИ ЈЕ ТРЕБАЛО ПРОДАТИ ПРОСТОРИЈЕ ДИТ?
ЋМаглић, Фоча, 5.IX 1966, III, 30, стр. 10.
* Потписано са: Ур.
220. ДА ПРАЗНИК ШУМЕ НЕ ПРОЋЕ ЋУТКЕ.
ЋМаглић, Фоча, 1.X 1966, III, 31, стр. 1.
* Непотписано.
221. СЈЕДНИЦА УПРАВНОГ ОДБОРА. РАЗМАТРАНИ РЕЗУЛТАТИ
РАДА ЗА ОСАМ МЈЕСЕЦИ.
ЋМаглић, Фоча, 5.X 1966, III, 31, стр. 1-2.
* Коаутор текста Милош Калајџић
222. СМОТРА ПЛОДОВА РОДНЕ ГОДИНЕ.
ЋМаглић, Фоча, 5.X 1966, III, 31, стр. 3.
223. ПРИКАЗАН ФИЛМ „МАГЛИЋЋ.
ЋМаглић, Фоча, 5.X 1966, III, 31, стр. 4.
* Потписано са: В.М.
224. ЗАЈЕДНИЧКИ САСТАНАК ПРЕДУЗЕТНОГ КОМИТЕТА И
СИНДИКАЛНОГ ОДБОРА.
ЋМаглић, Фоча, 5.X 1966, III, 31, стр. 1. и 5.

225. МЕЂУ СТОЧАРИМА И СЈЕКАЧИМА НА ВУЧЕВУ.
ЋМаглић, Фоча, 5.X 1966, III, 31, стр. 12.
226. ИНЖ. КОСТА ТАБАКОВИЋ УСКОРО ОДЛАЗИ ИЗ НАШЕГ
ПРЕДУЗЕЋА.
ЋМаглић, Фоча, 5.XI 1966, III, 32, стр. 1.
* Потписано са: В.М.
227. ПОВОДОМ „МЈЕСЕЦ ДАНА ШУМЕЋ. АКЦИЈА НА
ПОШУМЉАВАЊУ.
ЋМаглић, Фоча, 5.XI 1966, III, 32, стр. 1.
228. ПОРТРЕТИ НАШИХ НАСЕЉА. ЈЕЛЕЧ ИЗМЕЂУ ПРОШЛОСТИ И
САДАШЊОСТИ.
ЋМаглић, Фоча, 5.XI 1966, III, 32, стр. 3.
229. ПОВОДОМ „МЈЕСЕЦ ДАНА КЊИГЕЋ. НИЈЕДНА ЗНАЧАЈНА
АКЦИЈА.
ЋМаглић, Фоча, 5.XI 1966, III, 32, стр. 4.
* Непотписано.
230. МОСТ У ДРАГОЧАВИ ЋВРИЈЕДАН ПОСАО НАШИХ РАДНИКА.
ЋМаглић, Фоча, 5.XI 1966, III, 32, стр. 8.
* Потписано са: В.М.
231. ДОК ХУЈЕ ВЈЕТРОВИ СА РАДОМИШЉЕ.
ЋМаглић, Фоча, 5.XI 1966, III, 32, стр. 10.
* Репортажа.
232. ПОВОДОМ ОВОГОДИШЊЕ НОБЕЛОВЕ НАГРАДЕ ЗА
КЊИЖЕВНОСТ.
ЋОдјек, Сарајево, 15.XI 1966, XIX, 22, стр. 15.
* Награде Јозефу Самуелу Агнону и Нели Сакс.
233. СА СЈЕДНИЦЕ ОПШТИНСКЕ СКУПШТИНЕ У ФОЧИ. СТАРИ
ЗАХТЈЕВИ.
ЋМаглић, Фоча, 5.XII 1966, III, 33, стр. 3.

1967.

234. СТВАРАЛАШТВО И ТРАГИКА КАЛМИЈА БАРУХА.
ЋОдјек, Сарајево, 1.I 1967, XX, 1, стр. 10.
* Есеј.
235. ПУТОВАЊЕ МАТИЈЕ МАЖУРАНИЋА КРОЗ БОСНУ 1839. И
1840. ГОДИНЕ.
ЋОдјек, Сарајево, 1.VII 1967, XX, 13, стр. 16.
* Чланак.

236. ПОЕТИЧНОСТ ВУКОВОГ СРПСКОГ РЈЕЧНИКА. ПОВОДОМ ПОНОВНОГ ИЗДАЊА.
ЋОдјек, Сарајево, 15.IX 1967, XX, 18, стр. 6.
237. КРАТАК ПУТ ОД СЛАВЕ ДО ЗАБОРАВА. 120 ГОДИНА ОД СМРТИ СИМЕ МИЛУТИНОВИЋА САРАЈЛИЈЕ.
ЋОдјек, Сарајево, 1.XII 1967, XX, 24, стр. 14.
* Оглед.
238. ОГЛЕДИ ВЛАДИМИРА ГАЋИНОВИЋА.
ЋЖивот, Сарајево, 1967, XVI, 5, стр. 77-81.
* Есеј.
239. ТРЕНУТАК ДАВНЕ ПРОШЛОСТИ. КОНСТАНТИН МИХАИЛОВИЋ: ЈАНИЧАРОВЕ УСПОМЕНЕ ИЛИ ТУРСКА ХРОНИКА, „ПРОСВЕТАЋ, БЕОГРАД, 1966.
ЋЖивот, Сарајево, 1967, XVI, 11-12, стр. 131-133.
* Приказ.
240. СТАЛНИ УСПОН ЋИНДУСТРИЈСКОГ ПРЕДУЗЕЋА „МАГЛИЋЋР ФОЧА.
ЋДрварски гласник, Београд, 1.I 1967, XV, 1, стр. 6.
* Чланак. Коаутор Милош Калајџић.
- 1968.
241. НОВ ТРЕТМАН ВУКОВИХ ПРОТИВНИКА. МЕША СЕЛИМОВИЋ: ЗА И ПРОТИВ ВУКА, МАТИЦА СРПСКА, НОВИ САД, 1967.
ЋЖивот, Сарајево, 1968, XVII, 6, стр. 84-85.
* Приказ.
242. ПУТОВАЊЕ ИВАНА ФРАНА ЈУКИЋА.
ЋЖивот, Сарајево, 1968, XVII, 7-8, стр. 137-140.
* Оглед.
243. ПОЕМА О ЛАКОЋИ УМИРАЋА. ПОВОДОМ САБРАНИХ ДЈЕЛА МАРКАМИЋАНОВА (ТИТОГРАД, 1967).
ЋИзраз, Сарајево, 1968, XII, књ. XXIII, 5, стр. 473-476.
* Оглед.
244. ХРОНИЧАР БУНА И ПОМОРА.
ЋЖивот, Сарајево, 1968, XVII, 1, стр. 65-71.
* О Мула Мустафи Башескији.
245. ИСИДОРА СЕКУЛИЋ И БОСНА.
ЋОдјек, Сарајево, 15.III 1968, XXI, 5, стр.

246. МОСТАРСКИ ЧАСОПИС „ЗОРАЋ
Ћ *Одјек*, Сарајево, 15.VI 1968, XXI, 11, стр.
247. СКЕРЛИЋ И БОСНА.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 15.VII 1968, XXI, 13, стр.
248. ПОЕТСКО НАСЉЕЂЕ ДРЕВНОГ ГРАДА (ХУСЕИН
ТАХМИШЧИЋ: ПОЗИЈА САРАЈЕВА, „СВЈЕТЛОСТЋ, САРАЈЕВО,
1968).
Ћ *Одјек*, Сарајево, 15.VII 1968, XXI, 14, стр.
249. БОГУМИЛСКИ БУНТ.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 1.X 1968, XXI, 19, стр. 1.
- 1969.
250. АФИРМАЦИЈА ПОЕТСКИХ ПРИНОСА СТАРЕ БОСНЕ. МАК
ДИЗДАР: СТАРИ БОСАНСКИ ТЕКСТОВИ, „СВЈЕТЛОСТЋ,
САРАЈЕВО, 1969.
Ћ *Живот*, Сарајево, 1969, XVIII, 6-7, стр. 95-98.
* Осврт.
251. НА РАЗМЕЂИМА СНА И ЈАВЕ. (ХУСЕИН ТАХМИШЧИЋ: НА
СТАЗАМА ДЈЕТИЊСТВА ЋАНТОЛОГИЈА КЊИЖЕВНОСТИ ЗА
ДЈЕЦУ И ОМЛАДИНУ НАРОДА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ,
СВЈЕТЛОСТ, САРАЈЕВО, 1969).
Ћ *Живот*, Сарајево, 1969, XVIII, 11-12, стр. 115-116.
* Приказ.
252. ДУЧИЋЕВИ ОДЛАСЦИ У СВИЈЕТ.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1969, XIII, књ. XXVI, 8-9, стр. 252-257.
* Поводом новог издања књиге Јована Дучића *Градови и химере*
(„СвјетлостЋ, Сарајево, 1969).
253. „ЉЕТОПИС БОСНЕЋ СТАКЕ СКЕНДЕРОВЕ.
Ћ *Путеви*, Бања Лука, 1969, XV, 4, стр. 381-387.
* Оглед.
254. ДАЛЕКА НЕКА БУГАРСКА.
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1969, I, 1, стр. 49-57.
* Путопис.
255. ПОСМРТНИ ПОВРАТАК БЛУДНОГ СИНА (МОНИ ДЕ БУЛИ:
ЗЛАТНЕ БУБЕ, ПРОСВЕТА, БЕОГРАД, 1968).
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1969, I, 1, стр. 60-61.
* Потписано псеудонимом Адам Маглић.

256. ПЛЕМЕНИТА ЖРТВА МИС ИРБИ.
ЋМостови, Пљевља, 1969, I, 2, стр. 60-64.
* Есеј.
257. МУТНА СЛИКА БЕЗУМЉА (НЕЏАД ИБРИШИМОВИЋ:
УРУГСУЗ, СВЈЕТЛОСТ, САРАЈЕВО, 1968).
ЋМостови, Пљевља, 1969, I, 3, стр. 82-83.
* Осврт.
258. АПОТЕОЗА ЖИВОТУ И ЧОВЈЕКУ (МИОДРАГ ПАВЛОВИЋ:
ВЕЛИКА СКИТИЈА, СВЈЕТЛОСТ, САРАЈЕВО, 1969).
ЋМостови, Пљевља, 1969, I, 4, стр. 87-88.
* Осврт.
259. СТРАДАЊА ГАВРА ВУЧКОВИЋА.
ЋЖивот, Сарајево, 1969, XVIII, 8, стр. 64-69.
* Оглед.
260. АЛЕКСАНДАР Ф. ГИЉФЕРДИНГ: ОД ПИВЕ ДО САРАЈЕВА.
ЋМостови, Пљевља, 1969, I, 1, стр. 81-85.
* Путопис. С руског превео Војислав Максимовић.
- 1970.
261. ТАМА И ЛУЦИДНОСТ ПОМЈЕРЕНИХ.
ЋЖивот, Сарајево, 1970, XIX, 1, стр. 91-93.
* Осврт на приповијетке Давида Филипа Бунар у тамној шуми.
262. ОБНОВА ПУТОПИСА (АЛЕКСАНДАР ТИШМА: ДРУГДЕ,
НОЛИТ, БЕОГРАД, 1969).
ЋЖивот, Сарајево, 1970, XIX, 5, стр. 93-95.
* Осврт.
263. НА РАНИЈИМ ТЕМАТСКИМ ОСНОВАМА. АНТОНИЈЕ
ИСАКОВИЋ: ПРАЗНИ БРЕГОВИ, НОЛИТ, БЕОГРАД, 1969.
ЋИзраз, Сарајево, 1970, XIV, књ. XXVII, 5, стр. 522-524.
* Осврт.
264. РИЈЕЧ ОДБЈЕГЛОГ ОД СМРТИ. МИЛО КРАЉ: И БРАЋА И
КРВНИЦИ, ЦЕТИЊЕ, 1970.
ЋИзраз, Сарајево, 1970, XIV, књ. XXVIII, 8-9, стр. 224-228.
* Приказ.

265. НА ОСНОВАМА БЕСЈЕДНИШТВА. МАРГИНАЛИЈЕ УЗ КЊИГУ ПРОЗЕ ЋАМИЛА СИЈАРИЋА „НА ПУТУ ПУТНИЦИЈ,
„СВЈЕТЛОСТР, САРАЈЕВО, 1970.
ЋОдјек, Сарајево, 1970, XXIII, 21-22, стр.
266. ПЈЕСНИК ЈЕ УПУЋЕН НА БУДУЋНОСТ. РАЗГОВОР СА ХУСЕИНОМ ТАХМИШЧИЋЕМ.
ЋМостови, Пљевља, 1970, II, 7, стр. 28-33.
267. МАЛЕ НАДЕ ПОБУЋЕНОГ ЧОВЈЕКА. МЕША СЕЛИМОВИЋ:
„ТВРЋАВАР, СВЈЕТЛОСТ, САРАЈЕВО, 1970.
ЋЛица, Сарајево, 1970, IV, 34-36, стр. 20.
* Приказ.
268. [ГОВОР НА „САВЕТОВАЊУ О КЊИЖЕВНОМ ЖИВОТУ У УНУТРАШЊОСТИ СРБИЈЕ, ОДРЖАНОМ 13. ЈУНА 1970. У КРУШЕВЦУ].
ЋБагдала, Крушевац, 1970, XII, 137-138, стр. 17-18.
269. МЛАДОБОСАНЦИ И РЕВОЛУЦИОНАРНА РУСИЈА.
ЋЛица, Сарајево, 1970, IV, 28, стр. 7.
* Чланак.
270. АРТУР ЛОНДОН: ПРИЗНАЊЕ. ПРОСВЕТА, БЕОГРАД, 1969.
ПРИСЈЕЋАЊЕ НА МУЧНЕ ГОДИНЕ.
ЋЛица, Сарајево, 1970, IV, 32-33, стр. 7.
* Осврт.
271. СВИЈЕТ ДЈЕЧИЈЕ ИГРЕ И ПРИЧАЊА (БОРА ЋОСИЋ: УЛОГА МОЈЕ ПОРОДИЦЕ У СВЕТСКОЈ РЕВОЛУЦИЈИ, БЕОГРАД, 1969).
ЋЖивот, Сарајево, 1970, XIX, 6, стр. 93-94.
* Приказ.
272. ПРЕД РАСТОМ ЈЕДНЕ ЛИТЕРАТУРЕ (ДУБОКО ЈЕ КОРИЈЕЊЕ, САВРЕМЕНА АЛБАНСКА ПРОЗА У ЈУГОСЛАВИЈИ, МАТИЦА ХРВАТСКА, СПЛИТ, 1970).
ЋЖивот, Сарајево, 1970, XIX, 10, стр. 103-104.
* Приказ.
273. САЗНАЊА НА МЕЋАМА ЗАВИЧАЈА (ВЛАДИМИР НАСТИЋ: ГОРКЕ ПЕСМЕ, СВЈЕТЛОСТ, САРАЈЕВО, 1969).
ЋМостови, Пљевља, 1970, II, 8, стр. 77-78.
274. ИЗМЕЂУ НАУКЕ И МИСТИФИКАЦИЈЕ (ЈОВАН ДУЧИЋ: ГРОФ САВА ВЛАДИСЛАВИЋ РАГУЗИНСКИ, САБРАНА ДЈЕЛА V, „СВЈЕТЛОСТР, САРАЈЕВО, 1969).
ЋПутеви, Бања Лука, 1970, XVI, 1-2, стр. 76-79.
* Приказ.

275. ЈЕДНА МОДЕРНА ИСТОРИЈА (ЏЕРАЛД БРЕНАН: ШПАНСКА КЊИЖЕВНОСТ, „НОЛИТЋ, БЕОГРАД, 1970).
Ћ *Наши дани*, Сарајево, 15.Х 1970, XVII, 348, стр. 9.
* Приказ.
276. УНИВЕРЗАЛНА ДИМЕНЗИЈА ЗЛА (МИХАИЛО ЛАЛИЋ: ПРАМЕН ТАМЕ, „ПРОСВЕТАЋ, БЕОГРАД, 1970).
Ћ *Путеви*, Бања Лука, 1970, XVI, 5-6, стр. 327-330.
* Приказ.
- 1971.
277. КЊИЖЕВНА РАДОЗНАЛОСТ ЈОВАНА КРШИЋА.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 15-31, XII, 1971, XXIX, 24 стр. 8.
* Чланак.
278. АНТОЛОГИЈСКИ ИЗБОР БОСАНСКЕ ПРИЧЕ (НЕНАД РАДАНОВИЋ: ПОСЛИЈЕРАТНА ПРИПОВИЈЕТКА У БиХ).
Ћ *Преглед*, Сарајево, 1971, LXI, 11, стр. 557-559.
* Приказ.
279. СЈЕЋАЊЕ. (ОДЛОМАК ИЗ РОМАНА „ЗАВОДИШТАЋ)
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1971, III, 10, стр. 8-12.
280. НАД РАВНИЦОМ БИЈЕЛА ПТИЦА.
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1971, III, 11, стр. 72-74.
* Путопис.
281. БИЈЕЛА ПТИЦА ГАГУЛ.
Ћ *Живот*, Сарајево, 1971, XX, 6, стр. 39-34.
* Одломак из романа *Заводишта*.
282. У ЖРВЊУ И ХАОТИЧНОСТИ ЖИВЉЕЊА. РИСТО ТРИФКОВИЋ: КРИК ПТИЧУРИНЕ, „СВЈЕТЛОСТЋ, САРАЈЕВО, 1970.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1971, XV, књ. XXIX, 1, стр. 93-95.
* Осврт.
283. ДРАЖИ ЛИТЕРАРНОГ ГОВОРЕЊА. РАДОВАН ПОПОВИЋ: КЊИЖЕВНИ РАЗГОВОРИ, „ВЕСЕЛИН МАСЛЕШАЋ, САРАЈЕВО, 1970.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1971, XV, књ. XXIX, 5, стр. 541-545
* Приказ.
284. КЊИЖЕВНЕ И КУЛТУРНЕ ОСОБЕНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ.
Ћ [У књизи]: *Национални односи данас*, Завод за издавање уџбеника, Сарајево, 1971, стр. 122-158.
* Оглед.

285. О ПЕРИОДИЗАЦИЈИ ЛИТЕРАТУРЕ У БИСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.
Ћ *Спектар*, Сарајево, 22.XII 1971, III, 11 (24), стр. 10-11.
* Чланак.
286. НЕДОУМИЦЕ (ОДЛОМАК ИЗ РОМАНА „ЗАВОДИШТАЋ)
Ћ *Наши дани*, Сарајево, 18.X 1971, XVIII, 388, стр. 8-9.
287. КЊИЖЕВНОСТ БЕЗ НАПИСАНЕ ИСТОРИЈЕ.
Ћ *Наши дани*, Сарајево, 29.XII 1971, XVIII, 374-375, стр. 9.
* Чланак.
288. ЛИРСКА ВОКАЦИЈА ДЈЕТИЊСТВА (ДРАГИША МАЏГАЉ:
БЕЛА КОШУЉА, ОБОД, ЦЕТИЊЕ, 1970).
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1971, III, 9, стр. 92-94.
* Приказ.
289. ОСВЕТА. [ОДЛОМАК ИЗ РОМАНА „ЗАВОДИШТАЋ].
Ћ *ГСП*, Сарајево, 1971, VII, 86-87, стр. 11.
290. ПОЕТИЧНОСТ ВУКОВОГ СРПСКОГ РЈЕЧНИКА.
Ћ *Нови свет*, Приштина, 1971, II, 13, стр. 11.
* Оглед.
291. ЈЕДИНО ВИЂЕЊЕ ГОЛОГ ЖИВОТА (МИЛИСАВ САВИЋ:
БУГАРСКА БАРАКА, ВИДИЦИ, БЕОГРАД, 1969).
Ћ *Живот*, Сарајево, 1971, XX, 1-2, стр. 149-150.
292. ЛЬЕТОПИС БОСНЕ СТАКЕ СКЕНДЕРОВЕ.
Ћ *Лица*, Сарајево, 1971, IV, 1-2 (37-38), стр. 54-57.
* Чланак.
293. ГЕНЕЗА ЗНАЧАЈНОГ ЧАСОПИСА. МУХСИН РИЗВИЋ: БЕХАР.
КЊИЖЕВНОИСТОРИЈСКА МОНОГРАФИЈА, СВЈЕТЛОСТ,
САРАЈЕВО, 1971.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 1-15.V 1971, XXIV, 9, стр. 22-23.
* Приказ.
294. ДО ПОТПУНЕ ПРАВЕДНЕ АФИРМАЦИЈЕ. КЊИЖЕВНЕ И
КУЛТУРНЕ ОСОБЕНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 15-31.V 1971, XXIV, 10, стр. 5.
* Чланак.
295. ЗАПИСИ О ПРОВИНЦИЈСКОМ ЉЕТУ (СВЕТОЗАР РАДОЊИЋ Ћ
РАС: ТМАСТИ ОДЛОМЦИ ЉЕТА, „ГРАФИЧКИ ЗАВОДЋ,
ТИТОГРАД, 1970).
Ћ *Стварање*, Титоград, 1971, XXVI, 2, стр. 252-254.
* Приказ.

296. МЕЛОДРАМСКИ РОМАН (МИЛОШ ЦРЊАНСКИ: КАП
ШПАНСКЕ КРВИ, „НОЛИТЋ, БЕОГРАД, 1970).
Ћ *Спектар*, Сарајево, 24. III 1971, III, 14 (1), стр. 9.
* Приказ.
297. СПЕЦИФИЧНА ЕПСКА ФОРМА (ДЕРВИШ СУШИЋ: УХОДЕ,
„СВЈЕТЛОСТЋ, САРАЈЕВО, 1971).
Ћ *Лица*, Сарајево, 1971, IV 3-4 (39-40), стр. 172-174.
* Приказ.
298. ПРЕД ДИЛЕМАМА ЈЕДНЕ ЛИТЕРАТУРЕ. ПОВОДОМ КЊИГЕ
„СИМПОЗИЈУМ О САВРЕМЕНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ БиХЋ,
„СВЈЕТЛОСТЋ, САРАЈЕВО, 1971.
Ћ *Лице*, Сарајево, 1971, IV, 5-6 (41-42), стр. 116-118.
* Осврт.
299. ДАЈМО РИЈЕЧ ЗНАЛЦИМА.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 14. XII 1971, XXVIII, 8455, стр. 12.
* Чланак.
- 1972.
300. СТВАРАЛАШТВО И ТРАГИКА КАЛМИЈА БАРУХА.
Ћ [Предговор књизи]: *Калми Барух: Изабрана дјела*, „СвјетлостЋ,
Сарајево, 1972, стр. 9-21.
301. БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА КАЛМИЈА БАРУХА.
Ћ *Живот*, Сарајево, 1972, XXI, књ. XLI, 8, стр. 227-233; Калми
Барух: *Изабрана дјела*, „СвјетлостЋ, Сарајево, 1972, стр. 367-398.
302. ПРИСТУПИ ЗА НЕНАПИСАНУ ИСТОРИЈУ КЊИЖЕВНОСТИ БиХ
Ћ *Преглед*, Сарајево, 1972, LXIII, 3, стр. 355-372.
* Оглед.
303. ДВА ХЕРЦЕГОВАЧКА ЛЈЕТОПИСЦА.
Ћ *Радио Сарајево. Трећи програм*, Сарајево, 1972, I, 1 стр. 119-136.
* О Прокопију Чокорилу и Јоаникију Памучини.
304. КЊИЖЕВНО ДЈЕЛО ПЕРА СЛИЈЕПЧЕВИЋА.
Ћ *Стремљења*, Приштина, 1972, XIII, 5, стр. 550-569.
* Оглед.
305. РОМАН БОГАТЕ НАРАЦИЈЕ. (ЋАМИЛ СИЈАРИЋ: КОНАК,
„СВЈЕТЛОСТЋ, САРАЈЕВО, 1971).
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1972, IV, 13, стр. 65-66.
* Приказ.

306. СТАРИЈА КЊИЖЕВНОСТ БОСАНСКИХ ЈЕВРЕЈА.
ЋМостови, Пљевља, 1972, IV, 14, стр. 53-62.
* Оглед.
307. ПРОДУЖЕЊЕ БУНТОВНОГ ПЈЕВАЊА (РАЈКО ПЕТРОВ НОГО:
ЗВЕРИЊАК, „СВЈЕТЛОСТ“, САРАЈЕВО, 1972).
ЋМостови, Пљевља, 1972, IV, 16, стр. 48-52.
* Осврт.
308. ПРОСОДИЈА ЛУКЕ МИЛОВАНОВА ГЕОРГИЈЕВИЋА.
ЋМостови, Пљевља, 1972, IV, 16, стр. 48-52.
* Оглед.
309. СВИЈЕТ ЋЗДРУЖЕНОСТ ТАМЕ И ПРОПЛАМСЈА (ДРАГОЉУБ
ЛЕКНИЋ: ЗЛАТНО ЛУТАЊЕ, СВЈЕТЛОСТ, САРАЈЕВО, 1970).
ЋЖивот, Сарајево, 1972, XXI, књ. XL, 1-2, стр. 123-125.
* Приказ.
310. ЈОШ ЈЕДАН ПОВРАТАК МИЛОША ВИДАКОВИЋА.
ЋЖивот, Сарајево, 1972, XXI, књ. XL, 5-6, стр. 515-522.
* О сабраним дјелима М. Видаковића, Свјетлост, Сарајево, 1971.
311. ПОТВРДА ПЈЕСНИЧКОГ РАСТА (ВЛАДИМИР НАСТИЋ: ПЕСМЕ
ПОКАЈНИЦЕ, СВЈЕТЛОСТ, САРАЈЕВО, 1972).
ЋЖивот, Сарајево, 1972, XXI, књ. XXI, 12, стр. 623-626.
* Приказ.
312. ДВА ХЕРЦЕГОВАЧКА ЛЈЕТОПИСА.
ЋГодишњак Института за изучавање југословенских
књижевности, Сарајево, 1972, књ. I, 1, стр. 103-118.
* О Јоаникију Памучини и Прокопију Чокориљу.
313. СМЈЕРОВИ ЈЕДНЕ ЕСЕЈИСТИКЕ. О ОГЛЕДИМА ПЕРА
СЛИЈЕПЧЕВИЋА.
ЋОдјек, Сарајево, 1-15.X 1972, XXV, 17, стр. 21.
* Оглед.
314. „НОВИ ГРАДЕ СЈЕДИШ НА КРАЈ МОРАЋ.
ЋОдјек, Сарајево, 1-15.XII 1972, XXV, 23, стр. 12-13.
* Путопис.
315. „ЗАВОДИШТАЋ (ОДЛОМАК).
ЋЛитера, Ниш, I, 1, стр. 3.
* Одломак из романа.
316. ОДЛОМЦИ ИЗ РОМАНА „ЗАВОДИШТАЋ
ЋНови свет, Приштина, 1972, III, 23, стр. 9.

1973.

317. ПРЕД ЛИКОМ И ЛИРИКОМ ЂУРЕ ЈАКШИЋА.
Ћ *Живот*, Сарајево, 1973, XXII, књ. XLIV, 9, стр. 272-278; Војислав Максимовић: *Некада и сада*, „Свјетлост”, Сарајево, 1973, стр. 128-136.
* Оглед.
318. РАЗМИШЉАЊА О САФВЕТ-БЕГУ БАШАГИЋУ.
Ћ *Преглед*, Сарајево, 1973, LXIII, 5, стр. 597-604.
319. АЛИЈА ИСАКОВИЋ: ХОДОЉУБЉЕ (АНТОЛОГИЈА БОСАНСКОГ ПУТОПИСА).
Ћ *Радио Сарајево. Трећи програм*, Сарајево, 1973, II, 2, стр. 280-284.
* Осврт.
320. ПРЕД ЛИКОМ И ЛИРИКОМ ЂУРЕ ЈАКШИЋА.
Ћ [Предговор књизи]: Јакшић-Прерадовић: *Изабране пјесме*, „Веселин Маслеша, Сарајево, 1973, стр. 5-14.
321. О ЛИКУ И ДЈЕЛУ ЈОВАНА КРШИЋА.
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1973, V, 20, стр. 79-86.
* Оглед.
322. ИНСПИРАТИВНА ГЕНЕРАЦИЈА.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 15-28. II 1973, XXVI, 4, стр. 9.
* Приказ књиге: Франц Ценгле: *Марксизам и антифашизам у БиХ 1935-1937* (Сарајево, 1972).
323. КАСНО АЛИ ЉУДСКО БУЋЕЊЕ. РИСТО ТРИФКОВИЋ: И ПРОБУДИ СЕ ЧОВЈЕК, „СВЈЕТЛОСТ”, САРАЈЕВО, 1972.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1973, XVII, књ. XXXIII, 1, стр. 86-88.
* Приказ.
324. КОНЗУЛОВЕ ПУТНЕ ЗАБИЉЕШКЕ.
Ћ *Живот*, Сарајево, 1973, XXII, књ. XLIII, 1-2, стр. 91-98.
* Приказ књиге Александра Ф. Гиљфердинга *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији* („Веселин Маслеша”, Сарајево, 1972).
325. ПАТРИОТСКА ПОЕЗИЈА ДАНАС.
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1973, V, 20, стр. 5-22.
* Разговор вођен на III књижевним сусретима „Пјесничка ријеч на извору Пивеју Плужинама 4-5. августа 1973.
326. УЗ ПРИЧУ ЈОВЕ Н. БЕСАРОВИЋА.
Ћ *Лица*, Сарајево, 1973, III (VII), 1/2 (57-58), стр. 120.
* Биљешка.

327. АНТОЛОГИЈА БОСАНСКОГ ПУТОПИСА (АЛИЈА ИСКОВИЋ:
ХОДОЉУБЉЕ, „СВЈЕТЛОСТ“, САРАЈЕВО, 1972).
Ћ *Живот*, Сарајево, 1973, XXII, књ. XLII, 5-6, стр. 464-466.
* Приказ.
328. РИЈЕДАК ИЗДАВАЧКИ ЈУБИЛЕЈ. ДРАЖ ОТКРИВАЊА. УЗ
ДЕСЕТОГОДИШЊИЦУ „БИБЛИОТЕКЕ КУЛТУРНО НАСЉЕЂЕ
БиХР.
Ћ *Ослобођење Недјеља*, Сарајево, 17.XI 1973, XXX, 9145, стр. 3.
* Чланак.
329. О БАШТИНИ У „БАШТИНИР.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 11.II 1973, XXX, 8869, стр. 4.
* Интервју.

1974.

330. ГЕНЕЗА БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКОГ КЊИЖЕВНОГ ОГЛЕДА.
Ћ *Живот*, Сарајево, 1974, XXIII, књ. XLVI, 7-8, стр. 3-13.
* Предговор избору: *Босанскохерцеговачки књижевни оглед
1810-1941*.
331. СТАРИЈА КЊИЖЕВНОСТ БОСАНСКИХ ЈЕВРЕЈА.
Ћ [У књизи]: *Босанскохерцеговачка књижевна хрестоматија. Књига
I. Старија књижевност*. Завод за издавање уџбеника, Сарајево,
1974, стр. 315-327.
332. ЕДХЕМ МУЛАБДИЋ: ИЗАБРАНА ДЈЕЛА I-II (СВЈЕТЛОСТ,
САРАЈЕВО, 1974).
Ћ *Живот*, Сарајево, 1974, XXIII, књ. XLVI, 10, стр. 479-480.
* Приказ.

1975.

333. ЈОВАН КРШИЋ И НАША НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ.
Ћ *Годишњак Одјељења за књижевност Института за језик и
књижевност у Сарајеву*, Сарајево, 1975, књ. III-IV, стр. 421-440.
* Одломак из дисертације.
334. ТРАЈНОСТ КЊИЖЕВНОКРИТИЧКОГ ДЈЕЛА ЈОВАНА КРШИЋА.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1975, XIX, књ. XXXIX, 8-9, стр. 194-201.
* Одломак из дисертације.

335. ЈОВАН КРШИЋ И САРАЈЕВО.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 31.XII, 1974, 1. и 2.I 1975, XXXII, 9546,
стр. 10.
* Чланак
336. ЈОВАН КРШИЋ О СЛОВЕНАЧКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ.
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1975, VII, 26, стр. 55-69.
* Одломак из дисертације.
337. ПОЕЗИЈА РАВНИЦЕ О РАВНИЦИ. ПЕРО ЗУБАЦ: РОМОР
РАВНИЦЕ, ЗРЕЊАНИН, 1974.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1975, XIX, књ. XXXVII, 3, стр. 383-384.
* Приказ.
338. САН И ПОМРАЧЕЊЕ (ДРАГОСЛАВ ВУКОВИЋ: ПЕПЕЛИШТА,
„СВЈЕТЛОСТЋ, САРАЈЕВО, 1975).
Ћ *Стварање*, Титоград, 1975, XXX, 20, стр. 1454-1455.
* Приказ.
339. ВИДЉИВИ ТРАГОВИ ДУГОГ ЋУТАЊА (МИЋУН ШИЉАК:
ПОСЛЕ ЋУТАЊА, МЕЋУРЕПУБЛИЧКА ЗАЈЕДНИЦА, ПЉЕВЉА,
1974).
Ћ *Живот*, Сарајево, 1975, XXIV, књ. XLVII, 2, стр. 223-224.
* Приказ.
340. ИСТРАЖИВАЊЕ БИБЛИОГРАФСКОГ МАТЕРИЈАЛА НА
ПРИМЈЕРУ КЊИЖЕВНОГ ДЈЕЛА ЈОВАНА КРШИЋА.
Ћ *Библиотекарство*, Сарајево, 1975, XXI, 4, стр. 47-57.
* Приступно предавање приликом избора за доцента на
Филозофском факултету у Сарајеву, 24.XI 1975. године.
341. КЊИЖЕВНОСТ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1945Ћ1975. ГОДИНЕ.
Ћ *Радио Сарајево. Трећи програм*, Сарајево, 1975, IV, 10,
стр. 455-499.
* Студија.
342. КАКВУ КЊИЖЕВНУ КРИТИКУ ИМАМО.
Ћ *Радио Сарајево. Трећи програм*, Сарајево, 1975, IV, 10,
стр. 503-515.
* Чланак у рубрици „Округли стоЋ.
343. Др РАДОВАН ВУЧКОВИЋ: ВЕЛИКА СИНТЕЗА, СВЈЕТЛОСТ,
САРАЈЕВО, 1974.
Ћ *Радио Сарајево. Трећи програм*, Сарајево, 1975, IV, 8, стр. 481-483.
* Приказ.

344. ГЕНЕЗА БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКОГ КЊИЖЕВНОГ ОГЛЕДА (1810Љ1941).
Љ Радио Сарајево. *Трећи програм*, Сарајево, 1975, IV, 9, стр. 450-473.
* Оглед.
345. КЊИЖЕВНОКРИТИЧКИ РАД ЈОВАНА КРШИЋА.
Љ Радио Сарајево. *Трећи програм*, Сарајево, 1975, IV, 11, стр. 341-350.
* Оглед.
346. ДВЈЕСТО ГОДИНА ЈЕДНЕ НАРОДНЕ БАЛАДЕ (ХАСАНАГИНИЦА 1774Љ1974). ПРИРЕДИО АЛИЈА ИСАКОВИЋ. „СВЈЕТЛОСТЉ, САРАЈЕВО, 1975).
Љ Радио Сарајево. *Трећи програм*, Сарајево, 1975, IV, 11, стр. 419-421.
* Приказ.
347. ПУТЕВИ САВРЕМЕНЕ БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКЕ ПРИПОВИЈЕТКЕ.
Љ Радио Сарајево. *Трећи програм*, Сарајево, 1975, IV, 10, стр. 516-531.
* У рубрици „Округли стоЉ, у којој је, поред осталих, учествовао и др Војислав Максимовић.
348. НАЈАВА ОСОБЕНОГ ПРИПОВЈЕДАЧКОГ ЛИКА (РИСТО ТРИФКОВИЋ: „ЈЕВРИЋЕВЕ ПРИЧЕЉ, ЦЕНТАР ЗА КУЛТУРУ, ЗРЕЊАНИН, 1974).
Љ *Живот*, Сарајево, 1975, XXIV, 9, стр. 256-257.
* Приказ.
349. ПОВОДОМ 20-ГОДИШЊИЦЕ СМРТИ ИСАКА САМОКОВЛИЈЕ. ЛИТЕРАРНИ ПОЧЕЦИ ВЕЛИКОГ ПРИПОВЈЕДАЧА.
Љ *Ослобођење*, Сарајево, 18.IV 1975, XXXII, 9562, стр. 4.
* Есеј.
350. У БОГАТСТВУ СТВАРАЛАЧКОГ ПРЕПЛИТАЊА. КЊИЖЕВНОСТ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1945-1975.
Љ *Ослобођење*, Сарајево, 4.X 1975, XXXII, 9819, стр. 3.
* Изводи из реферата на VIII конгресу књижевника Југославије који је одржан Београду, 2. октобар 1975. године.
351. НОВА СЛИКА ДАВНИХ МИТОВА (БЕЋИР МУСЛИУ: ДРВЕНЕ РУЖЕ, „ЈЕДИНСТВОЉ, ПРИШТИНА, 1974).
Љ *Ослобођење Недјеља*, Сарајево, 1.III 1975, XXXII, 9604, стр. 6;
Љ *Рилиндја*, Приштина 29.III 1975, XXXI, 5748, стр. 13. (на албанском језику).
* Приказ.

352. ОПСЕСИЈА БИЉА (СЛОБОДАН БЛАГОЈЕВИЋ: У СЕНЦИ СА ВИТЕЗОМ НА МЕСЕЧИНИ „СВЈЕТЛОСТ“, САРАЈЕВО, 1974).
Ћ *Ослобођење Неђељае*, Сарајево, 29.III 1975, XXXII, 9625, стр. 7.
* Приказ.
353. ЈЕЗИК Ћ ОСНОВА И ОПСЕСИЈА ПЈЕВАЊА (МИРОСЛАВ КРАЉАЧИЋ: МОСТ, „СВЈЕТЛОСТ“, САРАЈЕВО, 1974).
Ћ *Лица*, Сарајево, 1975, V (IX), 4 (80), стр. 75-77.
* Приказ.
354. ЗЛАТНА РУДИШТА (ОДЛОМАК ИЗ РУКОПИСА РОМАНА „УМОРНА ЗЕМЉАЌ)
Ћ *Задругар*, Сарајево, 24.V 1975, XXIX, 1376, стр. 25.
355. СЕЛО НЕОДОЉИВО ЗОВЕ.
Ћ *Задругар*, Сарајево, 24.V 1975, XXIX, 1376, стр. 25.
* Одговор на питања новинара Бранка Стојановића.
356. ЗА НОВИ ГЛАС О КЊИЖЕВНОСТИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.
Ћ *Књижевне новине*, Београд, 16.X 1975, XXVII, 497, стр. 4.
* Чланак.
357. КЊИЖЕВНОСТ БиХ 1945Ћ1975.
Ћ *Дисов гласник*, Чачак, 1975, бр. 12-13, стр. 70-72.
* Чланак.
358. ОТПОР НЕСРЕЋИ (БАЈРАМ РЕЌЕПАГИЋ: „БУЈИЌЕЌ, СВЈЕТЛОСТ, САРАЈЕВО, 1974).
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 29.III 1975, XXXII, 9632, стр. 7. Прилог „Ослобођење НедјељаЌ.
* Приказ.
359. ПОЕТСКА ФАЗА. О КЊИЖЕВНИМ ПОЧЕЦИМА ИСАКА САМОКОВЛИЈЕ.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 15-30.V 1975, XXVIII, 10, стр. 7.
* Есеј.
360. ТЕКОВИТЕ НА СОВРЕМЕНАТА ПРОЗА ВО БиХ
Ћ *Нова Македонија*, Скопје, 25.V 1975, стр. 11.
361. У ГРАНИЦАМА МЕМОАРА И ЕПИСТОЛА (МИЛАН КАШАНИН: СУСРЕТИ И ПИСМА, МАТИЌА СРПСКА, НОВИ САД, 1974).
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1975, VII, 25, стр. 103-105.
* Приказ.
362. ИНДИВИДУАЛИТЕТ У ЗАЈЕДНИШТВУ.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 15-31.X 1975, XXVIII, 20, стр. 5.
* Изводи из реферата на VIII конгресу књижевника Југославије у Београду.

363. БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКА ПОСЛИЈЕРАТНА ПОЕЗИЈА
(ТОКОВИ И ОЗНАКЕ).
Ћ Овдје, Титоград, 1975, VII, 79, стр. 12-13.
* Оглед.
364. ИСТОРИЈА У ЛИТЕРАЛНОЈ ПОТКИ. ТОКОВИ САВРЕМЕНЕ
ПРОЗЕ У БиХ.
Ћ Борба, Београд, 12.VII 1975, LI, 186, стр. 13.
* Оглед.
365. РАТ И НАША РЕВОЛУЦИЈА Ћ ИНСПИРАТИВНА ТЕМА ПРОЗНЕ
КЊИЖЕВНОСТИ У БиХ.
Ћ Дванаести Рацинови средби. Борбата против фашизмот во
литературите на југословенските народи и народности, Титов
Велес, 1975, стр. 93-98.
* Саопштење на симпозијуму.
- 1976.
366. ЈОВАН КРШИЋ У ОЦЈЕНАМА НОВИЈЕ КЊИЖЕВНЕ КРИТИКЕ.
Ћ Преглед, Сарајево, 1976, LXVI, 11-12, стр. 1295-1311.
* Оглед.
367. ИВО АНДРИЋ: ШТА САЊАМ И ШТА МИ СЕ ДОГАЂА
(„ПРОСВЕТАЃ, БЕОГРАД, 1976).
Ћ Радио Сарајево. Трећи програм, Сарајево, 1976, V, 14, стр. 483-487.
* Приказ.
368. ЈОВАН КРШИЋ О КЊИЖЕВНОСТИ БиХ АУСТРОУГАРСКОГ
ПЕРИОДА.
Ћ Годишњак Одјељења за књижевност Института за језик и
књижевност у Сарајеву, Сарајево, 1976, књ. V, стр. 113-145.
* Одломак из дисертације.
369. ТРИДЕСЕТ И ПЕТ ГОДИНА ОД СМРТИ ЈОВАНА КРШИЋА.
Ћ Ослобођење, Сарајево, 23.X 1976, XXXIII, 10198. Прилог
„Ослобођење НедјељаЃ, стр. 7.
* Чланак.
370. КЊИЖЕВНОКРИТИЧКИ РАД ЈОВАНА КРШИЋА.
Ћ Докторске дисертације. Резимеи VIII. Универзитет у Сарајеву,
Сарајево, 1976, стр. 423-426.
371. САВРЕМЕНА КЊИЖЕВНОСТ И ТРАДИЦИЈА.
Ћ Књижевне новине, Београд, 18.X 1976, XXVIII, 521, стр. 6.

372. ОД ЗАВИЧАЈНОГ СТАНИШТА ДО ПОЕТСКОГ
СЕНЗИБИЛИТЕТА.
Ћ [Предговор књизи]: *За нови завичај. Зборник пјесника из Пиве*.
Београд, 1976, стр. 5-11.
373. ЗЛАТНА РУДИШТА.
Ћ *Задругар*, Сарајево, 24.V 1976, XXX, 1376, стр. 25.
* Одломак из рукописа романа „Уморна земљаЋ
374. ПОСТАВЉАМО ПИТАЊА НАШИМ ИСТАКНУТИМ
КЊИЖЕВНИЦИМА. СЕЛО НЕОДОЉИВО ЗОВЕ.
Ћ *Задругар*, Сарајево, 24.V 1976, XXX, 1376, стр. 25.
* Интервју.
375. АХМЕТ ХРОМАЦИЋ: МОДРЕ ТИШИНЕ, ПРИПОВИЈЕТКЕ.
Ћ *Просвјетни лист*, Сарајево, 15-30.IV 1976, XXXI, 522, стр. 20.
* Извод из рецензије.
376. НЕКЕ ОЗНАКЕ РАДИО-ДРАМЕ У БиХ.
Ћ *Живот*, Сарајево, 1976, XXV, књ. XLIX, 3, стр. 236-238.
377. ДВИЈЕ НОВЕ ЗБИРКЕ ЈЕВРЕМА БРКОВИЋА (ЈЕВРЕМ БРКОВИЋ:
МЕЋУДНЕВНИЦА, ПРОСВЕТА, БЕОГРАД; ЈЕВРЕМ БРКОВИЋ:
БРЋАНСКИ ХОМЕР ЈЕ МРТАВ, „ВЕСЕЛИН МАСЛЕШАЋ,
САРАЈЕВО, 1975).
Ћ *Живот*, Сарајево, 1976, XXV књ. XLIX, 4, стр. 464-465.
378. ТРИ МОНАХА ЉЕТОПИСЦА.
[Предговор књизи]: *Прокопије Чокорило, Јоаникије Памучина и
Стака Скендерова: Љетописи*, „Веселин МаслешаЋ, Сарајево, 1976,
стр. 5-33.
379. МИОДРАГ БУЛАТОВИЋ: ЉУДИ СА ЧЕТИРИ ПРСТА (БИГЗ,
БЕОГРАД, 1975).
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1976, VIII, 32, стр. 83-85.
380. ЈЕДНА ПЈЕСНИЧКА ПРИНОВА (ХУСКО ЦИГАЛ: ПОТКОП,
„ВЕСЕЛИН МАСЛЕШАЋ, САРАЈЕВО, 1975).
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1976, VIII, 33, стр. 77-78.
381. НАША САВРЕМЕНА КЊИЖЕВНОСТ И ТРАДИЦИЈА.
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1976, VIII, 34, стр. 55-59.
* Есеј.

382. КЊИЖЕВНО СТВАРАЛАШТВО.

Ћ [У зборнику]: *Култура у Социјалистичкој Републици Босни и Херцеговини 1945-1975*, НИШП „Ослобођење, Сарајево, 1976, стр. 117-140.

* Оглед о књижевности у Босни и Херцеговини од 1945. до 1975. године.

1977.

383. ЈОВАН КРШИЋ У СВЈЕТЛУ НЕКОЛИКО ПОЛЕМИКА.

Ћ *Књижевна критика*, Београд, 1977, VIII, 1, стр. 63-81.

384. ИЛИЈА ГРБИЋ Ћ ПЈЕСНИК И ДРУШТВЕНИ КРИТИЧАР.

Ћ *Преглед*, Сарајево, 1977, LXVII, 9, стр. 1111-1126.

* Оглед.

385. ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ КЊИЖЕВНИХ И КУЛТУРНИХ ДОДИРА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ СА ЧЕШКОМ ДО 1914. ГОДИНЕ.

Ћ *Годишњак Одјељења за књижевност Института за језик и књижевност у Сарајеву*, Сарајево, 1977, књ. VI, стр. 231-241.

* Студија.

386. ПРЕД ЛИКОМ И ЛИРИКОМ ЂУРЕ ЈАКШИЋА.

Ћ [Предговор књизи]: Ђура Јакшић: *Поезија*, Веселин МаслешаЋ, Сарајево, 1977, стр. 5-15.

387. ОГЋЕН ПРИЦА О СМИСЛУ МАРКСИСТИЧКЕ ФИЛОЗОФИЈЕ.

Ћ *Дијалог*, Сарајево, 1977, бр. 4, стр. 181-186.

* Есеј.

388. ЈОВАН КРШИЋ О ПРОЗНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ ОД 1918. ДО 1941. ГОДИНЕ.

Ћ *Научни скуп Књижевност Босне и Херцеговине у свјетлу досадашњих истраживања (Сарајево, 26. и 27. маја 1976)*.

Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине. Посебна издања. Књига XXXV. Одјељење за књижевност и умјетност. Књига 5. Сарајево, 1977, стр. 155-170.

* Одломак из дисертације.

389. ЛИРИСКА ПРИЧА О РАТНОЈ МЛАДОСТИ (ДЕРВИШ СУШИЋ: ЖЕСТИНЕ, „ВЕСЕЛИН МАСЛЕШАЋ, САРАЈЕВО, 1976).

Ћ *Живот*, Сарајево, 1977, XXVI, књ. LI, 6, стр. 759-760.

390. ИВО АНДРИЋ: ОМЕРПАША ЛАТАС (САБРАНА ДЈЕЛА ИВЕ АНДРИЋА, КЊИГА ШЕСНАЕСТА, САРАЈЕВО, 1976).

Ћ *Мостови*, Пљевља, 1977, IX, 39, стр. 95-97.

* Приказ.

391. ПРЕД ЗБОРНИКОМ „ИЗМЕЂУ ЛИМА И НЕБАЃ.
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1977, IX, 35, стр. 123-125.
* Приказ.
392. ИВО АНДРИЋ У СВЈЕТЛУ КРИТИКЕ.
Ћ *Живот*, Сарајево, 1977, XXVI, 10, стр. 457-458.
* Приказ књиге коју је приредио проф. др Бранко Милановић.
393. СТОТИНУ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА ЈОВАНА СКЕРЛИЋА.
Ћ *Борба*, Београд, 13.VIII 1977, LV, 221, стр. 11.
* Чланак.
394. СУДБИНЕ ОБИЧНИХ ЉУДИ. АХМЕТ ХРОМАЦИЋ: „БИЈЕЛИ
ЦВИЈЕТЋ,,ВЕСЕЛИН МАСЛЕШАЃ, САРАЈЕВО, 1977.
Ћ *Борба*, Београд, 1.X 1977, LV, 270, стр. 12.
* Приказ књиге.
395. ХЕНЈА Е АРИТ.
Ћ *Fjala*, Priština, 1.VIII 1977, X, 5, 221, стр. 9.
* Фрагмент из романа *Од уста до уста*. На албански језик превео
Т. Хатиџи.
396. ПОДСЈЕЋАЊЕ НА ВАСИЛИЈА МЕДАНА (ПОВОДОМ
70-ГОДИШЊИЦЕ РОЂЕЊА).
Ћ *Одјек*, Сарајево, 1977, XXX, 13-14, стр. 23.
- 1978.
397. ФРАГМЕНТИ О СТЕПАНУ ТОМИЋУ.
Ћ *Дијалог*, Сарајево, 1978, бр. 7-8, стр. 113-119.
* Оглед.
398. КРИТИЧКА РАДИКАЛНОСТ АКИФА ШЕРЕМЕТА.
Ћ *Радио Сарајево. Трећи програм*, Сарајево, 1978, VII, 21-22,
стр. 423-438.
* Оглед.
399. СОЦИЈАЛНА УСМЈЕРЕНОСТ ПРОЗЕ ВАСИЛИЈА МЕДАНА.
Ћ *Преглед*, Сарајево, 1978, LXVIII, 7-8, стр. 971-979.
400. ПРИСТУПИ ЗА ТЕОРИЈУ БИБЛИОГРАФИЈЕ.
Ћ *Библиотекарство*, Сарајево, 1978, XXIV, 4, стр. 50-57.
401. ПОЛИТИЧКИ И СОЦИОЛОШКИ ЧЛАНЦИ АСИМА БЕХМЕНА.
Ћ *Дијалог*, Сарајево, 1978, бр. 5, стр. 143-148.
* Оглед.

402. РАНИ ЕСЕЈИСТИЧКИ РАДОВИ ЕЛИЈА ФИНЦИЈА.
Ћ *Радио Сарајево. Трећи програм*, Сарајево, 1978, VII, 19,
стр. 387-404.
* Оглед.
403. ДОБРА ЕСЕЈИСТИЧКА ЗБИРКА (РИСТО ТРИФКОВИЋ:
ЧИТАЈУЋИ, СВЈЕТЛОСТ, САРАЈЕВО, 1977).
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1978, X, 41, стр. 106-107.
* Приказ.
404. ПОКУШАЈ СПОЗНАВАЊА РОМАНА.
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1978, X, 43, стр. 35-50.
* Есеј.
405. ШКОЛОВАЊЕ БИБЛИОТЕЧКИХ РАДНИКА.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 3.VI 1978, XXXVI, 10773, стр. 11-12.
* Коаутори: Љубинка Башовић и Ламија Хациосмановић.
- 1979.
406. КЊИЖЕВНОКРИТИЧКИ РАДОВИ ХАИМА АЛКАЛАЈА.
Ћ *Радио Сарајево. Трећи програм*, Сарајево, 1979, VIII, 25,
стр. 511-522.
* Оглед.
407. МУТНА И КИШОВИТА СВИТАЊА.
Ћ *Градина*, Ниш, 1979, XIV, 6, стр. 90-99.
* Одломак из прозе *До дана данашњег*.
408. ХАСАН КИКИЋ У ПРВИМ ОЦЈЕНАМА КЊИЖЕВНЕ КРИТИКЕ.
Ћ *Преглед*, Сарајево, 1979, XLIX, 5, стр. 607-630.
* Оглед.
409. ИЗМЕЂУ ПРОШЛОГ И САДАШЊЕГ. САВРЕМЕНА
БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКА ЛИТЕРАТУРА ПРЕМА НАШОЈ
КЊИЖЕВНОЈ ТРАДИЦИЈИ.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1979, XXIII, 9, књ. XLVI, 9, стр. 175-184.
* Оглед.
410. БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА О ЈОВАНУ КРШИЋУ.
Ћ *Живот*, Сарајево, 1979, XXVIII, књ. LV, 4, стр. 467-499.
411. СЛИКА ЈЕДНОГ ВРЕМЕНА. БАЈРАМ РЕЦЕПАГИЋ:
„ПОБУЊЕНИКЋ, САРАЈЕВО, 1978.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1979, XXIII, књ. XLV, 4-5, стр. 406-408.
* Приказ.

412. ТРИ САНЦАЧКА ПЈЕСНИКА.
ЋКораџи, Крагујевац, 1979, XVI, књ. XVI, 11-12, стр. 22-28.
О Исмету Реброњи, Расиму Ђелахметовићу и Фехиму Кајевићу.
413. МОЗАИЧНО И ЛИЧНО ВИЂЕЊЕ ЗБИВАЊА. О РОМАНУ „ВРАТА
ОД УТРОБЕЋ МИРКА КОВАЧА ПОВОДОМ ТРЕЋЕГ ИЗДАЊА.
ЋИзраз, Сарајево, 1979, XXIII, књ. XLVI, 12, стр. 507-509.
* Осврт.
414. БЛАГИ И ТРПКИ ПОЕТСКИ ТОНОВИ. (ТАДИЈА ПОПОВИЋ:
ЈАТА БЛАГОДАТНА, „ДАЛМАЋ, ПЉЕВЉА, 1978).
ЋОвдје, Титоград, 1979, XI, књ. 127, стр. 18.
* Приказ.
415. СЛУХ ЗА ВРИЈЕМЕ. ПРЕД ЗБИРКОМ „ГЛАСОВИ ВРЕМЕНАЋ
ЕСАДА МЕКУЛИЈА.
ЋОдјек, Сарајево, 1-15.XII 1979, XXXII, 23, стр. 26.
* Осврт.
416. ОПРАВДАНА ПЈЕСНИЧКА ИШЧЕКИВАЊА (ЖАРКО ШИПЧИЋ:
ИШЧЕКИВАЊА, МЕЂУРЕПУБЛИЧКА ЗАЈЕДНИЦА, ПЉЕВЉА,
1979).
ЋМостови, Пљевља, 1979, XI, 50, стр. 115-116.
* Осврт.
417. О РИЈЕЦИ И БОЛУ (КОСТА РАДОВИЋ: ИЗГОВОР УМА,
МЕЂУРЕПУБЛИЧКА ЗАЈЕДНИЦА, ПЉЕВЉА, 1979).
ЋМостови, Пљевља, 1979, XI, 50, стр. 119-121.
* Осврт.
418. ПЈЕСМЕ НЕСАНИЦЕ И МУКЕ (ВИТОМИР СРБЉАНОВИЋ:
НЕДРЕМАНО ОКО, „ДАЛМАЋ, ПЉЕВЉА, 1979).
ЋМостови, Пљевља, 1979, XI, 51, стр. 111-112.
* Осврт.
419. НОВА ПЈЕСНИЧКА ФАЗА (ИСМЕТ РЕБРОЊА: ГАЗИЛАР,
НОЛИТ, БЕОГРАД, 1978).
ЋМостови, Пљевља, 1979, XI, 52, стр. 90-91.
* Приказ.
420. ДВИЈЕ ОДРЕДНИЦЕ ЕСЕЈИСТИКЕ САФЕТА КРУПИЋА.
ЋОдјек, Сарајево, 1-15.II 1979, XXXII, 3, стр. 12.
* Осврт.
421. ПОЕЗИЈА О САМОВАЊУ И ПРАЗНИНИ. ДРАГОЉУБ ЈЕКНИЋ:
„ЗАПИС О ПРАЗНИНИЋ, „ВЕСЕЛИН МАСЛЕШАЋ, САРАЈЕВО,
1978.
ЋОслобођење, Сарајево, 6.VI 1979, XXXVII, 11137, стр. 11.

1980.

422. ВИДЉИВИ ПОЕТСКИ КРУГОВИ. ПОВОДОМ КЊИГЕ
ВЛАДИМИРА НАСТИЋА „ПОЕЗИЈАЋ.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1980, XXIV, књ. XLVIII, 12, стр. 680-687.
423. ФИЛОЗОФСКИ МИР МАРЦЕЛА ШНАЈДЕРА.
Ћ *Преглед*, Сарајево, 1980, LX 11-12, стр. 1427-1451.
* Оглед.
424. БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ЈОВЕ ВАРАГИЋА.
Ћ *Живот*, Сарајево, 1980, XXIX, књ. LVII, 4, стр. 509-514.
425. СМЈЕРОВИ КЊИЖЕВНОКРИТИЧКОГ ИНТЕРЕСОВАЊА М.Ћ.
ЋАТИЋА.
Ћ *Зборник радова о Муси Ћазиму Ћатићу*, Сарајево, 1980,
стр. 105-113.
* Оглед.
426. ДАНАШЊА ВИЋЕЊА ДАВНИХ СУДБИНА.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1980, XXIV, књ XLVII, 3-4, стр. 368-371.
* О роману *Рашка земља Расција* („Веселин МаслешаЋ, Сарајево,
1979) Ћамила Сијарића.
427. ОДГОВОР ЋАМИЛУ СИЈАРИЋУ.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1980, XXIV, књ XLVIII, 10, стр. 416-420.
* Одговор на текст *Историјски роман – шта је то?* који је
објављен у истом броју часописа „ИзразЋ.
428. ПЈЕСНИК О ПЈЕСНИШТВУ. СМЈЕРОВИ
КЊИЖЕВНОКРИТИЧКОГ ИНТЕРЕСОВАЊА МУСЕ ЋАЗИМА
ЋАТИЋА.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1980, XXIV, књ XLVIII, 8-9, стр. 265-271.
* Оглед.
429. ЗАПРЕТАНЕ ДУШЕ. НАД РОМАНОМ „ПОНОРНИЦАЋ
СКЕНДЕРА КУЛЕНОВИЋА.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 1.X 1980, XXXVII, 11614, стр. 10.
430. ПОЕТСКО ОБЛИКОВАЊЕ НЕПОСРЕДНИХ ДОЖИВЉАЈА
(МИЛЕНКО ЈОВИЋ: МОСТ ПА ТАКАВ, „ДАЛМАЋ, ПЋЕВЉА,
1979).
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1980, XII, 53, стр. 97-99.
* Приказ.

431. НЕКОЛИКО РЕФЛЕКСИЈА О САВРЕМЕНОМ ЦРНОГОРСКОМ ПЈЕСНИШТВУ.
Ћ Овдје, Титоград, 1980, XII, 130, стр. 10-11.
* Текст са научног скупа у Подгорици.
432. КЊИЖЕВНИ И ПУБЛИЦИСТИЧКИ РАД РОДОЉУБА ЧОЛАКОВИЋА.
Ћ Овдје, Титоград, 1980, XII, 134, стр. 5.
* Оглед.
433. ДОСТИЗАЊЕ ПОЕТСКОГ ЗРЕЊА. ДРАГОСЛАВ ВУКОВИЋ: ДАНИЕЛА, „ВЕСЕЛИН МАСЛЕШАЋ, САРАЈЕВО.
Ћ Ослобођење, Сарајево, 5.XI 1980, XXXVII, 11650, стр. 8.
* Приказ.
434. СВИЈЕТ ВЕЛИКЕ ДУШЕ (МИРКО ВРАНЕШ: СВЕМИР БЕЗ МАШТЕ Ћ ПЉЕВЉА, МЕЂУРЕПУБЛИЧКА ЗАЈЕДНИЦА, 1979).
Ћ Просвјетни рад, Титоград, 1.V 1980, бр. 9, стр. 5.
* Приказ.
435. УНИВЕРЗАЛНА ДИМЕНЗИЈА ЗЛА.
Ћ Мостови, Пљевља, 1980, XII, 58, стр. 68-71.
О роману *Прамен таме* Михаила Лалића.
436. ИЗМЕЂУ МОРАЛА И ЗАКОНА (ДАНКО ПОПОВИЋ: ОФИЦИРИ,ЋМИНЕРВАЋ, СУБОТИЦА Ћ БЕОГРАД, 1979).
Ћ Мостови, Пљевља, 1980, XII, 57, стр. 103-105.
437. САВРЕМЕНА БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКА ЛИТЕРАТУРА ПРЕМА НАШОЈ КЊИЖЕВНОЈ ТРАДИЦИЈИ.
Ћ Путеви, Бања Лука, 1980, XXVI, 1, стр. 17-21.
* Оглед.

1981.

438. ПРВА КЊИГА О ИСАКУ САМОКОВЛИЈИ. ДИМИТРИЈЕ МАШАНОВИЋ: УМЈЕТНОСТ И ХУМАНИЗАМ ИСАКА САМОКОВЛИЈЕ, ВРЊАЧКА БАЊА, 1980.
Ћ Израз, Сарајево, 1981, XXV, књ. L, 10, стр. 563-565.
* Приказ.
439. О НЕКИМ ИНТЕРЕСОВАЊИМА ЗА „МИРОСЛАВЉЕВО ЈЕВАНЂЕЉЕЋ.
Ћ Библиотекарство, Сарајево, 1981, XXVII, стр. 45-49.
* Оглед.

440. СИНТЕЗА РОМАНА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ (СЛАВКО ЛЕОВАЦ: РОМАНСИЈЕР МИЛОШ ЦРЊАНСКИ, „СВЈЕТЛОСТР, САРАЈЕВО, 1981).
Ћ *Живот*, Сарајево, 1981, XXX, књ. LX, 11-12, стр. 594-597.
* Осврт.
441. НЕКЕ ОЗНАКЕ РОМАНА БиХ СА ТЕМОМ О РАТУ И НАШОЈ РЕВОЛУЦИЈИ.
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1981, XIII, 64, стр. 12-15.
* Оглед.
442. ПРИЛОГ ТЕОРИЈИ ЛИТЕРАТУРЕ ЗА ДЈЕЦУ (ВОЈА МАРЈАНОВИЋ: „ЛИЦА И НАЛИЧЈА ДЕЧЈЕ КЊИЖЕВНОСТИЋ, „БАГДАЛАЋ, КРУШЕВАЦ, 1979).
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 14.I 1981, XXXVIII, 11712, стр. 9.
* Приказ.
443. ЧУЛНА НАДАХНУЋА И ЛИРСКЕ СЛИКЕ (ДРАГОЉУБ ЈЕКНИЋ: „СВИРЕПО САЋЕР, „СВЈЕТЛОСТР, САРАЈЕВО, 1979).
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 21.I 1981, XXXVIII, 11719, стр. 8;
Стварање, Титоград, 1981, XXVI, 3, стр. 395-396; *Јединство*, Приштина, 13.IV 1981, XXXVII, 87, стр. 10.
444. ГЛАСИЛО ЗА КУЛТУРНУ БАШТИНУ.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 15-31.I 1981, XXXIV, 2, стр. 2.
* Чланак.
445. ЗЕБЊЕ И САМОЋЕ (ИВАН КОРДИЋ: ВЕЧЕРЊЕ ВИНО „СВЈЕТЛОСТР, САРАЈЕВО, 1980).
Ћ *Овдје*, Титоград, 1981, XIII, 141, стр. 15.
* Приказ.
446. ВОДА КАО НАДАХНУЋЕ (РАТКО ДЕЛЕТИЋ: „ЗЛОРЕЧИЦАЋ, ПОБЈЕДА, ТИТОГРАД, 1980).
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 18.II 1981, XXXVIII, 11746, стр. 8.
* Приказ.
447. КРИТИЧАРИ О ДИВКОВИЋУ.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 19.XII 1981, XXXVIII, 12025, Културни додатак. Год. II, 17, стр. 4.
* Објављен одломак из дужег огледа.
448. ПРЕПИСИВАЧКИ, КЊИЖЕВНИ И ШТАМПАРСКИ РАД БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКИХ ПРАВОСЛАВНИХ МОНАХА (ОД КРАЈА XV ДО ПОЧЕТКА XIX ВИЈЕКА).
Ћ *Радио Сарајево. Трећи програм*, Сарајево, 1981, X, 35, стр. 526-544.
* Студија.

449. ИРОНИЧНО ПРЕДСТАВЉАЊЕ ИСПРАЗНИХ СУДБИНА (РИСТО ТРИФКОВИЋ: КОГОЈ, СВЈЕТЛОСТ, САРАЈЕВО, 1980).
Ћ *Израз*, Сарајево, 1981, XXV, књ. XLIX, 1-2, 110-112.
* Приказ.
450. ДАТУМИ: ПРЕВРАТНИЦИ НЕ ЖИВЕ ОД МРВИЦА.
Ћ *Борба*, Београд, 18.IV 1981, LX, 106, стр. 10.
451. РОМАН У КЊИЖЕВНОСТИ БиХ ПОСЛИЈЕ 1945. ГОДИНЕ.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1981, XXV, књ. XLIX, 4, стр. 334-349.
* Оглед.
452. СТУДИЈА О АНДРИЋУ (СЛАВКО ЛЕОВАЦ: „ПРИПОВЕДАЧ ИВО АНДРИЋ, МАТИЦА СРПСКА, НОВИ САД, 1979).
Ћ *Израз*, Сарајево, 1981, XXV, књ. XLIX, 5, стр. 479-481.
* Приказ.
453. ЕСЕЈИСТИКА ПИСАЦА ПАЛИХ У РАТУ И РЕВОЛУЦИЈИ.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1981, XXV, књ. L, 7-8, стр. 1-3.
* Непотписани предговор избору есеја писаца погинулих у рату 1941-1945.
454. БАЛАДА О НАПУШТЕНИМ ОГЊИШТИМА (ДАНКО ПОПОВИЋ: КУЋА ЛУКИЋА, „СТРАЖИЛОВОЋ, НОВИ САД, 1980).
Ћ *Израз*, Сарајево, 1981, XXV, књ. L, 11-12, стр. 713-714.
* Приказ.
455. ХАСАН КИКИЋ У ПРВИМ ОЦЈЕНАМА КЊИЖЕВНЕ КРИТИКЕ.
Ћ *Кикићеви сусрети*, Градачац, 1981, стр. 17-29.
* Оглед.
456. ИНСПИРАТИВНА ТЕМА. ЗБОРНИК О ЗАЈЕДНИЧКОМ РАДУ КОПИТАРА И ВУКА.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 1-15.II 1981, XXXIV, 3, стр. 24.
* Осврт на књигу: *Копитар и Вук* („РадЋ Вуков сабор, Београд, 1980), коју је припремио Голуб Добрашиновић.
- 1982.
457. КРИТИЧКИ О КЊИЖЕВНОЈ КРИТИЦИ.
Ћ *Традиција и савременост*, Народни музеј, Нови Пазар, 1982, стр. 29-35.
* Есеј.

458. КРУНИДБЕНА ХАЉИНА ЦАРИЦЕ ЗИТЕ И БОСАНСКА ПАПРАТ.
Ћ *Задругар*, Сарајево, 27.II 1982, XXXVI, 1729, стр. 25.
* Одломак из прозе *До дана данашњег*.
459. ДИЈАЛОГ О ПРОЈЕКТУ „СВЈЕТЛОСТИЋ”.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 15-31.III 1982, XXXV, 6, стр. 12.
460. ОГЛЕД О БАШТИНИ. ПОВЕЗАНОСТ ЛИТЕРАРНИХ СУДБИНА.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 30.X 1982, XXXIX, 12340, стр. 8. Прилог
КУН. Год. IV, бр. 70.
* Наслов текста дала редакција листа.
461. ОСНОВНИ ТОКОВИ ДОСАДАШЊЕГ БИБЛИОГРАФСКОГ РАДА
У БиХ.
Ћ *Библиотекарство*, Сарајево, 1982, XXVIII, стр. 35-43.
* Оглед.
462. КЊИЖЕВНА И КУЛТУРНА БАШТИНА БОСАНСКИХ ЈЕВРЕЈА
ОД ДОСЕЉЕЊА ДО 1941. ГОДИНЕ.
Ћ *Радио Сарајево. Трећи програм*, Сарајево, 1982, XI, 36,
стр. 379-408.
* Оглед.
463. ПРОДОРАН ДУХ И ВИДОВИТ ОПСЕРВАТОР. ДЈЕЛО ХАСАНА
КИКИЋА У ОЦЈЕНАМА КЊИЖЕВНЕ КРИТИКЕ.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 22.V 1982, XXXIX, 12175. КУН год. IV,
49, стр. 4.
464. СУДБИНСКЕ ДИОБЕ И ЉУДСКИ УСПОНИ (БУДИМИР
МИЛИЋЕВИЋ: ЗГАРИШТЕ, „ДАЛМАЋ, ПЉЕВЉА, 1981).
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1982, XIII, 67-68, стр. 201-204.
* Приказ.
465. МАТИЈА ДИВКОВИЋ У СВЈЕТЛУ НЕКИХ
КЊИЖЕВНОИСТОРИЈСКИХ ИСТРАЖИВАЊА.
Ћ *Зборник радова о Матији Дивковићу*, Сарајево, 1982, стр. 243-256.
* Оглед.
466. ПОЧЕЦИ КЊИЖЕВНОГ СТВАРАЊА КОД ЈУЖНИХ СЛОВЕНА.
Ћ [У књизи]: *Од античке књижевности до просвјетитељства
(студије) I*, „Веселин МаслешаЋ, Сарајево, 1982, стр. 65-108.
* Оглед.
467. ПИСМА СТЕФАНА И. ВЕРКОВИЋА.
Ћ *Годишњак Одјељења за књижевност Института за језик и
књижевност у Сарајеву*, Сарајево, 1982, XI, стр. 307-324.
* Оглед.

468. ПРИЧАЊЕ О ЖИВОТНОМ СИВИЛУ (ВЛАДИМИР НАСТИЋ: СВЕ ШТО ОКО ВИДИ, „СВЈЕТЛОСТЋ, САРАЈЕВО, 1981).
Ћ *Израз*, Сарајево, 1982, књ. XXVI, књ. LI, 1-2, стр. 138-140.
* Приказ.
469. ПРОГРЕСИВНА КЊИЖЕВНОКРИТИЧКА И ЕСТЕТИЧКА МИСАО У БиХ (1918-1941).
Ћ *Израз*, Сарајево, 1982, књ. XXVI, књ. LI, 5-6, стр. 407-418.
* Оглед.
470. „ТВРЂАВАЃ ИЛИ УЗАЛУДНОСТ ПОБУНЕ.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1982, XXVI, књ. LI, 11-12, стр. 288-292;
Мостови, Пљевља, 1982, XIV, 69-70, стр. 63-67.
* Осврт на роман Меше Селимовића.
471. ELESTIRISEL ACIDAN YAZIN DESTIRISI.
Ћ *Birlik*, Üsküp, 10.VIII 1982, XXXVIII, 2700, стр. 13; 12.VIII 1982, XXXVIII, 2701, стр. 8-9; *Cerven*, Pristine, 1983, X, 37, стр. 121-125.
Превео: N. Zekerija.
* Турски превод текста: *Критички о књижевној критици*.
- 1983.
472. ФРЕСКЕ КАО ПОЕТСКО НАДАХНУЋЕ.
Ћ *Сопоћанске виђења 2. Поезија и слика*, Нови Пазар, 1983, стр. 15-25.
* Оглед.
473. МОЋ И НЕМОЋ КЊИЖЕВНЕ КРИТИКЕ.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 1-15.I 1983, XXXVI, 1, стр. 8.
* Есеј.
474. РЕПОРТАЖА: БЛАТО, ПОТОЦИ, БЛАТО.
Ћ *Задругар*, Сарајево, 12.III 1983, XXXVII, 1783; стр. 23.
* Одломак из рукописа прозе *До дана данашњег*.
475. КЊИЖЕВНА ИСТОРИЈА И КЊИЖЕВНО НАСЉЕЋЕ.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 1-15.IV 1983, XXXVI, 7, стр. 2.
* Есеј. Наслов текста дала редакција листа.
476. О ПРЕНОШЕЊУ КЊИЖЕВНОГ ИСКУСТВА.
Ћ *Овдје*. Титоград, 1983, XV, 171-172, стр. 9.
* Есеј.
477. КЊИЖЕВНЕ ОСОБЕНОСТИ „КУЋЕ ОПЛАКАНЕЃ.
Ћ [У књизи]: *Критичари о дјелу Родољуба Чолаковића*,

- „Ослобођење”, Сарајево, 1983, стр. 129-133.
* Есеј.
478. ПЕТАР КОЧИЋ У НАШОЈ КЊИЖЕВНОЈ КРИТИЦИ.
Ћ *Значења*, Добој, 1983, II, 3-4, стр. 223-228.
* Оглед.
479. ПОКАЗУЈЕМ ПРСТОМ У ЊЕГА.
Ћ *Живот*, Сарајево, 1983, XXXII, књ. LXIV, 9-10, стр. 184-190.
* Одломак из рукописа прозе *До дана данашњег*.
480. ФАНТАСТИКА КАО ТВОРАЧКИ ЕЛЕМЕНАТ У РОМАНУ.
Ћ *Овдје*, Титоград, 1983, XV, 174, стр. 8-9.
* Есеј.
481. ЈУГОСЛОВЕНСКА СТВАРНОСТ У ЧЛАНЦИМА ЈОВАНА КРШИЋА.
Ћ *Преглед*, Сарајево, 1983, LXXIII, 9, стр. 915-928.
* Оглед.
482. ИЗМЕЂУ ИДЕАЛИЗОВАНЕ ПРОШЛОСТИ И СУМОРНЕ САДАШЊОСТИ. ЧЛАНЦИ РИЗЕ РАМИЋА О СОЦИЈАЛНОЈ СТВАРНОСТИ У МЕЂУРАТНОЈ БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 9.XI 1983, XL, 12710, стр. 9.
483. СВАШТА И НИШТА.
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1983, XV, 75-76, стр. 7-12.
* Одломак из рукописа прозе *До дана данашњег*.
484. СВЈЕДОЧЕЊЕ О РЕВОЛУЦИЈИ Ћ „ЗАПИСИ ИЗ ОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТАЋ РОДОЉУБА ЧОЛАКОВИЋА.
Ћ *Дваесети Рацинови средби*. Литература на југословенските народи и народности создана во НОБ и револуцијата 1941Ћ1945, Титов Велес, 1983, стр. 215-220.
485. БИБЛИОГРАФ Др ГЕОРГИЈЕ МИХАИЛОВИЋ У НАШОЈ КРИТИЦИ.
Ћ *Библиотекарство*, Сарајево, 1983, XXIX, стр. 77-82.
* Оглед.
486. НАСТАВАК ПОВИЈЕСТИ О ТАХИРУ КАДУНИЋУ. БАЈРАМ РЕЌЕПАГИЋ: ПУСТИЊАК, СВЈЕТЛОСТ, САРАЈЕВО, 1982.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1983, XXVII, књ. LIII, 1-2, стр. 134-137.
* Приказ.
487. РОДОЉУБ ЧОЛАКОВИЋ КАО ПИСАЦ.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1983, XXVII, књ. LIII, 5, стр. 391-395.
* Оглед.

488. ПЈЕСНИК ЈОВО ВАРАГИЋ.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1983, XXVII, књ. LIII, 6, стр. 489-500.
* Оглед.
489. ДРУШТВЕНА СТВАРНОСТ Ћ ТЕМА ПРОГРЕСИВНИХ ПИСАЦА
БиХ (1918Ћ1941).
Ћ *Преглед*, Сарајево, 1983, LXXIII, 5, стр. 509-521.
* Оглед.
490. ТРАЈНА ОДАНОСТ ПОЕЗИЈИ (ВЕЛИМИР МИЛОШЕВИЋ:
ВЕЧИТО ЛЕТО, „СВЈЕТЛОСТР, САРАЈЕВО, 1982).
Ћ *Израз*, Сарајево, 1983, XXVIII, књ. LIV, 7-8, стр. 658-661;
 Мостови, Пљевља, 1983, XV, 73-74, стр. 107-110.
* Приказ.
491. О НЕКИМ САКУПЉАЧИМА НАРОДНИХ УМОТВОРИНА ИЗ
БиХ.
Ћ *Зборник радова Народног музеја у Чачку*, Чачак, 1983, XIII,
стр. 217-230.
- 1984.
492. ФАНТАСТИКА КАО ТВОРАЧКИ ЕЛЕМЕНАТ У РОМАНУ.
Ћ *Сопоћанска виђења 3. Књижевност и фантастика*. Нови Пазар,
1984, стр. 27-32.
* Есеј.
493. О ВРЕДНОВАЊУ КЊИЖЕВНОГ НАСЉЕЂА.
Ћ *Свеске*, Сарајево, 1984, II, 4, стр. 125-134.
* Есеј.
494. УГЛОМЈЕР, ШЕСТАР И КАНТАР.
Ћ *Задругар*, Сарајево, 3.III 1984, XXXIX, 1834, стр. 24.
* Одломак из рукописа прозе *До дана данашњег*.
495. О ДЈЕЧЈЕМ ТЕЛЕВИЗИЈСКОМ ЛИКУ.
Ћ *Дневник*, Нови Сад, 7.VI 1984, XLIII, 13507, стр. 11; *Овдје*,
Титоград, 1984, XVI, 183-184, стр. 13.
* Есеј.
496. О ИЗРАДИ БИБЛИОГРАФИЈЕ ПЕРИОДИКЕ У БиХ.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 1-31.VIII 1984, XXXVII, 15-16, стр. 16.
497. ЕСЕЈИСТИКА БЛАЖА КОНЕСКОГ.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 15-31.X 1984, XXXVII, 20, стр. 10.
* Оглед.

498. ПИСМО КАО НАРАТИВНА КЊИЖЕВНА ФОРМА.
Ћ *Просвјетни лист*, Сарајево, 14.XI 1984, XXXIX, 690, стр. 18-19.
* Есеј.
499. ДАЛЕКА РИКА ЈЕЛЕНА.
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1984, XVI, 82, стр. 7-10.
* Одломак из прозе *До дана данашњег*.
500. О КУЛТУРНОМ ИДЕНТИТЕТУ ЈЕВРЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.
Ћ *Свеске*, Сарајево, 1984, II, 7-8, стр. 31-34.
* Есеј.
501. БИЈЕЛА ПТИЦА ГАГУЛ.
Ћ [У књизи]: *Босанскохерцеговачка проза II*, „Веселин МаслешаЋ, Сарајево, 1984, стр. 82-86.
* Одломак из романа *Заводишта*.
502. БИБЛИОГРАФ ГЕОРГИЈЕ МИХАИЛОВИЋ У НАШОЈ КРИТИЦИ.
Ћ *Сусрет библиографа '83*, Инђија, 1984, стр. 7-16.
* Оглед.
503. ПОГЛЕД НА КЊИЖЕВНИ ТРЕНУТАК У БиХ.
Ћ *Исељенички алманах*, Сарајево, 1984, стр. 182-185.
* Есеј.
504. ПОВОДОМ ГОДИШЊИЦЕ СМРТИ РОДОЉУБА ЧОЛАКОВИЋА. И ПИСЦИ И УЧЕСНИЦИ ВЛАСТИТЕ ДРАМЕ.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 14.III 1984, XLI, 12834, стр. 6; *Бразде*, Бијељина, 25.V 1984, XXIV, 36-37, стр. 7.
505. ИЗОШТРЕНИЈА ПОЕТСКА ПОРУКА. ХУСКО ЦИГАЛ: „ЧВОРЋ, СЈЕНИЦА, 1983.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 4.IV 1984, XLI, 12855, стр. 7.
* Приказ.
506. ЗАМАШАН И ЦЈЕЛОВИТ ПОГЛЕД (СЛАВКО ЛЕОВАЦ: МОМЧИЛО НАСТАСИЈЕВИЋ Ћ КЊИЖЕВНО ДЕЛО, ДЕЧЈЕ НОВИНЕ, ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ, 1983).
Ћ *Одјек*, Сарајево, 1-15.V 1984, XXXVII, 9, стр. 21-22.
* Приказ.
507. СТЕЋЦИ КАО НАУЧНИ И ПОЕТСКИ МОТИВ.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1984, XXIX, књ. LVI, 7-8, стр. 75-88.
* Оглед.
508. КЊИЖЕВНОСТ БиХ 1945Ћ1975.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 1-15.X 1984, XXXVII, 19, стр. 6.
* Одломак из дужег текста.

509. СВАКОДНЕВНА КЊИЖЕВНА КРИТИКА ЋМОГУЋНОСТИ И ТЕШКОЋЕ.
Ћ Овдје, Титоград, 1984, XVI, 185, стр. 11.
* Есеј.
510. СТВАРАЛАЧКИ ПРОСТОРИ ЂУРА ЛУБАРДЕ.
Ћ Мостови, Пљевља, 1984, XVI, 80-81, стр. 61.
* Чланак.
511. РОМАН У КЊИЖЕВНОСТИ БИХ ПОСЛИЈЕ 1945. ГОДИНЕ.
Ћ [У књизи]: *Савремена књижевност народа и народности БиХ у књижевној критици*, „СвјетлостЋ, Сарајево, 1984/1985, стр. 410-432.
* Оглед.
512. „ПРАМЕН ТАМЕЋ ИЛИ СЛИКА ЈЕДНОГ ЗЛА.
Ћ Овдје, Титоград, 1984, XVI, 186, стр. 9-10; *Израз*, Сарајево, 1984, XXIX, књ. LVI, 11-12, стр. 618-623.
* О роману Михаила Лалића.
513. ПРОГРЕСИВНА НАУЧНА И ПУБЛИЦИСТИЧКА МИСАО У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ОД 1918. ДО 1941. ГОДИНЕ.
Ћ *Преглед*, Сарајево, 1984, LXXIV, 7-8, стр. 779-813.
* Оглед.
514. ЗБОРНИК БРАЋЕ МИЛАДИНОВАЦА У НЕКИМ КЊИЖЕВНОКРИТИЧКИМ ОЦЈЕНАМА.
Ћ [У књизи]: *Животот и делото на браќата Миладиновци*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 1984, стр. 99-103.
515. КЊИЖЕВНОСТ БИХ НАСТАЛА У ПЕРИОДУ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА.
Ћ [У књизи]: *Култура и наука у народноослободилачком рату и револуцији*. Радови са научног скупа Струга 7-9. октобар 1981, Скопје, 1984, стр. 229-236.
516. КЊИЖЕВНОКРИТИЧКИ РАДОВИ ХАИМА АЛКАЛАЈА.
Ћ [Предговор књизи]: *Хаим Алкалај: Изабрана дјела*, „СвјетлостЋ, Сарајево, 1984, стр. 9-40.
517. БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ХАИМА АЛКАЛАЈА.
Ћ [У књизи]: Хаим Алкалај: *Изабрана дјела*, „СвјетлостЋ, Сарајево, 1984, стр. 225-232.
* Пописана и литература о Хаиму Алкалају.
518. КЊИЖЕВНОСТ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1945-1975.
Ћ [У књизи]: *Савремена књижевност народа и народности БиХ у књижевној критици*, „СвјетлостЋ, Сарајево, 1984/1985, стр. 47-65.

1985.

519. О НАСЛОВУ КЊИЖЕВНОГ ДЈЕЛА.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 1-15.I 1985; XXXVIII, 1, стр. 9.
* Есеј.
520. ТРИ ПОЛИТИЧКЕ ТЕМЕ ЈОВАНА КРШИЋА.
Ћ *Преглед*, Сарајево, 1985, LXXV, 2, стр. 243-265.
* Оглед.
521. О НЕКИМ САКУПЉАЧИМА НАРОДНИХ УМОТВОРИНА ИЗ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ.
Ћ *Живот*, Сарајево, 1985, XXXIV, књ. LXVII, 3-4, стр. 335-351.
* Оглед.
522. АНДРИЋЕВЕ ЉУДСКЕ И ЛИТЕРАРНЕ СИМПАТИЈЕ.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1985, XXIX, књ. LVII, 6, стр. 480-490.
* Оглед.
523. НАРАТИВНА ОСНОВА НАРОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ.
Ћ *Овдје*, Титоград, 1985, XVII, 195-196, стр. 11.
* Есеј.
524. ЛИКОВИ У НАШИМ НАРОДНИМ ПРИПОВИЈЕТКАМА.
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1985, XVII, 86-87, стр. 57-60.
* Есеј.
525. ПОВОДОМ 1100 ГОДИНА ОД МЕТОДИЈЕВЕ СМРТИ. ТРАЈАН ДОПРИНОС „СОЛУНСКЕ БРАЋЕР.
Ћ *Задругар*, Сарајево, 16.XI 1985, XLI, 1923, стр. 22.
* Чланак.
526. МЕЋАШИ ДУХОВНОГ ЖИВОТА. ВЕЛИКА СИНТЕЗА.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 9.X 1985, XLII, 13400, стр. 9.
Прилог КУН, VI, 219.
* Скраћени реферат са промоције едиције „Књижевност народа и народности БиХ у 50 књигаР, одржане 2. октобра 1985. године у Сарајеву.
527. ЕДИЦИЈА „САВРЕМЕНА КЊИЖЕВНОСТ НАРОДА И НАРОДНОСТИ БиХ У 50 КЊИГАР.
Ћ *Свјетлост*, Сарајево, 1985, стр. 4.
* Објављен само одломак из реферата са промоције од 2. октобра 1985. у Сарајеву.
528. СТЕФАН ВЕРКОВИЋ КАО САКУПЉАЧ МАКЕДОНСКИХ НАРОДНИХ УМОТВОРИНА.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1985, XXIX, књ. LVIII, 9-10, стр. 221-232.
* Оглед.

529. БИБЛИОГРАФИЈА ПЕРИОДИКЕ ЋОСОБЕНОСТИ И ПРИНЦИПИ
У ИЗРАДИ (НА ПРИМЈЕРИМА ИЗ БиХ).
ЋСусрети библиографа '84, Инђија, 1985, стр. 94-98.
* Есеј.
530. НЕКА РАЗМИШЉАЊА О НАШОЈ НАРОДНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ.
ЋГодишњак Одјељења за књижевност Института за језик и
књижевност у Сарајеву, Сарајево, 1985, књ. XIV, стр. 203-231.
* Студија.
531. И ЗЕМНО И ВАРЉИВО (ТОМИСЛАВ Н. ЦВЕТКОВИЋ: ЗЕМНО
БРЕМЕ, „ГРАДИНАР, НИШ, 1985).
ЋИзраз, Сарајево, 1985, XXIX књ. LVIII, 12, стр. 638-641.
* Приказ.
532. ПОГЛЕД НА ЕСЕЈИСТИКУ ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ.
ЋМостови, Пљевља, 1985, XVII, 88, стр. 57-60; Одјек, Сарајево
1986, XXXIX, 15-16, стр. 10.
* Оглед.
533. МЛАДОБОСАНЦИ У МЕМОАРСКОЈ ВИЗИЈИ БРАНКА
ЗАГОРЦА.
ЋПутеви, Бања Лука, 1985, XXXI, 6, стр. 93-99,
* Оглед.
534. СТАВОВИ ЈОВАНА КРШИЋА ПРЕМА ФАШИЗМУ.
ЋЗборник радова „Социјалистичка мисао и књижевност у Босни и
Херцеговини између два рата—, Сарајево, 1985, стр. 161-166.
* Оглед.
535. ЗАПИСИ О СЕЛУ: МЕЋАШ, БРАЗДЕ.
ЋЗадругар, Сарајево, 2. II 1985, XL, 1882, стр. 19.
* Одломци из књиге Предјели. Наслове „Записи о селуЋ дала
редакција листа.
536. ЗАПИСИ О СЕЛУ: ПЧЕЛЕ, ПЛУГ.
ЋЗадругар, Сарајево, 9. II 1985, XL, 1883, стр. 19.
537. ЗАПИСИ О СЕЛУ: ГНОЈИВО, КЛАСЈЕ.
ЋЗадругар, Сарајево, 16. II 1985, XL, 1884, стр. 21.
538. ЗАПИСИ О СЕЛУ: ВУК, ПОТОК, КРТИЦА.
ЋЗадругар, Сарајево, 23. II 1985, XL, 1885, стр. 21.
539. ЗАПИСИ О СЕЛУ: ЋУК, МИШ, ВРТОВИ.
ЋЗадругар, Сарајево, 2. III 1985, XL, 1886, стр. 22.
540. ЗАПИСИ О СЕЛУ: КОСАЦ, ОГЊИШТЕ.
ЋЗадругар, Сарајево, 9. III 1985, XL, 1887, стр. 21.

541. ЗАПИСИ О СЕЛУ: СТАРАЦ, ОРАО.
Ћ *Задругар*, Сарајево, 16.III 1985, XL, 1888, стр. 21.
542. ЗАПИСИ О СЕЛУ: РАЛО, ЈАБУКА.
Ћ *Задругар*, Сарајево, 23.III 1985, XL, 1889, стр. 20.
543. ЗАПИСИ О СЕЛУ: РАКИЈА, ЈЕЛЕН.
Ћ *Задругар*, Сарајево, 30.III 1985, XL, 1890, стр. 20.
544. ЗАПИСИ О СЕЛУ: ЦАК, ЦРВЕНИ МАКОВИ.
Ћ *Задругар*, Сарајево, 13.IV 1985, XL, 1892, стр. 21.
545. ЗАПИСИ О СЕЛУ: ШТЕНЦИ, ЗЕМЉА, АМБАР.
Ћ *Задругар*, Сарајево, 27.IV Ћ 4.V 1985, XL, 1894-95, стр. 31.
546. ЗАПИСИ О СЕЛУ: МАЈЧИНА ДУШИЦА, БРИЈЕСТ, ВАТРА.
Ћ *Задругар*, Сарајево, 29.IV 1985, XL, 1903, стр. 21.
547. СА ЉУДИМА.
Ћ *Живот*, Сарајево, 1985, XXXIV књ. LXVIII, 11-12, стр. 415-418.
* Под заједничким насловом објављени дијелови из књиге
Предјели: Бесједа, Куњање, Отворена уста, Махање, Порезник,
Чаша, Покајнице, Кашика, Слијепец, Рука, Анатема, Судњи час,
Гледање, Беземљаши, Рачунање.
548. ПРИПОВИЈЕТКЕ ЕМИЛИЈЕ СТИЈАЧИЋ.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 15-31.III 1985, XXXVIII, 6, стр. 12.
* Осврт.
549. ПРИПОВИЈЕТКЕ ЕМИЛИЈЕ СТИЈАЧИЋ.
Ћ [У књизи]: Заим Топчић: *Грумен сунца*, Емилија Стијачић:
Приповијетке и Ненад Ешпек: *Море тишине*, Свјетлост, Сарајево,
1985, стр. 333-348.
- 1986.
550. СУШТИНСКИ ОДЈЕЦИ ИСТОРИЈЕ (ДАНКО
ПОПОВИЋ:ЋГОСПОДАРИЋ,СВЕТЛОСТ, КРАГУЈЕВАЦ, 1985).
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 18.VI 1986, XLIII, 13647, стр. 9.
* Приказ.
551. ЗЕБЊА И ИНАТ (РАТКО ДЕЛЕТИЋ. НИЈЕ ЧАС, ПАРТИЗАНСКА
КЊИГА И УДРУЖЕЊЕ КЊИЖЕВНИКА ЦРНЕ ГОРЕ, БЕОГРАД-
ТИТОГРАД, 1985).
Ћ *Стварање*, Титоград, 1986, XLI, 5, стр. 701-702.
*Приказ.

552. КЊИЖЕВНА БАШТИНА: САФЕТ КРУПИЋ Ћ МИРНИ, МИСАОНИ ЧОВЈЕК.
Ћ *Наш свијет*, Сарајево, 1986, XXII, 248, стр. 29.
* Есеј.
553. ПОЕТСКИ ПОМЕН (ДРАГИША МАЏГАЉ: МРАМОРНЕ ЈАСИКЕ, МРЗ, ПЉЕВЉА И КЛУБ ЗАВИЧАЈНИХ ПИСАЦА МОЉКОВАЦ, 1986).
Ћ *Овође*, Титоград, 1986, XVIII, 205, стр. 21.
554. ПИСЦИ СУ ВЈЕРОВАЛИ У ЊЕГОВ УКУС (РАДОВАН ПОПОВИЋ: „КЊИГА О ЦВИЈАНОВИЋУЋ, ПОСЛОВНА ЗАЈЕДНИЦА ИЗДАВАЧА И КЊИЖАРА ЈУГОСЛАВИЈЕ, БЕОГРАД, 1985).
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 9.IV 1986, XLIII, 13578, стр. 9. Прилог КУН, год. VIII, бр. 248.
* Приказ.
555. ИЗМЕЋУ ЧЕСТИХ СУМЊИ И РИЈЕТКИХ ВЈЕРОВАЊА (МИЛЕНКО ЈОВИЋ: ЗАПИС О ГРАДУ, МРЗ, ПЉЕВЉА, 1985).
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1986, XVIII, 89-90, стр. 58-60.
* Приказ.
556. ПРЕГЛАСНО ПЈЕВАЊЕ (РАНКО ЈОВОВИЋ: „ГОМИЛАЊЕ СТРАХАЋ, БИГЗ, БЕОГРАД, 1986).
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 7.V 1986, XLIII, 13604, стр. 9. Прилог КУН, год. VII, бр. 252.
* Приказ.
557. СТВАРАЛАЧКЕ ГОДИНЕ ЈЕДНЕ ЛИТЕРАТУРЕ.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1986, XXX, књ. LIX, 3-4, стр. 159-166.
* Оглед о књижевности БиХ.
558. КЊИЖЕВНА БАШТИНА: МАРЦЕЛ ШНАЈДЕР. ФИЛОЗОФСКО ПОИМАЊЕ ЖИВОТА И СВИЈЕТА.
Ћ *Наш свијет*, Сарајево, 1986, XXII, 249-250, стр. 29.
559. ИЗМЕЋУ ЛИЧНЕ И ОПШТЕ СУДБИНЕ (ДАНКО ПОПОВИЋ: КЊИГА О МИЛУТИНУ, „КЊИЖЕВНЕ НОВИНЕЋ, БЮГРАД, 1985).
Ћ *Израз*, Сарајево, 1986, XXX, књ. LIX, 5, стр. 463-464.
* Приказ.
560. ПЕДЕСЕТ КЊИГА САВРЕМЕНЕ КЊИЖЕВНОСТИ БиХ.
Ћ *Преглед*, Сарајево, 1986, LXXVI, 5, стр. 571-576; *Survey*, Сарајево, 1987, XIV, 1-2, стр. 156-162.
* Говор на промоцији у Сарајеву, 2. октобар 1985. Текст у *Survey*-у објављен на енглеском језику.

561. ЗАВИЧАЈНИ ЕЛЕМЕНТИ У ПРОЗИ ИСАКА САМОКОВЛИЈЕ.
ЋЗборник радова о Исаку Самоковлији, Сарајево, 1986, стр. 179-184.
* Оглед.
562. ОБИЉЕ НОВЕ И ЗНАЧАЈНЕ ГРАЂЕ. ЉУБИНКА БАШОВИЋ:
„БИБЛИОТЕКЕ И БИБЛИОТЕКАРСТВО У БиХ 1918Ћ1945.Ѓ
„ВЕСЕЛИН МАСЛЕШАЃ, САРАЈЕВО, 1986.
ЋОслобођење, Сарајево, 22.X 1986, XLIII, 13773, стр. 9.
* Приказ.
563. ВИЂЕЊЕ СЈЕВЕРА У „ПИСМИМА ИЗ НОРВЕШКЕЃ И.
СЕКУЛИЋ.
ЋИзраз, Сарајево, 1986, XXX, књ. LX, 11, стр. 394-399.
* Оглед.
564. УСТАЉИВАЊЕ ПОЕТСКОГ ПРОФИЛА (ЦИЦО АРНАУТОВИЋ:
„КОШТРИКАЃ, УДРУЖЕЊЕ КЊИЖЕВНИКА БиХ,
ПОДРУЖНИЦА ЗА ХЕРЦЕГОВИНУ, МОСТАР, 1986).
ЋОслобођење, Сарајево, 12.XI 1986, XLIII, 13794, стр. 9.
* Приказ.
565. ОПИРАЊЕ МАЛОДУШНОСТИ И БЕЗНАЂУ (СПАСОЈЕ
БЛАГОЈЕВИЋ: НАСЛОВ ДАНА, „ВЛАДИМИР МИЈУШКОВИЋЃ,
НИКШИЋ, 1985).
ЋИзраз, Сарајево, 1986, XXX, књ. LX, 12, стр. 682-685.
* Приказ.
566. НАУЧНА И БИБЛИОГРАФСКА СВИЈЕСТ ЗАХАРИЈЕ
ОРФЕЛИНА.
ЋСусрети библиографа '85, Инђија, 1986, стр. 23-30.
* Оглед.
567. ТРАГОВИ (ВУК, ЈЕЛЕН, ЗЕЦ).
ЋЛовачки лист, Сарајево, 1986, VIII (XXVII), 84, стр. 19.
* Из књиге Предјели.
568. ТРАГОВИ (ШТЕНЦИ, ГЛУВИ ПАС, ВЈЕВЕРИЦА, СРНА).
ЋЛовачки лист, Сарајево, 1986, VIII (XXVIII), 85, стр. 21.
* Из књиге Предјели.
569. ТРАГОВИ (ВЕПАР, МЕДВЈЕД, ПУШКАРАЊЕ).
ЋЛовачки лист, Сарајево, 1986, VIII (XXVIII), 87, стр. 21.
* Из књиге Предјели.

1987.

570. РИЈЕТКА И КОРИСНА СТУДИЈА (КРИНКА ВИДАКОВИЋ ПЕТРОВ: КУЛТУРА ШПАНСКИХ ЈЕВРЕЈА НА ЈУГОСЛОВЕНСКОМ ТЛУ ХVІЃХХ, ВЕК, „СВЈЕТЛОСТЃ, САРАЈЕВО, 1986).
Ѓ *Одјек*, Сарајево, 1-15.ІІ 1987, XL, 3, стр. 24-25.
* Приказ.
571. ЗАПИСИВАЊЕ МОНОЛОГА. ЕНЕС ЧЕНГИЋ: „ЃОПИЃЕВ ХУМОР И ЗБИЃЃАЃ-ІІ, ГЛОБУС, ЗАГРЕБ, 1987.
Ѓ *Ослобођење*, Сарајево, 10.VІ 1987, XLIV, 13998, стр. 9.
* Приказ.
572. ГОВОРНА И ЛИТЕРАРНА УСКЃЃАЃЕНОСТ ЃОПИЃЕВООГ ЈЕЗИКА.
Ѓ *Мостови*, Пљевља, 1987, XIX, 96-97, стр. 39-42.
* Оглед.
573. ТРОЈИЦА ВУКОВИХ СЃЕДБЕНИКА ИЗ ХЕРЦЕГОВИНЕ.
Ѓ *Зборник радова о Вуку Стефановићу Караџићу*, Институт за језик и књижевност, Сарајево, 1987. Едиција Зборници, књига 6, стр. 393-393.
* Оглед.
574. ВУКОВИМ ТРАГОМ И ПРИМЈЕРОМ. ВУКОВИ СЃЕДБЕНИЦИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.
Ѓ *Задругар*, Сарајево, 7.ІІ 1987, XLII, 1987, стр. 23; 14.ІІ 1987, XLII, 1988, стр. 23; 21.ІІ 1987, XLII, 1989, стр. 23; 28.ІІ 1987, XLII, 1990, стр. 23; 7.ІІІ 1987, XLII, 1991, стр. 23; 14.ІІІ 1987, XLII, 1992, стр. 23; 21.ІІІ 1987, XLII, 1993, стр. 23; 28.ІІІ 1987, XLII, 1994, стр. 23; 4.IV 1987, XLII, 1996, стр. 23.
575. БРАНКО ЃОПИЃ ЃЈЕЗИК, НАРОДНЕ ДУХОВНЕ ОСНОВЕ И ПРЕТХОДНИЦИ.
Ѓ *Израз*, Сарајево, 1987, XXXI, књ. LXI, 1-2, стр. 136-145.
* Оглед.
576. ПРИВЃЃАЧНОСТ ПРИГОДНЕ ПОЕЗИЈЕ (ЛАМИЈА ХАЦИОСМАНОВИЃ И САЛИХ ТРАКО: ТРАГОМ ПОЕЗИЈЕ БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКИХ МУСЛИМАНА НА ТУРСКОМ ЈЕЗИКУ, ГАЗИ ХУСРЕФБЕГОВА БИБЛИОТЕКА, САРАЈЕВО, 1985).
Ѓ *Израз*, Сарајево, 1987, XXXI, књ. LXI, 6, стр. 771-773.
* Приказ.

577. ИВО АНДРИЋ О ВУКУ И ЊЕГОВОМ ДЈЕЛУ.
Ћ *Преглед*, Сарајево, 1987, LXXVII, 7-8, стр. 723-728; *Слободарство у делу Вука Стеф. Караџића*, Крушевац, 1987, стр. 86-94.
578. О НЕКИМ ВУКОВИМ СЉЕДБЕНИЦИМА ИЗ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1987, XXXI, књ. XLII, 7-8, стр. 57-86.
* Оглед.
579. ПРЕД НОВИМ ИЗБОРОМ ПОЕЗИЈЕ ДУШАНА КОСТИЋА.
ДУШАН КОСТИЋ: ЗАТОЧЕНИК ЈУГА, МРЗ, ПЉЕВЉА, 1986.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1987. XXXI, књ. LXII, 11-12, стр. 487-491.
* Осврт.
580. ВУКОВО ЗАНИМАЊЕ ЗА СТАРЕ СРПСКЕ РУКОПИСНЕ И ШТАМПАНЕ КЊИГЕ.
Ћ *Библиотекар*, Београд, 1987, XXXIX, 1-3, стр. 13-34.
581. ПЈЕСНИК ЈОВО ВАРАГИЋ.
Ћ [Предговор књизи]: Јово Варагић: *Изабрана дјела*, Свјетлост, Сарајево, 1987, стр. 7-25.
582. БИБЛИОГРАФИЈА ЈОВЕ ВАРАГИЋА:
Ћ [У књизи]: Јово Варагић: *Изабрана дјела*, Свјетлост, Сарајево, 1987, стр. 127-136.
583. ВУК КАРАЏИЋ У ДОСАДАШЊИМ БИБЛИОГРАФСКИМ РАДОВИМА.
Ћ *Библиотекарство*, Сарајево, 1987, XXXIII, стр. 1-6.
- 1988.
584. НАД СПИСИМА ВАСЕ ПЕЛАГИЋА.
Ћ *Провинција*, Шабац, 1988, XVII, 51, стр. 29-44.
* Оглед.
585. ГОДИШЊЕ ДОБА.
Ћ *Одзиви*, Бијело Поље, 1988, XVI, 64-65, стр. 1-6.
* Одломак из рукописа прозе *До дана данашњег*.
586. РУКЕ НА МАЦИНИЈЕВОМ ЛИЦУ.
Ћ *Багдада*, Крушевац, 1988, XXX, 349, стр. 8-9.
* Одломак из рукописа прозе *До дана данашњег*.
587. БУНТОВНИК.
Ћ *Задругар*, Сарајево, 20. II 1988, XLIII, 2041, стр. 23.
* Одломак из прозе *До дана данашњег*.

588. ВУКОВ РЈЕЧНИК КАО ИЗВОР САЗНАЊА О СТАРОЈ СРПСКОЈ ПРОШЛОСТИ.
Ћ *Сопоћанска виђења*, 7. Нови Пазар, 1988, стр. 27-34.
* Оглед.
589. ЊЕГОШ У ВИЂЕЊИМА ВАСЕ ПЕЛАГИЋА.
Ћ [У књизи]: *Слободарство у Његошевом делу*, Народна библиотека и Друштво преводилаца, уметника и научних радника, Крушевац, 1988, стр. 33-40.
590. ЛУЧКА. ЖИР.
Ћ *Мале новине*, Сарајево, 23.V 1988, XXXII, 1507, стр. 6.
* Одломци из рукописа романа *Млијечни пут*.
591. ЛИТЕРАРНИ ЕЛЕМЕНТИ У СПИСИМА ВАСЕ ПЕЛАГИЋА.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1988, XXXII, књ. LXIII, 5-6, стр. 325-347.
* Оглед.
592. НОВО ПРОЗНО УСМЈЕРЕЊЕ. АЛИЈА Х. ДУБОЧАНИН: САН У ЧАМЦУ, „ГЛАСЋ, БАЊА ЛУКА, 1987.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1988, XXXIII, књ. LXIII, 3-4, стр. 307-310.
* Приказ.
593. БИБЛИОГРАФСКА СЛИКА НАШЕГ ЗНАЧАЈНОГ ЧАСОПИСА (БИБЛИОГРАФИЈА „ИЗРАЗАЋ, ИЗРАЗ, САРАЈЕВО, 1987, XXXI, књ. LXI, 3-4).
Ћ *Израз*, Сарајево, 1988, XXXII, књ. LXIII, 1-2, стр. 29-32.
* Приказ.
594. БИТНА КРИТИЧКА УСМЈЕРЕЊА. САВА ЂЕКЛИЋ: СА ПИСЦИМА И КЊИГАМА, „УНИВЕРЗАЛЋ, ТУЗЛА, 1987.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1988, XXXII, књ. LXIV, 7-8, стр. 622-623.
* Приказ.
595. ЕСЕЈИСТИЧКИ ТЕКСТОВИ И ЧЛАНЦИ ВЛАДИСЛАВА В. ТМУШЕ.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1988, XXXII, књ. LXIV, 11-12, стр. 910-919.
* Оглед.
596. МАКЕДОНСКЕ НАРОДНЕ УМОТВОРИНЕ У ЧАСОПИСУ „БОСАНСКА ВИЛАЋ.
Ћ *Библиотекарство*, Сарајево, 1988Ћ1989, XXXIV, стр. 47-51.
597. У ТРАГАЊУ ЗА ИДЕНТИТЕТОМ. РАДОМИР БАТУРАН: ПИТОМУША, „2. МАЈЋ, КРУШЕВАЦ, 1987.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 1-15.V 1988, XLI, 9, стр. 22-23.
* Приказ.

598. ДОПУНЕ СРПСКЕ БИБЛИЈОГРАФИЈЕ ЗА НОВИЈУ
КЊИЖЕВНОСТ СТОЈАНА НОВАКОВИЋА
Ћ *Сусрети библиографа '87*, Инђија, 1988, стр. 22-27.
* Оглед.
599. ВИДМАРОВИ ПОГЛЕДИ НА СТВАРАЛАШТВО ИВАНА
ЦАНКАРА.
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1988, XX, 101-102, стр. 58-63.
* Оглед.
- 1989.
600. О ВУКОВИМ ТРАГАЊИМА ЗА СТАРИМ РУКОПИСНИМ И
ШТАМПАНИМ КЊИГАМА У ЦРНОГОРСКИМ МАНАСТИРИМА.
Ћ [У књизи]: *Скрипторији и манастирске библиотеке у Црној Гори*,
Цетиње, 1989, стр. 313-327.
601. ЗЛЕХУДА СУДБИНА ЊИРИЛИЦЕ.
Ћ *Политика*, Београд, 17.VII 1989, LXXXVI, 27219, стр. 17.
* Чланак.
602. ДОСИТЕЈЕВЕ ЕПИСТОЛЕ.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1989, XXXIII, књ. LXVI, 7-8, стр. 1-18.
* Оглед.
603. ИСАК САМОКОВЛИЈА У ОЦЈЕНАМА КЊИЖЕВНЕ КРИТИКЕ.
[Предговор књизи]: *Књига о Самоковлији*, „Веселин МаслешаЋ и
„СвјетлостЋ, Сарајево, 1989, стр. 5-38.
604. ПОГЛЕД НА СТВАРАЛАШТВО ИСАКА САМОКОВЛИЈЕ.
Ћ [Предговор књизи]: Исака Самоковлија: *Сабрана дјела. Књига I.*
Пјесме, чланци, писма. „Веселин МаслешаЋ и „СвјетлостЋ
Сарајево, 1989, стр. 7-64; *Израз*, Сарајево, 1989, XXXIII, књ. LXV,
1-2, стр. 11-52.
605. NOMEN FEMINAE.
Ћ *Багдада*, Крушевац, 1989, XXXI, 358-359, стр. 10-13.
* Одломак из прозе *До дана данашњег*.
606. 250 ГОДИНА ОД РОЂЕЊА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА.
ДОСИТЕЈЕВЕ ЕПИСТОЛЕ.
Ћ *Бразде*, Бијељина, 24.IX 1989, XXVIII, 47-48, стр. 6.
* Објављен само фрагмент.

607. ЧАСОВИ ЛАТИНСКОГ ЈЕЗИКА.
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1989, XXI, 110, стр. 11-21.
* Одломак из прозе *До дана данашњег*.
608. ЕПСКА ТРАДИЦИЈА И ИСТОРИЈА У СХВАТАЊИМА ВАСЕ ПЕЛАГИЋА.
Ћ *Сопоћанска виђења* 8, Нови Пазар, 1989, стр. 28-36.
* Оглед.
609. У ИМЕ САВЈЕСТИ И РАЗУМА.
Ћ *Политика Свет*, Београд, 29.XI 1989, X, 199, стр. 56-57.
* Чланак. Сапотписник Владимир Насић.
610. ОДЈЕЦИ КОСОВСКЕ ЗБИЉЕ И ЛЕГЕНДЕ У СРПСКОЈ ПОЕЗИЈИ ОД ЈЕФИМИЈЕ ДО СТЕРИЈЕ.
Ћ [У књизи]: *Косово у усменој и средњовековној књижевности*, Народна библиотека и Друштво преводилаца, уметника и научних радника, Крушевац, 1989, стр. 79-95.
611. ИЗВОДИ ИЗ РЕЦЕНЗИЈА.
Ћ [У књизи]: Мирко Скакић: *Књижевне распутице*, „Осврт“, Карловац, 1989, стр. 155-157.
612. НЕКОЛИКО БИБЛИОГРАФСКИХ ПРИМЈЕРА.
Ћ *Библиотекарство*, Сарајево, 1989, XXXV, стр. 38-44.
613. СТАМЕНО РОМАНЕСКНО ЗДАЊЕ. (РАДМИЛА ПОПОВИЋ: АРИЈАДНИНИ КОНЧИЋИ, ЈЕДИНСТВО, ПРИШТИНА, 1988).
Ћ *Радио Сарајево. Трећи програм*, Сарајево, 1989, XVII, 63-64, стр. 509-511.
614. ПРВИ ТОМОВИ КАПИТАЛНЕ БИБЛИОГРАФИЈЕ. *СРПСКА БИБЛИОГРАФИЈА. КЊИГЕ 1868-1944*, КЊИГА 1. И 2. НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ, БЕОГРАД, 1989.
Ћ *Кораци*, Крагујевац, 1989, XXIV, књ. XXIV, 9-10, стр. 619-621.
* Приказ.
- 1990.
615. О НАЦИОНАЛНИМ КУЛТУРНИМ ИНСТИТУЦИЈАМА У БиХ.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 21.IV 1990, XLVII, 15028, стр. 10.
* Чланак.

616. ПРЕД КЊИГОМ „ЗАТОЧЕНИК ЈУГАР ДУШАНА КОСТИЋА.
Ћ [У књизи]: *Књижевно дјело Душана Костића*, Црногорска академија наука и умјетности. Зборник радова. Књига 4. Титоград, 1990, стр. 136-145.
* Осврт.
617. НАД СПИСИМА ВАСЕ ПЕЛАГИЋА.
Ћ [Предговор књизи]: Васо Пелагић: *Изабрани списи*, „Свјетлост”Р, Сарајево, 1990, стр. 7-35.
618. ДУХОВНО УСМЈЕРЕЊЕ У ВЛАСТИТОМ НАРОДУ.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 6.VII 1990, XLVII, 15102, стр. 10.
* О програмским циљевима друштва „Просвјета”Р.
619. НАША ПРАВОВРЕМЕНА ОДБРАНА (ПОВОДОМ ОСНИВАЊА СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ВИЈЕЋА).
Ћ *Јавности*, Сарајево, 27.X 1990, I, 2, стр. 3.
* Чланак.
620. ИСКУШЕЊА СРПСКИХ ИНТЕЛЕКТУАЛАЦА У БиХ.
Ћ *Писац*, Нови Сад, 25.XII 1990, II, 12, стр. 19-20.
* Чланак.
621. ДА НАМ ИЗРАЕЛ БУДЕ БЛИЖИ.
Ћ *Политика*, Београд, 11.II 1990, LXXXVII,
Чланак.
622. О БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У БУДУЋНОСТИ.
Ћ *Недјеља*, Сарајево, 20.V 1990, бр. 13, стр. 15.
* Одговор на питања редакције листа.
623. СТОЈАН НОВАКОВИЋ И СРБИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.
Ћ *Јавност*, Сарајево, 10.XI 1990, I, 4, стр. 10.
* Чланак.
624. ПРЕД КЊИГОМ „ЗАТОЧЕНИК ЈУГАР ДУШАНА КОСТИЋА.
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1990, XXII, 114-115, стр. 39-48.
* Осврт.
625. КОСОВО КАО ИНСПИРАЦИЈА СРПСКИХ ПЈЕСНИКА ИЗ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ (ДО 1918. ГОДИНЕ).
Ћ *Сопотанска виђења*, Нови Пазар, 1990, бр. 9, стр. 18-14.
626. „ТВРЂАВАР ИЛИ УЗАЛУДНОСТ ПОБУНЕ.
Ћ *Зборник радова о Меши Селимовићу*, АНУБиХ и Институт за књижевност, Сарајево, 1990, стр. 197-201.
* Оглед о роману *Тврђава* Меше Селимовића.

627. ЈАГИЋЕВА ОЦЈЕНА „СРПСКЕ БИБЛИЈОГРАФИЈЕ ЗА НОВИЈУ КЊИЖЕВНОСТ 1741-1867, Р. СТОЈАНА НОВАКОВИЋА.
Ћ *Сусрети библиографа '89*, Инђија, 1990, стр. 46-48.
- 1991.
628. ДРУШТВО „ПРОСВЈЕТАР У НАШЕМ ВРЕМЕНУ.
Ћ *Календар Просвјета за 1992. годину*, Сарајево, 1991, стр. 20-23.
* Чланак.
629. ВУК КАРАЏИЋ ПРЕМА ЗАВИЧАЈУ СВОЈИХ ПРЕДАКА.
Ћ *Дурмиторски зборник 1. На извору Вукова језика*, Титоград, 1991, стр. 239-253.
* Оглед Ћ Саопштење на симпозијуму у Шавнику, 1987. године.
630. РОМАНИ БАЈРАМА РЕЦЕПАГИЋА.
Ћ *Реферати и саопштења. Научни скуп Слово са Лима*, Међурејубличка заједница, Пљевља, 1991, стр. 85-94.
631. О НЕКИМ ИНТЕРЕСОВАЊИМА ЗА „МИРОСЛАВЉЕВО ЈЕВАНЂЕЉЕ.
Ћ *Реферати и саопштења. Научни скуп Слово са Лима*, Међурејубличка заједница, Пљевља, 1991, стр. 13-21.
632. МУДРО И ВИСПРЕНО.
Ћ *Глас Требиња*, Требиње, 26.X 1991, XXXIX, 742, стр. 5.
* Говор на Скупштини САО Херцеговина у Требињу, 21. октобра 1991. године.
633. КЊИЖЕВНИ ПРИЛОЗИ У ЛИСТУ НАРОД (1902-1914).
Ћ *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, Нови Сад, 1991, књ. 39, св. 2, стр. 335-342.
634. „УВИР ТОМИСЛАВА Н. ЦВЕТКОВИЋА.
Ћ [У књизи]: *Томислав Н. Цветковић: Увир*. Књижевна заједница, Нови Сад, 1991. *Избор из критика*, стр. 103-117.
* Пренесен дио приказа Војислава Максимовића на књигу *Увир* Томислава Н. Цветковића.

1992.

635. КЊИЖЕВНИ ПРИЛОЗИ У ЛИСТУ „НАРОД (1907-1914).
Ћ [У зборнику]: *Традиционално и модерно у српским часописима 1895-1914*, Матица српска и Институт за књижевност и уметност, Нови Сад Ћ Београд, 1992, стр. 147-153.

636. УЗ „ПРОСВЈЕТИНЋ КАЛЕНДАР ЗА 1993. ГОДИНУ.
Ћ*Календар Просвјета за 1993. годину*, Фоча, 1992, стр. 17-18.
* Непотписани чланак.
637. БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА О ДРУШТВУ „ПРОСВЈЕТАЋ
(1902Ћ1992).
Ћ*Календар Просвјета за 1993. годину*, Фоча, 1992, стр. 417-442.
638. САВРЕМЕНИ СРПСКИ ИНТЕЛЕКТУАЛАЦ И НАЦИОНАЛНО
ОСВЈЕШЋИВАЊЕ.
Ћ*Календар Просвјета за 1993. годину*, Фоча, 1992, стр. 61-64.
* Говор на Конгресу српских интелектуалаца у Сарајеву 28. марта
1992. године.
639. СУМРАЧНИ ЧАСОВИ. ЈОВАНУ ДУЧИЋУ.
Ћ*Глас Требиња*, Требиње, 7.XI 1992, XL, 769, стр. 4.
* Пјесма.
- 1993.
640. СЛОВО О „ПЈЕСНИЧКОЈ РИЈЕЧИ НА ИЗВОРУ ПИВЕЋ.
Ћ [У књизи]: Узеир Бећовић: *Времена и простори*, Пљевља, 1993,
стр. 17-18.
* Чланак.
641. ЗА СРПСТВО И СВЕТОСАВЉЕ.
Ћ [У књизи]: *Документи. Замке, пријетње, одговори. Стенограм са
30. засједанја Народне скупштине Републике Српске*, Пале, 1993,
стр. 53-54.
* Говор на засиједанју Народне скупштине на Јахорини, 5. маја
1993.
642. ПОЛЗА НАРОДНЕ ЧИТАНКЕ.
Ћ*Јавност*, Сарајево, 6.XI 1993, IV, 149, стр. 24.
* О „ПросвјетиномЋ календару за 1993. годину.
643. ГОСПОДЕ, ГЛЕДАМО У НЕБО.
Ћ*Стварање*, Подгорица, 1993, XLVIII, 11-12, стр. 794-796.
* Објављене пјесме: *Васкрсни нам Кочића, Господе!, Куда? Куда?,
Сарајеву из даљине, Принципова сјенка у Београду, Божја храна.*

1994.

644. ПРОМЕЊЕНО ИМЕ СРПСКОГ ГРАДА. СТАРА ФОЧА ЋНОВО СРБИЊЕ.
Ћ*Јавност*, Сарајево, 15.I 1994, бр. 154, стр. 22.
* Приједлог Главног одбора друштва „ПросвјетаЃ.
645. ДВЕ РАТНЕ ГОДИНЕ СРПСКОГ ПРОСВЈЕТНОГ И КУЛТУРНОГ ДРУШТВА. „ПРОСВЈЕТАЃ КАО БУДИЛНИК.
Ћ*Јавност*, Сарајево, 5.II 1994, бр. 155, стр. 24-25.
* Чланак. Наслов дала редакција листа.
646. ЈЕЗИЧКЕ ДИЛЕМЕ: ЕКАВСКИ И ИЈЕКАВСКИ ИЗГОВОР (ИЗВОДИ ИЗ СТЕНОГРАМА СА ЗАТВОРЕНЕ СЈЕДНИЦЕ 46. ЗАСЕДАЊА НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ). ГДЕ, СУ ЗАПРАВО, КОРЕНИ.
Ћ*Ослобођење*, Сарајево, 20.XII 1994, LI, Нова серија, 18, стр. 14.
* Говор. Наслов дала редакција листа.
647. КАЛЕНДАР И ДАНАШЊИЦА.
Ћ*Календар Просвјета за 1994. и 1995*, Србиње, 1994, стр. 17-18.
* Чланак.
648. ЗМАЈ И НЕКИ ЊЕГОВИ КРИТИЧАРИ.
Ћ*Календар Просвјета за 1994. и 1995*, Србиње, 1994, стр. 107-114.
* Оглед.
649. БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА О ДРУШТВУ „ПРОСВЈЕТАЃ (ДОПУНЕ И НАСТАВЦИ I).
Ћ*Календар Просвјета за 1994. и 1995*, Србиње, 1994, стр. 467-472.
650. РИЈЕЧ ДР ВОЈИСЛАВА МАКСИМОВИЋА, РЕКТОРА САРАЈЕВСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА.
Ћ*Светигора*, Цетиње, 1994, III, 33, стр. 21-22.
* Говор на свечаном отварању Духовне академије Светог Василија Острошког у Србињу, 14. октобра 1994. године.
651. ПИСМО „ПРОСВЈЕТЕЃУНЕСКУ И НОБЕЛОВОМ КОМИТЕТУ. СВЕТЛОСТ У ТАМИ.
Ћ*Јавност*, Сарајево, 15.X 1994, бр. 188, стр. 26.
* Поводом обнављања споменика Иву Андрићу у Вишеграду 8. октобра 1994. године. Коаутор писма Милан Шушњар.

1995.

652. ПРЕД СРПСКИМ ПИТАЊЕМ ДАНАС.
Ћ*Значења*, Добој, 1995, бр. 21, стр. 9-13.
* Чланак.

653. ЕКСКЛУЗИВНО ЗА „БЕЛУ РУЖУР ИВ СРПСКОГ САРАЈЕВА:
ПРИСТУП СТАРОЈ СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ. ПОЕТИЧНОСТ
ИЗ ЖИТИЈА.
Ћ *Бела ружа*, Београд, 1995, II, 15, стр. 29-30.
* Есеј. Наслов дала редакција листа.
654. ПЕТ НОВИХ „ПРОСВЈЕТИНИХР ГОДИНА. БРАНИТЕЉИ
НАЦИЈЕ, ВЈЕРЕ И ОТАЏБИНЕ.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 5.VII 1995, LII, HC, 45, стр. 7.
* Чланак.
655. ДЕСПОТ СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЋ.
Ћ *Српска вила*, Бијељина, 1995, I, 1, стр. 9-16.
* Оглед.
656. КАПИТАЛНО БИБЛИОГРАФСКО ДЈЕЛО. ПОВОДОМ СЕДАМ
ТОМОВА СРПСКЕ БИБЛИОГРАФИЈЕ. КЊИГЕ 1868Ћ1994.
Ћ *Сусрети библиографа* '91. и '93, Инђија, 1995, стр. 41-45.
* Осврт.
657. ЛОГОТЕТ. (ОДЛОМАК ИЗ РОМАНА „ЗИМСКИ САНР)
Ћ *Значења*, Добој, 1995, бр. 22-24, стр. 150-158.
658. ЗА НОВИ ПОГЛЕД НА ЈОВАНА КРШИЋА.
Ћ *Стварање*, Подгорица, 1995, L, 11-12, стр. 1338-1342.
* Говор на академији у Вогошћи, 24. новембра 1995.
659. ДВА ЖИВОТОПИСЦА СВЕТОГ САВЕ: ДОМЕНТИЈАН И
ТЕОДОСИЈЕ.
Ћ *Васељена*, Сарајево, 1995. I, 1, стр. 8-11.
* Оглед.
660. УКРИЈЕПЉЕНИ ДУХ СРПСТВА И ПРАВОСЛАВЉА.
Ћ *Васељена*, Сарајево, 1995, I, 1, стр. 53.
* Бесједа на слави Универзитета у Сарајеву Републике Српске 24.
маја. 1994. године.
661. ИЗВОД ИЗ РЕЦЕНЗИЈЕ.
Ћ *Димитрије Л. Машановић: Умјетност и хуманизам Исака
Самоковлије*, Народна библиотека „Вук КараџићР, Нови Сад, 1995,
стр. [233].
662. СЛОВО О „ПЈЕСНИЧКОЈ РИЈЕЧИ НА И ЗВОРУ ПИВЕР.
Ћ [У књизи]: Узеир Бећовић: *Пјесничка ријеч на извору Пиве 1971Ћ
1995. Монографија*. Пљевља, 1995, стр. 127-130.
* Датирано: Плужине, 20. јули 1990. године.

1996.

663. СТЕФАН НЕМАЊИЋ ПРВОВЕНЧАНИ.
Ћ *Српска вила*, Бијељина, 1996, књ. II, 2, стр. 5-11.
* Оглед.
664. ПРЕД ИЗЛАСКОМ САРАЈЕВСКИХ СРБА.
Ћ [У књизи]: *Егзодус Срба из Српског Сарајева*, „Ослобођење,
Српско Сарајево, Пале, 1996, стр. 5-8.
* Чланак.
665. ГРИГОРИЈЕ ЦАМБЛАК.
Ћ *Српска вила*, Бијељина, 1996, II, књ. 3, св. 3, стр. 25-37.
* Оглед.
666. НОВИ ПУТЕВИ СРПСКЕ ДУХОВНОСТИ И КУЛТУРЕ.
Ћ *Календар Просвјета за 1996*, Србиње, 1996, стр. 17-20; *Змијање*,
Бања Лука, 23.VIII 1996, II, 13, стр. 8-9.
* Чланак.
667. ПЕТ НОВИХ „ПРОСВЈЕТИНИХУ ГОДИНА.
Ћ *Календар Просвјета за 1996*, Србиње, 1996, стр. 425-430.
* Чланак.
668. БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА О ДРУШТВУ „ПРОСВЈЕТАУ
(ДОПУНЕ И НАСТАВЦИ II).
Ћ *Календар Просвјета за 1996*, Србиње, 1996, стр. 441-448.
669. ДАНАШЊЕ СРПСТВО И ИВО АНДРИЋ.
Ћ *Књижевна Крајина*, Бања Лука, 1996, I, 2, стр. 3-4.
* Есеј.
670. ВАСКРСНИ НАМ КОЧИЋА, ГОСПОДЕ!
Ћ *Књижевна Крајина*, Бања Лука, 1996, I, 2, стр. 8.
* Пјесма.
671. ДВА СТАРА СРПСКА КЊИЖЕВНИКА.
Ћ *Васељена*, Сарајево, 1996, II, 2, стр. 3-12.
* Огледи о архиепископу Данилу II и монахињи Јефимији.
672. ПОНОВО ПРЕД ПЈЕСМАМА ФИЛИПА ВИШЊИЋА.
Ћ *Српска вила*, Бијељина, 1996, II, књ. 2, св. 4, стр. 10-13.
* Оглед.
673. ПРЕД „ЦРНОМ КЊИГОМЋ ВЛАДИМИРА ЋОРОВИЋА.
Ћ [Предговор књизи]: Владимир Ћоровић: *Црна књига. Патње Срба
Босне и Херцеговине за време светског рата 1914-1918*, Београд,
1996, стр. 5-12.

674. БЕСЈЕДА НА ОТВАРАЊУ „ВИШЕГРАДСКЕ СТАЗЕ“ 93.
Ћ *Вишеградска стаза*. Зборник радова и докумената. Број 1.
„Просвјета“, Вишеград, 1996, стр. 17-19.
675. ПОЗДРАВНА РИЈЕЧ ПОВОДОМ ОТКРИВАЊА ОБНОВЉЕНОГ
СПОМЕНИКА ИВИ АНДРИЋУ.
Ћ *Вишеградска стаза*. Зборник радова и докумената. Број 1.
„Просвјета“, Вишеград, 1996, стр. 64-67.
* Вишеград, 8. октобар 1994.
676. ГОВОР НА АКАДЕМИЈИ ПОСВЕЋЕНОЈ 20-ГОДИШЊИЦИ
СМРТИ ИВА АНДРИЋА.
Ћ *Вишеградска стаза*. Зборник радова и докумената. Број 1.
„Просвјета“, Вишеград, 1996, стр. 113-114.
677. [БЕСЈЕДА НА ПРОМОЦИЈИ КЊИГЕ „ПОНЕШТОР“]
Ћ *Вишеградска стаза*. Зборник радова и докумената. Број 1.
„Просвјета“, Вишеград, 1996, стр. 151-152.
678. ДАНАШЊЕ СРПСТВО И ИВО АНДРИЋ.
Ћ *Вишеградска стаза*. Зборник радова и докумената. Број 1.
„Просвјета“, Вишеград, 1996, стр. 141-146.
- 1997.
679. ДАНАШЊЕ СРПСТВО И ИВО АНДРИЋ.
Ћ *Савиндан*, Пријепоље, 27. I 1997, VII, 7, стр. 16-17.
680. ОПРОШТАЈ СА ПРОФ. Др НИКОЛОМ КОЉЕВИЋЕМ.
Ћ *Књижевна Крајина*, Бања Лука, 1997, II, 7/8, стр. 2.
681. НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКИ РАД МИТРОПОЛИТА САВЕ
КОСАНОВИЋА.
Ћ *Српска вила*, Бијељина, 1997, III, 5, стр. 5-20.
682. ПРАВОСЛАВНИ ДУХ ЗМАЈЕВЕ ПОЕЗИЈЕ.
Ћ *Змијање*. Бања Лука, 1997, II, 14, стр. 3-4.
683. „ПОНЕШТОР“.
Ћ *Змијање*, Бања Лука, 1997, II, 15, стр. 12-13.
* Објављено 14 дијелова из књиге *Понешто*.
684. СТАРА И НОВА СРПСКА ПЈЕСМА УЗ НОВ КОРАК.
Ћ [Зборник] *На изворима народне љепоте и традиције. Двадесети
сабор*, СПКД „Просвјета“, Теслић, 1997, стр. 16-17.
* Бесједа на отварању XIX сабора у Теслићу 29. септембра 1996.

685. ГЛАВНА СРПСКА И НЕКА СЛОВЕНСКА ИНТЕРЕСОВАЊА ЗА ЗАКОНИК ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА.
ЋВасељена, Сарајево, 1997, III, 3, стр. 14-20.
686. РИЈЕЧ НА ОТВАРАЊУ НАУЧНОГ СКУПА „ВЛАДИКА НИКОЛАЈ У СВОМЕ И НАШЕМ ВРЕМЕНУЋ.
Ћ [Зборник] *Владика Николај у свом и нашем времену*, Митрополија дабробосанска и Универзитет у Сарајеву Републике Српска, Србиње, 1997, стр. 6.
687. ВЛАДИКА НИКОЛАЈ И САРАЈЕВСКИ СРБИ.
Ћ [Зборник] *Владика Николај у свом и нашем времену*, Србиње, 1997, стр. 45-60.
688. ЗАВРШНА РИЈЕЧ НА НАУЧНОМ СКУПУ „ВЛАДИКА НИКОЛАЈ У СВОМ И НАШЕМ ВРЕМЕНУЋ.
Ћ [Зборник] *Владика Николај у свом и нашем времену*, Србиње, 1997, стр. 126-127.
689. О СРПСКОМ ПРОСВЈЕТНОМ И КУЛТУРНОМ ДРУШТВУ „ПРОСВЈЕТАЋ. ПЕТ НОВИХ „ПРОСВЈЕТИНИХЋГОДИНА.
Ћ *Културни живот*, Темишвар, 1997, XLI, 108, стр. 15.
* Пренесено из *Календар Просвјета за 1996*, стр. 425-430.
- 1998.
690. ИВО АНДРИЋ У ВИЋЕЊУ НИКОЛЕ КОЉЕВИЋА.
Ћ [Зборник] *Чекајући повратак Дучићев*, Требиње, 1998, стр. 227-230.
691. ПРАВОСЛАВНИ ДУХ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ.
Ћ [Зборник] *Православни дух у српској књижевности*, Српско Сарајево Ћ Србиње, 1998, стр. 5-22.
692. КЊИЖЕВНА 1847. И ДАНАШЊИЦА.
Ћ *Србистика Serbica*, Приштина, 1998, I, 1, стр. 129-135;
Ћ *Весељена*, Српско Сарајево, 1998, IV, 5, стр. 3-7.
693. НИЋИФОР ДУЧИЋ.
Ћ *Хришћанска мисао*, Београд Ћ Ваљево Ћ Србиње, 1998, VI, 4-8, стр. 34-35.
694. МИЛИВОЈЕ БАШИЋ Ћ ПРЕВОДИЛАЦ СТАРИХ СРПСКИХ ТЕКСТОВА.
Ћ *Васељена*, Српско Сарајево, 1998, IV, 4, стр. 18-22.

695. СУСРЕТИ СУ ОТВОРЕНИ.
Ћ[Зборник] *Српска проза данас*, Билећа ЋГацко ЋБеоград, 1998, стр. 17-19.
696. ПЕРО СЛИЈЕПЧЕВИЋ О СТАРОЈ СРПСКОЈ УМЈЕТНОСТИ И ТРАДИЦИЈИ.
Ћ[Зборник] *Српска проза данас*, Билећа ЋГацко ЋБеоград, 1998, стр. 194-204.
697. ЕПСКА ДАЛЕКОВИДОСТ ФИЛИПА ВИШЊИЋА.
ЋЗборник *Филолошког факултета*, Приштина, 1998, књ. 8, стр. 63-68.
698. КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ У РАДОВИМА СРПСКИХ НАУЧНИКА.
Ћ[Зборник] *Дани српског духовног преображења V. Српска књижевност у доба Деспотовине*, Деспотовац, 1998, стр. 81-100.
699. КЊИЖЕВНО ПИСМО КАО ОСОБЕНА ФОРМА ПОЕТСКОГ ГОВОРА.
Ћ[Зборник] *Језик и култура говора у образовању*. Институт за педагошка истраживања и Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1998, стр. 92-102.
700. НЕПРЕКИДНА ИГРА ЗА НАШЕ СПАСЕЊЕ.
ЋКалендар *Просвјета* 1998. и 1999, Србиње, 1998, стр. 33-36.
* Чланак.
701. БИБЛИОГРАФИЈА О ДРУШТВУ „ПРОСВЈЕТАЋ (ДОПУНЕ И НАСТАВЦИ III).
ЋКалендар *Просвјета* 1998. и 1999, Србиње, 1998, стр. 369-388.
702. ПРЕМА НОВОМ СРПСКОМ УНИВЕРЗИТЕТУ, А НА ОСНОВУ ДОСАДАШЊИХ ИСКУСТАВА.
Ћ[Зборник] *Од Лицеја до савременог универзитета и универзитета будућности*, Крагујевац, 17. и 18. децембра 1998, стр. 259-264.
703. БРАНКО ЋОПИЋ ЋНЕКАДА, САДА И СЈУТРА.
ЋСрпска вила, Бијељина, 1998, IV, 9, стр. 48-51.
704. СРПСКЕ СВЕТАЧКЕ ЛИЧНОСТИ.
ЋХришћанска мисао, Београд ЋВаљево ЋСрбиње, 1998, VI, 9-12, стр. 9-11.
705. СВЕТИСЛАВ ВУЛОВИЋ КАО ИСТРАЖИВАЧ СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ.
ЋРадови *Филозофског факултета*, Пале, 1998, књ. I, стр. 107-116.

706. НАПОМЕНА ПРИРЕЂИВАЧА „ПРОСВЈЕТИНОГЋ КАЛЕНДАРА.
ЋКалендар „Просвјета— 1998Ћ1999, Србиње, 1998, стр. 365-367.
1999.
707. НЕПРЕКИДНА ИГРА ЗА НАШЕ СПАСЕЊЕ.
ЋОслобођење, Српско Сарајево, 13.I 1999, НС, 320, стр. 19; 20.I
1999, LV, НС, 321, стр.18; 27.I 1999, LV, НС, 322, стр. 19.
* Пренесено из Календара „ПросвјетаЋ 1998 и 1999, Србиње, 1998,
стр. 33-36.
708. СВЕТИ САВА И ДАНАШЊИЦА.
ЋЗмијање, Бања Лука, 1999, IV, 19, стр. 6-7.
709. НАЦИОНАЛНА УЛОГА БИБЛИОТЕКА.
ЋСрпско Ослобођење, Пале и Нови Сад, 5.V 1999, II, 144, стр. 13.
710. ХИЛАНДАР У РАДОВИМА СРПСКИХ НАУЧНИКА И
ПУТОПИСАЦА (ОД ХVIII ВИЈЕКА ДО 1941. ГОДИНЕ).
ЋВасељена, Српско Сарајево, 1999, V, 6, стр. 8-14.
711. СРПСКЕ СВЕТАЧКЕ ЛИЧНОСТИ.
ЋСрпски духовни простор. Академија наука и умјетности Републике
Српске. Научни скупови. Књига 1. Одјељење друштвених наука.
Књига 1. Бања Лука ЋСрпско Сарајево, 1999, стр. 231-237.
712. СЕОСКЕ СЛИКЕ РАДОЈА ДОМАНОВИЋА.
ЋКњижевно дело Радоја Домановића – Ново читање – Зборник
реферата са истоименог научног скупа одржаног у Нишу 6. и 7.
новембра 1988. године, Ниш, 1999, стр. 175-188.
* Саопштење.
713. ПОЗДРАВНИ ГОВОР НА „ВИШЕГРАДСКОЈ СТАЗИ '98Ћ.
ЋВишеградска стаза. Зборник радова и докумената. Број 2.
Вишеград, 1999, стр. 166-167.
714. ВАСКРСНИ НАМ КОЧИЋА, ГОСПОДЕ!
ЋВишеградска стаза. Зборник радова и докумената Број 2.
Вишеград, 1999, стр. 185.
* Пјесма.
715. ДВИЈЕ ЗАВИЧАЈНЕ ОБАЛЕ.
ЋВишеградска стаза. Зборник радова и докумената. Број 2.
Вишеград, 1999, стр. 185-186.
* Пјесма.

716. ОКТОБАР У ТЕМИШВАРУ.
Ћ Вишеградска стаза. Зборник радова и докумената. Број 2.
Вишеград, 1999, стр. 186.
* Пјесма.
717. ПРОМОЦИЈА КЊИГА ДРУГОГ „ПРОСВЈЕТИНОГ КОЛАЋ
(КЊИГА ЕСЕЈА САВЕ ЋЕКЛИЋА; ОДАБРАНИ РАДОВИ Др
РИСТА ЈЕРЕМИЋА; „НА СТАРИМ ОГЊИШТИМАЋ АЛЕКСЕ
ШАНТИЋА).
- Ћ Вишеградска стаза. Зборник радова и докумената. Број 2.
Вишеград, 1999, стр. 220-225.
718. ИВО АНДРИЋ О ВУКУ И ЊЕГОВОМ ДЈЕЛУ.
Ћ Вишеградска стаза. Зборник радова и докумената. Број 2.
Вишеград, 1999, стр. 81-90.
719. ДВА ВЕЛИКА РЕНЕСАНСНА РОМАНА.
Ћ Зборник Филолошког факултета, књига 9, Приштина (Врање),
1999, стр. 251-264.
* О романима *Гаргантуа и Пантагруел* Ф. Раблеа и *Дон Кихот* М.
Сервантеса.
720. ГЛАВНИ КОМЕНТАРИ И СТУДИЈЕ О „ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУЋ.
Ћ Зборник радова у част академика Славка Леовца, Академија наука
и умјетности Републике Српске. Зборници и монографије. Књига I.
Одјељење књижевности и умјетности. Књига I. Бања Лука Ћ
Српско Сарајево, 1999, стр. 171-181.
721. ИСЦЈЕЉИТЕЉСКА РИЈЕЧ КАО МЕЋА ИЗМЕЋУ ДОБРА И ЗЛА.
Ћ Српска проза данас. Владимир Ћоровић живот и дјело. СПКД
„ПросвјетаЋ, Билећа и Гацко, 1999, стр. 57-58.
* Говор на отварању Сусрета српских прозних писаца у Билећи,
19. септембра 1998. године.
722. ЗАКОРАЧИМО ПРЕКО ПРАГА ИСТОРИЈЕ.
Ћ Српска проза данас. Владимир Ћоровић живот и дјело. СПКД
„ПросвјетаЋ, Билећа и Гацко, 1999, стр. 118-119.
* Излагање на научном скупу „Српска проза данасЋ.
723. ВЛАДИМИР ЋОРОВИЋ КАО ИСТРАЖИВАЧ СТАРЕ СРПСКЕ
КЊИЖЕВНОСТИ.
Ћ Српска проза данас. Владимир Ћоровић живот и дјело. СПКД
„ПросвјетаЋ, Билећа и Гацко, 1999, стр. 241-256.
724. НЕБО. ВЛАДИМИРУ НАСТИЋУ.
Ћ Невесиње, Невесиње, 29/30.X 1999, стр. 19.
* Пјесма.

725. ВЈЕЧНА ЗНАМЕЊА ФИЛИПА ВИШЊИЋА.
Ћ *Српска вила*, Бијељина, 1999, V, 11, стр. 8-10.
726. ЈАНКО ШАФАРИК.
Ћ *Гласник Народне библиотеке Србије*, 1999, I, 1, стр. 41-54.
727. ПАТРИЈАРХ ПАЈСИЈЕ.
Ћ *Србистика Serbias*, Приштина, 1999, II, 1-2, стр. 95-111.
728. О СТВАРИМА И БИЋИМА.
Ћ *Значења*, Добој, 1999, XV, 35/36, стр. 215-221.
* Објављено 11 кратких прича из истоименог рукописа.
- 2000.
729. УНИВЕРЗИТЕТ ЋБЛАГОСЛОВЕНО ДЈЕЛО.
Ћ *Српско Ослобођење*, Пале, 19.IV 2000, III, 186, стр. 2.
* Писмо Вијећу и Савјету Универзитета у Српском Сарајеву.
730. ПРЕЛАЗЕЊЕ РИЈЕКЕ.
Ћ [У књизи]: *Река Дрина и Подриње*. Приредио др Слободан Ристановић. Издавач УА „Vukan’s” Београд, 2000, стр. 26.
* Пренесено из књиге *Понешто*. Пјесма.
731. ОДЛАЗЕ ВОДЕ.
Ћ [У књизи]: *Река Дрина и Подриње*, стр. 108.
* Пренесено из књиге *Поднебља*. Пјесма.
732. СРБИЊЕ.
Ћ [У књизи]: *Река Дрина и Подриње*, стр. 112.
* Пренесено из књиге *Поднебља*. Пјесма.
733. ПОНЕШТО: ПОЛОВИНА. ПРИВРЕМЕНИ БОРАВАК.
Ћ *Српско Ослобођење*, Пале, 26.IV 2000, III, 187/188, стр. 12.
*, „Медаљони из књиге „Понешто”, аутора проф. др Војислава Максимовића”
734. ПОНЕШТО: ВЕЧЕРЊА МОЛИТВА. ОБЕЋАЊЕ ЛУДОМ РАДОВАЊЕ!
Ћ *Српско Ослобођење*, Пале, 10.V 2000, III, 189, стр. 12.
735. ПОНЕШТО: ЕВРОПА. ГЛАС АМЕРИКЕ.
Ћ *Српско Ослобођење*, Пале, 17.V 2000, III, 190, стр. 12.
736. ПОНЕШТО: ПОВРАТАК. ЗАВИЈАЧ.
Ћ *Српско Ослобођење*, Пале, 24.V 2000, III, 191, стр. 12.
737. ПОНЕШТО: РАТ. БАЈРАМ.
Ћ *Српско Ослобођење*, Пале, 31.V 2000, III, 192, стр. 12.

738. ПОНЕШТО: ПРЕПОЗНАВАЊЕ ПРОЉЕЋА. ОЧЕВ РОЂЕНДАН.
Ћ *Српско Ослобођење*, Пале, 14.VI 2000, III, 194, стр. 12.
739. ПОНЕШТО. КОЈЕКУДА. УСУДНО ПОДНЕБЉЕ.
Ћ *Српско Ослобођење*, Пале, 21.VI 2000, III, 195, стр. 12.
740. ПОНЕШТО: ПИСМО. ДОДАТНИ РАЗГОВОР.
Ћ *Српско Ослобођење*, Пале, 27.VI 2000, III, 196, стр. 16.
741. ПОНЕШТО: ИМА ЛИ ТОМЕ КРАЈА? ГЛАДЕЖ.
Ћ *Српско Ослобођење*, Пале, 12.VII 2000, III, 198, стр. 12.
742. БОЛ, ВЈЕРА И РОДОЉУБЉЕ У ПОЕЗИЈИ ВЕЛИМИРА РАЈИЋА.
Ћ *Значења*, Добој, 2000, XVI, 38/39, стр. 247-251.
* Есеј.
743. ПОНЕШТО: СРЕЋА. НАСТАВАК.
Ћ *Српско Ослобођење*, Пале, 26.VII 2000, III, 200, стр. 12.
744. ПОНЕШТО: ИЛИНШТАК. ПРОЛАЗНИЦИ.
Ћ *Српско Ослобођење*, Пале, 2.VIII 2000, III, 201, стр. 12.
745. ПОНЕШТО: У ОЧЕКИВАЊУ ЈЕСЕНИ. НЕЗНАЛИЦЕ.
Ћ *Српско Ослобођење*, Пале, 9.VIII 2000, III, 202, стр. 12.
746. ПОНЕШТО: НЕКА НАША БРАЋА.
Ћ *Српско Ослобођење*, Пале, 23.VIII 2000, III, 203, стр. 12.
747. РОДОЉУБЉЕ АЛЕКСЕ ШАНТИЋА (ПОВОДОМ РЕПРИНТ
ИЗДАЊАЗБИРКЕ „НА СТАРИМ ОГЊИШТИМАЋ, 1913).
Ћ *Збиља*, Београд, 2000, X, 60-61, стр. 39.
748. ПОНЕШТО: ГРАНИЦЕ. ЗАУЗЕТОСТ.
Ћ *Српско Ослобођење*, Пале, 20.IX 2000, III, 207, стр. 12.
749. ЧИТАВА НАША НАЦИЈА ЈЕ УГРОЖЕНА.
Ћ [Зборник] *Српска проза данас. Богдан, Стеван и Петар Зимоњић:
Живот и дјело. Ћоровићеви сусрети прозних писаца у Билећи.
Научни скуп у Гацку 18-19. септембар 1999*, СПКД „ПросвјетаЋ,
Билећа ЋГацко, 2000, стр. 62-65.
* Поздравни говор на отварању Сусрета прозних писаца у Билећи
18. септембра 1999.
750. СТЕВАН ЗИМОЊИЋ КАО САКУПЉАЧ НАРОДНИХ
УМОТВОРИНА.
Ћ [Зборник] *Српска проза данас. Богдан, Стеван и Петар Зимоњић:
Живот и дјело...* СПКД „ПРОСВЈЕТАЋ, Билећа ЋГацко, 2000,
стр. 276-282.

751. ЗАВРШНА РИЈЕЧ.
Ћ[Зборник] *Српска проза данас. Богдан, Стеван и Петар Зимоњић: Живот и дјело...* СПКД „ПРОСВЈЕТАР, Билећа ЋГацко, 2000, стр. 418-420.
* Завршна ријеч на научном скупу у Гацку, 19. септембра 1999.
752. ПОНЕШТО: ОДВИКАВАЊЕ. СУВИШНИ КОРАЦИ.
Ћ *Српско Ослобођење*, Пале, 11.X 2000, III, 210, стр. 18.
753. КРАЉИЦА ЈЕЛЕНА КАО ТЕМА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ.
Ћ *Васељена*, Српско Сарајево, 2000, VI, 9, стр. 16-24.
754. АНДРИЋЕВО САРАЈЕВСКО МЕЂУВРИЈЕМЕ.
Ћ *Радови Филозофског факултета Универзитета у Српском Сарајеву*. Књига III, НС, 2, Српско Сарајево, 2000, стр. 64-74.
755. НАША ДАНАШЊИЦА.
Ћ *Помак*, Лесковац, 2000, V, 17/18, стр. 3-4.
* Есеј.
756. АПОКАЛИПСА.
Ћ *Помак*, Лесковац, 2000, V, 17/18, стр. 4.
* Пјесма из збирке *Поднебља*.
757. МОЛИТВА ЗА СНИЈЕЖНО ДОБА.
Ћ *Збиља*, Београд, 2000, X, 62-63, стр. 29.
* Пјесма.
758. ГРОВОВИ У ГАРЕВИ.
Ћ *Збиља*, Београд, 2000, X, 62-63, стр. 29.
* Пјесма.
759. ЛАСТАВИЦЕ НАД ОСТРОГОМ.
Ћ *Збиља*, Београд, 2000, X, 62-63, стр. 29.
* Пјесма.
760. ДВОРИШТЕ.
Ћ *Збиља*, Београд, 2000, X, 62-63, стр. 29.
* Пјесма.
761. РОБ.
Ћ *Збиља*, Београд, 2000, X, 62-63, стр. 29.
* Пјесма.

2001.

762. ОДЈЕКИВАЊЕ БАЈОВОГ ГЛАСА.

Ћ[У књизи]: *Бајо Пивљанин у историји, легенди, причи. Антологијски избор*. Књижевна заједница „ЗвездараЋ, Београд, 2001, стр. 198-200.

* Легенда.

763. БАЈО ПИВЉАНИН И БЕГ СЕЛИМОВИЋ.

Ћ[У књизи]: *Бајо Пивљанин у историји, легенди, причи. Антологијски избор*. Књижевна заједница „ЗвездараЋ, Београд, 2001, стр. 201-200.

* Легенда.

764. ПРЕД СРЕТЕЊЕМ БАЈА ПИВЉАНИНА.

Ћ[У књизи]: *Бајо Пивљанин у поезији и драми. Антологијски избор*. Изабрали и предговор написали Милорад Р. Блечић и Божидар Младеновић. Књижевна заједница „ЗвездараЋ, Београд, 2001, стр. 88-89.

* Пјесма.

765. ПОГЛЕД НА БИБЛИОГРАФСКИ РАД ЂОРЂА ПЕЈАНОВИЋА.

Ћ*Годишњак СПКД „Просвјета— Шамац за 2000. годину*, Шамац, 2001, стр. 27- 30.

* Оглед.

766. РАНЕ ПРИПОВИЈЕТКЕ ДУШАНА ЂУРОВИЋА.

Ћ*Савременик*, Београд, 2001, бр. 89-90-91, стр. 90-92.

*Оглед.

767. ИСТОРИЈА, ПСЕУДОИСТОРИЈА И РОДОЉУБЉЕ У СРПСКИМ РОМАНИМА XIX ВЕКА.

Ћ[У зборнику] *Књижевност и историја IV. Историјски роман код Словена*. Зборник радова са научног скупа од 11-13.XI 1999, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Ниш, 2001, стр. 19-30.

768. ИВО АНДРИЋ У ВИЂЕЊУ НИКОЛЕ КОЉЕВИЋА.

Ћ[У књизи]: *Портрет ствараоца Николе Кољевића. Зборник радова*. Српско Сарајево ЋБања Лука, 2001, стр. 77-80.

769. ИЗБОРНА СКУПШТИНА СРПСКОГ ПРОСВЈЕТНОГ И КУЛТУРНОГ ДРУШТВА „ПРОСВЈЕТАЋ. ДИЈЕЛИ СУДБИНУ СВОГА НАРОДА.

Ћ*Ослобођење*, Српско Сарајево, 1.VIII 2001, LVIII, НС, 453, стр. 12- 13.

*Бесједа.

2002.

770. ПОГЛЕД НА БИБЛИОГРАФСКИ РАД ЂОРЂА ПЕЈАНОВИЋА.
Ћ *Сусрети библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића*,
Инђија, 2002,
стр. 167-171.
771. АНДРИЋЕВО САРАЈЕВСКО МЕЂУВРИЈЕМЕ.
Ћ *Вишеградска стаза*. Зборник радова и докумената са „Вишеград
ских стаза 1999, 2000. и 2001Ѓ, Српско просвјетно и културно дру
штво „ПросвјетаЃ Вишеград, 2002, стр. 101-116.
*Саопштење на „Вишеградској стазиЃ 2000.
772. ПОЛЕМИЧКИ И ПУБЛИЦИСТИЧКИ РАДОВИ МИТРОПОЛИТА
САВЕ КОСАНОВИЋА.
Ћ *Васељена*, Српско Сарајево, 2002, VII, 12, стр. 93-106.
773. ПОРУКА СРПСКИМ ПИСЦИМА У БИЛЕЋИ И ГАЦКУ.
Ћ [Зборник]: *Српска проза данас. Косаче – оснивачи Херцеговине*,
Просвјета Билећа Ѓ Гацко Ѓ Београд, 2001, стр. 20-21.
774. О ПРЕДЈЕЛИМА И ЉУДИМА.
Ћ *Духовност српска*, Теслић, 2002, бр. 15, стр. 80-86.
*Осврт на књигу: Григорије Божовић: *По Босни и Крајини*,
Приштина, 2000.
- 2003.
775. ПРВА ГОДИНА НА ОБАЛАМА ТИОТИНЕ.
Ћ *Годишњак СПКД „Просвјета— Шамац за 2003, свеска друга*,
Шамац, 2003, стр. 17-21.
*Проза.
776. ПОГЛЕД НА БИБЛИОГРАФСКИ РАД ЂОРЂА ПЕЈАНОВИЋА.
Ћ *Значења*, Добој, 2003, XIX, 47, стр. 9-14.
*Преузето из зборника „Сусрети библиографаЃ, Инђија, 2002.
777. ЈОШ ЈЕДАН ПОМЕН ВЛАДИМИРУ ГАЋИНОВИЋУ.
Ћ [Поговор] *Споменица Владимира Гаћиновића*, Сарајево 1921.
Репринт издање. Српско просвјетно и културно друштво
„ПросвјетаЃ, Билећа 2003, стр. 125-129.
778. „ПРОСВЈЕТИНОЃ ВЕЛИКО И ЧАСНО ВРИЈЕМЕ (ПОРУКА
ПОЧАСНОГ ПРЕДСЈЕДНИКА „ПРОСВЈЕТЕЃ).
Ћ [Зборник] *Српска проза. Сто година Просвјете и њених личности*,
Билећа Ѓ Гацко, 2003, стр. 21-24.

779. СРПСКО ПРОСВЈЕТНО И КУЛТУРНО ДРУШТВО „ПРОСВЈЕТАР
1902-2002. (ОПШТИ ПРЕГЛЕД).
Ћ[Зборник] *Српска проза данас. Сто година „Просвјете— и њених
знаменитих личности*, Билећа ЋГацко, 2003, стр. 185-210.
780. О БИБЛИОГРАФСКИМ МЕТОДИМА И ПОСТУПЦИМА (НА
ИСКУСТВИМА „ПРОСВЈЕТИНЕЋ БИБЛИОГРАФИЈЕ).
Ћ *Сусрети библиографа 2002*, Инђија, 2003, стр. 139-143.
781. ПРВИ ПЕРИОД „ПРОСВЈЕТИНИХЋ КАЛЕНДАРА (1905Ћ1914).
Ћ[Зборник] *Српска проза данас. Сто година „Просвјете— и њених
знаменитих личности*, Билећа – Гацко, 2003, стр. 329-345.
- 2004.
782. ВЈЕШАЛА НА ВЈЕТРОВИТОМ ПОЉУ.
Ћ *Нова зора*, Билећа, 2004, I, 1, стр. 78-88.
*Одломак из романа *Будна браћа*.
783. У СПОМЕН МИХАИЛУ Б. ЈЕРЕМИЋУ.
Ћ *Годишњак СПКД „Просвјета— Шамац за 2003. годину*, Шамац,
2004, стр. 87- 92.
784. ЦИПЕЛЕ.
Ћ *Књижевне новине*, Београд, 1.III-30.IV 2004, LVI, 1101-1104, стр. 10.
*Приповијетка.
785. ВИСПРЕНИ СВЈЕДОЦИ НАЦИЈЕ.
ЋЗборник *Српска проза данас. Културна и духовна историја
Херцеговине*, СПКД „ПросвјетаЋ, Билећа ЋГацко, 2004, стр. 23-24.
*Бесједа на Сусретима, 19-21.IX 2003.
786. МИТРОПОЛИТ ЗАХУМСКО-ХЕРЦЕГОВАЧКИ СЕРАФИМ
ПЕРОВИЋ (1827Ћ1903).
ЋЗборник *Српска проза данас. Културна и духовна историја
Херцеговине*. СПКД „ПросвјетаЋ, Билећа ЋГацко, 2004,
стр. 460-480.
*Оглед.
787. БЕЗ УТОЧИШТА.
Ћ *Слава*, Ниш, 2004, III, 8, стр. 26-34.
*Проза Ћодломак из необјављеног романа.
788. СРПСКА ВЕРЗИЈА ВЕРТЕРИЗМА (ЛАЗА К. ЛАЗАРЕВИЋ И
ВЕРТЕРИЗАМ).
Ћ *Словеса*, Бања Лука, 2004, IV, 7. и 8, стр. 115-122.
*Есеј.

789. СЛИКАР БРАНКО РАДУЛОВИЋ (1885-1916).
Ћ *Српска вила*, Бијељина, 2004, XI, 20, стр. 38-44.
*Оглед.
- 2005.
790. АЛЕКСА ШАНТИЋ ЋИ ДАВНИ И САДАШЊИ.
Ћ *Научни скуп Шантић – 80 година послје. Зборник радова*.
Издавачи Скупштина општине [и] Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета” Њвесиње, 2005, стр. 65-73.
*Оглед.
791. ИСТОРИЈСКИ МОТИВИ У ПРИПОВИЈЕТКАМА СТЕФАНА МИТРОВА ЉУБИШЕ.
Ћ [У зборнику]: *Књижевност и историја VI. Транспозиција историјских догађаја и личности у приповеци код Словена*. Ниш, 2005, стр. 31-15.
792. РИСТО И. ИВАНИШЕВИЋ (1842-1913).
Ћ *Нова зора*, Билећа Ћ Гацко, 2005, бр. 6, стр. 312-319.
*Оглед.
793. ГУСЛАР.
Ћ *Годишњак СПКД „Просвјета— Шамац*, 2005, V, св. 1, стр. 27-29.
* Приповијетка.
794. КАПИТАЛНО ДЈЕЛО СРПСКЕ НАУКЕ И КУЛТУРЕ (СТАРИ СРПСКИ ЗАПИСИ И НАПИСИ, СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА, БЕОГРАД, 1902, 1903. И 1905; СРЕМСКИ КАРЛОВЦИ, 1923, 1925. И 1926).
Ћ *Mons Aureus*, Смедерево, 2005, III, 10, стр. 141-146.
*Осврт на књиге које је приредио Љубомир Стојановић.
795. ПОГЛЕД НА ДОСАДАШЊЕ ТОКОВЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ.
Ћ *Радови Филозофског факултета Универзитета у Источној Сарајеву*, Пале, 2004-2005, број 6-7, стр. 371-383.
*Оглед.
796. СРПСКА СТАРИНА И ПРАВОСЛАВЉЕ Ћ ПОЕТСКА ИНСПИРАЦИЈА ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ.
Ћ *Словеса*, Бања Лука, 2005, V, 9, стр. 95-104.
*Оглед.
797. ЗА САВРЕМЕНИ ПРИСТУП БИБЛИОГРАФИЈИ ПРИЛОГА У СРПСКОЈ ПЕРИОДИЦИ.
Ћ *Сусрети библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића 2004*, Инђија, 2005, стр. 161-165.

798. ПЕТАР КОЧИЋ У НАШОЈ КЊИЖЕВНОЈ КРИТИЦИ.
ЋБесједе о Кочићу. Изговорене на Свечаној академији у оквиру
Кочићевог збора (Дом културе / Бански двор, Бања Лука 1976Ћ
2005), Бања Лука, 2005, стр. 67-78.
* Бесједа одржана 29. августа 1981. године у Дому културе у Бањој
Луци, у оквиру XVI Кочићевог збора.
- 2006.
799. ЗАВИЧАЈ КАО ФИЗИЧКО И ДУХОВНО УТОЧИШТЕ. Ћ
МИЛОРАД Р. БЛЕЧИЋ: ГЛАСНИК С ПОГЛЕДИНЕ, КЛУБ
„НИКОЛА ТЕСЛАЋ, БЕОГРАД, 2005.
ЋКњижевне новине, Београд, 2006, LVIII, 1126, стр. 15.
*Приказ.
800. СРПСКИ КАЛЕНДАРИ У ПРОШЛОМ И НАШЕМ ВРЕМЕНУ.
ЋКалендар Просвјета 2006, Пале, 2006, стр. 17-20.
*Есеј.
801. ЛИРСКИ ГЛАСОВИ СТАРЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ.
ЋКалендар Просвјета 2006, Пале, 2006, стр. 308-317.
*Оглед.
802. У СПОМЕН МИХАИЛУ Б. ЈЕРЕМИЋУ (1942Ћ2000).
ЋКалендар Просвјета 2006, Пале, 2006, стр. 435-460.
*Пренесена из Годишњака СПКД „ПросвјетаЋШамац за 2003.
годину, Шамац, 2004, стр. 87-92.
803. ОД УСУДА ДО ОЗАРЕЊА (БОЖИДАР МЛАДЕНОВИЋ: КУЋНА
ОМЧА, „ГУТЕНБЕРГОВА ГАЛАКСИЈАЋБЕОГРАД, 2004.).
Ћ[Зборнику]: Ћоровићеви сусрети. Српска проза данас. Научни
скуп: Херцеговина и српски језик у историографским и
књижевним дјелима XIX и XX вијека, СПКД „ПросвјетаЋ, Билећа Ћ
Гацко, 2006, стр. 119-121.
804. ХЕРЦЕГОВАЧКИ ТОПОНИМИ И ХИДРОНИМИ КАО
ИНСПИРАЦИЈА СРПСКЕ ПОЕЗИЈЕ.
Ћ[Зборнику]: Ћоровићеви сусрети. Српска проза данас. Научни
скуп: Херцеговина и српски језик у историографским и књижевним
дјелима XIX и XX вијека, СПКД „ПросвјетаЋ, Билећа ЋГацко, 2006,
стр. 283-306.

805. ГРИГОРИЈЕ БОЖОВИЋ КАО САРАДНИК СРПСКИХ
КАЛЕНДАРА.
Ћ[Зборник]: *Језик и стил Григорија Божовића*, Филозофски
факултет, Косовска Митровица, Стари Колашин, Зубин Поток,
2006, стр. 235-241.
806. СИМБИОЗА ДАВНОГ И САДАШЊЕГ.
Ћ[Поговор књизи]: Душица Илин: *Седам прекора о хладноћи*,
СИПА, Београд, 2006, стр. 99-108.
807. ЉУБОМИР СТОЈАНОВИЋ КАО ИСТРАЖИВАЧ СТАРЕ СРПСКЕ
ПИСМЕНОСТИ, КЊИЖЕВНОСТИ, ИСТОРИЈЕ И КУЛТУРЕ.
ЋРадови Филозофског факултета Универзитета у Источном
Сарајеву, Пале, 2006, бр. 8, стр. 5-27.
*Оглед.
808. У ЗЕМЉИ ДУХОВНОГ СПОЗНАЊА. (АЛЕКСАНДАР ПЕТРОВ:
ЛАВЉА ПЕЋИНА, СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА, БЕОГРАД,
2004).
ЋРадови Филозофског факултета Универзитета у Источном
Сарајеву, Пале, 2006, бр. 8, стр. 569-571.
*Приказ.
809. ЕПСКЕ ОСНОВЕ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ.
ЋКњижевност и историја VIII. Транспозиција историјских догађаја
и личности у епској песми, спеву и епу. Ниш, 2006, стр. 21-38.
810. ВАСКРСНИ НАМ КОЧИЋА, ГОСПОДЕ!
ЋНасукани на лист лирике. Антологија српског пјесништва у Босни
и Херцеговини друге половине 20. вијека. Завод за уџбенике и
наставна средства, Источно Сарајево, 2006, стр. 90.
- 2007.
811. ЉУБИНКА ПЕТРИЋ ЋБАШОВИЋ КАО БИБЛИОТЕКАР,
ПЕДАГОГ И НАУЧНИК.
ЋДопринос Срба из Босне и Херцеговине науци и култури. Зборник
радова са научног скупа (Пале, 20-21. мај 2006). Универзитет у
Источном Сарајеву, Филозофски факултет, Пале, 2007, стр. 79-84.
*Објављен само одломак из већег рада.
812. ТРАГАЊА И СНОВИЋЕЊА У СУДЊЕМ КРУГУ.
Ћ[Поговор књизи]: Dragoslav Vuković: *Sudnji krug*, „SIPAR, Beograd,
2007, стр. 57-66.

813. У ВОЈНОМ ЗАТВОРУ.
Ћ *Стремљења*, Косовска Митровица, 2007, VII, 2, стр. 65-72.
* Приповијетка.
814. УТЕМЕЉЕНИ И ПРЕПОЗНАТЉИВИ ТЕМАТСКИ КРУГОВИ.
Ћ [Поговор књизи]: *Богдан Радуловић: Козбаши*, „СИПАР, Београд, 2007, стр. 87-93.
815. РИСТО ВУКАНОВИЋ (1873Ћ1918).
Ћ [Зборник]: *Ђоровићеви сусрети. Српска проза данас. Научни скуп: Допринос Срба из Херцеговине српској историографији и култури (21Ћ24.09.2006)*, СПКД „ПросвјетаЋ, Билећа ЋГацко, 2007, стр. 216-225.
816. СПОМЕНИЦЕ ЋКЊИГЕ ЗА НЕЗАБОРАВ.
Ћ *Књижевне новине*, Београд, 2007, LIX, 1148, стр. 17.
* Чланак.
817. СРБИ НА КРАЈУ ДРУГОГ МИЛЕНИЈУМА.
Ћ *Календар Просвјета 2007*, Пале, 2007, стр. 32-44.
* Оглед.
818. ДА НЕ БУДУ ЗАБОРАВЉЕНИ. ПОДСЈЕЋАЊЕ НА СРПСКЕ ЗАДУЖБИНАРЕ И ДОБРОТВОРЕ XIX И XX ВИЈЕКА.
Ћ *Годишњак СПКД „Просвјета— Шамац*, 2007, VII, св. 2, бр. 10, стр. 59-62.
819. ЗБОРНИКОТ НА БРАЌАТА МИЛАДИНОВЦИ ВО НЕКОИ КЊИЖЕВНОКРИТИЧКИ ОЦЕНИ.
Ћ *Македонска виделина*, Панчево, 2007, II, 4, стр. 20.
* Превел од српски: Виктор Б. Шећеровски.
820. ДВОЈИЦА ХЕРЦЕГОВАЦА У БЕОГРАДУ.
Ћ *Словеса*, Бања Лука, 2006/2007, VI/VII, 10/11, стр. 9-15.
* Приповијетка.
821. ПЕРИОДИЗАЦИЈА И ОКВИРИ СРПСКЕ БИБЛИОГРАФИЈЕ.
Ћ *Сусрети библиографа 2006*, Инђија, 2007, стр. 29-39.
822. САНДУК.
Ћ *Словеса*, Бања Лука, 2006/2007, VI/VII, 10/11, стр. 16-20.
* Приповијетка.
823. ЕМЕРИТУС.
Ћ *Словеса*, Бања Лука, 2006/2007, VI/VII, 10/11, стр. 21-26.
* Приповијетка.

824. ПОГЛЕД НА ПРОШЛОСТ, САДАШЊОСТ И БУДУЋНОСТ СРПСКЕ ПРОЗЕ.
ЋСловеса, Бања Лука, 2006/2007, VI/VII, 10/1, стр. 27/35.
*Есеј.
825. ОПОРА ВИЂЕЊА РАТНОГ БЕЗНАЂА (ДОБРИЛО НЕНАДИЋ: ПОБЕДНИЦИ, „ФИЛИП ВИШЊИЋЋ, БЕОГРАД, 2004).
ЋЗборник за српски језик, књижевност и умјетност. Бања Лука, 2006/2007, VI/VII, 3/4, стр. 433-435.
* Приказ.
826. МИХАЈЛО МИЛАНОВИЋ ЋПИСАЦ, САКУПЉАЧ НАРОДНИХ УМОТВОРИНА, ИЗДАВАЧ И КЊИЖАР.
ЋРадови Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву. Филолошке науке. Пале, 2007. Књига 1, Број 9, стр. 23-37.
* Оглед.
- 2008.
827. АРХИМАНДРИТИ ХАЏИ АРСЕНИЈЕ ГАГОВИЋ КАО НАУЧНА И ЛИТЕРАРНА ТЕМА.
ЋНова зора, Билећа ЋГацко, 2007/2008, бр. 15-16, стр. 438-442.
*Оглед.
828. МИТРОПОЛИТ САВА КОСАНОВИЋ КАО АРХИЈЕРЕЈ И ОСНИВАЧ САРАЈЕВСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ БОГОСЛОВИЈЕ.
ЋСто двадесет пет година високог образовања у Босни и Херцеговини. Филолошке науке. Зборник радова са научног скупа (Пале, 19-20. мај 2007), Филозофски факултет, Пале. Књига 2, том 1, Пале, 2008, стр. 325-336.
829. ЗНАЧАЈ СРПСКИХ СПОМЕНИЦА XIX И XX ВИЈЕКА.
ЋРадови Филозофског факултета Пале, 2008, бр. 10, књига 1, стр. 249-260.
830. СРПСКО СТРАДАЊЕ У ГОРЊЕМ ПОДРИЊУ У ПРВОМ СВЈЕТСКОМ РАТУ (1914Ћ1918).
ЋЗаборављени злочин Стари Брод. Зборник радова изложених на академији у Рогатици посвећеној геноциду над српским народом у Другом светском рату, Вишеград ЋДобрун, 2008, стр. 57-66.
831. БЕГСТВО.
ЋВидело, Панчево, 2008, I, 3, стр. 73-80.
* Приповијетка. На македонски језик превео Илија Бетински.

832. О ПОТРЕБИ ИЗРАДЕ ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ БИБЛИОГРАФИЈЕ.
Ћ *Српска библиографија данас. Зборник радова*. Матица српска,
Нови Сад, 2008, стр. 35-38.
- 2009.
833. МАРИН ДРЖИЋ У ОЦЈЕНАМА СРПСКИХ КЊИЖЕВНИХ
ИСТОРИЧАРА XX ВИЈЕКА.
Ћ [Зборник]: *Научни скуп: Наука и настава на универзитету. Књига*
3. Том 1. Филозофски факултет, Пале, 2009, стр. 259-272.
* Оглед.
834. ПУШКА.
Ћ *Календар Просвјета 2009*. Српско просвјетно и културно друштво
„ПросвјетаР, Пале, 2009, стр. 360-363.
* Приповијетка.
835. ГОЛУБ ДОБРАШИНОВИЋ.
Ћ *Календар Просвјета 2009*. Српско просвјетно и културно друштво
„ПросвјетаР, Пале, 2009, стр. 483-485.
* Некролог.
836. СТЕВАН Р. ДЕЛИЋ (1865Ћ1927).
Ћ *Нова зора*, Билећа Ћ Гацко, 2009, бр. 20/21, 2008/9, стр. 308-316.
* Биографски оглед.
837. ЉУБИНКА ПЕТРИЋ Ћ БАШОВИЋ КАО БИБЛИОТЕКАР,
ПЕДАГОГ И НАУЧНИК.
Ћ *Значења*. Добој, 2009, XXV, 66, стр. 283-297.
* Оглед.
838. ИЗМЕЋУ СНОВИЋЕЊА, МУЧНИНА И ОЗАРЕЊА (ДРАГОСЛАВ
ВУКОВИЋ: СВЕТОКАЗ, СПКД „ПРОСВЈЕТАР, ПАЛЕ, 2009).
Ћ *Радови Филозофског факултета – Филолошке науке*, Пале, 2009,
Број 11, књига 1, стр. 367-374.
839. УОЧИ БУДУЋИХ ДАНА Ћ НАДА У РАДУ. ПОВОДОМ ДЕСЕТОГ
КАЛЕНДАРА НОВЕ „ПРОСВЈЕТЕР.
Ћ *Календар Просвјета 2010*, СПКД „ПросвјетаР, Источно Сарајево,
Пале, 2009, стр. 22-28.
840. ОСНИВАЊЕ ДУХОВНЕ АКАДЕМИЈЕ СВЕТОГ ВАСИЛИЈА
ОСТРОШКОГ УСРБИЊУ 1994. ГОДИНЕ.
Ћ *Календар Просвјета 2010*, СПКД „ПросвјетаР, Источно Сарајево,
Пале, 2009, стр. 548-560.

841. ВАСИЉ ПОПОВИЋ (1887-1941).
Ћ *Ђоровићеви сусрети Српска проза данас. Научни скуп*, СПКД
„Просвјета“ Билећа Ћ Гацко, 2009, стр. 295-302.
842. ОКТОБАР У ТЕМИШВАРУ. ДОСИТЕЈУ.
Ћ [У књизи]: *Песмотворци песмотворцу. Српски песници Доситеју*.
Задужбина „Доситеј Обрадовић“, Београд, 2009, стр. 47.
* Пјесма.
- 2010.
843. ПИВА И ШЋЕПАН ПОЉЕ У ВИЋЕЊУ АЛЕКСАНДРА ФЛОДОРОВИЧА
Ћ ГИЉФЕРДИНГА (1831-1873).
Ћ *Зборник радова са научног скупа Шћепан Поље и његове светиње*
крз вијекове (Плужине, 24-25. септембар 2006), Свевиће,
Манастир Заграђе, Беране, 2010, стр. 207-222.
844. ЈУБИЛЕЈ СРПСКОГ БИБЛИОТЕКАРСТВА У БиХ. СТО
ДВАДЕСЕТ ГОДИНА ОД ОСНИВАЊА БИБЛИОТЕКЕ СРПСКОГ
ПЈЕВАЧКОГ ДРУШТВА „СЛОГА“ У САРАЈЕВУ.
Ћ *Библиотекарство Српске*, Вишеград, 2010, II, 2, стр. 135-149.
845. НЕКИ ПРИСТУПИ ЗА ПИСАЊЕ ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ
БИБЛИОГРАФИЈЕ.
Ћ *Зборник радова са научног скупа (Пале, 22-24. мај 2009)*.
Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале.
Посебна издања Научни скупови. Књига 4, том I. Пале, 2010,
стр. 359-364.
846. ГЛАВНИ ПРИРЕЂИВАЧИ ДЈЕЛА ПЕТРА КОЧИЋА.
Ћ *Ревена*, Бања Лука, 2010, I, 1-2, стр. 74-80.
847. INVENTARIUM RERUM.
Ћ *Ревена*, Бања Лука, 2010, I, 1-2, стр. 151/165.
* Одломак из романа *Зимски сан*.
848. УРОШ ЏОНИЋ.
Ћ *Сусрети библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића*,
одржани 7. новембра 2008, Инђија, 2010, XVI, стр. 297-300.

ЛИТЕРАТУРА О ВОЈИСЛАВУ МАКСИМОВИЋУ

1955.

1. АНОНИМ: Војислав Максимовић...
Ћ *Јубиларни двадесетпети извјештај Друге мушке реалне гимназије у Сарајеву за школску годину 1954/55.* с кратким прегледом педесетогодишњег рада од 1.IX 1905. до 30.VI 1955. Народна штампарија, Сарајево, 1955, стр. 99. и 106.
* Подаци да је Војислав Максимовић завршио осми разред гимназије и положио виши течајни испит („велику матуруЋ).

1956.

2. АНОНИМ: Војислав Максимовић...
Ћ *Пуна реална гимназија у Фочи. Годишњи извјештај за школску 1955/56. годину.* Фоча, 1956, стр. 15.
* Податак да је Војислав Максимовић школске 1949/50. Године завршио нижи течајни испит („малу матуруЋ)

1963.

3. АНОНИМ: Искуства. Неопходност провјеравања.
Ћ *Билтен редакције „Ослобођења—* Сарајево, 1963, бр. 1. и 2, стр. [8].
* Реаговање редакције поводом приговора политичара Рајка Гаговића на текст Војислава Максимовића *Музеј у Фочи трага за заоставиштином дра Ристе Јеремића*, објављен у листу „ОслобођењеЋ, Сарајево, 8. јануара 1963. године.
4. СЕЛВЕР КУКИЋ: Говори: Војо Максимовић предсједник Савјета за просвјету и културу општинске скупштине Фоча.
Ћ *Сарајевске новине*, Сарајево, 26.X 1963, II, 80, стр. 1.
* Непотписано. Интервју са фотографијом.

1966.

5. АНОНИМ: Додијелене награде Савеза јеврејских општина Југославије. Прву награду за роман добио Жак Конфино.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 13.XII 1966.
* Војислав Максимовић добио другу награду за научни рад *Књижевно стваралаштво и трагика Калмија Баруха*.

1969.

6. АНОНИМ: Додијељена награда „Блажо ШћепановићР.
ЋМостови, Пљевља, 1969, I, 1, стр. 109-110.
* Жири за оцјену радова чинили су: Тамил Сијарић (предсједник),
Мило Краљ и Војислав Максимовић.
7. АНОНИМ: При „МостовимаЋосноване двије едиције.
ЋМостови, Пљевља, 1969, I, 3, стр. 113.
* Поред осталог, најаву објављивања књиге есеја „Виђења БоснеЋ
Војислава Максимовића.
8. АНОНИМ: Због делатности у изборима Ћискључени из СК.
ЋПолитика, Београд, 28.V 1969.
* Међу искљученим и Војислав Максимовић.
9. АНОНИМ: Обавештења. Савез јеврејских општина Југославије
оглашава резултате XV наградног конкурса.
ЋПолитика, Београд, 8.XII 1969.
*За оглед *Приноси босанских Сефарда*, потписан шифром „ИканЋ,
Војислав Максимовић добио другу награду.
10. РАДИША ЧАРАПИЋ: Изборни расплети у Фочи: Из Савеза
комуниста искључено пет чланова.
ЋОслобођење, Сарајево, 28.V 1969., XXV, 7537, стр. 3.
*Потписано са: Р.Ч. Међу искљученим је и Војислав Максимовић.

1970.

11. РАДОЈИЦА ТАУТОВИЋ: Истинита прича о босанској књижи.
Војислав Максимовић: Виђења Босне, Међурепубличка заједница,
Пљевља, 1970.
ЋСавременик, Београд, 1970, бр. 10, стр. 307-309.
12. РИСТО ТРИФКОВИЋ: Стваралаштво генерација. Војислав
Максимовић: „Виђења БоснеЋ, Међурепубличка заједница, Пљевља,
1970.
ЋОслобођење, Сарајево, 23.V 1970, XXVII, 7892.
13. РАДОМИР ИВАНОВИЋ: Књижевни летопис Босне. (Војислав
Максимовић: „Виђења БоснеЋ, Међурепубличка заједница, Пљевља,
1970. године).
ЋЈединство, Приштина, 17.VIII 1970, стр. 10.
* Приказ књиге *Виђења Босне*.
14. ДРАГОЉУБ ЈЕКНИЋ: Војислав Максимовић: „Виђења БоснеЋ
(Међурепубличка заједница, Пљевља, 1970. године).
ЋПобједа, Титоград, 13.VIII 1970, стр. 8.

15. МИЋО ЦВИЈЕТИЋ: Путешествије у магловите предјеле Босне.
(Војислав Максимовић: „Виђења Босне”, Међурепубличка заједница,
1970).
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 22.VIII 1970, XXVII, 7983, стр. 2. Прилог
„Недјеља”.
16. НЕНАД И. КЕЦМАНОВИЋ: Користан прилог културној историји
Босне. Војислав Максимовић: Виђења Босне. Изд. Међурепубличка
заједница за културно-просвјетну дјелатност, Пљевља, 1970.
Ћ *Наши дани*, Сарајево, 5.X 1970, XVIII, 346, стр. 6.
*Потписано са: Н.И.К.
17. МУХАРЕМ ДУРИЋ: Војислав Максимовић: Једно виђење Босне.
Ћ *Политика*, Београд, 11.VII 1970, LXVII, 20390, стр. 14. Прилог
Култура Ћ Уметност, 190, XIV, 779, стр. 14. У рубрици Сусрети са
уметницима: интервју.
18. [НЕНАД РАДАНОВИЋ]: Војислав Максимовић: „Пјесничка
недореченост Османа Ђикића”.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 16.VII 1970, XXVII, 7946, стр. 12.
*О предавању Војислава Максимовића на Радио Сарајеву.
19. ПРЕДРАГ ПАЛАВЕСТРА: Једно виђење књижевне Босне.
Ћ *Политика*, Београд, 8.VIII 1970, LXVII, 20417, стр. 11.
*Осврт на књигу *Виђења Босне* Војислава Максимовића.
20. МИЋО ЦВИЈЕТИЋ: Путешествије у магловите предјеле Босне.
Ћ *Ослобођење* Недјеља, Сарајево, 22.VIII 1970, XXVII, 7983, стр. 2.
*Осврт на књигу *Виђења Босне* Војислава Максимовића.
21. РАДОВАН ВУЧКОВИЋ: Војислав Максимовић, Виђења Босне.
Међурепубличка заједница, Пљевља, 1970. године.
Ћ *Књижевне новине*, Београд, 12.IX 1970, XXII, 373, стр. 4.
22. ЉУБИСАВ МИЛИЋЕВИЋ: Сјај и горчина прошлости.
Ћ *Стварање*, Титоград, 1970, XXV, 9, стр. 857-859.
*Приказ књиге *Виђења Босне* Војислава Максимовића.
23. МОМЧИЛО С. БОЈОВИЋ: „Виђења Босне” (О Босни кроз вијекове
пише Војислав Максимовић).
Ћ *Пљеваљске новине*, Пљевља, 1.X 1970, XI, 239, стр. 7.
24. ЛУКА ШЕКАРА: Виђења Босне Војислава Максимовића.
Ћ *Лица*, Сарајево, 1970, VI, 30-31, стр. 20.
*Приказ.

25. ДРАГОЉУБ ЈЕКНИЋ: И научно и литерарно дјело (Војислав Максимовић: Виђења Босне, Међурејубличка заједница, Пљевља, 1970).
ЋМостови, Пљевља, 1970, II, 7, стр. 83-85.
26. МИЛОШ КАЛАЈЦИЋ: Разговор са Војиславом Максимовићем.
Синтетизована визија Босне.
ЋМаглић, Фоча, 8.X 1970, VII, 79, стр. 5.
27. [НЕНАД РАДАНОВИЋ]: Дијалог на тему: Библиотека „Културно наслеђе“
ЋОслобођење, Сарајево, 20.X 1970, XXII, 8042, стр. 20.
* Непотписана биљешка о разговору са Војиславом Максимовићем на Радио Сарајеву.
28. ВЛАДЕТА ВУКОВИЋ: Војислав Максимовић: Виђења Босне.
ЋСтремљења, Приштина, 1970, XI, 5, стр. 662-663.
29. МИЛЕ ПЕТРОВИЋ: Бестселери. „У првом кругу“ књига јесени.
ЋОслобођење, Сарајево, 13.XI 1970, XXVII, 8066, стр.
* Потписано са: М.П. Међу књигама које су купци највише тражили у сарајевским књижарама били су и *Виђења Босне* Војислава Максимовића.
30. ДРАГОЉУБ ЈЕКНИЋ: Разговор недјељом. Тамил Сијарић: Мотиве носимо у себи.
ЋПобједа, Титоград, 8.VIII 1970, XXII, 2950, стр. 9.
* Поред осталог, и о Војиславу Максимовићу, као уреднику часописа „Мостови“ (Пљевља) и његовој књизи *Виђења Босне*.
- 1971.
31. АНОНИМ: У слици и ријечи. Књижевна принова.
ЋОслобођење, Сарајево, 12.I 1971, XXVIII, 8123, стр. 8.
* На фотографији, први с лијева је Војислав Максимовић, међу 15 новопримљених чланова Удружења књижевника Босне и Херцеговине.
32. АНОНИМ: Данас додјела традиционалних признања града. Добитници шестоаприлских награда Сарајева.
ЋОслобођење, Сарајево, 6.IV 1971, XXVIII, стр. 8.
* Међу 20 добитника награде, и Војислав Максимовић.
33. АНОНИМ: Димензије постојања.
ЋОслобођење, Сарајево, 1.VI 1971, XXVIII, 8261, стр. 7.
* Коментар есеја Војислава Максимовића *До потпуне праведне афирмације* (Одјек, Сарајево, 15-31.V 1971).

34. АНОНИМ: Резултати пјеваљског књижевног конкурса. Војиславу Максимовићу трећа награда.
ЋОслобођење, Сарајево, 24.XI 1971, XXVIII,
* Награда за роман у рукопису *Заводишта*.
35. А.П.: *Прослава Дана ослобођења Сарајева. Додељење шестоаприлске награде.*
ЋБорба, Београд, 7.IV 1971.
* Међу добитницима награде је и Војислав Максимовић.
36. АНОНИМ: Конференција за штампу у „СвјетлостиЋ... Бугата издавачка дјелатност разних књижевних радова.
ЋОслобођење, Сарајево, 3.VI 1971, XXVIII, 8263, стр. 10.
* Међу објављеним дјелима, и роман *Заводишта* Војислава Максимовића.
37. СЛАВКО ЛЕОВАЦ: Виђење Босне.
ЋИзраз, Сарајево, 1971, XV, књ. XXIX, 1, стр. 102-106.
* Осврт на књигу Војислава Максимовића.
38. МУХАМЕД ШАБАНОВИЋ: Мјера о Босни, мјера је човјечности (Војислав Максимовић: Виђења Босне, Међурепубличка заједница Пљевља, 1970).
ЋЖивот, Сарајево, 1971, XX, 4-5, стр. 134-136.
39. СТЕВО ЋОСОВИЋ: Књига награђена Шестоаприлском наградом. Виђења Босне.
ЋПросвјетни лист, Сарајево, 15.V 1971, XIX, 378, стр. 1.
* Приказ.
40. СТЕВАН ТОНТИЋ: Наша стара, чудна Босна. (Један отпор кратком памћењу).
ЋБорба, Београд, 9.I 1971. Прилог „РефлекторЋ, стр. II.
* Приказ књиге *Виђења Босне* Војислава Максимовића.
41. ЛАЗАР АМИЦИЋ: Виђења Босне.
ЋОдјек, Сарајево, 1-15.III 1971, XXIV, 5, стр. 23.
* Биљешка о књизи Војислава Максимовића.
42. ВЕРА АРАПОВИЋ: Са пленума Удружења књижевника. Импулси за стваралачки рад. Петнаест нових чланова.
ЋОслобођење, Сарајево, 10.I 1971, XXVIII, 8121, стр. 3.
* Међу новим члановима, и Војислав Максимовић.
43. МИШО ТОМИЧИЋ: Сутра одлука о додјели традиционалних признања града. Осамнаест кандидата за Шестоаприлску награду.
ЋОслобођење, Сарајево, 1.IV 1971, XXVIII, 8201, стр. 9. #М.Т.
* Међу кандидатима и Војислав Максимовић.

44. М(ИШО) ТОМИЧИЋ: На јучерашњој сједници свих вијећа Градске скупштине: Одабрани добитници шестоаприлских награда.
ЋОслобођење, Сарајево, 3.IV 1971, XXVIII, 8202, стр.
* Међу добитницима и Војислав Максимовић за књигу *Виђење Босне*.
45. М(ИШО) ТОМИЧИЋ: Додијељене шестоаприлске награде. Одборници прихватили приједлог жирија.
ЋОслобођење, Сарајево, 3.IV 1971, XXVIII, 8202, стр.
* Међу добитницима и Војислав Максимовић.
46. М(ИШО) Т(ОМИЧИЋ): На свечаној сједници Градске и општинских скупштина поводом Дана ослобођења града. Уручене шестоаприлске награде.
ЋОслобођење, Сарајево, 7.IV 1971, XXVIII, 8206.
* Међу добитницима и Војислав Максимовић.
47. МИРЈАНА БУЛИЋ: Неспоразум између „Свјетлости” и писаца. Књижевници траже „Живот”.
ЋВечерње новине, Сарајево, 8.X 1971, VIII,
* Полемике око часописа „Живот” (Сарајево), чији је један од уредника био Војислав Максимовић.
48. ЗУЛФО БОСТАНЦИЋ: Из Издавачког предузећа „Свјетлост”. Њва редакција часописа „Живот”.
ЋПолитика, Београд, 21.X 1971, LXVIII, стр. 12.
* Војислав Максимовић члан редакције. Његово име погрешно наведено.
49. ЈОВАН КОНДИЋ: Резултати пљеваљског књижевног конкурса.
ЋПобједа, Титоград, 21.XI 1971, стр. 6.
* Потписано иницијалима Ј.К. Трећу награду добио роман *Заводишта* Војислава Максимовића.
50. БРАНКО ВЛАЧИЋ: „Виђење” по други пут.
ЋВечерње новине, Сарајево, 23.XII 1971, VIII, 298, стр. 12. #Б.В.
* Друго издање књиге *Виђења Босне* Војислава Максимовића.
51. М.И.: Нова књига Војислава Максимовића:
ЋОслобођење, Сарајево, 29.VI 1971, XXVIII, 8289, стр. 8.
* О појави романа *Заводишта* Војислава Максимовића.
52. Н.Ш.: Признање уметницима Шестоаприлске награде поводом ослобођења Сарајева.
ЋПолитика, Београд, 6.IV 1971, LXVIII, 20655, стр. 11.
* Међу награђеним је и Војислав Максимовић за збирку есеја и *Виђења Босне*.

53. МИЋО М. ЦВИЈЕТИЋ: Адамов ход стопама претходника. (Војислав Максимовић: *Заводишта*, „Свјетлост”, Сарајево, 1971).
Ћ *Наши дани*, Сарајево, 25.XI 1971, XIX, 371-372, стр. 10.
54. РАДОМИР ИВАНОВИЋ: Роман као одгонетање живота. Војислав Максимовић: *Заводишта*, „Свјетлост”, Сарајево, 1971.
Ћ *Књижевне новине*, Београд, 11.XII 1971, XXIII, 404-405, стр. 5.
55. МИЛЕ ПЕТРОВИЋ: Појаве. Неспоразуми око „Живота”.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 10.X 1971, XXVIII, стр. 5.
* Полемике око сарајевског часописа „Живот”, учијој је редакцији био и Војислав Максимовић.
56. МИРЈАНА БУЛИЋ: Нови неспоразуми око сарајевског књижевног часописа. Два текста зауставила „Живот”.
Ћ *Вечерње новине*, Сарајево, 15.X 1971, VIII,
* Као један од уредника, у редакцији часописа „Живот” (Сарајево) био је и Војислав Максимовић.
57. МУГДИМ КАРАБЕГ: Неспоразуми и мотиви. Мреже око „Живота”.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 16.X 1971, XXVIII, стр. 6.
* О проблемима везаним за часопис „Живот” у Сарајеву, у чијој је редакцији био и Војислав Максимовић.

1972.

58. АНОНИМ: Шта припремате у 1972.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 1-15.II 1972, XXV, 3, стр. 21.
* Одговор Војислава Максимовића на анкету листа „Одјек”.
59. АНОНИМ: Н. Филиповић, В. Максимовић, Н. Ибришовић, М. Пешорда и Б. Чучак Ћ добитници награда „Свјетлости”.
Ћ *Свјетлост*, Сарајево, 1972, III, 19, стр. 7.
* Награда Војиславу Максимовићу за роман *Заводишта*.
60. ДРАГОЉУБ ЛЕКНИЋ: Војислав Максимовић: „Заводишта”, „Свјетлост”, Сарајево, 1971.
Ћ *Поља*, Нови Сад, 1972, XVIII, 165, стр. 24.
* Приказ.
61. МИЋО М. ЦВИЈЕТИЋ: У објективу културног наслеђа (Калми Барух: *Изабрана дјела*, Свјетлост, Сарајево, 1972).
Ћ *Наши дани*, Сарајево, 15.XII 1972, XIX, 391, стр. 22.
* Дјела Калмија Баруха приредио Војислав Максимовић.
62. РАДОЈИЦА ТАУТОВИЋ: На међи патријархалног и модерног света.
Ћ *Савременик*, Београд, 1972, XVIII, књ. XXXV, 5, стр. 483-484.
* Приказ романа *Заводишта* Војислава Максимовића.

63. ДРАГОЉУБ ЈЕКНИЋ: Између реке и ветра (Војислава Максимовић: „ЗаводиштаР, Свјетлост, Сарајево, 1971).
ЋСтремљења, Приштина, 1972, XIII, 5, стр. 685-689.
64. ИЗЕТ ХАНЦИЋ: Војислав Максимовић: *Заводишта*, Свјетлост, Сарајево, 1971.
ЋКњижевност, Београд, 1972, XXVII, књ. LIV, 4, стр. 394-395.
65. МИОДРАГ БОГИЋЕВИЋ: Условности романа. Војислав Максимовић: *Заводишта*, Свјетлост, Сарајево, 1971.
ЋОслобођење Недјеља, Сарајево, 11.III 1972, XXIX, 8541, стр. 7.
66. ГАВРИЛО ВИДОВ: Роман приватног значаја (Војислав Максимовић: *Заводишта*, Свјетлост, Сарајево, 1971).
ЋСпектар, Сарајево, 4.V 1972, бр. 4 (28), стр. 12.
67. МИХАИЛО Б. ЈЕРЕМИЋ: Војислав Максимовић: *Заводишта*, Сарајево, „СвјетлостР, 1971.
ЋОвдје, Титоград, 1972, IV, 36, стр. 14.
68. ИСО КАЛАЧ: Судбине и смрти (Војислав Максимовић: *Заводишта*, „СвјетлостР, Сарајево, 1971).
ЋЖивот, Сарајево, 1972, XXI, књ. XL, 4, стр. 414-417.
69. ПРЕДРАГ ПРОТИЋ: Старе и нове навике. „ЗаводиштаР, роман Војислава Максимовића.
ЋИлустрована Политика, Београд, 6.VI 1972, бр. 709, стр. 55.
70. ВОЈА МАРЈАНОВИЋ: Бити или не бити. Војислав Максимовић: *Заводишта*.
ЋБорба, Београд, 5.VIII 1972, стр. 8.
* Непотписано.
71. МИХАИЛО Б. ЈЕРЕМИЋ: Бунт Адама Маглића. Војислав Максимовић: *Заводишта*, „СвјетлостР, Сарајево, 1971.
ЋКораџи, Крагујевац, 1972, VII, књ. VII, 3-4, стр. 239-241.
72. НЕЋО КРАВЉАЧА: Поетски монолог Адама Маглића. Војислав Максимовић: *Заводишта*, „СвјетлостР, Сарајево, 1971.
ЋНаши дани, Сарајево 15.X 1972, XIX, 385-386, стр. 19.
73. РАЈКО П. НОГО: Непознато поднебље. Војислав Максимовић: *Заводишта*, „СвјетлостР, Сарајево, 1971.
ЋОдјек, Сарајево, 1-15.II 1972, XXV, 3, стр. 16.
74. ВОЈИСЛАВ ЂУРОВИЋ: Родослови и слојеви. Војислав Максимовић: *Заводишта*, роман, „СвјетлостР, Сарајево, и „Виђења БоснеР, џеји, Међурепубличка заједница, Пљевља.
Ћ4. јул, Београд, 7.XI 1972.

75. ДРАГОЉУБ ЈЕКНИЋ: Између реке и ветра. (Војислав Максимовић: *Заводишта*, „СвјетлостР, Сарајево, 1971).
Ћ *Стремљења*, Приштина, 1972, XIII, 5, стр. 685-689.
76. СТЕВО ЋОСОВИЋ: Освјетљавање културне баштине. Војислав Максимовић: „Виђења БоснеР, друго издање, Међурепубличка заједница, 1971.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 22.I 1972, XXIX, стр. 7.
77. БРАНКО ВЛАЧИЋ: Преглед стваралаштва.
Ћ *Вечерње новине*, Сарајево, 17.I 1972, IX, 14, стр. 1.
Потписано са: Б. Вл. Разговор са Војиславом Максимовићем.
78. МИРКО ШАГОЉ: Неспоразуми у новој редакцији часописа „ЖивотР. Одказ главном уреднику?
Ћ *Вечерње новости*, Београд, 5.I 1972, стр. 20.
* Након дужих полемика, именована нова редакција у саставу: Алија Исаковић (главни уредник), Војислав Максимовић и Иван Кордић.
79. МИНКА МЕМИЈА: Хроника. Година романа.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 15-31.I 1972, XXV, 2, стр. 23.
* Поред осталих, спомиње се и роман „ЗаводиштаР Војислава Максимовића.
80. МИНКА МЕМИЈА: Нови путеви удружења писаца.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 15-31.III 1972, XXV, 6, стр. 23.
* На скупштини Удружења књижевника БиХ изабрана нова управа. Предсједник Младен Ољача, а члан управе Војислав Максимовић.
81. МИНКА МЕМИЈА: Хроника. Награде „СвјетлостиР.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 1-15.IV 1972, XXV, 7, стр. 27.
* Поред осталих, награду добио и Војислав Максимовић за роман „ЗаводиштаР.
82. ДЕЈАН ЋУРИЧКОВИЋ: Значајан прилог књижевном наслеђу. Изабрана дјела Калмија Баруха, „СвјетлостР, Сарајево, 1972, приредио Војислав Максимовић.
Ћ *Ослобођење Недјеља*, Сарајево, 1972, XXIX, стр. 7.
83. ДРАГОЉУБ ЈЕКНИЋ: Помешане силе бића.
Ћ *Израз*, Сарајево, 1972, XVI, књ. XXXI, 3, стр. 200-303.
* Приказ романа *Заводишта* Војислава Максимовића.
84. МИХАИЛО Б. ЈЕРЕМИЋ: Бијела птица Гагул или дилеме Адама Маглића.
Ћ *Литера*, Ниш, 1972, I, 2, стр. 12-13.
* Осврт на роман *Заводишта* Војислава Максимовића.

85. МИРОСЛАВ КРАЉАЧИЋ: Романескна цјеловитост (Војислав Максимовић: *Заводишта*, „СвјетлостР, Сарајево).
Ћ *Студентска ријеч*, Никшић, 1972, III, 28, стр. 7.
86. РАТКО ДЕЛЕТИЋ: Суочење судбине. Војислав Максимовић:
Заводишта, „СвјетлостР, Сарајево, 1972.
Ћ *Нови свет*, Приштина, 23.VI 1972, бр. 23, стр. 10.
87. СТЕВО ЋОСОВИЋ: Искуство говора (Војислав Максимовић:
Заводишта, „СвјетлостР, Сарајево, 1971).
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1972, IV, 13, стр. 70-71.
88. НИКОЛА БОЈИЋ: Вече три писца.
Ћ *Вечерње новости*, Београд, 13.I 1972.
* Најава књижевне вечери Ненада Радановића, Војислава Максимовића и Нецада Ибришимовића на Радничком универзитету у Сарајеву, о којима ће говорити Ристо Трифковић.
89. НИХАД ВОЛИЋ: Сједница Управног одбора књижевника БиХ.
Награда за дјело године.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 20.XII 1972, XXIX, 8818, стр. 12. #Н.В.
* Поред осталог, Војислав Максимовић одређен у делегацију за путовање у ДР Њемачку.
90. МУСТАФА МУЈАГИЋ: „Младост Сутјеске 72Р Сутјеска је Ћ поезија!
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 2.X 1972, XXIX, 8741, стр. 3.
* У разговору на тему „Поезија Сутјеске и однос филма и литературеРучествовао и Војислав Максимовић.
91. РИСТО ТРИФКОВИШЋ: Сарајево: Садашњи књижевни тренутак.
Награде и полемике.
Ћ *Политика*, Београд, 22.IV 1972, стр. 11. Прилог Култура Политика
Уметност. Година XVI, број 868.
* Поред осталог и о роману *Заводишта* Војислава Максимовића.
92. М.М.: Скупштина Удружења књижевника Босне и Херцеговине.
Издавачи затрпани рукописима.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 11.III 1972, XXIX.
* Војислав Максимовић изабран за члана управног одбора Удружења књижевника БиХ. Предсједник Младен Ољача.
93. М.М.: Три награде Ћ пет добитника. Додијељене традиционалне награде „СвјетлостиР. Признања припала Недиму Филиповићу, Војиславу Максимовићу, Нецаду Ибришимовићу, Мили Пешорди и Бранку Чучку.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 21.III 1972, XXIX, 8551, стр.

94. М.М.: Уручене награде „СвјетлостиР. Признања ове издавачке куће добили су: Недим Филиповић, Војислав Максимовић, Неџад Ибришмовић, Миле Пешорда и Бранко Чучак.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 23.III 1972, XXIX, 8553, стр. 8.
* Војислав Максимовић награђен за роман *Заводишта*.
- 1973.
95. АНОНИМ: Војислав Максимовић: Некад и сад, есеји.
Ћ *Свјетлост*, Сарајево, 1973, IV, 38, 10.
* Биљешка о књизи у рубрици „Најновија издањаР.
96. АНОНИМ: Из нашег културног наслеђа.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 9.I 1973, XXX, 8836, стр. 16.
* Најава другог дијела говора Војислава Максимовића „Огледи Пера СлијепчевићаР на III програму Радио Сарајева.
97. МУХАРЕМ ДУРИЋ: Сарајевска хроника. Расправа о „ЛицимаР.
Ћ *Политика*, Београд, 18.V 1973, LXII, 21413, стр. 12.
* О рубрици „БаштинаР учасопису „ЛицаР (Сарајево), коју је уређивао Војислав Максимовић.
98. РИСТО ТРИФКОВИЋ: Уочи Сајма књига. Издашност наслова и обећања (Босанскохерцеговачка књижевност у јесењој сезони).
Ћ *Политика*, Београд, 15.IX 1973, LXX, 21533, стр. 15.
* Међу писцима се спомиње и Војислав Максимовић.
99. РИСТО ТРИФКОВИЋ: У струји Бжбосанскохерцеговачке традиције.
Војислав Максимовић: *Заводишта*, „СвјетлостР, Сарајево, 1971.
Ћ *Република*, Загреб, 1973, XXIX, 2-3, стр. 312-314.
* Осврт.
100. НИХАД ВОЛИЋ: Сусрети са ствараоцима. Литерарна прошлост и садашњост. Поводом збирке есеја *Некада и сада* књижевника Војислава Максимовића.
Ћ *Вечерње новине*, Сарајево, 8.V 1973, X, 2801, стр. 7.
* Интервју.
101. МИЋО М. ЦВИЈЕТИЋ: Вриједан регистар. Библиографија радова о народној књижевности, Одјељење за књижевност и умјетност Академије наука и умјетности БиХ.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 3.IV 1973, XXX, 8920, стр. 6.
* Приказ књиге чији је коаутор Војислав Максимовић.
102. МОМЧИЛО С. БОЈОВИЋ: *Заводишта* Војислава Максимовића.
Ћ *Пљеваљске новине*, Пљевља, 1.VI 1973, XIV, 304, стр. 8.
* Осврт на роман.

103. ЕНВЕР ДИЗДАР: О баштини у „БаштиниР.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 11.II 1973, XXX, 8869, стр. 4.
* Разговор са Војиславом Максимовићем.
- 1974.
104. ВОЈА МАРЈАНОВИЋ: На путу традиције и савремености.
Војислав Максимовић: *Некада и сада*, „СвјетлостР, Сарајево, 1973.
Ћ *Повеља*, Краљево, 1974, бр. 12-13, стр. 146-147.
105. ШПИРО МАТИЈЕВИЋ: Значајна књига есеја (Војислав
Максимовић: „Некада и СадаР, Сарајево, „СвјетлостР, 1973).
Ћ *Путеви*, Бања Лука, 1974, XX, 4, стр. 318-323.
106. РИСТО ТРИФКОВИЋ: Постојаност критичке ријечи. Војислав
Максимовић: *Некада и сада*, „СвјетлостР, Сарајево, 1973.
Ћ *Путеви*, Бања Лука, 1974, XX, 3, стр. 216-219.
107. МИДХАТ БЕГИЋ: Војислав Максимовић: Некада и сада.
Ћ *Преглед*, Сарајево, 1974, LXIV, 3, стр. 30-309.
108. МИРОСЛАВ КРАЉАЧИЋ: Књижевни мостови Војислава
Максимовића (Војислав Максимовић: *Некада и сада*, „СвјетлостР,
Сарајево, 1973).
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1974, VI, 22, стр. 89-90.
109. ИСО КАЛАЧ: Језиком ерудиције и уважавања (Војислав
Максимовић: *Некада и сада*, „СвјетлостР, Сарајево, 1973).
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 5.I 1974, XXXI, 9190, стр. 4.
110. ИСО КАЛАЧ: Духови истрајни и свијетли („ЖивотР: Оглед у
Босни и Херцеговини кроз столећа, избор и предговор Војислава
Максимовића).
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 12.X 1974, XXXII, 9488, стр. 18.
111. МИДХАТ БЕГИЋ: Два броја сарајевског „ЖивотаР.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево. 10.IX 1974, XXXII, 9436, стр. 9.
* Осврт на избор огледа из БиХ у броју 7-8. за 1974, који је
приредио Војислав Максимовић.
112. ТВРТКО КУЛЕНОВИЋ: Књижевни оглед у Босни и Херцеговини.
„ЖивотР, 78, 1974.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 15-30.IX 1974, XXVII, 18, стр. 27.
* Осврт на избор огледа који је приредио Војислав Максимовић.
113. ЈАКОВ ЈУРИШИЋ: Право на дуги живот. Војислав Максимовић:
„Некада и садаР, „Свјетлост, Сарајево, 1973.
Ћ *Одјек*, Сарајево, 15-31.I 1974, XXVII, 2, стр. 18-19.

114. МИЋО ЦВИЈЕТИЋ: Литерарна изворишта и модерни узлети. (Војислав Максимовић: *Некада и сада*, „Свјетлост”, Сарајево, 1973).
ЋКњижевна реч, Београд, 1974, III, 31, стр. 17.
115. ЕНВЕР ДИЗДАР: „Заводишта” на македонском.
ЋОслобођење, Сарајево, 27.IV 1974, XXXI, 9302, стр. 4. #Е.Д.
* О објављивању романа Војислава Максимовића у Скопљу на македонском језику.
116. ЕНВЕР ДИЗДАР: Издавачка дјелатност. Значајни пројекти.
ЋОслобођење, Сарајево, 28.XII 1974, XXXII, 9543, стр. 7.
* У жири за белетристику предузећа „Свјетлост” именовани су: Касим Прохић, Војислав Максимовић и Мирко Марјановић.
117. МУХАРЕМ ДУРИЋ: Сарајевска панорама.. Октобарски дани културе.
ЋПолитика, Београд, 20.IX 1974, LXXI, 21897, стр. 5.
* Поред осталог и о избору есеја из БиХ у часопису „Живот” (Сарајево), који је приредио Војислав Максимовић.
118. СЕАД ФЕТАХАГИЋ: Биљешке с предумишљајем. Није згодно.
ЋОслобођење, Сарајево, 12.IX 1974, XXXI, 9438, стр. 9.
* Поред осталог и о двобоју часописа „Живот” који је приредио Војислав Максимовић.
119. М.Б.: Успјело књижевно вече.
ЋПобједа, Титоград, 10.XI 1974, XXX, 3353, стр. 12.
* На књижевној вечери у Мојковцу, 2. новембра 1974, поред осталих, учествовао и Војислав Максимовић.
120. ИЗЕТ ХАНЦИЋ: Истраживање културне баштине. Војислав Максимовић: „Некада и сада”.
ЋРазвитак, Београд, 1974, III, 7, стр. 65-67.
* Приказ.
121. ДУШКО БАБИЋ: У „Кључу” пренађен културни кључ...
ЋОслобођење, Сарајево, 2.IV 1974, XXXI, 9277, стр. 5.
* О књижевним вечерима у сарајевској фабрици „Кључ”, на којима су, поред осталих наступили Ристо Трифковић, Владимир Насић, Исо Калач, Бајрам Реџепагић, Војислав Максимовић и Жарко Шипчић.

1975.

122. АНОНИМ: Одликовања.
Ћ Ослобођење, Сарајево, 26.IV 1975, XXXII, стр. 4.
* Поред осталих, одлуком предсједника СФРЈ, Војислав Максимовић одликован Орденом братства и јединства са сребрним вијенцем.
123. АНОНИМ: Наставно-научно вијеће Филозофског факултета у Сарајеву објављује одбрану докторске дисертације.
Ћ Ослобођење, Сарајево, 2-VI 1975, XXXII, 9695, стр. 16.
* Најава одбране докторске дисертације Војислава Максимовића под насловом „Књижевнокритички рад Јована КршићаЋ
124. АНОНИМ: Делегати и гости писци Босне и Херцеговине на конгресу књижевника Југославије.
Ћ Одјек, Сарајево, 1-15.X 1975, XXVIII, 19, стр. 3.
* На састанку Удружења књижевника БиХ, одржаном 22. септембра 1975, изабрано 47 делегата и гостију за конгрес књижевника Југославије. Међу делегатима је био и Војислав Максимовић.
125. АНОНИМ: Драгоцјена традиција. XII Рацинови сусрети у Титовом Велесу.
Ћ Одјек, Сарајево, 1-15.XII 1975, XXVIII, 23, стр. 18.
* На симпозијуму „Борба против фашизма у литературама народа и народности ЈугославијеЋ, уоквиру XII Рацинових сусрета, учествовао и Војислав Максимовић.
126. АНОНИМ: Одлука Комисије за стимулацију квалитета књига. Издвојено 19 дјела.
Ћ Ослобођење, Сарајево, 21.X 1975, XXXII, 9836, стр. 11.
* Комисију су сачињавали: Радивоје Папић (предсједник), Миодраг Богићевић, Разија Сарајлић, Војислав Максимовић, Лука Павловић и Велимир Милошевић.
127. Н.Г.: Уз Дан Универзитета у Сарајеву. Промовисано десет доктора науке.
Ћ Вечерње новине, Сарајево, 5.XII 1975, XII, 3573, стр. 3.
* Међу промовисаним и Војислав Максимовић.
128. МИЛЕНКО РАДОШЕВИЋ: Научни скуп о књижевности.
Ћ Одјек, Сарајево, 15-31.I 1975, XXVIII, 2, стр. 27.
* Научни скуп „Књижевност Босне и Херцеговине у свјетлу досадашњих и нових истраживањаЋ одржан је 10. и 11. јануара 1975. године у Институту за књижевност и језик у Сарајеву. На скупу учествовао и Војислав Максимовић.

129. МИНКА МЕМИЈА: Конгресни дани.
ЋОдјек, Сарајево, 15-31.X 1975, XXVIII, 20, стр. 8.
* Између осталих, реферат на конгресу књижевника Југославије у Београду поднио је и Војислав Максимовић.
130. РИСТО ТРИФКОВИЋ: Између прошлости и савремености:
Војислав Максимовић.
ЋИзраз, Сарајево, 1975, XIX, књ. XXXVII, 4-5, стр. 639-643.
* Оглед.
131. НЕНАД РАДАНОВИЋ: „Некада и садаЋ Војислава Максимовића.
ЋИзраз, Сарајево, 1975, XIX, књ. XXXVIII, 8-9, стр. 231-237.
132. М.М.: Нови и луксузни изданија на „Македонска књигаЋ Романи на взаемното проникување на југословенските култури.
ЋНова Македонија, Скопје, 8.V 1975, стр. 10.
* Поред осталог, и о појави романа *Белата птица* („ЗаводиштаЋ) на македонском језику у Скопљу, у преводу Мила Маневског.
133. РАДОВАН ПОПОВИЋ: Припреме за конгрес књижевника Југославије. Јединство које охрабрује.
ЋПолитика, Београд, 17.VII 1975, LXXII, стр. 13.
* Најава учесника, међу којима је и Војислав Максимовић.
134. РАДОВАН ПОПОВИЋ И РАДА САРАТЛИЋ: Осми конгрес књижевника Југославије.
ЋПолитика, Београд, 4.X 1975, LXXII, 22270, стр. 12.
* Поред осталог, и о реферату Војислава Максимовића о књижевности Босне и Херцеговине од 1945. до 1975.
135. РАДОВАН ПОПОВИЋ И РАДА САРАТЛИЋ: Осми конгрес књижевника Југославије. Прави уметник је и активан борац за слободан, демократски и хумани живот људи и народа. Говор Станета Доланца.
ЋПолитика, Београд, 3.X 1975, LXXII, 22269, стр. 5-6.
* Међу подносиоцима саопштења и Војислав Максимовић.
136. ДАНА ПАВИЧИЋ, Михајло Вујанић и Енвер Диздар: Осми конгрес Савеза књижевника Југославије. Писац градитељ самоуправног друштва.
ЋОслобођење, Сарајево, 3.X 1975, XXXII, 9818, стр. 11.
* Поред осталих, на конгресу је говорио и Војислав Максимовић.

137. ХУСНИ ХИЏА: Мишљења. О једној „инвентивној” биљешци.
Поводом написана Војислава Максимовића „Нова слика давних
мита”
ЊОслобођење – Недјеља, Сарајево, 5.IV 1975, XXXII, 9639, стр. 7.
* Поводом осврта на збирку Бећира Муслију *Дрвене руже*,
Ослобођење, Сарајево, 1.III 1975, XXXII, 9604, стр. 6.
138. ЕНВЕР ДИЗДАР: Вредновање књижевне баштине. У Сарајеву јуче
почео симпозијум „Књижевност Босне и Херцеговине у свјетлу
досадашњих и нових истраживања”
ЊОслобођење, Сарајево, 11.I 1975, XXXII, 9555, стр. 7. #Е.Д.
* Поред осталих, на скупу је учествовао и Војислав Максимовић.
139. МУХАРЕМ ДУРИЋ: Уочи конгреса књижевника Југославије.
Значајан књижевни и културни догађај.
ЊПолитика, Београд, 24.IX 1975, LXXII, 22260, стр. 14. #М.Д.
* Поред осталог, најавио реферата Војислава Максимовића.
140. ЕНВЕР ДИЗДАР: Пленум Удружења књижевника Босне и
Херцеговине. Прва ријеч на конгресу.
ЊОслобођење, Сарајево, 24.IX 1975, XXXII, 9809, стр. 11. #Е.Д.
* Најавио реферата Војислава Максимовића на конгресу писаца
Југославије.

1976.

141. АНОНИМ: О дјелу Зије Диздаревића.
ЊОдјек, Сарајево, 15-30.VI 1976, XXIX, 12, стр. 1.
* О симпозијуму у Фојници (Босна) о Зију Диздаревићу,
одржаном 12. јуна 1976, на коме је, поред осталих, учествовао
и Војислав Максимовић.
142. АНОНИМ: Са Конгреса писаца. „Мост”, број 38.
ЊБорба, Београд, 6.III 1976, LV, 64, стр. 12.
* Биљешка о садржају часописа „Мост”, који на бугарском језику
излази у Нишу, а донио је изводе из реферата са VIII конгреса
књижевника Југославије, међу којима је и прилог Војислава
Максимовића.
143. АНОНИМ: Завршена манифестација „Пјесничка ријеч на извору
Пиве”. Свестрана расправа о књижевности и традицији.
ЊОслобођење, Сарајево, 10.VII 1976, XXII,
* Међу бројним учесницима, и Војислав Максимовић.

144. АНОНИМ: Новембарске културне свечаности. Писци из три републике.
Ћ*Политика*, Београд, 8.XI 1976, LXXIII, 22664, стр. 12.
* На књижевној вечери у Мојковцу, поред других, учествовао и Војислав Максимовић.
145. НИХАД АГИЋ: Сјећање на Јована Кршића.
Ћ*Ослобођење*, Сарајево, 19.X 1976, XXXIII, 10194, стр. 11. #Н.А.
* Најава књижевне вечери у „Колегијуму артистичкуму” у Сарајеву на којој ће говорити и Војислав Максимовић.
146. НИХАД АГИЋ: Свечана академија посвећена Јовану Кршићу. Умни и видовити критичар.
Ћ*Ослобођење*, Сарајево, 21.X 1976, XXXIII, 10196, стр. 10. #Н.А.
* На академији говорио Војислав Максимовић.
147. МИЛКА ЛУЧИЋ: Историја. Чокорило, Памучина, Скендерова: *Летописи*.
Ћ*Политика*, Београд, 16.XII 1976, II, 59, стр. 8.
* Приказ „У свету књиге” Потписано са М.Л.
148. ДРАГАН СТЕФАНОВИЋ. Сарајевски издавачи пред Сајам књига. „Летопис” са руског.
Ћ*Политика Експрес*, Београд, 17.IX 1976, XIV, 3984, стр. 8.
* Најава *Љетописа*, које су приредили и превели са руског Војислав Максимовић и Лука Шекара.
149. С.Л.: Књижевно вече у Мојковцу.
Ћ*Побједа*, Титоград, 8.XI 1976, XXXII, 3945, стр. 11.
Учествовали су: Гојко Дапчевић, Вукалица Ђедо Милутиновић, Иван Цековић, Јеврем Брковић, Мило Краљ, Војислав Минић, Александар Секулић, Ратко Адамовић, Слободан Вучинић и Војислав Максимовић.
150. НИХАД ВОЛИЋ: Књижевници о књижевној критици. Др Војислав Максимовић: Нема критичара страсника.
Ћ*Вечерње новине*, Сарајево, 15.VIII 1976, XII, 3758, стр. 19.
* Одговор на анкету.
151. Д. Б ОГУТОВИЋ: Пивски разговори на тему „Књижевност и традиција”. Традицију укинути или сачувати.
Ћ*Вечерње новости*, Београд, 10.VIII 1976.
* Уводна саопштења поднијели др Војислав Максимовић и др Љубомир Зуковић.

152. БРАНКО СТОЈАНОВИЋ: Биљешка о писцу.
ЋЗадругар, Сарајево, 24.V 1976, бр. 1376, стр. 25.
* Биографска биљешка о Војиславу Максимовићу уз прозу
„Златна рудиштаЋ(одломак из романа „Од уста до устаЋ, први
наслов: „Уморна земљаЋ)
- 1977.
153. ДУШАН БЕРИЋ: Прокопије Чокорило, Јоаникије Памучина, Стака
Скендерова: Љетописи, „Веселин МаслешаЋ, Сарајево, 1976.
ЋЈугословенски историјски часопис, Београд, 1977, бр. 1-2,
стр. 172-174.
* Осврт на Љетописе које су приредили Војислав Максимовић и
Лука Шекара.
154. ЕНВЕР ДЕМИРОВИЋ: Почеле сарајевске вечери поезије. Трагом
лепих традиција.
ЋБорба, Београд, 8.IV 1977, LVI, 96, стр. 13.
* Војислав Максимовић предсједник Организационог одбора
Сарајевских вечери поезије.
155. ДР ЉУБОМИР ЦВИЈЕТИЋ: Како тумачити Скерлића? Одговор
др Војиславу Максимовићу.
ЋБорба, Београд, 15.X 1977, LV, 284, стр. 13.
* Поводом чланка Војислава Максимовића у листу „БорбаЋод
13. августа 1977.
156. РИСТО ТРИФКОВИЋ: Културно наслеђе БиХ.
ЋСвјетлост, Сарајево, 1977 (октобар), стр. 5.
* Најава објављивања *Изабраних дјела* Јована Кршића, које је
припремио Војислав Максимовић.

1978.

157. БОРИС ЋОРИЋ: Војислав Максимовић: *Од уста до уста*,
„Веселин МаслешаЋ, Сарајево, 1977. год.
ЋРадио Сарајево, Трећи програм, Сарајево, 1978, VII, 21-22,
стр. 494-496.
158. ДРАГАН БИСКУПОВИЋ: Наш интервју: Војислав Максимовић.
Дошло је време поезије.
ЋМладост, Београд, 28.VII 1978, LIX, 1104, стр. 13.

159. СЛАВКО ЛЕОВАЦ: Студија о Јовану Кршићу. Др Војислав Максимовић: Јован Кршић, живот и књижевнокритички рад, Свјетлост, Сарајево, 1977.
Ћ *Радио Сарајево, Трећи програм*, Сарајево, 1978, VII, 19, стр. 663-668.
160. РИСТО ТРИФКОВИЋ: Роман бременит историјом. Војислав Максимовић, *Од уста до уста*.
Ћ *Савременик*, Београд, 1978, XXIV, књ. XLVII, 4, стр. 403-406.
161. МУХАРЕМ ДУРИЋ: Младен Ољача Ћ награда Удружења БиХ.
Ћ *Политика*, Београд, 28. III 1978, LXXV, 23159, стр. 14.
* У ужем избору, поред других, био и Војислав Максимовић за роман *Од уста до уста*.
162. МУХАРЕМ ДУРИЋ: Научни скуп о нашем нобеловцу. Андрићеви „Травнички дани”.
Ћ *Политика*, Београд, 9. X 1978, LXXV, 23352, стр. 12. #М.Д.
* Најава скупа на коме је један од референата био и Војислав Максимовић.
163. БОЖУР ХАЈДУКОВИЋ: Исповест о заносу и побуни. Војислав Максимовић: *Од уста до уста*, „Веселин Маслеша”, Сарајево, 1977.
Ћ *Књижевна реч*, Београд, 10. XI 1978, VII, 110, стр. 15.
164. ЕНВЕР ДИЗДАР: Одлука Извршног одбора Удружења књижевника. Низ босанскохерцеговачких књижевника предложено је за значајне републичке и савезне књижевне и друге награде. Годишња награда Ћ Младену Ољачи.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 28. III 1978, XXXVI, 10709, стр. 8.
* Војислав Максимовић био у ужем избору за годишњу награду Удружења књижевника БиХ, а предложен за 27-јулску награду БиХ за роман *Од уста до уста* и књижевну студију *Јован Кршић*.
165. НИХАД АГИЋ: Научни скуп о животу и дјелу Петра Кочића.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 24. III 1978, XXXVI, 10705, стр. 9.
* На скупу одржаном у Бањој Луци, учествовао и Војислав Максимовић.
166. МИЋО М. ЦВИЈЕТИЋ: Прича као елементарна потреба (Војислав Максимовић: *Од уста до уста*).
Ћ *Лица*, Сарајево, 1978, VIII (XII), 10(116), стр. 102-104.

167. РИСТО ТРИФКОВИЋ: О заборављеном критичару (Војислав Максимовић: „Јован Кршић Ћ живот и књижевнокритички радЋ). Ћ *Стварање*, Титоград, 1978, XXXIII, 4, стр. 530-532.
168. БОРИС ЋОРИЋ: Војислав Максимовић: Јован Кршић живот и књижевнокритички рад. Ћ *Живот*, Сарајево, 1978, XXVII, књ. LIII, 6, стр- 715-718.
- 1979.
169. АНОНИМ: Синоћ у Плужинама. Промоција три књиге. Ћ *Побједа*, Титоград, 11.VI 1979, XXXV, 4850, стр. 20.
* На промоцији књига Косте Радовића, Спасоја Благојевића и Добрила Павића говорили су: Војислав Минић, Радомир Ивановић и Војислав Максимовић.
170. ИСО КАЛАЧ: Свијет нових књига. Војислав Максимовић: „Нека пресуди вријемеЋ, „СвјетлостЋ, Сарајево, 1978.
Ћ *Побједа*, Титоград, 8.IX 1979, XXXV, 4939, стр. 11.
171. РАТКО ДЕЛЕТИЋ: Истраживачко-есејистичка студија (Војислав Максимовић: „Нека пресуди вријемеЋ, „СвјетлостЋ, Сарајево, 1978).
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1979, XI, 52, стр. 92-94.
172. ДРАГОЉУБ ЈЕКНИЋ: Војислав Максимовић: „Нека пресуди вријемеЋ, „СвјетлостЋ, Сарајево, 1978.
Ћ *Поља*, Нови Сад, 1979, XXV, 246-247, стр. 33.
173. ДРАГОЉУБ ЈЕКНИЋ: Дијалог са пореклом и временом (Војислав Максимовић: *Од уста до уста*, „Веселин МаслешаЋ, Сарајево, 1977).
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1979, XI, 48, стр. 91-93.
174. СВЕТОЗАР РАДОЊИЋ-РАС: Цјеловит и студиозан приступ. (Др Војислав Максимовић: Јован Кршић Ћ Живот и књижевно-критички рад...).
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1979, XI, 47, стр. 111-113.
175. НИКОЛА БОЈИЋ: Додијелене књижевне награде „Блажо ШћепановићЋ и „Исак СамоковлијаЋ Од много добрих Ћ четири најбоље.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 3.V 1979, XXXVII, 11103, стр. 9.
* Жири за додјелу награда чинили су: Душан Костић (предсједник), Радомир Ивановић и Војислав Максимовић.

176. И.Р.: Сећање на песника Хивзија Силејманија. Сусрети писаца три републике.
Ћ *Политика*, Београд, 11.VI 1979, LXXVI, 23591, стр. 13.
* На сусретима писаца у Рибарићима и Тутину учествовао и Војислав Максимовић.
177. Н ИКОЛА НИКИЋ И РАНКО ПРЕРАДОВИЋ: Симпозиј о послеријатној босанско-херцеговачкој књижевности у оквиру књижевних сусрета „Козара '79Ћ уБања Луци. До јединствених оцјењивачких критерија.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 8.IX 1979, XXXVII, 11231, стр. 15.
* На симпозијуму учествовао и Војислав Максимовић.
178. КОСТА РАДОВИЋ: Токови критике (Војислав Максимовић: Нека пресуди вријеме).
Ћ *Стварање*, Титоград, 1979, XXXIV, 6, стр. 1051-1052.
* Осврт.
179. БРАНКО СТОЈАНОВИЋ: Роман о уморној земљи, њеним људима и завичају (Војислав Максимовић: Од уста до уста).
Ћ *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1979, год. 155, књ. 423, св. 3, стр. 556- 571.
180. БРАНКО СТОЈАНОВИЋ: Нека пресуди вријеме (Војислав Максимовић: „Нека пресуди вријемеЋ)
Ћ *Сарајевске новине*, Сарајево, 4.IV 1979, II, 420, стр. 13.
181. ГОРАН СИМИЋ: Војислав Максимовић: „Од уста до устаЋ.
Ћ *Наши дани*, Сарајево, 14.IX 1979, XXVI, 646, стр. 14.
182. Б. БЛАГОЈЕВИЋ: Сусрети књижевника из три републике.
Ћ *Политика*, Београд, 8.VI 1979, LXXVI, 23588, стр. 15.
* На сусретима књижевника у Рибарићима учествоваће и Војислав Максимовић (најава сусрета).
183. РИСТО ТРИФКОВИЋ: На трагу књижевног космополитизма (Војислав Максимовић: „Јован Кршић Ћ Живот и књижевно-критички радЋ Свјетлост, Сарајево, 1977. године).
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 25.II 1979, XXXVI, 10678. Прилог Недјеља, стр. 6.
184. РИСТО ТРИФКОВИЋ: За и против (Војислав Максимовић: Нека пресуди вријеме).
Ћ *Живот*, Сарајево, 1979, XXVIII; књ. LV, 2, стр. 237-239.

1980.

185. РИСТО ТРИФКОВИЋ: Стваралаштво које је надрасло своје вријеме. Војислав Максимовић: „Испред свог добаЋ, „СвјетлостЋ, Сарајево, 1980.
ЋИзраз, Сарајево, 1980, XXIV, књ. XLIX, 6, стр. 654-658.
186. ЋАМИЛ СИЈАРИЋ: Историјски роман Ћшта је то? (Поводом написа Војислава Максимовића Ћ„Данашња виђења давних судбина Ћо роману Ћамила Сијарића „Рашка земља РасцијаЋ). ЋИзраз, Сарајево, 1980, XXIV, књ. XLVIII, 10, стр. 412-416.
187. БРАНКО СТОЈАНОВИЋ: Групни портрет раздобља. Војислав Максимовић: „Испред свог добаЋ(студије), „СвјетлостЋ, Сарајево, ЋЛица, Сарајево, 1980, X (XIII), 9-10, стр. 85-86.
188. МИОДРАГ БОГИЋЕВИЋ: Конвенционално и ново.
Ћ[У књизи]: Миодраг Богићевић: *Модерно и традиционално*, „Веселин МаслешаЋ, Сарајево, 1980, стр. 104-109.
* О роману *Од уста до уста* Војислава Максимовића.
189. МИРАШ МАТИНОВИЋ: Наши разговори. Како бити испред свог времена.
ЋЈединство, Приштина, 19.XII 1980, XXXVI, 300, стр. 11.
* Интервју са Војиславом Максимовићем.

1981.

190. АНОНИМ: Добитници двадесетседмојуслке награде у 1981. години. Признања за значајна дјела и остварења.
ЋОслобођење, Сарајево, 23.VII 1981, стр. 3.
* Међу добитницима награде и Војислав Максимовић.
191. ДРАГОСЛАВ ВУКОВИЋ: Плодан студиозни рад. Војислав Максимовић: *Испред свога доба*, „СвјетлостЋ, Сарајево, 1980.
ЋОслобођење, Сарајево, 7.I 1981, XXXVIII, 11705, стр. 8.
192. РАДОВАН ПОПОВИЋ: Испред свог доба. Аутор: Војислав Максимовић; издавач „СвјетлостЋ, Сарајево, 1980.
ЋПолитика, Београд, 31.I 1981, LXXVIII, 24181, стр. 1. Културни додатак, год. II, бр. 81.
193. ГОРАН СИМИЋ: Блиски, далеки гласови. Војислав Максимовић: „Испред свог добаЋЋогледи Ћ„СвјетлостЋ, 1980.година.
ЋСарајевске новине, Сарајево, 15.I 1981.

194. ЛАМИЈА ХАЦИОСМАНОВИЋ: Стваралачки напор. Поводом књиге Војислава Максимовића: „Испред свога добаЋ. ЋОдјек, Сарајево, 1-15.ИИ 1981, XXXIV, 5, стр. 22.
195. БАЈРАМ РЕЦЕПАГИЋ: Есеји о босанскохерцеговачким писцима између два рата (Војислав Максимовић: Испред свога доб, „СвјетлостЋ, Сарајево, 1980).
ЋЖивот, Сарајево, 1981, XXX, књ. LX, 9, стр. 275-277.
196. ДРАГОЉУБ ЈЕКНИЋ: Оглед о међуратним писцима (Војислав Максимовић: Испред свога доба, „СвјетлостЋ, Сарајево, 1980).
ЋГлас, Бања Лука, 23.V 1981, бр. 3313, стр. 8.
197. МИРЈАНА БОГАВАЦ: О Кршићевим Сабраним дјелима.
ЋГодишњак Одјељења за књижевност Института за језик и књижевности у Сарајеву, Сарајево, 1981, књ. X, стр. 235-238.
* Осврт на Сабрана дјела I-IV (Сарајево, 1979) Јована Кршића која је приредио Војислав Максимовић.
198. БРАНКО СТОЈАНОВИЋ: Више намјерно него узгредно. Војислав Максимовић: „И намјерно и узгредноЋ, Библиотека „МостовиЋ, МКПЗ, Пљевља, 1981.
ЋОслобођење, Сарајево, 25.ИИ 1981, XXXVIII, 11778, стр. 8.
199. БРАНКО СТОЈАНОВИЋ: Војислав Максимовић: И намјерно и узгредно.
ЋРадио Сарајево. Трећи програм, Сарајево, 1981, X, 34, стр. 566-569.
200. ЦЕМАЛУДИН АЛИЋ: Узгредност и озбиљност.
ЋОдјек, Сарајево, 15-30.VI 1981, XXXIV, 12, стр. 20.
* Приказ књиге И намјерно и узгредно Војислава Максимовића.
201. РИСТО ТРИФКОВИЋ: Војислав Максимовић: „Испред свога добаЋ, Сарајево, 1980.
ЋИзраз, Сарајево, 1981, XXV, књ. XLIX, 6, стр. 654-658.
202. ДРАГОЉУБ ЈЕКНИЋ: Војислав Максимовић: „Испред свога добаЋ, Сарајево, 1980.
ЋПобједа, Титоград, 15.VИИ 1981, XXXVII, 5638, стр.
203. РАТКО ДЕЛЕТИЋ: Простори нових могућности (Војислав Максимовић: „Испред свога добаЋ „СвјетлостЋ, Сарајево, 1980).
ЋМостови, Пљевља, 1981, XIII, 61, стр. 90-92.

1982.

204. МИХАИЛО Б. ЈЕРЕМИЋ: И пелин има коријен.
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1982, XIV, 65, стр. 68-74.
* Есеј о роману *Од уста до уста* Војислава Максимовића.
205. БРАНКО СТОЈАНОВИЋ: Намјерно углавном (Војислав Максимовић: И намјерно и узгредно, Библиотека „МостовиЋ, МКПЗ, Пљевља, 1981).
Ћ *Овдје*, Титоград, 1982, XIV, 158, стр. 19.
206. ДРАГОЉУБ ЈЕКНИЋ: Строгост и добронамјерност (Војислав Максимовић: И намјерно и узгредно, Међурепубличка заједница, Пљевља, 1981).
Ћ *Стварање*, Титоград, 1982, XXXVII 4, стр. 500-501.
207. ДРАГОЉУБ ЈЕКНИЋ: Стваралац у своме времену. Поводом додјељивања 27-јулске награде Војиславу Максимовићу.
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1982, XIV, 66, стр. 60-63.
208. РИСТО БЕСАРОВИЋ: Јован Кршић: Сабрана дјела. (Јован Кршић: Сабрана дјела. „СвјетлостЋ, Сарајево, том. I-IV, 1979).
Ћ *Библиотекарство*, Сарајево, 1980, XXVI, стр. 126-127.
* Приказ књига које је приредио Војислав Максимовић.
209. И.Б.: Данас у Бањалуци почињу дани „СвјетлостиЋ. Дани књижевне ријечи.
Ћ *Глас*, Бања Лука, 27.IX 1982, XL, 3618, стр. 8.
* Најава. Поред осталих, о књигама „СвјетлостиЋ говориће Војислав Максимовић.
210. Т. НЕШИЋ: Јуче у Приштини. Песнички сусрети „Лазар ВучковићЋ.
Ћ *Политика*, Београд, 1.X 1982, LXXIX, стр. 11.
* Поред осталих, у разговору на тему „Савремено књижевно стваралаштво и текућа књижевна критикаЋ учествовао и Војислав Максимовић.
211. Ј.Д. Данас почињу песнички сусрети „Лазар ВучковићЋ.
Ћ *Јединство*, Приштина, 30.IX 1982, XXXIII, 235, стр. 9.
* На симпозијуму „Књижевно стваралаштво и текућа књижевна критикаЋ, поред осталих, учествовао је и Војислав Максимовић.

1983.

212. СТЕВАН ТОНТИЋ: Notes ou New Books. Војислав Максимовић: Испред свога доба (Ahead of Their Time), 1981.
Ћ*Books in Bosnia and Herzegovina*, Сарајево, 1983, II, 3, стр. 166.

1984.

213. МИРОСЛАВ ЈАНЧИЋ: Културни и идејни континуитет. Едиција „Прогресивна мисао у Босни и Херцеговини 1918Ћ1941, „СвјетлостЋ, Сарајево, 1983.
Ћ*Ослобођење*, Сарајево, 18.I 1984, XLI, 12778, стр. 9.
* Осврт на едицију у чијем је припремању учествовао и Војислав Максимовић.
214. АЛИЈА КЕБО: Шантићеве вечери поезије. Увијек у трци с временом. За округлим столом вођен вишечасовни дијалог о књижи...
Ћ*Ослобођење*, Сарајево, 1.VII 1984, XLI, 12941, стр. 5.
* У разговору у Мостару учествовао и Војислав Максимовић.
215. ЈОЗО МАШИЋ. Излог часописа. Генеза мишљења и ставова. „ОдјекЋ, 1-15. октобар 1984, број 19.
Ћ*Ослобођење*, Сарајево, 17.X 1984, XLI, 13049, стр. 9.
* Осврт на лист у коме је објављен текст Војислава Максимовића *Књижевност БиХ 1945Ћ1975*.
216. ГОРДАНА КНЕЖЕВИЋ: Излог часописа. О стваралаштву Јевреја, „СвескеЋ, 7-8, 1984.
Ћ*Ослобођење*, Сарајево, 31.X 1984, XLI, 13063, стр. 11.
* Потписано са: Г.К. Спomiње се и текст Војислава Максимовића *О културном идентитету Јевреја у БиХ*.
217. А[МИРА] ФЕЈЗАГИЋ: Промовисана едиција „Прогресивна мисао у Босни и Херцеговини 1981Ћ1941Ћ.
Ћ*Ослобођење*, Сарајево, 3.II 1984, XLI, 12794, стр. 8.
* У Дому ЈНА у Сарајеву. Књиге је, са професорима Арифом Тановићем и Францом Ценгелеом, приредио Војислав Максимовић.
218. АМИРА ФЕЈЗАГИЋ И ЗОРИЦА ВЛАЧИЋ: „Стваралаштво Јевреја у културној баштини и развоју Босне и ХерцеговинеЋ.
Ћ*Ослобођење*, Сарајево, 18.V 1984, XLI, 12897, стр. 7.
* Научни скуп у Сарајеву. Поред осталог, и о саопштењу Војислава Максимовића.

219. ГОРДАНА БИЉЕТИНА: Извјештај о Сусретима библиографа у спомен др Георгија Михаиловића.
Ћ *Сусрети библиографа '83*, Инђија, 1984, стр. 96-97.
* Међу учесницима био је и др Војислав Максимовић, који је приложио саопштење: *Библиограф Георгије Михаиловић у нашој критици*.
- 1985.
220. Б. ПАЖИН Ћ Ј. МАШИЋ: О послијератној књижевности БиХ. Домети модерног израза.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 21.XI 1985, XLII, 13443, стр. 8.
* Поред осталог, и о излагању Војислава Максимовића на научном скупу у Сарајеву.
221. Ж. БРАТИЋ И Д. ХАЏИХАСАНОВИЋ: Сарајево: јуче почео са радом „Округли стоЋ на тему „Послијератно књижевно стваралаштво у БиХ 1945 1985Ћ. Стваралачке године.
Ћ *Вечерње новине*, Сарајево, 21.XI 1985, XXII, 874, (6167), стр. 8.
* Поред осталог, и о излагању Војислава Максимовића.
222. МУХАРЕМ ДУРИЋ: „Округли стоЋ у Сарајеву. Послератна књижевност у БиХ.
Ћ *Политика*, Београд, 21.XI 1985, LXXXI, стр. 13.
* Уводно излагање поднио Војислав Максимовић.
- 1987.
223. РИСТО ТРИФКОВИЋ: Синтеза теорије и праксе. Војислав Максимовић: Мотиви и форме, *Ослобођење*, Сарајево, 1987.
Ћ *Багдала*, Крушевац, 1987, XXIX, 340-341, стр. 26.
224. САВА ЋЕКЛИЋ: Размишљање и приповиједање. Војислав Максимовић: „Мотиви и формеЋ, „ОслобођењеЋ, Сарајево 1986.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 11.II 1987, XLIV, 13881, стр. 9.
225. БРАНКО СТОЈАНОВИЋ: Мотиви и форме. Аутор: Војислав Максимовић; издавач: НИШПРО „ОслобођењеЋ, Сарајево, 1987.
Ћ *Политика*, Београд, 4.IV 1987, LXXXIX, 26400, стр. 12.
226. СПАСОЈЕ БЛАГОЈЕВИЋ: Мотиви и форме. Војислав Максимовић: Мотиви и форме, „ОслобођењеЋ, Сарајево, 1987.
Ћ *Овдје*, Титоград, 1987, XIX, 216, стр. 13.

227. ДРАГОЉУБ ЈЕКНИЋ: Теоретска испољавања (Војислав Максимовић: Мотиви и форме, „ОслобођењеР, Сарајево, 1986/87. год.).
Ћ *Живот*, Сарајево, 1987, XXXIV, 4, стр. 539-543.
228. АНЂЕЛКО ВУЛЕТИЋ: Књига насушна и књига несувишна.
Ћ *Књижевна ревија*, Сарајево, 1987, I, 2, стр. 18.
* О књигама *Класици авангарде* Зденка Лешића и *Предјели* Војислава Максимовића.
229. РАДИСАВ МАШИЋ: Лирске стазе завичаја (Војислав Максимовић: *Предјели*, „СвјетлостР, Сарајево, 1987. год.).
Ћ *Дринске новости*, Горажде, 9.VII 1987, III, 36, стр. 10.
230. ДРАГОСЛАВ ВУКОВИЋ: Трагање за исконом (Војислав Максимовић: *Предјели*, „СвјетлостР, Сарајево, 1987).
Ћ *Информатор*, Раднички универзитет „Ђуро ЂаковићР, Сарајево, 1987, I, 3-4, стр. 7; *Овдје*, Титоград, 1987, XIX, 219, стр. 21.
231. БРАНКО СТОЈАНОВИЋ: Игра умножених огледала. Војислав Максимовић: *Предјели*, „СвјетлостР, Сарајево, 1987.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 8.VII 1987, XLIV, 14026, стр. 9.
232. ЧЕДОМИР МИРКОВИЋ: Делови и целина. Војислав Максимовић: *Предјели*, издавач „СвјетлостР, Сарајево, 1987.
Ћ *Политика*, Београд, 19.XII 1987, LXXXIV, 26655, стр. 13.
233. РАТКО ДЕЛЕТИЋ: Знакови о литератури и времену. Војислав Максимовић: „Мотиви и формеР, „ОслобођењеР, Сарајево, 1987.
Ћ *Мостови*, Пљевља, 1987, XIX, стр. 137-138.
234. РАТКО ДЕЛЕТИЋ: Трагови времена. Војислав Максимовић: *Предјели*, „СвјетлостР, Сарајево, 1987.
Ћ *Одзиви*, Бијело Поље, 1987, стр. 68-69.
- 1988.
235. ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ: Проф. др Војислав Максимовић: Основе теорије библиографије са примјерима. Београд, Народна библиотека Србије, 1987.
Ћ *Библиографски вјесник*, Цетиње, 1988, XVII, 2, стр. 360-367.
236. МИЛЕНТИЈЕ ЂОРЂЕВИЋ: Под патином цвилиншке Аркадије. Војислав Максимовић: *Предјели*, „СвјетлостР, Сарајево, 1987.
Ћ *Багдала*, Крушевац, 1988, XXX, 346-347, стр. 28.

237. РАТКО ДЕЛЕТИЋ: Знакови о литератури и времену. (Војислав Максимовић: *Мотиви и форме*, „ОслобођењеР, Сарајево, 1987).
Ћ*Мостови*, Пљевља, 1988, XX, 103-104, стр. 137-138.
238. МИХАИЛО ЈЕРЕМИЋ: Зналачки и одмјерено (Војислав Максимовић: *Мотиви и форме...*).
Ћ*Мостови*, Пљевља, 1988, XX, 101-102, стр. 107-112.
239. ВОЈА МАРЈАНОВИЋ: Војислав Максимовић: *Предјели*, „СвјетлостР, Сарајево, 1987.
Ћ*Кораци*, Крагујевац, 1988, XXIII, књ. XXIII, 3-4, стр. 252-253.
* Приказ.
- 1989.
240. САВА ЋЕКЛИЋ: Вредновање књижевне баштине. Војислав Максимовић: „Простори и појавеР, Универзал, Тузла, 1989.
Ћ*Ослобођење*, Сарајево, 26.VIII 1989, XLVI, 14794, стр. 7.
241. СВЕТОЗАР РАДОЊИЋ ЋРАС: Књижевни континуитет: Војислав Максимовић, „Простори и појавеР, Универзал, Тузла, 1989.
Ћ*Одјек*, Сарајево, 15-30.IX 1989, XLII, 18, стр. 24.
242. РАДОМИР БАРИЈАКТАРЕВИЋ: Умножавање испресуканих предјела (Војислав Максимовић: *Предјели* ЋСарајево, „СвјетлостР, 1988).
Ћ*Просвјетни рад*, Титоград, 5.III 1989, бр. 6, стр. 11.
- 1990.
243. ЗА „ПРОСВЈЕТУР.
Ћ*Ослобођење*, Сарајево, 17.III 1990, XLVII, 14993, стр. 7.
* Апел 15 српских интелектуалаца, међу којима је и Војислав Максимовић, да се обнови Српско просвјетно и културно друштво „ПросвјетаР. Апел је написао Војислав Максимовић и био његов први потписник.
244. ОБНОВИТИ „ПРОСВЈЕТУР. Ово српско културно-просвјетно друштво у БиХ неоправдано је угашено.
Ћ*Политика*, Београд, 8.V 1990, LXXXVIII, 27508, стр. 15.
* Аутор апела и први потписник био је Војислав Максимовић.
Наводни аутор апела наведен је грешком редакције листа „ПолитикаР.

245. АНОНИМ: „ПросвјетаР.
Ћ *Valter Express*, Сарајево, 16.VII 1990, бр. 19, стр. 8.
* Поводом обнављања друштва, чији је предсједник Војислав Максимовић.
246. АНОНИМ: Чланови Главног одбора „ПросвјетаР.
Ћ *Јавност*, Сарајево, 19.X 1990, I, 1, стр. 3.
* Донесена имена чланова Главног одбора који су изабрани на обнављајућој скупштини 28. јуна 1990. године. Војислав Максимовић је предсједник Главног одбора.
247. АНОНИМ: Утемељивачи „ПросвјетеР.
Ћ *Јавност*, Сарајево, 19.X 1990, I, 1, стр. 3.
* Међу 19 утемељивача друштва „ПросвјетаР и Војислав Максимовић.
248. АНОНИМ: Клуб српских посланика. Вијеће грађана Босне и Херцеговине (Изборна јединица Сарајево). Др Војислав Максимовић...
Ћ *Јавност*, Сарајево, 29.XII 1990, I, стр. 4.
* Донесена биографија Војислава Максимовића и још четири посланика (Милутина Најдановића, Алексе Бухе, Митра Миљановића и Милана Трбојевића).
249. М. АФАНОВИЋ: Људи и догађаји. Стартује „ПросвјетаР.
Ћ *Недјеља*, Сарајево, 24.VI 1990, бр. 18, стр. 44.
* Разговор са Војиславом Максимовићем, чланом Иницијативног одбора за обнављање друштва „ПросвјетаР у Сарајеву.
250. РИСТО ТРИФКОВИЋ: Војислав Максимовић: Простори и појаве, Тузла 1989.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 24.III 1990, XLVII, 15000, стр. 10.
251. ВЕЛИЗАР ЗЕЧЕВИЋ: Срби стрепе од коалиције.
Ћ *НИН*, Београд, 26.VI 1990, бр. 2060, стр. 43-35.
* Разговор са Војиславом Максимовићем.
252. ЈОЗО МАШИЋ: Подржаћемо све што је разложно и стварно заједничко.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 6.X 1990, XLVII, 15194, стр. 9.
* Разговор са Војиславом Максимовићем.
253. ГОРАН КОЗИЋ: За нову и агилну „ПросвјетуР.
Ћ *Политика*, Београд, 28.X 1990, LXXXVII, 27681, стр. 9.
* Разговор са Војиславом Максимовићем.

254. ЈОВАН ПОКРАЈАЦ: У тренуцима српског духовног уздигнућа. *Ћ Политика Експрес*, Београд, 28, 29. и 30. XI 1990, бр. 9601, стр. 10.
* Разговор са Војиславом Максимовићем.
255. ЈОВО БАЈИЋ: Босанско-херцеговачки Срби најавили обнову Просвјете. Опет старом стазом. *Ћ Политика Експрес*, Београд, 13. V 1990, XXVIII, стр. 10.
* Међу иницијаторима за обнову „ПросвјетеЋ биоје и Војислав Максимовић.
256. ДАДА ВУЈАСИНОВИЋ И ВЛАДИМИР СИЉАНОВИЋ: Срби у Босни. Све боје вилајета: Зашто Босна још нема странку са српским предзнаком? Ни царска, ни спахијска, ни Давидова. *Ћ Дуга*, Београд, 9-22. VI 1990, бр. 425, стр. 45-48.
* Разговор са Војиславом Максимовићем и Владимиром Настићем у вези са обнављањем друштва „ПросвјетаЋ.
257. РАЈКО ЖИВКОВИЋ И ЉУБО ГРКОВИЋ: Обновљено Српско просвјетно и културно друштво „ПросвјетаЋ. Тумач и заштитник српског духовног бића. *Ћ Ослобођење*, Сарајево, 29. VI 1990, XLVII, 15095, стр. 5.
* У сарајевској Вијећници. Уводни реферат поднио Војислав Максимовић, који је изабран и за предсједника друштва и његовог Главног одбора.
258. ВЛАДИМИР НАСТИЋ: Обновљено Српско просвјетно и културно друштво „ПросвјетаЋ. Пробуђено српско духовно биће. *Ћ Јавност*, Сарајево, 19. X 1990, I, 1, стр. 3.
259. ВЛАДИМИР НАСТИЋ: И у БиХ свечано обиљежена 300. годишњица сеобе Срба. Сеобе које још трају. *Ћ Јавност*, Сарајево. 27. X 1990, I, 2, стр. 8.
* Потписано са: В. Н. О свечаној академији у Народном позоришту у Сарајеву, 14. октобра 1990. године, на којој је, поред других, говорио и Војислав Максимовић.
260. МИРКО ЦАРИЋ: Свечаност у сарајевској Вијећници. Обновљено српско друштво „ПросвјетаЋ. *Ћ Политика*, Београд, 29. VI 1990, LXXXVII, 27560, стр. 17.
* За предсједника друштва изабран проф. др Војислав Максимовић.
261. ЖИВАНА БРАТИЋ Ћ ЧОХАЦИЋ: Култура: У Сарајеву обновљено друштво „ПросвјетаЋ. Пввратак традицији. *Ћ Вечерње новине*, Сарајево, 29. VI 1990, XXVII, 7724, стр. 4.
* Потписано са: Ж.Б.Ч. За предсједника „ПросвјетеЋ изабран Војислав Максимовић.

262. ДРАГАН СТЕФАНОВИЋ: Обновљен рад Српског просвјетног и културног друштва „ПросвјетаР“ у Сарајеву.
Ћ *Политика Експрес*, Београд, 29.VI 1990, бр. 9449, стр. 13.
263. К.Р.: Академија поводом велике сеобе Срба.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 11.X 1990, XLVII, 15199, стр. 9.
* Најава академије коју организује друштво „ПросвјетаР“, на којој је, поред других говорио Војислав Максимовић.
264. СЕНАД ЧЕНГИЋ: Одабране „чињеницеР“.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 4.VII 1990, XLVII,
* Реаговање на текст у листу „ДугаР“, Београд, 8.VI 1990, број 425, чији су аутори Дада Вујасиновић и Владимир Сиљановић, у коме се наводи и разговор са Војиславом Максимовићем.
- 1991.
265. АНОНИМ: Фоча. Огранак „ПросвјетеР“.
Ћ *Јавност*, Сарајево, 9.II 1991, II, 17, стр. 2.
* На скупштини, поред других, говорио и Војислав Максимовић.
266. МИДХАД ПЛИВЧИЋ: Интервју: Др Војислав Максимовић.
Чувари српских светиња.
Ћ *Ослобођење*, Сарајево, 21.IV 1991. Прилог „7 данаР“, ф. 73, стр. 2.
267. КОЉА БЕСАРОВИЋ: Светосавске свечаности у Сарајеву. У дворани Народног позоришта одржана Светосавска академија на којој су говорили професор Војислав Максимовић, протојереј Лазар Васиљевић и проф. др Никола Кољевић.
Ћ *Јавност*, Сарајево, 2.II 1991, II, 16, стр. 2.
268. КОЉА БЕСАРОВИЋ: Годишњица „ПросвјетеР“. Неуништив народни дух.
Ћ *Јавност*, Сарајево, 6.VII 1991, II, 38, стр. 12.
* Свечана скупштина у Вијећници у Сарајеву, на којој је говорио Војислав Максимовић.
269. КОЉА БЕСАРОВИЋ. Сарајево. Промовисана књига „Анђели милосрђаР“
Ћ *Јавност*, Сарајево, 2.III 1991, II, 20, стр. 2.
* На промоцији књиге „Анђели милосрђаР“ Јосипа Лешића, о Аделини Паулини Ирби говорио Војислав Максимовић (*Ријечи захвалности Мис Ирбијевој*).

270. КОЉА БЕСАРОВИЋ: У Београду основано Удружење Срба из БиХ и регионални одбор „ПросвјетеР.
Ћ*Јавност*, Сарајево, 6.IV 1991, II, 29, стр. 2.
* Потписано са: К.Б.
271. КОЉА БЕСАРОВИЋ: Обнова „ДобротвораР. Наставити прекинути пут.
Ћ*Јавност*, Сарајево, 21.XII 1991, II, 60, стр. 8.
* На скупштини друштва присуствовали Војислав Максимовић и Михаило Б. Јеремић, као руководиоци „ПросвјетеР.
272. РАДИВОЈЕ БЛАГОЈЕВИЋ: У Вишеграду и Чајничу обновљена „ПросвјетаР.
Ћ*Јавност*, Сарајево, 25.V 1991, II, 32, стр. 8.
* На обнављајућим скупштинама присуствовао и Војислав Максимовић, као предсједник „ПросвјетеР.
273. НИКОЛА БОЈИЋ: У Горажду формиран огранак „ПросвјетеР.
Ћ*Ослобођење*, Сарајево, 4.III 1991, XLVIII, 15339, стр. 5.
* На оснивачкој скупштини говорио и Војислав Максимовић.
274. НИКОЛА БОЈИЋ: „ПросвјетаР у Чајничу.
Ћ*Ослобођење*, Сарајево, 21.V 1991, XLVIII, 15416, стр. 9.
* Потписано са: Н.Б. На оснивачкој скупштини говорио и Војислав Максимовић.
275. Д.З.: Требиње. Основана „ПросвјетаР.
Ћ*Јавност*, Сарајево, 13.IV 1991, II, 26, стр. 2.
* На оснивачкој скупштини говорио и Војислав Максимовић.
276. МУХАРЕМ ДУРИЋ: Јуче у Сарајеву одржана Светосавска академија.
Ћ*Политика*, Београд, 27.I 1991, LXXXVIII, 27768, стр. 5.
* На академији у Народном позоришту у Сарајеву бесједили су Војислав Максимовић, протојереј ставрофор Лазар Васиљевић и проф. др Никола Кољевић.
277. НЕНАД ЖУГИЋ: Обновљен рад Српског културног и просвјетног друштва „ПросвјетаР Олово.
Ћ*Јавност*, Сарајево, 27.IV 1991, II, 28, стр. 2.
* На обнављајућој скупштини говорио и Војислав Максимовић.
278. М.Г.: Коњиц. Обновљен рад „Просвјете—.
Ћ*Јавност*, Сарајево, 19.I 1991, II, 14, стр. 8.
* На обнављајућој скупштини присуствовао и Војислав Максимовић.

279. Љ. ЈЕЛИЧИЋ: Рудо. Обновљена „ПросвјетаР.
ЋЈавност, Сарајево, 29.VI 1991, II, 37, стр. ?
* Обнављајућој скупштини присуствовао и Војислав Максимовић.
280. ЈОЗО МАШИЋ: Подржаћемо све што је разложно и стварно заједничко.
Ћ[У књижи]: Војислав Максимовић: *У времену српског буђења*, „ЗнамењаР, Сарајево, 1991, стр. 48-50.
* Пренесен разговор са Војиславом Максимовићем објављен у листу „ОслобођењеР, Сарајево, 6. октобра 1990. године.
281. БИЉАНА МИТРИНОВИЋ: Обновљен рад Српског културног и просвјетног друштва „ПросвјетаРТузла.
ЋЈавност, Сарајево, 27.IV 1991, II, 28, стр. 2.
* На обнављајућој скупштини, говорио и Војислав Максимовић.
282. БРАНКО МИЋИЋ: Бугојно. Обновљена „ПросвјетаР
ЋЈавност, Сарајево, 23.II 1991, II, 19, стр. 2.
* На обнављајућој скупштини, говорио и Војислав Максимовић.
Потписано са: Б. Мићо.
283. ВЛАДО МИЋУНОВИЋ: Мостови културе Срба.
ЋПолитика, Београд, 18.III 1991, LXXXVIII, 27818, стр. 15.
* О оснивању регионалног одбора „ПросвјетеР уНовом Саду, када је говорио и Војислав Максимовић.
284. ДУШАН ПЕЈАК: Зворник: обновљена „ПросвјетаР.
ЋЈавност, Сарајево, 20.IV 1991, II, 27, стр. 2.
* На обнављајућој скупштини говорио и Војислав Максимовић.
285. КЈ. СМАЈЛОВИЋ: Оснивачка скупштина „ПросвјетеР уЗворнику. Срби неће државице.
ЋОслобођење, Сарајево, 15.IV 1991, XLVIII, 15381, стр. 4.
* На оснивачкој скупштини говорио и Војислав Максимовић.
286. С-П.: Калиновик. Огранак „ПросвјетеР.
ЋЈавност, Сарајево, 2.II 1991, II, 16, стр. 2.
* На оснивању Општинског одбора „ПросвјетеР уКалиновику, говорио и Војислав Максимовић.
287. ЛАЗАР СТАВЊАК: Горажде. Основана „ПросвјетаР.
ЋЈавност, Сарајево, 9.III 1991, II, 21, стр. 2.
* На оснивачкој скупштини, говорио је и Војислав Максимовић.
288. МИЛЕНКО СТЕПАНОВИЋ: („ПросвјетаР у)... Грачаници.
ЋЈавност, Сарајево, 18.V 1991, II, 31, стр. 8.
* Оснивачка скупштина друштва „ПросвјетаР, на којој је говорио и Војислав Максимовић.

289. ВЕЛИЗАР ЗЕЧЕВИЋ: Срби стрепе од коалиције.
Ћ[У књижи]: Војислав Максимовић: *У времену српског буђења*,
„ЗнамењаР, Сарајево, 1991, стр. 24-28.
* Пренесен разговор са Војиславом Максимовићем, објављен у
НИН-у, Београд, 22.VI 1990, број 2060, стр. 34-35.
290. ГОРАН КОЗИЋ: За нову и агилну „ПросвјетуР.
Ћ[У књижи]: Војислав Максимовић: *У времену српског буђења*,
„ЗнамењаР, Сарајево, 1991, стр. 51-53.
* Пренесен разговор са Војиславом Максимовићем, објављен у
Политици, Београд, 28.X 1990, LXXXVII, 27681, стр. 9.
291. ЈОВАН ПОКРАЈАЦ: У тренуцима српског духовног уздигнућа.
Ћ[У књижи]: Војислав Максимовић: *У времену српског буђења*,
„ЗнамењаР, Сарајево, 1991, стр. 54-57.
* Пренесен разговор са Војиславом Максимовићем, објављен у
Политици Експрес, Београд, 28, 29. и 30.XI 1990, бр. 9601,
стр. 10.
292. ДРАГАН ТЕРЗИЋ: („ПросвјетаР) .. у Добоју.
Ћ*Јавност*, Сарајево, 18.V 1991, II, 31, стр. 8.
* Оснивачка скупштина говорио и Војислав Максимовић.
293. СТЕВО ЋОСОВИЋ: Уз обнову календара „ПросвјетаР.
Ћ[Уводник]: *Календар Просвјета за 1992*, Сарајево, 1991,
стр. 17-19.
* Непотписано.
294. РАТКА ЦВИЈАНОВИЋ-ЛОТИНА: Основан одбор сарајевске
„ПросвјетеР за Војводину. „ПросветаР седигла из пепела.
Ћ*Дневник*, Нови Сад, 18.III 1991, L, 15944, стр. 5.
* На оснивању одбора у Новом Саду, говорио је и Војислав
Максимовић.
295. НОВАК ШОЈИЋ: Обновљена „ПросвјетаР.
Ћ*Јавност*, Сарајево, 6.IV 1991, II, 25, стр. 8.
* О обнављању друштва „ПросвјетаР у Мостару на коме је био
присутан и Војислав Максимовић.
296. СМИЉА ПЕРОВИЋ: Основано Српско просвјетно и културно
друштво „ПросвјетаР.
Ћ*Глас Требиња*, Требиње, 13.IV 1991, XXXIX, 727, стр. 2-3.
* На оснивачкој скупштини у Требињу говорио и Војислав
Максимовић.

1992.

297. АНОНИМ: Војислав Максимовић: окрузи у Требињу и Фочи.
ЋГлас Требиња, 17.X 1992, XL, 768, стр. 6.
* Интервју.
298. Д.Т.С.: Дучићеве вечери поезије. И топови и музе.
ЋГлас Требиња, Требиње, 17.X 1992, XL, 768, стр. 5. стр. 5.
* Поред осталих, на вечери учествовао и Војислав Максимовић.
299. МИОДРАГ МАТИЦКИ: Српски календар. Поводом обнављања сарајевског календара „ПросвјетаР.
ЋКалендар Просвјета за 1993. Фоча, 1992, стр. 86-88.
300. ЛИДИЈА СОЛДО: Конференција за штампу др Николе Кољевића и др Биљане Плавшић. Терор над Србима.
ЋПобједа, Титиград, 9.IV 1992, стр. 5.
* Поред осталог и о демолирању стана Војислава Максимовића у Сарајеву.
301. ЈОВО БАЈ ИЋ: Српско културно друштво „ПросвјетаР из Сарајева наставило традицију издавања календара. Читанка на ползу.
ЋПолитика Експрес, Београд, 17.III 1992, XXX, 10066, стр. 13.
* О календару „ПросвјетаР за 1992 годину.

1993.

302. АНОНИМ: Промоција „ПросвјетиногР календара.
ЋСарајевске српске новине, Сарајево, 2.XI 1993, I, 14, стр. 16.
303. АНОНИМ: Обавјештење.
ЋСлужбени гласник Републике Српске, Сарајево, 1993, II, 6, стр. 272.
* Оглас о појави Календара Просвјета за 1993. годину.
304. АНОНИМ: Поруке из Фоче. „За „неРима времена.
ЋГлас Требиња, Требиње, 27.I 1993, XLI, 773, стр. 4.
* Са састанка Координационог одбора Источне и Старе Херцеговине. Донесени дијелови дискусије више учесника, међу којима и Војислава Максимовића.
305. АНОНИМ: Уступака више неће бити.
ЋГлас српски, Бања Лука, 7.IX 1993, LI, 7093, стр. 2.
* Поред осталог и о изјави Војислава Максимовића да се приступило идеји о оснивању прве духовне академије у Републици Српској са сједиштем у Фочи.

306. СЛОБОДАН СИМОВИЋ И СЛОБОДАН БЈЕЛИЦА: Ексклузивно за Сарајевске српске новине: интервју са доктором Војиславом Максимовићем...
Ћ *Сарајевске српске новине*, Сарајево, 7.IX 1993, I, 11, стр. 4-5.
* Непотписано.
307. НЕЋО ЂЕВИЋ: Разговор са др Војиславом Максимовићем.
Вријеме за нове темеље.
Ћ *Јавност*, Сарајево, 13.II 1993, IV, 112, стр. 6.
308. РАДИСАВ МАШИЋ: Наш саговорник проф. др Војислав Максимовић. Мапе нећемо прихватити.
Ћ *Српска војска*, Соколац-Хан Пијесак, 26.III 1993, II, 6, стр. 14.
309. НЕЋО ЂЕВИЋ: Интервју „Глас српског”: проф. др Војислав Максимовић, председник Клуба Српске демократске странке у Народној скупштини Републике Српске. Славна је ово борба.
Ћ *Глас српски*, Бања Лука, 13. и 14.XI 1993, LI, 71612. и 7162, стр. 7.
310. ЈОВАН ЈАЊИЋ: Др Војислав Максимовић, председник „Просвјете”. Српска прва ласта.
Ћ *Јавност*, Сарајево, 18.XII 1993, бр. 152, стр. 24-25.
* Интервју.
311. МИОДРАГ МАТИЦКИ: Преиспитивања. О српском интелектуалцу.
Ћ *Политика*, Београд, 31.VII 1993, XC, 28665, стр. 13-14.
* Ријеч приликом представљања Календара Просвјета за 1993. годину, који је приредио Војислав Максимовић, на промоцији у Народној библиотеци Србије у Београду, 11. јуна 1993. године.
312. САВА ЋЕКЛИЋ: Национална читанка. Календар Просвјета за 1993. годину Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета” Сарајево. Издавач Српско културно и просвјетно друштво Просвјета Ћ Фоча, 1993.
Ћ *Дневник*, Нови Сад, 21.VII 1993, LI, 16740, стр. 20.
313. ЖЕЉКА ДОМАЗЕТ: Интервју. Проф. др Војислав Максимовић, ректор Сарајевског Универзитета. Знање тражи уточиште.
Ћ *Српско слово*, Илиџа, 13.XII 1993, II, 63, стр. 4-5.

314. МИЛИВОЈЕ БЕШТИЋ: Култура збивања. Желимо бити богати и срећни.
ЋГлас Требиња, Требиње, 19.VI 1993, XLI, 780, стр. 4.
* Потписано са: М. Б. Отварање изложбе из фонда Јована Дучића и промоција Календара „ПросвјетаЋ за 1993.годину у Требињу. На промоцији Календара говорили Војислав Максимовић и владика Атанасије Јевтић.
315. МИЛКИЦА МИЛОЈЕВИЋ: У дому војске Републике Српске промоција „КалендараЋ
ЋГлас српски, Бања Лука, 30.IX 1993, LI, 7117, стр. 3.
* Најава промоције Календара Просвјета за 30. септембар 1993. Потписано са: М.М.
316. МИЛКИЦА МИЛОЈЕВИЋ: Промовисан календар „ПросвјетеЋ за 1993. Српска народна читанка.
ЋГлас српски, Бања Лука, 2. и 3.X 1993, LI, 719. и 720, стр. 5.
317. МИЛКИЦА МИЛОЈЕВИЋ: У Бањој Луци промовисан Календар „ПросвјетаЋ за1993. годину.
ЋСрпска војска, Сарајево, 18.X 1993, II, 13, стр. 49.
318. РАДА САРАТЛИЋ: Данас у Народној библиотеци Србије. Свечано о календару Просвјета.
ЋПолитика, Београд, 11.VI 1993, XC, 28618, стр. 19.
* Потписано са: Р.С. О промоцији Календара „ПросвјетаЋ за 1993. годину.
- 1994.
319. АНОНИМ: Наша анкета. Шта мислите о поновном изласку „ОслобођењаЋ?
ЋОслобођење, Сарајево, 30.VIII 1994, LI, HC, 1, стр. 11.
* Одговор Војислава Максимовића.
320. АНОНИМ: Бијељина.ЋВишњићеви даниЋ. Вече поезије.
ЋГлас српски, Бања Лука, 8.XI 1994, LI, 7606, стр. 9.
* Поред осталог и о промоцији Календара Просвјета за 1994. и 1995. годину, који је приредио Војислав Максимовић.
321. МИЛЕНКО ИГЊАТОВИЋ: Бијељина: Промовисан Календар „ПросвјетаЋ.
ЋОслобођење, Сарајево, 13.XI 1994, LI, HC, 12, стр. 22.
* О Календару „ПросвјетаЋ за 1994 и 1995. годину.

322. ЈОВАН ЈАЊИЋ: Прва српска ластва.
Ћ[У књижи]: Јован Јањић: *Српски одговор*, Матица српска, Нови Сад, 1994, стр. 193-202.
* Интервју са проф. др Војиславом Максимовићем, председником СПКД „ПросвјетаР.
323. МИХАИЛО Б., ЈЕРЕМИЋ: Главни одбор друштва „ПросвјетаР изабран 28. јуна 1990.
Ћ*Календар Просвјета за 1994. и 1995*, Србиње, 1994, стр. 461-464.
* Председник Главног одбора „ПросвјетеР је био Војислав Максимовић.
324. БОШКО ЛОМОВИЋ: Акција за Српску централну библиотеку „ПросвјетаР уФочи. Председник „ПросвјетеР уМилановцу.
Ћ*Таковске новине*, Горњи Милановац, 3. II 1994, XXVII, 1085, стр. 7.
325. Е.Б.Р.: Војислав Максимовић, председник посланичког Клуба СДС у Скупштини РС: Поступамо по вољи народа.
Ћ*Бела ружа*, Београд, 16. VII 1994, I, стр. 6.
* Интервју.
326. МИРКО ЗЕЧИЋ: Разговор с поводом. Проф. др Војислав Максимовић, градоначелник Српског Сарајева.
Ћ*Вести*, Ужице, 25. VI 1994, LIII, 2419, стр. 6-7.
327. ДУШАНКА СТАНИШИЋ: Интервју: професор др Војислав Максимовић, председник Скупштине Српског Сарајева.
Ћ*Ослобођење*, Сарајево, 27. XII 1994, LI, HC, 18, стр. 4-5.
328. Р. АНДРИЋ: На граници Савезне Републике Југославије и Републике Српске нови режим преласка. На прелазу у Мокрој Гори код Ужица враћен Воја Максимовић, шеф посланичког клуба СДС Скупштине РС.
Ћ*Вечерње новости*, Београд, 5. VIII 1994, XLII, стр. 5.
329. С. КАТАРАШ: Бања Лука: Промоција Календара „ПросвјетеР. Отворена књига.
Ћ*Глас српски*, Бања Лука, 29. и 30. X 1994, LI, 7498, стр. 10.
330. РАЈКО САРИЋ: Два значајна културна догађаја.
Ћ*Српски глас*, Зворник, 6. I 1994, бр. 22, стр. 12.
* О промоцији Календара „ПросвјетаР за 1993. годину, који је приредио Војислав Максимовић.

1995.

331. АНОНИМ: Видовданска скупштина „ПросвјетеР. Темељи у српству и православљу. На Скупштини за председника СПКД „ПросвјетаР пново изабран Војислав Максимовић.
ЋГлас српски, Бања Лука, 27.VI 1995, LIII, 7702, стр. 6.
* Извјештај СРНЕ. Извјештач Неђо Ђевић.
332. АНОНИМ: Слово о аутору. Први лауреат награде „Лаза КостићР.
ЋБела ружа, Београд, 1995, II, 15, стр. 29. и 30.
* Биљешка уз текст Војислава Максимовића „Поетичност из српских житијаР
333. АНОНИМ: Промовисан „ПросвјетинР календар. Подстицајно штиво.
ЋГлас Требиња, Требиње, 18.II 1995, бр. 804, стр. 1.
* Промоција „ПросвјетиноР календара за 1994. и 1995. годину одржана у Требињу.
334. АНОНИМ: Др Војислав Максимовић: духовно јединство темељ државом.
ЋГлас српски, Бања Лука, 30.V 1995, LII, 7679, стр. 2.
* Чланак.
335. АНОНИМ: Промоција календара „ПросвјетаР.
ЋВести, Нови Сад, 1995, IV, 12, стр. 11.
* О промоцији Календара „ПросвјетаР за 1994. и 1995. у свечаној сали Матице српске у Новом Саду, 16. марта 1995. године.
336. МИРЈАНА ВЛАЈИСАВЉЕВИЋ: „Календар ПросвјетеРЋ отворена књига.
ЋОтаџбина, Бања Лука, 1995, II, 6-7, стр. 16; Значења, Добој, 1995, бр. 21, стр. 161-164.
337. НЕЂО ЂЕВИЋ: Промоција „Календара ПросвјетаРу Теслићу и Добоју. Српска народна читанка.
ЋГлас српски, Бања Лука, 13.II 1995, LII, 7590, стр. 10.
* Непотписано. Коаутор Љубомир Ђурић.
338. ЗДРАВКО ДАБИЋ: Промовисан календар „ПросвјетеР.
ЋОслобођење, Сарајево, 28.II 1995, LII, НС, 27, стр. 12.
* Промоција у Билећи. Потписано са: З.Д.
339. МИЛЕНКО ИГЊАТОВИЋ: Промоција књиге др Војислава Максимовића у Бијељини. Живот на мудрост за будућност.
ЋГлас српски, Бања Лука, 19.V 1995, LII, 7670, стр. 10.
* Потписано са: М.И.

340. САВА ЋЕКЛИЋ: Мала српска енциклопедија. Календар Просвјета за 1994. и 1995. годину Српског просвјетног и културног друштва Просвјета Сарајево. Приређивач: проф. др Војислав Максимовић. *ЋГлас Подриња*, Шабац, 5.I 1995, L, 248, стр. 3.
341. САВА ЋЕКЛИЋ: Разговор са душом (Војислав Максимовић: „ПонештоЋ, Задужбина Петар Кочић, Бања Лука ЋБеоград, 1995). *ЋГлас српски*, Бања Лука, 19.VII 1995, LI, 7721, стр. 7.
342. НЕЋО ЋЕВИЋ: Интервју „Гласа српскогЋ: проф. др Војислав Максимовић. Уједињено Српство благородно дјело. *ЋГлас српски*, Бања Лука, 15. и 16.VII 1995, LI, 7718. Прилог Плус, год. I, 17, стр. 2-3.
343. МИЛАН НОВАКОВИЋ: Слобода и стварање (Војислав Максимовић, Понешто, Задужбина Петар Кочић, Бања Лука ЋБеоград, 1995. година). *ЋСрпска вила*, Бијељина, 1994, I, књ. I, 1, стр. 177-178.
344. М. Ка.: Промоција књиге Војислава Максимовића. На граници поезије и прозе. *ЋГлас српски*, Бања Лука, 20. и 21.V 1995, LI, 7671, стр. 16.
* О промоцији књиге *Понешто* Војислава Максимовића, која је одржана у Бањој Луци.
345. ВЛАДО МИЋУНОВИЋ: Јуче у Новом Саду отворен први салон књиге. Манифестацију отворио академик Бошко Петровић. Додељене награде „Лаза КостићЋ. *ЋПолитика*, Београд, 12.IV 1995, ХСП, 29268, стр. 19.
* Награду „Лаза КостићЋ, поред осталих, добио и Војислав Максимовић за књигу „ПонештоЋ.
346. Ј. ПОПОВИЋ И Ћ. ПИСАРЕВ: Ћорђе Ширавовић отворио међународне априлске сајмове у Новом Саду. Потврда квалитета. *ЋДневник*, Нови Сад, 12.IV 1995, LIV, 17317, стр. 3.
* Додијељене награде „Лаза КостићЋ. Међу добитницима и Војислав Максимовић.
347. СН. М.: У великој сали Матице српске. Представљање календара „ПросвјетаЋ. *ЋДневник*, Нови Сад, 16.III 1995, LIV, 17290, стр. 11.
* Календар „ПросвјетаЋ за 1994. и 1995. који је приредио Војислав Максимовић.

348. МИШО КИСИЋ: Српско просвјетно и културно друштво „ПросвјетаР у Билећи. Свестрана активност. *Р Херцеговац*, Билећа, 1995, II, 4, стр. 62-63.
* Поред осталог, и о промоцији Календара „ПросвјетаР за 1994. и 1995. годину.
349. МИТАР МИЉАНОВИЋ: Промовисан „ПросвјетинР календар за 1994. и 1995. годину. Лучоноша српске духовности. *Р Ослобођење*, Српско Сарајево, 1995, LII, Н.С., 28, стр. 18.
- 1996.
350. АНОНИМ: Др Војислав Максимовић. *Р Сусрети библиографа '95*, Инђија, 1996, стр. 188.
351. АНОНИМ: Изложба и промоција у поводу Дана ослобођења. Документи и нова издања. *Р Глас Требиња*, Требиње, 16.XI 1996, бр. 827, стр. 2.
* У Требињу: промоција *Црне књиге* Владимира Ћоровића, којој је предговор написао Војислав Максимовић.
352. ДРАГАНА ЈОВАНОВИЋ: Представљање календара „ПросвјетаР. Савремена народна читанка. *Р Вести*, Ужице, 28.XI 1996, LV, 2504, стр. 12.
* Промоција у Народној библиотеци у Ужицу. Потписано са: Д.Ј.
353. РАДОВАН ПОПОВИЋ: Гласила Републике Српске. Календар „ПросвјетеР,,Српска вилаРи „ВасељенаР. *Р Информације. Билтен број 4*. Београд, 26.X 1996, стр. 6-7.
Међународни сајам књига 41.
354. НЕДЕЉКО РУДИЋ: Скупштина СПКД „ПросвјетаР из Србиња. У служби традиције и православља. *Р Глас српски*, Бања Лука, 2.VII 1996, LII, 8010, стр. 11.
* Поред осталог, промовисан и Календар „ПросвјетаР, који је приредио Војислав Максимовић.
355. НЕДЕЉКО РУДИЋ: Седница Општинског одбора СПКД „ПросвјетаР у Србињу. Широк спектар културних активности. *Р Глас српски*, Бања Лука, 7. и 8.XII 1996, LIV, 8147, стр. 112.
* Поред осталог и о говору Војислава Максимовића.
356. СЛОБОДАН НАГРАДИЋ: Размеђа српског духовног трајања (Календар „ПросвјетаР за 1994. и 1995. годину, Српско просвјетно и културно друштво „ПросвјетаР Сарајево, приређивач: проф. др Војислав Максимовић, Србиње, 1994). *Р Западна Србија*, Бања Лука, 1996, IV, 16, стр. 30.

357. ВЕСНА ДУКА: Промоција још једног Просвјетиног календара.
ЋГлас Требиња, Требиње, 7.IX 1996, бр. 824, стр. 5.
* Календар „ПросвјетаР за 1996. годину, чији је приређивач
Војислав Максимовић.
358. Т.П.: Завршена традиционална културна манифестација
„Вишњићеви даниР.
ЋСемберске новине, Бијељина, 15-31.X 1996, XVII, 317, стр. 4.
* Поред осталог, и о промоцији Календара Просвјета за 1996.
годину, чији је приређивач Војислав Максимовић.
359. НИКОЛА ИВАНОВИЋ: Интервју с поводом: проф. др Војислав
Максимовић. Предсједник Српског културно-просвјетног друштва
„ПросветаР. Њопходност духовне обнове.
ЋСвитања, Добој, 23.X 1996, бр. 1898, стр. 6.
360. МИТАР МИЉАНОВИЋ: Велика народна читанка („Календар
ПросвјетаР за 1996. годину).
ЋКњижевна Крајина, Бања Лука, 1996, I, 2, стр. 22-23.
* Приказ Календара који је приредио Војислав Максимовић.
361. НИКОЛА КОЉЕВИЋ: Камен по камен палача...
ЋКњижевна Крајина, Бања Лука, 1996, I, стр. 7.
* Осврт на књигу *Понешто* Војислава Максимовића.
362. НЕДА СИМИЋ: Наш саговорник: проф. др Војислав Максимовић,
професор, политичар, лингвиста. Тирилица печат српске
духовности.
ЋГлас српски, Бања Лука, 10. и 11.VIII 1996, LIV, 8044, Прилог
Плус, год. II, 71, стр. 4-5.
363. МИХАИЛО ЈЕРЕМИЋ: Просвјетно-културне активности.
ЋВИНС, Србиње, 1996, II, 4, стр. 20.
* Поред осталог, и о промоцији књиге *Понешто* Војислава
Максимовића у Србињу.
364. ДРАГО ТОДОРОВИЋ: Србиње: одржан научни скуп „Владика
Николај у свом и нашем временуР.
ЋОслобођење, Сарајево, 29.VIII 1996, LIII, HC, 99, стр. 12.
* Поред осталог и о саопштењу Војислава Максимовића *Владика
Николај и сарајевски Срби*.
365. ЗОРИЦА ТУРЈАЧАНИН: Понешто о књизи Војислава
Максимовића (Војислав Максимовић, *Понешто*, Задужбина
„Петар КочићР Београд ЋБања Лука 1995).
ЋСрпска вила, Бијељина, 1996, II, књ. 3, св. 3, стр. 146-148.

366. САВА ЋЕКЛИЋ: Разговор са душом (Војислав Максимовић, Понешто, Задужбина Петар Кочић, Бања Лука, Београд, 1995).
Ћ*Вишеградска стаза*, Просвјета, Вишеград, 1996, стр. 147-150.
* Пренесено из „Гласа српскогР, Бања Лука, 19.II 1995, LII, 7721, стр. 7.
367. САВА ЋЕКЛИЋ: Мала српска енциклопедија. Календар Просвјета за 1994. и 1995. годину Српског просвјетног и културног друштва Просвјета Сарајево. Приређивач: проф. др Војислав Максимовић.
Ћ*Вишеградска стаза*, Просвјета, Вишеград, 1996, стр. 208-210.
* Непотписано. Пренесено из „Гласа ПодрињаР, Шабац, 5.I 1995, L, 248, стр. 3.
368. САВА ЋЕКЛИЋ: Разговор са душом.
Ћ[У књижи]: Сава Ћеклић: *Претходници и савременици*, Глас српски, Бања Лука, 1996, стр. 145-149.
* Приказ књиге *Понешто* Војислава Максимовића. Пренесено из „Гласа српскогР, Бања Лука, 19.II 1995, LII, 7721, стр. 7.
369. САВА ЋЕКЛИЋ: На путевима српске духовности (Календар „ПросвјетаР за 1996. годину, приређивач проф. др Војислав Максимовић).
Ћ*Глас српски*, Бања Лука. 3.VIII 1996, LIV, 8038, стр. 8.

1997.

370. РАНКО ПРЕРАДОВИЋ: Максимовић о сљедбеницима Вука Караџића. (У издању Српског просвјетног и културног друштва „ПросвјетаР изашла изванредно опремљена књига професора др Војислава Максимовића „Вук и сљедбенициР)
Ћ*Крајишке новине*, Бања Лука, 3.VI 1997, I, 6, стр. 16. Потписано са Р. Пр.
371. РАНКО ПРЕРАДОВИЋ: Вук Караџић и сљедбеници. (Војислав Максимовић: „Вук и сљедбенициР, „ПросвјетаР, Србиње, 1997. године).
Ћ*Ослобођење*, Сарајево, 5.VI 1997, LIII, НС., 134, стр. 13.
372. ОГЊЕН ВОЈВОДИЋ: У Сарајеву се не рађају Срби.
Ћ*Новине српске*, Подгорица, 10.VI 1997, I, 3, стр. 6-7.
* У рубрици „Наш саговорникР, интервју са Војиславом Максимовићем.
373. СРЕТЕН ВУЈКОВИЋ: Богатство у скромности. (Над књигом Војислава Максимовића *Понешто*).
Ћ*Змијање*, Бања Лука, 1997, II, 15, стр. 14-15.

374. ЗОРИЦА ТУРЈАЧАНИН: Респектабилни домети речи и мисли. (Војислав Максимовић: „Вук и сљедбеници”, Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, Србије, 1997).
ЋКњижевна Крајина, Бања Лука, 1997, II, 9/10, стр. 20.
375. РАНКО М. БИЛИНАЦ: Семинар за вероучитеље из Епархије дабробосанске. Семе Божје науке у младим душама.
ЋПравославље, Београд, 1.IX 1997, XXXI, 731, стр. 12.
* Поред осталог, и о говору Војислава Максимовића.
376. МАРИЦА ЛАЛОВИЋ: Интервју „Гласа српског” Војислав Максимовић, председник Клуба посланика СДС (СЗ) у парламенту РС. Опстанак под светосавском заставом.
ЋПлус Гласа српског, Бања Лука, 20. и 21.IX 1997, III, 129, стр. 2-3.
377. МИЉКО ШИНДИЋ: Ново читање књижевног наслеђа.
ЋПутеви, Бања Лука, 1997, XLIII, 3, стр. 57-61.
* О књизи Вук и сљедбеници Војислава Максимовића.
378. РАДОВАН ПОПОВИЋ: Ново у књижарским излозима. Тражење добра у недоба.
ЋПолитика, Београд, 3.XI 1997, XLIV, 30185, стр. 20.
* Поред осталог, и о књизи Вук и сљедбеници Војислава Максимовића.
379. БРАНКО МИЛАНОВИЋ: Привлачност и искушење записа (Војислав Максимовић: „Понешто”, Задужбина Петар Кочић, Бања Лука ЋБеоград, 1997).
ЋПутеви, Бања Лука, 1997, HC, XLIII, 4, стр. 75-76.
380. Љ. ТОМИЋ КОВАЧ ЋМИОДРАГ М. ВУЛИН: Максимовић Војислав.
ЋЛексикон писаца Југославије, Матица српска, Нови Сад, 1997, књ. IV, стр. 62.
381. МИТАР МИЉАНОВИЋ: Научни скуп „1847. година Ћмеђаш у историји српске духовности и културе” Година далекосежног значаја.
ЋГлас Требиња, Требиње, 20.XII 1997, бр. 842, стр. 5.
* Одржан у Требињу 31.X 1997. Завршну ријеч дао проф. др Војислав Максимовић.

382. МИОДРАГ МАТИЦКИ: Календар Просвјета Републике Српске за 1993. Годину издање Српског просвјетног и културног друштва „ПросвјетаР, Фоча, 1992.
Ћ[У књизи]: Миодраг Матицки: *Летопис српског народа: три века алманаха и календара*, Београд РНови Сад, 1997, стр. 533-543.
* Пренесено из листа „ПолитикаР, Београд, 31.VII 1993, ХС, 28665, стр. 13-14.
383. М. Р.: Научни скуп у Србињу. Православни дух у српској књижевности.
ЋГлас српски, Бања Лука, 17. и 18.V 1997, LIV, 8272, стр. 28.
* Као предсједник друштва „ПросвјетаР, у организацији скупа непосредно учествовао и Војислав Максимовић.
384. НЕДЕЉКО РУДИЋ: Духовна академија у Србињу у част првог архиепископа.
ЋГлас српски, Бања Лука, 28.I 1997, LIV 8180, стр. 8.
* На академији су бесједили Војислав Максимовић и свештеник Ранко М. Билинац.
385. САВА ЋЕКЛИЋ: Вук и сљедбеници (проф. др Војислав Максимовић, Вук и сљедбеници, СПКД „ПросвјетаР. Едиција „Просвјетино књижевно колоР. Србиње, 1997).
ЋОслобођење, Српско Сарајево, 8-9.XI 1997, LIII, НС, 173, стр. 14.
386. [СЊЕЖАН ЛАЛОВИЋ]: Делегација Народне скупштине Републике Српске боравила у Северној Ирској. Пуно разумевање за српске проблеме.
ЋГлас српски, Бања Лука, 21.II 1997, LIV, 8201, стр. 1.
* У делегацији су се налазили Драган Калинић, Никола Поплашен, Војислав Максимовић и Драгутин Илић.
387. СТРАХИЊА ЖИВАК: Нови чланови академије наука Републике Српске.
ЋЈавност, Српско Сарајево, јули 1997. #С.Ж.
* За члана Академије наука и умјетности изабран, поред осталих, и Војислав Максимовић.
388. НИКОЛА КОЉЕВИЋ: Камен по камен палача.
Ћ[Поговор књизи]: Војислав Максимовић: *Понешто*, задужбина Петар Кочић, Бања Лука, Београд, 1997, стр. 179-185.
389. ЗДРАВКА РАДУЛОВИЋ И БОЈАНА ЈЕВТИЋ: Јубилеј „Сусрета библиографа у спомен др Георгија МихаиловићаР
ЋЗаједница библиотека, Београд, 1997, XX, 1-2, стр. 90-124.
* Поред осталог и попис радова Војислава Максимовића који су објављени у зборницима са ових „СусретаР у Иињи.

1998.

390. АНОНИМ: Војислав Максимовић предсједник „ПросвјетеР.
Ћ *Српско Ослобођење*, Београд, 8.VII 1998, I, 66, стр. 4.
* Избор обављен на годишњој скупштини друштва, одржаној у
Србињу, 6. јула 1998. године.
391. АНОНИМ: Сусрети српских прозних писаца у Билећи.
Ћ *Глас Требиња*, Требиње, 3.X 1998, бр. 852, стр. 6.
* У име друштва „ПросвјетаР, сусрете је отворио Војислав
Максимовић.
392. ВЕРА БУГАРИН: Завршене Друге „Србињске духовне свечаностиР
у Србињу. Традицијом српске духовности. Војислав Максимовић:
Темељење будућности.
Ћ *Ослобођење*, Српско Сарајево, 27.V 1998, LIV, НС, стр. 19.
393. МИШО КИСИЋ: Поводом 130 година рођења Алексе Шантића.
„ОстајтеР у Невесињу.
Ћ *Примера*, Бања Лука, 1998, II, 29, стр. 33.
* Поред осталог, и о промоцији репринт издања Шантићеве збирке
На старим огњиштима, коју је приредио Војислав Максимовић.
394. Љ. К.: Српско просвјетно и културно друштво „ПросвјетаР. Четири
књиге књижевног кола.
Ћ *Ослобођење*, Српско Сарајево, 6.V 1998, LIV, С, 284, стр. 18.
* О књигама владике Николаја Велимировића, Војислава
Максимовића, Момира Војводића и Саве Ћеклића.
395. ДЕЈАН КЕРЛЕТА: Частан и благородан посао.
Ћ *Студентски лист СФ*, Српско Сарајево, 1998, I, 1, стр. 4.
* Биљешка о књизи *Понешто* Војислава Максимовића.
396. ДАЛИБОРКА МИЧИЋ: Понешто.
Ћ *Студентски лист СФ*, Српско Сарајево, 1998, I, 1, стр. 5.
* Биљешка о књизи *Понешто* Војислава Максимовића.
397. РАТКО ДЕЛЕТИЋ: Језик је хранитељ народа. Др Војислав
Максимовић: „Вук и слѣдбенициР, „ПросвјетаР, Србиње,
1998. године.
Ћ *Јединство*, Приштина, 15.VI 1998.
* Приказ.
398. ЖИВАНА ВОЈИНОВИЋ: Уз дане књиге. Гости из Републике
Српске. У Народној библиотеци „Жика ПоповићРпредстављено
прво књижевно коло „ПросвјетеРиз Србиња.
Ћ *Глас Подриња*, Шабач, 18.VI 1998, LIV, 2654, стр. 7.
* Поред осталог, и о књизи Војислава Максимовића „Вук и
слѣдбенициР.

1999.

399. АНОНИМ: Календар „ПросвјетаР.
Ћ*Политика*, Београд, 28.VIII 1999, XCVI, 30835, стр. 24.
* Биљешка о Календару Просвјета 1998Ћ1999. који је приредио
Војислав Максимовић.
400. АНОНИМ: Представљање календара „ПросвјетеР.
Ћ[У билтену] *Радујмо се Ђурђевдану и прољећу*, Лакташи, 1999,
бр. 1, стр. 8-9.
* Календар Просвјета за 1998Ћ1999. представила је у Лакташима
Мирјана Влајисављевић.
401. МИРЈАНА ВЛАЈИСАВЉЕВИЋ: Промоција Календара
„ПросвјетаР за 1996.
Ћ*Вишеградска стаза. Зборник радова и докумената*. Број 2.
Вишеград, 1999, стр. 13-16.
402. Ж. В.: Представљен „ПросвјетинР календар.
Ћ*Ослобођење*, Српско Сарајево, 9.VI 1999, LV, НС, 341, стр. 16.
403. САВА ЂЕКЛИЋ: Промоција другог (=првог) „ПросвјетиногРкола.
(Сабрана дјела владике Николаја Велимировића; „Вук и
сљедбенициР. проф Др Војислава Максимовића; „Чувар извора
говораРМомира Војводића).
Ћ*Вишеградска стаза. Зборник радова и докумената*. Број 2.
Вишеград, 1999, стр. 214-219.
404. МИХАИЛО Б. ЈЕРЕМИЋ: Богата народна читанка. Календар
„ПросвјетаР за1998. и 1999. годину.
Ћ*Глас српски*, Бања Лука, 22.I 1999, LVI, 8776. Прилог, Култура,
бр. 31, стр. I.
405. СЊЕЖАНА СЕКУЛИЋ: Интервју. Др Војислав Максимовић,
председник Српског просветног и културног друштва „ПросвјетаР.
Делимо судбину народа.
Ћ*Српско Ослобођење*, Београд, 3.III 1999, II, 135, стр. 4-5.
* Интервју није потписан.
406. МИРОЉУБ ЈОКОВИЋ: О аутору.
Ћ[У књизи]: Војислав Максимовић: *Старина и савременост*,
Рашка школа, Београд, 1999, стр. 184-186.
* Биографија Војислава Максимовића.

407. ТИОДОР РОСИЋ: [Огледи о српској култури Војислава Максимовића...].
Ћ[У књизи]: Војислав Максимовић: *Старина и савременост*, Рашка школа, Београд, 1999, стр. [192].
* Биљешка о књизи.
408. МИХАИЛО Б. ЈЕРЕМИЋ: У СЛАВУ МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА. Календар „Просвјета” за 1998. и 1999. годину, Главни одбор СПКД „Просвјета”, Србиње.
Ћ*Српска вила*, Бијељина, 1999, V, 10, стр. 161-164.
409. СЊЕЖАН ЛАЛОВИЋ: Разговор о СКД „Просвјета” др Максимовића, са предсједником друштва. Заштитник духовности и традиције.
Ћ*Глас интелектуалаца*, Српско Сарајево, 1999, I, 7-8, стр. 19-20.
410. РАДОВАН ПОПОВИЋ. Ново у књижарским изложима. Косово Ћ Иконарства.
Ћ*Политика*, Београд, 15.XI 1999, XCVI, 30915, стр. 22.
* Поред осталог, и о књизи *Старина и савременост* (1999) Војислава Максимовића.
411. МИРОЉУБ ЈОКОВИЋ: Култура као начин опстојања. Војислав Максимовић, *Старина и савременост*, Рашка школа, Београд, 1999.
Ћ*Српски језик*, Београд, 1999, IV, 1-2, стр. 895-899.
412. ДУШАН ПРАЋА: Велика српска читанка („Просвјетин” календар за 1998/99. годину).
Ћ*Ослобођење*, Српско Сарајево, 13.I 1999, LV, HC, 320, стр. 16.
* Осврт.
413. СЊЕЖАНА СЕКУЛИЋ: СПКД „Просвјета”, Ћседница Главног Одбора. Увек може боље.
Ћ*Српско ослобођење*, Београд, 10.III 1999, II, 136, стр. 16.
* Извјештај са сједнице Главног одбора, којом је руководио Војислав Максимовић.
- 2000.
414. АНОНИМ: Др Војислав Максимовић.
Ћ*Помак*, Лесковац, 2000, V, 17/18, стр. 4.
* Биографија.

415. АНОНИМ: Предсједник Владе Србије и потпредседник СПС примио ректоре универзитета у Београду и Српском Сарајеву. *Ћ Политика*, Београд, 13.IV 2000, ХСVII, 31059, стр. 14.
* Мирко Марјановића и Никола Шаиновић примили ректоре Јагоша Пурића и Војислава Максимовића.
416. СЛОБОДАН РИСТАНОВИЋ: Књижевник Војислав Максимовић... *Ћ[У књизи]: Река Дрина и Подриње*, Београд, 2000, стр. 122.
* Кратка биографија. Потписано са: С.Р.
417. ТИОДОР РОСИЋ: Високи етички циљеви. Војислав Максимовић: Старина и савременост, Рашка школа, Београд, 1999.
Ћ Књижевне новине, Београд, 1. и 15.II 2000, LII, 1005-1006, стр. 14.
418. СЊЕЖАН ЛАЛОВИЋ: На универзитету у Српском Сарајеву. Нови ректор Бориша Старовић.
Ћ Политика, Београд, 17.IV 2000, ХСVII, 31063, стр. 17; *Ћ Српско Ослобођење*, Пале, 19.IV 2000, III, 186, стр. 22.
* Нови ректор изабран умјесто Војислава Максимовића коме је истекао мандат. Потписано са: С. Л.
419. СЊЕЖАНА СЕКУЛИЋ: Културна панорама Српског Сарајева. Хлеба и игара!
Ћ Српско Ослобођење, Српско Сарајево, 26.IV 2000, III, 187/188, стр. 14.
* Поред осталог, и о промоцији књиге *Старина и савременост* Војислава Максимовића на Филозофском факултету на Палама о којој је говорио проф. др Сава Ћеклић.
420. РАДОСЛАВ БРАТИЋ: Вук и сљедбеници.
Ћ[У књизи]: Радослав Братић: Писац и документ, Рашка школа, Београд, 2000, стр. 185-192.
* Оглед о књизи Војислава Максимовића.
421. АНЋЕЛКА ЦВИЈИЋ: Сећање на академика Славка Леовца. Стваралац племенитих идеја.
Ћ Политика, Београд, 8.IX 2000, ХСVII, 31204, стр. 25.
* Комеморација у Удружењу књижевника Србије у Београду, на којој је говорио и Војислав Максимовић.
422. ЖИВОРАД ЈАНКОВИЋ: Једна успела ретроспектива. Војислав Максимовић, Стари српски писци, Пале *Ћ Србије*.
Ћ Православље, Београд, 1-15.VIII 2000, XXXIV, 801-802, стр. 4.
* Приказ.

423. ВЕЉКО СТАМБОЛИЈА: Молитва за народ.
ЋБагдала, Крушевац, 2000, XLII, 446, стр. 31-35.
* Оглед о збирци пјесама *Поднебља* Војислава Максимовића.
424. САВА ЋЕКЛИЋ: о НОВИМ Просвјетиним календарима (1992Ћ 1999).
Ћ[У књизи]: Сава Ћеклић: *Књиге, људи, простори*, Рашка школа, Београд, 2000, стр. 31-74.
* Под заједничким насловом, објављени су појединачни осврти на „ПросвјетинеЋ календаре, које је приредио Војислав Максимовић.
425. САВА ЋЕКЛИЋ. Документовано и умјетнички снажно (проф. др Војислав Максимовић, Вук и сљедбеници, СПКД „ПросвјетаЋ Едиција Просвјетино књижевно коло, Србиње, 1997).
Ћ[У књизи]: Сава Ћеклић: *Књиге, људи, простори*, Рашка школа, Београд, 2000, стр. 99-107.
426. АЊЋЕЛКА ЦВИЈИЋ: Старина и савременост. Књига научне истине. О многоструком значају дела Војислава Максимовића, о пресудним биткама на пољу културе и националног опстанка.
Ћ*Политика*, Београд, 15.IV 2000, XCVII, 31061, стр. 30.
* Поводом промоције књиге *Старина и савременост* Војислава Максимовића у Удружењу књижевника Србије у Београду.
Потписано са: А.Ц.
427. РАДОВАН ПОПОВИЋ: Ново у књижарским излозима. Стари српски писци.
Ћ*Политика*, Београд, 26.VI 2000, XCVII, 31130, стр. 22.
* Осврт на књигу Војислава Максимовића.
- 2001.
428. АНОНИМ. Часописи. „СавременикЋ осавременицима.
Ћ*Вечерње новости*, Београд, 16.IX 2001, XLVIII, стр. 16.
* У биљешци о часопису, споменут је и Војислав Максимовић као аутор текста о Душану Ћуровићу.
429. РАДОСЛАВ БРАТИЋ: У сусрет стогодишњици „ПросвјетеЋ. Ћувар српског имена.
Ћ*Политика*, Београд, 4.VIII 2001, XCVIII, 31527, стр. 18.
* Поред, осталих, спомиње се и Војислав Максимовић.

430. ЗОРАН РАДИСЛАВЉЕВИЋ: Ћоровићеви сусрети писаца и историчара. Најбоља књига „Нестајање”
Ћ*Политика*, Београд, 11.IX 2001, ХСVIII, 31560, стр. 13.
* Потписано са: З. Р. У Жирију за додјелу награде књизи
Нестајање Антонија Исаковића, поред, осталих, и Војислав Максимовић.
431. РАДОВАН ПОПОВИЋ: Ново у књижарским изложима.
Ћ*Политика*, Београд, 22.X 2001, ХСVIII, 31601, стр. 16.
* Поред осталог, осврт на књигу Војислава Максимовића: *Васо Пелагић*, Српско Сарајево ЋБања Лука, 2001.
432. РАДОВАН ПОПОВИЋ: Ново у књижарским изложима. Споменица Јовану Дучићу. Обимну књигу (више од 1.200 страна) приредио Војислав Максимовић.
Ћ*Политика*, Београд, 12.XI 2001, ХСVIII, 31622, стр. 16.
433. ЈЕЛИЦА АНТЕЉ: У Требињу одржане Дучићеве вечери поезије. Лауреат Мирослав Максимовић... Представљена „Споменица” Јована Дучића, аутора Војислава Максимовића.
Ћ*Политика*, Београд, 22.X 2001, ХСVIII, 31601, стр. 16.

2002.

434. МИРОЉУБ ЈОКОВИЋ: Промоција књиге „Старина и савременост” проф. др Војислава Максимовића.
Ћ*Вишеградска стаза. Зборник радова и докумената са „Вишеградских стаза—1999, 2000. и 2001—*, Вишеград, 2002, стр. 75-80.
435. ТИОДОР РОСИЋ: [Промоција књиге „Старина и савременост” проф. Др Војислава Максимовића].
Ћ*Вишеградска стаза. Зборник радова и докумената са „Вишеградских стаза 1999, 2000. и 2001—*, Вишеград, 20001, стр. 81-83.
436. САВА ЋЕКЛИЋ: Промоција „Просвјетиног календара”
Ћ*Вишеградска стаза. Зборник радова и докумената са „Вишеградских стаза 1999, 2000. и 2001—*, Вишеград, 2002, стр. 85-88.
* О „Просвјетином” календару за 1998. и 1999, који је приредио Војислав Максимовић.

437. РАНКО ПРЕРАДОВИЋ: Свеукупност погледа на Васу Пелагића (над књигом професора др Војислава Максимовића: Васо Пелагић, издавачи „Ослобођење“, Српско Сарајево и КЗ „Васо Пелагић“, Бања Лука, 2001).
ЋВишеградска стаза... Вишеград, 2002, стр. 201-203.
438. СЛАВИЦА ВАСИЉЕВИЋ-ИЛИЋ: Нова сазнања о Пелагићу (Војислав Максимовић, Васо Пелагић (1838-1899), КЗ Васо Пелагић ЋОслобођење, Српско Сарајево, Бања Лука, 2001).
ЋКрајина, Бања Лука, 2002, I, 3, стр. 283-285.
* Приказ.
- 2003.
439. АНОНИМ: Признање Максимовићу и Михаљчићу.
ЋПолитика, Београд, 27.VIII 2003, С, 32258, стр. Б4.
* О додјели награде „Владимир Ћоровић“ у Гацку.
440. ШЋЕПАН АЛЕКСИЋ. Почину Ћоровићеви сусрети писаца и историчара. Вриједности које не тамне.
ЋГлас Српске, Бања Лука, 19.IX, 2003, LXI, 10, 181, стр. 15.
* Поред осталог и о додјели награде „Владимир Ћоровић“ Војиславу Максимовићу и Раду Михаљчићу.
441. ШЋЕПАН АЛЕКСИЋ: Отворени Ћоровићеви сусрети писаца и историчара. Саплитање о рушевине историје.
ЋГлас Српске, Бања Лука, 20. и 21.IX 2003, LXI, 10182, стр. 11.
* Поред осталог, и о писму које је Сусретима упутио Војислав Максимовић.
442. ЗОРАН РАДИСАВЉЕВИЋ: Ћоровићеви сусрети писаца и историчара.
ЋПолитика, Београд, 22.IX 2003, С1, 32284, стр. Б5.
* Поред осталог, и о додјели награде „Владимир Ћоровић“ Војиславу Максимовићу.
443. Р.Г. ЋЈ.К.: У Гацку завршен научни скуп српских историчара. Двоструко признање.
ЋВечерње новости, Београд, 23.IX 2003, L, стр. 28.
* О додјели награда „Владимир Ћоровић“ Војиславу Максимовићу и Раду Михаљчићу.
444. БРАНКО КОПРИВИЦА: Живот и рад митрополита Саве Косановића.
ЋДан, Подгорица, 18.X 2003, V, 1692, стр. 31.
* Осврт на књигу Војислава Максимовића.

445. БОРЈАНКА ТРАЈКОВИЋ: „ПросвјетинѢ стогодишњи поменик. (Др Војислав Максимовић: „Библиографија друштва „Просвјета“ 1902–2002, Српско Сарајево, 2002).
Ћ *Сусрети библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића (Зборник радова са научног скупа одржаног 15. новембра 2002. године)*, Народна библиотека „Др Ђорђе Наташевић“ Инђија, 2003, стр. 223-226.
* Осврт на књигу.
- 2004.
446. МИХАИЛО ШЋЕПАНОВИЋ: Монумент-књига (Споменица Јовану Дучићу поводом преноса његових остатака из Либертвила у Требиње 2000. године. Приредио и предговор написао проф. др Војислав Максимовић. Требиње: Савјет за пренос земних остатака Јована Дучића, 2001, 1253 стр.).
Ћ *Нова зора*, Билећа, 2004, I, 1, стр. 267-271.
447. РАДОВАН ПОПОВИЋ: Ново у књижарским изложима. Традиција и авангарда.
Ћ *Огледи Радована Вучковића. Ћ „Теорија библиографије“ Војислава Максимовића. Ћ Роман Драгана Драгојловића. Ћ Политика*, Београд, 7.VI 2004, CI, 32533, стр. Б5.
* Осврти.
448. ЂОРЂЕ ПИЉЕВИЋ: Научно и национално дело академика Војислава Максимовића.
Ћ *Зборник Српска проза данас. Културна и духовна историја Херцеговине*, СПКД „Просвјета“, Билећа Ћ Гацко, 2004, стр. 252-261.
* Бесједа приликом уручивања награде „Владимир Ђоровић“ у Гацку, 21.IX 2003, године.
449. С. Т.: Добитници Вукове повеље.
Ћ *Политика*, Београд, 6.XI 2004, CI, 32688, стр. 16.
* Међу добитницима у Лозници и Војислав Максимовић.
450. Р. ГУ ТИЋ. Овог викенда у Билећи и Гацку традиционална манифестација. Писци и историчари.
Ћ *Вечерње новости*, Београд, 17.IX 2004, LI, стр. 26.
* Најава манифестације на којој треба да учествује, поред других и Војислав Максимовић.

451. ЗОРАН РАДИСАВЉЕВИЋ: Ћоровићеви сусрети писаца. Најбољи роман „МихаилР.
Р*Политика*, Београд, 31.VIII, 2004, CI, 32621, стр. 16.
* У жирију за додјелу награде роману „МихаилР Бранка
Брђанина Бајовића, поред других, био и Војислав Максимовић.
452. БОРЈАНКА ТРАЈКОВИЋ: Узорни библиографски уџбеник.
Проф. Др Војислав Максимовић: Основе теорије библиографије са
примјерима, Филозофски факултет Универзитета у Српском
Сарајеву, Пале, 2003.
Р*Годишњак Народне библиотеке Србије*, Београд, 2004, 1,
стр. 361-363.
453. ВАСИЛИЈЕ КАЛЕЗИЋ: О једном прећуткивању. Јован Дучић:
песник или икона.
Р*НИН*, Београд, 23.XII 2004, бр. 2817, стр. 58.
* Напад на *Споменицу Јовану Дучићу*, коју је приредио Војислав
Максимовић.
454. МИЋО ЦВИЈЕТИЋ: Литерарна изворишта и модерни узлети
(Војислав Максимовић: *Некад и сада*, Свјетлост, Сарајево, 1973).
Р[У књизи]: Мићо Цвијетић: *Критике и коментари*, Књижевна
задруга, Бања Лука, 2004, стр. 32-36.
* Пренесено из „Књижевне речиР, Београд, 1974, III, 31, стр. 17.

2005.

455. АНОНИМ: Добрилу Ненадићу Ћоровићева награда. Победили
„ПобједнициР.
Р*Вечерње новости*, Београд, 7.IX 2005, LI, стр. 26.
* Војислав Максимовић члан жирија за додјелу награде
„Светозар ЋоровићР.
456. ЗОРАН РАДИСАВЉЕВИЋ: „ЋоровићР Ненадићу .
Р*Политика*, Београд, 7.IX 2005, CII, 32988, стр. 16. #З.Р.
* У жирију за награду „Светозар ЋоровићР, коју је добио
Добрило Ненадић, био је и Војислав Максимовић.
457. ЗОРАН РАДИСАВЉЕВИЋ: Судбина народа.
Р*Политика*, Београд, 7.XI 2005, CII, 33049, стр. 16.
* Осврт на роман „Будна браћаР Војислава Максимовића.
458. ЗОРАН РАДИСАВЉЕВИЋ: Беседе о Кочићу.
Р*Политика*, Београд, 19.IX 2005, CII, 33000, стр. 16. #З.Р.
* Биљешка о књизи *Бесједе о Кочићу*, коју је приредила Ружица
Шукало (Бања Лука, 2005), у којој је објављена и бесједа
Војислава Максимовића о Петру Кочићу.

459. ШЋЕПАН АЛЕКСИЋ: Отворени Ћоровићеви сусрети писаца и историчара у Билећи. Духовна снага и окрепљење.
ЋГлас Српске, Бања Лука, 24. и 25.IX 2005, LXIII, 793, стр. 18.
* Поред осталог, и о промоцији романа *Будна браћа* Војислава Максимовића.
460. СРЕТЕН ВУЈКОВИЋ: Богата интелектуална наративност (Војислав Максимовић: *Будна браћа*, Српско просвјетно и културно друштво „ПросвјетаЃ, Иточно Сарајево, 2005).
ЋСловеса, Бања Лука, 2005, V, 9, стр. 310-318.
* Приказ.
461. БОРЈАНКА ТРАЈКОВИЋ: „ПросвјетинЃ стогодишњи поменик (Др Војислав Максимовић: Библиографија друштва „ПросвјетаЃ 1902Ѓ2002, Српско Сарајево, 2002).
ЋВишеградска стаза. Зборник радова и докумената са „Вишеградских стаза—2002, 2003. и 2004. Број 4. Вишеград, 2005, стр. 33-37.
* Приказ.
462. Р.М. Књижевни сусрети „Пјесничка ријеч на извору ПивеЃпочели јуче у Плужинама. Из историје у традицију.
ЃПобједа, Подгорица, 23.VII 2005, LXI, 14232, стр. 6.
* Поред осталог, и о саопштењу Војислава Максимовића о „Одјекивању Бојовог гласа у српској народној традицији и збилиЃ.
463. [ДРАГО Т. ПАНТИЋ]: Програм трећег Вуковог педагошког сабора.
ЃПросветни преглед, Београд, 3.XII 2005, LXI, 2280(39), стр. 6.
* Војислав Максимовић предсједник жирија за додјелу „Вукове повељеЃ. Најављено и његово саопштење „Јован Цвијић о анексији Босне и ХерцеговинеЃ.

2006.

464. АНОНИМ: Сусрети писаца и историчара у Херцеговини.
„ЃоровићевиЃ ив Билеће.
ЃВечерње новости, Београд, 23.IX 2006, LIII, стр. 28.
* Поред осталог и о додјели споменице Војиславу Максимовићу.

465. ЈАСНА ЛАЗАРЕВИЋ: Најновији „Календар“ (Календар *Просвјета* 2006. година, приређивач проф. др Војислав Максимовић, Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, Пале, 2006).
Ћ *Радови Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву*, Пале, 2006, бр. 8, стр. 615-6127.
* Приказ.
466. В. С. Књижевни сусрети „Пјесничка ријеч на извору Пиве“
Симпозијум о дјелу Косте Радовића.
Ћ *Побједа*, Подгорица, 23.VII 2006, LXII, 14592, стр. 2.
* Међу учесницима Симпозијума о Кости Радовићу је био и Војислав Максимовић.
467. ЗОРАН РАДИСАВЉЕВИЋ: Ћоровићеви сусрети писаца.
Признања Ногу и Петровићу.
Ћ *Политика*, Београд, 22.VIII 2006, СШ, 33330, стр. 27.
* У ужем избору за награду „Светозар Ћоровић“ био је и роман „Будна браћа“ Војислава Максимовића.
468. МИЛУТИН ТИЈАНИЋ: Војислав Максимовић: „Будна браћа“
Прошлост и будућност српског народа.
Ћ *Српске новине Огледало*, Београд, 18.I 2006, бр. 65, стр. 25.
469. НИКОЛА АСАНОВИЋ: На крстоликом размеђу (Војислав Максимовић: *Будна браћа*, СПКД „Просвјета“, Пале 2005).
Ћ *Календар Просвјета* 2006, Пале, 2006, стр. 470-472.
470. ВИКТОР Б. ШЕЋЕРОВСКИ: Огледало духовног наслеђа.
Календар „Просвјета“, Пале 2006.
Ћ *Књижевне новине*, Београд, 2006, LVIII, 1129, стр. 21.
* Осврт.
471. МОМЧИЛО ГОЛИЈАНИН: Духовна разгледница Херцеговине (Војислав Максимовић, *Будна браћа*, „Просвјета“, И Сарајево, 2005).
Ћ *Нова зора*, Билећа Ћ Гацко, 2005/2006, бр. 8/9, стр. 387-391;
Момчило Голијанин: *Трагање за љепотом и смислом*, Свет књиге, Београд, 2006, стр. 103-109.
* Приказ романа *Будна браћа*.
472. ВАСИЛИЈЕ ШАЈИНОВИЋ: Зашто Република Српска још нема антологију ратне лирике (1990-2000) (5). Историја могућа једино у језику.
Ћ *Видици*, Добој, 16.XI 2006, бр. 132, стр. 20.
* Оглед о Војиславу Максимовићу.

473. ВАСИЛИЈЕ ШАЈИНОВИЋ: Зашто Република Српска још нема антологију ратне лирике (1990-2000) (6). Истински пјесници су увијек патриоти.
Ћ *Видици*, Добој, 7. XII 2006, бр. 133, стр. 21.
* Оглед о Војиславу Максимовићу.
474. Б. СТОЈАКОВИЋ И М. РАДОВИЋ: Научни скуп о светињама Шћепан Поља. Споменици и ктитори.
Ћ *Политика*, Београд, 28. IX 2006, СП, 33367, бр. 16.
* Поред осталог, и о учешћу Војислава Максимовића на томе скупу, који је одржан у Плужинама (Пива).
- 2007.
475. АНОНИМ: Хроника. [У уторак, 26. јуна].
Ћ *Књижевне новине*, Београд, 2007, LIX, 1143-1144, стр. 23.
* О промоцији збирке пјесама *Седам прекора о хладноћи* Душице Илин, на којој је, поред осталих, говорио и Војислав Максимовић.
476. САВА ЋЕКЛИЋ: Стварност и вјечито значење (Календар Просвјета за 2007. годину Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“, Пале, 2007. године. Приређивач проф. др Војислав Максимовић.
Ћ *Српска вила*, Бијељина, 2007. XIV, 25, стр. 125-133.
* Приказ.
477. МИЉУРКО ВУКАДИНОВИЋ: Магазин за народни живот. Календар Просвјета 2007. године, „Просвјета“, Пале, 2007.
Ћ *Књижевне новине*, Београд, 2007, LIX, 1143-1144, стр. 22.
* Приказ.
478. ВИКТОР Б. ШЕЋЕРОВСКИ: Промоција на поетски књиги. Поезија со сагласена мисловност.
Ћ *Македонска виделина*, Панчево, 2007, II, 7, стр. 22. #В.Б.Ш.
* Промоција збирке *Седам прекора о хладноћи* Душице Илин у сали Удружења књижевника Србије у Београду, на којој је Ћ поред осталих Ћ говорио Војислав Максимовић.
479. ВАСИЛИЈЕ ШАЈИНОВИЋ: Вријеме српског буђења (Професор др Војислав Максимовић Ћ корифеј обнове културних вриједности српског народа у Босни и Херцеговини).
Ћ *Значења*, Добој, 2007, бр. 58/59, стр. 367-371.
* Оглед.

480. МИЛАН Д. ЛАЗИЋ: Календар Просвјета 2006.
Ћ *Отаџбина*, Београд, 2007, бр. 6, стр. 84.
* Осврт.
481. МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ: Православни дух српске књижевности (Војислав Максимовић, *Поводи и разлози*, Књижевна задруга, Бања Лука, 2005, 290 стр.).
Ћ *Зборник за српски језик, књижевност и умјетност*, Бања Лука, 2006/2007, VI/VII, 3/4, стр. 459-462.
* Приказ.
482. СЛОБОДАН НАГРАДИЋ: Књига народног искуства, памћења и мудрости („Просвјетин“ календар за 2006. г., СПКД „Просвјета“, Источно Сарајево, 2006).
Ћ *Слободан Наградић: О српској „Просвјети“*—Бања Лука, 2007, стр. 130-133.
483. СЛОБОДАН НАГРАДИЋ: Обимно, расноврсно и корисно Календар „Просвјета“ за 1994. и 1995. годину, СПКД „Просвјета“ Сарајево, приређивач: проф. др В. Максимовић, Србиње, 1994.
Ћ *Слободан Наградић: О српској „Просвјети“*—Бања Лука, 2007, стр. 69-71.
* Пренесено из листа „Западна Србија“ Бања Лука, 1996, бр. 16, стр. 30.
- 2008.
484. ЗОРАН РАДИСАВЉЕВИЋ: Први број часописа „Видело“. Ћ *Политика*, Београд, 27. II 2008, CV, 33874, стр. 17.
* Вијест о покретању часописа, у коме се налази и прилог Војислава Максимовића. Потписано са: З.Р.
485. САВА ЋЕКЛИЋ: Књига исповијести (Војислав Максимовић, До дана данашњег, Сипа, Београд, 2008. године).
Ћ *Српска вила*, Бијељина, 2008, XV, 27, стр. 147-151.
* Осврт на збирку приповиједања *До дана данашњег*.
486. НИКОЛА АСАНОВИЋ: На крстоликом размеђу (Војислав Максимовић, Будна браћа, СПКД „Просвјета“, Пале, 2005).
Ћ *Вишеградска стаза. Зборник радова и докумената са „Вишеградских стаза, 2005, 2006. и 2007*, Вишеград, 2008, стр. 48-50.
* Ријеч на представљању књиге „Будна браћа“ Војислава Максимовића на „Вишеградској стази“, 4. јуна 2006. године. Исти текст је објављен у „Календару Просвјета 2006“, Пале, 2006, стр. 470-472.

487. БОЖИДАР МЛАДЕНОВИЋ. „ПросвјетинѢ календар за 2008. (Годишња публикација Српског просвјетног и културног друштва „ПросвјетаѢ из Републике Српске).
Т Помак, Лесковац, 2008, XIII, 41-42, стр. 33.

* Осврт на садржај календара.

2009.

488. САВА ЋЕКЛИЋ: Календар „ПросвјетаѢ, Српско просвјетно и културно друштво „ПросвјетаѢ, Тале, 2008. године (приређивач проф. др Војислав Максимовић).

Т Српска вила, Бијељина, 2009, XVI, 29, стр. 153-162.

* Приказ.

489. САВА ЋЕКЛИЋ: Испод патине времена (Календар „ПросвјетаѢ, Српско просвјетно и културно друштво „ПросвјетаѢ, Тале, 2009. године, приређивач проф. др Војислав Максимовић.

Т Српска вила, Бијељина, 2009, XVI, 30, стр. 169-177.

* Приказ.

БИБЛИОГРАФСКИ ПУТОКАЗИ ПРОФЕСОРА ВОЈИСЛАВА МАКСИМОВИЋА

Теорију и историју српске библиографске литературе својим делима значајно је обогатио проф. Војислав Максимовић. Одани посвећеник науци и стваралаштву, библиографија је његов судбински пратилац.

Кратко скицирање његовог професионалног пута открива трајну повезаност са библиографијом његовој теоријском и практичном виду. Научно-истраживачки и библиографски рад започео је у Институту за књижевност у Сарајеву 1969. године. Тада су и настали његови први библиографски радови. Универзитетску каријеру започео је на сарајевском Филозофском факултету избором за доцента 1975. године, где је предавао предмете: Европски класични роман, Југословенске књижевности и Библиографију. Када је 1986. године на Одсјеку за општу књижевност и библиотекарство основана катедра за последипломски студиј, професор Војислав Максимовић је предавао Библиографију. И на обновљеном Универзитету у Српском Сарајеву, на Филозофском факултету, предавао је Основе библиографије, уз Стару српску књижевност и Европски класични роман. После одласка у пензију, на магистарским студијама из библиотекарства ангажован је као предавач за предмете Теорија, методика и техника научноистраживачког рада и Историја библиографије.

У богатом књижном сабирнику проф. Максимовића можемо уочити неколико тематских кругова које чине окосницу његовог библиографског рада. У врхунска стручна остварења спадају књиге, есеји и студије из теорије библиографије. Потом следе тематске и персоналне библиографије. Низ референтних текстова посвећен је значајнијим личностима из српске књижевне, културне и националне историје и историје библиотекарства и библиографије.

Почетни библиографски радови проф. Максимовића за предмет имају књижевно дело Калмија Баруха. Прва је *Библиографија радова Калмија Баруха* објављена је у сарајевском часопису "Живот", 1972. године, а исте године *Библиографија* је заједно са *Литературом о Калмију Баруху* штампана уз Барухова *Изабрана дјела* у едицији сарајевске "Свјетлости". Уследила је и прва књига. Радећи у Институту за књижевност, Војислав Максимовић је у коауторству са Мирјаном Богавац и Луком Шекаром сачинио *Библиографију радова о народној књижевности*. Одјељење за књижевност и умјетност Академије наука и умјетности Босне и Херцеговине

* trajkovic.bor@sbb.rs

штампало је ову књигу као самостално издање 1972. године. Реч је о резимираној библиографији радова о народној књижевности, који су објављени у југословенским часописима до 1941. године. Библиографија има 603 библиографске јединице.

Научно усавршавање, ангажовање на Филозофском факултету у Сарајеву и вишедеценијски посао универзитетског професора, широко поље интересовања и изучавање књиге, библиотека и знаменитих личности у огледалу историје, професора Максимовића упућују на студиозни рад на библиографији.

Представићемо овде оне књиге које стоје на прочељу његовог библиографског сабирника. Пратећи развој теоријске библиографске мисли у нас и мале домете наше теорије библиографије, проф. Максимовић је уочио недостатак синтетичких библиографских текстова теоријског карактера и указао да њено успорено кретање смета афирмацији струке у оквирима развоја других научних дисциплина. Када је 1987. године објављен уџбеник *Основе библиографије са примјерима* професора Војислава Максимовића у издању Народне библиотеке Србије, српска библиографска литература је добила савремен и драгоцен приручник.

Како је тираж првог издања уџбеника убрзо исцрпљен, осетила се потреба за новим издањем. *Основе библиографије са примјерима: друго допуњено издање* објавио је 2003. године Филозофски факултет Универзитета у Српском Сарајеву, у едицији *Библиотека огледи и студије* (Књига 3), а печатано је у Штампарији Српске патријаршије у Београду у 500 егземплара.

Књижевни историчар, библиограф Ћ истраживач, теоретичар и практичар, академик професор Војислав Максимовић, пратећи нове библиографске токове, нашој стручној јавности представио је допуњено и знатно проширено издање. Ово издање уџбеника библиографије проф. Максимовића треба схватити и као намеру да се ублажи читити несклад у броју објављених библиографија и библиографских приручника.

Као стручњак који суверено влада материјом, аутор је у широком замаху обухватио два основна тока науке о библиографији: научноистраживачки и примењени. Имајући у виду нова теоријска сазнања, као и библиографска издања настала у међувремену, проф. Максимовић је учинио неопходне допуне и друго издање уџбеника информативно ојачао. Обимније допуне прочитије су у другом поглављу књиге, које је обogaћено са десет нових библиографских примера.

Теорија библиографије, којом започиње њено озбиљно представљање, заокружује савремена научна сазнања. Јасно и прецизно дефинисани су појам, предмет, циљеви и методи библиографског истраживања; форма, облик и распоред библиографских јединица, као и пратећи инструменти сваке библиографије: регистри или индекси. За истраживаче је од посебног значаја израда специјалних библиографија, као незаобилазни методолошки поступак у изради сваког научног рада. Отуда је било неопходно

појединачно представљање основних типова специјалних библиографија и то од приступа грађи и начина израде, до обликовања у чврсту и компактну форму темељну на поузданим изворима.

Употребна вредност сваке библиографије, посматрано кроз визуру корисника, зависи од њене *читљивости*. Усвојени међународни стандарди за библиографски опис, грађу која се описује чине препознатљивом, без обзира на језик и писмо. Аутор је зато у ово издање уџбеника уврстио нове библиографске стандарде који су у међувремену усвојени.

Основна теоријска закључивања која је проф. Максимовић изнео, утемељена су у вишедеценијском библиографском раду, а њихови резултати потврда су библиографског континуитета на историјским југословенским просторима. Различити примери практичног библиографског рада, њихово представљање и тумачење, изложени су у другом поглављу књиге. Овај одељак је обogaћен новим библиографским примерима, тако да се број приказаних књига у овом издању уџбеника попео на двадесет пет. Неки припадају самом врху библиографске литературе, као на пример: *Енглеска библиографија о источном питању* Војислава Јовановића Марамбоа, *Погодинова Руско – српска библиографија: 1860–1925*, *Библиографија Српског књижевног гласника: 1901–1914*. Љубице Ђорђевић и *Панчевачка библиографија: 1833–1960*. Миодрага Живанова.

Несумњиво најистакнутије место у приручнику заузима *Српска библиографија: књиге 1968–1944*. Када су се 1989. године појавила прва два од двадесет планираних томова ове библиографије, *био је то догађај који је требало упамтити* вели професор Максимовић. Објављивање српске ретроспективне библиографије књига издвојило нас је од оних малобројних народа који још увек нису сабрали своје писане трагове. Ова библиографија сублимише наше колективно памћење и најпоузданије је сведочанство о нашим историјским и културним коренима. Проф. Максимовић је био један од рецензената *Српске библиографије* књига од 1. до 16. тома и члан Уређивачког одбора.

Основе теорије библиографије са примјерима (изд. 1987, 2003) академика Војислава Максимовића стручни је приручник прве врсте у нас. Ова књига није само неопходан уџбеник високошколцима, већ и драгоцен библиографски путоказ свим људима од науке и пера који се баве истраживачким радом. Ако је неспорно да сваки озбиљан научни рад почиње и завршава библиографијом, ова књига је незаобилазан и драгоцен сапутник у таквом послу.

Друга књига коју издвајамо улази у ред најбољих библиографија у нас. Реч је о *Библиографији друштва „Просвјета“: 1902–2002*, објављеној поводом стогодишњице Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“. Књигу је издало Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, у Српском Сарајеву 2002. године, у „Просвјетином“ књижевном колу (коло треће, књига 7). У близо две хиљаде библиографских јединица проф. Максимовић је сместио „Просвјетине“ столетне штампане трагове.

У бурној историји српског народа у XX веку, мало је културних институција претрајало до данашњих дана. Још је мање оних које после свих ратних погрома и политичких диктатура у свој летопис могу да упишу стогодишњицу. Научни скуп историчара под називом "Сто година „Просвјете" и њених знаменитих личности", одржан у Гацку од 19. до 23. септембра 2002. године, валидно и компетентно, у светлу историјских чињеница, оценио је улогу и значај СПКД „Просвјете" за српски народ у минулом столећу. Књига која је била најчешће цитирана, и која је представљала обавезни приручник и подсетник за све учеснике скупа, била је *Библиографија друштва „Просвјета": 1902–2002*, академика Војислава Максимовића.

Библиографија друштва „Просвјета": 1902–2002. својеврсни је поменик Друштва и сабирник штампаних и објављених радова који су писана сведочанства и потврда једновековног деловања „Просвјете". Намера аутора била је да на једном месту окупи све резултате „Просвјетиног" издавачког неимарства и одјек који је „Просвјетина" продукција изазвала.

Посао око израде овакве врсте библиографије приметан је и подразумевао је напоран истраживачки поступак. Циљ који је аутор себи поставио – израда опште, исцрпне библиографије једног културног друштва које живи један век Ћ био је велики изазов и тражио је врсног истраживача и стручњака. Сложени посао прикупљања грађе за *Библиографију* подразумевао је изванредно познавање историјских, друштвених и културних прилика и околности у којима је деловало Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета". Чињеница да је један од најбољих зналаца историје друштва „Просвјета" и биограф његових најзнаменитијих личности, умногоме је помогла проф. Максимовићу да уради овако сложен библиографски посао.

Сређивање обимне и тематски разноврсне библиографске грађе, представљало је посебан изазов за аутора. Разврставање грађе тематски, зависно од садржаја публикације, у хронолошком низу Ћ представљало је најлогичнији и најпрегледнији поступак.

Библиографију друштва „Просвјета" чине три тематска блока: *Издавачка дјелатност друштва „Просвјета"*, *Продукција Штампарије друштва „Просвјета"* и *Прилози о друштву „Просвјета" у периодици и књигама*. *Библиографија* има 1944 библиографске јединице распоређене по хронолошком принципу, а у оквиру исте године распоред је азбучни по презимену аутора или наслову прилога. Уз библиографске јединице аутор је дао драгоцене анотације које ближе одређују садржину прилога. *Библиографију* прати именски регистар који је додатни информациони инструмент уз тематски распоред грађе.

Због значаја институције чији су писани извори предмет ауторовог интересовања, на почетку књиге се налази уводни текст. Проф. Максимовић је у уводу дао концизну и сажету историју СКПД „Просвјета", акцентујући најзначајније активности и најмаркантније личности које су обеле-

жиле стогодишњи рад Друштва. Отуда су се издавачи, ценећи значај ове ауторове студије о „Просвјети“, одлучили да је објаве и као посебан отисак. Аутор је на крају књиге дао поговор у којем је, поред обавезних назнака о методологији рада на *Библиографији*, предочио и потешкоће са којима се сусретао при сакупљању грађе у периодици. Прикупљајући податке о СПКД „Просвјети“ у листовима и часописима, аутор се суочио са чињеницом да је сачувана периодика, нарочито из прве половине прошлог века, некомплетна и често сведена на само неколико бројева. Отуда је у поговору проф. Максимовић изразио захвалност институцијама и појединцима на пруженој помоћи, нарочито Народној библиотеци Србије и Библиотеци Матице српске.

Први тематски блок *Библиографије* *Ћ Издавачка продукција друштва „Просвјете“*, има десет одељака, разврстаних по врсти и садржају публикација. Пошто почетак рада сваког друштва и институције чине нормативна акта, први одељак у *Библиографији* чине статuti, правила и правилници. По утемељењу „Просвјете“, скупштина главног одбора Друштва постаје њен извршни и законодавни орган, те су извештаји и записници са скупштине, следеће писане публикације које *Библиографија* региструје.

Поред давања стипендија и припомoћи сиромашним српским школарцима, што је био и основни разлог њеног оснивања, „Просвјета“ је проширила своју делатност и започела са издавањем календара, алманаха, бунквара и читанки *Ћ* вршећи просветитељску мисију.

Покретањем сопственог истоименог часописа (1907. године) и оснивањем сопствене штампарије (1924. године), друштво „Просвјета“ је обогатило своју делатност. Такође, поред стручне и научне литературе, „Просвјета“ је издавала и књиге из белетристике.

Попис издавачке продукције СПКД „Просвјета“, завршава се „Просвјетиним“ књижевним колом и каталозима. У издавачкој делатности обновљеног друштва „Просвјета“ (од 1990. године), едиција „Просвјетино“ књижевно коло представља најзначајнији литерарни и издавачки подухват. „Просвјетино“ књижевно коло покренуто је 1997. године објављивањем изабраних списа владике Николаја Велимировића.

Аутор је у *Библиографију* уврстио и попис публикација које је штампала Штампарија друштва „Просвјета“ од 1924. до 1941. године, Овим се, како сам аутор у поговору *Библиографије* каже, „додаје још један важан сегмент у укупном упознавању дјелатности овог друштва“.

Најобимнији део *Библиографије друштва „Просвјета“: 1902-2002*, представљају *Прилози о друштву „Просвјета“ у периодици и књигама*. Овај одељак има 1629 библиографских јединица, што најбоље илуструје заинтересованост културне јавности за рад друштва „Просвјета“. Поред ондашњих најзначајнијих часописа из Босне и Херцеговине, „Босанске виле“, „Српског вјесника“, „Босанско-херцеговачког источника“, „Српске ријечи“, „Народа“, „Отаџбине“ и других, вести о делатности и личностима друштва „Просвјета“ доносили су и „Бранково коло“ (Ср. Карловци), бео-

градски листови „Политика“, „Правда“, „Дело“, „Мисао“, „Дневни лист“ и др, цетињски „Глас Црногорца“, загребачке „Новости“, „Југословенска њива“ и други листови ван Босне и Херцеговине.

Најугледнији српски интелектуалци, учитељи, професори, правници, лекари, али и највиђенији трговци, занатлије и предузимачи, били су окупљени око „Просвјете“. Њеној афирмацији и популарисању, знатно су помогли они људи од науке и пера који су о „Просвјетином“ раду на просвећивању народа, објављивању књига и оснивању књижница, писали прилоге у новинама, часописима и зборницима.

Библиографија региструје дугачак списак имена оних најзаслужнијих „Просвјетиних“ хроничара који су својим књигама и чланцима очували њено име за понос покољењима. Чак и у оним временима када је само спомињање имена „Просвјета“ једначено са велеиздајништвом. Међу најсвјетлија имена „Просвјетиног“ стогодишњег поменика, убрајају се браћа Грђићи (Шћепан и Васиљ), Ристо Хаџидамјановић, Јово Вуковић, Ристо Радуловић, Владимир Ђоровић, Милан Сршкић, Перо Слијепчевић, Ђорђе Пејановић, Јован Цвијић; ту су и Тихомир Остојић, Миле Павловић Крпа, Јаша Продановић, па Боривој Јевтаћ, Иво Андрић, Симо Марковић, Јован Палавестра, Мирко Максимовић, Јован Кршић; до оних који су о „Просвјети“ писали и онда када је она ћутала: Ристо Грђић, Саво Љубибратић, Ристо Бесаровић, Илија Кецмановић, Михаило Јеремић, као и аутор ове библиографије проф. Војислав Максимовић. Њему припада велика заслуга за поновно оживљавање рада „Просвјете“ 1992. године.

Библиографија друштва „Просвјета“: 1902–2002 омеђила је простор и означила путоказе за свестрано сагледавање историје Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“. Она је за сваког истраживача који се бави овом најугледнијом српском институцијом, приручник од прворазредног значаја. Професор Максимовић је израдивши *Библиографију друштва „Просвјета“: 1902–2002*, урадио пионирски посао у области библиографије, немајући узоре на које би се ослањао. Бразда коју је он први заорао на необрађеном библиографском пољу, доказ је да су највреднији научни подухвати увек дело ентузијазма, знања и умења најсмелијих појединаца.

Историја рада Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“ дуго времена је била предмет интересовања проф. Максимовића. Томе су посвећене све његове тематске библиографије. У Календарима „Просвјете“, чији је он покретач и уредник, од 1992. до 1998. године објављивао у наставцима *Библиографију радова о друштву „Просвјета“* (укупно 743 јединице).

Персоналне библиографије проф. Максимовића махом су штампане уз сабрана и изабрана дела. Персонална библиографија Јована Кршића објављена је уз Кршићева *Сабрана дјела* у издању сарајевске „Свјетлости“, 1979. године. Она садржи 776 јединица његових прилога, 136 превода и 401 библиографску јединицу која се односи на литературу о Кршићу. Би-

блиографија Јове Варагића (83 јединице), саставни је део његових *Изабраних дјела*, а објавила је сарајевска "Свјетлост", 1987. године. Персоналну библиографију Хаима Алкалаја у књизи Алкалајевих *Изабрана дјела*, објављену 1984. године такође у издању сарајевске "Свјетлости", сабрао је проф. Максимовић у 74 библиографске јединице. У ову групу радова улази и персонална библиографија Исака Самоковлије (644 јединице), објављена уз Самоковлијина *Сабрана дјела*, у издању "Веселина Маслеше" и "Свјетлости", 1989. године. У Просвјетином књижевном колу (коло друго, књига 5) 1998. године, уз *Одабране радове* др Риста Јеремића, објављена је и његова библиографија из пера проф. Максимовића (93 јединице). Већ поменута персонална библиографија Калмија Баруха, један је од раних радова проф. Максимовића и садржи 150 библиографских јединица.

Један број персоналних библиографија објављен је и у часописима: Калмија Баруха ("Живот", Сарајево 1972), Јована Кршића ("Живот", Сарајево 1979) и Јове Варагића ("Живот", Сарајево 1979. и 1980). Када бисмо сабрали јединице у наведеним персоналним библиографијама проф. Максимовића, дошли бисмо до импозантног податка од 2357 јединица библиографске грађе.

Српску библиографску стварност обележава значајни недостатак теоријских и методолошких текстова. Свестан да наша теорија библиографије никада није адекватно следила и конкретан развој библиографског рада, низом текстова проф. Максимовић је унапредио српску теоријску и методолошку библиографску мисао.

На *Сусретима библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића* који се у Инђији одржавају од 1984. године и једини су скуп библиографа у нас, проф. Максимовић је стални учесник. Већ на првом *Сусрету библиографа* указао је да судбина српске периодике спада у тамна места наше културе. Као последица нестанка и уништења многих српских листова и часописа у тешким ратним временима која су прохујала овим просторима, региструје се недостатак српских ретроспективних библиографија прилога у периодика. У тексту *Библиографија периодике – особености и принципи у изради* ("Сусрети библиографа '84", Инђија 1985), проф. Максимовић истиче комплексност рада на овој врсти библиографије која захтева тимско и институционално организовање и ангажовање великог броја библиографа. Уз корисна методолошка упутства за обраду ове врсте грађе, он открива шири, културноисторијски аспект. "Периодика у једној средини или неком народу представља огромно и нејерљиво духовно благо. Она додирује све видове човјековог умног рада, везана је за све науке и умјетности. (...) Такав попис значи голем допринос свакој науци и умјетности", вели проф. Максимовић. Узимајући за пример израду библиографије периодике у Босни и Херцеговини којој недостају пописи прилога у најзначајнијим гласилима ("Ослобођење", "Одјек", "Живот" и "Израз"), он истиче као неопходне предуслове за остварење капиталних пројеката, као што је историја и историја књижевности Босне и Херцеговине.

Значајем израде библиографије прилога у периодици бави се и у тексту *За савремени приступ библиографији прилога у српској периодици* ("Сусрети библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића 2004", Инђија 2005). Пописе периодичних публикација и њихових прилога, проф. Максимовић истиче као један од дугорочних и приоритетних задатака данашњих и будућих библиографа. Никада није комплетан библиографски попис српске периодике, што је предуслов за сложенији посао, а то је попис целокупне садржине српских периодичних публикација, наводи проф. Максимовић. Тако ни српска периодика 18. и 19. века никада никада није добила своју целовиту историју.

Као пример добре праксе, он наводи већ заборављене пројекте Матике српске у Новом Саду, када је обрађено неколико значајних српских часописа. Посао отежава некомплетност српске периодике и непостојање општег каталога наших периодичних публикација које су излазиле од 18. века до наших дана. Проф. Максимовић нуди методолошки оквир за израду библиографије: утрђена чврста и логична периодизација; стриктна хронологија распореда грађе; исцрпно пописивање садржине, без селекције грађе; распоред прилога који одговара сложеној структури сваког појединог листа и часописа и на крају, неопходни прилог свакој библиографији Р регистри, у којима се види основна врста прилога, теме које се обрађују и аутори текстова.

Овако сложен библиографски посао могу да обаве тимови стручних људи, зналци наше периодике старијег времена. Пошто је у питању замашан и дугорочан посао, проф. Максимовић предлаже рад у етапама и у оквиру одређених стручних и научних институција. Израду пројекта ваља непрекидно стручно пратити и популарисати његов научни значај. На крају закључује: "Када би ове наше замисли и жеље биле остварене у догледном времену, био би то прави подвиг и немјерљив допринос укупној српској науци".

Израда историје српске библиографије тема је која већ дуго времена заокупља проф. Максимовића. Такав пројекат подразумева систематизован и утемељен поглед на развојне токове и оквири ове научне дисциплине у духовном животу српског народа, истиче он у тексту *Периодизација и оквири српске библиографије* ("Сусрети библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића", Инђија 2006). Њен задатак је да вреднује и критички оцени доприносе појединаца и институција у библиографском раду. Оно што недостаје је неопходно полазиште да би се лакше утврдили периоди и оквири српске библиографије. Стваралачко дело појединаца узима се за међаше, наше претече. Проф. Максимовић поставља Захарија Орфелина на почетак и настанак српске библиографије (Календар за 1766. и *Известија о учених делах у "Славено-сербском магазину" 1768*). Следе најзначајнији библиографи 19. века: Лукијан Мушицки, Ђура Даничић, Стојан Новаковић. Наши најранији библиографи ипак су били усмерени на

узак, практичан рад, сматра проф. Максимовић, а не на утрђивање историјских токова српске библиографије.

Изнимци су текстови Уроша Џонића (Станојевићева *Народна енциклопедија* Књ.1, Загреб 1925. и *Енциклопедија Југославије* 1, Загреб 1955) и Миодрага Живанов (*Енциклопедија Југославије* 1, Загреб 1980). Највредније су свакако две књиге Душана Панковића: *Српске библиографије 1766-1850*. (Народна библиотека Србије: Библиотека Матице српске, Београд 1982) и *Српске библиографије 1851-1879*. (Матица српска, Нови Сад 2006).

И научни скуп "Српска библиографија данас" који је одржан у Матици српској у Новом Саду, 9. децембра 2004. године, открива његову заокупљеност питањима израде историје српске библиографије. У тексту *О потреби израде историје српске библиографије* проф. Максимовић износи поразну чињеницу да ни у један приоритетни пројекат наших установа и научних институција које се баве библиографијом, није уврштена израда историје српске библиографије. Бројни појединци који су несебично уложили вољу и напоре у библиографском раду, данас су неправедно запостављени, вели проф. Максимовић. Њихови примери треба да нам буду подстрек за нова прегнућа на овом важном стручном и научном раду.

Један од текстова који стручну јавност наводи на размишљање о потреби израде историје српске библиографије, представљен је у оквиру секције за библиотекарство, на научном скупу одржаном на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву, маја 2009. године (објављен у Зборнику радова 2010). У раду *Неки приступи за писање историје српске библиографије*, проф. Максимовић образлаже поводе и разлоге за окупљање библиографа око овог капиталног пројекта; упућује на задатак и садржину историје српске библиографије; сажима досадашња истраживања и оцене о српској библиографији и дефинише утицаје историјских, друштвених и идеолошких чинилаца на токове српске библиографије.

Бавећи се тако сложеном темом, као што је теорија и историја српске библиографије, проф. Максимовић у маниру врхунског znalца, са лакоћом успоставља научне координате кроз досадашње токове српске науке, културе и књижевности и смешта их у библиографски оквир.

Као историчара српске књиге и периодике и хроничара знаменитих личности из српске културне историје, у средиште његовог интересовања нашли су се Захарија Стефановић Орфелин, Вук Караџић, Јанко Шафарик, Стојан Новаковић, Васо Пелагић, Ђорђе Пејановић, др Георгије Михаиловић, Душан Панковић. Написао је књиге: о Вуку Караџићу (*Вук и следебеници*, 1997), Васи Пелагићу (*Васо Пелагић : 1838-1899*, 2001), Исаку Самоковлији (*Књига о Samokovliji*, 1989), Јовану Кршићу (*Jovan Kršić : život i književno-kritički rad*, 1977). Ево неких најзначајнијих радова: у сарајевском Библиотекарству објавио је: *Библиограф др Георгије Михаиловић у нашој критици* (1983), *Вук Караџић у досадашњим библиографским радовима* (1987) и библиографију *Македонске народне умотворине у часопису "Бо-*

санска вила" (1988); у зборнику "Сусрети библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића" (Инђија) штампао је *Научна и библиографска свјест Захарије Орфелина* (1986) и *Поглед на библиографски рад Ђорђа Пејановића* (2002).

Као дугогодишњи члан Уређивачког одбора и рецензент *Српске библиографије: књиге 1868-1944*, обogaђује нашу библиографску историју у прилозима *Допуне Српске библиографије за новију књижевност Стојана Новаковића* ("Сусрети библиографа '87", 1988, Инђија) и *Периодизација и оквири српске библиографије* ("Сусрети библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића", 2007). Професор Максимовић помно прати штампање српске ретроспективне библиографије књига у прилозима *Први томови капиталне библиографије: Српска библиографија: књиге 1868-1944*. ("Кораци", Крагујвац, 1989) и *Капитално библиографско дело: Поводом седам томова Српска библиографија: књиге 1868-1944*. ("Сусрети библиографа '91 и '93", 1995).

Као једном од највећих заслужника на пољу библиографије, 2010. године се друштву библиографских подвижника, добитника престижне *Митровданске повеље*, придружио академик Војислав Максимовић. Награда коју додељују српски библиографи на "Сусретима библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића" у Инђији отишла је у праве руке.

Када бисмо све књиге, есеје, библиографије, чланке и прилоге посвећене библиографској теорији и пракси, које је досад написао академик Војислав Максимовић, сабрали у једну књигу, била би то за српску књижевна историографију публикација од непроцењивог значаја. Остаје нам да се надамо да ће у скорије време из његове књижевноисторијске библиографске радионице изаћи једно такво дело, на радост и задовољство свима нама који се овом научном дисциплином бавимо.

Научно зантижељан, неисцрпне енергије, ерудита од формата, књижевни историчар енциклопедијског знања, академик проф. Војислав Максимовић један од најбољих теоретичара и истраживача библиотекарства и библиографије у нас.

СИНТАКСА СЕЋАЊА

У историји српске цивилизације деветнаести век је привилеговано место. То је време када се српска историја исписивали крвљу и јунаштвом; то је оно пешачко време када се полако почео скидати јарам подаништва двома великим империјама тог доба, Отоманском а потом Аустро-Угарском царству; то је време ослободилачког заноса за који су Срби дали много жртава и поднели невиђене патње. Са друге стране, ово је период српске историје и цивилизације у коме се вековни обрасци живота и трпљења полако мењају, време почетка прекомпозиције вредносног система и морала. Да индивидуално није било подређено колективном, да слобода није певала онако као што су сужњи певали о њој, да историјске околности нису биле плодна подлога за гајење националног заноса, тешко да би икад овај век могао да се именује веком процвата српске културе.

Српски писци су кроз своје уметничке творевине на различите начине сагледавали изазове деветнаестог века. Неко је то радио на нивоу микро неко на нивоу макро перспективе, неко је посезао за исповедном неко за објективизованом наративом удаљавајући се мање или више од документарне или историјске подлоге времена које је уобличавао. Према институцијама друштвеног живота, или непостојању стабилног вредносног система, писци су гајили нескривен критички дискурс, жал за пропадањем старог или стрепњу према ономе што је било непознато, а неминовно. Институција Српске православне цркве била је камен темељац, стожер, око кога су се Срби, као дијаспоричан и расејан народ, увек окупљали. У деветнаестом веку, упркос многим лутањима и заблудама, Српска православна црква била је оно кандилце које је светлело и храбрило Србе на дугом путовању кроз ноћ. Данас су то само лањски снегови. Чини се да у свеопштој мондијализацији и карневализацији српске културе почесто заборављамо простор и културу у којој живимо, па све оне творевине које испољавају стратегију сећања на неке суштинске димензије националног бића прећуткујемо. На сву срећу и данас постоје писци који имају дуго памћење, а Војислав Максимовић је без сумње један од њих.

Једном приликом сам за Војислава Максимовића записао да „важи за једног од најбољих познавалаца српског културног наслеђа у БиХ, сјајног истраживача библиографске проблематике како у прошлом тако и у садашњем времену, доброг приповедача и занимљивог песника, проницљивог националног и културног прегача који се у сваком времену опирао

* mirjokovic@yahoo.com

затирању српске националне свести без обзира одакле такви пориви долазили.¹ И данас мислим да се у онај посвећени круг становника Парнасове горе српске књижевности не улази лако, зато што у њој сви мењају боје и одоре, играју се уверењима; и данас мислим да је боље бити међ прогоњенима него међу прогонитељима, а овог су универзитетског професора, песника, прозног писца, а једно време и политичког делатника, многи прогонили, од бивших комуниста до савремених светских жандара. Од књига које је објавио у протеклих десет година у области уметничке књижевности, *Будна браћа*² су његово најбоље књижевно дело.

У *Будној браћи* Војислав Максимовић показује нескривене симпатије према националној култури, језику, и отворене антипатије према сваком облику тлачења, затирања и гушења индивидуалности. Али, оно што ову књигу чини занимљивом, није то сврставање на линију класичне реторике српских писаца, који су увек били одани идеалима слободе, индивидуалности, упознавањима са другим културама или трагањима за фундаментима сопствене цивилизације. *Будна браћа* су интересантна због прозног поступка који је примењен, због књижевних јунака, због дискурса који писац употребљава, због особеног начина повезивања времена прошлог и времена садашњег, због романескне иконе.

У средишту Максимовићевог романа налази се бајковита и легендарна прича о сликару и дуборезцу Страхињи, који живи тако што путује од манастира до манастира, или одседа на конацима имућних и побожних људи. У ком год манастиру ради, или где год да заноћи, Страхиња добије по један или изгуби други надимак који је претходно добио. Приче које се о њему испредају, или које он сам лансира о себи и другоме, почињу га прогањати или га чекају у заседи. Тако га браћа дешњаци, које је једном приликом у невољи срео на обали реке Дрине, дозивају причом и дају му задатак да наслика њихову браћу близанце који живе на левој обали реке. Као што су браћа дешњаци будни на десној тако су и браћа леваци будну на левој обали реке. Страхињин задатак је да наслика браћу леваке од који су можда неки живи, али и оне који су мртви, да побележи све оно што је занимљиво у причама других, или оно што се растурило по народу и манастирима о браћи левацима. Ако тај задатак успешно обави, Страхиња ће једном за свагда бити опроштени сви дугови које има према браћи дешњацима и постаће њихов тринаести брат под именом Челник, а пандан ће му бити Зачелник међу левацима. Тако почиње наративно гранање *Будне браће* према времену прошлом у коме су главни јунаци Теодор Љубавић, Василије Острошки, митрополит Нектарије, митрополит Саватије Љуби-братић, архимандрита Арсенија Гаговића, архимандрит Јоаникије Памучи-

¹ Мирољуб Јоковић, „О аутору”, погледати Војислав Максимовић, *Старина и савременост*, Рашка школа 1999, Београд, стр. 186.

² Војислав Максимовић, *Будна браћа*, Српско просвјетно и културно друштво *Просвјета*, Источно Сарајево, 2005.

на, јеромонах Богољуб Петрановић, архимандрит Нићифор Дучић, митрополит Сава Косановић, митрополит Георгије Николајевић, митрополит Серафим, архимандрит Наход. Као што се из ове упрошћене скице да закључити сви јунаци *Будне браће* јесу црквени људи, у роману нема ниједног женског лика, и све што је у роману описано везано је за појам српске националне културе и сукоба различитих цивилизација на тлу некадашње Босне.

Прича о Страхињи је наративна прича која има димензију времена садашњег и она нема документарну подлогу, док је прича о свим историјским ликовима импрегнирана документарном основом, негде прикривено, негде отворено, и везана је за време прошло. То смењивање наративних партија времена садашњег и времена прошлог основни је извор семантичког потенцијала Максимовићевог романа. Време прошло опомиње време садашње. Чемер и јад, нада и стрепња, страх и спремност на жртву *Ћ*то су димензије којима се карактерише и једно и друго време. О јунацима времена прошлог Страхиња сазнаје много на основу сведочења људи, али највише на основу онога што су сами јунаци прикупили, записали, објавили, саградили или оставили. Страхиња се појављује у улогама слушаоца, сведока, истраживача, писца који прикупља документарну грађу за свој подухват, а то су све позиције које показују да је веома близак самом аутору романа, односно да су епско,(ауто)биографско и историјско сплетени као кош. Очигледно да реч, без обзира да ли је писана или је изговорена, има своју снагу и трајање, само је треба знати ослушнути. Наративни поступци хроничарског, биографског типа, трагање за речима и наративним контекстом у коме се разгранав синтакса акције или синтакса контемплације и трпљења, то су најбољи показатељи да је аутор *Будне браће* понекад близак Андрићу, а понекад тако далеко од овог принца епског и историјског поимања света. Страхиња крије поетичке кључеве *Будне браће* *Ћ*такву му је функцију наменио аутор. Приче о архимандритима и митрополитима функционишу као крње приче о њиховим животима, оне су немаштовите и непоуздане, што је сасвим нормално, јер су засноване на биографским и епским стубовима од речи, у којима готово ништа не знамо о гонитељима, злобницима, зависницима, судијама и апсанцијама. Сазнање да дешњаци и леваци нису рођена браћа, него удаљени сродници, сазнање да браћа леваци нису само живели на левој обали реке, да им се завичај нигде није додиривао са дешњацима, да су углавном били без земље и да су се превасходну уздали у књиге и беседе, да нису марили за земљу и границе, показује да аутор оперише са поетиком изневереног краја или начелом замене. Структура Максимовићевог романа открива да на нивоу семантике, поетика метафоричне лако прелази у поетику метонимичне конструкције и обрнуто. Тражећи Аврамовог брата близанца међу левацима, Страхиња је заиста у једном манастиру налетео на Теодора штампара, али да је застао само који тренутак раније и то у једној воденици, налетео би на правог брата левака, Теодора млинара, потом на осталу браћу који су били рибари,

скелације, ковачи, воћари, крчмари, свирачи, пекари, зидари и месари. Провиђење је, значи, јаче од обавеза, метонимија је функционалнија од метафоре, што потврђују и Страхињине речи да је нашао људе који су му одавно недостајали.

Сви јунаци *Будне браће* су у сукобу са историјом губитници, али пошто им је колективно испуњење изнад индивидуалних прегнућа, онда живот ни једног тренутка не сматрају промашеним. Њихова срећа налази се у малим стварима, а највећа им је радост уверење да њихова молитва допире до небеса. Равнодушни су према богатству, али су осетљиви на време и удаљеност од завичаја на коју су присилно осуђени. Радо живе у сновиђењима или и стварности језика и његовог богатства: то је ваљда још једина стварност коју им нико није запосео и огадио. Нису творци историје, него страшни мученици над којима историја вежба сопствено слепило. Пошто живе на ободу, или тачније речено на размеђи двеју великих царевина, онда су ту историјски потреси далеко разорнији, него што је случај са епицентром у коме се доносе историјске и политичке одлуке. Живе у свету без самилости или било каквог облика искренности, зато што је око њих све у знаку индивидуалног и институционалног терора. И кад граде, и кад руше и обарају, и кад поправљају порушено, ови јунаци се не заносе да ће човека ослободити свих порока. Једино што траже то је слобода за човека, али се не заносе мишљу да је слободу, као и све вредно у животу, могуће досегнути без помоћи Бога. Без обзира да ли су бунтовници или кротке душе, завереници или војници слободе, сакупљачи народног блага или аутентични песници у души, крију се испод наводних мисли врло познатих људи или народних пословица. На речима су шкрти, али су речити када треба сачувати веру предака од насртаја иноверника. Нежни су према народној машти, причи или ученим списима, мрзе градове вајне слободе, као што је Дубровник, радо причају са ученим људима, још радије слушају занимљиву причу или новог саговорника, а на помен руске културе и православне вере лице им се озари. Као да се поново роде када угледају човека из царске и православне Русије. Сматрају да у српском језику пребива душа, да се на уснама онога ко говори овим језиком јавља и срце и ум. Иако им рођаци живе у колибама и катунима, иако су им цркве и манастири разорени, држава уништена, виђенији људи посечени, сан о небеском краљевству никада их не напушта. Не плаше се ничега што долази од људи. Ма где били, да ли пред блеском позлаћених цркава у Москви или царским дворовима у Петербургу, у прогонству на Синају, у лавиринтима Бејрута или Каира, не заборављају планине Пиве, голубове под стрехом, охлађене манастирске оцаке или одрпану манастирску братију, шумадијску грмљавину или херцеговачке хајдуке и гусле; ма где били на божијим путевима, осећају се попут слабашног пливача који је загазио у преголему и мутну воду рину која нема краја. Ланци су им подједнако тешки без обзира ко их је исковао, да ли браћа, да ли туђини, а најсретнији су када се шетају алејама слова и њихових знакова.

Све у свему, под небеским сводом *Будне браће* превише је патње, мало је наде, довољно је вере у Бога, а простор индивидуалног потпуно је сужен. Дирљиве су оне странице овог романа у којима се приказују јунаци растрзани између световних и духовних дужности, између мантије и хајдучког јатагана, између политике и ослободилачких порива, жеље да се помогне сопственом народу и жеље да се упознају света земља и Русија, да се човек образује. На том путу свакојаким опасности синтакса акције претаче се у синтаксу контемплације, а ова у синтаксу ћутње, при чему се тај беоцуг старости и младости, пркоса и бунта, опреза и сумњи, узајамно потпомаже и поштује.

ЈЕВРЕЈСКЕ ТЕМЕ У РАДОВИМА ВОЈИСЛАВА МАКСИМОВИЋА

Апстракт: *Овај прилог посвећен је анализи радова Војислава Максимовића (студија, огледа, приказа) који се баве јеврејским темама, а настајали су током више од две деценије (1966–1989). Ови Максимовићеви радови односе се на два периода у развоју јеврејске културе у Босни и Херцеговини: први обухвата културно-књижевно наслеђе шпанских Јевреја у Босни и Херцеговини до краја 19. века, а други јеврејске ауторе (писце, критичаре, научнике) који су се у 20. веку интегрисали у шири оквир босанско-херцеговачке и југословенске културе.*

Кључне речи: *сефардско културно наслеђе у Босни и Херцеговини, развој јеврејске културе у Босни и Херцеговини, јеврејски писци и критичари из Босне и Херцеговине, дела И. Самоковлије, К. Баруха, Х. Алкалаја, М. Шнајдера, Е. Финција.*

У богатом и разноврсном опусу Војислава Максимовића радови посвећени јеврејским књижевно-историјским темама показују да им се он бавио систематски и током више деценија. Овај тематски круг отвара се чланком "Васкрснуће хебрејске литературе" писаним поводом Нобелове награде за књижевност за 1966. годину, која је додељена јеврејским писцима Шмуелу Јосефу Агнону и Нели Сакс.¹ Максимовић се потом осврнуо на нове књиге југословенских јеврејских писаца: Монија де Булија (*Златне бубе*)² из старије генерације и Филипа Давида (*Бунар у тамној шуми* и *Записи о стварном и нестварном*)³ из млађе. Приказ де Булијеве књиге објављене у Београду 1968. непосредно после пишчеве смрти врло је кратак, садржајан и упечатљив. Препознајући у овом писцу необичне биографије "вјечног Жида", Максимовић оцењује да судбина овог раног београдског надреалисте "плијени" много више него његова поезија, те се стога посебно осврће на његов мемоарски трактат "Седмица за седам недеља": "Они који прије ове књиге нису читали његову поезију, не би ни могли дијелити његове пјесме од аутобиографских сјећања, пошто је то природна и толерантна цјелина". Максимовић у тим сјећањима види "бравурозни те-

* sashapt@hotmail.com

¹ В. Максимовић, "Васкрснуће хебрејске литературе", *Одјек*.

² В. Максимовић, "Посмртни повратак блудног сина (Мони де Були: *Златне бубе*, Београд, 1968)", *Мостови*, 1969, I, 1, 60–61; прештампано у В. Максимовић, *Некада и сада*, Сарајево, 1973, 223–225.

³ В. Максимовић, "Тама и луцидност помјерених (Давид Филип, *Бунар у тамној шуми*, 1964. и *Записи о стварном и нестварном*, 1969), *Живот*, 1970, XIX, 1, 91/93; прештампано у *Некада и сада*, 233–237.

стамент", временски подударан и можда инспирисан *Коментарима* Милоша Црњанског, "али људски искренији, без шпекулација и правдања, без убјеђивања, без стида и скидања прашине и оговарања..." Припадника послератне генерације јеврејских писаца, Филипа Давида, Максимовић сагледава као ствараоца који је у југословенској књижевности скренуо пажњу на "чудан свијет у коме се легенда и фантастика преплићу са збиљом, гдје се мијешају бљесци библијских апокалипси са тамним странама нашег цивилизованог времена, које је симболизовано санаторијумима за умоболне, замницама, административним уредима и претрпаним становима". Но, већ се 1966. назире Максимовићево дугорочно, систематско опредељење за истраживање јеврејског доприноса у културном и књижевном наслеђу Босне и Херцеговине, а потом и доприноса јеврејских аутора модерној књижевности и књижевној критици у босанско-херцеговачком и југословенском културном оквиру.

Рад *Вјечно људско трајање* обележава почетак Максимовићеве дуготрајне посвећености питањима јеврејске, посебно сефардске културе и књижевности у Босни и Херцеговини. Овај чланак писан је поводом споменице посвећене 400. годишњици доласка Јевреја у Босну и Херцеговину,⁴ чије је објављивање скренуло пажњу на наслеђе шпанских Јевреја као запостављени и мало познат елемент мултикултурне баштине Босне и Херцеговине и Југославије. "Праву вриједност културног доприноса јеврејске заједнице југословенској култури", пише Максимовић, "могуће је тек данас у правом свијетлу оцијенити". Напори које су сами Јевреји уложили у то, "непрестано се борећи за голи живот и људску афирмацију на нашем тлу", наставља Максимовић, били су већ заборављени или сведени у уске оквире јеврејских кругова. Заборављени су били радови др Морица Левија, који је написао прву научну студију о историји Сефарда у Босни и Херцеговини⁵ и Калмија Баруха о језику и књижевности босанских Сефарда, сви објављени између два рата, јер су обојица страдали у холокаусту. Једна од великих заслуга Војислава Максимовића била је систематско проучавање и презентовање југословенској јавности радова људи попут Баруха (Максимовић је приредио његова *Изабрана дјела*, пропративши одличном библиографијом и студијом), потом проучавање периодике, нарочито јеврејске, у којој су парцијални, али вредни радови о сефардској култури били расути, затим трагање и откривање сасвим заборављених јеврејских аутора (попут Хаима Алкалаја) и на крају подробно проучавање новијих јеврејских аутора (такав пример је Исак Самоковлија). Око двадесет Максимовићевих радова посвећених

⁴ Споменица четир истотине година од доласка Јевреја у Босну и Херцеговину (1566–1966), Сарајево, 1966.

⁵ М. Леви је своју студију *Die Sephardim in Bosnien* објавио 1911. у Сарајеву у немачком оригиналу. Потом је српскохрватски превод објављен у листу *Жидовска свијест*, али је превод, *Сефарди у Босни*, у облику књиге изашао тек 1969. у Београду.

јеврејској теми објављени су у временском распону од 1966. до 1989, а обухватају од приказа, преко есеја, библиографија, до обимних и темељних научних студија, предговора и поговора за појединачна, изабрана или сабрана дела истакнутих јеврејских аутора. Ови радови објављени су у листовима и часописима⁶; тематским зборницима⁷; уз изабрана или сабрана дела истакнутих јеврејских аутора⁸ (Хаима Алкалаја, Калмија Баруха, Исака Самоковлије) која је Максимовић приредио; у хрестоматијама⁹ или у Максимовићевим књигама.¹⁰

По садржини се могу поделити у неколико група. Прва обухвата четири рада који се односе на књижевну и културну баштину шпанских Јевреја у Босни, међу којима је најзначајнији синтетички рад *Књижевна и културна баштина босанских Јевреја од досељења до 1941. године* објављен 1982.¹¹ Максимовићев допринос био је у томе што је избегао уопштавања да би усредредио пажњу на конкретно проучавање културе домаћих Јевреја:

*Наше Јевреје тако назирем у свим тегобама овог тла, у његовим историјским трагикама и ријетким тренуцима радовања и мира. Разложно ограничен на само овај народ, на ту малу али познату скупину марљивих људи, покушаћу да покажем оно најважније што су босански Јевреји дали у доменима општег људског духовног рада. {...} До сада ни историја, ни обичаји, ни психа, а поготово писменост и књижевни рад босанских Јевреја, нису свестраније изучавани, тако да се и не знају боље основни, бар они хронолошки и грубо назначени путеви којима су Јевреји пролазили од почетка, од половине XVI вијека – када се први пут помињу у Босни и Херцеговини – па до новог времена.*¹²

Увек посматрајући домаће Јевреје у оквиру босанског окружења, он их сагледава као људе који су "упорно остајали на овом комаду земље,

⁶ Радио Сарајево – Трећи програм, Одјек, Преглед, Израз, Живот, Ослобођење, Свеске, Мостови

⁷ Зборник радова и Исаку Самоковлији, Сарајево, 1986.

⁸ Предговори у књигама Калми Барух: *Изабрана дјела* (Сарајево, 1972), Хаим Алкалај: *Изабрани радови* (Сарајево, 1984), Исаак Самоковлија: *Сабрана дјела* (Сарајево, 1989) и *Књига о Исаку Самоковлији* (Сарајево, 1989).

⁹ *Босанскохерцеговачка књижевна хрестоматија*, Сарајево, 1974.

¹⁰ *Виђења Босне* (Пљевља, 1970), *Некада и сада* (Сарајево, 1973), *Нека пресуди вријеме* (Сарајево, 1978), *Испред свога доба*, (Сарајево, 1980), *Наш свијет* (Сарајево, 1986) и *Простори и појаве* (Тузла, 1989).

¹¹ "Вјечно људско трајање. Поводом четирстигодишњице доласка Јевреја у Босну", *Одјек*, 1966, XIX, 14, 12; "Приноси босанских Сефарда", у В. Максимовић, *Виђења Босне*, 78R91; "Књижевна и културна баштина босанских Јевреја од досељења до 1941. године", *Радио Сарајево–Трећи програм*, Сарајево, 1982, XI, 36, 379R408. и "О културном идентитету Јевреја у Босни и Херцеговини", *Свеске*, Сарајево, 1984, II, 7R8, 31R34.

¹² "Књижевна и културна баштина босанских Јевреја од досељења до 1941. године", 54.

дијелећи заједничку судбину свих наших народа". Максимовић је реконструисао њихову специфичну судбину и културу на основу радова Левија, Баруха и других истраживача, као и прилога у готово неистраженој међуратној јеврејској периодици. Међу првим истакнутим сарајевским Јеврејима био је јеретички и пустоловни кабалиста Нехемија Хија Хајон из XVIII века, следбеник лажног месије Шабетаја Цвија, који је изазвао велике полемике у јеврејском свету. Следећа истакнута личност био је Давид Пардо, који је живео у Венецији, Сплиту и Јерусалиму, а тринаест година провео као надрабин у Сарајеву. За живота је објавио више верских дела и уздигао ниво јеврејских верских студија у Босни. Његовим примером кренуло је у XIX веку неколико сарајевских рабина, али посебно место заузима Моше Данон, не због теолошке учености, већ због догађаја који су његов гроб у Стоцу учинили местом ходочашћа босанских Сефарда. Њега је заједно с неколико других сарајевских Јевреја Ружди-паша утамничио 1819. под озбиљним, али неоснованим, оптужбама, претећи им смрћу и тражећи велики новац за њихов откуп. Спасили су их сарајевски муслимани, а прича о избављењу рабина Данона ушла је у легенду под називом *Сарајевска мегила*. Поред рабина и рабинске књижевности, Максимовић скреће пажњу и на личност сасвим другог профила Ђ Давида Камхија (1834–1920), сарајевског занатлију и првог босанског Јеврејина који је бележио сефардске, али и српске народне песме Ђ и на први превод једне српске песме (*Гусле моје овамо те мало*, Бранка Радичевића) на јеврејскошпански језик.

Аустроугарска окупација и почетак XX века донели су многе промене у статусу Јевреја у Босни. Долазак Аустрије почетак модернизације и еманципације сефардске заједнице, као и почетак процеса њене интеграције у културу окружења. Максимовић посебну пажњу посвећује овом процесу који се манифестује у деловању бечких студената Морица Левија, Калмија Баруха и других, појави првог сефардског листа у Босни (*La alborade* Абрахама Капона) и радовима Зеки Ефендије Атијаса. Највише пажње Максимовић је посветио културним активностима босанских Јевреја у међуратном, односно, југословенском периоду, чији се почетак поклапа с развојем ционистичког покрета и јеврејске штампе у Сарајеву и другим југословенским градовима. То је и доба када јачају књижевне активности Јевреја, како на јеврејскошпанском, тако и на српскохрватском језику. Међу јеврејским писцима који су писали на овом другом језику, интегришући се у југословенске књижевне токове, Максимовић спомиње Исака Алтараца, Давида А. Левија, Исака Израела, Бењамина Пинта, Јакова Озма, Јахијела Катана, Јакова Маестра и друге, издвајајући посебно Јешуу Кајона и Лауру Папо Бохорету:

У књижевном и уопште умјетничком дјеловању босанских Јевреја након стварања Југославије (1918) присутно је више тенденција, а и знатно разноврснији тематски круг и изразитији умјетнички поступак у односу на претходне периоде. У међуратном времену, које је трајало два-

десетак година, босански Јевреји су постигли и најзначајније књижевне резултате. У књижевности су изражена нарочито два вида стварања: приповијетка и есејистика. И један и други облик најчешћи тематски ослонац налазе у јеврејском животу.¹³

Најзначајнији есејисти о којима пише Максимовић су Калми Барух, Хајим Алкалај, Марцел Шнајдер, Ели Финци, Вита Кајон, Елијезер Леви, Аврам Алтарац, Аврам Пинто, Исак Израел, Бењамин Пинто, Јакица Атијас, Морис Романо и Данијел Кабиљо. Они су у својим радовима обрађивали махом јеврејске теме, али су истовремено покретали питања која су заокупљала не само њих као појединце, него и јеврејску и југословенску јавност тога времена. Њихове теме се крећу у распону од библијске књижевне традиције, *Талмуда* и јеврејско-хеленистичких односа у далекој прошлости, преко рабинске књижевности, до модерне хебрејске поезије и јеврејских прилога савременој југословенској литератури; од питања идентитета у прошлости до његових промена и прилагођавања у садашњости; од историје Јевреја у Шпанији до живота Сефарда у Турској и Европи, а посебно у Босни; од јеврејскошпанског језика до усмене традиције и народних обичаја босанских Сефарда. Ова је последња тема значајна јер се прикупљање и проучавање грађе из сефардског фолклора и народних обичаја у Босни поклапа се развојем сефардистике у свету, која је босанске Сефарде идентификовале као врло занимљиву културну заједницу. Сефардска култура је била предмет интересовања шпанских научника, који су је сматрали неистраженом граном стабла хиспанске културе, као и јеврејских истраживача, који су у њој сагледавали не само везу са шпанским изворима, него и израз двојног јеврејско-шпанског идентитета специфичног за Сефарде, као важног елемента јеврејске културне традиције. У овој области рада посебно место заузимао је Калми Барух, кога сматрамо оцем југословенске хиспанистике и сефардистике.

Сумирајући анализу јеврејске културне баштине у Босни и Херцеговини, Максимовић је оценио међуратни период као најплоднији, наводећи да је "цјелокупна генеза јеврејске културе и књижевности у Босни и Херцеговини условљена друштвеним и историјским околностима, на једној страни, и давном јеврејском вјерском и уопште духовном традицијом, на другој", те да старија јеврејска верска књижевност¹⁴ подразумева "малу или готово никакву оригиналност"; да је сефардска народна књижевност била "много стварнији одраз бића народних маса и колективне психе", те да је уметничка креативност јеврејских аутора дошла до изражаја у новијој световној књижевности која је "сублимирала одјеке јеврејске традиције са новим литерарним тражењима које је доносило

¹³ Исто, 78-79.

¹⁴ Она је посебно обрађена у "Старијој књижевности босанских Јевреја", коју је Максимовић укључио у своју *Босанскохерцеговачку књижевну хрестоматију*.

ново доба".¹⁵ Максимовић посебно истиче неколико аутора: Исака Самоквлију, Калмија Баруха, Марцела Шнајдера, Елија Финција и Хајима Алкалаја. Они су "ухватили најзад прави корак са литературама осталих југословенских народа, постајући тако с њима значајна и недјељива цјелина", а њихова су дела "донијела најзначајнију духовну афирмацију босанских Јевреја и поставила такве умјетничке домете које је и данас тешко достигнути, а још теже надвисити".¹⁶

Пратећи литературу о Јеврејима у Босни и Херцеговини, Максимовић је приказао и две књиге на ту тему које су се појавиле осамдесетих година. Прва је студија *Култура шпанских Јевреја на југословенском тлу* (1986) аутора ових редова.¹⁷ Максимовић указује да се књига састоји из три дела. Први је о општем културном развоју шпанских Јевреја у Југославији, други "сажет и врло студиозан поглед на сефардску народну поезију", док трећи садржи селективну библиографију књижевних, историјских и фолклорних прилога у југословенској сефардској периодици. Ње да би потом анализирао сваки део, истакао научну вредност студије и истакао значај другог дела, који "несумњиво надвисује све оно што је о сефардским пјесмама писано на нашем језику". Друга је књига Аврама Пинта *Јевреји у Сарајеву и Босни и Херцеговини* (1987).¹⁸ Максимовић истиче да она "доноси низ података који имају важну документарну функцију", а тичу се јеврејског живота, обичаја, ношње, свештеника, верских празника, храмова и гробаља. Пинтова књига употпуњена је информацијама о привредним делатностима Јевреја, језику, књижевности, уметности, културним друштвима и политичком животу. Максимовић је њен значај видео у томе што је настојала да сачува "бар дјелић онога најсуштинскијег у јеврејском животу у већ минулом времену" и што је аутор тиме испунио дуг према својим прецима и савременицима.

Чини нам се да је и Максимовић кроз бављење јеврејским темама осећао да испуњава свој дуг према јеврејским сународницима, чија култура није још била стекла заслужено место у савременој југословенској науци и критици. Јеврејско наслеђе Босне и Херцеговине нашло је у Максимовићу отвореног, озбиљног и свестраног истраживача, као и врло поузданог тумача. Но, требало је тражити и откривати заборављено и непознато, да би се крчио истраживачки пут којим је ретко ко ишао у то време. У Другом светском рату и холокаусту страдало је 75% југословенских Јевреја, што у усташким, што у немачким нацистичким логорима. Синагога у Сарајеву је похарана већ 16. априла 1941, први Јевреји су стрељани на Брацама 1. августа, око 1000 Јевреја одведено је 1. септембра у логор Кр-

¹⁵ Исто, 97.

¹⁶ Исто, 98.

¹⁷ "Ријетка и корисна студија", *Одјек*, 1987, XL, 3, 24-25.

¹⁸ В. Максимовић, "Аврам Пинто: Јевреји Сарајева и Босне и Херцеговине", необјављена рецензија.

ушчица, а средином новембра више хиљада у Јасеновац, а потом је конфискована сва имовина јеврејских грађана. Мали број Јевреја, који су преживели терор у НДХ, успели су то да учине или укључивањем у јединице народноослободилачке војске или тако што су успели да се пребаци на територију под италијанском окупацијом. Известан број југословенских Јевреја емигрирао је још пре рата у Палестину, Аргентину и друге земље, док се неколико хиљада преживелих након рата населило у новоосновану државу Израел. У рату су страдали родоначелници јеврејског културног препорода двадесетих и тридесетих година, а међу њима Мориц Леви, Калми Барух, Марцел Шнајдер, Јаков Маестро, Данијел Озмо, Данијел Кабиљо, Лаура Папо Бохорета, Исак Ј. Израел. Послератно време наметнуло је друге приоритете, тако да је интересовање за јеврејску културну прошлост обновљено тек крајем шездесетих година. Максимовић је био међу оним ретким југословенским књижевним историчарима који се озбиљно и систематски посветио проучавању јеврејских тема, да би овај подухват поставио на чврсте научне основе.

Посебно вредан и значајан је његов допринос проучавању дела Калмија Баруха. Максимовић је у својству приређивача Барухових изабраних дела сачинио драгоцену библиографију његових ауторских радова (објављених почев од 1923. у књигама, часописима и штампанима), превода (шпанских лиричара, приповедача и есејиста), као и радова других аутора о њему.¹⁹ У тексту о Баруху писаном поводом седамдесетогодишњице његовог рођења, а посебно у касније објављеном раду *Стваралаштво Калмија Баруха*,²⁰ Максимовић је свестрано осветлио његову књижевну, преводилачку, културну и друштвену делатност. Барух је, по Максимовићу, био не само врсни представник новог еманципованог нараштаја босанских Сефарда, "него и један од неоспорно најумнијих ликова које су уопште дали босански Јевреји". Минуциозно библиографско истраживање Баруховог рада омогућило је Максимовићу да с поуздањем допуни његову биографију и анализира све видове његове делатности, не само његове списе о језику и усменој традицији шпанских Јевреја у Босни, него и његово важно учешће у културном животу босанске јеврејске заједнице у

¹⁹ Максимовић у напомени приређивача упућује на претходно издање Барухових дела *Есеји и чланци из шпанске књижевности* које је приредио Јосип Табак, наглашавајући да оно чини "само део" Баруховог стваралаштва, те да је било неопходно трагати по међуратним листовима и часописима, а тај напор био је отежан чињеницом "што добар број јеврејских листова, у којима је Калми Барух интензивно сарађивао низ година, није у потпуности сачуван, или нам није био доступан". ("Напомена приређивача", *Избрана дјела* К. Баруха, Сарајево, 1972, 399).

²⁰ "Стваралаштво и трагика Калмија Баруха. Поводом седамдесетогодишњице рођења", *Одјек*, 1. I 1967, XX, 1, 10 (прештампано као "Предговор" у *Изабраним дјелима* 1972, 9-21) и "Стваралаштво Калмија Баруха" у В.Максимовић, *Испред свог доба*, Сарајево, 1980, 55-84.

преломним годинама својеврсне транзиције. У новом југословенском оквиру, у време развоја ционизма и такозваног сефардског покрета, када су се наслеђа сефардских и ашкенаских Јевреја развијала у контакту на јединственом државном простору, када се постављало питање идентитета југословенских Јевреја и њихове интеграције у културу окружења (које се и само променило), Барух се профилисао као један од водећих југословенских јеврејских интелектуалаца. Своје првобитно сефардистичко занимање проширио је и на шпанску културу, нарочито књижевност, пишући о класицима попут Калдерона де ла Барке и Гонгоре, али и о савременим шпанским ауторима попут Унамуна и Хосеа Ортеге Гасета, припадника такозване *генерације 98'*, као и представника новог шпанског романа, чија је дела и преводио. Максимовић указује на Барухову ширину у тумачењу дела о којима је писао, што је посебно дошло до изражаја кад је реч о периоду Шпанског грађанског рата:

Иако занесен љепотом медитеранског поднебља, загледао у чудесна шпанска здања, у чијим стварањима су имали знатног удјела и његови јеврејски преци, обузет лириком „romancea—, Калми Барух је – у јеку грађанског рата – присно и луцидно биљежио трагику Шпаније обузете страдањем, за које није могао ни слутити да ће се продужити све до наших дана. У чланку "Позадина шпанског проблема" („Преглед—, 1937, XI, књ. XIII, 157, стр. 4-9) изненађују смјеле констатације и занимљиви закључци о друштвеној структури Шпаније и узроцима грађанског рата. То нам открива једног новог Баруха...²¹

Чини се да је Барухов есеј *Шпански књижевници у грађанском рату* обележио прекретницу у његовом раду у смислу што је и сам осећао да живот, а не само књижевност, и то не само Шпанаца, него и других европских народа, стоје сучељени с добом зла. Пишући о немачким Јеврејима након Хитлеровог доласка на власт, Барух је већ био свестан драме која је почињала. Максимовић овако сумира своје виђење Баруховог живота и дела:

Ако бисмо сабрали основне компоненте Барухове комплексне личности, која се могла само дјеломично исказати у времену у коме је живио и стварао и у релативно кратком току живота, онда се неминовно долази до неколико кључних констатација. Једна је посебно примјетна – трагичност јеврејског народа, врло често понављана у прошлости, није могла мимоићи ни Калмија Баруха. Она се огледа не само у његовом физичком страдању, као најокрутнијем изразу, него и у несрећној немогућности књижевног и другог умјетничког испољавања и друштвене афирмације, у баријерама које су и у његовом времену биле непремостиве. А Калми Барух је био управо један од ријетких наших интелектуалаца, који је своју урођену марљивост, као и своју огромну ерудицију (знао је, на примјер, дванаест језика) потпуно стављао у службу културног уздизања

²¹ В. Максимовић, *Испред свог доба*, Сарајево, 1980, 78.

умртвљене и још увијек доста заостале средине, какво је било Сарајево у периоду између два свјетска рата.²²

Максимовић указује да је Барух неодвојив од своје генерације босанских интелектуалаца Р Јована Кршића, Марцела Шнајдера, Огњена Прице, Исака Самоковлије, Стјепана Томића Ра управо ће они бити први који су "покошени у фашистичком дивљању" Другог светског рата на простору Југославије. То га је навело да посвети посебну пажњу неколицини босанских Јевреја те генерације која се већ била интегрисала у босанско, односно, југословенско културно окружење, а која је посебно била активна у међуратном периоду. Један од њих био је Марцел Шнајдер, рођен у Галицији, чија се породица доселила у Невесиње 1903. године. Определивши се за филозофију и математику, Шнајдер је такође докторирао у Бечу, а потом се вратио у Сарајево. Максимовић је подробно реконструисао његову биографију и широк распон његове делатности Р педагошки рад, јавна предавања, полемике, прилоге у листовима и часописима (есеје, чланке, приказе) и преводе.²³ Шнајдерова интересовања задирали су не само у филозофију, него и у психологију и социологију. Писао је о А. Бергсону и Оту Вајнинггеру, а посебно о Баруху Спинози и Имануелу Канту (чије је дело *Вјечни мир* и превео); о социолошким ставовима Вилхелма Јерусалима; о психологији, подсвести, ставовима Алфреда Адлера и Сигмунда Фројда. Максимовић напомиње да се Шнајдер крајем тридесетих година, ослушкујући нове догађаје (појаву фашизма и антисемитизма у Немачкој, на коју су била усмерена његова професионална пажња), определио за пацифистичке и антифашистичке идеје, сматрајући да се улога филозофије у новим условима променила, задирући све више у питања етике, социологије и друштвене акције. Шнајдер је, као толики други јеврејски интелектуалци у Босни, страдао у усташком логору.

Судбина Хајима Алкалаја, чије је списе Максимовић извукао из заборавља и истражио, била је друкчија:

У почецима трагања за његовим људским и списатељским ликом (а за овим писцем је у правом смислу тек требало трагати) Хаим Алкалај се двострано најављивао: огледима и чланцима које је објавио у сарајевским листовима и часописима и својом нејасном судбином, која се олако стављала под ону суморну емигрантску ознаку. Као што то понекад и неминовно мора бити – иако је тек недавно умро, Алкалај је много раније заборављен. Заправо, он никада није ни био боље познат данашњим нашим читаоцима, а занемарили су га и готово сви књижевни истраживачи, па чак и његови савременици. [...] У вријеме када је управо почео да показује праве знакове зрелости и завидну ерудицију, ратна зби-

²² Исто, 81R82.

²³ В. Максимовић, "Филозофски мир Марцела Шнајдера", *Преглед*, 1980, LX, 11R12, 1427R1451; прештампано у *Испред свог доба*, 128R160.

вања су пресјекла његово стварање, а неизвјесни путеви су га потом одвели из домовине и њене литературе.²⁴

Као добар познавалац више страних језика, Алкалај се најпре огласио као преводилац Сервантесових *Узорних прича* који је објавио у Београду 1938,²⁵ пишући и касније о овом шпанском класику (поводом Сервантесове биографије Б. Франка и новог издања *Дон Кихота* у преводу Ђорђа Поповића). Каснији Алкалајеви радови, које је Максимовић подробно библиографски документовао укључујући и малобројне написе о аутору, односе се на одабране стране и домаће писце. Међу првима је био енглески писац Вилем Блејк о којем је Алкалај написао "суптилни есеј" насловљен *William Blake, fenomenalni praded iracionalnog*, да би се нешто касније "сврстао у ред наших малобројних критичара" који су у то време писали о нашем надреализму "ни негаторски ни апологетски", али признајући му револуционарни карактер и прекретнички значај. У оквиру овог интересовања за ирационално у књижевности спада и Алкалајев есеј о Новаку Симићу, који је међу првима у Југославији писао о Џејмсу Џојсу и у чијем се делу назирао утицај поступка тока свести. Максимовић указује на Алкалајеву изразиту наклоност ка модерним литерарним тенденцијама, али и његово поштовање реализма, а затим на занимљиве анализе стварности и илузије/фантастике у делима Сервантеса, Стендала и Гогоља. Поводом Волтера и Дидроа, Алкалај је више писао о личности ових писаца, њиховој храбрости, етичком интегритету и посвећености слободи, што Максимовић тумачи у контексту савремених догађаја. Р раста нетолерантности и надирања фашизма. "Најозбиљнија теоријска расправљања о структури једне литерарне форме показао је Алкалај у огледу о *Кривотворитељима* Андреа Жида, поводом превођења овог дела на наш језик 1939. године,²⁶ супротстављајући се у једном другом раду и оптужбама које је на рачун Жида изнео Ђорђе Јовановић. Алкалај је код Жида и других писаца ценио антиконформизам и индивидуализам, начела које је и сам следио, што је навело, како истиче Максимовић, његовог најприснијег пријатеља Елија Финција да га опише као "чистог интелектуалца". Оглед о Жиду и каснији есеј о Олдосу Хакслију "најочитије показују Алкалајево достизање пуне критичарске зрелости, коју обиљежавају мисаоност и умјешност у откривању умјетничких суштина литерарног дјела".²⁷ Алкалај је писао и политичке чланке и прилоге о позоришту, али је његов рад прекинут ратом, када је побегао у Сплит, одакле су га италијанске окупационе власти интернирале на Корчули. Одатле се касније укљу-

²⁴ В. Максимовић, "Књижевнокритички радови Хаима Алкалаја", *Испред свог доба*, 335.

²⁵ Стицајем околности, један од првих радова које је објавио аутор ових редова био је поговор за поновљено издање ове књиге (К. Видаковић, "Писац сопствене јаве и сна" у М. Сервантес, *Узорне приче*, Београд, 1976, 135-139).

²⁶ В. Максимовић, "Књижевнокритички радови Хаима Алкалаја", 354.

²⁷ Исто, 357.

чио у партизански покрет. После рата је живео у Београду, да би 1948. преко Израела емигрирао у Аргентину, где је преминуо 1969. Максимовић је стекао увид и у Алкалајеву књигу есеја *Модерни класици* (*Clásicos modernos*) објављену у Буенос Аиресу на шпанском језику 1960. о Валерију, Малармеу, Ману, Жиду, Пиранделу, Шоу, Хакслију и Пастернаку, а која је "имала запажен пријем међу критичарима, па је добила и аргентинску државну награду". Максимовић је овог надареног критичара и есејисту извукао из заборав, прикупио библиографске податке о његовим радовима, анализирао их, оценио и објавио његове *Изабране радове*,²⁸ да би закључио да заборав "није могао потријети вриједност дјела ни прикрити мјесто које Хајим Алкалај има у књижевној критици Босне и Херцеговине".

У серији предатних јеврејских књижевних есејиста и критичара из Босне, које је Максимовић обрадио, последњи је Ели Финци. Усредсређујући се на предатни период, Максимовић је анализирао његове ране есејистичке радове.²⁹

Указавши на прве Финцијеве радове објављене у Црној Гори, Максимовић издваја неколико његових раних есеја и приказа о Самоковлији, *Дјевичанству* Верке Шкурле-Илијић, *Зеленом витезу* Десанке Максимовић, *Африци* Растка Петровића, *Звезданом хладу* Јанка Туфегџића, *Огледима и предавањима* Марка Цара, али уз напомену да први његов синтетички оглед представља текст "Јевреји у босанској модерној приповеци (неколико узгред запажених рефлексија)", који се односи на јеврејске теме и ликове у прози И. Андрића, Б. Јефтића, Н. Симића, Ј. Кушана, В. Шкурле-Илијић и И. Самоковлије. Максимовић оцењује да је његово просуђивање о њима "оштро и једнострано". Критичан је и Финцијев приказ надреалистичког алманаха *Немогуће*, као и зборника песама загребачких социјалних песника *Лирика шесторице*. Најобимнији Финцијев оглед из овог времена, *Психологија савременог стварања*, Максимовић оцењује занимљивим, али истовремено и помало нејасним и контрадикторним. Финци је потом писао о Крлежи (али без "озбиљније анализе"), Тину Ујевићу (с којим је водио полемику) и о првој модерној генерацији муслиманских писаца (за чије стваралаштво Финци "није налазио довољно умјетничких доказа"). Максимовић поводом Финцијевог писања о пролетерској уметности напомиње да је он био "превише склон упрошћавању". Максимовић потом посвећује пажњу левичарском часопису *Бразда* (којем је Финци дао печат као издавач, главни уредник и сарадник), где је објављивао "оштре и полемички интониране" прилоге. Оглед који закључује ову фазу Финцијевог стваралаштва, *Беда и победа савремене поезије*, повод је Максимовићу да изрекне укупни суд о раној фази деловања Елија Финција, истичући

²⁸ Хајим Алкалај, *Изабрани радови*, Сарајево, 1984.

²⁹ В. Максимовић, "Рани есејистички радови Елија Финција", *Радио Сарајево. Трећи програм*, 1978, VII, 19, 38R404.

умешност његових опсервација, смелост у изрицању судова, обавештеност, неконформизам и марксистичку усмереност.

У овој генерацији јеврејских писаца и критичара најистакнутије место заузима Исак Самоковлија, кога Максимовић сматра не само вршним приповедачем, већ и једним од најбољих које је Босна уопште дала. Стога је Максимовић посветио посебну пажњу овом писцу.

Неколико радова у овом низу³⁰ баве се Самоковлијиним занемареним и готово непознатим раним књижевним радовима из периода који је претходио појављивању *Рафине авлије* 1927. Максимовић посебно указује на Самоковлијине песме и приче објављене у листу *Јеврејски живот*, истичући три њихове карактеристике: изражавање духа јеврејске традиције и обичаја, враћање свету детињства (завичаја) и доживљај непатворене природе. Ови Максимовићев кратки текстови имају истраживачку драж и значај који одликују многе његове текстове, а истовремено указују и на жељу да се припреми терен за свестрано сагледавање Самоковлијиног дела. Ово је била прва станица на том путу.

Друга станица била је анализа завичајних елемената у Самоковлијиној прози, које је својевремено приметио и један од првих Самоковлијиних критичара Јован Кршић. Приповедачева духовна и емотивна везаност за родни крај Ћ Дрину и Горажде Ћ испољава се као "инспиративна и садржинска основа" једног броја приповедака које се издвајају од оних многобројнијих у којима је Самоковлија обрађивао сарајевски јеврејски миље. "У већини овог круга његових приповједака", пише Максимовић, "осјећа се понешто дјечачки наивно и једноставно, има и нешто идеализовано, преливено не само лириком, него и драгом романтичном измаглицом".³¹ Анализирајући неколико таквих приповедака, међу којима кључно место заузима *Дрина*, Максимовић контрастира предратне приповетке, у којима долазе до изражаја завичајни елементи, са послератном приповетком *Празничко вече*, где Самоковлија описује бестијално убијање једне девојчице Ћ Јеврејке с Дрине Ћ у Јасеновцу, и мемоарским текстом *Сунце над Дрином*, у којем је бистра река детињства замућена крвљу.

Трећа станица је кратак, али врло садржајан, приказ студије Димитрија Машановића о стваралаштву Исака Самоковлије. Максимовић описује садржину ове студије, образлажући прецизно и одмерено похвале, исто као и примедбе. Истичући посебно анализу стварања Самоковлијиних ликова и његових стилско-језичких особености, Максимовић закључу-

³⁰ В. Максимовић, "Поводом 20-годишњице смрти Исака Самоковлије. Литерарни почеци великог приповједача", *Ослобођење*, 18. I 1975, XXXII, 9562, 4; "Поетска фаза. О књижевним почецима Исака Самоковлије", *Одјек*, 15Ѓ30. V 1975, XXVIII, 10, 7; прештампано у В. Максимовић, *Нека пресуди вријеме*, Сарајево, 1978, 54Ѓ58.

³¹ В. Максимовић, "Завичајни елементи у прози Исака Самоковлије", *Зборник радова о Исаку Самоковлији*, Сарајево, 1986, 180.

је да Машановићева студија "представља до сада најобимнији и најцјеловитији рад и што је веома значајно прву књигу о Исаку Самоковлији".³²

Једна од примедби била је недовољно консултовање обимне критичке литературе о Самоковлији. Следећи Максимовићев рад, *Исак Самоковлија у оцјенама књижевне критике*,³³ пружа управо преглед свега што је о овом писцу писано. Род осврта и приказа до огледа и врло ретких студија. Максимовић је предузео да литературу о Самоковлији прикаже што потпуније, да је анализира и критички оцени. Систематско библиографско истраживање је темељ на којем почива надградња овог обимног рада: систематизација и периодизација грађе, утврђивање општих тенденција у сваком периоду и промена у процесу рецепције Самоковлијиног дела, анализа и оцена појединачних ставова критичара, њихово сучељавање, сагледавање питања на које су се критичари фокусирали или које су губили из вида, сагледавање Самоковлијиног дела у ужем јеврејском и ширем босанскојугословенском окружењу, истраживање његовог односа према другим домаћим и страним писцима, утврђивање ставова критичара према развоју Самоковлијине поетике, генеза његових дела и његових жанровских опредељења. Овај прегледни књижевноисторијски рад представља кључни допринос проучавању Самоковлијиног дела, потврђујући Максимовићево опредељење да стигне до краја пута и свестраног научног сагледавања Самоковлијиног дела.

То је Максимовић и остварио у предговору за Самоковлијина сабрана дела који је насловио "Поглед на стваралаштво Исака Самоковлије".³⁴ Максимовићев програмски циљ изнесен је у уводном параграфу:

*Када значајни писци, послје појединачних објављивања својих књига (макар и посмртно) добију и прилику за пуније представљање властитог стваралаштва у облику изабраних, сабраних или цјелокупних дјела, онда то даје критичарима и посебну могућност за доношење пунијих, па и нових судова о њиховој општој литерарној вриједности. Без обзира како су та дјела концепцијски замишљена и остварена, она пружају и праву основу за сагледавање главнине онога што је неки књижевник створио. Пошто је објављивање оваквих дјела замашан посао, скопчан са разним потешкоћама, многи наши писци нису имали прилику да се сав њихов књижевни опус, или бар претежан њихов дио, види и у правој пуноћи.*³⁵

Максимовић је, приређујући Самоковлијина сабрана, дела омогућио да се овај писац проучи на целовит начин, што је и учинио у свом

³² В. Максимовић, "Прва књига о Исаку Самоковлији. Димитрије Машановић: Умјетност и хуманизам Исака Самоковлије", *Израз*, 1981, XXV, књ. L, 10, 565.

³³ В. Максимовић, "Исак Самоковлија у оцјенама књижевне критике", предговор у *Књизи о Исаку Самоковлији*, Сарајево, 1989, 5R38.

³⁴ В. Максимовић, "Поглед на стваралаштво Исака Самоковлије", предговор у И. Самоковлија, *Сабрана дјела*, књ. 1, Сарајево, 1989, 7R64.

³⁵ Исто, 7.

изврсном предговору. Између жанровског и хронолошког приступа он се определио за овај први, поделивши свој обимни предговор на четири поглавља: о поезији, чланцима и огледима, приповеткама и драмама.

Истичући да Самоковлијина поезија представља занемарени почетак његовог стваралаштва, Максимовић анализира поетику, тематске одреднице, распон песничких врста (љубавна, социјална, рефлексивна и дечија поезија) и укорененост извесних песама у јеврејској духовној традицији, да би о Самоковлијиној поезији закључио да се њена вредност неће умањити уколико се сагледа као "пратилачка" или секундарна појава у опусу овог писца.

Самоковлијини чланци и огледи спадају у две групе: оне писане пре 1941. и оне настале након ослобођења 1945. Самоковлија је у међуратном периоду радо објављивао своје чланке и огледе у јеврејској периодици, те се они махом односе на јеврејска питања, писце и појаве. Максимовић примећује да Самоковлија у њима испољава "изузетно суптилна осјећања за историјске просторе", те да "исказује и широку визију јеврејске балканске прошлости". Писао је о југословенским јеврејским уметницима, о историји и легендама босанских Сефарда, критике (позоришне, ликовне критике и филмске), као и приказе: студије Св. Стефановића о *Псалмима*, песама Шукрије Панце, приповедака Марка Марковића, дела домаћих и страних јеврејских писаца (Јехуде Бурле, Авигдора Хамеирија, Мирослава Фелдмана, Исака Бабелја, Шалом Аша, Хајнриха Хајнеа, Јехуде Халевија), издањима *Библиотеке Жидов*. Представљањем и интерпретирањем Самоковлијиних чланака и огледа, Максимовић је открио и истражио једну запостављену димензију Самоковлијиног дела.

Мада су приповетке пресудно обележиле Самоковлијин књижевни профил, Максимовић примећује да је у књижевноисторијским разматрањима била занемарена његова прва приповедачка фаза кад је Самоковлија своје приче објављивао углавном у јеврејској периодици која је имала занемарљив одјек ван овог културног круга. Развијајући своју приповедачку поетику Самоковлија је проширио своје интересовање и на нејеврејске теме, мада је остао суштински одређен јеврејским духовним извориштем и обрадом јеврејских ликова, према којима је "испољио више присности и стваралачког нерва" него према оним нејеврејским. Максимовић такође примећује да се време Самоковлијиног приповедачког успона у босанско-југословенској средини поклапа с оним када се у европским политичким круговима постављало "јеврејско питање", те да "Самоковлијину књижевну појаву не можемо и не треба да одвајамо од тадашњих идеолошких, културних и националних гигања у јеврејству у цјелини".³⁶ Други светски рат и холокауст оставили су трага у Самоковлијином делу, али Максимовић сматра да су књижевно знатно успелија његова дела с

³⁶ Исто, 42.

друкчијом тематиком и инспирацијом. Максимовић у закључку о Самоковлијиним приповеткама коментарише и његову неостварену намеру да напише и један роман:

*Са врло провјереним способностима приповједача, који је босански јеврејски свијет, у правом смислу, и увео у књижевност, Исак Самоковлија је био у стању (да је дуже поживио) да оствари и добру романескну форму. Тај роман је чак могао да буде изванредна синтеза свега онога што је стваралац његовог литерарног искуства већ стекао, па и нови књижевни искорак који би обогатио Самоковлијин књижевни опус, а и литературу Босне и Херцеговине у цјелини. Уз све жаљење због тога што Самоковлија није остварио и ту своју намјеру, ипак нас треба да тјеше неоспорно високи умјетнички домети његових приповедака.*³⁷

Последње поглавље Максимовићеве студије о Самоковлији посвећено је његовим драмама, које су у књижевној критици имале контроверзну рецепцију. Максимовић скреће пажњу да је Самоковлија писао у средини у којој је недостајала јака драмска књижевна и позоришна традиција. Мада је Самоковлијин пут ка драмском жанру водио преко драматизације приповедака *Ханке* и *Плаве Јеврејке*, књижевна критика, примећује Максимовић, није се озбиљније бавила поређењем Самоковлијиних приповедака и драма заснованим на истом сижеу. Рецепција драматизоване *Ханке* била је углавном негативна. Критичари су давали предност приповеци у односу на драму. Док је *Плава Јеврејка* изазвала жустру полемику у јеврејском културном кругу због начина на који је Самоковлија приказао јеврејске ликове. Самоковлијине две комедије *Он је луд* и *Фузија* наишле су на озбиљне примедбе у критици.

Максимовић у овом раду сагледава Самоковлијина дела као "мозаичну цјелину која посредно показује и крупнији књижевни лик" овог ствараоца, чије дело "зрачи оригиналношћу и засебном бојом, какве су успјели да остваре само наши најпробранији писци". Максимовићеви радови посвећени Самоковлији представљају својеврсну "круну" његовог бављења јеврејским темама које је он из уског јеврејског рецепционог круга пренео у шири круг босанске и југословенске културе, подвлачећи њихов значај и осветлавајући њихову вишедимензионалност. Ово није за Максимовића био узгредни, већ систематски и захтеван подухват. Требало је отклањати заборав, трагати за писцима, њиховим животима и делима, отворати и прегледати прашњавае архивске и часописне "фиоке", упорно прикупљати разбацане податке зрно по зрно, систематизовати грађу, класификовати је и проучити. Да би се ваљано и темељно обрадила многобројна питања која су се низала на овом откривачком путу. Није се он једини у Босни бавио овим темама, али је у време кад је то чинио био један од врло ретких и један од још ређих који је градио чврсте научне темеље на којима почивају даље сложене и суптилне анализе. Андрић је дав-

³⁷ Исто, 54.

но, описујући јеврејско гробље у Сарајеву, писао како је јеврејска култура у Босни била заклоњена густом завесом неразумљивог језика и нечитљивог писма ове специфичне културне заједнице. Она као да је вековима живела у паралелној димензији. Максимовић је ту завесу учинио транспарентном, а каснији допринос Јевреја Ћ писаца, критичара, историчара и лингвиста Ћ босанскохерцеговачкој и југословенској култури осветлио научним рефлектором. Било је у томе откривалачке дражи, мукотрпног рада и задовољства што је постигнут циљ Ћ да се на најбољи начин Јеврејима Босне и Херцеговине изрази дубоко поштовање и ода заслужено признање.*

Krinka B. Vidaković-Petrov

JEWISH TOPICS IN THE WORKS OF VOJISLAV MAKSIMOVIĆ

Summary

This paper is dedicated to the analysis of the works of Vojislav Maksimović (studies, essays, reviews) on Jewish topics written during a time span of over two decades (1966-1989). These works cover two periods in the development of Jewish culture in Bosnia and Herzegovina: the first one involves the cultural and literary tradition of Spanish Jews in Bosnia and Herzegovina till the end of the 19th century, while the second one deals with Jewish authors (writers, critics, scholars) of the 20th century, whose works have been integrated into the cultural framework of Bosnia-Herzegovina and Yugoslavia (Haim Alkalay, Marcel Shneider, Eli Finci, Moni de Buli, Filip David, and especially Isak Samokovlia and Kalmi Baruh).

Maksimović began exploring Jewish topics at a time when few Yugoslav literary critics and historians did so, even fewer among them opting for a serious scholarly approach. Maksimović's systematic dedication to this area of study resulted in a fundamental contribution to the renewal of interest for Sephardic culture and Jewish authors in the Yugoslav academic community and public awareness, especially in view of the fact that 75% of the Yugoslav Jewish community, including most of the authors he wrote about, had perished in the Holocaust.

* Захваљујемо В. Максимовићу што нам је љубазно омогућио приступ грађи за овај рад.

Ратко Р. Марковић Риђанин*
Народна библиотека Србије
Београд

ИРАЦИОНАЛНИ ПУТ
РАЦИОНАЛИСТЕ ВАСЕ ПЕЛАГИЋА
ВАСО ПЕЛАГИЋ – СТУДИЈА ВОЈИСЛАВА МАКСИМОВИЋА

Шири осврт на живот и рад Васе Пелагића, академик Војислав Максимовић је насловио именом ове, по начину живота, чудне појаве: *Васо Пелагић*. Није ли, управо то, та личност која је живела необуздано, бунтовно, у судару са околином и са својим духовним узорима, изазвало пажњу академика Војислава Максимовића да га свестраније сагледа? Други узрок интересовању за Пелагића може бити његов рад на разноврсним темама, којима је, такође, улазио у конфликте са собом и јавним мњењем, поготову са владајућом политиком, јер је себе сматрао апостолом социјализма, правде и ослобођења потлаченог свеукупног човечанства. Може ли се кроз један рад осветлити таква појава са свим загонеткама? Наравно, то је само један приступ, један покушај да се укаже на смисао Пелагићева бунта, на оне радове који би могли бити и данас инспиративни за проучаваоца живота и рада човека који је свој карактер потврдио својим крајем. Наиме, рођен је у Посавини, у Босни 1838, а окончао живот у Србији у Пожаревцу 1899. године као осуђеник. Искусио је Пелагић и турске, аустријске и српске робијашнице. Несмирник по своме опредељењу, пада у немилост, јер трага за преокретом, за променом власти, што га ставља у ред признатих социјалистичких револуционара. Данас, када су поништене све тековине социјалистичке револуционарне делатности, иронијом судбине, о оваквим појавама говоре они који покушавају да остваре реалну слику тих извитоперених личности које су биле употребљаване и злоупотребљаване у сврху дневне политике и које су и саме суделовале у једној врсти формирања трагичне сопствене судбине. То је залог за оцену коју о његовом делу изричу публицисти и писци, заговорници социјалистичке правде и истине. За њих, Пелагић је борац за народна права, за срећу међу народима. У ту сврху прештамповани су његови радови као својеврсна критика грађанског друштва. Истичана је његова критичка мисао у односу на владајуће слојеве, посебно, критика верских организација.

Пелагић је залазио, својим интересовањем и радовима које је публиковао, у низ наука, у историју, филозофију, медицину, економију, психологију, педагогију, религију и у политику особито. Своја уверења је износио без зазора и комплекса, имао је уверење да је истина у његовом исказу недвојбена, стога он своје ставове брани до краја, животом. То је први

* Ratko.Markovic@nb.rs

доказ да је његова природа трагалачка, извесно авантуристичка, што потврђује робија у Турској и бежање из робијашнице. Још једна страна његове личности се открива кроз тешке животне прилике, непрекидни судари с властима, било да живи у Турској царевини или ослобођеној Србији. Он не смирује страст откривалачког духа. Његов порив је *истина*, упућивање народа на *здрав начин живота*, како путем сазнања кроз науку, тако и путем политичких слобода. Наравно, његов раскорак са стварношћу није једноставан. Он ће одбацити сву уметност и уметничку делатност зарад једног лека који истински спасава живот једном оболелом грађанину. Наравно, таква поређења нису оправдана, она спадају у неку врсту метафоре Васе Пелагића која није схваћена као метафора, него као радикална и превратничка жеља за изменом државног устројства. Тај искорак у ирационално, путем елемената рационалног, доводи до несхватања. Ипак, Пелагић је уверен у своје откривалачке способности и из уверења говори о предностима знања над уметничким, што налази за оправдано почевши од потврда којима се помаже кроз библијске текстове до савремених открића науке и заштите здравља путем коришћења здраве хране, воде, ваздуха, путем знања о лековитостима биља и слично. Отуда његова књига којом себе промовише у *народнога учитеља и лекара*. Зар то није племенит порив?

Наравно, сваки судар са властима за Пелагића је нови изазов. Он покушава и ради док је у робијашници, он се непрекидно рве са оним што спутава здрав разум. А здрав разум је логика коју сам Пелагић успоставља. Његова побуна није усмерена на власт у окружењу, он је човек света, он планету доживљава као своје станиште где је угрожена слобода мишљења и нормалног постојања човека наспрам човека. Он тражи природан однос, саоднос међу људима, без превладавања, без стављања човека у подређен положај у односу на неког другог човека. Он би да живот тече реком рајске слободе, са осећањем лепоте постојања како је природа устројила људски род. Наравно, то изазива сударе. Његов карактер је основа његова пута кроз живот. Брз у одлучивању, човек који је као дете био необуздан, како је истицано, *није се дао повијати* ни у пелене. Човек који је пропутовао доста земаља и на путевима бројних искушења дошао на идеју да пише књигу: *Путовање унакрст око цијеле Земље*. Ту је открио своје карактерне елементе, а који су узрок понашања и непомирљивости. Он је као ђак Богословије у Београду испољио своју природу која се не може обуздати, то је пут самосвојан, саобразан открићима властитог ума, било да су то истине или опсене. Освртао се у радовима и на критике, налазећи да су неосноване, да га не схватају. Оно што га је водило, јесте жеља да буде од користи народу. Али, како да се буде од користи ако сам собом ниси користан? Може ли човек себе поништавајући дати другима наду? То је круг у који је затворен наш јунак са искреним поривима на путу ширења знања и слободе ума. Стога, он који себи даје право на *крупан* и *жесток* корак, бива жестоко препречен.

Пелагића у свом раду Максимовић осветљава као градитеља, насупрот оценама његове рушилачке улоге коју су многи критичари изrekli:

Као што се види из ових навода, у Пелагића је постојала врло јако изражена узајамност између његовог карактера и принципа које је пропацирао. При свему томе посебно се издваја његова пословична моралност, коју је он жаром занесењака заступао и у личном животу и у властитим списима. Чини ми се да ту страну његовог карактера многи нису правилно схватили, па су у његовом дјеловању једнострано истицали рушилачке, анархоидне елементе. Цијелим својим бићем Пелагић је био стваралац, онај који гради властиту визију будућег свијета, а она треба да не само превазиђе конкретно и неприхватљиво стање, него и да омогући бољи и праведнији живот за све људе, а нарочито за потлачене и унижене. Иако је све ово видљиво из цјелокупног Пелагићевог јавног рада, оно непосредно произлази и из његовог особитог карактера и психе. Без обзира колико одбацамо његове идеје и ставове или их, пак, свесрдно прихватамо, ово треба да имамо на уму приликом сваког просуђивања о Васи Пелагићу (Максимовић 2001: 9R10).

Овај цитат јасно указује разлоге настанка ове студије академика Максимовића. Он скида са Пелагићеве личности терет једностраног приступа проучавању једног неспутаног ума са заносом о личном уделу на промени света. Ослонце за свој став и оправдање за карактер и критички дух Пелагићев, Максимовић налази у узорима које бира и којима се руководи. Дакле, Пелагић је свестан жртве Ђордана Бруна који непоколебљиво прима осуду инквизиције, неустрашиво животом искупљује свој став. Њега руководи убеђење да је и сам на путу револуционарног преображаја света, он машта о праведном устројству односа међу људима, о чему сведочи његова студија: *Социјализам или основни препорођај друштва (1894)*. Пелагић је опседнут улогом спасиоца, улогом жртве за устројство праведног, братског односа међу људима. Наравно, једно је идеја, занос и жеља, али пут и остварење су сасвим друго. Упркос његовом саображавању Босне и патника са распетим Христом, Пелагић је својим популистичким приступом разрешавању друштвеног конфликта био несхваћен. И сам је био у конфликту, у појединим ставовима је величао уметнике попут Пушкина, потом их оспоравао исказима који стоје у виду поређења неупоредивих категорија. Како није био усредсређен, било на науку, на уметност, религију или неку делатност конкретнијега вида, његови критички радови су остали као обрушена лавина, која затрпава путеве себи и другима, уместо научног става израћају жеље, страсти и опсене. Стога, он није могао бити прихваћен, није било дистанце према том уму, и није било анализе те појаве. Пориви, ма и најплеменитији, уколико се исказују путем потирања проверених вредности, залазе у неразмрсив чвор и неразумевање тада надвладава такву жељу. Његова импулсивност и искази неутемељени, потпуно ненаучно доказивање истине, доводи га непрекидно у конфликт, како политички, тако и духовни. Његов атеизам и социјализам су више осећање

побуне против постојеће власти и догме која се испољава у црквеним и друштвеним организацијама у свету, него ли зрелог, научног расуђивања. Здраворазумска критика није имала довољно утемељења и саобразности са чиниоцима који могу бити подршка ставовима изведеним на осећању неправде према најширим слојевима друштва у свету. Његова толерантност према другима заснива се на осећању једнакости свих нација, али практичан однос није исто што и политички став произведен из сопственог осећања. Уједначавања на најнижој основи звуче примамљиво за цивилизацијски заостале слојеве света, али то бива погубно по општу културу и напредак, у шта нас уверавају резултати Октобарске револуције у Русији, као и поразни резултати у српском народу. Реалност је демантовала ове идеје, наишли су много већи ломови међу нацијама, дошли су светски ратови, а савремено доба појединца чини безличним и безбојним. Конфликти су замршенији, пракса се исмева осећањима истине, правде и братског односа међу људима. Демократија као основ савременог цивилизацијског света је постала подсмех сама себи. У пракси, човек је привидно слободан, иначе, невидљиве букагије данас теже су од оних у времену робовласничкога система.

Говорећи о Босанскохерцеговачком устанку, Пелагић инсистира на поштености, умном расуђивању, на слободи воље да човек исказује себе као припадника нације и језика. То све звучи као утопија, нарочито кад се употреби реч *мора*. Дакле, ако човек *мора* бити поштен, толерантан, слободан, шта је то? Ко је тај ко ће обезбедити такав однос и такав став појединца? Сва та наука добија призвук заноса и жеље, а не сазнања и реалности. Тако, по опредељењу, Пелагић спада у рационалисте и поштоваоце рационализма у науци и животу, али понашањем и својим ставовима је више него ирационалан, отуда је увек у сукобу са околином и особито, са самим собом. Тај сукоб, односно, несаобразност је плод карактера и растреситости услед исказивања сопствених осећања у односу на појаве, уместо научне свеобухватне анализе и могуће синтезе. Његова осећања су реакција, бунт несмирника који не пристаје на очигледне неправде и понижења која подноси већина становништва наше планете. Он тражи да је човек пред царем и заптијом, пред свецем и судијом исти какав је пред Богом. Чист и го. Потпуно природан у мислима и осећањима као и телом. А свет је сав умотан, изувујан, закопчан, углачан, неухватљив. Он не прихвата да се поистовети са таквим светом. Он је, дакле, бунтовник. Луда. Пустахија.

Шта може очекивати такав човек који трагом љубави иде у свет, који тражи лека свету и себи:

Стално сам желио да лијечим људе. Да лијечим људе од зависти, од страха, од ропства, од срдобоље, од сушице, од верема, од пробадања, од надмености, од узетости и клонућа. Колико је тих несрећа око нас! Само нас мушка борба може извести из ових распућа, а једино нам траве могу истиснути чемер из душе. Друге сам лијечио, а своју бољку не могу

одстранити. На путевима се ухватила губа и маховина (Максимовић 2008: 39).

Неразумевање води у све дубљи конфликт са његовим новим радovima, унаточ добрих намера и племенитог порива. *Народни учитељ*, који може бити од користи лековима и травама, али он као непомирљиви критичар овешталог система односа међу људима којим се обезљуђује човек, није прихваћен, јер не износи аналитичке ставове с доказима, већ негира постојеће законе и обичаје насумице, он поништава произвољним ставом. Поништава Бога, верника, веру, чим друго ако не стављањем само сазнање ума наместо Бога, постаје верник сазнања, верник одређен једним сегментом бића човека, дакле, извитоперено мишљење подиже на највиши ступањ и њиме објашњава необјашњиво. Пелагић једноставно закључује:

У небеској монархији одређен је рај за покорну и послушну децу оца небеског, а за непокорну и непослушну – грешнике, означен је пакао у коме ће их мучити змије, шкорпије и ђаволи. У земаљској пак монархији одређена је за ове грешнике апсана и робија, где ће их мучити буве, ваши, стенице, мрави, шкорпије и жандарице са апсанцијама, а за оне праведнике, то јест, за покорну, побожну и вероподаничку рају, отворен је рај, то јест, државне јасле и милост господарева за аванзовање, за ордене и уживање. Небески господар помиљује грешника на молбу и предлог крупних и ситних мантијаша, а земаљски господар помиљује често по неког преступника, грешника, или на предлог министра, или по молби верноподаничких и добродојних великаша и великашица (Пелагић 1990: 71).

То сравњивање небескога са земним, сравњивање могућега с прогресом који би произишао из прости економске рачунице, поистовећује га са надринаучником, надрилекаром, надриуметником и, што је најтеже, од његове љубави за човека остаје гола страст која клизи незаустављиво ка мржњи према духовном, према богобојажљивом и осведочено хуманом. Нема основе ни снаге да Пелагић разуме окружење, нити да окружење разуме његову науку, стога што су његове мисли несводљиве на наук науке, на уметнички ирационално, јер су сувише рационално упрошћене и основане на поређењима која нису за поређење, на духовно се не да ни помислити, јер његови ставови вређају основу вере услед помешаних параметара, мера и мерила, он не разликује идеалиста од идеала, реалије од могућности, свештеника од догме и догмата. Он види веру као производ рационалне, користољубиве жеље владајућих на Земљи, уопште не поима њен узрок и њено успостављање ван сваког разумског одређења. Једно је употреба и злоупотреба осећања верника, а сасвим је друго вера као својство човека. Сложеност људског бића остаје ван домаћаја поједностављеног наука и свођења односа на економске односе.

Што се тиче савести и морала, Пелагић сматра да су за тај део друштвеног живота и једног стања међу људима, најодговорнији *мантијаш*и, они су задужени да чувају моралне вредности, а тамо где их је највише, у

самом Риму, највише је и неморала. Тако Пелагић просто закључује: *Здрав се разум томе чуди велећи: јадни свете! Какав морал, какву моралну страну и дужност очекујеш ти од њих који су најпоқваренији у друштву?* (Пелагић 1952: 39). Ето примера самопоатирања сопственога умовања, ето потпуне осуде религије у овој малој расправи са свештеним лицима које безрезервно напада и осуђује, да би од њих истих захтевао очување морала и савести. То двојство је израз дилетантског приступа и недораслости проблему, као и својеврсног политичког циља без потребних скрупула, без одговорности за изнесене ставове.

Војислав Максимовић је кроз вид приповести о животу Васе Пелагића: *Показујем прстом у њега*, открио у основи, шта је узрок ове конфликтне личности. То је, пре свега, карактер, откривалачки, до бола поринут у свет са жељом да га преобрази, да га ослободи заблуда додајући му и своју врсту умобола и залуђеност:

Шта хоће тај младић? Питао се један од судија. Младост је и мене овако заносила, па сам потајно пјевао пјесме против власти и султана. Устани сада, Василије Пелагићу, и чуј шта ће те снаћи. Турске галије ће те одвести до синајских пустиња, до левантских лука. Испиће ти срж из костију и усахнути сваку помисао на буну и пустахилуке (Исто: 37).

Ово је био глас опомене који Пелагићу узалуд упућује пријатељ фра Грго Мартић. Пелагић ће искусити мемлу турске тамнице и у тамници у Пожаревцу ће затворити круг свога неуморнога трагања за спасом човека пред човеком. Може ли спас човеку стићи из човека обременееног страсима?

Посебна карактеристика Пелагићевог рада и револуционарнога хтења производ је његове наиве, поједностављеног поимања појава у друштву, као и решења за одређене конфликте. Он хуманост човека узима као карактерну црту, као закон понашања, а не као могућност у биполарном свету са безброј могућности. Он верује да властодршци треба да се оставе борбе за очувањем власти, да своју енергију усмере на *старање о народу, његовом здрављу и благостању*, јер народ је основица, *раниоц*, свакој власти.

Упоришта за своје политичке ставове Пелагић налази у књижевним делима познатих светских имена: Толстој, Шекспир, Иго, Пушкин, Русо, Чернишевски... У Змајевој сатиричној песми налази потврду својој осуди руске дипломатије која је оштетила Србију на Берлинском конгресу и при закључењу санстефанског мира. Доситеј му је потпора у развијању рационалистичких идеја о народном напретку кроз развој индустрије и заната. Залога материјалном развоју је знање. Но, све те наивно постављене ставове могуће је данас оправдати, то је производ једног знатижељног духа који се заснива на несистематичном личном образовању и осећању великих идеја, на осећању великих могућности, али без разумевања механизма и устројства система развоја. Он у својој опијености и одушевлениости, некритички глорификује поједине људе и њихова дела, што је рецимо

случај са Вуком Караџићем и схватањем реформе у језику, као што, на супрот томе, некритички, неутемељено одбацује недвојбено велике вредности у култури. Он одбацује укупни рад Матице српске, Српског ученог друштва, Чупићеве задужбине, као и Југословенске академије знаности и умјетности. Он се обрушава на њихов рад и публикације о расподелама *нашироко о дворовима, новцу, оружју, олтарима, књижуринама*. Овакви ставови нису производ научног мишљења, то је теже од наивног поимања, нешто што је морало изазвати револт образованог грађанства. Поготову ако се има у виду упрошћен, груб и увредљив начин исказивања ставова. Он ће књижевно царство, сем изузетака, изједначити са царством *голе игре речи, развратности и моралног онанисања* (Пелагић 1892: 33). Наравно, овај став није немогуће бранити, поготову у контексту данашње постмодерне са низом инсталација и система за дестабилизацију образовања и знања, науке и уметности, као и изградње самосвојног, утемељеног и релевантног политичког и критичког става. Још је очитије ако упоредимо те интенције са културним шематизмом социјалистичког реализма након злочина у култури које је устоличила социјалистичка клика у Југославији 1945. године, понижавајући све што је дисало људски слободно. Пелагић лелуја као лиска на ветру, на крилима разнородних области духовног и материјалног света идеја. Он је поборник слободе, али осуђује изрично, он је учесник буне у Босни, он је радикал у *Уједињеној омладини србској*, он не разликује, често, сновиђење од стварности. Опијен је слободарством Његошевог дела, као и нашом усменом књижевном традицијом са којом се саглашава и тражи саобраћавање понашања појединца са моралним кодексом народне песме. Он ставља себе на оштрицу времена и догађаја, па то тражи и од савременика, поготову од угледних личности, чак и од нације да решено брани своје постојање по цену бити или не бити. Народ мора да брани своје поштење и постојање по цену нестанка. Када критикује Венецију позива се на *Горски вијенац* Његошев, али узгред, критички однос узима према свим крштеним и некрштеним *пашама* и *субашама* у свету, који би требало да тамнице претворе у радионице. Наравно, и то је једна наивна поставка, као и недовољна упућеност у то колико су заиста робијашнице биле и јесу, производне радионице и лечилишта. Пелагић верује у *царство слободе*, које мора доћи историјским путем, законито, за то налази потпору у руским и српским народним песмама (Стјенка Разин, Марко Краљевић, Милош Обилић). Он очекује у историјском времену развој и победу човекових племенитих тежњи ка устројењу света без угњетавања, без ропства и понижења. Стога, овом његовом очекивању природно је придодати његова стремљења и ставове о *Преображају школе и наставе (сувремена потреба)*, чију реформу види у поставци учења заснованој на примерима, опонашању, а не на научној анализи и тумачењу. Наравно, ова наивна представа реформе, није без основа. У савременој школи присутне реформе смењују једна другу, без истинског учинка, јер формализам који влада у друштву, поготову у Србији, обезвређује сваки могући учинак. Да-

нас кад реформу спроводе преписивачи, који су у школи као кажњеници, школа је испод сваког очекивања. Наравно, ученици имају узоре и појединце, педагошке стручњаке са искуством, који носе образовање као озбиљном циљу, без обзира на намете незнања и суновраћања ка нижем од ниског.

Према историјским личностима Пелагић износи критичке ставове, нарочито, према српским историјским владарима. Он налази да је *сурова* правда цара Душана, да је краљ Милутин *окрутан*, да је краљ Вукашин *подмукао*, Стефан Лазаревић *непромишљен* и слично. Наравно, ставови које износи Пелагић нису плод научног рада, више су плод народне традиције која је оформила такве ставове. Његов лични критички став и оптужба на рачун неслоге властеле у српској средњовековној државној структури пред навалом опасности од Турака, делује наивно као и многи ставови који круже како у науци, тако и у лаичком мишљењу и данас. Властели је било прече да се међусобно спори и надгорњава, него ли општа опасност. То је став који није ничим поткрепљен до историјским чињеницама које говоре о међусобним сукобима, али нема анализа стања и узрока тим сукобима. Са дистанце овога времена, појаве у прошлости изгледају огољено и једноставна решења се намећу као сама по себи логична, али ниједна од тих појава и међусобних сукоба нису без мноштва узрока и последица које, просто, нису могле бити избегнуте, а ако и јесу, онда су ту биле друге невидљиве опасности и *црне рупе* које са дистанце нису видљиве.

Пелагић је својим хтењем и покушајима испољио тежњу ка остварењу критичкога мишљења, ка превладавању разумскога над ирационалним у решавању спорова међу људима и народима. Он је веровао у прогрес, у развој социјалистичке идеје и победе племенитог, човекољубивог света. Веровао је у цивилизацијски корак који ће оспорити спорове и све бруталности међу људима, сем умних. Наравно, данас живот ставља на подсмех свеукупна цивилизацијска достигнућа, стога праг на коме стојимо обилује неизвесностима са свих страна, а сваки корак који нам се нуди, води непредвидивостима. И то је један од разлога зашто је појава, Васо Пелагић, интересантна. Он није једина трагична силуета која промиче мимо нас, много је људи који су услед својих искрених и добронамерних порива били кажњени, не само неразумевањем, оспоравањем, осудама и тортурама, већ често сурово, до непојмљивости. А то је само доказ слабостима које вребају човека из човека. Узрок трагике Васе Пелагића је у његовом карактеру, у жељи да реши светски проблем слободе и правде, служећи се истинама које су само за њега истине. Он ставља рационално мишљење на место божанства, што је деградација искуства и осећања, увреда ума и духовности која надилази рационално увек, изнова. Вреди овакву појаву ставити у центар пажње стога што није једина, што је могућа и међу редовима и генералима, путницима и вођама, луталицама и царевима, како би се на време уочиле могуће рационалне нерационалности, како би се избегле тешке замке и обрушавања у празно, у поразно. Јер, за кога су сви ништавни,

мора бити да је и сам негде у нигдини. Мора да је у њему страшно разочарање светом? Нијанса која тражи респект за оваквог критичара је у његовом потпуном уверењу, у његовој потпуној одбрани ставова који су неодољиви. Дакле, потребно је узети у обзир и такву мисао која јесте могућа непредвидивост, тиме и особита опасност, не само по један ум, већ и по мноштво. Слична варијанта ума предводила је у свету многе револуционаре, рушећи све пред собом до сопственог поништавања. Овакав вид критике има пријемчивост код бројних људи који се осећају онемогућеним у личном напретку у постојећем друштвеном и политичком систему. Наравно, много је заиста оних који су понижени и увређени, али решење није тако просто и могуће негацијом свега постојећег. Промену света сваки појединац започиње променом у себи самом. Свет се мења кроз човека, јер човек није свемоћан, што је, свакако, добро. Да јесте свемоћан, сам би себе и свет око себе ко зна колико пута до сада свео до нестанка. Наравно, свет не познаје нестанак, то је једна од заблуда којима оперише човек дајући себи улогу божанства, чиме се манипулација међу људима усложњава. Остаје нам и на даље енергија љубави као основа за садејство међу људима, дакле, љубав и за све оне који су је свели на једноставну жељу и могућност вољне акције, као код Пелагића, а што је, свакако, уочио Војислав Максимовић и својим радом покушао да расветли једну горку истину која је увек присутна међу нама у различитим видовима. Пелагић заслужује пажњу, не само као трагичка личност, већ као ум који је с једне стране некритички величан, с друге потпуно негиран. Војислав Максимовић је уочио ту несаобразност и својим радом је покушао отклонити. Да је Пелагић имао снаге да пажљивије приступи *Јеванђељу* и порукама Исуса Христа, он би извукао науку, јер, *ко се предаје слободи изгубиће је*, само онај ко иде путем истине, тај задобија радост постојања. Истина није и не може бити онолико колико је људи. То су само путеви ка истини. Такво мишљење хули, води самообожењу и на крају *Р*трагици.

У својим одбранама пред судом од 23. марта 1895. и 5. јуна 1896. године, Пелагић износи своје уверење према коме ће социјална правда законито стићи до победе у свету. Он недвосмислено иступа као политички противник грађанског вида друштва, његових судских параграфа којима се гоне књиге и њихови аутори. Указује на неодрживе односе у друштву, пре свега у Србији, па и у свету:

Данашњи устав и закони често предају цијелу државу и њене народе на вољу привилегисаних појединаца, а народи остају као рибе у риболову опасног арендатора или марвеног и човјечјег плантатора (Пелагић 1990: 249).

Посебно је у другој одбрани 1896. Пелагић истицао свој критички однос према цркви кроз образлагање учења богумила:

Ради допуне и јасности богумили уче још и ово: да нико никоме није дужан бити роб нити подвластан; да земља треба да припада само онима што је својим рукама обрађују; да су спахије и богаташи вјечите и

безбожне пијавице народа; да владари и власници нису од бога него од ђавола; да су попови варалице народа и издајнице бога и морала; да бог нема и не треба никаквих намјесника и адвоката – мантијаша; да бог не тражи никаквих молитава, вјера и цркви; да су богомоље поповски дућани гдје они воде безбожну трговину са именом бога и морала; да су звона ђаволске трубе; да су иконе варварски идоли; да бог не тражи од људи никакве жртве итд. – Богомили су признавали бога и Христа као узвишене идеале које треба држати у мозгу човјекову, а не у богомољама, молитвама и церемонијама мантијашким (Исто: 263).

Ови елементи учења богумила делују заводљиво за сиромашни део света, обећавајуће, као и обећања пропагатора социјалистичке револуције и социјалне правде, која је производ утопије, својеврсне полуге у борби за власт. Али, то не значи да личности попут Пелагића нису истински били одани тим идејама и учењу. Он је био опијен улогом револуционара, па и жртве која искупљује слободу и правду за човечанство. Та месијанска улога произвела је у њему осећања гордости и величине, стога, његов однос према свету има велике сличности са неустрашивим бунтовницима кроз историју који су се свесно жртвовали верујући у величину и исправност свога дела. То потврђују његове речи:

Притом имајте на уму, господо судије, да ја проповиједам начела своја мирним путем: бесједом и књигом, како овдје у Србији, тако и ван Србије. То чиним ево већ 36 година дана. И макар да су ме крштени и некрштени угњетачи народа и слободе, истине и правде, помоћу бајонета бацали из државе у државу, из хапсане у хапсану, па и у лудницу, не само у Европи него и у Азији, и опет ја нигдје нисам се послужио правом, које ми дају природни, божански и земаљски закони: одбијање силе – силом (Исто: 268).

Међутим, тај левичарски дух завршио је на сратишту историје, као изопачена врста најбруталније догме и устоличења преваре као основнога друштвенога мерила. Наравно, за то не носе одговорност искрене присталице и пропагатори јединства међу народима и једнакости пред законима државе какав је Пелагић, њихова је одговорност незнатна у односу на оне који су у револуционарном преврату видели шансу за стварање неограничене моћи и деловања на формирање нових међународних односа основаних на недужним жртвама, патницима који вапе за леком душом и телом. Српски народ је платио превисоку цену том облику веровања, нарочито у време грађанскога рата који је увео у Србију Јосип Броз 1941-1945. по налогу службе из Лондона, потом, у прогону и уништавању присталица, боље рећи, верника социјализма током 1948-1953. године, као и сада, 90-их година двадесетог века када је организован распад Југославије од стране Брозових следбеника и енглеско-америчких моћника, како би неутралисали стварање озбиљне, модерне државе на основама Југославије створене након Првог светског рата. Обема странама, унутрашњој олигархији и спољњим моћницима, одговарало је разбијање државе на државице и наро-

де, како би неутралисали здраве снаге у њиховом настојању да српски народ организују у државу, а тиме би му и омогућили институционално организовање и системски развој. Међутим, рат је задржао несметану власт криминала и корупције која се разгранавала. Дакле, свака појава има своју супротност, па и најлепша идеја, жеља и намера и све је могуће довести до апсурда, било да је реч о мишљењу или делу. Ово је, можда, најјача основа Војиславу Максимовићу да стави у жижу свога и нашега интересовања својом студијом: идеје, борбу и жртву Васе Пелагића, као могућу инспирацију за преиспитивање, непрестано преиспитивање и јачање свакога појединца, као и заједнице, друштва и организације. Јер, не можемо заборавити Хераклита, који свет види у непрестаној борби, а да је постојање света узроковано Ћмером.

Литература

- Максимовић, Војислав: *Васо Пелагић (1838–1899)*, Српско Сарајево: Бања Лука, 2001, 9Ѓ10.
- Максимовић, Војислав: *Показујем прстом у њега* (приповетка), у: *До дана данашњега*, Београд, 2008, 39.
- Пелагић, Васо: *Изабрани списи*, приређивач: Војислав Максимовић, Сарајево, 1990, 77.
- Пелагић, Васо: *Умовање здравог разума*, Београд, 1952, 39.
- Пелагић, Васо: *Тумач научних и политичких речи*, Београд, 1892, 33.

Сава В. Њеклић*
Педагошки факултет Бијељина
Универзитет у Источном Сарајеву

ХРОНИКА О ДВАДЕСЕТОГОДИШЊЕМ РАДУ „ПРОСВЈЕТЕЋ

(Војислав Максимовић, *Хроника Нове Просвјете 1990 – 2010.*,
СПКД „ПросвјетаР, Пале, 2010)

Код многих писаца могуће је издвојити само неколико ријечи које су за њих на тај начин посебно карактеристичне и у којима се концентрисао и изразио важан дио њиховог писања. Један кинески мислилац и пјесник, који је своју мудрост изложио у седамдесет пјесама, изразио је кроз двије ријечи: *смисао и живот*. За Војислава Максимовића, књижевног историчара и критичара, есејисту, романописца, приповједача, пјесника, приређивача, хроничара итд. цјелокупно стваралаштво не може се свести на дваГри појма, али ако бисмо се морали одлучити рекли бисмо да је за њега кључна ријеч *Просвјета*.

Пред Видовдан ове године проф. др Војислав Максимовић објавио је *Хронику Нове Просвјете*. Видовданска Скупштина прије двадесет година била је према његовим ријечима веома важан дан за животни став и спас и енергију српског народа. Када упоредимо оснивање Просвјете 1902. године и оне 1990. видљиво је да се није много тога измијенило у том болном за српски народ времену, а посебно не након 1949. године када је Просвјета поново забрањена. У том раздобљу, у коме је српски народ готово изгубио вјеру и нацију, у времену када је понекад гордо, а чешће понизно посртао, у доба када су Срби са страхом говорили ко су и шта су, у вријеме када је српско писмо нестајало, у доба када су највећи српски писци, попут Јована Дучића и Милана Ракића, избацивани из школских програма, у недоба када се Први свјетски рат, у коме је српски народ био распет између узвишења и пада, Срби су прижељкивали освјешћење и боље дана. Једне прилике Максимовић је рекао да је требало да прође доста времена док се нијесмо почели да тријезнимо од наплаве празних ријечи о братству и заједништву које смо деценијама мирно и покорно слиједили.

Онда је дошао Видовдан 1990. године *стварна снага која подржава и покреће*, снага која је покренула *Просвјету* која, између осталог, служи за јачање националног, просвјетног и културног осјећања Срба. Тога дана је група српских интелектуалаца предвођена проф. др Војиславом Максимовићем обновила рад *Просвјете*. Тај догађај је у овој књизи назван *Вријеме полета и надања*.

У ратним данима *када за живот нема времена* низале су се велике свечаности *Просвјете* којима је посвећено неколико страница ове *Хрони-*

* ninaceklic@yahoo.com

ке, напомињући да је нарочит одјек уочи самог рата имала свечана академија која је поводом 300-годишњице велике Сеобе Срба под Арсенијем III Чарнојевићем приређена у Народном позоришту у Сарајеву. Салу су до посљедњег мјеста попунили најугледнији Срби из Сарајева, Београда, Новог Сада, из цијеле Босне и Херцеговине.

Један од текстова у *Хроници* насловљен је *И поред ратних невоља – непрекинути рад* у коме је аутор нагласио да се *Просвјета* придржавала глобалних програмских задатака с напоменом: *Сви ми који се налазимо на челу овога друштва свјесни смо да је наш рад у Просвјети истовремено наш национални задатак и обавеза.*

У ратном периоду формирана је Просвјетина библиотека чије је сједиште било у Србињу Ћ Фоча, а у њој су се током рата и првих поратних година одвијале значајне културне приредбе. За њеног руководиоца именована је Милена Максимовић.

У тексту *Главне Просвјетине културне манифестације у ратном времену 1992 – 1995.* аутор издваја рад *Вишеградске стазе* која и данас успјешно ради. Петогодишњем и десетогодишњем раду *Просвјете* посвећено је доста простора у овој књизи. Ту су сумирани постигнути резултати, а реферат на десету годишњицу *...писан за свечану прилику представио је укупан Просвјетин десетогодишњи рад*, пише Војислав Максимовић. Наредне године, под окриљем *Просвјете*, угледни Херцеговци који живе у Београду основали су *Фонд Владимир и Светозар Ђоровић*, за чијег је предсједника изабран Радослав Братић, а за предсједника Скупштине Видак Ковачевић.

Проф. Максимовић је са прецизношћу најврснијег библиографа набројао све Просвјетине манифестације од обнављања друштва *Просвјете* до данас. У књизи је поменуто много писаца, научника, универзитетских професора, глумаца, привредника који су учествовали директно и индиректно у раду *Просвјете*, забиљежени су сви значајни датуми, споменути добротвори, прелистани сви записници са сједница Главног и општинских одбора, анализирана цјелокупна издавачка дјелатност, поменути многи аутори најзначајнијих текстова, промиције *Календара* и часописа, те потешкоће кроз које је *Просвјета* пролазила минулих двадесет година. Споменуто је да су редовно одржаване *Дучићеве вечери поезије* у Требињу и *Кочићев збор* у Бањој Луци, одржаване су у неким општинским одборима видовданске свечаности, *Сабор српског народног стваралаштва* у Теслићу, итд., а све је то до у детаље написано у најобимнијем раду у овој књизи под насловом *Просвјетини културни и забавни програми, промоција књига, научни скупови и сликарске изложбе.*

Међу данас најтрајније и најпоузданије Просвјетине литерарне, научне и културне манифестације сврставају се, каже Максимовић, *Сусрети српских писаца – Српска проза данас у Билећи* и *научни скуп у Гацку*, а за успјешан рад ове манифестације заслужна је њена добра организација, а први пут Сусрети су одржани 19. и 20. септембра 1997. године.

Као Главне Просвјетине периодичне публикације у истоименом раду аутор издваја *Нову Зору* из Билеће, *Српску вилу* из Бијељине, *Духовност српска* из Теслића, *Вишеградска сртаза* из Вишеграда, ту су још *Годишњак* из Шамца, *Градишки зборник* из Градишке, *Гласник Љубиња* из Љубиња и др.

Из богатог и разноврсног издавачког опуса проф. др Војислав Максимовић у више текстова ове књиге издваја *Просвјетино књижевно коло* и *Просвјетин Календар*.

На више страница у текстовима видно мјесто заузимају редови који говоре о *Просвјетиним календарима*. У њима је постигнута стабилност умјетничких и приређивачких критеријума, а књижевна критика увијек се о њима позитивно изражавала. Текстови у *Календарима* су везани за готово све сфере друштвеног и културног живота Срба, односно за све оно што је за нас драгоцјено и важно, истинско и велико.

Од изузетног значаја било је објављивање првог *Просвјетиног Календара* за 1992. годину, чији је тираж био 10.000 примјерака. Рат је увелико бјеснио кад је проф. Војислав Максимовић приређивао *Календар*. Он се након четрдесет и пет година, на радост свих Срба појавио, како рекосмо, у жеку рата. Овим *Календаром* Максимовић се придружио незаборавни приређивачима српских *Каледара* Захарију Орфелину, Вуку Стефановићу Карацићу, Димитрију Давидовићу и другима и приређивачима *Просвјетиних Каледара*, Светозару и Владимиру Ћоровићу, Ристу Радуловићу, Васу Стајићу и др.

Просвјетини *Календари* у току рата и првим поратним годинама стварани су у најопорнијем времену од оснивања Просвјете 1902. године до данас. У њима је записано много тога што се догађало Србима. Текстови у *Календарима* су брижљиво одабирани и имају фактографску подлогу назначену до потпуне одређености и појединачне идентификације. Иако је по својој структури разнородна, понуђена грађа је одабирана чисто хармонично, а лијепо је остварена и необично присна и блиска. Приређивачева рука повлачила је потезе са апсолутном сигурношћу, а приликом одабирања текстова све је урађено поуздано добро под свјетлом јасне ријечи и довршене мисли. У *Календарима* се може прочитати много тога што се догађало Србима у њиховој земљи која је на својим плећима понијела много невоље, велике патње и страшна страдања.

Уз *Вишњићеве дане* у Бијељини 1996. Главни одбор *Просвјете* одлучио је да покрене *Просвјетино књижевно коло* у коме би требало да се сваке године објављује по једна књига прозе, поезије и есејистике. Ово је двадесет и пета књига *Просвјетиног кола*, а у првој књизи су објављени *Избрани списи* владике Николаја Велимировића. У Колу су, између осталих, пјесме Момира Војводића, Зорана Костића, огледи из књижевности Бранка Летића, Војислава Максимовића, Саве Ћеклића, Зборник изабраних радова поводом стогодишњице друштва *Просвјета*, Библиографија

Просвјете, затим књига проф. Милоша Ковачевића под насловом *Против неистина о српском језику* и још двадесетак вриједних књига.

Војислав Максимовић, најпоузданији хроничар *СПКД Просвјета*, тачно и детаљно је исписао шта је она урадила од оснивања до данас. Није ништа промакло а да аутор *Хронике* није записао, а што је веома битно по његовим ријечима је да је она остала вјерна свом циљу и програму, те да је глас *Просвјете* увијек био јасан, без обзира да ли је усмено изговорен или написан кроз низ књига, часописа, публикација, календара, записника са састанака или свечаних сусрета.

Хроника је дио историја *Просвјете* у дотицају са умјетношћу, политиком, судбином српског народа, историјом, она нам показује раст и развој *Просвјете* од њеног оснивања до данас.

Расправе и чланци

ЋИНТЕГРАЛНИ РОМАНЋ О ВЛАСТИ** (Структура романа *Време власти* Д. Ћосића)

Апстракт: *Аутори – методима унутрашње и вањске стилске анализе – покушавају одговорити на питање о структурним и суштинским особеностима последњег Ћосићевог романа Време власти. (а) Ослонац за први правац истраживања налазе у изјавама самог писца и његових најближих познаника и сарадника о његовом трагању за романескном формом која ће ову значајну књижевну врсту спасти од црних предвиђања о њеној смрти. Нашао ју је у тзв. интегралном роману: Времену власти, који привлачи пажњу и по томе што се у њему расплићу конци идеолошких преокупација и политичких сукоба којима обилује XX век. (б) Други правац истраживања води ауторе у свет језичких вредности и у разрешавање проблема у којој мери језички ресурси учествују у стилској изградњи романа.*

Ѓључне речи: *књижевност, књижевно стваралаштво, роман, интегрални роман, стварност, имагинарни свет, ликови, писац, идеологија, политика, власт.*

1. Уводна разматрања

1. У критици Ћ делом компетентно изведеној, али делом парцијалној и површној Ћ *Време власти* Д. Ћосића названо је романом о старењу (углавном из пера интелектуалаца од угледа, али времешних по годинама), о судбини идеолошког човека, о презиру човека, о аутору и његовом двојнику итд. Оваква разноврсност схватања неспорна је овера сложености структуре и комплексности тематско-идејне подлоге романа. По некима, вероватно услед преовлађујућег мотивског ослонаца на животну збиљу која прати Ћосића, а која има многе обресе судбоносних историјских збивања, Ћосићев последњи роман је Ћминимална пишчева аутобиографија. „Право да говоримо о минималној аутобиографији у Времену власти Ћ по речима Св. Стипчевић (1998: 422) Ћ даје нам најпре фактицитет историјских догађања и реалних околности, као и релевантни биографски подаци: мајка Милка, учешће писца Ћнаратора у НОБ-у, његов живот у Београду...Ћ итд.

* jelenajo@bitsyu.net

** Овај рад урађен је у оквиру пројекта 148024 Д *Српски језик и друштвена кретања*, који финансира Министарство за науку, технологију и развој Републике Србије.

2. Минимална аутобиографија свакако. Не знамо колико је било који аутор способан и кадар да се дистанцира од свог дела, не само уметничког, али уметничког посебно, да га очисти од сваког, и најситнијег биографског, односно приватног и интимног детаља. То је илузија, као што је илузија и писање само своје биографије, уз игнорисање свега што је ван најуже животне сфере ауторове. Али питање је на који се начин уграђује ауторова личност у дело и какве су поруке дела. Да ли строго личне, општељудске, теоријске, идеолошке, моралне или сл. Ћосић нема намере да пише као егоцентрик, већ као *покренути део свог народа*, како би рекао заборављени Светозар Марковић. И то правог ствараоца чини, не исповедником интимних осећања, већ аутентичним носиоцем општих идеја, заступником колективне мисли, брижним пратиоцем судбине народа којем припада, учесником судбоносних догађања и творцем историје или сл. Кратко речено: народним ствараоцем у правом смислу речи, тумачем тежњи и схватања колектива коме припада. Или још краће: тумачем колективне мисли или идеологије.

3. Добрица Ћосић, мада то није одлучујуће за процену типа уметничког стварања, извориштем тема и инспиративних побуда за своје опсежно дело сматра свој завичај. „Мој завичај је мој универзитет (с поносом и великим словима изјављује он (исп.: Вукашиновић-Недић 2005: 111-13)). И даље: „У њему сам појмио шта је човек, шта не може и не сме човек. Завичај је моја примарна, природна, трородна слика света, антрополошка, етичка матрица мог књижевног дела“.

Верује се, можда с правом [пише Ћосић даље излажући сопствено уверење о стваралачком напору свог живота (а ми у нешто другачијем редоследу, но с пуним поштовањем предочавамо нашем читаоцу главне ослонце његових мисли)] да писца битно условљава његово детињство, одређујући емоционалну природу његове приповедачке и песничке грађе и оно што је најсубјективније, најособеније у његовој природи. Мени писцу завичај је много садржајније и значајније сазнајно, искуствено и емоционално језгро од онога што ми јесте детињство и што је њим условљено.

Велика Дренова је имагинарно Прерово, село мојих романа. Крушевац је имагинарна Паланка, варош мојих романа. Гоч, Јастребац, Копанник су имагинарна Планина мојих романа. Ликови у романима Далеко је сунце, Корени, Деобе и многи јунаци у Времену смрти су имагинарни људи мог завичаја. Ако су они убедљиви, ако су ушли у имагинарну библиотеку српске књижевности, ја сам одговоран за њихово значење и трајање.

Ја и јарко и тамно памтим своју Велику Дренову, њене људе претоварене искуствима животне муке и за све спремне. Памтим поље, реку и Бело брдо са виноградима, где ми је деда Јефтимије љубављу откривао живот и лепоту биљака, памтим животне неуморе и патње мајке сељанке и патње већих мученица од ње; памтим беду дреновских, страгарских и парцанских надничара којима је сваки дан био гладна година. Моје село је сав мој архетипски свет...

– *Завичај ме је награђивао и следбеништвом и противништвом, и частима и бојкотом. Завичај ми је дао разлоге да волим народ коме припадам, засновао ми наду у добру будућност српског народа, зажегао ми сумњу у његову будућност бољу од садашњице. Ја сам данас неспокојан човек, а спокојан писац. Истина ми је била изнад свега...*

а) Љубав према брдима и пољима, љубав према вредним привредницима који их обрађују и из њих с муком извлаче плодове да би прехранили себе, породицу и државу и однос обичног човека према земљи, земљи као извору средстава за живот, али и земљи као обитавалишту и отаџбини. То су теме и проблеми који окупирају Ћосића и као људско биће и као писца, којима се бави у својим делима. Али обрада и одбрана парчета планете на којем се човек нашао, на које су га донели ветрови историје и у које је пустио корене, нашег човека и човека уопште као људског и моралног бића. Ћнису само стварност с којом се он суочава у пракси, него су и стална његова брига, мисао и машта. То су и пишчеве битне животне одреднице. Поред тога што зна радити, и Ћосић, као и Ћосићев човек, зна и мислити, зна просуђивати о себи, свом народу, својој прошлости, садашњости и будућности. Тај се феномен може заиста посматрати као расно обележје пишчево: он носи осећај моралне одговорности за свој род као наследну црту пасмине којој припада, што је још Ћвијић недвојбено утврдио (Ћвијић 1902). Разрешење проблема људске егзистенције, пре свега егзистенције човека његовог завичаја, Србина, окупирају Ћосићеве јунаке и писца Ћосића.

б) Али Ћосићева мисао није изникла само из биолошких корена; њен садржај је проширен и продубљен, преуређен и коначно обликован додиром пишчевим најпре са религијским, а затим и са политичким идејама које су колале Европом и Балканским полуострвом у то доба, а затим са поетичким и филозофским системима који су доминирали двадесетим веком. И у *Времену власти* видни су одсеви раног религијског васпитања Ћосићевог. Не могу се многи описи Прерова схватити друкчије него као директне реминисценције на рану младост и сеоски амбијент у Дренови, са црквом и поповим појањем као јединим искораком у духовне дубине људског бића које тежи спознаји смисла света и живота и као јединим местом уживања у лепоти свечано озвучене умне речи. На сахрани Милене Катић Ћписац, а заправо сада Ћосић сâм, са чудесним одушевљењем и поетским пијететом описује појање поп-Миланово и тренутке побожног клањања читавог сељачког народа пред величином одласка људске јединке са овог света у вечно боравиште. А страх пред потпуним ишчезнућем једног пламичка свести оваплоћеног у људском бићу отвара простор молитвеној песми која позива на *вечно памћење*.

На подневној врућини ућутали се људи, стока и пси, па Вјечнаја памјат одјекује сивоплавим дубинама дугуљастог моравског неба. Потреса ме појање за вечно памћење покојника; од кад знам за себе, то ми је најузбудљивија песма на моравској земљи када је пева наш парох Милан.

Његово *‘Вјечнаја памјат’*, најављено умилним звонима сеоске цркве, у ведрим и тихим данима чуло се по селу и преровском атару; да га слушају, косачи су заустављали косе, копачи су се ослањали на мотике, прскачи у виноградима стајали су погурени међу чокоћем, жене су на бунарима спуштале у воду пуне кофе да мирују, док над брестовима и багреновима, шљивама и јабукама, над крововима и стоговима јекти *‘Вјечнаја памјат’*... Тада је покојник читавом преровском народу постајао род; тада се жалио свако и праћали су му се и највећи греси и злогризице, јер је човек, какав да је – смртан, јадан створ, кратко на земљи, мученик. Тада смо сви помало умирали у оном дубинском, језном страху од свог краја и постајали побожни.

в) Понесен побожним страхопоштовањем према смекшаној души тврдог сељачког света, Ћосић, завршава свој опис чудне и мучне љубави према онима који одлазе готово као апотеозом, понесеним речима за свој завичај и оно мало лепоте живљења у њему, утопљене у свеопшту беду и муку преживљавања. Пред Ћосићем се отвара чудна загонетка, метафизика људског битисања на земљи. Он се упушта у размишљања о снази завичајних мириса и звукова који човека узносе изнад безбојне стварности. Збацује са себе све плаштите и све ореоле цивилизованог интелектуалца и враћа се себи као члану тога малог и убогог, али човеку најдражег углића земаљске кугле који се зове завичај:

*Сада више нисам писац; не посматрам људе, не смишљам роман...; сада сам само Преровац, потресен чином смрти, узбуђен значајем људског краја. У ствари, значајем нашег постојања, које тек својим крајем добија стварни смисао. Све тада постаје јасно и просто: треба живети да би се умрло; треба постојати да би се нестало. Треба доћи у Прерово на сахрану да би се чуло поп-Миланово *‘Вјечнаја памјат’* и да би се вратило, бар на часак, у преровско братство људске равноправности и обичности, макар пред раком, било чијом...*

4. Врхунац Ћосићевих духовних узлета видљивих у *Времену власти* свакако представља филозофска потка романа, посебно онај њен слој који се тиче смисла људске егзистенције на земљи. Њоме су проткана размишљања његових јунака, али и његова лична. Није случајно на почетку друге књиге романа аутор проговорио језиком мудраца *‘Какав је повремено демонстриран у монолозима Ивана Катића и можда Милене Катић:*

После дугих недоумица, данас, првог јануара хиљаду деветсто деведесет и седме, утврђује ми се и свест о егзистенцијалном неспоразуму са другим и друкчијим, као трагичној одредници људског бивствовања. Тај неспоразум је многолик, а често настаје и остаје у тами. А чини га многострука супротстављеност човека и света; појединца и стварности људске заједнице; човека и идеје којој се посветио; човека са самим собом. Ти неспоразуми нису само узроци наших трајних драма и патњи; они су енергија и добра и зла; и истина и лажи. Они творе људску судбину и историју, па су и грађа моје приповести о Душану Катићу, Владимиру

Драговићу, Мишку Пубу и још неким од њих, непознатих читаоцима мог романа *Време власти* (II, 7).

а) Разноврсни су, дакле, извори Ћосићевих идејних и идеолошких уверења, премишљања и недоумица, моралних дилема, животних мука и уметничког стваралаштва. Ако би се смела свести на неке заједничке садржатеље, комплексна метрија од које Ћосић гради свој књижевни опус разврстала би се у циклусе патриотских, одн. национално-историјских, идеолошких, или боље, филозофско-политичких, а једним делом и књижевно-теоријских преокупација Ћосићевих. Сем животне збиље којом се попуњава његов стваралачки простор и мисаоне твари којом оживљава и оживотворава свој имагинарни свет, Ћосића преокупира и сâм стваралачки чин, облик и уметничка суштина књижевног дела, однос дела према реалности, на једној и људском поимању те реалности, дакле филозофији, науци, религији, политици итд., на другој Р а и однос писца према једноме и другом. Облик и суштина стваралачке трансмисије за Ћосића нису само ствар праксе, као што то ни код његових животних узора није труд око егзистенцијалних питања. Као што његови узори сваки свој животни потез прате мишљу и моралним преиспитивањем, тако и Ћосић свој стваралачки чин прати до у танчине својом мишљу о природи, вредности и друштвеној улози стваралаштва. О свом *Времену власти* Ћосић (2007: 7) изјављује и следеће:

Започињем га причом о томе како сам измаштане јунаке учинио реалним и тиме својом судбином условио њихове судбине, а њиховим судбинама одредио своју, да бих привео крају потрагу за романом свога доба. Дуго сам размишљао о томе који ме је догађај животно, трајно сјединио са главним ликовима ове приповести. То никако није могао бити случај, који срећним писцима с читавом причом поклања и славу. Одлучио сам да то буде моја прва ноћ у ослобођеном Београду, којом и започиње моје време власти, у коме ћу живети мање у стварности, а више у свету својих романа, храњен и брањен њима.

Аутор, дакле, није задовољан улогом пратиоца и извањског контролора судбине својих јунака, већ одлучује да се директно укључи у те догађаје, да се умеша у њих, да са својим имагинарним ликовима започне делити животну збиљу и судбину. Овде он локализује временски тренутак кад је одлучио да пређе праг имагинације и да постане активни учесник свог романа.

б) Можда је таквим моментом могао означити тренутак одлуке да одустане од државничких послова и да се бави књижевним занатом. „Било је то тајно признање свог поразаЂЂса сетом се сећа Ћосић првих сумњи у исправност пута који је у младости изабрао и који га је одвео у партизански покрет, у ратне окршаје и на крају довео у Београд, где се нашао у улози партијског руководиоца и политичког тумача нове власти. Он се освешћује у тој улози тек кад почне увиђати да власт није оно за шта се борио

и када се у њега почиње увлачити црв сумње у оправданост нечувених жртви за ту власт (Ћосић 2007: 28-29):

Започео сам мучно трагање за новом надом... Тражио сам је у књигама из библиотеке Вукашина Катића, у којима су је они најумнији оставили, али, то сам лако схватио, само за оне изузетне. Заноћивао сам и освађивао у великим романима – руским, француским, енглеским, и у њима откривао ону другу, имагинарну реалност људског битисања; сазнавао сам да постоји смисленији, узбудљивији људски свет од стварног у коме сам... Та моћ и потреба да се измишљају људи и догађаји, моћ замишљања људске судбине и приповедање о њима, постајала ми је нова мука и нова радост. Тако је започело моје узмицање од стварности и њених циљева и успињање ка неком унутарњем циљу и смислу, у свет маште. Поверовао сам да је људски живот прича; да оно што не стане у причу и није био живот. – Уместо да учествујем у стварању историје свог народа, што ми је дотад био циљ, одлучио сам се за стварање романа свога доба. Роман је постао мој мисао и идеал. Роман сам схватио као стварање своје судбине.

5. Одустајање од политичког заната и одлука да се бави књижевношћу, у време и на месту на којем је донесена, за Ћосиће ја значила издају идеала за које је кренуо у ратне авантуре. Он се осећа заправо као човек који се добровољно одриче реалног света и прелази сам у неки други, узбудљив али ризикантан исто онолико као и свет од којег се дистанцира. Једне недоумице одлазе у позадину, а у први план, уместо смирења, долазе друге. „Алиџ, наставља Ћосић на истом месту, „из Француске су стизале обеспокојавајуће вести: књижевни теоретичари и критичари објављивали су *смрт романа*. То ме је веома забринуло. Не посвећујем ли се једном узалудном и анахроном циљу? Како да створим роман који ће да надживи крај романа? Ђ Ваљало је, дакле, кренути новим путем, по мишљењу аутора, који ће значити спас и нову афирмацију за роман и романијерску уметност, али и за аутора. Ћосић се одлучује за стварање *романа свога доба*. Но још једна чудна идеја долази, из књижевних кругова на западу, за оном коју је он управо поменуо: та нова идеја је мисао о *смрти аутора*. Како савладати њу!? Ћосић не само да разара сумњу у важност аутора, него се одважио да му обезбеди много значајнију улогу него што је то уобичајено. Рекосмо, он то чини укључењем својим у имагинарни свет романа. Он је тај експеримент предузимао и у ранијим делима, али сасвим спорадично. У *Времену власти*, међутим, целим фронтом остварује ту замисао Ђ да се умеша међу своје јунаке и почне директно да расплиће и сплиће конце њихових судбина.

2. О неким структурним особеностима *Времена власти* Д. Ћосића

1. У трагању за суштинском вредношћу *Времена власти* могуће је кренути управо путем које назначује Ћосић. На њега указују, између оста-

лог, и узгредне, и из другог угла формулисане напомене Св. Стипчевић. Њу је изненадила пишчева одлука и храброст да се лично умеша у своју повест и директно покуша размрсити судбине својих јунака. „Могло би се рећи^Р, мисли она (1998: 423), „да је овде обављена *метаморфоза писца у некога ко је његова унутрашња реч*. Приповедач је постао јунак, *унутрашња реч*, принудио је читаоца да се постави унутра, на само место на коме се налази аутор. У изатканој мрежи тач[а]ка гледишта наратије, које се узајамно допуњују, у преплету стварног, имагинарног и фикционарног, аутобиографска тема мозаички просута, постаје кључна полуга приповедачевог казивања^Р Ауторка затим отвара расправу о последицама таквог поступка, о прилици да и јунаци заузму свој став о писцу, његовом ствараљачком дару, његовој личној и људској вредности итд. ^Ршто се све узима као аутобиографска потка казивања. Нешто померен став о томе проблему налазимо код Д. Недељковића (2007: 1099), који истанчаном анализом утврђује теоријски факат да је „пишчев поступак сасвим особен^Р, и да се тиче опште структуре романа:

То и јесте и није роман у првом лицу. Јер ту су два прва лица: Пишчево и Душана Катића, 'аутора' 'Хронике наше власти или Како смо постали оно што јесмо'. Та два лица се често сукобљавају, понекад допуњују. То је нови, битно нови, романескни поступак Добрице Ћосића, прилика да аутор расправља са својим јунацима, у ствари и са самим собом. Постоји и треће лице, смерни али упорни глас савести главног јунака Душана Катића, глас из дубине, његовог професора Ставре Павловића, који благовремено упозорава свога бившег ученика на опасности које га вребају... Служећи се тим полифонијским поступком, Добрица Ћосић је извео биланс бурне повести двадесетог столећа. Исход је страшан, у највишој мери трагичан...

2. Предарг Палавестра прецизно и зналачки расплиће ову методолошку тајну Ћосићеву, сматрајући је новином у стварању модерног романа уопште, а налазећи је на извешан начин остварену у *Времену зла*.

а) „У *Времену зла* ^Р по Палавестриној компетентној оцени (2005: 117^Р118) ^Риспробан је нови тип романа идеја ^Ркритичка историја недавне прошлости чији је историјски, светски губитак пренесен у мали, камерни простор једне породичне драме српског грађанског сталежа^Р

Мешајући стварне и измишљене догађаје, Ћосић је у развијању модерне реалистичке структуре генеалошког романа посебно истицао недељивост стварног и фиктивног слоја у роману, спајање и прожимање историје и имагинације, сусрете и разговоре историјских и измишљених личности. Оне су у роману имале задатак или да тумаче извесне историјске догађаје или да изражавају одређене моралне и политичке идеје свога времена. На тај начин, средишња личност Ћосићевог романа (стари либерални демократа Вукашин Катић) непосредно разговара са кнезом – намесником Павлом Карађорђевићем, са Слободаном Јовановићем и Драги-

иом Васићем, као што је у *Времену смрти* разговарао са Николом Пашићем, регентом Александром или војводом Мишићем.

Војводи Мишићу припада важније место у Ћосићевом делу од саветника и саговорника имагинарних ликова. У *Времену смрти* он је и сâм учесник у догађајима, и својом мудрошћу и храбрим држањем директно утиче на расплет Колубарске битке, чији је јунак и у историји Првог светског рата. Али увођење реалних историјских личности у имагинарни простор романа није ни новина ни необичан поступак, већ је уобичајена метода стилске транспозиције историјске грађе, како би рекао Шкловски (1984). И сâм Ћосић је свестан те истине, али историјској грађи даје скромно место у структури дела. „Ма колико да је историјски роман заснован на документарној грађи^Ѓ, мисли Ћосић (исп.: Вукашин^ЃНедић 2005: 22^Ѓ23), „он је у суштини стварање непознатог света. И незнаног. Иначе, дело би било лишено комуникацијске универзалности...^Ѓ.

б) Значајна је, међутим друга битна чињеница на коју Палавестра скреће пажњу, а то је појава аутора у галерији јунака¹ у *Времену зла*. По Палавестриној оцени (1991: 122), разлог овоме је тежња аутора да романескни свет учини уверљивијим. „Да би показао колико су све важније идеје трилогије *Време зла* животне и истините, судбински везане за духовну стварност његове епохе и пресудне за моралну самосвест српског народа у ери комунизма, Ћосић се упустио у узгредну игру, којом ће бацити на муке теоретичаре романа^Ѓ.

Међу стварним историјским личностима, у Вернику се појављује сам писац – Добрица Ћосић, као споредно лице, уведено у радњу сопственог романа. Улога малог позадинског илегалца, о коме се у књизи говори час у трећем, час у првом лицу, доста је неважна у односу на саму фабулу, али може да значи нешто више од игре. Појављивање писца у сопственом роману показује да се и у самом животу настављају и понављају готово све теме, које су у роману означене као водеће идеје данашњег српског идентитета. Укида се привидни размак између књижевних и политичких ставова ауторовог критичког морализма, иза којих стоји целовит духовни и мисаони систем, иста свест и јединствена заједничкој и општој ствари...

Сасвим су вероватне и погођене све поенте и последице, али Палавестра ипак остаје по страни од главног проблема, а он је, по нашем мишљењу, у типу структуре романа, и књижевно-теоријским консеквенцама те чињенице.

в) Историчар Милорад Екмечић (у: Вукашиновић, Недић 2005: 131^Ѓ132), помало шаљиво, а помало заједљиво, Ћосићеву концепцију у његовим романима изводи из пищевих историчарских преокупација, а за политичку ноту оптужује Шумадинца у њему: „Откривање истине истори-

¹ Узгред, овај детаљ примећује и Жорж Нива у свом кратком приказу *Времена зла* (у: Вукашиновић^ЃНедић 2005: 135^Ѓ138).

је као филозофске поруке, као својеврсне мисаоне кнежевине Утопије, само је једна страна Добрице Ћосића као историчара. При томе, не служи се само поетским језиком Оскара Вајлда. Ћосић је одвећ непоправљив Шумадинац да не би био лорд Маколеј. Његов је језик говор политике, говор човека који стварност око себе осећа као младеж на својој кожи. Без заобилажења речено, то значи да је његова уметност добрим делом и биографија живих људи који су ову уметност доживели у дословном смислу речи. Ни сам Добрица Ћосић није само писац романа *Верник*. Он је и један од маргиналних јунака у њему. И кад га дословно не спомиње..., он се на њега позива... Можда најлепши делови књиге су опис бомбардовања Београда. У групи манифестаната код Каленића пијаце је и писац романа, као што је и међу оним збуњеним диверзантима око Прерова. Некад се добије утисак да је он свуда у овој књизи^Р.

3. У свести ауторовој постоји такође мисао о особености подухвата у *Времену власти*; он овај сучељава са идејом о роману *свога доба*, који назива и *интегралним романом*, како смо већ поменули.

а) О томе он оставља трага у *Пишчевим записима*, говорећи о неким изгубљеним свескама у којима је такав роман био конципиран (2009: 60^{Р61}), а које му је, на нечију дојаву, вероватно његових пријатеља, украла полиција: „...И лакше ми је, и теже ми је, јер за неке знам, а они не слуте да знам да су били цинкароши. Нека у вашој архиви остане и та истина. Ви ми само вратите три свеске записа које ми је украла Доланчева полиција 1983. године. ^РОписао сам... боје и врсте свезака, датуме писаних бележака за роман назван *Књига*. Шеф Службе државне безбедности ми је обећао да ће у архиви потражити свеске *Интегралног романа* и записе о разговору са Титом, Ранковићем вођеним од 1962. до 1966. године^Р.

б) Истовремено Ћосић разрађује концепцију свог дела, које је провобитно замишљено у три књиге: „...*Време власти* треба да пишем као својеврсну аутобиографију: ја међу својим имагинарним личностима у драматуршкој улози. Прва књига: долазак у Београд 1944, односи с Катићима, као са својим Преровцима, којима сам реквирирао кућу за своју партизанску установу. Друга књига: Душан Катић на власти, ја у опозицији; трећа књига: ја на власти, Душан и Иванова деца у опозицији мени, у драмској структури романа. Ту је и Владимир Драговић као комунистички емигрант. По форми, био би то онај мој интегрални роман...^Р.

в) Шта је то *интегрални роман*? Рекло би се: *тотална* књижевна појава која не обухвата само *исфабулирану* имагинарну слику изграђену радом маште, него и реалност која је у подлози имагинарног света, заједно са аутором и његовом бележницом. *Интегрална књижевност*, према томе, поништава границу између живота и уметности, између писца и његових јунака итд. О пишчевим идејама за *интегрални роман* извештава и његова кћерка Ана у поговору уз *Пишчеве записе*, говорећи о Ћосићевој интелектуалној активности у време настајања неких дела која су на свој начин

обелодањивала његове теоријске и идејне преокупације²: „Тако су *Пишчеви записи* постајали својеврстан интелектуални роман саздан од документарне грађе дневничког карактера, у коме се обнављала и делимично остваривала иницијална идеја *интегралног романа* која је обузимала Добрацу Ћосића по завршетку *Деоба* и у току писања *Бајке*Ћ.

4. Сусрет са имагинарним јунацима Ћосић писац користи да успостави с њима односе преко којих ће отворити канал за прилив тематског материјала, што ће му послужити да зида своје литерарне грађевине, али и за теоријски развој и учвршћивање концепције романа. Он не само да развија концепцију *интегралног романа*, него пред читаоцем развија историју његове генезе, од опште представе о поетизованој историји у којој су главни протагонисти његови познати романескни ликови, до стања у којем се аутор активно ангажује у догађајима и њиховом току. Како залази у дубину судбина својих ликова, тако у њему сазрева романескна слика њихових

² Ћосић-Букић (2008: 253). У напмени испод странице ауторка даје по-дробније напомене, у којима стоји „да је [Ћосић] *Интегрални роман* писао са... романима [*Деобе* и *Бајка*], а његов рукопис, који чине три велике свеске обострано исписаних страница, нестало из наше куће... У времену кад је мислио да је Џојс у *Уликсу* у току *свести* исцрпао монолошки принцип, Кафка апсурдистички објективисану фикцију такође привео граници уверљивости, а није био одушевљен француским *новим романом*, пошто је написао *Деобе*, Ћосић је мислио да је управо *интегрални роман* радикално нова форма. Сасвим поједностављено, у интерпретацији разговора који сам водила са својим оцем, *интегрални роман* је роман у коме би се остварило умножавање слојева романескне структуре поступком увођења више времена и више типова реалности. Поред класичних јунака, главни протагонист таквог романа био би сам писац, тј. његова фактичка реалност која би се документовала. Паралелно таквој реалности у роману би постојала и фикцијска реалност, на коју би се органски настављале духовно-психолошка и историјска реалност... Сам механизам стварања у *интегралном роману* био би расклопљен и отворен; приказиван би био процес стварања и сви елементи утицаја, како пишчеве стварности тако и имагинарне библиотеке, тако да би се у *интегралном роману* равноправно фиктивним јунацима и писцу као главном протагонисти драмски супротстављали и знаменити ликови светске књижевности... А најважнији садржајни ступањ *интегралног романа* остварен је у другој књизи *Времена власти*, коју испишује протагонист тога романа Душан КатићЋ. О томе се Ћосић изјашњава и у интервјуу В. Калезићу (у: ВукашиновићЋНедић 2005: 179). Између осталог он тамо износи и следећу мисао: „У време кад сам као модернист проучавао поетике полифонијског романа, потеског романа, романа кафкинской провенијенције и њима сличним (= сличних), био сам инспирисан да пишем интегралан (= -ни) роман. Интегралан (= -ни) роман би имао вишеслојну структуру: фикцијску, субјективно-ауторску, објективно-стварносну и реалност имагинарне библиотеке која кореспондира са претходним слојевима. Садржински, сви ти слојеви обликовали би се у радном процесу слободно, асоцијативно, условљено тренутним духовно-психичким стањем пишчевим, ауторовим...Ћ. Не знамо колику би носивост имала тако замисљена композиција романа, те бисмо зато рекли да је боље што је *Времена власти* добило нешто једноставнију структуру од пројектоване.

живота, и свог са њима. Најпре је та слика овлашна и нестабилна, а касније се устаљује у димензијама и унутрашњем квалитету.

а) На почетку се, видели смо, појављује само штура напомена и роману *Књига* и његовој заплени од стране полиције. Затим ниче концепција романа *Сувишан човек* Ћ, у коме ће главна личност бити Иван Катић (Ћосић 2007: 29Ѓ30). Непосредан повод да роман назовем *Сувишан човек*, у ствари, да пишем о Ивану Катићу, било је његово неслагање са протеривањем са Универзитета неких професора, идеалиста у филозофији и антимарксиста у науциЃ.

На тај начин, Иван је одговорио протестним напуштањем факултета и жестоким писмом упућеним и Ђиласу, идеологу нове власати, у коме је на крају изјавио да је судбина социјализма условљена слободом. Он је то писмо, пре него што га је упутио Ђиласу и ректору, прочитао Милени и мени; био сам изненађен и уплашен његовом садржином и дрским тоном. Сматрајући његов чин непријатељским, а због Милене забринут за његову сутрашњицу без занимања и посла, настојао сам да га разумним разлозима одвратим од давања оставке на професуру. У својој, још увек правоверничкој, самоуверености и охолости назвао сам га малограђанским интелигентом и либералним декадентом. Милена је ћутала и нервозно увлачила праменове косе у укоснице. Очекивао сам да ће ме Милена бар у нечему подржати, али она је одлучно рекла: „Схвати, човече, Иван мора по своје. Он је Вукашинов син.— „А од чега ће да живи?—викнуо сам. Она је мирно одговорила: „Иван је часно поступио. Живећемо некако. Ја ћу се запослити у некој мензи као куварица—Иван је поћутао, презриво ме погледао, па је позвао телефоном свог рођака Душана Катића и рекао му да је из моралних и идеолошких разлога дао оставку на наставничку дужност. „Не могу да будем саучесник у прогањању слободне мисли. Како то не разумеш?—викнуо је дрхтећи.

б) Концепција *Сувишног човека* убрзо је распршена (Ћосић 2007: 34Ѓ35) неочекиваним догађајима, у ствари новим тематским блоковима и свежњевима идеја, из којих се зачела нова замисао Ѓ роман *Логорски човек*. „Те идеје су ме непрестано опседале, размножавале се и нарастале до наследне неподношљивости...Ѓ. Из њих се рађа нови романескни сиже са сложеним заплетом и низом личности сакупљених из целокупног имагинарног пишевог искуства, које неопажено бивају заправо још једном преточене и преуређене у нову романескну структуру Ѓ у *Време власти*. А цела ова фингирана глоса о интелектуалном напредовању и сазревању ратника и револуционара у теоретичара и писца Ѓ у самој ствари је стварна импостација не само аутора самог у фабулу романа, него и теоријских постулата његових у романескну структуру. Аутор пред нама разлаже свој поетски програм и радни пројекат за превођење чињеница реалног живота, политичких програма и идеолошких расправа Ѓ у свет поетског дела: „Приповест о Ивану Катићу, Милени, Владимиру Драговићу, Мишку Пубу и још неким споредним личностима, као и о мом животу с њима, тећи ће

оним редом којим се реална догађања згушњавају и кристалишу у имагинарно-драмска збивања, објективно, историјско време преводи у поетско, драмско време романа^Р (2007: 34). И не само толико, него као што аутор пише о својим јунацима, актерима приповести, тако и они пишу, не само о тематици романа него и о аутору и његовом делу. Иван Катић нпр. врло ангажовано суди о *Коренима*, а и о писцу, критички му се супротстављајући на местима која дирају у достојанство успомене на његове претке. Не либи се ни оцене романа, па ни неких општих напомена о животу и уметности.

Писац ми је донео своје Корене. Био је расејан и потиштен док ми је говорио о пропадању преровског народа у овом социјализму. Тврдио је да то више нису они људи који су њега, комунистичког илегалца, чували под окупацијом, ризикујући породице и куће, и борили се с њим у партизанима. Писац носталгично говори о томе како губи завичај, а не схвата да је завичај изгубио њега, свог Преровца. Сада се разилазе људи и светови. Ни он ни његов моћнији друг Душан не схватају да негативна дијалектика делује у њима и у бићу њихове власти, претварајући их у своје супротности, поништавајући им идентитет...

Читам Корене, иако ми сметају толике метафоре, тај артифицијелни, кићени, лирски говор. Али, баш ме брига за његов романсијерски поступак, језик и стил. Увредио ме је опис Вукашина. Он га је нагрдио! Мој отац никако није могао бити тако растињачки, скоројевићки амбициозан и бескрупулозан према свом брату и оцу, каквим га је писац представио. Како може преровски Растинјак да постане моралист и српски Катон? Или ја не познајем свог оца. Можда је историја на Балкану чудовишни демијург, коме су људи мека глина и песак, па их ваја и носи по својој ћуди, правећи их анђелима и сотонама, зликовцима и свецима, иморалистима и моралистима, кукавицама и херојима. А све то у једном лику и једном имену...

Тај Преровац није неки велики уметник, али ме је подстакао да се сетим Ничеа, који сматра да је уметност прави задатак живота... (I, 328).

5. Аутор се од првог тренутка нашао у вртлогу збивања, као саучесник њихов, донекле и као успешни тумач, а и као неуспешни контролор судбина својих јунака. Чудесно многогласје које из такве концепције уметности настаје превазилази чак и оно о којем расправља М. Бахтин у својој књизи о роману. Верујући да говори о стилистици језика у роману, М. Бахтин је, наиме, дошао до далекосежних открића која се не тичу само језика и не стила као суве језичке појаве. Он на једној страни тврди (1989: 15): „Као целина, роман је многостилска говорно разнолика, вишегласна појава. Истраживач се у њему суочава са неколико разноврсних стилских јединстава која се понекад налазе у различитим језичким равнима и потчињавају се различитим стилским законитостима^Р. На другој страни он и сâм дезавуише очајну плиткоћу схватања о чистој језичкој потки као једином

састојку романа, и површном слоју стилских својстава речи као звука, јер се таква „стилистика, лишена правог филозофског и социолошког приступа својим проблемима, губи у ситницама; у индивидуалном потезу или покрету правца она не уме да примети велике и безимене судбине уметничке речи. Стилистика се $\dot{R}$ по Бахтиновим даљим речима (1989: 11 $\dot{R}$ 12) $\dot{R}$ у већини случајева показује као стилистика камерног мајсторства, а занемарује друштвени живот речи изван уметникове радионице, на просторима тргова, улица, градова и села, поколења, епоха. Стилистика $\dot{R}$ као испразна ментална препаратура и репература језика $\dot{R}$ не бави се живом речју него њеним хистолошким препаратом, апстрактном лингвистичком речју која је у служби индивидуалног мајсторства уметника. Али и ти високи тонови стила, индивидуални или једног правца, отргнути од главних путева друштвеног живота речи, неизбежно бивају површно и апстрактно разматрани и не могу бити изучавани у органском јединству са смисаоним сферама дела $\dot{R}$

Конципирање предмета помоћу речи је сложен чин: сваки „проказани“ и „оспорени“ предмет с једне стране је осветљен а са друге заатамњен разногласним друштвеним мишљењем, туђом речи о њему, и реч улази у сложену игру светлости и сенке, напаја се њоме, у њој изоштарава своје сопствене смисаоне и стилске контуре. Конципирање предмета помоћу речи отежава дијалошки узајамни однос у предмету са различитим моментима његове друштвено-вербалне осмишљености и могућности ограђивања. И уметничка представа, „слика“ предмета, може се прожигмати том дијалошком игром вербалних интенција које се срећу и преплићу у њему, може да их не ублажава него, напротив, покреће и организује. Ако интенцију такве речи, то јест оријентисаност на предмет, замислимо као зрак, онда се жива и непоновљива игра боја и светлости у фасетама слика коју граде неће објашњавати преламањем зрака-речи у самом предмету (као игра слике-тропа песничког језика у уском смислу, у „отуђеној речи“), него њеним преламањем у оној средини туђих речи, оцена и акцената, кроз коју пролази зрак оријентишући се ка предмету: друштвена атмосфера речи која окружава предмет приморава на игру фасете и његове слике (Бахтин 1989: 32).

6. Многогласје остварено у *Времену власти* $\dot{R}$ уз учешће самога писца не као тумача сопствених идеја него као једног од протагониста $\dot{R}$ веома је специфична књижевна појава, а представља и значајан теоријски проблем. Приређивач Ћосићевих дела, личност која је имала прилике да изблиза прати стваралачки поступак и која је најинтимније упозната са пишчевим идејама и погледима $\dot{R}$ Ана Ћосић-Букић (2008: 257) $\dot{R}$ одшкринула је прозор према овоме проблему изјавом да се аутор Добрица Ћосић трудио да се дистанцира од Добрице Ћосића као личности у свом роману:

Душан Катић и други Ћосићеви јунаци из саге о Катићима и Дачићима живели су у времену које је било и време Добрице Ћосића. У социјалном садржају, највише, овај роман („Време власти“) кореспондира са те-

мама записа треће књиге Ћосићевих Пишчевих записа 1981-1992, и по мом мишљењу писцу таквог романа било је необично тешко (остаје за критичаре и тумаче Ћосићевог дела отворено питање да ли је у томе успео) да створи неопходну објективну дистанцу између себе као аутора романа и Добрице Ћосића – писца протагонисте у Времену власти, у чијем стварању је и сам учествовао као члан Комунистичке партије од 1940, партизан и комесар Расинског партизанског одреда у Другом светском рату, народни посланик, члан Централног комитета Комунистичке партије Србије. Не преузимајући улогу тумача и критичара последњег романа Добрице Ћосића, само ћу рећи: мислим да је као јунак у овом роману Добрица Ћосић писац не само саге о Катићима и Дачићима већ и писац који је своје доба исписао у књигама Пишчевих записа. Тако би Пишчеви записи, у слободној интерпретацији њиховог приређивача, могли да се читају као хроника Добрице Ћосића која се у контексту романа Време власти II поклапа са романескним временом и историјским збивањима које, пак, у роману исписује са своје тачке гледишта у својој хроници књижевни јунак Душан Катић. У контексту овог романа Пишчеви записи IV, тј. дневничке белешке Добрице Ћосића у време кад је он сам био *„на власти“* и вршио дужност председника Савезне Републике Југославије, могу бити занимљиве за његове читаоце и тумаче.

7. Занимљив је наравно и сâм роман, јер управо он својим темама и својом фабулом открива срж уметничког поступка, пре свега инфилтрирања пишчевог, а с тим и конкретног догађања, реалне историје, у фабулу романа. Почетна разматрања о Ћвластић увлаче читаоца у апстрактну чисто филозофску расправу о суштини ове људске невоље, порока привлачног и сјајног као сви пороци, највишег успона и најнижег пада људског у човеку. Но са терена општих идеја неприметно се прелази на време и власт која представља праву тему романа и праву опсесију његових протагониста Ћ сваког на свој начин (Ћосић 2007: 6).

Позудано се зна да је власт одувек једина моћ која расте употребом, због чега људи и теже да је освоје и упорно је чувају кад је стекну. То је занат који се најлакше научи и никад не заборавља. Већтини владања памет не смета, али јој није неопходна; власти је неопходна воља да потчињава... Власт може бити прљав или крвав посао, а може бити, што је најчешће, и прљав и крвав. Ако није ни једно ни друго, што се ретко догађало, и не заслужује пажњу историчара и писаца.

А моје време власти ту пажњу заслужује, јер је то било време кад су људи на власти веровали да почиње срећна будућност човечанства. Власт су освојили они који су дотад били потчињени. Док је нису освојили, чврсто су веровали у њену праведност, а кад су је приграбили, поверовали су да она даје право на све и да се њом може све.

8. Изгледало је, на почетку, да се прекида традиција прљаве власти, али је на крају постало јасно да се тако што коси са људском природом. Ћосић прати догађаје на једној страни узлазном линијом учвршћива-

ња власти, а на другој низлазном њене дегенерације, а паралелно и генезу својих схватања. За наведеним долазе пасажии аутобиографски по форми и суштини, у којима писац „у октобарском сутону 1944. године, у руском камиону са Комитетом, пратиоцима и куриримаЉ, дакле у својству члана партијског руководства победничке партизанске војске, стиже у Београд, и смешта се у неку од остављених вила по повлачењу окупатора, а у ствари неку од кућа предратне београдске проминенције. У додиру са намештајем и услугом партизан схвата величину победе и снагу привлачности освојене власти, чији је симбол „огромна црна фотељаЉу салону простране виле. Одиграва се прва драма сукоба аскетског морала ослободилачке војске и благодети које пружа власт и моћ коју власт доноси (Ћосић 2007: 11):

Експроприсаћу ову фотељу! Али, шта ће на то рећи мој пратилац Миша, курир Станко, Ратка, куварица у Комитету, шта ће о мени мислити моји Преровци, кад ми дођу у посету? Сељаци, радници, српска сиротиња, немају ни столице, седе на трonoшцима, клупама, пањевима, а ја у црној кожној фотељи! Зар ћу ја живети у оваквој господској кући, у салонима застртим дебелим теписима, а сеоска сиротиња у страћарама са земљаним подовима? Не, не! Ово је само привремени смештај. Сутра ће се наш Комитет преселити у неко државно надлештво. Срамота је да останем у буржоаској вили. Један од првих декрета наше нове власти, Титове владе, требало би да буде декрет о уништавању фотеља.

Као волшебни ехо, али и као подсмешљив одговор на овакво резоновање младог комунисте, већ сутрадан долази из виших форума инструкција о раскиду са идејама о једнакости као превазиђеној *партизанској фамилитарности*. „Треба да се зна шта је ко међу намаЉ:

Власт без ауторитета није револуционална власт. Обрачун са партизанском уравниловком један је од наших најпречих задатака. Брзо смо међусобно расподелили спаваће собе и канцеларије, одлучили да организујемо посебну кухињу за Комитет и да одвојимо курире и пратиоце; ми, чланови Комитета, обедоваћемо у трпезарији, курири и пратиоци у кухињи.

9. Седећи у „црној кожној фотељиЉ аутор у мрежу својих мисли уплиће *раднике и сељаке*, сиротињу која је поднела ужасе рата и која наставља да подноси беду послератних лишавања и напора у име власти и за оне на власти. Стварност демантује сан. Обични људи остају на ступњу обесправљене масе. Међу њима у сећање избијају Преровци. Дакле не становници Ћосићеве родне Дренове, већ имагинарне домовине његових јунака. То најављује излазак из реалности биографских бележака и отвара тајни пролаз којим аутор неприметно искорачује из реалности у свет свог романа Ђи постаје Писац. У тој улози препознаје га „Цана, помоћница наше куварицеЉ; она га обавештава да је вила у којој станује и ради Ђ„кућа Вукашина КатићаЉ (Ћосић 2007: 13-14).

„Кога Вукашина Катића?— питао сам је пренеражен.

„Оног, јединог господина Вукашина Катића. Његов син је у немачком логору, Ђерка Милена код брата од стрица, Адама, у твом Прерову. А унук Владимир у партизанима, јуче је свраћао да види кућу. Ваи је капетан—

Није ипак јасна граница између реалног и имагинарног света, између ауторове животне збиље из биографских бележака и Пишчевог поетског амбијента створеног радом сублимативних потенција Ћосића романописца. Хоћемо рећи да се два света један у другоме огледају, често сливају један у други, те да се читалац креће као у зачараном кругу сна на који се пројектује збиља у разноврсним облицима и бојама.

3. Завршне напомене

1. Колико наивна, толико исто утопијска сањарења партијског моралисте у ствари представљају увод у свеопшту драму разочарања и самопоништења свих учесника револуције у оштрим заокретима политике освајача власти у питањима њене организације, њене улоге, њених ингеренција и односа према *онима доље*, обесправљеној маси, која ће се све више и све дубље утапати у осећању *маса*, презрене и дезоријентисане руље.

а) Првих година после рата *маса* је чврстом руком и немилосрдним терором *вођена* у *светлу будућност*. Али како је време пролазило, светлост те будућности полако је гаснула, идеали тамнели, оптимизам падао... Ни потези власти нису обећавали никакав бољитак. Радило се свим силама да се одржи привид напретка, лажни сјај оптимизма, укус вере у будућу срећу. Но невесела збиља без милости је потирала *теорију*. Све се полако празнило, заплитало у пуки вербализам, у гомилу речи којима ни сами пропагандисти више нису добро разазнавали смисао, а које су обичном човеку постајале бљутаве и туђе.

б) Ипак, већина оних *горе* лажно се представљала као да у све верује, као да ужива у партијским дискусијама и сликама будућих победа социјализма. Ко се освести, ко покуша да се часно одреди према свему, ко се одважи на искреност *Ћ* чини грех за који следи сурова казна. Појединац је уплетен у мрежу одговорности и грехова у коју се стално упетљава падајући у све нове и нове погрешке из којих се не види излаз. Уместо да се осећају слободнима после победе, носиоци нове идеологије врте се у зачараном кругу грехова и казни. Свако од њих у опасности је да се над њим изврши свирепа одмазда за неверство *циљевима револуције*. И све тако *Ћ* до потпуног краха...

2. Ћосићев романсијерски опус управо је имплицитна и експлицитна расправа о актуелним идеолошким питањима, о вапијућем нескладу револуционарне социјалистичке теорије и праксе. Његови ликови се у првом реду одређују према овако оцртаном нескладу између онога чему теже и што им се догађа, скоро сви су жртве физичких и моралних патњи тиме изазваних, скоро сви доживљавају моралну кризу, скоро сви се сурвавају у

пакао. Остаје сам њихов саборац и учесник у догађајима, са налогом да запише и предочи трагедију за сведочанство и опомену свету о снази и убитачној моћи власти ЋПисац.

а) А он у *Времену власти* наставља Ћосићев велики пројекат из *Времена зла*: историјско-филозофску и уметничку хронику идеолошких кретања и сукоба, патњи и страдања за истину како је његови јунаци схватају и како је носе у свом уверењу, сударајући се и узајамно негирајући у бескрајном дијалогу глувих. Рат за власт неосетно али брзо прераста у рат за принципе одржања власти, а остварење идеала који су рат покренули Ћ постало је само празна реч, само парола на заставама оних који се отимају о власт и знамен страдања оних који су невољно уплетени у исти круг збивања. *Време власти* заправо је слика догоревања свеопштег рата око власти, око схватања њеног смисла и сврхе.

б) Оптимизам и свежина идеја са којима су носиоци револуције избили из ватре борби на пиједестал победника истрошен је у неплодним борбама око метода владања и изградње социјализма, око моралних и политичких питања вршења власти, око опсега и досега диктатуре и путева којима ће диктатура прерасти саму себе и утопити се у општем добру и демократији. Али сва ова вербално дефинисана питања постепено се утапају у једном једином извору несугласица и разлогу политичких ратова друге половине двадесетог века Ћ у борби око власти и за власт саму. Сада је атмосфера згуснута, драматургија распламсана, методе идеолошког рата усавршене и убојито безобзирне. Догоревају борбе, сагоревају аргументи, у пламену нестају последњи неславни јунаци повести. Догорева и галерија Ћосићевих књижевних ликова из фамилије Катића Ћ симбола успона и пада сељачке Србије деветнаестог и двадесетог века и њеног у почетку славног, а на крају неславног уласка у арену светске политике.

Литература

- Бахтин 1989: М. Бахтин, *О роману*, Београд: Нолит.
- ВукашиновићЋНедић 2005: В. Вукашиновић и М. Недић, ред., *Писац и историја*, Трстеник: Народна библиотека ЋЈефимијаћ, Београд: Трстеник, и СКЗ.
- Екмечић 2005: М. Екмечић, Фикција и стварност у *Вернику Добрице Ћосића*, у: *Вукашиновић–Недић 2005*.
- Калезић 2005: В. Калезић, Разговор са Добрицим Ћосићем, у: *Вукашиновић–Недић 2005*. Матицки 1992-1996: М. Матицки, прир., *Историјски роман (зборник радова)*, Београд и Сарајево.
- Недељковић 2007: Д. Недељковић, Роман о старењу, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 480/6.
- Нива 2005: Ж. Нива, Велика комунистичка исповест, у: *Вукашиновић–Недић 2005*.

- Палавестра 1991: П. Палавестра, *Књижевност – критика идеологије*, Београд: СКЗ.
- Радуловић 2005: М. Радуловић, Увод у читање Ћосићевих романа, у: *Вукашиновић–Недић 2005*.
- Стипчевић 1998: Св. Стипчевић, *Аутобиографско у „Времену власти—Добрице Ћосића или аутор и његов двојник*, Београд: НССВД, 27/1.
- Ћосић 1992-1996: Д. Ћосић, Писмо уреднику, у: *Матицуки 1992-1996*.
- Ћосић 2007: Д. Ћосић, *Време власти I*, 6. изд., Београд: Просвета.
- Ћосић 2008: Д. Ћосић, *Време змија. Пишчеви записи 6 (1999-2000)*, Београд: Сл. гласник.
- Ћосић 2009: Д. Ћосић, Лична историја једног доба. Време мржње 1992-1993, у: *Пишчеви записи 4*, Београд: Сл. гласник.
- Ћосић-Вукић 2008: А. Ћосић-Вукић, Реч приређивача, у: *Ћосић 2008*.
- Џвијић 1902: Ј. Џвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд.
- Шкловски 1984: В. Шкловски, *Грађа и стил у Толстојевом роману 'Рат и мир'*, Београд: Нолит.

Jelena R. Jovanović
Radoje D. Simić

INTEGRAL NOVEL ON POWER (The Structure of the Novel *Vreme vlasti* by Dobrica Ćosić)

Summary

The authors are dealing with the structural characteristics of the last Ćosić's novel *Vreme vlasti*. In the romanesque form, expressed by the writer's words of an integral novel, apart from the imaginary protagonists, there are also, historical personalities as protagonists, and the writer himself. The insight in the essential values of the novel is given on the example of its story line, understanding, and the way of acting and interrelation of the characters of this tragic narrative. Its messages are multi-significant and complex and partially concealed as a result of the quest for solving the general crisis of the imaginary novelistic world, and the world of the writer, but they are also self-concentrated and resigning in the impasse of the chaos.

ЗАВИЧАЈ И ТУЋИНА У ПРОЗИ МИЛОВАНА ДАНОЈЛИЋА

Апстракт: Један од оних из кратковјеке Миљковићеве неосимболистичке групе који су касније освојили пуну поетску самосвојност, Милован Данојлић је и у савременој српској прози већ дуго препознатљив, колико по изразу, толико и по темама, и по склоности ка укрштеним, тешко одредивим књижевним врстама. Прозаиста који увијек пише нешто друго, нешто наглашено своје, Данојлић је изразит стилиста и ерудита, стваралац изузетне моћи запажања, дисциплиноване мисли и, што је посебно важно, наглашеног моралног става. Он у литературу не вјерује као фикцију, напротив – он вјерује да је посао писца у основи приређивачки, посао саопштавања, исказивања свега оног што је осуђено на таму несаопштивости, а само собом представља живот. Литература, по његовом мишљењу и осјећању, мора имати ту пресудну копчу са животом и временом у коме настаје.

Кључне ријечи: завичај, туђина, Данојлић, проза, отуђење.

*Ми смо баштиници невеселих знања која се немају с ким поделити.
М. Данојлић (Тешко буђење)*

Један од оних из кратковјеке Миљковићеве неосимболистичке групе који су касније освојили пуну поетску самосвојност, Милован Данојлић је и у савременој српској прози већ дуго препознатљив, колико по изразу, толико и по темама, и по склоности ка укрштеним, тешко одредивим књижевним врстама. Прозаиста који увијек *пише нешто друго*, нешто наглашено своје, Данојлић је изразит стилиста и ерудита, стваралац изузетне моћи запажања, дисциплиноване мисли и, што је посебно важно, наглашеног моралног става. Он у литературу не вјерује као фикцију, напротив – он вјерује да је посао писца у основи приређивачки, посао саопштавања, исказивања свега оног што је осуђено на таму несаопштивости, а само собом представља живот. Литература, по његовом мишљењу и осјећању, мора имати ту пресудну копчу са животом и временом у коме настаје.

Није тешко са неколико основних одредница скицирати, макар и овлашно, Данојлићеву поетику, јер их је и сам писац често и веома сликовито истицао. Прво, књижевни посао је, као и сваки други озбиљан људски посао, тежак, одговоран и неизвјестан, а најбоље је кад се разумијева као посао с органском, природном подлогом, као посао земљодјелца, рецимо. За такав посао треба се ускладити с ритмом дана и ритмом године, треба прије свега поднати. Отуда *Песме раног устајања*. Отуда бистрови-

* zalom@blic.net

дост и свјежина Данојлићевог текста. Друго, упорно посматрати, да би се проникло у душу ствари, да би се одвојило битно од небитног, истина од прелести, дубина од површине. Отуда *Вежбе из упорног посматрања*. Отуда изненадни, необични углови самјеравања. Отуда открића запрета-ног смисла.

Треће, узорно мислити, што значи коректно и у смислу формалне логике. Мислити са оквиром. Посебно важан став, кад се зна како се код нас мисли и прича, расуто, безобално, неодговорно. И најзад, то што се мисли, тачно, што тачније написати. Научити језик. Јер језик је, вели Данојлић, шифра душевности, последња линија наше одбране, наш тајни код. Ова поетичка ставка код Данојлића има и своју пјесничку шифру која гласи *лудило тачног говорења*.

Органски дио Данојлићевог књижевног рада представља и његова плодна преводилачка дјелатност. Преводио је са руског, француског, енглеског и шпанског, Бродског, Бодлера, Сиорана, Арагона, Клодела, Шекспира, Јејтса, Паунда, Хименеса, а искуства превођених пјесника постајала су у великој мјери, у једном врло сложенем духовном процесу, и његова лична, највише кад је ријеч о поимању сопственог пјесничког језика. Имао је, такође, и ту привилегију да одјек својих ријечи чује на француском, енглеском, шведском и мађарском, језицима на које је превођен. Осим тога, а то је за наречену тему од посебне важности, Данојлић је добар дио свог дугог стваралачког вијека странствовао. Једно вријеме је пролазио континенте, земље и градове, вођен највише литерарним и језичким изазовима, једначећи културну знатижељу и чисто пјесничку слутњу даљина, ирационалну потребу за бијегом; биљежио дотад негледане слике, ослушкивао познате и непознате језике, утврђујући све то вријеме, заправо, завичај у себи. Почетком осамдесетих година прошлог вијека настанио се у Паризу, бирајући својевољно као стваралачку позицију и судбину неко своје, сасвим посебно изгнанство, не престајући за све то вријеме да се бави домаћим темама. Укратко, ријеч је о писцу који и о завичају и о туђини заиста има шта да каже, о писцу чији је безмало читав прозни опус утемељен управо на тим одредницама, односно многобројним релацијама успостављеним између тих одредница.

Данојлић није писац унапријед осмишљених и спремљених истина. Напротив, до истине која је за њега и душевна колико и рационална категорија, он долази дуго и постепено, кроз замршени сплет чињеница и околности, тако да само трагање, односно језички траг тог духовног подвига, долази у први план текста и чини га уистину врло прецизним и изнијансираним *ткањем*. Ову особину Данојлићевог писма у неким дубљим слојевима разумијевамо као напор да се српски прозни исказ оплоди искуствима понајбољих француских стилиста. Већ на овом нивоу увиђамо да однос нашег писца према појму туђине измиче једнодимензионалности и било каквим једноставним рјешењима које би нам могла понудити имагологија, као облик тумачења књижевности настао на основама етнопсихо-

лошких и социопсихолошких истраживања. Питања завичаја и туђине, сопства и другости, слике о себи и слике о другоме, идентитета и алтеритета, код Данојлића су тек сегменти једне широко засноване антрополошке визије антиутопијског карактера. *Туђе* се у таквом антрополошком кључу веома лако указује као *своје*, као што и *своје* на исти начин може да се укаже у лику *туђег*. Питање *сопства* у таквом кључу је сводиво на најдубљи основ *личносног*, на питање идеалног хуманитета, на виђење завичаја као аутентично духовне вредности, као самог *етоса*.

Питање језика у оваквом одређењу теме намеће се као полазишно, а управо њему је Данојлић посветио многе странице, освјетљавајући га са свих страна. У једном од последњих дјела под насловом *Прича о приповедачу*, које је без задршке могуће назвати романом, али га аутор с типичним жанровским опрезом именује као *оглед из аутофикције*, читамо и овакве редове: "Страни језик је туђина у коју у сваком часу можеш побећи, уточиште куда нико осим мене не залази; његове речи су врло предусретљиве према мојој жељи да говорим слободно. Његова велика предност, у први мах, јесте могућност почињања ни од чега: за придошлицу, он није оптерећен посебним знањима и непријатним сећањима, за разлику од матерњег, који цео народ чува и надгледа, у коме и мртви имају удела... Матерњи нас разголићује преко мере и жеље, разумемо се у пола речи, издаје нас и оно што смо заустили; пред онима међу којима смо се родили не можемо се сакрити, они су у стању да нам из очију, из искашљавања, са уса-на, улове оно што смо покушали да прећутимо. Родне речи нас боље познају него ми њих, оне су у дослуку са нашим помислима, учествују у нашим нејасним наумима, поправљају их и допуњују, воде нас више него што нам служе. Страни је језик и иначе, а поготово на почетничком степену упознавања, лишен тајних оптерећења завештаних од безимених корисника у прошлости; на први поглед чини нам се да речи имају ограничено и школски јасно значење; придошлица не осећа опојне, слатке и љуте мирисе, тамне боје и дубоке преливе који су се, у помрчини времена, на њима ухватили." (Данојлић 2008: 204-205). Наратор је ауторов двојник, али премјештен у вријеме дјетињства, оне осјетљиве године кад се долази у сукоб са околином, у овом случају нарочито са оцем, инкарнацијом свих ауторитарних стега. Данојлић није ни покушао да га вокабуларом дистанцира од себе, али је успио да му остави оно што је привилегија самих година - егоцентричну усредсређеност, бистровиду наивност у односу према свијету, те стално будну и напету, ма колико расуту пажњу. Из овакве перспективе, на подлози чисте доживљајности, страни језик (у овом случају енглески) указује се као могућност бијега, заправо могућност слободе. Колико перспектива мијења виђење, поготово кад доминантно емотивну замијени когнитивна, обременена дугогодишњим искуством, показује наредни примјер узет из Данојлићеве публицистичке прозе (што ништа не мијења у погледу изражајне природе узорка, јер већ смо видјели како Данојлић гледа на фикцију): "Лингвистички промискуитет претпоставља сво-

ђење човека на једнодимензионално биће. Изворно мислимо, говоримо и пишемо искључиво на језику који смо посисали с мајчиним млеком; оним, што смо касније савладали, само се припомажемо. Кад год треба изрећи нешто ново и тешко ухватљиво, и у родном идиому нађемо се у небраном грожђу. (...) И кад се кроз туђе језике крећемо брзо и вешто, ми то чинимо клизећи по површини ствари, као сомнамбули. Једино је у матерњој речи наша веза с првобитним знањима и осећањима, са древним искуствима племена. Кроз њу су нам преци предали свој дах и своје *ах*." (Данојлић 1996: 214, 216).

Овдје је одмах потребно напоменути нешто што је веома важно са становишта Данојлићевог прозног опуса, импресивног већ и по броју наслова *Р* све оно што је он написао од 1992. године оштром цртом одвојено је од претходних дјела. Није тешко закључити да је разлог тог одвајања директно узрокован временом ратног расула бивше Југославије, опште медијске прокажености српског народа која ће кулминирати војном одмаздом, и, најзад временом које ће самом писцу многе претходне идеале показати као заблуде. Ма колико трауматично на личном плану, то вријеме ће постати моћни замајац Данојлићевог стваралаштва, упоришна тачка *великог испита* и великог преиспитивања које ће услједити. Из те тачке изострава се виђење многобројних појава, па и оних у вези с језиком, које су до тада на неки начин биле у дубокој сјенци баука идеологије пред којим се панично бјежало с Истока на Запад. Кад бомбе разбуди идеолошки анестезирано биће и кад спадну све маске, и онај који је покушао бијегом да се спаси од једног тотализма, преко ноћи ће се пробудити у другом, ништа мање злокобном. Радикалну критику тоталитарне западне утопије вишејезичности Данојлић изводи из питања њеног смисла. Ако је већ готово споредан проблем како ће *либерални визионари* производити толике полиглоте, онда се мора поставити питање шта ће се на толиким језицима саопштавати, истовремено и из исте главе? Тешко да то може бити нешто више од тривијалности, а то је у основи понижење језика. "Вишејезичност, чије нам предности хвале нови усрећитељи, понајвише личи на увод у страшно осиромашење и раздуховљење. Једно је служити се неким језиком, а друго служити му." (Данојлић 1996: 214). Ово хајдегеровско демаскирање тоталистичке глобалне утопије наш писац пројектује на два плана. Први је поље *пуне, стваралачке употребе језика*, гдје се лако доказује да Конрад, Сингер, Сиоран и Набоков нису *чак ни изузеци који потврђују правило*, јер су они само *заменили инструмент* израза. На том пољу Данојлићева језичка, стваралачка самосвијест нема никаквих недоумица и већ је знатно раније потврђена као могућност аутентичног баштињења, *посвајања* онога што је начелно *туђе*; он је интернационалиста у високим сферама духа и језика, а пошто је то простор без граница, ту ни она линија подвучена 1992. године нема никаквог значаја. Потпуно је друга ствар са свакодневном језичком асимилацијом расијаних породица, која обавезно иде уз нови економски и друштвени амбијент. "Језик родитеља деца, у најбољем слу-

чају, познају пасивно. Тако се, на првим корацима, образује нараштај који тешко општи с родитељима. Класични сукоб између синова и очева, ћерки и мајки, овде је добио додатно оптерећење. (...) Близу милион наших људи се, у другој половини 20. века, раселило по свету. Свак је са собом одвукао речник родног језика, и сад га скрива у дну памћења као благо које је изгубило вредност, општећи с оно мало прикупљених бушних пара што их је накнадно стекао и усвојио. Попут домаће валуте, и родна реч се, у туђини, показала неконвертибилна. Човек чија се лингвистичка истина не поштује, који се цени по ономе што је накнадно, половично, у недоба, стекао, суштински је умањено и понижено биће." (Данојлић 1996: 215, 216). Туђина у овом случају угрожава само биће, а то је пут у обезличност и искоришћеност, пут од идентитета. *Мука одрођења* је антрополошки проблем који је у самом средишту Данојлићевог интереса. Лично искуство, искушана *сласт и горчина странствовања*, као и вишедеценијско посматрање наших *одбеллица*, своде се на једноставан збир који каже да је мука одрођења неодвојиво скопчана с муком рођења, с неријешеним проблемом завичаја, наслеђа и родног тла, и у физичком и у метафизичком смислу. Ту се може успоставити занимљива веза између Данојлићевих белетристичких и публицистичких исказа.¹ У предратном роману *Драги мој Петровићу* (прво издање 1986. године) постоји лик по имену Вук Палигорић, пензионисани апотекар, убијеђени франкофил и антикомуниста, менталитетски модел српског националисте, и он у једном тренутку саопштава овакав афористички исказ: "Кад Србин реши да почини духовно самоубиство, најпре постане *објективан*!" (Данојлић 1990: 122). Читава деценију касније Данојлић публицистички, без икакве фикцијско-иронијске маске, готово пословици, износи овакав суд: "Није никакво чудо да тзв. велики свет данас најлакше општи с нашим искорењацима: они су *еманциповани*, немају *предрасуда*. Еманципованост и одсуство предрасуда су важне квалификације за сарадњу с окупатором. Ропска психологија, изграђивана вековима, не допушта нам ни да мрзимо оне који нам прете уништењем." (Данојлић

¹ Своје публицистичке текстове, годинама писане за различите листове и часописе, а потом сабиране у књиге какве су *Велики испит*, *Тешко буђење*, *Мука духу* и *Нека врста циркуса*, Данојлић одређује као форму *књижевног подлистка*, о којој пише у уводној напомени једне од тих књига: "Ову врсту писанија сам, средином шездесетих, у нашој средини ја оживео. Почетком века, налазимо га у Русији, у готово свим средњоевропским земљама, у Француској, у Северној Америци. Новинарство, онда, не беше освојило ружну самосталност којом се данас дичи; оно се, тада, није стидело своје повезаности с књижевношћу. Дешавало се, тих година, да и један Пруст испуни прву страницу *Фигароа*. Књижевност се гнездила на доњој трећини новинске странице. Ту, доњу трећину, ја сам први пут запосео, у *Борби*, средином шездесетих. Публика је тај облик прихватила. Питање жанровских разграничења њу никад није прекомерно мучило. Мали оглед, дневничка проза, песничке варијације, путопис, памфлет, листић, цртица, осврт, запис Ћитаоцу је свеједно. Важно је да реч пулсира, да дише." (Данојлић 1996а: 8)

1996: 63). Овдје је већ гранична линија повучена 1992. веома уочљива и битна. Иначе, то како су нас други видјели од почетка потоњег рата, Данојлић је исцрпно публицистички биљежио и забиљежио заиста велики број примјера потпуне равнодушности, зачуђујуће неупућености, али и најцрње стереотипске ксенофобије.

Да би се изоштрио поглед на пишчево разумијевање и доживљај туђине, неопходно је вратити се његовој слици завичаја, а кад је Данојлић у питању та слика је најдетаљније изнијансирана у роману *Драги мој Петровићу*. Писац је учинио све да би његов необични јунак, Михаило Путник, сав био у функцији разорног аналитичара чији поглед умије да проникне у најскривеније тајне родног тла и домаћег менталитета. И он је дуго странствовао, стекао у Америци и солидан капитал, вратио се у завичај као пензионер, заведен неким илузијама које ће у писмима свом америчком пријатељу, универзитетском професору, иначе поријеклом такође Србину, немилосрдно раскринкавати страницу по страницу. Ако оставимо по страни минуциозну анализу растакања југословенског каснокомунистичког друштва уочи ратне катастрофе, централни проблем ту сагледавамо као онтолошки постављено питање завичаја и туђине. Колико је само проницљивог читалачког искуства Андрићеве прозе, рецимо приповијетке *Чаша*, Данојлић уградио у своје штиво, али није ријеч само о Андрићу, нити само о читалачком искуству; оно животно овдје се намеће у први план. "Његов антиутопизам је исконски наш, домаћински, заснован на познавању конкретне чулне и конкретне духовне стварности, почев од куће и окућнице, шљивика и забрана, потока и брежуљака, до предачких корена и Бога својих отаца. Данојлић је пропутавао свет и уверио се да нема идеалних просторно-временских координата у којима би се могле стишати све наше стрепње и недоумице." (Димитријевић 2009: 151). Данојлићев Михаило Путник, коме је презиме заиста знамен, своје америчко искуство носи као нешто што само по себи не представља посебну вриједност нити предмет интереса, нешто што је понајвише стабилна поредишна тачка у односу на завичај. То што готово у цјелости припада рационалном дијелу његовог бића, тек по повратку у мјесто рођења бива сјенчено и понеком емотивном нијансом, али сасвим необичном и изненађујућом. Сјећаће се понајбоље, рецимо, мимо сваког логичког закона и ваљаног видљивог разлога, једне *плаве неонске фирме у Двадесет трећој источној*, на улазу у продавницу коју су држала два млађа Индуса, чудно замагљених погледа. Путник ће накнадно утврдити да загонетка упамћене слике пребива дубоко у њему самоме као тајна немогућности уклапања у амбијент који човјеку не припада рођењем, а коју је тако упечатљиво, готово сроднички самилосно препознао на лицима Индуса. У њиховим замагљеним погледима открио је само биће странствовања; његова метафизика обзнанила му се у тим очима из којих је прочитао да је *пола живота некуд истекло*, док је друга половина хипнотички обузета *несаопштљивим рачунањем*.

"Овде ме нема, а и то тамо, како време пролази, бива све нестварније. Као да сам, све те године, одстојао изван живота, у осветљеној и бучној просторији, где сам с неразумљивим људима говорио ко зна који језик, а онда, из тог светлог обиља, закорачио у тишину родног краја, где ми је све на други начин необично, и где, накнадно, откривам да ме је то тамо обележило много дубље него што сам мислио." (Данојлић 1990: 65), пише он пријатељу Стиву Петровићу, непошtedно, повремено и с јаком дозом горке ироније разобличавајући његову болну жудњу, *homesickness, mal du pays, Heimweh*, или како се већ, на разним меридијанима, то зове. Путникова Америка се у његовим писмима најживље осјећа као простор могућности друштвено смисленог дјеловања, у односу на стари крај, гдје је немогућ подухват примити поштански упућену књигу из иностранства, а камоли својим парама започети неки свој посао, попут покретања независног листа. Али, реалне мјере завичајности, ма колико исцртане у самим мањкавостима, и у цивилизацијском и у менталитетском домену, показују се као мање битне од њених ирационалних параметара, који се литерарно успјешно дају симболисати и сликом једног храста, запамћеног из дјетињства, на ушћу Копанске реке у Брегаву. У ту слику Данојлић ће поетски сабити онтолошку енергију завичаја, која и Путников картезијански дух неминовно усмјерава тако да крајњи збир замршеног, често крајње контроверзног односа завичаја и туђине, не бива нимало у духу модерног европског рационализма: "Да је било среће, никуд одавде да се не макнемо. Ово је све што је на Земљи требало видети и изучавати. Савладати номенклатуру локалног биља, птица, риба и звезда, географију завичајних стаза и пропанака, историју предака, граматику месног говора. Знати име сваке травке коју у ливади нагазиш, и птице која, теби у част, пева у шумарку. Није нам се дало, зло време и немирна памет потераше нас из куће, зајосмо у крајеве где се све друкчије зове, и где највећи део онога што срећеш и гледаш као да и нема никаквог имена." (Данојлић 1990: 73). Није тешко за невољу прихватити да птица може бити и *bird*, али се с тим прекрштавањем у дубини душе никад није могуће до краја помирити, вели Данојлић у тексту *Вишејезички рај (Тешко буђење)*, чији су дијелови овдје навођени у више наврата. Поистовјећење језика и завичаја, на нивоу оне најдубље, суштински важне основе, омогућује да се допре до оних етнопсихолошких одредница које не остају стриктно власништво те науке, коју, усталом, Данојлићев Путник сматра *климавом*, него се уздижу до одређених антрополошких константи. Да није таквог језичког слуха, могућег само у домену родног језика, начелно не би било могуће написати убитачан оглед о мржњи поводом општепознате, привидно пригодне и безазлене народне пјесме *Мој Милане, јабуко са гране*. Сагледавање мржње у једном сасвим специфичном, парадоксалном облику урокљиве љубави, једнако је примјенљиво у личним односима, малим затуреним руралним заједницама, али и у географско-историјском контексту растурене југословенске заједнице народа. "Наш завичај, ако је то утеха, није гори од других завичаја.

Изузев према нама." (Лакићевић 1990: 272). Али, и то друго лице завичаја, припитомљено утјехом језика, прима се самилосно, окађено присним мирисима дјетињства; и кад нестану ствари, умјесто њих још миришу ријечи. Најприје с те језичке стране, држи се Путникова тврдња да *јединка* осјећа *народ* у себи много присније него *човјечанство*, које у човјеку постоји на знатно општији и апстрактнији начин.

Михаило Путник као лик јесте наткриљен ауторском сјенком и то што он исказује у непрестаној полемици с Палигорићем и Лукићем, који говоре из искључивих позиција национализма, односно комунистичког интернационализма, није у опреци с оним што ће Данојлић након 1992. публицистички саопштавати у вези с назначеном темом. Његова *имагологија*, и поред многих изгубљених илузија, у основи остаје на трагу највиших идеала европског хуманитета, који се могу обиљежити и као идеали просвјетитељства, али чији су коријени у најтрајнијој основи хришћански. Највиши етички налог његове књижевности заиста је и изражен као категорички императив: *Видети себе као другог, да би се искорачило у слободу*, јер и по својој природи *интелект је нешто што стално себе гледа са стране, што покушава да себе ухвати из другог*. (Данојлић 1996а: 389, 427). У тој начелно идејној равни ништа се није помјерало, али је на оној емотивној до помака нужно морало доћи. Године 1994. Данојлић је написао текст *Како сам се сврстао*, у коме нескривено емотивно предочава како је на Западу, с почетком распада Југославије, за Србе спремана медијска атмосфера линча, препуна тупе једностраности, плиткоумности и злобе. У таквој ситуацији питање које се поставља пред мислећу јединку и није питање избора, већ питање части. "И ја, који према свом роду никад нисам био претерано нежан, са истим жаром с којим сам му некад пописивао мане, сада се бацих на трагање за олакшавајућим околностима у процесу у којем му је суђено без саслушања. Од разумљиве мржње, оне што је према нама гаје непријатељи, гора је само ова, безразложна, којом су обузети дебили. Пратећи како се разгорева рат против свега што је српско, нашао сам се у чудној, непредвиђеној ситуацији. Иако сам, од почетка, био против овог рата; иако никад нисам схватио ни војни ни политички смисао гранатирања цивилног живља, иако ми ни многе друге ствари, у том каракану, нису биле разумљиве, био сам принуђен да се сврстам. Ако су празноглави брбљивци, које сам слушао из вечери у вече, за љубав међу народима, онда сам ја за мржњу." (Данојлић 1996а: 391-392). Поента у завршној реченици је, разумије се, чисто стилске природе; Данојлић умије писати о мржњи, али не и с мржњом. Изоштравајући неке ставове и разобличавајући једну идеолошки изнуђену визију Запада, чији је заточеник и сам био једно вријеме, он ће наставити да руши српске политичке и ине митове, али истовремено и да с највећом озбиљношћу испитује зашто, на примјер, поезија Бродског не чува изворну пуноћу у француском преводу. Логички надмоћно критиковаће, рецимо, празан и поразан идеолошки стереотип о *традиционалном пријатељству* француског и српског народа, указу-

јући на недопустиво бркање сфера дјеловања појединих антрополошких категорија и објашњавајући неспојивост *рационалних начела* и *ирационалних магли*. С друге стране, и кад буде објашњавао колико је глатка француска фраза, толико моћна *делатна полуа апстрактног мишљења*, веома често крупна сметња поезији, једна референцијална тачка Данојлићевог објашњења садржаваће питање односа завичаја и туђине, додуше у специфичном освјетљењу проблематике превођења пјесништва. Речено је већ да је у распону тога односа могуће сагледати цјелокупно Данојлићево прозно дјело. Проницљиво и стилски убједљиво, са много тананости и нијанси, он је више од пола вијека исписивао како и колико човјек може бити свој у туђини, и како често и на чудне начине исти тај човјек бива туђ међу својима.

Смисао *туђевања*, које је за њега "храбар избор, пристајање на неудобности, повратак суштини", Данојлић и у свом најновијем огледу на ову тему види у човјеку природној потреби за бијегом од свакидашњег устројства *ствари, стања и односа*, који се "загађују и офуцавају од самог трајања". Пјесник који је у осамнаестој написао стих *Бежимо, јер увек из нечег некуда бежати треба*, своди рачуне дугог странствовања закључком чији философско-поетски смисао нема егзистенцијалне дидактике: "Од окружења се може утећи; од себе, не. Свеједно, док се отимамо, нечему се надамо. Нада је у невидљивом и непознатом, у туђини и нигдини." (Данојлић 2010: 40). У литерарном освајању теме, тај закључак је нијанса више и корак дубље од онога што ће писац, пословички прецизно, ставити у предговор књиге *Мука духу* и онога што ће његов Путник, тако слично смислом а потпуно различитим тоном, изрећи као сажетак своје одисеје на крају романа *Драги мој Петровићу*: "Требало је оптрчати свет, да би се открила утеха у ономе што нам је, од рођења, било под носом."; "Странствовање, моје лудовање! Губио сам меру, нарушавао границе, варао себе, надао се да ћу себи замести траг. И сад сам ту, седим на крају пијаног вашарског дана, гледајући како, на мене, на траве и на шуме, пада лековити мрак." Иако није, како смо и назначили, писац оних крајњих а унапријед постављених истина, Данојлић је, чини се, ипак понудио своју одгонетку тог вјечито замршеног и загонетног проблема односа завичаја и туђине. Одговарајући прије десетак година на једну анкету, он је написао текст под насловом *Старење у туђини* и у њему наречени проблем оштро суочио с оним крајњим питањем, питањем смрти. У том сучељењу као да се открива и последњи смисао свега онога што различитим поводима и с разноликим примислима именујемо као *завичај*, а што и појам и значење *туђине* повратно одређује у крајњој тачки: "Што се тиче последњег пребивалишта, ја сам то питање решио. Има једно брдо, изнад родног дома. Оданде пуца прелеп поглед на Маљен и Рудник, Букуљу и Суворбор, зависно од тога на коју се страну човек окрене. Још само кад би се могао окретати." (Данојлић 2000: 15). Самосвјестан, мудар и одмјерен, Данојлић је у овој ствари, за сваки случај, за свједока позвао Његоша, најпоузданијег кључа-

ра тајни крајњих питања *Ћ* *Ђе је зрно клицу заметнуло/ Онђе нека и плодом почине.*

Литература

- Данојлић 1990: М. Данојлић, *Драги мој Петровићу*, Београд: ИП Рад;
Данојлић 1996: М. Данојлић, *Тешко буђење*, Београд: Плато;
Данојлић 1996а: М. Данојлић, *Мука духу*, Београд: ИК Драганић;
Данојлић 2000: М. Данојлић, *Старење у туђини*, Београд: *Политика*, 5. 2, 15;
Данојлић 2008: М. Данојлић, *Прича о приповедачу*, Нови Сад: Матица српска;
Данојлић 2010: М. Данојлић, *Исповест скитнице*, Београд: *НИН*, 11.2, 40;
Димитријевић 2009: Владимир Димитријевић, *Осама на тргу*, Горњи Милановац: Лио;
Лакићевић 1990: Драган Лакићевић, *Драги мој Данојлићу*, поговор у: М. Данојлић, *Драги мој Петровићу*.

Ranko V. Popović

NATIVE AND FOREIGN COUNTRY IN MILOVAN DANOJLIĆ'S PROSE

Summary

One of those from the short-lived Miljkovic's neo-symbolist group who later developed full poetical self-awareness, Milovan Danojlić has been a distinctive figure in the contemporary Serbian prose. He is unique for both his expression and topics, and for the interwoven, hardly defined literary genres. The prose author who always writes something else, Danojlić is an exquisite stylist and erudite, a creator with the exceptional gift for observation and disciplined thought and, what is most important, he is an author of the emphasized moral attitude. He does not see literature as a fiction, on the contrary *Ћ* he believes that the job of the author is basically focused on editing, the job of announcing, of expressing of all that what is in the dark area of inexpressiveness, and, represent life by itself. Literature, according to his opinion and feeling, must have the crucial link with life and time of its origin.

УПОТРЕБА ЕКСПЛИЦИТНИХ ЈЕЗИЧКИХ СРЕДСТАВА У ЦИЉУ ПОСТИЗАЊА ПЕРСУАЗИВНОСТИ У АКАДЕМСКОМ ДИСКУРСУ

Апстракт: Поред логичног, аргументованог и прецизно организованог текста, као имплицитног начина којим желе да остваре убедљивост код своје читалачке публике, аутори академских публикација веома често користе и језичка средства помоћу којих настоје да код те публике, на експлицитан начин, остваре персуазивни ефекат и убеде је у валидност пропозиционог садржаја који својим радом узлажу. Језичка средства која се за ту сврху користе најчешће су језичке јединице које садрже елементе емфатичности, као што су дискурсни прилози (Наравно...), придеви (неоспорна чињеница), прилози (очигледно је...), итд. У раду се анализира овај тип језичких јединица са аспекта њихове употребе у академским чланцима из природних и друштвених наука српских и енглеских аутора да би се на основу квалитативних и квантитативних података донели закључци који се тичу преферентности употребе ових јединица код једне, односно друге групе аутора као и њихово коришћење у односу на научну област којој анализирали научноистраживачки радови припадају.

Кључне речи: убедљивост, академски чланак, персуазивни ефекат, емфатичност, пропозициони садржај.

1. Увод

Модерна тумачења академског дискурса указују на његова два иманентна својства: референцијалност и персуазивност. Прво својство односи се на функцију академског дискурса да читалачкој публици представи спољну реалност да би се у вези са њом донели одређени закључци, ставови и теорије, док се друго његово својство односи на убедљивост којом се та реалност представља читалачкој публици, тј. односи се на настојање аутора академског дискурса да реалност представи на начин који ће му помоћи да код читалачке публике постигне потребан кредибилитет и убеди је у истинитост и валидност изнетих ставова и мишљења.

Наведено тумачење у складу је са целокупим ставовом у модерној лингвистици да се тежиште посматрања академског дискурса помери са изучавања његове специфичне лексике и регистра ка уочавању елемената интерперсоналности на нивоу односа аутор текста и читалачка публика. С тим у складу, почињу да се проучавају и ауторове стратегије које се користе у академским текстовима да би се остварили жељени ефекти код чи-

* savkab@ptt.rs

талачке публике. Међу тим стратегијама убрајају се оне које се тичу ауторовог ограђивања у односу на пропозициони садржај који он излаже у свом раду,¹ оне које се односе на став који аутор заузима у односу на тај садржај,² односно, које се тичу ауторовог коментара, или оне помоћу којих аутор жели да постигне убедљивост у начину представљања пропозиционог садржаја.

Убедљивост дискурса постаје важан елемент нових анализа академског дискурса, а с тим у складу и академски дискурс почиње да се посматра као врста персуазивног дискурса,³ или бар као дискурс са персуазивним интенцијама:

Академски дискурс је реторички по томе што је то дискурс са персуазивним интенцијама, мада не у смислу испољавања егземпларне елоквентности. Реторички циљ академског дискурса је да убеди читаоце да је ауторово тврђење валидно; тако писци академских чланака покушавају да убеди своје читаоце, обично друге чланове своје академске заједнице да прихвате њихово гледиште, било да је оно представљено само као аргумент или као чињеница (Мауранен 1993: 1).

Нови начин посматрања академског дискурса дао је значајан допринос теорији академског писања јер је у опсег својих анализа уврстио и језичка средстава која аутори академских публикација користе да би код своје читалачке публике остварили потребан кредибилитет и убедили је у валидност изнетих ставова и мишљења. Међутим, сам концепт о томе која језичка средства треба употребити да би она допринела убедљивости академског дискурса, чини се да варира од културе до културе, односно, раз-

¹ О начину на који аутори са српског и енглеског говорног подручја користе ову стратегију, у чланку С. Благојевић: „Ауторово ограђивање као реторичка стратегија у академском дискурсу: контрастивна анализа” Зборник радова Филозофског факултета у К. Митровици, XXXVII/2007, Универзитет у Приштини, 2008. 125-133.

² О различитој употреби ових маркера за изражавање става код аутора са српског и енглеског говорног подручја, у чланку Blagojević, S.: „Expressing Attitudes in Academic Research Articles Written by English and Serbian Authors”, *Facta Universitates, Series Linguistics and Literature*, vol.7, No1, University of Nis, 2009., 63-73.

³ У класификацији дискурса коју је Киниви (Kinneavy, 1971) приказао у својој књизи *A Theory of Discourse: The Aims of Discourse*, и поделио дискурс на експресивни, персуазивни, литерални и референцијални, на основу компоненте која добија примарно место у процесу комуникације, академски дискурс, као дискурс чији је циљ представљање спољне реалности, сврстан је у референцијални дискурс. Међутим, деведесетих година двадесетог века, угао посматрања академског дискурса се мења, како под утицајем анализе жанра Џ. Свеилза (Swales, 1990), тако и под утицајем „нових реторичара” (Toulmin, 1979, Perelman, 1982) који су још раније утрли пут новом начину посматрања реторике, по коме се савремена реторика сагледава као дисциплина која проучава основу свих облика делотворне комуникације (Cristal, 1995:70).

ликује се у односу на културну заједницу из које је аутор те публикације, и условљена је нормама валидним за дату писану културу: чињеница је да кад аутор пише академски чланак, он у свој производ неминовно уноси вредносни систем општеприхваћен у културној заједници из које потиче. Тај систем утиче на ауторову процену начина на који треба да организује форму и садржај текста да би тиме остварио свој реторички циљ, односно, у овом случају, постигао персуазивни ефекат на читалачки публику.

Из тог разлога, у раду ће се испитивати оне језичке јединице које аутори из две културне заједнице, српске и енглеске, користе да би постигли убедљивост у својим научноистраживачким радова, а које су експлицитни носиоци ауторових категоричних тврдњи у вези са изнетим пропозиционим садржајем. Како ће се испитивање вршити на научноистраживачким чланцима из друштвених и природних наука, онда ће ова студија носити како интеркултурна, тако и интердисциплинарна обележја.

2. Персуазивност у академском дискурсу

За модерно проучавање академског дискурса релевантне су идеје и истраживања како „нове реторике”⁴, тако и једне нове научне дисциплине *Р социологије научног знања* (Myers 1992), која инсистира на испитивању интеракције између писца одређеног научног жанра и антиципираног аудиторијума, чиме се ауторима научног дискурса помаже да схвате да је „друштвени дијалог иманентно својство сваког научног дискурса” (Gosden 1993: 56). Теоретичари социологије научног знања сматрају да је проучавање научног дискурса кључно место за разумевање обликовања знања, јер *Р трансформисање тврдњи у знање* захтева читаочево прихватање и с тога лингвистичка и реторичка средства убеђивања (Hyland 1996: 435). Како је академски дискурс по свом садржају научни дискурс, онда би његова анализа обухватала и поставке у оквиру социологије научног знања које указују на значај персуазивности у преношењу знања читалачкој публици.

О самој персуазивности може се говорити са аспекта имплицитних и експлицитних дискурских радњи које аутор академског текста предузима при креирању свог текста, а у циљу остваривања персуазивног ефекта на читалачку публику. Први аспект односи се на логичко, аргументовано⁵ и прецизно организовање садржине текста, тако да делови текста

⁴ Перелманова *Нова реторика* (Perelman, C.H. and Olbrechts-Tyteca, 1969) настала под директним утицајем Аристотелове *Реторике* представља изузетан пример прилагођавања и реорганизовања знања класичног доба на начин на који то модерно доба захтева.

⁵ Тако нпр. по Перелмановој теорији (1982: 14) стратегије које се користе у аргументу детерминисане су, с једне стране знањем публике, а са друге самим циљем коришћења аргумента. Да ли се њиме желе побити противничке тезе или се пласирају сопствене тезе.

као и текст као целина остварују ефекат убедљивости на читалачку публику. Други аспект односи се на коришћење специфичних језичких јединица помоћу којих аутор текста, на експлицитан начин настоји да буде убедљив при излагању пропозиционог садржаја, односно, настоји да оствари повезивање илокуционог са перлокуционим ефектом у датом тексту.

За постизање персуазивности у академској публикацији, њеним ауторима стоји на располагању читав низ текст-лингвистичких варијабли које представљају њихов избор на нивоу текста и могу се сматрати реторичким цртама академске публикације. То су језичке јединице које најчешће садрже елементе емфатичности, као што су дискурсни прилози (*Наравно...*) придеви (*неоспорна* чињеница), безличне реченичне конструкције (*очигледно је...*), предлошке фразе (*без сумње...*), итд. Ове језичке јединице представљају део онога што се у традиционалној реторици називало —*ad-cutio*”, а у модерним тумачењима дискурса, сматрају се елементима експлицитне реторике.⁶

Типови и начини постизања персуазивности у академском дискурсу условљени су, пре свега, врстом академског жанра: сваки од жанрова користи специфична средства која доприносе његовој персуазивности, а такође и персуазивна средства одређују се у односу на жанр у коме ће се користити. Тако нпр., персуазивност једног научног чланка разликује се од персуазивности студентског семинарског рада, као што се и персуазивност у пријави на конкурс за финансирање научног рада (у приличној мери имплицитна) разликује од персуазивности докторске дисертације. Да ли се начини на које се жели постићи персуазивност у академским чланцима разликују и у односу на научну дисциплину којој ти академски чланци припадају, још једно је питање на које овај рад настоји да да одговор.

3. Упоредивање језичких јединица које су носиоци експлицитне персуазивности

За потребе доношења закључка о преферентним језичким формама које се користе као носиоци експлицитне персуазивности⁷ у академским чланцима аутора са српског и енглеског говорног подручја, анализирани су чланци из друштвених и природних наука. Најпре су утврђене језичке

⁶ Термин *експлицитна/имплицитна реторика* увела је Ана Мауранен (1993), која је упоређујући академско писање финских и англоамеричких аутора закључила да се у начину писања финских аутора испољава већи степен имплицитности у саопштењу пропозиционог садржаја у поређењу са англоамеричким начином писања, који се карактерише већом ауторовом експлицитношћу у саопштењу, односно, експлицитнијим усмеравањем читаоачеве интерпретације текста употребом адекватних језичких јединица, међу којима су оне које припадају мета-дискурсу.

⁷ У даљем даљем текста, напореда са овим термином користиће се и израз *језичке јединице за ауторово категорично тврђење*.

јединице које се користе у функцији ауторовог категоричког тврђења, односно, утврђене су категорије језичких јединица у односу на форму у којој се јављају (квалитативна анализа), а затим је извршено и њихово бројчано и процентуално упоређивање (квантитативна анализа). На основу ових података, дошло се до закључака о њиховој фреквентности у односи на те две области науке, као и у односу на писане културе којима припадају аутори анализираних академских чланака. Такође је упоређивана употреба ових елемената академског дискурса са другим носиоцима интерперсоналности у академским чланцима, као што су маркери за ауторово оглађивање, маркери става који аутор заузима у односу на изложени садржај и маркери које се тичу ауторовог коментара на тај садржај. Подаци упоређивања приказани су бројчано и процентуално да би се утврдило који је од ових маркера највише присутан у академским чланцима аутора из двеју писаних култура.

Истраживачки корпус састојао се од укупно шездесет академских текстова научноистраживачког садржаја, по петнаест академских текстова српских и енглеских аутора из друштвених наука (социологија, филозофија и психологија) и по петнаест академских текстова српских и енглеских аутора из природних наука (хемија, геологија и екологија). Једино овако комплексан истраживачки корпус могао је да пружи валидне податке и да одговори на питања која је ово истраживање поставило.

3.1. Квалитативна анализа

Анализом корпуса из друштвених и природних наука са оба говорна подручја, утврђен је приближно исти број форми помоћу којих се реализују језичке јединице које имају функцију експонената експлицитне персуазивности.

3.1.1. У анализираном корпусу на енглеском језику, то су следеће форме:

1) Дискурсни прилози (*Clearly*,..., *Indeed*,..., *Of course*,..., *No doubt*,..., *Certainly*,..., *Definitively*,..., *Evidently*,...) употребљени као реченични модификатори:

1(a) Clearly, Derrida's appeal to this *Ril faut* is, at least, in some sense, an appeal to the very *Rethnicity* of what he is suspicious. (ET8/d,41)

1(b) No doubt, some departments had made headway in this regard considerably earlier, while other departments were later starters in the field. (ET4/d,322)

1(c) Certainly, the absence of Al precludes the presence of plumbogum-mite. (ET11/p,14)

1(d) Evidently, the lifetime of the membrane-based sensor may be considerably increased if only a portion of the surface is in contact with the sample. (ET5/p, 597)

2) Прилози у функцији премодификатора:

2(a) While, as a discipline, we know about structured and rationalized inequalities, we are evidently unexceptional in handling the technological stratification within our ranks. (ET4/d,336)

2(b) It is not easily to speculate as to the exact mechanism of this degradation, but it clearly involves the preferential sputtering of fluorine. (ET1/p, 567)

3) Безличне реченичне конструкције које имају предикативну функцију и садрже придеве емфатичког значења - *it is evident, it is clear, it is apparent*, итд., с тим да су често и сами придеви интензивирани одговарајућим прилогом (примери 3а и 3ц):

3(a) In cases such as these, it is abundantly clear that the expectations in question function as requirements. (ET9/d,483)

3(b) It is evident that for both sets of data, there is little difference in the decay rate of the larger fragment relative to the smaller fragment for bombardment with ions and with atoms. (ET1/p, 565)

3(c) It is immediately obvious that the signal intensity decay rate is considerably greater for the argon ion beam than for the argon atom beam. (ET1/p, 565)

3(d) It is apparent that the high sulphur coals in Turkey that are used as domestic fuels, contribute to the SO₂ emissions that are a major factor in urban air pollution. (ET7/p, 374)

4) Придеви емфатичког значења у придевским и именичким фразама, употребљеним атрибутивно (*clear, obvious, certain*):

4(a) There is no obvious way in which the production is more a chosen project than pregnancy and childbearing, as more as one critic has noted. (ET6/d,6)

4(b) Fracturing and faulting: faulting identified when either a change in lithology occurs at the identified feature or there is clear evidence of displacement of laminae. (ET8/p, 406)

4(c) Overall, this is expressed as prominent dilation/construction of the hangingwall and footwall as appropriate, together with some extra minor faulting, mainly in the footwalls: gradient change at the mined horizon is the most obvious visible effect (ET8/p,396)

3.1.2. У анализованим текстовима на српском језику, формалне реализације експонената персуазивности су нешто бројније, и то су:

1. Дискурсни прилози специфичне семантичке садржине:

1(a) Очигледно, наши испитаници не диференцирају јасно лошу срећу као пуки случај и божански детерминизам као посебну врсту више силе. (CT12/д,387)

1(б) Модел од кога Августин полази у творењу своје филозофије историје јесте, наравно, модел библијске историјографије. (СТ10/д,37)

1(ц) Свакако, Плучикова теорија (1980) дозвољава интерпретацију овог налаза у смислу коришћења механизма одбране потискивањем стрепње што би могло да резултира соматизацијом односно психосоматским поремећајима. (СТ14/д,432)

1(д) Наравно, оба типа супернова обогаћују међузвездани простор водоником и хелијумом. (СТ3/п, 8)

2. Безличне реченичне конструкције са прилозима емфатичког значења, који често могу бити премодификовани прилозима Ринтензификаторима:

2(а) Евидентно је да атрибуционе димензије нису једини могући начин испитивања каузалних атрибуција. (СТ12/д,385)

2(б) Потпуно је извесно да је рањавање од Рпријатељске ватрег трауматичније искуство од уобичајенијих ратних рана. (СТ14/д,430)

2(а) Јасно је да је овакав начин прераде секундарних месинганих сировина неодржив из еколошких и економских разлога. (СТ15/п,15)

2(б) Очигледно је да се приони по многим својим својствима разликују од вируса. (СТ1/п,81)

3. Прилози у функцији модификатора глагола, као и модификатора придева:

3(а) Резултати тих анализа, једнако као и резултати анализа приказаних у овом раду, несумњиво потврђују да су криминалци, уопште узевши, конативно поремећене и когнитивно инсуфицијентне личности, али да се ипак међу собом разликују по склопу когнитивних и конативних карактеристика који је карактеристичан за починиоце различитих врста кривичних дела, што је у општем складу са Еусенцковом теоријом криминалитета. (СТ17/д,42)

3(б) Бављење тим проблемом засигурно ће утирати путеве јаснијим и консеквентнијем дефинисању акултурације и откривању низа социокултурних последица које она узрокује. (СТ7/д,95)

3(ц) Осим тога, с правом је уочено да се значај ових увида, између осталог, састоји у томе што денунцирају помодни идеолошки трик у оквиру идеалистичке доктрине да *суб специе* теорија тоталитаризма изједначи фашистичку и комунистичку владавину, и тако себи покуша прискрбити алиби, иако се тиме, у ствари, само лишава, очигледно пробитачније могућности да Ртфапијскиг сагледа увек актуелну иманентност познокапиталистичких, односно имеријалистичких претпоставки фашизације света живота. (СТ5/д,670)

3(е) Експерименти су јасно показали да су и наследни облици прионских болести инфективни. (СТ1/п,77)

4. Реченичне структуре где је именски део предиката придев специфичне семантичке садржине:

4а) Нађене разлике морали смо интерпретирати, сагласно логици истраживачког поступка, али смо сигурни да је овај рад отворио више нових питања него што је дао одговора. (СТ14/д,434)

4(б)И откриће периодног система хемијских елемената (у шездесетим годинама XIX века) представљало је убедљиву илустрацију њихове међусобне повезаности, иако су прави разлози за то схваћени тек знатно касније. (СТ3/п,3)

4(ц) Несумњива је чињеница да се ради о великим количинама топлоте, које су потребне да се вадозна, односно плитка изданска вода температуре 18⁰С загреју до температуре од 80⁰ па и више од 100⁰С. (СТ11/п, 4)

5. Предлошке фразе, међу којима је најчешћа фраза *без сумње* која се јавља алтернативно са својим синонимом у облику клаузе *нема сумње*:

5(а) Акултурација је, без сумње, један од најважнијих динамичких процеса у култури, а уз њу се, истовремено или накнадно, дешава и низ других културних процеса $\hat{R}$ културна дифузија, асимилација, адаптација, културна селекција (избор), културна резистенција (отпор), адопција и одбијање културних утицаја. (СТ7/д,86)

5(б) Премда нема сумње да је, као и свуда када се ради о људском понашању, значај психолошких фактора доминантан, то не значи да је значај осталих, па и социолошких, криминогених фактора безначајан, ако ништа друго, онда је зато што постоји знатна повезаност између социолошких и психолошких варијабли, и што су неке, социолошке, а посебно микросоциолошке варијабле, по својим феноменолошким обележјима ближе криминолошким варијаблама. (СТ15/д,42)

6. Придеви емфатичке семантике често се могу јавити и у низу, као што се може видети из следећег примера:

6. Дијалектика историје показује веома јасно очигледне разлике између првих покушаја научног истраживања, у старом веку, када још није било ни математичких ни експерименталних и других научних метода с необично сложеним поступцима и апаратима, који омогућавају велику прецизност, а често и поузданост резултата истраживања. (СТ9/15)

3.2. Квантитативна анализа

Квантитативна анализа обухватала је следеће кораке:

1) Најпре је утврђен укупан број језичких јединица за ауторово тврђење у академском дискурсу енглеских аутора како из друштвених, тако и из природних наука, а затим из истих наука на српском језику. (табела бр.1, у којој ознака ЕТ/д означава корпус из друштвених наука на енгле-

ском језику, а ознака СТ/д означава корпус из друштвених наука на српском језику, док се ознаке ЕТ/п и СТ/п односе на текстове из корпуса природних наука).

2) Добијени подаци упоређивани су са подацима који се односе на број утврђених јединица које аутори академских радова из две писане културе користе да би остварили остале облике интерперсоналних односа у академском дискурсу (маркери за ауторово ограђивање, за изражавање ауторовог става и за изражавање ауторовог коментара) у друштвеним наукама (табела бр.2) и у природним наукама (табела бр.3).

3) На основу упоређивања добијених података, донети су закључци о томе који су преферентни облици за успостављање интерперсоналних односа аутора из енглеског и српског академског дискурса и на који начин се они остварује у односу на научну област којој њихови академски радови припадају.

У односу на заступљеност осталих језичких јединица које се користе за остваривање интерперсоналних односа у академском дискурсу, јединице којима се изражава ауторово категоричко тврђење усмерено ка остваривању персуазивног ефекта у текстовима енглеских аутора из друштвених и природних наука, квантитативно су заступљене на следећи начин:

Табела 1: Бројчана и процентуална заступљеност јединица за ауторово тврђење у односу на културну заједницу аутора и у односу на врсту научне области

	ЕТ/д		СТ/д	
Врста јединица:	Број једин.	%	Број једин.	%
за ауторово тврђење	73	0,10	79	0,20
	ЕТ/п		СТ/п	
Врста јединица:	Број једин.	%	Број једин.	%
за ауторово тврђење	62	0,08	72	0,17

На основу утврђених података, може се закључити да у поређењу са колегама из енглеске говорне средине, аутори академских радова из српске говорне средине склонији су коришћењу језичких јединица којима износе своје категорично тврђење, како у својим радовима из друштвених, тако и у радовима из природних наука.

Да би утврдили употребу јединица за изражавање ауторове категоричне тврдње у односу на употребу других језичких јединица које ауторима из српске и енглеске говорне средине служе за успостављање интерперсоналних односа са њиховом читалачком публиком, извршено је упоређивање бројчаних и процентуалних вредности које се односе на њихову

заступљеност у академским текстовима из друштвених наука (табела бр.2) и из природних наука (табела бр.3):

Табела 2: Бројчана и процентуална заступљеност маркера за изражавање интерперсоналних односа у друштвеним наукама

Врста јединица:	ЕТ/д		СТ/д	
	Број једин.	%	Број једин.	%
за ауторово ограђивање	449	0,61	186	0,51
за ауторово тврђење	73	0,10	79	0,20
за изражавање става	196	0,27	107	0,35
за изражавање коментара	12	0,02	14	0,04
УКУПНО:	730	100	386	100

На основу добијених података, може се уочити да у области друштвених наука српски аутори најчешће користе маркере за ауторово ограђивање, а најмање оне који им служе за изражавање коментара, што је случај и са ауторима са енглеског говорног подручја, с тим да су код њих маркери за ауторово ограђивање процентуално заступљенији у поређењу са њиховом заступљеношћу у академским радовима српских аутора. Такође је занимљиво уочити да су сви остали маркери (за ауторово тврђење, за изражавање става и давање коментара) процентуално заступљенији у академским чланцима српских аутора.

Табела 3: Бројчана и процентуална заступљеност маркера за изражавање интерперсоналних односа у природним наукама

Врста јединица:	ЕТ/п		СТ/п	
	Број једин.	%	Број једин.	%
за ауторово ограђивање	456	0,56	152	0,39
за ауторово тврђење	62	0,08	72	0,17
за изражавање става	225	0,28	154	0,40
за изражавање коментара	66	0,08	16	0,04
УКУПНО:	808	100	394	100

На основу добијених података из области природних наука, може се приметити да су сви облици успостављања интерперсоналних односа између аутора академског чланка и његове читалачке публике процентуално

мање заступљени него што је то случај код друштвених наука, с тим да су код српских аутора најзаступљенији маркери за ауторово изражавање става, док су то код енглеских аутора маркери за ауторово ограђивање. Занимљив је податак да постоји знатна разлика у употреби маркера за ауторово тврђење у односу на ауторе из ове две говорне средине: аутори из енглеске говорне средине далеко су мање склони употреби ових маркера у својим чланцима из природних наука, него што су то српски аутори. (0,08:0,17).

4. Резултати истраживања и закључак

Како се на основу упоређивања добијених података може видети, број утврђених јединица које се односе на ауторово експлицитно тврђење у академским текстовима из друштвених наука већи је него у академским текстовима из природних наука и код енглеских и код српских аутора. Може се, с тога рећи, да је академски дискурс друштвених наука (без обзира на културно порекло аутора) богатији јединицама које су експоненти ауторовог тврђења, у односу на њихову заступљеност у академском дискурсу из природних наука.

Што се тиче броја јединица помоћу којих се изражава ауторово тврђење, он је већи у академским текстовима српских аутора, без обзира на научну област од броја утврђеног у текстовима аутора са енглеског говорног подручја. На основу овога, можемо закључити да су српски аутори генерално склонији коришћењу стратегије ауторовог категоричног тврђења него што су то аутори из енглеске говорне средине, који с друге стране, преферирају употребу јединица којим изражавају своју опрезност у представљању пропозиционог садржаја у својим академским радовима, уз помоћ коришћења израза као што су: *могло би се рећи, вероватно, чини се, сматрамо да,*⁸ итд.

Чини се природним да су аутори академских текстова из друштвених наука из три анализиране научне дисциплине (социологија, филозофија и психологија) склонији наведеној реторичкој стратегији од својих колега из природних наука (хемија, геологија и екологија), вероватно зато што осећају потребу да речима кажу оно што табеле, бројеви, графикони, статистички подаци, цртежи, итд. говоре у име њихових колега из природних наука. Како су ови начини убеђивања *пер се* убедљивији од самих речи убеђивања, онда се може закључити да ауторима чланака из природних наука није неопходно да буду и експлицитно убедљиви, односно да користе вербалне експоненте убеђивања, као што то чине њихове колеге из друштвених наука. Занимљиво је приметити растућу тенденцију коришћења облика персуазивности који су некада искључиво припадали писаним

⁸ У србистици се термин „маркери за ауторово ограђивање” може наћи и као „изрази ауторовог оклевања” (С.Савић 1993).

конвенцијама у природним наукама и у научноистраживачким радовима друштвених наука.

Литература

- Благојевић, С. (2008): *Метадискурс у академском дискурсу*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш.
- Благојевић, С (2007): *Ауторово ограђивање као реторичка стратегија у академском дискурсу: контрастивна анализа*, Зборник радова Филозофског факултета у К. Митровици, XXXVII/2007, Универзитет у Приштини, 125-133.
- Blagojević, S.(2009): *Expressing Attitudes in Academic Research Articles Written by English and Serbian Authors*, *Facta Universitates, Series Linguistics and Literature*, vol.7, No1, University of Nis, 2009., 63-73.
- Gosden, H. (1993): "Discourse Functions of Subject in Scientific Research Articles." *Applied Linguistics*, vol.14, No.1.OUP.
- Kinneavy, J.L. (1971): *A Theory of Discourse*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Кристал, Д.(1987): *Кембричка енциклопедија језика*. Нолит. Београд.
- Maurannen, A. (1993): *Contrastive Rhetoric: Metatext in Finnish- English Economic Texts*, *English for Specific Purposes*, Vol. 12, No. 1.
- Myers, G. (1992): "Textbooks and the Sociology of Scientific Knowledge". *English for Specific Purposes*, Vol.11, No.1.
- Perelman, C.H. and L.Olbrechts-Tyteca (1969): *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*, translated by J.Wilkinson and P.Weaver. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
- Perelman, C.H. (1982): *The Realm of Rhetoric*, translated by W. Cluback. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
- Савић, С.(1993): *Дискурс анализа*. Универзитет у Новом Саду. Нови Сад.
- Swales, J. (1990): *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Toulmin, S. (1958): *The Use of Argument*. Cambridge, Cambridge University Press.

Savka N. Blagojević

THE USE OF THE EXPLICIT LANGUAGE DEVICES IN ORDER TO ACHIEVE PERSUASIVENESS IN ACADEMIC DISCOURSE

Summary

In this cross-cultural and cross-disciplinary study the author has examined the way Serbian and English academic writers use the explicit language elements in order to achieve persuasiveness in their academic articles in natural, social and humanistic sciences. The analysed elements are mostly the emphatic expressions, such as discourse markers (*clearly, indeed*), adverbs (*evidently*), emphatic adjectives in the expletive *It is* constructions (*it is evident, it is apparent*), etc. by which the academic authors tend to persuade their readership in the validity of their statements expressed in the academic articles. The comparative analysis proved that Serbian authors are generally more inclined towards the use of these devices in their academic articles in comparison to their English colleagues. It is also evident that the natural sciences academics use the emphatic expressions more frequently, regardless of their national writing culture. This means that the social sciences academic articles written both by Serbian and English authors abound with explicit language devices for achieving persuasiveness, while the other use them less.

СРПСКИ ИМЕНОСЛОВ. I (1. ПРАЧА И 2. УСТИПРАЧА)

Апстракт: У раду се даје етимологија хидронима *Прача* и ојконима *Устипрача* с творбено-семантичког аспекта: *Прача* < *Pratъĉa* (*rěka*) је сунстантивизирани посесив на -*јъ од етнонима *Pratъсь* 'становник племена *Prati*' (једнина у функцији множине), док је *Устипрача* топонимизирана синтагма састављена од беспредложног локатива именице *ustъje* и генитива хидронима *Pratъĉa*: *ustъji Pratyĉe* у значењу '(мјесто) на ушћу *Праче*'.

Кључне ријечи: *хидроним, ојконим, посесив, етноним, беспредложни локатив.*

1. *Прача*

1. Питања: како је настао ојконим *Прача* [види т. 1.1], како се објашњавао хидроним *Прача* [види т. 1.2] и како га треба тумачити с творбено-семантичког становишта [види т. 1.3] — предмет су првог у серији чланака посвећених појединачним ликовима српских топонима.

1.1. У Рјечнику ЈАЗУ, који је у то вријеме обрађивао Томо Маретић, наводи се само ојконим: „рг љ а, село у Bosni и окупѣју sarajevskomѣ, уз позивање на Вуков рјечник и навођење двају примјера употребе топонима из треће Вукове књиге српских народних пјесама. Етимолошки коментар гласи: „Postaĉe nejasnoѣ [Рјечник ЈАЗУ 1933 XI 48 (2): 352]. У Народној енциклопедији Станоја Станојевића наведена су била оба топонима, најприје хидроним: „1. Rijeka у Bosniѣ, а онда и ојконим: „2. Mjesto у Bosni на rijeci Praĉiѣ [Stanojeviĉ 1928 III: 635]. Да постоји и хидроним *Прача* читалац Рјечника ЈАЗУ сазнаће тридесет осам година касније, кад буде обрађен ојконим *Устипрача* [види т. 2.2].

Ојконим (име насељеног мјеста) *Прача* настао је, наравно, транспозицијом од хидронима (имена воденог објекта) *Pratъĉa* (*rěka*) [види т. 1.3], као што је према хидрониму *Криваја* (*rěka*) у значењу '(ријека) која кривудаѣ настао ојконим *Криваја*, или као што је према хидрониму *Петњица* (*rěka*) у значењу '(ријека) која има *нећ(ину)*, која је *нећ(ин)ина*, која извире из *нећу(не)ѣ* настао ојконим *Петњица* (село код Шавника одакле су Вукови преци по мушкој линији) [подробније у Маројевић 1991]. У сва

* radmilo@mail.ru

Редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду.

Рађено у оквиру пројекта „Динамика језичких структура савременог српског језикаѣ при Министарству науке Републике Србије.

три ова примјера транспозиција је била подржана секундарним везивањем ојконима за именицу женског рода *vъсь* у значењу 'село'.

1.2. При објашњењу хидронима *Прача* Драгомир Вујичић полази, као што је чињено и прије њега, „od naziva ilirskog plemena *Partini*Ṛ „baza *part-* pretrpjela je metatezu (*or/ar/ra*), *-t-* je palatalizovano pred slovenskim sufiksom *-ia*, i to bi praktično bilo sve. Ovo je, u stvari, tumačenje prof. PavlovićaṚ[Vujičić 1982: 83 (при том се позива на радове Миливоја Павловића)].

1.3. Павловићево тумачење, које је Вујичић покушао да потврди, има три слабости: непрецизно је одређена примарна мотивација [види т. 1.3.1], нетачно је одређена творбена база и морфонолошки процес [види т. 1.3.2] те неадекватно одређен суфикс и граматичка природа творенице [види т. 1.3.3].

1.3.1. Језичка (и етничка) припадност племена о којем је ријеч може се одредити само као праиндоевропска. С обзиром на то да су Словени имали своју прапостојбину у средњем Подунављу, на Дунаву и његовим притокама и на притокама његових притока (по концепцији Олега Трубачова), према латинском *Parthines* и грчком *Παρθηνοί* могао би се реконструисати рани прасловенски лик (прије дјеловања закона отвореног слога) као *Portēnes. Послије дјеловања закона отвореног слога етноним је гласио *Pratēne* (по моделу *Slavěne/Slověne*).

1.3.2. Творбена база није гласила *Prat-* него *Pratъk- > *Pratъc-*, па сугласник *č* није настао јотовањем од *tj него од *kj.

1.3.3. Етимологија хидронима *Прача* с творбено-семантичког аспекта гласи: *Прача* < *Pratъča* (гѣка) је супстантивизирани посесив на -*jъ од етнонима *Pratъсь* 'становник племена *Pratēne/Prati*ṙ (једнина у функцији множине). А то значи да није ријеч о именици која је настала суфиксацијом (творбени формант није именички суфикс -*iā > -*ja), него о именици која је настала транспозицијом.

2. Устипрача

2.0. У овом одјелку рада наводе се двије досадашње етимологије ојконима *Устипрача*, једна која полази од тога да је прва компонента стари локатив *ustъji* [види т. 2.1] и друга која у првој компоненти види номинатив плурала *usti* [види т. 2.2], па се с творбено-семантичког аспекта потврђује и образлаже ова прва: ријеч је о топонимизираној синтагми састављеној од беспредложног локатива именице *ustъje* и генитива хидронима *Pratъča*: *ustъji Pratъče* у значењу '(мјесто) на ушћу Праче' [види т. 2.3].

2.1. У Етимоогјском рјечнику, у одредници *usta*², Петар Скок је овако протумачио ојконом (име насељеног мјеста) *Устипрача*: „Stari lokativ *ustъji* > *Usti* nalazi se u toponimiji: *Ustiprača* »ušće Prače (Bosna)«, *stikolina*Ṛ [Skok 1973 III: 549].

2.2. Драгомир Вујичић указује да се на простору који није далеко од Устипраче налазе још два топонима направљена на посве исти начин

(Устиколина и Устибар), што потврђује да топоним *Устинпрача* у смислу настанка није усамљен, затим поставља питање: „Šta је у pomenutim sloje -nim toponimima prvi dio *usti*-?». Ономастичар даље каже: „Prvo, odgovor na postavljeno pitanje daje SkokR па наводи Скоково тумачење (изоставивши акценте) [види цитат у т. 2.1], али у наставку даје предност другом тумачењу: »MeĆutim, valja reći da је *usti* nekada vršilo funkciju apelativa kojim su se oznaćavali otvori. Ali, desilo se i sa ovim leksemским oblikom, kao i sa tolikim drugim, da se је jednostavno prestaо upotrebljavati, jer је stvoren collectivum *ustbye* > *usće* > *ušće*. Stari oblik *usti* u znaćenju „ušćeR „ulazR не јавља се од XIII v. [...], али је saćuvan u gore pomenutim toponimima« [Vujićić 1982: 84 (за *usti* се позива на рад Петра Шимуновића)]. А то друго тумачење навели су прије њега састављачи Рјечника ЈАЗУ, који је у то вријеме обраћивала група лексикографа (Јосип Једвај и др.) „ stipraća, f. ime selu u ušću Praće u Drinu u rogatićkom kotaru u Bosni. [...] Od usti i PraćaR [Rječnik JAZU 1971 XX 83 (1): 20].

2.3. Творбена база прве компоненте хидронима није *duale tantum masculinum usta* [види т. 2.3.1], ни *plurale tantum masculinum usti* [види т. 2.3.2], него *singular tantum masculinum ustbye*, преображени беспредложни локатив *ustbyi* > *ustii* > *ust'i* > *ustī* > *usti* [види т. 2.3.3].

2.3.1. По своме поријеклу именица *уста* је облик дуала у значењу 'двје усне', како је то реконструисао Александар Белић а ми потврдили у студији посвећеној плурализацији дуалских форми у српском језику, односно питању о могућности преображаја облика двојине у именице *pluralia tantum* у словенским језицима, оповргавајући нека неаргументована оспоравања Белићевог тумачења [Маројевић 1984].

2.3.2. У споменицима писмености потврђен је стари облик множине *усту* као *plurale tantum masculinum* [Rječnik JAZU 1971 XIX 82 (4): 947R 952]. Појединачни примјери у којима се та именица појављује као *usti*, f. pl. [Rječnik JAZU 1971 XX 83 (1): 19; с позивањем на Rječnik JAZU 1971 XIX 82 (4): 947R 952] резултат су аналогije: према *очи* (ген. *очију*) и *уши* (ген. *ушију*) добијено је *усту* (ген. *устију*).

Као што првобитни *duale tantum masculinum usta* није имао денотативно значење 'отвор између усана' (руски *рот*) него '(двје) усне' (руски *зубы*), тако ни *plurale tantum masculinum usti* није првобитно значио 'улаз, уливање (једне ријеке у другу)' него 'обале (на мјесту гдје се двје ријеке спајају или гдје се једна улива у другу)'. Како је тих обала било најмање три, то је и разумљиво што се за ово значење користио плурал *usti* (који почиње од бројне вриједности три) или збирна именица *ustbye* (која има форму сингулара али подразумејева семантику плурала).

2.3.3. На локатив сингулара збирне именице (а не на номинатив плурала основне именице) указује акценат ојконима с првом компонентом *усту*- [види т. 3.3.3]. Иначе се фонетске промјене у финалној позицији прве компоненте анализираних имена лако реконструишу. Најприје је долазило до асимилације полугласника *ь* са вокалом *i* (*ustbyi* > *ustiji*), затим до

губљења сонанта *j* у интервокалској позицији (*ustiji* > *ustii*) и до дифтоншког степена сажимања двају *i* (*ustii* > *ustʲi*), да би се процес наставио вокалским степеном сажимања вокала (*ustʲi* > *ustī*) и губљењем дужине (*ustī* > *usti*).

3. Паралелна образовања с првом компонентом *усти-*

3.0. Међу паралелним образовањима с првом компонентом *усти-* нека не представљају проблем с аспекта лингвистичке интерпретације (*Устилоња*, *Устирама*) [види т. 3.1]. Једно се мора објаснити с обзиром на неправилно утврђену творбену базу (*Устиколина*) [види т. 3.2], а друго с обзиром на друкчије морфолошки оформљену другу компоненту (*Устибар*) [види т. 3.3].

3.1. Топоними *Устилоња*: „st iloña, f. ime mjesta u Hrvatskoj; neka čestica zemlje pokraj Save na ušću Loñe” [Rječnik JAZU 1971 XX 83 (1): 20] и *Устирама* (без прозодијске интерпретације): „f. mjesto na ušću Rame u Neretvu” [Rječnik JAZU 1971 XX 83 (1): 20] не представљају проблем у погледу реконструкције изворне форме и значења — ријеч је о топонимизираним синтагмама састављеним од беспредложног локатива именице *ustʲje* и генитива хидронима *Loña* односно *Rama*: *ustʲji Loñe* у значењу ‘(мјесто) на ушћу Лоње’, *ustʲji Ramu* у значењу ‘(мјесто) на ушћу Раме’.

3.2. Истога је типа и топоним *Устиколина*, али треба разјаснити његову творбену базу, хидроним *Колина*. Наиме, у лексикографском извору читамо: „Ustikolina je selo s ovu stranu Drine na ušću rječice Kolune” [Rječnik JAZU 1971 XX 83 (1): 19]. И то није штампарска грешка јер тако пише и на географској карти којом се служио Драгомир Вујичић. Ономастичар је не само утврдио да се ријека не зове *Колуна него *Колина* него је установио и како је дошло до погрешке у писању овог хидронима: готово потпуна редукција вокала *u* у поста акценатској и интерсонантској позицији условила је у доброј мјери вокализовање сонанта *l*. „Sastavljачima karata mogao je vokalizovani glas l ličiti na izgovor lu, pa je zato na karti i napisano Koluna” [Vujičić 1982: 68].

3.3. Топоним *Устибар* (без прозодијске интерпретације) специфичан је већ тиме што је то и ојконим и хидроним: „a) ime sela u višegradskom kotaru u Bosni. [...] b) ime oveće rijeke u Polimlju (u dolini Lima), koja utječe u Lim; po ĥoj i istoimeno selo (vidi pod a)” [Rječnik JAZU 1971 XX 83 (1): 19]. Зато би се синтагма састављена од беспредложног локатива именице *ustʲje* и генитива множине апелатива *bara* могла реконструисати само за ојконим: *ustʲji barʲ* у значењу ‘(мјесто) на ушћу бара’, док би се за хидроним морало поћи од првобитног номинатива именице *ustʲje* (и од генитива множине апелатива *bara*): *ustʲje barʲ* у значењу ‘ушће бара’, с каснијим аналошким утицајем ојконима на хидроним, који је и довео до ове хомонимије. Наравно, хидроним, који се најприје односио на ток при ушћу, проширио се на читав ток ове „овеће ријеке”

3.3.1. Али овдје морамо учинити једну напомену, којом ћемо овај рад и привести крају. Хидроним је првобитно имао, или је могао имати, у првој компоненти номинатив множине основне именице *usti barъ* у истом значењу 'ушће бараћ. Таква реконструкција не само да би лакше објашњавала хомонимију: хидроним *Ustibarъ* Ројконим *Ustībarъ < ustъji barъ* (разлика би била само у дужини вокала у другом слогу не рачунајући разлику у акценту). Прозодијско разликовање лако се могло нивелисати у вези са синтаксичком творбом као творбеним поступком.

3.3.2. Рад ћемо наставити другом напоменом. Мора се, наиме, претпоставити да је облик множине *usti* првобитно имао значење 'обале ријека које се уливају једна у другућ (а да би била могућа множина, тих обала је морало бити најмање три, иначе би била двојина), док је збирна именица имала значење цјелине 'насеље на обалама ријека које се уливају једна у другућ (и овдје, да би била могућа збирна именица, она је морала имати значење множине, тј. насеље се распрострањало, бар потенцијално, најмање на три обале, више би их било у делти).

3.3.3. Рад ћемо стварно завршити трећом напоменом. Да се за ојкониме мора реконструисати беспредложни локатив збирне именице, а не номинатив множине основне именице, указује прозодија: сви ти ојконими имају краткоузлазни акценат на првом слогу прве компоненте (акценат друге компоненте у свим примјерима је неутрализован с обзиром на завршну фазу синтаксичке творбе). Дакле: *Ūstipraċa*, *Ūstiloŋa*, *Ūstirama*, *Ūstikolina*, *Ūstibār*. Друкчији акценат који се појављује у лексикографским изворима резултат је (неадекватне) нормализације, односно нормативног поступка према начелу „тако би требало да будеЃ

Литература

- Маројевић 1984: Р. Маројевић, Плурализација дуалских форми у српско-хрватском језику. (Уз питање о могућности преображаја облика двојине у именице *pluralia tantum* у словенским језицима), Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане* (15Ѓ18. IX 1983), Реферати и саопштења, књ. 13/1, 49Ѓ53.
- Маројевић 1991: Р. Маројевић, Из ономастике Дробњака (*Петњица, Пошћење, Пута*), Титоград: *Дурмиторски зборник, На извору Вукова језика* [1] (Зборник радова са научног скупа одржаног у Шавнику 7. и 8. јула 1988), 57Ѓ60.
- Рјеџник JAZU 1933 XI 48 (2): *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Obraċuje T. Maretić. Dio XI. Svezak 48 (2). U Zagrebu, 1933. S. 241Ѓ480.
- Рјеџник JAZU 1971 XIX 82 (4): *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Obradili J. Jedvaj i dr. Dio XIX. Svezak 82 (4). U Zagrebu, 1971. S. 721Ѓ960.

- Rječnik JAZU 1971 XX 83 (1): *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Obradili J. Jedvaj i dr. Dio XX. Svezak 83 (1). U Zagrebu, 1971. S. 1-240.
- Skok 1973 III: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. treća: Poni² RT, Zagreb.
- Stanojević 1928 III: St. Stanojević, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, knj. III, Zagreb.
- Vujičić 1982: D. Vujičić, *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*, Sarajevo.

Р. Н. Мароевич

ЭТИМОЛОГИЯ ГИДРОНИМА ПРАЧА И ОЙКОНИМА УСТИПРАЧА

Резюме

В настоящей работе обосновывается этимология гидронима *Прача* и ойконима *Устипрача* в словообразовательно-семантическом аспекте: гидроним *Прача* < *Pratъĉa* (рѣка) представляет собой субстантивированное имя притяжательное, образованное с помощью суффикса *-jъ* от этнонима *Pratъсь* 'житель племени *Pratiŭ* (форма ед.ч. в функции мн.ч), в то время как ойконим *Устипрача* является топонимизированным словосочетанием, возникшим в результате сращения беспредложного местного падежа имени существительного *ustъje* и родительного падежа гидронима *Pratъĉa*: *ustъji Pratъĉe* в значении '(место) в устье реки Прачиŭ.

МЕЋУОДНОС РЕФЛЕКСИВНЕ ПАСИВНЕ И ОБЕЗЛИЧЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ**

За савремени српски језик, као и за друге словенске језике, карактеристично је да се у њему разликују два основна модела просте реченице: једночлане и двочлане реченице. На почетку овога рада могли бисмо погледати следеће двије реченице: *Изазивају се сећања на јела и вина из раних крајева Француске* и *Понајвише се говори о кухињи*.

Није тешко уочити да се у њима представљају два основна модела простих реченица у српском језику: двочлане и једночлане реченице. Прва има, дакле, предикат и субјекат, друга у своме саставу не може имати субјекат, већ дакако синтаксички субјекат. Оно што их на неки начин повезује јесте ово СЕ, које не припада глаголу и преко кога се оне препознају у својим моделима. Прва је, као што видимо и знамо, рефлексивна пасивна реченица, а друга је безлична, и то такозвана обезличена реченица. Као што се из самог наслова назире, у овом раду ће се поредити ове двије врсте реченица, које припадају различитим моделима, с циљем да се утврди имају ли оне икакавих додирних тачака, на основу чега би се могла објаснити и појава њиховог блиског односа, па и сваковрсног преплитања у тексту.

Како знамо, рефлексивна пасивна реченица представља један тип пасивне реченице, поред оне са трпним придјевом у саставу предиката. За њу је карактеристично, као за сваку пасивну реченицу, да у предикату има обавезно прелазни глагол и да, као двочлана реченица, има синтаксички субјекат. Именска ријеч у тој позицији на семантичком плану је објекат радње, или другим ријечима, под именском ријечи у позицији субјекта исказује се пацијенс. Именском ријечју у позицији субјекта, дакле, и у овим пасивним реченицама не исказује се агенс директно, мада он у вршењу радње / ситуације означене предикатом обавезно учествује¹.

Обезличене реченице се у нашој граматичкој литератури издвајају као посебан тип безличних реченица. Тако поступа већ Михаило Стевановић у својој великој граматичкој, гдје за њих каже да су врло сродне безлич-

* sretotanasic@yahoo.com

** Рад је настао у оквиру пројекта 148002, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ О пасивној дијатези и начину њеног исказивања у српској синтакси писала је последњих деценија 20. вијека професор Ксенија Милошевић. О исказивању пасива рефлексивним реченицама овом приликом упућујем на њен рад (Милошевић 1972).

ним реченицама *безличне конструкције*, у којим се субјекат не употребљава „не зато што се он не може знати, него што је неодређен или се не жели исказати“ (Стевановић 1991, 94). Даље он истиче да ове реченице по свему (мисли на граматички вид њихов) имају одлике безличних реченица (предикат у 3. лицу једнине, немају субјекат). И у актуелној средњошколској граматичкој Ж. Станојчића и Љ. Поповића ове реченице се издвајају међу безличним у посебну групу. Истиче се да оне према себи увијек имају дво-члану реченицу, па се може говорити да оне настају обезличавањем дво-чланих реченица; оне су „обезличена варијанта субјекатско-предикатских реченица“ (отуд их они називају *обезличене реченице* (251). Ту се посебно подвлачи да у вршењу радње исказане предикатом обавезно учествује агенс, али се он формално не исказује у реченици (252). Овај тип једночланих реченица наводи се и у великој граматичкој Р. Симића и Ј. Јовановић. Већ у првој књизи оне се наводе и уз оно што се о њима зна из Стевановићеве граматике додаје да се због могућности рефлексивизације свих нерелексивних глагола ради о веома продуктивном моделу реченица (Симић и Јовановић 2002: 278). И у синтакси групе аутора Пипер и др. овај модел се наводи, али се посебније не обрађује (Пипер и др. 2005: 64, 604).

После овога што је речено о ова два типа реченица може се поставио питање: пошто се ради о реченицама које спадају у два различита модела *се* пасивна спада у реченице које имају синтаксички субјекат, а обезличена у реченице које немају синтаксички субјекат *се* имају ли оне и шта слично што их на неки начин повезује и како се оне слажу у тексту. На ово питање покушао сам да дам одговор наводећи примјере употребе ових реченица, првенствено из језика српских писаца и штампе.

Што се тиче класа глагола с којим се образују реченице о којим је овдје ријеч, ствари су јасне. Рефлексивне пасивне реченице се образују искључиво са прелазним глаголима у позицији предиката.

[1]

1. А кад *се погледају* сва поља у месечини (Црњански, 47)?
2. ... у свему *се тражио* жељени знак за преокрет најбоље (Андрић, 19).
3. ... наредио је да *се поведе* истрага... (Андрић, 95).
4. И иначе *се* та година *могла назвати* срећном ... (Андрић, 329).
5. ... али *се* понекад *може уприличити* дочек понеког Јованче ... (НИН 1. 4. 2010, 39)².
6. У каснијим житијама *помиње се* каменорезац Симплиције (НИН 16. 4. 2009, 31).

Ови примјери су довољни да посвједоче све што је напријед речено о рефлексивној пасивној реченици. Овдје је довољно подсјетити на то да она има синтаксички субјекат, који собом не отјелотворује и агенс.

² Међу примјерима има и таквих који су преузети из штампе после одржавања научног скупа на коме је прочитан овај рад.

Слиједи неколико примјера са обезличеним реченицама у којим је редикат исказан непрелазним глаголима.

[2]

1. *Путује се* без обзира на ризик и стање културе... (НИН 18. 12. 2008, 46).

2. *Кад се стане*, ево овде, у мрак, на вратима (Црњански, 47)?

3. *Како да се не посрће* од умора и вртоглаве јурњаве... (Андрић, 273).

4. ...*како да се настави маршовати* кроз замор... (Андрић, 273).

Наведене безличне реченице имају непрелазне глаголе у позицији предиката тако да се с тим глаголима и не могу образovati пасивне реченице. Ипак, ова два модела повезује то што на семантичком плану имају актант агенс; у вршењу предикације једних и других он обавезно учествује. На синтаксичком плану заједничко им је то што су деагентизоване: ни код једних ни код других агенс се не исказује посебном синтаксичком јединицом у реченици.

Треба подсјетити на већ познату чињеницу да се обезличене реченице јављају и са неким прелазним глаголима. У питању су прије свега такозвани факултативно прелазни глаголи (Станојчић и Поповић 2005, 252). Изостављањем објекта код таквих глагола стварају се услови да се са њима образују и обезличене реченице. Тако је у следећим примјерима.

[3]

1. *Градило се*, ко ће да окречи (НИН 11.3. 2010, 32).

2. Као што *се очекивало*, одмах се огласио министар економије (НИН 18.12. 2008, 30).

3. Уочи празника *се куповало* као да ће продавнице бити затворене месец дана (Разг.).

Дакле, постоји у српском језику глаголи који су доступни и једном и другом типу реченица о којима је ријеч у овоме раду. Други прелазни глаголи подобни су образовању обезличених реченица у мјери у којој је могуће неутралисати прелазност у одговарајућим контекстуалним условима.

Може се код неких прелазних глагола умјесто објекта у акузативу прелазност задовољити и објекатском реченицом³, као што је случај у следећим примјерима.

[4]

1. Знало *се* од чега је умрла ... (Црњански, 214).

2. *Жали се* што нема француског поврћа (Андрић, 133).

3. Не може *се* тачно одредити где је то (НИН 16. 4.2009, 31).

4. Једино *се* од Србије тражи да призна туђу државу у својој држави (НИН 18. 12. 2008, 49).

5. *Шта ће се догодити*, видеће *се* кад тад ... (НИН 18. 12. 2008, 49).

³ О овоме види нпр. у раду (Ивић 1995).

6. Други погођени је НАТО, где *се* жели знати *до које мере је Естонац био упућен у унутрашње ствари алијансе* (НИН 1. 01. 2009, 59).

И са овим глаголима би, дакле, у нешто другачијим синтаксичким околностима могла бити образована рефлексивна пасивна реченица. Јако би се умјесто објекатске реченице увела именска допуна глаголског значења, која се при режиму пасивне дијатезе исказује именском ријечи у номинативу. А то је на синтаксичком плану субјекат. Реченица у примјеру четири би онда изгледала: Једино *се* од Србије *тражи признање* туђе државе у својој држави. На примјеру шест то би изгледало: где *се жели знати упућеност Естонца*... Тако имамо појаву да кондезација зависне реченице именицом за последицу има и промјену управне реченице. Она прелази из једночланог модела у двочлани модел.

Има глагола у српском језику који захтијевају ближи или даљи објекат за допуну. Уколико се појави даљи објекат уз њих, онда нема мјеста за ближи. Тако је у следећим примјерима.

[5]

1. О слободи *се сања*.

2. Сат је био закључан у дједов сандук и на њега *се* брзо и *заборавило*... (Ћопић 33).

Уколико комуникативни циљ захтијева деагентивизацију, онда се са оваквим глаголима образује један или други тип реченице у зависности од тога хоће ли се исказати ближи или даљи објекат. Јако са ближим се образује рефлексивна пасивна реченица, гдје се објекат радње представља номинативом субјекта, са даљим се образује обезличена реченица.

Овдје треба подсјетити на чињеницу да могућност исказивања пацијенса није додијељена искључиво рефлексивној пасивној реченици у овоме пару. Није чест, али је сасвим регуларан случај да се пацијенс исказује и у обезличеној реченици. Ево неколико таквих примјера.

[6]

1. Из ове таме ниједном напору *се не види краја* (Андрић, 25).

2. ...путеви се по Европи морају градити и *не може се* ваљда *водити рачуна* о заосталим народима (Андрић, 77).

3. ... јер је бесмислено хтети отклањати злоупотребе и предрасуде, кад *се нема снаге* ни *могућности* отклонити узроке који су их изазвали и створили (Андрић, 79).

4. Није *се водило рачуна* да је Црна Гора имала крајње стрпљив и одговоран однос... (НИН 4. 02. 2010, 19).

[1. ...из његовог разговора могло се закључити да он не види *краја* ратовању (Андрић 310).

2. ...госпођа Давил стиче прва искуства ... и свему налази *лека* и *помоћи* (Андрић, 127).]

Како се види, и у обезличеним реченицама се може исказати пацијенс средством којим се исказује и у двочлавној реченици при режиму активне дијатезе. Јако у оним случајевима кад се он исказује генитивом без

предлога⁴. Међу овдје наведеним примјерима дата су два у угластим заградама гдје се не ради о рефлексивним конструкцијама, већ су у питању двочлане реченице са ближим објектом у генитиву без предлога. Према њима би се такође могле образовати обезличене са сачуваним ближим објектом у реченици.

Већ је било говора о агенсу у вези са рефлексивним пасивним и обезличеним реченицама. У вршењу радње и код једних и код других агенс је обавезан учесник, међутим, заједничко је за ова два типа реченица и то да се он у њима не исказује за то резервисаним граматичким средством.

И не повезује само ова ситуација са агенсом наша два типа реченица. Постоје случајеви кад се о агенсу жели и хоће нешто и конкретније рећи. Како рекох, он се никад директно не исказује, али се на њега може индиректно указивати. О овоме се у извјесним приликама у нашој литератури и говорило кад су посриједи рефлексивне пасивне конструкције. Међутим, није посебно указивано да се на идентичан начин може указивати на агенс и кад се ради о обезличеним реченицама. Следећи примјери илуструју такву ситуацију код обезличених реченица.

[7]

1. Иначе *поверова се*, најпосле, у целом полку да не иду на Турке (Црњански, 92).

2. Очекујући да дођу Францизи, о којима *се говорило* нарочито међу женским светом, многи потрчаше да виде и ове ... (Црњански, 111).

3. У пуку *се прочу* да ће зимовати у Оберпфлацу... (Црњански, 174).

4. За ту цамију *зна се* у народу да је некад, пре доласка Турака, била црква Свете Катарине (Андрић, 286).

5. А у тениским круговима *је почело да се прича* да је улог много већи... (НИН 2. 04. 2009, 49).

6. У таквим приликама *рачунало се* у травничкој чаршији и са маленкостима... (Андрић, 19).

Како видимо, као и кад су посриједи рефлексивне пасивне конструкције, може се, уколико то захтијева комуникативни циљ, указати на агенс и у обезличеним реченицама. Или другим ријечима, између рефлексивних пасивних и обезличених реченица нема никакве разлике у погледу идентификације агенса.

Иако ова два типа реченица припадају различитим моделима просте реченице, међу њима има подоста и подударности. Ово има за последицу да су ове реченице подобне да заједно учествују у представљању неке јединствене ситуације, тј. да заједно граде такву ситуацију. Оне се поја-

⁴ О оваквим реченицама нешто више види у раду (Танасић 2004) и тамо наведену литературу.

вљују у блоковима смјењујући се међусобно. Тако је у следећим примјерима.

[8]

1. Смрт госпоже Дафине и њен живот беху у том насељу, при крају лета, свакодневни разговор.

Знало се од чега је умрла и то *се сматрало* као казна за Исаковичеве грехе и обести. *Чуло се* да је цео сребробогати Земун похрлио да је види на мртвачком одру, толико је то била лепа госпожа и толико је имала, и мртва, на себи скупочених хаљина и накита. *Плакало се*, тако, у даљину, уздишући што је погреб мртваца тако далеко, да *се не може доћи* до њега. *Знало се* да ће чак из Турске прелазити да виде даћу, у кући Аранђела Исаковича (Црњански, 214).

2. А кад *се погледа* овако у ноћ? Кад *се стане*, ево овде, у мрак, на вратима? Кад *се погледају* сва поља у месечини? Сва она брда у даљини.... град, кровови... тамо облаци сазвежђа ... то небо пуно светлости? Кад *се* пред свим тим *ућути*? (Црњански, 47).

3. У таквим приликама *рачунало се* у травничкој чаршији и са маленкостима и у свему *се тражио* жељени знак за преокрет набоље (Андрић, 19).

4. За вечером, разговор тече о свагдашњим стварима и догађајима, у њему учествује и госпођа Давил својим кратким и стварним примедбама. Понајвише *се говори* о кухињи, *изазивају се* сећања на јела и вина разних крајева Француске, *чине се* поређења са турским начином исхране, *жали се* што нема француског поврћа, француских вина и зачина. Неколико минута после осам сати госпођа Давил зевне кратко и пригушено. То је знак да се трпеза диже и убрзо затим госпођа се повлачи и одлази у собу код деце. (Андрић, 133).

5. Како да *се не посрће* од умора и вртоглаве јурњаве која траје годинама, а како да *се баци* све и *напусти* даљи напор и труд? како да *се види* јасно и разумно ма шта у општој и непрестаној трци и пометњи, а како да *се настави маршовати* кроз замор... (Андрић, 273).

Наведени примјери добро илуструју начине на које се ова два типа реченица појављују у језику. Оне се смјењују било самостално, било у склопу сложене реченице. Тако у четвртом примјеру у једној сложеној реченици, без везника, имамо четири просте, и то двије рефлексивне пасивне и двије обезличене; из ње су и издвојене оне с почетка овог рада.

Све што сам помињао као заједничко овим типовима реченица чини их погодним да се у тексту јављају наизменично у представљању неке сложеније ситуације. Посебно треба истаћи сличност у вези са агенсом код ових реченица. Оба типа реченица карактерише појава деагентивизације, што значи да се агенс у њима не исказује посебним граматичким средством. С друге стране, на агенс се указује на идентичан начин код ових типова реченица. Такође, повезује их и чињеница да се и обезличене реченице могу образovati од одређених класа прелазних глагола.

Извори

- Андрић 1981: И. Андрић, *Травничка хроника*, Београд: Нолит.
НИН ЋНИН, *Недељне информативне новине*, Београд.
Црњански 1973: М. Црњански, *Сеобе*, прва књига, Београд: Нолит.

Литература

- Ивић 1995: М. Ивић, *Исказивање директног објекта у (стандардном) српскохрватском језику*, у књизи: Милка Ивић, *Лингвистички огледи*, Београд, 113Ѓ136.
- Милошевић 1972: К. Милошевић, *Неки аспекти семантичког односа конструкција: пасивне (са трпним придјевом) и рефлексивне у савременом српскохрватском језику*, *Књижевни језик* I/3Ѓ4 (Сарајево), 63Ѓ86.
- Пипер и др. 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић и Б. Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, Београд ЃНови Сад.
- Симић и Јовановић 2002: Р. Симић и Ј. Јовановић, *Српска Синтакса I. –II*. Београд.
- Станојчић и Поповић 2005: Ж. Станојчић и Љ. Поповић, *Грамматика српскога језика*, десето издање, Београд.
- Стевановић 1991: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II, Синтакса*, пето издање, Београд.
- Танасић 2004: С. Танасић, *Безличне реченице с уопштеним агенсом*, *Јужнословенски филолог* LX (Београд), 41Ѓ55.

Срето 3. Танасић

ВЗАИМООТНОШЕНИЕ РЕФЛЕКСИВНЫХ ПАССИВНЫХ И ОБЕЗЛИЧЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

Резюме

В настоящей работе автор исследует отношение рефлексивных и обезличенных предложений в современном сербском языке. Анализ показал, что данные два типа предложений связаны идентичной ситуацией по отношению к агенту. При реализации действия, выраженного предикатом, агент в этом обязательно принимает участие, однако в предложении он никогда не выступает в качестве особого грамматического средства. Этот факт, наряду с некоторыми другими общими чертами, является причиной того что данные два типа предложений часто встречаются попеременно при создании определенной ситуации.

ТРОЈИЦА ДУБРОВЧАНА У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ 19. ВИЈЕКА (Дум Иван Стојановић, Спира Калик, Антун Фабрис)

Апстракт: У уводном дијелу огледа направљен је књижевноисторијски осврт на живот и књижевну дјелатност тројице Дубровчана који су стварали у корпусу српске књижевности с краја 19. и на почетку 20. вијека, на Дум Ивана Стојановића (1829-1900), на Спиру Калика (1858-1909), те на Антуна Фабриса (1864-1904). У средишњем дијелу огледа начињена је интерпретација њихових репрезентативних књижевних дјела. Издвојена је комедија Дум Ивана Стојановића *Фрлесија* (1898), путопис Спира Калика: *Из Београда у Солун и Скопље с Београдским певачким друштвом* (1894), а затим су анализирани књижевне критике и полемике Антуна Фабриса, објављиване у листу *Дубровник* (1895-1904), календару *Дубровник* (1897-1903), те у књижевном часопису *Срђ* (1902-1904), којима је Фабрис био уредник.

Кључне ријечи: *Дубровник, српска књижевност, епоха реализма, рецензија, заборављени писци, комедија, путопис, полемике и критике.*

1.0. Дубровник 19. вијека дао је српској књижевности и култури више запажених личности (Матија Бан, Дум Иван Стојановић, Никша Гради, Иван Аугуст Казначић, Медо Пуцић, Спира Калик, Антун Пасарић, Антун Фабрис и др.). У нашем огледу смо издвојили тројицу: Дум Ивана Стојановића (1829-1900), Спиру Калика (1858-1909) и Антуна Фабриса (1864-1904), који су по свему били сасвим оригинални и различити, а везивало их је изразито осјећање српске националне свијести и припадност српској књижевности и култури. Двојица међу њима (Дум Иван Стојановић и Антун Фабрис), живјели су и стварали у родном Дубровнику, док је Калик започео професорску каријеру у родном граду, а затим је највећи дио живота и рада провео као професор у Србији: у Нишу, у Крагујевцу и Крушевцу, те у Београду. Сва тројица су били изузетно уважавани међу савременицима, а затим су након смрти ишчезли са књижевне сцене, интересовања српске књижевне историографије према њима су била спорадична, тако да је углавном највећи дио њиховог књижевног дјела остао скрајнут све до данашњег времена.

1.1. Дум Иван Стојановић је био последњи "ориџинал" старог Дубровника. Као најзначајнија личност међу католичким Србима (и не само међу њима) у Дубровнику 19. вијека, необичном појавом, начином говора и одијевања, поштењем и несебичном бригом према сиромашнима и дјечи,

* goranmaks1963@gmail.com

те свагда ведрим духом и веселом нарави, плијенио је пажњу суграђана и био њихов миљеник. Рођен је у Дубровнику, 17. децембра 1829. године, у цијењеној породици у којој је отац, иначе поријеклом Херцеговац, био љекар по занимању, док је мајка по женској линији имала италијанско поријекло, а по мушкој линији је припадала негдашњој властелинској породици старог Дубровника. Веома рано је од баке Италијанке научио италијански језик, а познато је и да је у раном узрасту читао разноврне текстове, од Голдонијевих комедија до животописа светаца. Основну школу и гимназију на италијанском језику завршио је у родном граду, а Богословију у Задру. Рукоположен је за свештеника 1852. године. Радио је најприје двије године на Корчули, затим у Риједи дубровачкој (у парохијама Мокошица и Рожато), да би од 1883. године био каноник столне Дубровачке цркве. Године 1896. именован је у чин каноника декана, тј. првог каноника. Умро је у родном граду, 28. септембра 1900. године.¹

За његово енциклопедијско образовање, те познавање бројних језика (италијански, латински, грчки, хебрејски, њемачки и француски), нарочито је био драгоцјен период који је као млади каноник провео на Риједи дубровачкој. Под утицајем учених Дубровчана: Ника Пуцића, Лука Дијега Соркочевића, Влаха Геталди и Јоза Бунића, читао је латинске, италијанске и њемачке пјесника, а посебно је волио Шилера. Као потомак старе дубровачке породице, са великом пажњом је изучавао прошлост родног града, захваљујући чему је изградио српску националну свијест и увјерење о неопходности вјерске толеранције између православних и католика, те неопходности раздвајања вјере и народности. Отворено се борио против нарастог хрватског клерикализма и порицања постојања српског народа у граду Светог Влаха, због чега је доживљавао бројне непријатности, нападе и оптужнице хрватских католичких свештеника. За ову прилику издвајамо карактеристичне Стојановићеве ријечи да сваки прави Дубровчанин, који познаје прошлост свога града, који му жели мирну будућност "све своје наде и уфање треба да тражи у српству, а српство опет једини спас и обрану у светом начелу *брат је мио које вјере био и башка вјера а башка народност*".²

Прве књижевне прилоге, приповијетке: "Луко Мали", у чијем средишту се налази сеоски живот из дубровачке околине и расправа о идеји народности, те "Госпођа Маре" (са поднасловом "посланица Ива Стојановића"), у чијем средишту се налази сукоб старих и нових генерација Дубровчана, сагледан кроз реакције главне јунакиње која није спремна да се помири са доласком нових времена и обичаја, Стојановић објављује 1870. и 1876. године у Дубровнику, *Забавнику и тионице Дубровачке*. Приповијетка "Луко Мали" касније је прештампана у *Војислављевој споменици* у

¹ Antun Fabris[!], "Ivan kanonik Stojanović", *Dubrovnik*, Ilustrovani kalendar za godinu 1898, Dubrovnik, 1898, str. 118-124.

² Isto, str. 118-124.

Београду 1895. године. Иза тога сарађује у листу *Словинац*, који је покренуо и уређивао образовани Луко Зоре 1878. године. Били су то најприје преводи Лесингових *Басни* (1878), затим пјесама источних пјесника Саади и Мирзе Шафи (1880), а између бројних других текстова издвајамо и превод *Разговора Едмонда де Амичиса са једним Африканцем из књиге Мароко* (1880), те *Уломке из Шилера* (1884).³

Међу бројним оригиналним књижевним остварењима издвајамо најприје текстове белетристичког и есејистичког поријекла, као што су приповијетке, филозофске расправе и посланице: "Ђоре" (објављен у *Словинцу* 1880. године), "Франо Курелац" (објављен као посланица Луку Зори у *Словинцу* 1881. године), "Шетња на 22. листопада 1881. године" (објављен у *Словинцу* 1882. године, а затим у прерађеној верзији у *Босанској вили* 1889. године), "Жагарац" (објављен у три наставка и листу *Словинац* 1883. године), "Ђово" (објављен у *Босанској вили* 1892. године), "Уломак из дијалога једнога старог Дубровчанина с њекијем младићем домороднијем" (објављен у календару *Дубровник* 1897. године). Посебно мјесто у Стојановићевом књижевном раду припада јединој написаној комедији "Фрлезија", која је објављена у календару *Дубровник* 1898. године.⁴

Међу посебним издањима, издвајамо најважније Стојановићево дјело, историју књижевности старог Дубровника, припремљену под називом *Дубровачка књижевност*, а објављивану претходно у наставцима у листу *Дубровник*, коју је непосредно након пишчеве смрти објавила у Дубровнику 1900. године Српска дубровачка академска омладина. Из данашње перспективе нарочито је драгоцјена због афирмације "словинског" карактера (српског језика и народности) старе дубровачке књижевности и културе.⁵ Вриједна пажње је и историјска студија *Најновија повијест Дубровника* (објављена након пишчеве смрти, 1903. године, у издању Српске дубровачке штампарије Антуна Пасарића), која је настала као допуна уз издање превода књиге *Повијест Дубровачке Републике* Ивана Кристијана Енгела (1770-1814). За разумијевање живота у старом Дубровнику, за схватање начина размишљања, карактера, живљења и опхођења, од непроцјенљиве вриједности је Стојановићев сакупљачки рад на анегдотама и различитим мудрим изрекама, које су најприје у наставцима објављиване у листу *Дубровник*, а затим су након пишчеве смрти штампане у три књиге,

³ Pavle Popović, "Dum Ivan Stojanović", *Dubrovnik*, број 47, 25. новембар 1900. (прештампано: Павле Поповић, *Расправе и чланци*, књига 288-289, Српска књижевна задруга, Београд, 1939, стр. 322-335).

⁴ Тихомир Остојић, "Дум Иво Стојановић", *Летопис Матице српске*, књига 204, Нови Сад, 1900, стр. 385-386.

⁵ Петар Милосављевић, "Дубровачка књижевност дум Ивана Стојановића", у књизи: *Систем српске књижевности*, Приштина, 1996, стр. 149-173.

Ирена Арсић, "Дубровачка књижевност Дум Ивана Стојановића Њ историја књижевности, мемоар, биографија, анегдота", *Дубровачке теме 19. века*, Арс Либри, Београд, 2009, стр. 75-91.

под називом *Анедокти и различите мудре изреке сакупио каноник дум Иван Стојановић*, у издању Српске дубровачке штампарије Антуна Пасарића 1901. и 1902. године.⁶

Као посебно вриједно, а скрајнуто и занемарено књижевно дјело, које је прави израз веселог и ведрога духа старих Дубровчана, као и самог писца Ивана каноника Стојановића, али и његових критичких погледа на савремени живот у граду, а поготово на погубне вјерске и националне страсти, овом приликом издвајамо комедију "Фрлезија".⁷ Ради се о комедији интриге сачињеној из двије цјелине, које се одигравају у Заводу "махнитаца" (душевној болници) у Шибенику у току једног дана, те заснованој на два напоредна заплета, захваљујући чијем укрштају главни јунаци, заљубљени младић Миливој и Дубровчанин Фрлезија, спознају суштину љубави према жени и према родном граду.

У првом комедиографском дијелу, заплет се заснива на превладавању забрањене љубави, услед различитог породичног поријекла ("није *корта супре корти*"), између младића Миливоја и дјевојке Цвијете. У договору са дјевојком, младић се претвара како је опсједнут мјесецом и при томе стално понавља како је у Цвијету ушао мјесец, те да је она Луна, Аполонова сестра и Зевсова кћерка. Због свега тога смјештају га у "Завод махнитаца", гдје он у договору са лијечником покушава да умилистави строгог оца, шибенског богаташа, Ђура Пинчурина да им дозволи склапање брака. Истовремено, дјевојка убјеђује свога оца Петра, чувара у заводу махнитаца, да јој упркос Миливојевој болести допусти удају за богатог младића. До срећног расплета долази захваљујући вјештој резонерској активности лијечника, који пред младићем и дјевојком, објашњава очевима да се Миливоје може излјечити само ако му допусте да се ожени Цвијетом. Пошто они напоскон пристану на склапање тог брака, главни актери (младић, дјевојка и лијечник), откривају им читаву интригу.

Већ на крају првог дијела комедије, лијечник саопштава Миливоју и Цвијети да је у завод пристигао из Дубровника један учен и богат човјек, за кога су суграђани мислили да је луд зато што је непрестано понављао да љуби мјесец (*Guarda che Bianca luna!*), тј. зато што је био занесењак опсједнут идеалима, због чега су га и називали Фрлезијом. У другом дијелу комедије, најприје у разговору са лијечником, а затим и са Миливојем и Цвијетом, Дубровчанин признаје да је опсједнут пјесништвом, које у себи садржи жицу махнитости, али нам је неопходно како бисмо идеализовали сувише грубу и опору стварност. До заплета долази када Миливој и Фрлезија договарају интригу захваљујући којој ће младић бити потпуно увјерен у искреност и постојаност Цвијетиних осјећања према њему. У разговору

⁶ Татјана Ракић, "Живот и дело Дум Ивана Стојановића", *Свеске Матице српске*, Серија књижевности и језика, св. 13, Нови Сад, 2007, стр. 13-112.

⁷ Ivan kanonik Stojanović, "Frlezija", *Dubrovnik*, Ilustrovani kalendar za 1898. godinu, Dubrovnik, 1898, str. 126-143.

са Фрлезијом, Цвијета најприје открива да је његова љубав према мјесецу само симбол жалости због незадовољства политичким и друштвеним приликама у родном граду, те да представља иронично дистанцирање према суграђанима који су опсједнути странчарењем и различитим другим утопијама и ружним страстима (недостojним славе старог Дубровника), а затим исказује и своје погледе на љубав, тако што наглашава "да ни мушка ни женска глава не може осјећати занос само за једну особу". Фрлезија преноси Миливоју Цвијетине рационалне погледе на љубав и тако му омогућава да изгради емоције према заручници без идеализације, како би оне што дуже постојале и изазивале што мање потресе међу будућим супружницима. Захваљујући томе, у дијалогу са Миливојем, Фрлезија успијева да схвати и сопствене погрешке. Ослобађа се претјеране идеализације свога града, а поготово увиђа бесмисленост илузије да свој народ може одвратити од политичких подјела и страсти. Због тога и схвата да љубав према родном граду једино вриједи темељити на патриотизму, који је једини непролазан и представља залог будућности.

Поред наглашених поучних аспеката дјела, поред вјешто вођених дијалога, богате дијалекатске лексике, комедију кресе и добри смјехотворни поступци, поготово они који су засновани на "игри ријечима". Нарочито су у том погледу карактеристичне забуне у које упада Цвијетин отац Петар, зато што не познаје и не схвата грчку и римску митологију, тако да у дијалогу са Миливојем покушава да му објасни како Селена (грчка богиња мјесеца), представља зеље које је добар зачин за јуху од меса, за Аполона мисли да је "опола" (врста црног вина) и слично. Указујући на опозицију старих и нових времена, тј. на то "да је мода данас другачија него прије у старо доба", служећи се комичним изрекама које изговара Петар, Стојановић указује и на измијењене мушко-женске односе, те на еманципацију дјевојака без које се ниједна не може лако удати, тако да ће "остат осидјелице и гријат товјелицу". У старо доба је било: "Бјеж, дјевојко, ево ти младића", а сад ваља говорити: "Бјеж, младићу, ево ти дјевојке".⁸

1.2. Све што данас можемо рећи о ученом Дубровчанину Спири Калику налази се на пожутјелим и прашњавим страницама књига и часописа друге половине 19. и почетка 20. вијека, а запретано је дубоким забором и немаром савременог доба према знаменитим и вриједним људима из наше прошлости. Родио се у српској грађанској породици у Дубровнику 16. јула 1858. године. Крштен је под именом Шпиридон. У родном граду је завршио основну школу и гимназију, а од 1876. године студирао је класичну филологију у Бечу (1876-78) и Грацу (1878-79).⁹ По завршетку студија радио је најприје као учитељ у Грађанској школи у Дубровнику (1879-82), да би иза тога прешао у Србију и службовао као наставник гимназије у

⁸ Isto, str. 127.

⁹ Аноним, "Шпиро Калик", *Босанска вила*, год. XXIV, број 12, Сарајево, 30. јун 1909, стр. 192.

Нишу (1882-89), гдје је заједно са Стеваном Сремцем и Живаном Живановићем помагао у просветном и културном преображају овог тек ослобођеног града на југу Србије. Од нарочитог значаја била је његова улога у оснивању *Народног позоришта* у Нишу 1887. године, као и у оснивању Црквеног певачког друштва *Бранко* 1888. године. У записнику са Прве скупштине наведене пјевачке дружине међу именима прве четворице црквених пјевача у историји Ниша поред Стевана Никшића Лале, Богољуба Гирића и Александра Зајчека, налази се и име Спира Калика.¹⁰

Српско држављанство, Спира Калик је добио 1887. године. Потом је радио као професор гимназије у Крагујевцу (1889-90) и Крушевцу (1891-92), да би од 1892. године, истовремено кад и Стеван Сремац из Ниша, прешао у Београд и постао професор Прве београдске гимназије, све до обољења од шизофреније и смрти у душевној болници у Трсту 27. маја 1909. године. Као резултат Каликовог дугогодишњег педагошког рада настала је пажљиво написана "савремена студија о нашим средњим школама", која је објављена под насловом *Хуманизам или реализам* у Штампарии С. Николића у Београду 1900. године.¹¹

За Спиру Калика можемо рећи да је био полиглота и одличан зналац језика, јер је говорио грчки, латински, њемачки, француски и италијански, а преводио је са латинског и италијанског језика, те са старословенског језика. Захваљујући томе, хонорарно је предавао француски језик у Војној академији у Београду (1895-1909). Написао је *Систематску граматику француског језика* (1882).¹² Превео је и три знамените и радо читане књиге онога времена, једну историографску расправу, један уџбеник и једно прозно белетристичко остварење. Са латинског: *Живот славних војсковођа од Корнелија Непота* (Београд, 1897), те са италијанског језика: *Српску синтаксу Петра Будмана* (Ниш, 1887, Београд, 1892, 1897, 1901) и *Срце од Едмонда де Амичиса* (Београд, 1895, 1901, 1910,¹³ 1922). Посебно мјесто међу преведеним дјелима Спира Калика заузима књига Саве Хиландарца *Историја манастира Хиландара*. Успомена на седамстогодишњицу оснивања (Београд, 1897), која је преведена са старословенског језика. Више чланака из књижевности, историје и педагогије објавио је у листовима, календарима и часописима: *Наставник* (1890), *Просветни гласник* (1892-94, 1897), *Српски завет* (1898), *Дубровник* (1903), *Срђ* (1903).

¹⁰ Горан Максимовић, "Спира Калик (Дубровник, 1858-Трст, 1909)", Фелтон: Заборављени писци, *Бестселер*, год. II, број 47, Београд, 21. децембар 2007, стр. 4.

¹¹ М.М. Николић, "Калик Спира", *Лексикон писаца Југославије*, књ. III, Матица српска, Нови Сад, 1987, стр. 34-35.

¹² Вл. Вуличевић, "Нова систематска грамика француског језика од С.К., проф.", *Просветни гласник*, год. III, број 21, Београд, 1882, стр. 773.

¹³ Јеремија Живановић, "Срце од Е. Амичиса", *Венац*, год. I, број 1-2, Београд, 1910, стр. 72-73.

Поред свега тога, изгледа да је посебна и највећа страст Спире Калика била музика и хорско пјевање. Одмах по доласку у Београд укључио се у рад *Београдског певачког друштва*, чији је тада познати диригент био Стеван Стојановић Мокрањац. Калик је био најприје потпредседник друштва (1893-96), а иза тога и председник (1897-1909). Нарочито су била позната два гостовања тога друштва: једно на прославу годишњице Ивана Гундулића у Дубровнику 1893. године, а друго у Солуну и Скопљу у љето 1894. године. Управо са тог другог путовања и настале су "путничке белешке" Спире Калика *Из Београда у Солун и Скопље с Београдским певачким друштвом*, објављене исте године у Београду, у "Штампарији Петра К. Танасковића - до Делијске чесме", које данас доживљавамо као најпотпуније и најбоље његово књижевно дјело.¹⁴

Ради се о успјешно осмишљеном путопису, у којем су занимљиво описани простори јужне Србије, Македоније и Повардарја, те нарочито знаменитости и људи два велика града овога поднебља Солуна и Скопља. У књижевном смислу нарочито су успјеле медитације о природи, о грађевинама, о историји, као и легенде о мјестима, панорамски прикази градова и природних љепота.

У оквиру живих путописних опсервација, долази до изражаја Каликова умјешност вођења динамичне нарације и сажете а ефикасне опсервације хорских наступа пјевачког друштва у Солуну, Скопљу и Врању, а затим и приказа простора и људи на жељезничком путу од Београда до Врања и Скопља, затим долином Вардара преко Велеса и Демир-Капије, до Солуна, а потом и повратак од Солуна до Скопља и Врања, преко Лесковца и Ниша, до Београда. Калик, при томе, нарочито усмјерава пажњу на приказ људи, који су их дочекивали, пратили и угошћавали на томе путовању. Попут српског конзула у Скопљу Тодора Станковића и вицеконзула Милојка Веселиновића, затим српских индустријалаца из Солуна, браће Алатини, српског конзула у Солуну, Васиљевића, трговца Антонија Јакшу, солунског српског учитеља Вука Иванића и слично.

Очигледно је да су књижевне амбиције Спире Калика биле много скромније од постигнутог крајњег умјетничког резултата. Кад се из данашње непристрасне позиције стави у други план све оно што је у његовој путописној књизи наслеђе времена (полемика са недобронамјерним критичарима *Београдског певачког друштва*, узвишени и искрени патриотски и национални занос), пред нама искрсавају врсне путописне слике и утисци о јужној Србији, о Македонији и Повардарју, о Солуну и Егејском заливу. Калик је пошао од намјере да напише "путничке белешке" о музичкој турнеји пјевачке дружине из Београда у Солуну и Скопљу, те да разби-

¹⁴ Горан Максимовић, "Путописна Македонија Спире Калика и Бранислава Нушића", *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књига LIV, свеска 2/2006, Нови Сад, 2006, стр. 33-50.

је злобне предрасуде које су у престоници оптерећеној паланачким предрасудама пратиле рад овог друштва, а на крају је створио изнад свега умјетничко дјело, књигу која улази у ред занимљивих српских путописа с краја 19. вијека.

1.3. Антун Фабрис је важио за једну од водећих личности међу дубровачким Србима католичке вјере на крају 19. вијека.¹⁵ Рођен је у Дубровнику, 17. априла 1864. године у породици која је водила поријекло са острва Корчуле. Основну школу и гимназију завршио је у родном граду, а студије славистике код Ватрослава Јагића у Бечу (1885-1889). Прву службу је добио као суплент на Великој гимназији у Сплиту (1889-1890), потом је предавао у гимназији у Задру (1890-1892), а затим изнова у Сплиту (1892-1895). Након тога је намјеравао да пређе у Србију да ради као професор славистике и класичне филологије, али се вратио у родни град, гдје је именован за уредника листа *Дубровник* (1895-1904), који је представљао политичко гласило Српске странке на Приморју.¹⁶ У међувремену је покренуо и уредио седам годишта календара *Дубровник* (1897-1903), а основао је и са великим успјехом уређивао књижевни часопис *Срћ* (1902-1904). Уређивао је издања "Српске дубровачке штампарије" Антуна Пасарића. При чему је нарочито значајно покретање 1903. године едиције "Српска дубровачка библиотека", у којој је објављивао књиге Ивана Стојановића, Луја Војновића, Лука Зоре, Вица Адамовића и др. У октобру 1901. године, на скупштини у Книну, на којој су се били окупили представници српског народа у Далмацији, на Фабрисов предлог основано је просветно-привредно друштво *Српска зора*.¹⁷ Био је учесник Првог српског новинарског конгреса у Београду (крајем октобра 1902), гдје је у знак посебног признања његовом публицистичком и националном раду био изабран за једног од тројице потпредседника, а одмах по повратку у Дубровник био је ухапшен у тзв. "дубровачкој афери", заједно са штампаром Антуном Пасарићем и младим пјесником Урошем Тројановићем, због тога што је у *Срћу* (број 19, од 16. октобра 1902. године), објавио Тројановићеву пјесму "Бокешка ноћ". Аустријске власти су га у истражном затвору задржале од 5. новембра до 24. децембра 1902. године, гдје му је упропаштено и иначе слабо здравље. Умро је у Дубровнику, 14. октобра 1904. године.¹⁸

Књижевним радом почео се бавити као гимназијалац тако што је објавио двије пригодне пјесме у листу *Словинац* (број 15, 1881, с. 301; број

¹⁵ Коста Милутиновић, "О покрету Срба католика у Далмацији, Дубровнику и Боки Которској 1848-1914", *Зборник о Србима у Хрватској*, књ. 1, Београд, 1989, стр. 60-89.

¹⁶ Лујо Бакотић, *Срби у Далмацији од пада Млетачке републике до уједињења*, Београд, 1939, стр. 126-132.

¹⁷ Светозар Борак, *Срби католици*, Нови Сад, 1998, стр. 51-54.

¹⁸ Владимир М. Вукмировић, "Први српски новинарски конгрес у Београду 1902. и случај Антуна Фабриса, уредника Дубровника", *Књижевне новине*, број 204, Београд, 1963, стр. 7.

21, 1884, с. 331). Откако се почео бавити уредничким радом 1895. године интензивно је писао чланке који су изражавали "љубав према својој српској народности", те заступали српске културне и политичке интересе у Приморју.¹⁹ Посебно су вриједни књижевни огледи о бројним писцима српског приморја у 19. вијеку. Издвајамо оне који су посвећени дјелу Меда Пуцића, Матије Бана, Николе Томазеа, Антуна Казалија, Стјепана Бузолића, Ивана Стојановића, Стефана Митрова Љубише, а публиковани су у листу *Дубровник* (1895-1904), те у календару *Дубровник* (1897, 1899-1901) и часопису *Срђ* (1903).²⁰ За живота није објавио ниједну књигу, а након смрти један већи број Фабрисових текстова објављен је у књизи *Изабраних чланака* (Београд, 1940), коју је приредио Хенрик Барић.²¹

Већ у огледу о Меду Пуцићу (објављеном у календару *Дубровник* за 1897. годину), могуће је препознати основне Фабрисове идеје везане за дубровачке писце и вишевијековну књижевност овога града. Уочљиво је то у наглашавању тезе да је Пуцићево дјело засновано на јединству мисли о континуитету српске културе, при чему Дубровник представља драгоцену копчу између старе и нове српске књижевности, тј. оних вијекова који су протекли између турског освајања и времена формирања нове српске државе. У познатом огледу о Матији Бану (објављеном у календару *Дубровник* за 1901. годину), Фабрис је нагласио да је циљ његових књижевно-критичких текстова садржан у томе да "кроз кратке биографске цртице", освјежи "памћење млађему дубровачком нараштају", како би их подсјетио на "гласовите Србе Дубровчане овога вијека". У том смислу Фабрисови књижевни огледи узгредно су посвећени интерпретацији и вредновању појединих дјела, а више су увод у расправу о политичким идејама и националној мисији аутора, те настојању да се учена Европа упозна са "словинском" (српском) традицијом Дубровника. Посебну пажњу заслужују Фабрисови текстови о блиском пријатељу и националном саборцу Ивану Стојановићу. Издвајамо оне који су објављени након Стојановићеве смрти у листу *Дубровник* (у новембру 1900. године), као одбрана од бројних напада хрватских националиста на ову утицајну личност. Из данашње перспективе нарочито је драгоцен објављивање у два наврата Стојановићеве преписке: "Стојановић, Казали, Бузолић" (*Дубровник*, IX, 1900, број 42, с.

¹⁹ Јеремија Митровић, *Српство Дубровника*, Српска књижевна задруга, Београд, 1992, стр. 244-265.

²⁰ Павле Поповић, "Антун Фабрис", *Српски књижевник гласник*, Београд, 1904, књ. XIII, св. 5, стр. 351-359; св. 7, стр. 512-519; 1905, књ. XVI, св. 1, стр. 46-58.

²¹ Др Хенрик Барић, "Предговор", *Изабрани списи Антуна Фабриса*, Београд, 1940, стр. IV-XXI.

2-3), те "Писма Никше Гради дум Ивану Стојановићу" (*Дубровник*, IX, 1900, број 43, с. 2-3).²²

2.0. Могло би се казати да су на дискретан начин у посљедњим деценијама обновљена савремена интересовања српске науке о књижевности за дјело дубровачких Срба 19. вијека. Предњачили су огледи о Дум Ивану Стојановићу (П. Милосављевић, М. Славковић, Т. Ракић, И. Арсић), али је изостало ново приређивање и публикавање његових дјела, тако да је још увијек углавном недоступно књижевној публици дјело овог драгоцјеног писца. Кад је ријеч о Спири Калику, ако изузмемо новије издвојено интересовање за његову путописну прозу (Г. Максимовић), могли бисмо закључити да је остали дио његовог рада потпуно заборављен и да тек очекује темељито истраживање вредновање, а поготово су и прије свега неопходна нова издања његових дјела. О личности и дјелу Антуна Фабриса писано је у посљедњем столећу углавном укратко у више дјела оних аутора који су се бавили истраживањем улоге Срба католика у историји и културном животу Приморја и Дубровника (Лујо Бакотић, Коста Милутиновић, Јеремија Митровић, Светозар Борак). Међу ријетким посебним огледима издвајамо текстове: Павла Поповића ("Антун Фабрис", *Српски књижевник гласник*, 1904, књ. XIII, св. 5, с. 351-359; св. 7, с. 512-519; 1905, књ. XVI, св. 1, с. 46-58), те Хенрика Барића (предговор у књизи *Изабрани чланци Антуна Фабриса*, Београд, 1940, с. III-XXXI). Посебан значај имају три прилога Владимира Вукмировића, међу којима је један посвећен "дубровачкој афери" ("Први српски новинарски конгрес у Београду 1902. и случај Антуна Фабриса, уредника *Дубровника*", *Књижевне новине*, број 204, Београд, 1963, с. 7), а друга два се односе на Фабрисову преписку ("Дописивање српских књижевника с Дубровчанином Антуном Фабрисом", *Зборник историје књижевности*, Одељење литературе и језика, књ. 5, САНУ, Београд, 1964, с. 121-169"; "Преписка Марко Мурат-Антун Фабрис", *Савременик*, број 3, Београд, 1965, с. 260-269). Најновијег датума је оглед Ирене Арсић, "Антун Фабрис (1864-1904) Ћ књижевни историчар, публициста, ангажовани интелектуалац", објављен у књизи *Дубровачке теме 19. века* (Бг, 2009, с. 74-83), који представља лијепу потврду да су неопходна нова и континуирана интересовања српске науке о књижевности о писцима Дубровника и Приморја у 19. столећу.

²² Ирена Арсић, "Антун Фабрис (1864-1904) Ћ књижевни историчар, публициста, ангажовани интелектуалац", *Дубровачке теме 19. века*, Арс Либри, Београд, 2009, стр. 74-83.

Литература

- Аноним 1909: Аноним. Шпиро Калик. Ћ In: Босанска вила. - Год. XXIV. - Број 12. Ћ Сарајево. Ћ с. 192.
- Арсић 2009: Арсић, Ирена. Антун Фабрис (1864-1904) Ћ књижевни историчар, публициста, ангажовани интелектуалац. Ћ In: Дубровачке теме 19. века. Ћ Београд. - с. 74-83.
- Арсић 2009: Арсић, Ирена. Дубровачка књижевност Дум Ивана Стојановића Ћ историја књижевности, мемоар, биографија, анегдота. Ћ In: Дубровачке теме 19. века. Ћ Београд. - с. 75-91.
- Бакотић 1939: Бакотић, Лујо. Срби у Далмацији од пада Млетачке републике до уједињења. Ћ Београд. - с. 126-132.
- Барић 1940: Барић, Хенрик. Предговор у књизи: - Изабрани списи Антуна Фабриса. Ћ Београд. - с. IV-XXI.
- Берић 1979: Берић, Душан. Фабрис, Антун. Ћ In: Лексикон писаца Југославије. - Књ. II. Ћ Нови Сад. - с. 101-102.
- Борак 1998: Борак, Светозар. Срби католици. Ћ Нови Сад. - с. 51-54.
- Вуличевић 1882: Вуличевић, Вл. Нова систематска граматика француског језика од С.К., проф.- In: Просветни гласник. - Год. III. Ћ Број 21. Ћ Београд. - с. 773.
- Вукмировић 1963: Вукмировић, Владимир М. Први српски новинарски конгрес у Београду 1902. и случај Антуна Фабриса, уредника Дубровника. Ћ In: Књижевне новине. - Број 204. Ћ Београд. - с. 7.
- Живановић 1910: Живановић, Јеремија. Срце од Е. Амичиса. Ћ In: Венац. - Год. I. - Број 1-2. Ћ Београд. - с. 72-73.
- Иванишин 1966: Иванишин, Никола. Дубровачке књижевне студије. - Матица Хрватска. Ћ Дубровник. - с. 40-41.
- Максимовић 2006: Максимовић, Горан. Путописна Македонија Спира Калика и Бранислава Нушића. Ћ In: Зборник Матице српске за књижевност и језик. - Књига LIV. - Свеска 2/2006. Ћ Нови Сад. Ћ с. 33-50.
- Максимовић 2007: Максимовић, Горан. Спира Калик (Дубровник, 1858-Трст, 1909). Ћ In: Бестселер. Ћ Фелтон: Заборављени писци. - Год. II. - Број 47. Ћ Београд. - с. 4.
- Милутиновић 1989: Милутиновић, Коста. О покрету Срба католика у Далмацији, Дубровнику и Боки Которској 1848-1914. Ћ In: Зборник о Србима у Хрватској. - Књ. 1. Ћ Београд. - с. 60-89.
- Митровић 1992: Митровић, Јеремија. Српство Дубровника. Ћ Српска књижевна задруга. Ћ Београд. - с. 244-265.
- Милосављевић 1996: Милосављевић, Петар. Дубровачка књижевност дум Ивана Стојановића. Ћ In: Систем српске књижевности. Ћ Приштина. - с. 149-173.
- Николић 1987: Николић, М.М. Калик, Спира. Ћ In: Лексикон писаца Југославије. - Књ. III. Ћ Нови Сад. - с. 34-35.

- Остојић 1900: Остојић, Тихомир. Дум Иво Стојановић. Ћ In: Летопис Матице српске. - Књига 204. ЋНови Сад. - с. 385-386.
- Перовић 1910: Перовић, Јован. О животу и раду каноника декана Дум Ивана Стојановића. - Српска Дубровачка штампарија. ЋДубровник. Ћ 43 с.
- Поповић 1900: Поповић, Павле. Дум Иван Стојановић. Ћ In: Дубровник. - Број 47. - 25. новембар 1900. (Прештампано: Павле Поповић. - Расправе и чланци. - Књига 288-289. - Српска књижевна задруга. ЋБеоград. Ћ1939. - с. 322-335).
- Поповић 1904-1905: Поповић, Павле. Антун Фабрис. Ћ In: Српски књижевник гласник. - Књ. XIII. - Св. 5. - с. 351-359. - Св. 7. - с. 512-519. Ћ 1905. - Књ. XVI. - Св. 1. - с. 46-58.
- Ракић 2007: Ракић, Татјана. Живот и дело Дум Ивана Стојановића. Ћ In: Свеске Матице српске. - Серија књижевности и језика. - Св. 13. ЋНови Сад. - с. 13-112.
- Славковић 1998: Славковић, Марија. Дубровачка књижевност у историјамати књижевности 19. века. ЋФилозофски факултет. ЋНиш. Ћ331 с.
- Фабрис 1897: Фабрис, Антун. [!?]Иван каноник Стојановић. Ћ In: Дубровник, илустровани календар за 1898. ЋДубровник. - с. 118-124.

Goran M. Maksimović

THE THREE DUBROVNIK AUTHORS IN SERBIAN LITERATURE OF THE 19TH CENTURY

Summary

The introductory part of the paper is imagined as a historical and literary review of the life and literary activity of the three Dubrovnik authors who wrote within the corpus of Serbian literature of the late 19th and the early the 20th century: Dum Ivan Stojanović (1829-1900), Spira Kalik (1858-1909), and Antun Fabris (1864-1904). In the focus of the paper is an interpretation of their representative literary works. We singled out the comedy by Dum Ivan Stojanović *Frlezija* (1898) and the travelogue by Spira Kalik: *Iz Beograda u Solun i Skoplje s Beogradskim pevačkim društvom* (1894), and after that we analysed the literary criticism and polemics by Antun Fabris, published in the periodical *Dubrovnik* (1895-1904), the calendar *Dubrovnik* (1897-1903), and in the literary periodical *SrĆ* (1902-1904), all edited by Fabris.

TWO VISIONS OF THE BOSNIAN WAR: A NOVEL VS. A MEMOIR

Abstract: *The 12 years that Canadian peace-keeping troops spent in Bosnia resulted in a proliferation of texts dealing with different aspects of the war and its effects. —The Cellist of Sarajevo*” by Steven Galloway is a novel while —Empty Casing” is a soldier’s memoir of Sarajevo under siege, written by Fred Doucette. This paper aims at comparing and contrasting a novel and a memoir, i.e. two visions of a different, Yugoslav reality and their possible impact on a Canadian reader as well as their ability to manage intercultural dialogue in literature.

Key words: *Yugoslavia, Bosnia, war, novel, memoir, prejudice, intercultural dialogue.*

This paper has a twofold aim: to point out similarities between Canada and the former Republic of Yugoslavia in order to show that a Canadian reader may well understand the situation in a foreign country if he is presented with it in a work of art; and to warn that there should be more caution when books are published because a biased, not only subjective memoir, could do more harm in the context of negotiating the difference than a proper work of fiction as the novel in question.

In many ways, the former Republic of Yugoslavia and Canada were very similar countries. Multicultural in nature and federal in constitutions, consisting of a number of provinces, with different ethnicities living together, with governments struggling to pursue the policy of equality, tolerant with respect to religious orientations, these two countries, literally worlds apart, still had a number of common characteristics. Although biased against the Serb ethnicity in former Yugoslavia, the author of the article *Ethnic Conflicts in Canada and Former Yugoslavia*, Herman, gives a very informative outline of the more or less visible similarities.

First, both societies exhibited structural characteristics worth comparing. Being federal, Yugoslavia comprised six republics similar to Canada which at the time of Yugoslav break-up had ten provinces. Further, there were two autonomous territories in Yugoslavia (Vojvodina and Kosovo and Metohija) while in Canada there are three territories, the difference being that these territories derive their mandates and powers from the federal government unlike in Yugoslavia where they were under the Serbian government.

* Vesna.Lopicic@junis.ni.ac.rs

This paper was written within the project 148024D financed by the Ministry of Science and Technological Development of Serbia.

Second, in the Former Yugoslavia there were three founding nations, Serbs, Croats, and Slovenes while in Canada there were two, the English and the French. This ethnic picture is made more complex in Yugoslavia with the presence of Macedonians, Montenegrins and Bosnians while in Canada there was the aboriginal population (the First Nations People). All of these ethnicities were included in the federation, without much choice. These basic ethnic segments also exhibited characteristics of ethnic heterogeneity, in Yugoslavia through the mingling of the neighbouring nations due to its geographical position, and in Canada due to the process of intense immigration.

Third, the ethnic policy of both countries was strikingly similar. The Communist ideology of *Brotherhood and Unity* in Yugoslavia aimed at increasing social and ethnic cohesion, to the extent that the only highway connecting the north of the country with the south was given this name. Ethnic heterogeneity in the Canadian context was expressed through the famous policy of multiculturalism which seemed to be an ideal solution for the ethnic diversity in Canada. As a result of the immigration of various non-British, non-French Europeans, Asians and Afro-Caribbean, Canada is indeed a multicultural country, characterised by cultural pluralism of a greater variety than in the Former Yugoslavia where most of the ethnicities were of Slavic origin. However, it might be true that *Multiculturalism* in Canada became an ideology or a state religion the same as *Brotherhood and Unity* in FYR with all its shortcomings and vagran-
cies.

Next, in terms of the official language, the complexity of the issue characterises both countries. Canada as a bilingual state within multicultural framework had a long history of the English language domination till the passing of the language Bill 101 which ensured the supremacy of the French language in Québec. Among other things, this contributed to the failure of the 1980 and 1995 referendums; Canada remained integral while the official bilingualism of the central bureaucracy was preserved. In Yugoslavia, the state language was Serbo-Croat with mandatory courses in schools in all republics, and it was also the official army language. However, non-Serbian and non-Croatian ethnicities could freely use their languages and organise their schools, which they did in order to preserve their cultural identity and resist Serbian domination. At the same time, the local language was forced on the Roma population just as English was imposed on the First Nations People, producing a dissociation of language and ethnicity. A peculiarity of the Serbian language are its two scripts: the Latin and the Cyrillic ones.

Further, regarding religion, similarities are obvious. The language division in Canada to a great degree coincides with the religious differences between the Protestant English and the Catholic French Canadians. In Yugoslavia, the polarity between the Christian Catholic and Orthodox religions more or less divided the country along the borderline between Croatia and Serbia, and was offset by the rise of Muslim nationalists during the civil wars. As the effect of immigration, Canada was always much richer in terms of religious denominati-

ons, but it is also a fact that in both countries the main ethnic segments pertained to religious endogamy relating it to ethnic identity.

Finally, the federal organisation of both countries implied certain centralisation of power which in turn caused constant battles for power between the central government and the provinces or republics so much so that some of them wanted out of the federation. British domination of Canada made almost half of the Quebecois wish to secede Canada, and in the same manner Serbian supremacy in Yugoslavia incited nationalists from other republics to fight for independence and sovereignty. The difference is in the consequences: Canada as a state is still intact while Yugoslavia does not exist any more.

It is unlikely that an average Canadian will be aware of all these similarities between his highly ranked country and the former Republic of Yugoslavia. Especially after the war conflicts in the Yugoslav region, whatever profound or superficial differences there had been between the two states would now loom large in the eyes of a layman. What with the wide-spread prejudices and the irresponsible or biased media reports, Yugoslavia would definitely seem a part of *Wild Europe*, *more Balkan than the Balkans*, *Oriental* in the worst meaning of the word. Is there any room for negotiating the differences through intercultural dialogue when with the physical bridges the cultural ones have also been blown up? Politicians as official negotiators largely failed in improving the situation, so that incorrect representations and misunderstandings take the place of good will and benevolent identification. A teacher of literature expectedly lays her hopes in literary works as the means of reconnecting cultures that after all had so much in common. In agreement with Homi Bhabha, I believe that the articulation of cultural differences is possible and necessary. In an interview given to Mitchell in 1995 Bhabha explains his views regarding the significance of translating as explicated in his *The Location of Culture*:

I was attempting to describe the way in which the articulation of cultural differences has to deal with what can't be translated; what may be incommensurable in the moment of cultural difference emerges in language as an evacuation of the very signifying and symbolic register that is required, in another moment, for its representation. It is a kind of enunciative disturbance that throws the process of interpretation or identification into flux -- which for that very reason makes the need to identify, to interpret, to historicize, all the more intense (Bhabha, 80).

Having all this in mind, and with a deep trust in the language of literature, I bought two books in 2008 curious to see how Canadians interpret the relationship between some ethnic segments of the former Yugoslavia, namely Serbs, Croats and Bosniaks, almost twenty years after the beginning of the ethnic conflict in the country. Both books were fresh from the press with excellent reviews. The first one was a soldier's memoir of Sarajevo under siege by Fred Doucette who spent six months in the city in 1995 as part of the UN peacekeeping forces. The back cover lists a selection of praises: *It is an encouraging testimony of one soldier's battle and gives invaluable hope and encouragement to*

other injured soldiers and their loved ones (General Romeo Dallaire); the honest story of one soldier's decent into, and recovery from, post-traumatic stress disorder. It honours all those soldiers from Canada and elsewhere who place themselves in harm's way in an attempt to bring peace to troubled lands (Mark Zuehlke); This is a soldier's story from the inside, passionate, riveting and extremely necessary. It is written with anger, compassion and first hand knowledge and should be read with humility (David Adams Richards). After having read the book, I got an impression that the reviewers have read the memoir very superficially, if at all.

The other book was Steven Galloway's novel *The Cellist of Sarajevo*. It was highly recommended by the names that are very significant to me. Coetzee says: A gripping story of Sarajevo under siege; Khaled Hosseini claims: Though the setting is the siege of Sarajevo in the 1990s, this gripping novel transcends time and place. It is a universal story, and a testimony to the struggle to find meaning, grace, and humanity, even amid the most unimaginable horrors; Yann Martel picks it for www.whatisstephenharperreading.ca: A grand and powerful novel about how people retain or reclaim their humanity when they are under extreme duress; Kevin Baker puts it simply: A wonderful story, a tribute to the human spirit in the face of insanity; and most important of all, a Canadian author of Serbian origin who published *The Book of Revenge: Blues for Yugoslavia* with Random House Canada in 2006, Dragan Todorovic, unreservedly praises it: For historians, the siege of Sarajevo might seem the appropriate finale of the century that invented world wars, nuclear arms and planet destruction. History is not interested in details, and it will only record the number of dead and the length of the event. That is precisely the reason why Sarajevo should belong to artists and not experts. In this vivid, passionate and generous novel Galloway takes us there, to the very streets of the besieged city. Snipers above us, cameras among us, shards of dreams beneath us, and each wrong step can lead to death or, worse, loss of dignity. Sarajevo in this book is the valley of our lives. However, after having read Doucette's memoir, I had my doubts about how Canadian authors negotiated the differences between Canada and Yugoslavia before I started reading *The Cellist*.

Neither of the authors being familiar to me, I checked their short bios on the inside flap. Fred Doucette joined the Canadian Armed Forces in the late 1960s, served in Cyprus in the 1970s and 1980s, and was deployed to Bosnia in the 1990s, when he was 45. Steven Galloway, born in 1975, teaches creative writing, and has written two novels before his *Cellist: Finnie Walsh*, dealing with Canadian hockey and *Ascension* about a Hungarian Gipsy tight-rope walker living in New York. The references for both authors were promising in terms of intercultural dialogue for they implied involvement with the cultural Other, either a first-hand one in Cyprus or a fictional one with European immigrants in North America. It seemed that the authors were qualified or at least interested enough to interpret or translate the difference between cultures for their Canadian readers.

Since both books have as their setting Sarajevo in Bosnia during the same troubled period of its history, it is fitting that Doucette inserts a short statement by the Canadian Department of National Defence about the „Operation Palladium“, thus informing his readers of the context for his memoir:

Canadian troops first came to the Balkans in February 1992 as part of the United Nations Protection Force (UNPROFOR), which was formed to protect non-combatants during the wars that tore apart the former republic of Yugoslavia. With the signing on December 14, 1995, of the General Framework Agreement for Peace at Paris, after negotiations conducted at Dayton, Ohio, NATO entered Bosnia-Herzegovina with the 60,000-strong Implementation Force (IFOR) to ensure that the belligerent parties complied with its terms.

SFOR [Stabilization Force, as IFOR became known in 1996] is part of a major international effort to help Bosnia-Herzegovina reshape itself as a democratic European nation. The SFOR mission is to deter or respond to violence and, thus, provide the safe and secure environment necessary for the consolidation of peace in Bosnia-Herzegovina, with the goal of promoting a climate in which the peace process can make progress without the presence of NATO forces. Specifically, SFOR troops patrol so people can go about their daily business without fear (VII).

Likewise, Steven Galloway includes a sort of disclaimer before the text of his novel, appropriately saying: „The Sarajevo in this novel is only one small part of the real city and its people, as imagined by the author. This is above all else a work of fiction.“

These two different approaches to the body of their work are quite in line with the genres used. A memoir as a way to record and publish an account of one's public exploits requires, in the case of a soldier, more reference to the historical and political situation in which the author was involved. A Canadian reader probably needs to be informed that Canadian UNPROFOR troops were in the Balkans even before the beginning of the civil conflict in March 1992. After a period of 12 years, Canada's involvement progressed from peace-making to peace-keeping, as researched by Nicholas Gammer. As much as this response of the Canadian government was important for the ethnic segments living in Bosnia, it also marked a shift in Canadian foreign policy, initiated by Mulroney and later attenuated by Chretien. Mulroney redefined international standards on humanitarian intervention while the Chretien government assumed a more cautious policy regarding the legitimacy and effectiveness of humanitarian intervention in the internal affairs of a state. Doucette's involvement in Bosnia coincides with this latter period when he was posted to a United Nations Military Observer team as part of the UNPROFOR. His task officially was to „patrol so people can go about their daily business without fear.“ However, there are many indications in Doucette's memoir that things were not what they seemed. Neither did his mission come up to its task nor was Doucette himself the right soldier for it. The logical question is whether he was qualified at all to write about his experience afterwards and influence his less informed Canadian readers.

Doucette is quite frank about the first issue, the role of his team:

Our tasks at work fell into two categories: survival and spying. On the survival side, we manned our operations centre 24/7 and carried out tasks as water patrol and quest for food, firewood, vehicle fuel and luxuries, including booze and colas. On the official (spying) side, we conducted liaison patrols to the warring factions, patrolling from Sarajevo to Pale (Doucette, 89).

However captivating it may be, Doucette's frankness is still repelling. It reveals that a soldier assigned by Canadian Government to peacekeeping troops publicly admits to the true nature of his task. UNMOS were like spies in uniform, supposedly unbiased and posing no threat to no one (28). Patrolling the area so that civilians could feel protected, the UNMOS soldiers were actually spying on them. They were much more concerned for their own safety and comfort than for the survival of the people afflicted by war. Indeed, there are many instances in the book when Doucette criticises the UN forces or at best passes ironic comments regarding their accomplishments and activities. He believed that the UN bureaucracy failed in Bosnia (37), that they did not protect anyone or anything (131) apart from the green trees round their HQ (41), that they were like eunuchs in a whorehouse (86), that they even brought harm to the civilians. Here is an example dealing with the practice of collecting water:

Sometimes UN people new to the city, or just fucking stupid, would light the crowd with their headlights. Panic would ensue, precious water would be spilled and containers would be lost; but worst, Serb gunners would sometimes punish everyone in the crowd with a few well-placed mortar bombs (Doucette, 93).

The UN was not more efficient with regard to their people: We went through 'Maybe Airlines,' which like all things UN was slow, bureaucratic and run by a bunch of rear-echelon motherfuckers (REMFS) who just loved jerking soldiers around (101). The soldiers themselves were disorderly and at least once beat a fellow soldier to a pulp (54). Yet, worst of all was the 'hidden agenda' (50) that some UN employees had in Bosnia regarding 'the Islamic' aspect of the Bosnian government and army (137), which Doucette discovered reading a document that was not meant for his eyes: As I read the report, I realized there were forces at play in the Balkans under the guise of the UN that were a lot more intricate and subtle than any of us had imagined (138). Instead of its stated aims, such as to stop wars between countries, and to provide a platform for dialogue, the UN was manipulating the public while pursuing its secret goals, and NATO spared no expense in convincing the Serbs that it was time to comply (138), bombing them heavily.

The situation was not much better on a lower scale, within the Canadian troops where Doucette was deployed. There were plenty of petty jealousies and poor leadership in the Canadian Logistics Battalion (29); Our mission? We were hunting for booze (53); when the bombing started, their team leader and his right-hand man were, conveniently (136) out of the city. Sometimes, it is difficult to tell if Doucette is sarcastic or not: In the end, our mission was a gre-

at and surprising success. We got the wood and supplies through the checkpoints at the cost of some UN diesel fuel, cigarettes and some small Canadian maple leaf pins I always carried with me (79). It seems that the UN military observers were really proud to have obtained some wood.

The second issue mentioned above, whether Doucette was the right man for the job, does not leave much room for speculation. It transpires from his words that his is an unstable and troubled personality, prone to avoiding personal responsibility and extremely burdened with fear. He leaves his wife three days after she gives birth to their first child and joins the army. After 30 years of service, he is posted to Sarajevo to which his reaction is sincere self-pity: So lucky Fred, who never wins anything, had the dubious luck of going to Sarajevo (27). His reaction to the war scenes is vomiting, he is pathologically afraid of dogs, he always wishes to be out of Sarajevo but when home on leave he wants to go back. The purpose of his memoir was in fact to show how he developed PTSD, so the text is unevenly divided into the first part that deals with his Bosnian ordeal and the second, shorter part about his successful efforts to cure his syndrome. However, it is possible that his problems only intensified while in Sarajevo:

I knew I could survive my time here, maybe because I had learned to cope with my fears. Although I had many fears, I worked hard to not let them rule me. But there were times early on, alone in my room on the top floor, vulnerable and gripped with fear of the unknown, when I was driven to tears. Lying on the floor as bullets cracked overhead and shells hit nearby, knowing that I was alone, I felt naked, vulnerable to the whims of whoever was blasting away. I had no gun to shoot back with, nowhere to run, no one to talk to (Doucette, 71).

This is a truly touching confession. Yet, is such a person qualified and competent to protect others when he himself feels unsafe and unprotected? Later when he develops PTSD he blames it all on Sarajevo and its shocks, while the only gruesome scene he describes is a severed finger he finds in the street. His major concern is how to get enough food and drink and how to reduce his own exposure to danger, all punctuated by periods of intense fear, almost to the point of paranoia (94). In a most generous approach, one can say that these are personal and controllable problems that need not considerably affect the performance of a soldier. On the other hand, this soldier writes a memoir and in it expresses another side of his personality that may potentially have a most negative effect: ethnic intolerance.

There are numerous instances in Doucette's memoir which testify to his negative feelings towards one side of the ethnic conflict in Bosnia – the Serbian side. It is quite understandable that the world public was much influenced by the incorrect media coverage regarding the war events in the former Yugoslavia, which conditions the public opinion and the emotional responses of individuals. On the other hand, Canada being renowned for its multicultural policy and benevolence towards diversity, its peace-keeping forces are more than expected, pri-

vately and professionally, to practice the ideals the state professes. Mr. Doucette is hopefully only an exception to this rule because the views he expresses are often brazenly unfair and cruel. He says: „On August 30, at 0200, NATO struck and hell rained down on the Serbs, finally” (136). The word „finally” sums up all the prejudices he came to Sarajevo with or developed there, during the six months of his stay. Clearly they were part of his baggage because it took him no time to decide who he would hate:

The streets I was travelling would soon become familiar to me, even though as we moved into the heart of the city I felt totally disoriented. I was a soldier, I had to know where the „enemy” was; I was trained to focus on who the enemy was. After being in the city for a few hours, however, I was identifying with the Bosnians. The Serbs were definitely the „bad guys” here (Doucette, 40).

If he had happened to be on a mission in Mostar, he would have proclaimed the Croats as bad guys since they were shelling the city for nine months¹ and likewise, if he had been deployed in the Bosnian village of Jelacici he could have blamed the Bosniaks for the massacre of innocent Serbian civilians. The problem is that he makes uninformed conclusions and libels a whole nation, assigning the phrase „the Dark Side” (51) to the Republic of Srpska, one of the three political entities of Bosnia-Herzegovina. He is prejudiced against all Serbian soldiers, hating each one of them for alleged crimes: „These guys were just fucking animalistic cowards. Every time I met a Serb at a checkpoint, I could not help but think, how many people did you rape? How many did you shoot in the back?” (85). Doucette makes generalisations which startlingly denigrate the Serbian ethnicity: „It was not difficult to pick sides. When it came to morals, the Serbs had none” (86). He openly states his animosity: „I loathed them and the terror they brought on the city and its people, which would in a short time include me” (104). When he travels through an equally war-torn but Serbian area of Bosnia and sees hungry people pleading for packets of food, he ignores them and says: „None were given” (105). Obviously, it does not matter much whether he meets civilians or soldiers, his hate is targeted at the ethnic identity of these people and his help denied, although he readily accuses the Serbian soldiers for indiscriminate shooting: „This was an ethnic war, so it didn’t matter whether civilians or soldiers were hit” (87). The stereotypes he resorts to belong to grotesque cartoons rather than the reality: „AI were quite menacing in their own way, always brandishing guns and usually pissed to some extent” (112). The

¹ Later on, when he indeed passes by Mostar and refuses to visit it out of fear, he makes this comment: „It had been pummed into an uneasy submission, a stand-off between, oddly enough, the Bosnians and Croats” (102). Doucette is clearly ignorant of the fact that Bosnia and Herzegovina has historically been a multi-ethnic area. In 1990, its population included approximately 43% of Bosniaks, 31% of Serbs, and 17% of Croats (Wikipedia). Being preconditioned to think of Serbs as the only criminal side in this war, he is not aware of the tensions that have existed between the other two ethnicities, the Croats and Bosniaks.

Serbs are accused for all the atrocities in Sarajevo even when the evidence was not found, just like in the case of the infamous Merkale bombing, when the RUNMO reports (all of them) said *řorigin unknown.ř* However, NATO said it was the Serbs, and I agree with them. Doucette condemns and seems ready to punish: „We felt good every time we heard an impact *Ř* it was pay-back time, *Ř* he revengefully says about NATO strikes. „It felt great knowing that the Serbs were on the receiving end as I watched an aircraft peel off and dive and release its bombs. I yelled, *řTake that, you fucking bastards,ř* not giving a thought as to who would suffer *Ř* (139).

There are many more examples of prejudice, narrow-mindedness and intolerance on the part of Doucette. Explaining his attitude is easier than justifying it though Doucette makes a few attempts at that, as when he says:

Being always in the city and living with the constant threat from the Serbs, I had lost most of my objectivity and impartiality. It was for me a simple fact that regardless of the propaganda, the Serbs were the oppressors and in almost all cases the Bosnians (Muslims) were the victims. So it felt good to watch the payback. I remember taking some pleasure from the rainy nights, when I imagined the Serbs in their trenches, wet and miserable. There was nothing intellectual about my views; it was good vs. evil, victim and victimizer. Fuck the politics of it all (Doucette, 139).

Such a simplistic view may be proper for a career soldier, but again having experiences and opinions and making them public are different things. Doucette did not have much objectivity to start with, he pronounces unqualified judgement on one ethnicity and he inhumanly enjoys in human misery. His oversimplifications will not contribute to the better understanding of the situation which his book was supposed to promote. The effect may be the opposite. The readers as ignorant as he is, or slightly biased against the Serbs, or simply the readers who trust a written word may be deluded into believing that what Doucette says is truthful. With all the maps at the beginning of the text, the photographs in the middle, and the dates of significant negotiations referred to, this book was designed to be a document whose veracity should not be questioned, but whose capacity to negotiate the difference has to be scrutinised.

A memoir against a novel. *The Cellist of Sarajevo* is a fiction based on a true event. The setting is Sarajevo in 1992 when, after 22 people had been killed waiting in line for bread, a cellist decided to play Albinoni's *Adagio* once a day for 22 days for each of the victims, sitting in the hollow where the mortar fell. The novel as a fictional prose narrative does not pertain to factual truth and judging by Mr. Smilović's reaction, who was the cellist in question, things did not happen as they were represented in the novel. However, the author in his afterward admits that he was only inspired by the event not that he wanted to recreate it. The truth of art does not have to coincide with the historical facts, it is always universal, dealing with human dignity and the art of living.

The truth about the siege of Sarajevo is in the novel represented through the lives of three persons: Arrow, a female sniper most likely Muslim; Dragan,

an older citizen almost certainly Serbian; and Kenan, a young family man, definitely Muslim. They are all caught in a mesh of the tragic events: in the city without water, electricity, food and fuel supply, they struggle to survive. Doucette also describes that:

The city was wrecked. No water, sewage, electricity, food, gas – it was all gone. The people were visibly beaten. Three and a half years under siege had left them hollow shells of themselves. Their eyes were vacant. I soon found that behind those eyes were images of the past, a good life of family, friends and prosperity. But now there was only fear in a city whose inhabitants played a deadly game of Russian roulette just to survive from day to day. Garbage, wrecked vehicles, fire, smoke and dirt were everywhere (Doucette, 39).

The three protagonists of the *Cellist* witness terrible scenes of innocent civilians being hit by invisible snipers, they watch the devastation of the beautiful city by mortar bombs, they suffer at the sight of their own children deprived of normalcy. Having chosen to write about this, Galloway shows his sympathy for the victims, neither idealising them nor denouncing the victimisers. If there is a game of Good vs. Evil as Doucette claims, then it is most important when it takes place within each individual's mind.

Kenan is terribly confused by the war. He feels incompetent to provide for his family, and his daily task, to bring water from a far away tap is a hellish ordeal, not only because of the real danger of moving in a besieged city but also because of his inexplicable inner fears. „He's afraid of dying,“ the narrator explains to the reader, and adds after a few lines „And as afraid as he is of dying, he's more afraid of killing“ (Galloway, 51). The implication is probably that Kenan understands how easy it is to become prey to base instincts and become a murderer. Further, it means he knows not all those who shoot at them should be automatically classified as terrorists (Doucette, 50), monsters, animals, which are the terms for the Serbs used by Doucette. Despite the psychological ravishing Kenan experiences, he is sensitive enough to notice that „there are dead among the living, and they will be here long after this madness ends“ (Galloway, 215). This testifies to his sanity and sensitivity, not only to dehumanisation but also to cultural devastation, as when he passes by the ruins of the once beautiful Sarajevo library (Galloway, 112). Kenan's altruism is severely tested by the author who makes him experience one of the shellings at the water supplies where innocent people got killed, wounded, mutilated, and one man lost his senses with his dog. A tribute to human capacity for moral victory over his self-preservation instincts is Kenan's persistence to bring water to an unkind neighbour though he undergoes crisis of charity almost every day. Galloway seems to know these inner battles and moral dilemmas that tear hearts of sensitive people, be they on this or on that, „dark side“ (Doucette, 59).

Dragan, the other male character of *The Cellist* is another morally sensitive person. His was a mixed marriage, so common in Bosnia, but he is alone in the city because his wife and son have been taken to Italy as refugees. Dragan's daily task, just like Kenan's to bring water, is to bring bread for his sister's fa-

mily with whom he is now living, his apartment being turned into a black hole by a mortar. On one of these ritual journeys through the dangerous city he meets an old friend, Emina, a Muslim married to a Serb. She gave herself a task to deliver some expired pills to a needy unknown person since that was a way the citizens organised self-help in the city without medical supplies. Dragan is 65 and largely disappointed in life which brought him to the point of envying a dog who at least had a purpose. He had the experience of being conscripted to the defenders' army against his will and after his release he got apathetic: 'Dragan stopped distinguishing the streets of the city from those trenches, didn't care whether it was the men on the hills who were shooting or the defenders. It made no difference to him' (180). He understands that evil is on the both sides, that there is Doucette's 'dark side' in every man. He gradually develops a philosophy of personal responsibility, though he also goes through a serious crisis. When Emina got hit trying to cross the sniper alley, he could not move to help her. His self-preservation instincts were stronger than his compassion so he stood frozen and watched a young man pull her back to safety. But later, when his moral sense is restored, he pulls a dead man out of the street, covers him and puts his hat beside him, although he becomes a visible target and the bullets barely miss him. 'Good, he thinks. I will not live in a city where dead bodies lie abandoned in the streets' (236). He understands that responsibility is mutual and that a victim should never accept the role of the victim since then he complies with the victimiser. He draws a conclusion about the whole city: 'If this city is to die, it won't be because of the men on the hills, it will be because of the people in the valley. When they are content to live with death, to become what the men on the hills want them to be, then Sarajevo will die' (238).

Dragan is actually referring to human dignity which was threatened by the inhuman life conditions in the city. Having dead bodies lying around, ignoring those you could help, running across the street to escape the bullets are the situations which require making decisions. So he shelters the body, delivers the medicine and slowly walks across the street as a sign of his human dignity, as a proof that he is still alive. Doucette as a UN soldier refuses to give some food packets to the hungry people only because they are Serbs, and he therefore falls into the category of the 'dead among the living'. Galloway does not make an unfair distinction between the besiegers and the defenders. Through Dragan he pleads for some more goodness and innocence on both sides: 'He wonders what would have happened if the men on the hills and the men in the city had in their hearts a tiny fraction of the benevolence felt for and known by a small child' (129).

The third character in *The Cellist of Sarajevo* seems to be furthest from the ideals of sympathetic understanding and personal responsibility Galloway professes through the male protagonists. She is a gifted young female sniper who puts her talents in the service of the defenders. Her task is to shoot back at the snipers on the hills round Sarajevo, and she professionally and with commitment performs it. Although she hates the enemy utterly, her rule is to kill only

soldiers, not civilians. That is how she wants to be different from the besiegers who shoot randomly at the defenders, civilians or UN observers. On the other hand, she knows it makes no difference to the people (Galloway, 146). As long as the bullets fly around, she herself feels like she is living in a grave (142), as does everybody else. She refuses to live in a grave so her decision to kill is part of her effort to be responsible for the quality of her own life, which in her opinion absolves her crime. This is in contradiction to Doucette who never represented a Sarajevan as a cold-blooded professional, capable of deliberate murder. His philosophy is similar to the views of Arrow's boss, Colonel Karaman: 'There is us and there is them. Everyone, and I mean everyone, falls into one of these two groups' (Galloway, 202). It is beyond any doubt that *rusi* means good, and *rtimri* means evil. The reader of *The Cellist*, though, does not get such a clear picture of the female sniper and she herself begins to change when a special task is given her. She is supposed to protect a cellist playing in the open in memory of the innocent victims. The sound of music and the scene of girls laying flowers in front of the cellist triggers a moral dilemma in her:

Do they hate the men on the hills as much as she does? Do they hate them for being murderous bastards, killers without remorse? She hopes not. That's too easy. If they hate the men on the hills, then they are forced to hate her too. She kills just the same as they do (Galloway, 109).

Explaining the difference is not easy and she kills the counter-sniper, with regret, but then refuses her next task, to shoot indiscriminately by order. The questions of morality trouble her, causing confusion:

Does she think she is good because she kills bad men? Is she? Does it matter why she kills them?... She kills them because she hates them. Does the fact that she has good reason to hate them absolve her? A month ago she would have answered yes to this question. Now she wonders who decides what is a good reason and what isn't (Galloway, 190).

The twisted morality of the answer 'Their deaths saved lives' (225) is in line with the reason to shoot civilians: 'It doesn't matter. He's one of them. They are his sons, he is their father, or grandfather, or uncle... They are rabid animals. Killing them does the world a favour' (225). Again, the definition of *rtimri* refers to what they are, not what they did (151). In other words, the idea of *rtimri* as a group, their ethnicity, is a reason good enough to kill. If the young woman had continued to kill, she would have adopted this hate-philosophy which originally did not motivate her, and become like Doucette himself: a blind ignorant hater. She is executed for her disobedience by her own fellow-soldiers but that was the only way to preserve her moral integrity. She finally understood that to be fully responsible as a person she did not have to shoot but to protect her spiritual freedom, the freedom of choice: 'Whether they are on the hills or in the city, no one will tell her who to hate' (257). It seems that Doucette did not have this capacity to make informed choices but simply accepted the ethnic prejudices and generalisations without any thought.

That this wisdom is worth dying for Galloway shows masterfully at the end of the novel when the girl whispers her own name. Known as Arrow to everybody, she got alienated from her true joyful self which understood that life is wondrous and sacred (14). Therefore she drifted from her own essence, symbolised by the etymology of her name, Alisa (Alice), as: truth, noble, sweet, into a weapon of destruction, an arrow. She is morally reintegrated not only when she refuses orders and asserts her free will but ultimately when she chooses when and how to die.

The three lives imagined by Galloway intersect in his story many times as one narrative interrupts another in random order. However, the focal point is obviously the cellist since all of them are drawn to him and they all contemplate his strange act. Kenan first thinks that it is *a pointless exercise in futility* (209) because playing music in the street cannot accomplish anything. *It wouldn't bring anyone back from the dead, wouldn't feed anyone, wouldn't replace one brick* (209). Yet, the music overwhelms him and then he understands what it can achieve: it helps him envision the bright future of normal life that brings hope. So he brings water to his unkind neighbour, even though she is of different ethnic origin.

Dragan comes to a different conclusion: *Maybe he's playing for himself... Maybe it's all he knows how to do, and he's not doing it to make something happen* (126). His idea is that the cellist wants to stop things from getting worse by making people think not only of the reasons he is playing for but also of the reasons they are doing things for. So Dragan does what he can, he gives some dignity to the dead body and prevents a moral worsening by greeting an unknown passer-by.

Arrow fights her emotions aroused by the sound of the music for many days. Having adopted her military and revengeful identity, she will not allow herself to crack and cry. But on the last day, she opens up to music and comes to a conclusion: *The men on the hills, the men in the city, herself, none of them had the right to do the things they'd done... No grief or rage or noble act could undo it* (253). Arrow understands that her guilt cannot be absolved by anything, that her hatred cannot be justified, and only then does she become Alisa: *The music demanded that she remember this, that she know to a certainty that the world still held the capacity for goodness* (255).

The cellist has the role that Doucette believes NATO bombs had: to turn the collective consciousness of the world towards Bosnia (EC, 138). However, being terribly biased, Doucette overlooks the most glaring facts. The capacity for goodness does not depend on ethnicity, politics or religion. The irony of his case is that he was received by a Bosnian family whose mother he got to love truly for her generosity, kindness and care, although she was a Serb. He hates all the Serbs and whenever he hears a shot, he repeats *'Serb gunner'* having no idea who is shooting, but he enjoys the company of his adoptive family, eats and drinks with them, and longs to meet them again. His appalling ignorance relates not only to the history of Bosnia but to his own Quebec: *And everyone*

who spoke about Quebec and Canada could not understand why someone would want to split from Canada. What are the reasons? I was always at a loss to explain why, because I honestly did not know the answer (EC, 41). At 45 he should have been better informed of the historic tensions underpinning the evolution of his country. His prejudices are so wide-spread that he is surprised at himself for becoming good friends with a Russian, as if the fact the man comes from the once-communist Russia immediately disqualifies him. At the end of his memoir, similar to the protagonists of *The Cellist*, he makes a conclusion: With my experiences as a soldier behind me now, I realize that life is short and that you have to make the best of each day (219). However, he falls short of this wisdom because he shows that he is not capable of moral growth. Doucette complains of the Canadian government which presumably discards its soldiers like empty casings to disappear into dust (214). This simile strikes me as appropriate because Doucette appears to have been such an empty casing from the very beginning.

On the other hand, Galloway makes sure that he never mentions the ethnic identity of his characters. Although the whole world knows there were Serb gunners round Sarajevo, he repeatedly calls them the men on the hills without naming them the Serb gunners as Doucette does. This shows his broad-mindedness and understanding which will do a much better service to the goal of managing diversity. Steven Galloway also carefully chooses his characters who come from mixed marriages, who live in mixed neighbourhoods and have friends of different ethnicities which is indicated only by their names. Regardless of the existentially most dangerous period they have to live through, they show a remarkable degree of tolerance towards the Other, which Doucette does not, and try to negotiate the differences despite the negative emotional charge. It is my impression that a Canadian reader will get a much better picture of the complexity of inter-ethnic relationships in Bosnia from the novel *The Cellist of Sarajevo* than from the memoir *Empty Casing*.

Going back to Homi Bhabha and his view that the articulation of cultural differences has to deal with what can't be translated, the two books appear to be attempts at cultural translation. The need to identify, to interpret, to historicize is in my opinion the reason why literature as a phenomenon persists. It translates cultures in the figurative sense which gives it a very important ethical role. As Bhabha says further in the interview: „We have begun to see the whole place of visibility, morality, and affectivity in writing -- writing's bodily, corporeal attributes, writing or language as part of the unconscious, writing as part of temporal deferral, writing as part of social identification, writing, rhetoric, and narrative as the bases of ethical judgment (Bhabha, 81). Therefore, literature helps us form opinions and assume attitudes regarding relevant questions by offering us alternative existential models.

Canada is not Yugoslavia, but the unbiased experience of a political expert shows striking similarities which leave the future of Canada uncertain. Mihailo Crnobrnja warns that the amplification of differences between provinces

in Canada opens the whole political process to dangerous and not wholly predictable outcomes, as in the former Yugoslavia despite the idea of brotherhood and unity. Then, he sees a second similarity in what has aptly been called the 'politics of intransigence'. Not only are the real differences amplified and blown out of proportion, but political positions taken and based on these differences tend to be too firm, sometimes even arrogant (Crnobrnja). The third similarity is in the multi-ethnic make-up of constituencies. It seems that unilateral secession of any province in Canada will not be acceptable to all, which could cause a war just like in Yugoslavia. Further, the belief that Canada is a civilised country in which nothing like that could ever happen is not grounded because ethnic hostilities in Yugoslavia were generated by people like Milosevic (formerly a respected banker) and Tudjman (a general and a historian). Their ideological platforms were developed by scores of eminent intellectuals belonging to the two respective Academies of Science and Arts, of Serbia and Croatia. Finally, Crnobrnja blows up the myth of democracy as well, because the will of the majority as the basis of democracy may be respected, but the only question is which majority: majority of Canadians, or majority of the Quebecers?

In view of all this, it is important what type of narrative is offered to a Canadian reader. A published book is a way of addressing the world with truth, just as Smailovic did with his music. A person should do what he can, Galloway seems to be saying to his reader, and Robert Fulghum on his part fully endorses this philosophy:

Never, ever, regret or apologize for believing that when one man or one woman decides to risk addressing the world with truth, the world may stop what it is doing and hear. There is too much evidence to the contrary. When we cease believing this, the music will surely stop. The myth of the impossible dream is more powerful than all the facts of history. In my imagination, I lay flowers at the statue memorialising Vedran Smailovic – a monument that has not yet been built, but may be (Fulghum, 228).

Assuming individual responsibility by writing in order to negotiate the difference in the case of the two books discussed here proves that the author of a fictional novel is a much more reliable authority than the career soldier who in his memoir failed to work out a desirable intercultural dialogue.

Literature

- Bhabha, Homi. 'Translator translated.' (interview with cultural theorist Homi Bhabha) by W.J.T. Mitchell. *Artforum* v.33, n.7 (March, 1995): 80-84.
- Crnobrnja, Mihailo. 'Windows on Westmount: COULD IT HAPPEN HERE?' Retrieved from: <http://www.wednesday-night.com/que-yugo2.htm> Updated Oct 4, 1997. Web. 13 April 2009.
- Doucette, Fred. 2008. *Empty Casing: A Soldier's Memoir of Sarajevo Under Siege*. Vancouver: Douglas & McIntyre.

- Herman, Harry V. *Ethnic Conflicts in Canada and Former Yugoslavia*. Retrieved from:
<http://www3.sympatico.ca/creativeearth/canyug.html>. Web. 16 February 2009.
- Fulghum, Robert. 1995: *Maybe (Maybe Not: Second Thoughts from a Secret Life)*. New York: Ivy Books.
- Galloway, Stephen. 2008: *The Cellist of Sarajevo*. Toronto: Alfred A. Knopf Canada.
- Gammer, Nicholas. 2003: *From Peacekeeping to Peacemaking: Canada's Response to the Yugoslav Crisis*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Todorovic, Dragan. 2006: *The Book of Revenge - A Blues for Yugoslavia*. Toronto: Random House Canada.

Весна А. Лопичић

ДВЕ ВЕРЗИЈЕ РАТА У БОСНИ: РОМАН НАСУПРОТ МЕМОАРИМА

Резиме

Канадске миротворне снаге су у Босни провеле 12 година, што је довело до великог пораста броја текстова који се баве различитим аспектима рата и његовим последицама. „Сарајевски виолиниста“ Стевана Галовеја је роман, док је Фред Дусет написао „Празну чауру“, мемоаре војника о Сарајеву под опсадом. Овај рад има за циљ да упореди и супротстави ова два жанра, роман и мемоаре, односно две верзије друге, југословенске реалности, те да представи њихов могући утицај на читаоца у Канади, као и његову способност да се бави међукултурним дијалогом кроз књижевност.

ПРОБЛЕМИ С КОНГРУЕНЦИЈОМ У ЈЕЗИКУ НОВИНА

Апстракт: У раду¹ се са структурно-семантичког и нормативног становишта анализирају конгруенцијска правила савременог српског стандардног језика, и то с обзиром на типове њихових изневјеравања у новинарском (под)стилу. Освјетљавају се како модели синтаксичких конструкција у којима се крше конгруенцијска правила, али и разлози тих изневјеравања. Анализа се проводи на врло богатом корпусу примјера ексцерпираних из различитих дневних и недељних новина.

Кључне ријечи: конгруенција, главни бројеви, двојина, број(ев)не именице, субјекат, предикат, партитивна синтагма.

Конгруенција се обично дефинише као слагање међусобно повезаних дијелова реченице. То је термин који се користи „да се означи формалан однос између елемената, у коме облик једне речи изискује одговарајући облик друге речи” (Кристал 1988: 238). Правила конгруенције у српском језику доста су бројна и разноврсна, па су због тога и у граматикама поглавља о конгруенцији по правилу доста обимна (уп. нпр. Стевановић 1991: 119-152; Станојчић, Поповић 1992: 285-292; Станојчић 2010: 298-305). Уз то, разноврсност и бројност правила готово да имплицира и недоследност њихове примјене у пракси. Посебно у новинарском језику као најиновативнијем у сваком, па сљедствено томе и у погледу огрешења о правила конгруенције. На нека од тих огрешења, по правилу она најчешћа, доста обимна србистичка нормативистичка литература савјетничког типа већ је скретала пажњу (уп. нпр. Лалевић 1980:1006-1011; Фекете 1996: 139-140; Клајн 2008: 29, 195, 229; Стијовић 2009:132-134; Стијовић 2010: 5).

Конгруенцијска огрешења у новинарском језику захватају, међутим, много већи и разноврснији број случајева не само од оних што их билежи нормативистичка литература, него и од оних што их подразумевају у граматикама експлицирана правила конгруенције. Због тога ћемо у овоме раду, на основу великог броја примјера (близу 1000) из језика новина², указати на типове огрешења о конгруенцијска правила српског језика. Указујући на огрешења, у раду ћемо заправо указивати на правила кон-

* mkovacevic31@gmail.com

¹ Рад је написан у оквиру пројекта *Језичка култура у језику медија*, који финансира Министарство за науку Републике Српске

² Списак новина из којих су ексцерпирани примјери дат је у *Изворима* на крају рада.

груенције у српском језику. Јер свака нестандартна (некњижевна) форма своју нестандартност исказује у односу на опозитну стандардну (књижевну) форму. Из тих ћемо разлога при навођењу примјера увијек уз изворну реализовану некњижевнојезичку форму конгруенције у загради са стрелицом давати и нормативно антонимну, тј. стандарднојезички исправну, конгруенцијску форму конструкције. На тај начин издвајање типова огрешења подразумијева својеврсну систематизацију правила различитих типова конгруенције у савременом српском језику. У разврставању огрешења о конгруенцијска правила кренућемо од оних најраспрострањенијих, при чему ћемо при њиховој анализи увијек исцрпљивати све подтипове конгруенцијских одступања обједињене структурним типом конструкције као класификационим критеријумом.

Од свих синтаксичких конструкција несумњиво су $\dot{R}$ с обзиром на критеријум огрешења о конгруенцију $\dot{R}$ „најизазовније $\dot{R}$, ако ни због чега другог, онда због фреквенције $\dot{R}$ падежне конструкције с главним бројевима као конституентима конгруенцијске конструкције. А управо на њих је нормативистичка литература најчешће, а неријетко и искључиво, указивала кад се освртала на проблем „непоштовања $\dot{R}$ конгруенције. Та одступања од конгруенције у конструкцијама с бројевима нису, међутим, једнообразна, нису сводљива на изневјеравање само једнога правила, него се унутар падежних конструкција с бројевима $\dot{R}$ узимајући за критеријум међуоднос „типа $\dot{R}$ брђа и „типа $\dot{R}$ падежа $\dot{R}$ могу издвојити различите (пот)категорије конгруенцијских огрешења.

Кренућемо од конструкција с главним промјењивим бројевима, тј. с бројевима од један до пет. У конструкцијама са свим тим бројевима сусрећу се, истина не подједнако ни уобичајена а ни честа, огрешења о конгруенцијска правила српскога језика. Најприје ћемо се позабавити анализом проблема конгруенције у конструкцијама с бројем *један*, и то првенствено зато што је то први главни број, мада су проблеми с конгруенцијом кудикамо израженији у синтагмама с осталим главним промјењивим бројевима, тј. с бројевима од два до четири. До огрешења у конгруенцији никада, међутим, не долази у синтагмама са самим бројем *један*, него у синтагмама у којима је број један посљедњи у структури сложеног (вишечланог, вишецифарског) броја. Правило је да се „уз бројеве са *један* на крају, именица и глагол употребљавају у једини $\dot{R}$ (Клајн 2008: 29), односно да су „у конструкцији с бројем један, као и бројевима који се завршавају на *један* (21, 101 и сл.) $\dot{R}$ и атрибут и именица обавезно у једини $\dot{R}$ (СТИЈОВИЋ 2009: 132). То правило се, међутим, у новинарском језику често изневјерава, тако да се умјесто једине $\dot{R}$ вјероватно под утиском множинског значења цјелине сложеног броја $\dot{R}$ често реализује множински облик именице уз вишечлани број с бројем један у позицији јединице, као нпр.:

Мадриђани богатији за 21 милиона [$\rightarrow$ 21 милион] евра (Блиц, 17. 7. 2005, 25: наднаслов); У Београду, који има укупно 622.191 станова [$\rightarrow$

622. 191 стан] ... (Вечерње новости, 20. 7. 2005, 10); Леброн бројао до 51 поена! [→ 51 поен] (Вечерње новости, 17. 1. 2008, 44: наслов) и сл.

Будући да се број *један* слаже с именицом уз коју стоји у роду, броју и падежу, и предикат (уколико разликује род) мора конгруирати у роду с датом именицом ако је она субјекат реченице. У новинарском језику, међутим, покаткад долази до неподударности у роду предиката и именице употријебљене уз број *један*. До тога по правилу долази због тога што новинар врши конгруенцију са почетним дијелом сложеног броја (са десетицом, стотицом или хиљадом), а не, како би требало, са бројем *један* као завршетком сложеног броја, као нпр.:

...значи да је од 581. 663 из 1991. *остала* [→ *остао*] само 201.631 Србин 2001. (Балкан, 218, 5. 1. 2004, 5); Првог дана до 11 часова у наш Инфо центар *јавило се* [→ *јавио се*] 7.871 грађанин (Курир, 29. 1. 2008, 7); У Београду ... привремено је *ненастањено* [→ *ненастањен*] 49. 671 стан. (Вечерње новости, 20. 7. 2005, 10); и сл.

У новинарском језику неупоредиво се, међутим, чешће изневјерава конгруенција броја у конструкцијама с главним бројевима од *два* до *четири*. Посматрано синхронијски, на основу употребе у данашњем савременом српском језику, треба диференцирати конструкције с бројевима *два*, *три* и *четири* у мушком и средњем роду, с једне стране, и у женском роду, с друге стране.

Уз главне бројеве *два* (*оба*), *три* и *четири* именице мушког и средњег рода долазе у облику некадашње двојине, који је подударан данашњем облику генитива јединине. А кад синтагме са бројевима *два*, *три* и *четири* у мушком и средњем роду долазе у функцији субјекта, предикат се (ако разликује род) са њима по правилу слаже у облику двојина, који је подударан с данашњим обликом *трећег лица множине средњег рода*. У новинарском језику, међутим, неријетко се изневјеравају оба ова конгруенцијска правила, тако да се уз бројеве *два*, *три* и *четири* умјесто у једнини именице мушког и средњег рода реализују у облику генитива множине, а предикат се, умјесто у множини, остварује у једнини средњег рода. Најприје наводимо примјере у којима је изневјерено само једно од датих конгруенцијских правила:

а с обзиром на то да су око *два метара* [→ *метра*] дугачке, оне представљају непробојне тврђаве (Блиц, 31. 12. 2006. Р 2. 1. 2007, Н 56); *Заплењено* [→ *Заплењена*] *три килограма* хероина (Прес, 21. 2. 2007, 10: наслов); Чанковом ЛСВ *припало је* [→ *припала су*] *четири* од 15 *мандата* (Вечерње новости, 8. 2. 2007, 4); *Остало је* [→ *Остала су*] још *два месеца* да се изабере Влада. (Вечерње новости, 17. 3. 2007, 3); Против избора је *гласало* [→ *су гласала*] *три одборника*. (Курир, 18. 6. 2008, 4); ...а *два војника* армије Нагорно-Карабаха је *рањено* [→ *су рањена*]. (Вечерње новости, 6. 3. 2008, 19); За сваку тему *предвиђено је* [→ *предвиђена су*] *по три минута* и још минут за реплику. (Политика, 30. 1. 2008, 47); Саобраћајна незгода ... у којој је *учествовало* [→ *су учествовала*] *три возила*,

однела је четири млада живота. (Политика, 34358, 4. 7. 2009, 9); За извештај је гласало [→ су гласала] три члана, два издвојила мишљење, један није ни дошао. (Борба, 13. 5. 2004, 1: поднаслов); Нашу земљу на Бијеналу је заступало [→ су заступала] четири сликара наивца. (Блиц, 5. 8. 2004, 13: поднаслов); Како је заплењено [→ су заплењена] три милиона евра од Бугара (Куир, 8. 9. 2004, 10: наслов); и сл.

Уз сложене бројеве (од двадесет па надаље) у којима су *два*, *три* или *четири* на позицији јединице именице мушког и средњег рода долазе у истим падежним облицима као и уз главне бројеве *два* (*оба*), *три* и *четири*, тј. долазе у облику подударном генитиву јединице. А кад синтагме с таквим бројевима с именицама у мушком и средњем роду долазе у функцији субјекта, предикат се (ако разликује род) са њима по правилу слаже у *трећем лицу множине средњег рода*. У новинарском језику уз сложене бројеве чије су последње цифре *два*, *три* или *четири* неупоредиво чешће долази до огрешења о правила конгруенције у категорији броја (јединице и множине) неголи у синтагмама у којима се јединице из ових сложених бројева реализују самостално. Међу примјерима што их наводимо има оних у којима је изневјерено само једно од датих конгруенцијских правила, али ништа малобројнији нису ни они у којима се истовремено крше оба конгруенцијска правила. Због тога све примјере с огрешењима о једном или о оба конгруенцијска правила уз бројеве *два*, *три* и *четири* у позицији јединица у сложеним бројевима наводимо заједно:

Имамо 34 носиоца [→ носиоца] „Вукове дипломе” (Политика, 5. 7. 2008, 8); У Београду је [→ су] на квалификациони испит из матерњег језика *изашло* [→ *изашла*] 132 ученика (Куир, 25. 6. 2003, 6); Позитивно је решено [→ су решена] 334 захтева (Блиц, 18. 2. 2004, 16); Општини Чукарица достављено је [→ достављена су] 18. 533 захтева (Блиц, 18. 2. 2004, 16); Заплењено [→ Заплењена] 124 килограма хашиша (Политика, 5. 6. 2004, А2: наслов); Најмање интересовање било је за Приштински универзитет, где је [→ су] за 1.020 места *конкурисало* [→ *конкурисала*] 272 кандидата (Вечерње новости, 12. 9. 2004, 7); Празних клупа биће и на економији, где је [→ су] за 310 места документа *предало* [→ *предала*] 62 [кандидата]. (Вечерње новости, 12. 9. 2004, 7); У Јабланичком округу се [→ су се] на последњем попису као Роми *изјаснило* [→ *изјаснила*] 9.902 лица. (Политика, 14. 3. 2005, 18); На бирачком месту број 15 евидентирано је да су гласала 773 бирача, а *пронађено је* [→ *пронађена су*] 774 листића. (Вечерње новости, 7. 10. 2004, 6); Током трајања Титовог режима због националистичких испада *ухапшено је* [→ *ухапшена су*] 3423 човека. (Блиц, 22. 11. 2004, 18: поднаслов); За викенд на нашем ортопедском одељењу било је 448 прегледа, од чега је [→ су] 24 пацијента *задржано* [→ *задржана*] на лечењу (Куир, 8. 2. 2005, 9); Од 450 регрута, *јавило се* [→ *јавила су се*] њих 32 (Куир, 11. 6. 2005, 2: наслов); У сребреничкој општини 24 села је *сравњено* [→ *сравњена*] до темелја. (Политика, 2. 7. 2005, 2); *Погинуло* [→ *Погинуле*] 103 особе (Блиц, 11. 12. 2005, 13:

наслов); ...укупно је *стигло* [→ *су стигла*] 22 632 гласа (НИН, 12. 1. 2006, 5); ...до сада је *саслушано* [→ *су саслушана*] 54 сведока одбране (Блиц, 14. 3. 2006, 18); На згаришта својих кућа у Осојану пре три године *дошло је* [→ *дошла су*] 53 Србина, сада их има 350. (Куир, 10. 8. 2004, 6: поднаслов); Најмање пријављених било је на ... Агрономском факултету, где је *конкурисало* [→ *су конкурисала*] 24 кандидата. (Вечерње новости, 22. 6. 2006, 7); У истраживању у којем је *суделовало* [→ *су суделовала*] 33 млада пара установљена је видљива веза између мушкараца везаних за своје мајке и задовољства партнерке њиховим односима (Политика, 6^Р7. 1. 2007, 33); Против је *било* [→ *су била*] 24 посланика. (Вечерње новости, 1. 12. 2009, 2); Прошле године у предтакмичењу *учествовало* [→ *учествовала*] 2. 134 кандидата (Правда, 21. 6. 2007, 11); *Вакцинисано је* [→ *Вакцинисана су*] 164. 043 становника (Вечерње новости, 26. 1. 2010, 5); За 160 места на стоматологији *пријавило се* [→ *пријавила су се*] 202 кандидата (Вечерње новости, 26. 6. 2008, 5); 184 запослена *узело је* [→ *узела су*] отпремнине прошле године (Блиц, 14. 11. 2010, 8); *Уплаћено* [→ *Уплаћена*] 183 милиона (Вечерње новости, 16. 11. 2010, 10: наслов); На рачун Управе трезора ... до јуче је [→ *су*] укупно *прстигло* [→ *прстигла*] 183 милиона динара (Вечерње новости, 16. 11. 2010, 10); У Штрпцу је *гласало* [→ *су гласала*] 22 расељена лица. ...у централној Србији и Црној Гори на изборима за посланике Скупштине Косова *гласало је* [→ *гласала су*] 523 расељена лица. (Куир, 456, 25. 10. 2004, 2); Саобраћајна незгода ... у којој је *учествовало* [→ *су учествовала*] три возила, однела је четири млада живота. (Политика, 4. 7. 2009, 9); ...а у нашем акваторијуму који је један од највећих у Србији *усидрено је* [→ *усидрена су*] 293 чамца. (Политика, 5. 7. 2008, 44); Учесће у раду скупа *узело је* [→ *узела су*] 22 учника (НИН, 29. 5. 2008, 8); и сл.

Ако предикат у свом саставу нема глаголски придјев, он не разликује род, па се такав предикат уз субјекатске синтагме са бројевима *два*, *три*, *четири* који су уз именице мушког или средњег рода употребљени самостално или у позицији јединице сложеног броја *мора реализовати у трећем лицу множине*. У новинарском језику, међутим, нису ријетки случајеви огрешења о наведено правило, тако да се умјесто трећег лица множине сусреће треће лице једнине, као нпр.:

Кроз Васину улицу...на сат времена *прође* [→ *прођу*] чак 84 тролејбуса (Блиц, 25. 1. 2005, Б1); 54 полицајца *брине* [→ *брину*] о ученицима у 60 школа (Вечерње новости, 3. 8. 2005, 22); У подземној гаражи од 2 000 метара квадратних моћи ће *да се паркира* [→ *да се паркирају*] 64 возила (Вечерње новости, 22. 8. 2006, 22); Јелену *дели* [→ *деле*] два корака од испуњења сна (Блиц, 27. 7. 2008, 44^Р45: наслов); Звезду *мучи* [→ *муче*] 4 милиона евра (Вечерње новости, 3. 8. 2010, 48: наслов); ...до титуле је [→ *су*] још *два* сусрета (Правда, 8. 6. 2007, 31); Њему је [→ *су*] 64 лета (Прес, 5. 3. 2006, 5); ...док је [→ *су*] Надалу само 23 лета (Вечерње новости, 4. 5. 2010, 45); Од тога је [→ *су*] 23 професора са правних факултета

(Вечерње новости, 18. 8. 2007, 18); Сада је [→ су] два сата после поноћи (Куир, 2. 2. 2008, 5: Брана Црнчевић) и сл.

У свим овим као и у претходно наведеним примјерима нестандартне употребе једнине намјесто стандардне множине дошло је због конгруенције са бројем у позицији десетице или хиљаде, а не са бројем у позицији јединице. Друкчије речено, очито да је код новинара већи утицај на конгруенцију извршио почетни него завршни дио броја; уп. 80 тролејбуса *прође* на сат времена, АЛИ: (8)4 тролејбуса *прођу* на сат времена; *Вакцинисано је 100 000 становника*, АЛИ: *Вакцинисана су (164. 04)3 становника*; и сл.

До обрнутог изневјеравања *конгруенције броја*, тј. до употребе облика множине намјесто облика једнине, долази врло често у синтагмама с бројевима *два (оба), три* и *четири* уз које долазе *именице праћене конгруентним атрибутом*. Већ смо констатовали да нормативно уз главне бројеве *два, три* и *четири* именице мушког и средњег рода долазе у облику подударном генитиву једнине. То, међутим, није прави генитив једнине, него је *облик старе двојине* који се завршавао на *Ћа*, баш као и данашњи генитив једнине именица мушког и средњег рода (уп.: *два села, три града, четири језера*, и сл.). С таквим именичким обликом старе двојине подударан је и конгруентни атрибут (изражен придјевом или придјевском замјеницом), тако да се и тај атрибут завршава на *–а* као и именица у генитиву (уп.: *два мала села; три велика града, четири дубока језера*, и сл.). Облик именице мушког и средњег рода уз бројеве *два (оба), три* и *четири* јесте подударан с обликом генитива једнине, али облик конгруентног атрибута није подударан с генитивним обликом придјева одређеног вида (уп. **два малог села, три великог града*), него је *облички подударан с генитивом једнине придјева неодређеног вида* (уп. *два мала села, три велика града*).

У нормативистичкој литератури одавно је констатовано да се „врло често у нашој штампи, па и у делима неких писаца, потом у говору и школованих људи може запазити велико мешање и одсуство осећања разлика у значењу, па се помешају множина и двојина” (Лалевић 1980: 1007). Такво мијешање, тј. употреба облика генитива множине намјесто облика двојине уз бројеве *два (оба), три* и *четири* прије је правило неголи изузетак и у данашњем новинарском (под)стилу српског књижевног језика, с тим да нестандартни облик конгруентног атрибута може бити реализован или а) испред именице у генитиву, тј. између броја и именице, или б) иза број(ев)не синтагме, тј. иза броја и именице у генитиву, или в) испред броја, тј. испред број(ев)не синтагме, што потврђују и сљедећи примјери:

а) У Великом жирију, највећем на просторима бивше Југославије, *било је [→ била су] ове године 52 истакнутих књижевних критичара [→ 52 истакнута књижевна критичара]* (Вечерње новости, 2. 3. 2010, 19); Од тога, *3.392 слободних места [→ 3.392 слободна места]* је остало [→ *су остала*] у четворогодишњим средњим школама (Политика, 8. 7. 2005, 9); Сумња се да је већина, од још *154 узетих аутомобила [→ 154*

узета аутомобила], у међувремену препродата (Вечерње новости, 9. 3. 2010, 15); За нијансу боље је прошао Факултет техничких наука на коме је остало [→ су остала] 284 недодељених индекса [→ 284 недодељена индекса] (Блиц, 10. 10. 2010, 8); Следе „Браћа КарамазовиЋ Достојевског са 48.223 продатих примерака [→ са 48.223 продата примерка] (Вечерње новости, 3. 3. 2010, 19); и сл.

б) После три дана проведених [→ проведена] тамо питао сам га с колико новца може да се живи у тој земљи. (Блиц, 2. 8. 2009, 13); Три играча Лестера, осумњичених [→ осумњичена] за силовање, појавиће се сутра пред судом. (Курир, 10. 3. 2004, 21: поднаслов); ...те да 184 запослених³ [→ 184 запослена], који су прихватили социјални програм, још нису добили накнаду. (Правда, 18. 5. 2010, 8); и сл.

в) У досадашњих 24 сусрета [→ У досадашња 24 сусрета] скорим је изједначен. (Вечерње новости, 28. 6. 2010, 26); Главни градски мост на Ибру у подељеној Косовској Митровици сада је отворен свих 24 сата [→ сва 24 сата] (Блиц, 24. 7. 2005, 8); ...где је пред 2.500 својих поклоника певала целих три и по сата [→ цела три и по сата] (Курир, 11. 10. 2005, 9); ...повећава ризик од настанка дијабетеса типа два за фрапантних 24 процента [→ за фрапантна 24 процента] (Вечерње новости, 26. 2. 2006, 4); Са Палминих три посланика [→ Са Палмина три посланика] „европске снаге“рачунају на 125 мандата (Курир, 9. 6. 2008, 4); ...када је у Румунији било неких два сата [→ нека два сата] дневно грејања (Блиц, 4. 3. 2007, 2: Радослав Петковић); ... српски репрезентативац је забележио скромних четири поена [→ скромна четири поена]. (Блиц, 5. 5. 2007, 36); Ова ми акција одвлачи пажњу на неких два или три минута [→ нека два или три минута]. (Вечерње новости, 25. 9. 2010, 31); ...који је за Португалца Кристијана Роналда „искеширао“рекордних 94 милиона [→ рекордна 94 милиона] евра (Вечерње новости, 9. 7. 2009, 44); Садашњих [→ Садашња] 24 делилаца [→ делиоца] правде замениће 17. (Вечерње новости, 4. 8. 2009, 7); Очекујем да ће тај закон, као и преосталих 23 [→ преостала 23] који су у скупштинској процедури... бити изгласани (Вечерње новости, 16. 8. 2009, 3); Својих [→ Своја] три минута славе у емисији „Ја имам таленат“није пропустио ни сада већ урбана легенда Траволта из Борче горе. (Блиц, 6. 12. 2009, 32); и сл.

Будући да се губи осјећај за двојину, а да се синтагме с бројевима од два до четири доживљавају као скуп, па самим тим и као множина појмова, а будући да се код именица мушког и средњег рода најчешће подударају облици генитива једине и генитива множине (што подржава и губљење постакценатске дужине, али и губљење именичке парадигме придева с чијим је генитивним обликом подударан двојински облик конгруентног атрибута), онда и не треба да чуди чињеница што се у „немарном“

³ У наведеном примјеру придјев је супстантивизиран, преузео је функцију цијеле именичке синтагме *запослена радника*.

новинарском стилу (о новинарском језику в. исцрпно у Јовановић 2010) двојински облик конгруентног атрибута подударан с обликом генитива јединине придјева неодређеног вида тако често замјењује нормативно недопуштеним обликом генитива множине.

Колебања у конгруенцији не исцрпљују се само на број(ев)ним синтагмама с именицама мушког и средњег рода, него захватају и синтагме с именицама женског рода уз главне бројеве *дв(иј)е, об(ј)е, три* и *четири*. Уз те бројеве именице женског рода долазе у облику номинатива множине. Уз сложене бројеве (од двадесет па надаље) у којима су бројеви *дв(иј)е, об(ј)е, три* или *четири* на позицији јединице именице женског рода такође долазе у облику номинатива множине јер се конгруенција врши према посљедњој цифри сложеног броја. Кад синтагме са бројевима *дв(иј)е, об(ј)е, три* и *четири* долазе у функцији субјекта, предикат се (ако разликује род) са њима слаже искључиво у *трећем лицу множине*, а ако разликује род (ако у свом саставу има глаголски придјев) још и у *женском роду*. Друкчије речено, „облици именица женског рода уз бројеве 2, 3 и 4, њихови атрибути, као и облици предиката, редовно стоје у множини и у женском роду, уколико разликују род $\bar{R}$ (Стевановић 1991: 145). У новинарском језику, међутим, неријетко долази до изневјеравања оба наведена правила конгруенције, тако да се се сусрећу како примјери у којима се а) именице не употребљавају у облику номинатива множине, него или у облику генитива множине или у облику номинатива јединине, тако и примјери у којима се б) предикат се број(ев)ном синтагмом не долази у трећем лицу множине женског рода него у трећем лицу јединине средњег рода, али и примјери у којима су в) оба конгруенцијска правила (и слагање у номинативу, и слагање у трећем лицу множине) изневјеравају у истој реченици, као нпр.:

а) Највеће прилоге дало је 11 појединаца, углавном странаčkih функционера и 34 фирми [→ 34 фирме] (Прес, 10. 5. 2006, 4) и сл.

б) До Нове године *остало је* [→ *остале су*] још *три недеље* (Блиц, 12. 12. 2004, М24); У пожару у српском манастиру Хиландар на Светој гори *изгорело је* [→ *изгореле су*] *две трећине* манастирског комплекса (НИН, 4. 3. 2010, 4); Отац Иве Андрића умро је од туберкулозе 1894. кад је Иви било [→ су Иви биле] *свега две године*. (Политика, 20. 11. 2010, КУН, 4: Сања Домазет); *Било ми је* [→ *Биле су ми*] *22 године* када ми је Ингемар изненада рекао да је мој прави отац. (Вечерње новости, 17. 10. 2004, 18); ...у суботу је *обележено* [→ *су обележене*] *142 године* адвокатури у Србији (Интернационал, 1. 3. 2004, 10); У буџету за ову годину *издвојено је* [→ *издвојене су*] *3 милијарде* динара за субвенционисање стамбених кредита. (Вечерње новости, 14. 8. 2006, 9); Грађани су на изборима 21. јануара послали јасну поруку, а то је да је [→ су] *две трећине* њих за европске интеграције. (Блиц, 28. 1. 2007, 9); *Откривено* [→ *Откривене*] *две тоне* марихуане (Српски Национал, 28. 1. 2006, 6: наслов); Међу највећим нападима...налази се напад на амбасаду САД у Беј-

руту када је погинуло [→ су погинуле] 63 особе. (Блиц, 21. 7. 2006, 7); Сада је, међутим, за већину тих држава касно, пошто је прошло [→ су прошле] две деценије транзиције (НИН, 15. 7. 2010, 59); Од дизања оптужнице је прошло [→ су прошле] чак три године (Блиц, 5. 9. 2010, 4); Укупно је [→ су] 7. 204 особе препливало [→ препливале] такозвано мађарско море. (Правда, 30. 7. 2007, 15); ...у пожарима широм Грчке у претходна четири дана настрадало [→ настрадале] најмање 63 особе (Курир, 28. 8. 2007, 9); ... видео сам да ми је остало [→ да су ми остале] 43 улазнице вишка (Курир, 22. 10. 2008, 21); ... и тамо је било [→ су биле] две или три грешке. (Блиц, 5. 9. 2010, 42); и сл.

в) ...само је 34 земаља признало [→ су 34 земље признале] Косово (Глас јавности, online, 3. 4. 2008: НАТО спрема „блиц кригР); Утајена [→ Утајене] 21, 3 милијарда [→ милијарде] динара (НИН, 20. 12. 2007, 28: наслов); и сл.

Као што се и из наведених примјера види, најбројнија конгруенцијска огрешења у синтагмама с именицама женског рода уз бројеве *дв(и)је*, *об(ј)е*, *три* и *четири* тичу се конгруенције у глаголскоме броју (тј. конгруенције у роду субјекта и предиката), будући да се умјесто трећег лица множине пречесто реализује треће лице јединине, а у случајевима када предикат разликује род, умјесто женскога остварује се средњи род. Разлог томе је опет „психолошкиР јер новинари умјесто нормативне конгруенције с бројем у позицији јединице по правилу праве неграматичну конгруенцију с десетицом, и то због тога што предикат по правилу претходи субјекту, па је његов контактни елемент десетица а не јединица у сложеном броју.

И у синтагмама с именицама женског рода уз бројеве *дв(и)је*, *об(ј)е*, *три* и *четири* дате именице могу бити праћене конгруентним атрибутом. Будући да именица у оваквим синтагмама има искључиво форму номинатива множине женског рода, и конгруентни се атрибут мора реализовати у истој форми, дакле: у форми номинатива множине женскога рода. У новинарском језику неријетко се, међутим, дато правило изневјерава, тако да конгруентни атрибут нужно не остварује конгруенцију у погледу категорије падежа, него се, умјесто у форми номинатива множине, остварује у форми генитива множине (у којој се може употријебити и именица), с тим да тај атрибут може бити позиционо остварен или између броја и именице, или испред броја, тј. испред броја и именице, или иза именице, тј. иза броја и именице женског рода, као нпр.:

Готово свака од 24 месних заједница [→ 24 месне заједнице] крије на десетине необичних топонима (Вечерње новости, 14. 8. 2006, 18); Протеклих четири недеље [→ Протекле четири године] ... није дала [→ нису дале] да се наслути како њено срце још није имуно на економисту (Блиц, 17. 6. 2007, 15);... хапшење човека који им је радио о глави неких четири године [→ неке четири године] (Блиц, 27. 7. 2008, 46); Маја и Чеда, иначе, последњих две године [→ последње две године] деле кућу на Бежанијској коси у Београду (Курир, 18. 10. 2006, 13); Из Новог Пазара је

[→ су] у Меку и Медину... *кренуло* [→ *кренуле*] 193 *будућих хаџија*⁴ [→ 193 *будуће хаџије*] (Национал, 29. 1. 2003, 11); и сл.

У новинарском језику у свим синтагмама с главним бројевима од два до четири и именицама сва три рода долази, како смо видјели, до вишеструких огрешења о конгруенцијска правила српског стандардног језика. Огрешења о конгруенцијска правила нису ослобођене ни *синтагме с бројевима од пет па навише*. Уз бројеве од пет до двадесет, затим уз све десетице као и све сложене (вишечлане) бројеве са бројевима од 5 до 9 на крају *Р* именица, без обзира ког је рода, стоји у генитиву множине, а предикат обично (односно, увијек када је слагање у роду граматичко) у средњем роду једине. Уколико именицу у склопу број(ев)не синтагме прати придјевско-замјенички атрибут, он се с том именицом слаже у роду, броју и падежу, дакле: стоји такође у генитиву множине преузимајући и род именице уз коју стоји. Сва три се наведена конгруенцијска правила везана за синтагме с бројевима од пет навише, крше у новинарском језику, истина не подједнако, него најчешће оно о слагању предиката⁵, као нпр.:

На шта ће личити Лига у којој три клуба иду у Суперлигу, а *могу* [→ *може*] да испадне чак *шест*? (Куир, 26. 7. 2004, 23); 50 *таоца* [→ *талаца*] Ал Каиде (Вечерње новости, 30. 5. 2004, 1: наслов); У руском власништву су [→ *је*] 75 *одсто* електромонтаже и неколико најважнијих електрана. (Политика, 5. 6. 2004, А4); Важно је да су [→ *је*] *оних пет-сто* хиљада *сигурни* [→ *сигурно*]. (Вечерње новости, 12. 6. 2007, 33); Не *брине* [→ *брине*] *ни пет ремија* (Вечерње новости, 13. 11. 2007, 46: наслов); ...а његовој сахрани *присуствовали су* [→ *присуствовало је*] 209 делегација из 127 земаља (Прес, 3. 5. 2010, 3); Потребни су вам [→ *Потребно* вам *је*] *ваших пет минута* (Правда, 20. 8. 2007, 18); Тауових *пет минута* *стигли су* [→ *стигло је*] средином треће четвртине. (Вечерње новости, 2. 4. 2008, 48); и сл.

Све синтагме с главним бројевима што смо их досад спомињали заправо су партитивне синтагме. Тако би се могло рећи да су најбројнија огрешења о конгруенцијска правила српског језика првенствено везана за реченице с партитивним синтагмама. Али, треба рећи да се с наведеним синтагмама не исцрпљују све партитивне синтагме у вези с чијом употребом долази до конгруенцијских огрешења. У српском су језику, наиме, бројне партитивне супстантивне синтагме с неком количинском именицом (која не само значењски него и творбено може бити и бројевна) као надређеним чланом (као нпр.: *сат, мјесец, година, половина, недјеља, хиљада, милион, шесторица* и сл.). Уз те именице именица у партитивном генитиву слаже се увијек у множини, док придјевско-замјенички атрибути од коли-

⁴ Конгруенција се у множини код ове именице мушког природног рода остварује готово увијек према њеном женском граматичком роду.

⁵ Будући да је уз именице за живо могућа и семантичка и граматичка конгруенција, примјере број(ев)них синтагми с тим именицама овдје нисмо наводили.

чинске именице преузимају род, број и падеж. Ако је, на примјер, именица у локативу једине женскога рода, онда и сви њени конгруентни атрибути морају бити у локативу једине женскога рода, и сл. У новинарском језику, међутим, врло, врло често придјевско-замјенички атрибути или пак предикати (уколико разликују род) не дијеле с именицом неку од граматичких категорија, најчешће категорију рода или броја, што недвосмислено потврђују и сљедећи примјери:

У његовој радној соби, на зиду, доминирају урамљена признања, потврде о *херојских годину дана* [→ *о херојској години дана*] у паклу вијетнамске џунгле (Политика, 12. 2. 2005, 10); Наташа и Вук одлазе на романтично путовање у Шкотску, где ће провести *првих "медених"* [→ *први медени*] *месећ дана* (Курир, 30. 4. 2006, 20); Упркос томе што је евро у *последњих* [→ *у последњи*] *месећ* и по пао са 87 на 83 динара, цене у продавницама у Србији расту. (Прес, 28. 7. 2006, 6); У *наредних* [→ *у наредни*] *месећ дана* Влада Србије требало би да усвоји измене Закона о подели акција. (Вечерње новости, 5. 1. 2010, 6); У *првих* [→ *У први*] *месећ дана* плакала сам сваки дан (Блиц, 24. 10. 2010, 12); Према последњим показатељима у нашој земљи *сваких* [→ *сваки*] *сат времена* по једна особа умире од можданог удара (Вечерње новости, 20. 9. 2007, 8); ...они који буду одбијени, могу *сваких годину* [→ *сваку годину*] *дана* да конкуришу поново (Вечерње новости, 25. 9. 2007, 6); *Последњих* [→ *последњу*] *годину дана* посветила сам се музици. (Правда, 23. 7. 2007, 18); Због удеса, саобраћај се на овом потезу *наредних* [→ *наредни*] *сат времена* отежано кретао (Вечерње новости, 8. 4. 2010, 37); Смиљанић је у *последњих* [→ *у последњи*] *месећ дана* заиграо како уме (Вечерње новости, 17. 11. 2010, 39); Све што се дешавало у *последњих* [→ *у последњу*] *недељу дана* свакако је утицало на целу екипу (Курир, 27. 8. 2009, 20); До сада је тек *половина сведока дало* [→ *дала*] *изјаве* (Вечерње новости, 8. 9. 2010, 5); *Испаљено* [→ *Испаљене*] *22000 ракета* (Правда, 30. 7. 2007, 14: наслов); *Неоверено* [→ *Неоверена*] *чак 61. 000 књижица* (Вечерње новости, 3. 2. 2010, 4: наслов); *Спорно* [→ *Споран*] *милион долара* (Вечерње новости, 27. 6. 2008, 13: наслов); Како, на пример, гледате на чињеницу да је петицију за ванредне изборе *потписало* [→ *потписао*] *милион људи*? (Вечерње новости, 28. 2. 2010, 3); *Милион грађана је незапослено* [→ *је незапослен/ су незапослени*] (Вечерње новости, 19. 8. 2009, 36: Растко Закић); До почетка нове школске године *остало* [→ *остао*] *је још само месећ дана* (Вечерње новости, 29. 7. 2010, 5); ... а из тог тима *недостаје* [→ *недостају*] *чак шесторица⁶ играча*. (Прес, 17. 6. 2007, 32); *Половина⁷ судија су* [→ *је*] *вишак* (Курир, 1. 8. 2009, 15: наслов); и сл.

⁶ „Уз бројне именице на *-ица* употребљава се именица у генитиву множине (*тројица људи, писмо четворици студента*) односно генитив збирне именице (*шесторица браће*); глагол је у облику двојине или множине м. рода: *Из наше чете остала су двојица* или... *остали су двојица*—(Клајн 2008: 29).

Претходним партитивним синтагмама сродне су и синтагме са прилошки употребљеним именицама *пола* и *четврт*. У литератури је већ споменуто да „у конструкцији с прилозима [боље: именицама у функцији прилога] *пола*, *четврт* и сл., који означавају количину мању од један, атрибут добија облик *множине*, док именица остаје у једнини: Чекао сам те *добрих четврт сата*. Закаснио је *читавих пола сата*—(СТИЈОВИЋ 2009: 132). Прилошки употребљене именице *четврт* и *пола* подударају се у томе што уз њих именица долази у облику генитива једнине (уп. *четврт сата*, *пола сата*; *четврт године*, *пола године*, *четврт дана*, *пола дана* и сл.) и што с њима предикат (ако разликује род) конгруира у једнини средњег рода, као нпр.: *Четврт сата / пола сата је прошло*; *Четврт године / пола године је прошло*. Облик придјевско-замјеничког атрибута уз те прилошко употребљене именице није, међутим, нормативно подударан. Док се уз *четврт* атрибут јавља искључиво у облику генитива множине (уп. *Тих четврт сата* прошло је врло брзо; *Прошлых четврт сата* памтиће цијели живот, и сл.), дотле се уз *пола* као стандарднојезички исправнији, ако не и једино исправан, може сматрати само атрибут који конгруира у средњему роду. Тако И. Клајн констатује да нпр. атрибут „*сваки* треба да се слаже с бројем који му следи: *свако пола сата*..—пошто се облик *сваких* употребљава тек од броја пет навише: *сваких пет сати* итд.» (Клајн 2008: 229), док за конгруенцију с лексемом „*пола*: *целих пола сата*, *ових пола године*, *добрих пола минута*—каже да је „уобичајена, мада би правилнији био ср. род: *цело*, *ово*, *добро*—(Клајн 2008: 195). Новинарски језик потврђује ту констатацију о фреквентности и уобичајености неправилнијег конгруенцијског облика генитива множине уз именицу *пола*:

Тих [→ *То*] *пола века* и јесте било врло драматично. (Вечерње новости, 28. 1. 2009, 25); Надежда Миленковић каже да су [→ *је*] то најлошије *утрошених* [→ *утрошено*] *пола милиона* долара (Блиц, 14. 1. 2007, 5); ...а аутобуси ће полазити на *сваких* [→ *свако*] *пола сата* (Прес, 30. 12. 2006, 12); Потреси *сваких* [→ *свако*] *пола сата* (Политика, 11. 4. 2009, 2: наслов); Када је „селенер“ прешао у моје руке и када сам га однео кући, на *сваких* [→ *свако*] *пола сата* сам отварао кутију како бих га изнова видео. (Блиц, 10. 10. 2010, 13); ... шест глумаца ће на *сваких* [→ *свако*] *пола сата* бирати шест нових гледалаца (Блиц, 23. 9. 2007, 12); ...те је далеко мирније могао да одигра *завршних* [→ *завршно*] *пола сата*. (Курир, 6. 9. 2009, 23); Прође по један бициклиста на *сваких* [→ *свако*] *пола сата*. (Курир, 15. 8. 2008, 3: Небојша Јеврић); Иако Државне заједнице више не-

⁷ «Именице с придевом, односно заменицом у основи и наставком *јина*: већина, мнозина, неколицина, мањина, збирне су именице јер својим обликом једнине значе већи, неодређени број лица и, за разлику од других збирних именица, допуштају могућност тројаког слагања предиката»: а) по облику, б) по значењу, и в) у средњем роду једнине (Стевановић 1991: 148–149).

ма, наши спортисти ће под њеним именом наступати још *читаве*⁸ [→ *читаво*] *пола године* (Прес, 23. 5. 2006, 21); и сл.

За разлику од партитивних синтагми с прилошко употријебљеним именицама *пола* и *четврт*, партитивне синтагме с прилошки употријебљеном именицом *пар* и број(ев)ним именицама на *Њак* увијек подразумевају слагање не само именице него и придјевско-замјеничког атрибута у облику генитива множине (нпр. *тих пар људи/жена, ових десетак људи/жена* и сл.), с тим да се при конгруенцији предиката с тим синтагмама „предност даје једнини средњег рода” (Мразовић, Вукадиновић 1990: 683). У новинарском језику, међутим, покаткад долази до нарушавања датог правила, тако да се и уз број(ев)не именице на *Њак* наиђе на конгруенцију предиката у множини, као нпр.:

...сјајну подршку имала је и Јелена, коју су [→ *је*] свим срцем *бодрили* [→ *бодрило*] *десетак наших навијача*. (Вечерње новости, 14. 8. 2006, 24) и сл.

У нормативистичкој литератури већ је констатовано да употреба именице *пар* „у значењу *неколико* (*пар дана, видео сам га пар пута, у пар речи* и сл.) није препоручљива”⁹ (Клајн 2008: 186), но и поред тога таква је употреба распрострањена у новинарском језику, чему су потврда и следећи репрезентативни примјери:

Чим се пробије притисак *првих пар* [→ *неколико*] *кола*, ухвати за-лет, све је знатно лакше (Вечерње новости, 4. 9. 2010, 47); На жалост, на крају нису били миљеници среће, која је у *тих пар* [→ *неколико*] *десетина* секунде „побегла” на другу, турску страну. (Вечерње новости, 12. 9. 2010, 40); У *наредних пар* [→ *неколико*] *година* могући су јачи земљотреси дуж обале Јадрана (Блиц, 3. 3. 2010, 7); Само неко ко је *последњих пар* [→ *неколико*] *деценија* провео у хибернацији може да се нађе у чуду. (Вечерње новости, 5. 9. 2010, 23); и сл.

Сви досада издвојени и анализирани типови нарушавања конгруенцијских правила српског стандардног језика били су (не)посредно везани за реченице са лексички различитим подтиповима партитивних синтагми. То, међутим, не значи да проблема с конгруенцијом у новинарском језику нема и мимо реченица с партитивним синтагмама. У српском стандардном језику мора се, на примјер, поштовати правило да постпозитивни конгруентни атрибути изражени трпним глаголским придјевом с именицом (с којом могу бити и у дистантној позицији) на коју се односе конгруирају и у роду, и у броју, и у падежу. Друкчије речено, у српском стандардном језику „и партиципи пасива слажу се са управном именицом у роду, броју и

⁸ У наведеном примјеру конгруенција придјева није у генитиву множине, него је (са заобилажењем именице *пола*) успостављена с именицом *године* у генитиву једнине.

⁹ „...али се среће и код добрих писаца и не може се сматрати за тешку грешку” (Клајн 2008: 186).

падежу: *Сви су жалили Марију, утучену болом.* (Мразовић, Вукадиновић 1990: 670). То правило се, међутим, у новинарском језику често не поштује, тако да се неријетко сусреће падежна инконгруенција „партиципског” атрибута и надређене именице, као нпр.:

Њих две ће...провести извесно време у вишечланој сељачкој породици на једном *газдинству* у Србији, километрима удаљеног од цивилизације и досадашњег начина живота [→... *на једном удаљеном газдинству...*] (Интернационал, 29. 7. 2004, 17); Приштину напуштамо у сумрак, *Улицом УЧК, бивше ЈНА*, па у Мердаре, на „чек-поинт”, где нас чека наш „београдски аутомобил” [→... *бившом ЈНА улицом...*] (Експрес, 2.8. 2004, 13); ... сходно својим правилима морати да искључе из набавке *21 јединицу* за третман медицинског отпада, *предвиђених* за Београд [→... *21 предвиђену јединицу...*] (Куир, 26. 2. 2007, 6); У бившој *улици* једног од народних хероја, *преименовану* у улицу несрећне краљице, више од четрдесет година станују госпођа и господин Николајевић [→ *У бившој преименованој улици...*] (Куир, 2. 2. 2008, 5: Брана Црнчевић); Српско правосуђе тражило од немачког министарства правосуђа да им помогне у истрази *против Јањушевића и Колесара, оптуженим* за примање мита [→... *против оптужених Јањушевића и Колесара...*] (Куир, 6. 2. 2008, 5: поднаслов); Највише сам резервисан према *СМС-честиткама послатих* мобилним [→... *посланим СМС-честиткама...*] (Блиц, 6. 1. 2009, 20: Јован Ћирилов); и сл.

Основни разлог изневјеравања конгруенције глаголског придјева и именице у примјерима наведеног типа јесте њихова дистанцираност. Будући да конгруентни атрибут долази у препозицији, а овакви атрибути увијек су у постпозицији, код новинара на конгруенцију почињу више да утичу слиједећи од претходећих супстантивних елемента. А и семантичка веза оваквог придјева и именице није чврста, јер дати придјеви увијек имају значење нерестриктивног, апозицијског атрибута, атрибута који је „накнадни додатак” именици, настао скраћењем (кондензацијом) релативних зависних апозицијских (нерестриктивних) клауза, тј. свођењем предиката зависне клаузе на предикатив изражен глаголским придјевом, уп.: Њих две ће...провести извесно време у вишечланој сељачкој породици на једном *газдинству* у Србији, километрима удаљеног од цивилизације и досадашњег начина живота → Њих две ће...провести извесно време у вишечланој сељачкој породици на једном *газдинству* у Србији, *које је километрима удаљено од цивилизације и досадашњег начина живота*, и сл.

Мада се њиме не исцрпљују случајеви изневјеравања конгруенције у новинарском језику, као закључни овдје ћемо споменути још само један тип некњижевне (нестандардне) конгруенције придјевско-замјеничких ријечи. У питању је употреба адјективне лексеме у реченици са граматичким субјектом и именским предикатом чији је предикатив изражен суп-

стантивном синтагмом састављеном од супстантивата¹⁰ и генитивне приједлошко-падежне именичке конструкције с приједлогом *од*, или *између*, као нпр.: *један/неки/ најбољи од/између сјајних фудбалера*. У тој предикативној синтагми адјективни елемент комуникативно заступа цијелу конгруентну синтагму, уп.: *један (фудбалер) од/између сјајних фудбалера* и сл. Пошто се предикативом квалификује субјекат, супстантиват се семантички везује и за именицу у субјекту и за именицу у предикативу, али *увијек конгруира с именицом у предикативу*. У новинарском језику, међутим, покаткад долази до погрешне конгруенције супстантивата, тако да се он умјесто с предикативном именицом у генитиву слаже са субјекатском именицом у номинативу, што потврђује и следећи примјер:

Ненад Ковачевић био је *један* [→ *једна*] *од светлијих фигура* у јучерашњем бледом издању Звезде. (Блиц, 8. 5. 2005, 26) и сл.

И да закључимо. Од бројних конгруенцијских правила српског стандардног језика најчешће се у новинарском језику изневјеравају она везана за различите партитивне синтагме, између којих се по бројности конгруенцијских огрешења с једне стране издвајају паукалне синтагме (синтагме с бројевима од два до четири), а с друге партитивне синтагме с вишечланим главним бројевима. Разлози изневјеравања конгруенцијских правила у датим синтагмама су различити, али се најбитнијим може сматрати губљење осјећања за конгруенцију у двојини, с једне стране, и погрешно осјећање да се у синтагмама с вишечланим бројевима конгруенција врши не према посљедњем броју (броју у позицији јединице) него према почетним бројевима (бројевима у позицији десетице, стотице или хиљаде). Бројност огрешења о конгруенцијска правила такође упућује на закључак да се та правила морају учити, јер је очито да је језичко осјећање за поједине типове стандарднојезичке конгруенције очигледно врло ослабило или се чак потпуно изгубило.

Извори

Балкан *ЋБалкан*, дневне новине из Београда.

Блиц *ЋБлиц*, дневне новине из Београда.

Борба *ЋБорба*, дневне новине из Београда.

Вечерње новости *ЋВечерње новости*, дневне новине из Београда.

Глас јавности *ЋГлас јавности*, дневне новине из Београда.

Експрес *ЋЕкспрес*, дневне новине из Београда.

Интернационал *ЋИнтернационал*, дневне новине из Београда.

Курир *ЋКурир*, дневне новине из Београда.

Национал *ЋНационал*, дневне новине из Београда.

¹⁰ О супстантиватима насталим у процесу супстантивизацији и супстантивизацији в. опширно у Ковачевић (2000: 263-286).

НИН *ЊИН*, недељне информативне новине из Београда.
Политика *ЊПолитика*, дневне новине из Београда.
Правда *ЊПравда*, дневне новине из Београда.
Прес *ЊPress*, дневне новине из Београда.
Српски Национал *ЊСрпски Национал*, дневне новине из Београда.

Литература

- Јовановић 2010: Јелена Јовановић, *Лингвистика и стилистика новинарског умећа. Језичке и стилске особине новинарства*, Београд: Јасен.
- Клајн 2008: Иван Клајн, *Речник језичких недоумица*, Нови Сад: Прометеј.
- Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Нова стилска фигура – фигура супстантиватика*, у: *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин, 263–286.
- Кристал 1988: Deјvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Београд: Nolit.
- Лалевић 1980: Миодраг С. Лалевић, *Српскохрватски у мом џепу. Наша колебања*, Зајечар.
- Мразовић, Вукадиновић 1990: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Dobra vest.
- Станојчић 2010: Живојин С. Станојчић, *Грамматика српског књижевног језика*, Београд: Креативни центар.
- Станојчић, Поповић 1992: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика. Уџбеника за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд, Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Завод за издавање уџбеника.
- Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) II Синтакса*, Београд: Научна књига.
- СТИЈОВИЋ 2009: Рада Стијовић, *Правила о слагању речи уз бројеве*, у: *Српски језик: норма и пракса*, Београд: Чигоја штампа, 132–134.
- СТИЈОВИЋ 2010: Рада Стијовић, *Зло говедо*, Политика, 34688, 5.6. 2010, Културни додатак, стр. 5.
- Фекете 1996: Егон Фекете, *О реченицама с бројевима*, у: Д. Ћупић, Е. Фекете, Б. Терзић, *Слово о језику. Језички поучник*, Београд: Партизон, 138–140.

Miloš M. Kovačević

CONGRUENCE PROBLEMS IN JOURNALISTIC LANGUAGE

Summary

The congruence rules of the contemporary Serbian standard language is analysed in the paper from the structuralistic and semantic and normative aspect, having in mind the types of their breaking in the journalistic (sub) style. The analysis showed that out of the numerous congruence rules of the Serbian standard language in the journalistic language most often were broken those related to the various partitive syntagms, where we may single out the paucal syntagms (syntagms with the numbers from two to four), and, from the other side, the partitive syntagms with multi-part cardinal numbers. The reasons for the breaking congruence rules in the given syntagms are various, but the most important are: the loss of the sense for congruence in dual, and the wrong language sense for congruence, for example, in the syntagms with multi-part (multi-cipher) numbers the congruence is done with the last number (number in the position of one). The congruence should be done with the initial numbers (numbers in the position of decade, hundred and thousand). The numerous irregularities in the appliance of the congruence rules lead to the conclusion that those rules must be studied, because it is obvious that the language sense for certain types of the congruence in the standard language has been weakened or completely lost.

РАЗАРАЊЕ РОМАНТИЧАРСКЕ ИНТРИГЕ

Апстракт: Многа дела модерне уметности и књижевности, па дакако и драме, створена су на концепту и преради митског сижеса који у основи понављају или варирају грчке и друге митове. Наравно, није доказ посебне обавештености ако у овом контексту наведемо имена Жида, Клодела, Аполинера, О'Нила, Сартра, Маргрит Јурсенар. Штавише, педантни истраживачи који имају посебан таленат и стрпљење да копају по библиографијама и централним каталозима великих библиотека, могу у њима пронаћи на десетине и десетине дела која ће потврдити праксу коришћења тема и мотива из митологије у драматурске сврхе. Укратко, мит и драма у последња два века су међусобно били итекако повезани, квалитативно и квантитативно заступљени у делима најпознатијих стваралаца. Ову везу настојали смо да истражимо анализирајући драму Бановић Страхинја Борислава Михајловића Михиза.

Кључне речи: мит, друштвена драма, обрадна метафора, иронија, гротеска.

Модерна драма и мит

Када у процесу рецепције неке савремене драме читалац или гледалац у њој открије митски саже, одраз митске слике или какав митски образац, он с правом пажњу усредсређује на однос између *релативно познате приче* и степена њене *деформације* којој је била изложена у процесу стваралачког акта. Сваки наговештај везе савременог дела и мита заснован више на злоупотреби мита, а мање на његовој преради, трансформацији или одразу доводи до наговештаја неке радње које заправо нема. Шта желимо овим да кажемо? Радња сваке драме постоји по себи самој и као таква она мора саму себе да оправда, што ће рећи да се приликом сваке употребе мита не мењају само детаљи, него се мења и драмско значење искуства, па отуда и није могуће, на пример, из једног мита у свим временима извлачити једну, вазда исту ортодоксну поруку. Дакле, кад приликом анализе модерног драмског текста заснованог на миту реципијент у њему открије варијацију древне приче, он је неће процењивати и вредновати само према ортодоксном узору, него и према драмском искуству свога времена.

Добар пример за речено је и исказ Јуцина О'Нила поводом његове драме *Црнина пристаје Електри*. Признање да је овим делом желео „да створи модерно психолошко приближавање грчком осећању судбине [...] које би данашња интелигентна публика, која не верује у богове и натпри-

* filum@kg.ac.rs

родне освете, могла да прихвати и да буде њиме дирнута, открива нам да је писац акцију драме извео из Фројда, а не, како бисмо очекивали, из Ес-хила. Оваква драмска схема ствар је аутора, али иста та схема рецепијенту намеће и питање: зашто се ОјНил позива на старохеленски мит? Не улазећи детаљније у садржај и квалитет ове драме, одговор на питање нуди нам последња реченица у *Црнина пристаје Електри*: „Само Манови могу себе кажњавати зато што су рођени. Мотив судбине овде се не налази у историји него у сложеним породичним односима који прикривају људску усамљеност. Посебан нагласак у цитираној реченици није на Агамненону, већ на разорном карактеру Манове породице, где и сама основа, корен речи Манови $\hat{R}$ Ман = *човек*, асоцира на карактер људског рода, који се никада међусобно, до краја, није разумео, а појединци су били способни само да једни другима наносе зло.

Персифлажа мита

Пред своју драму *Бановић Страхинја* Борислав Михајловић је записао напомену: „Драма није историјска. Зато су анахронизми у њој намерни и онда када су случајни“ (Стаменковић 1987: 132). Ово ауторово *упозорење* јасно говори о његовој намери да у односу на традицију заузме негативан став. Грађу истоимене народне песме он користи како би наметнуо идеје које су супротне представама које је саопштио народни певач. Прецизније казано, основна Михајловићева замисао је да критички преиспита део косовског мита и да на рушевинама тог преиспитивања сагради *антимит*. Његова намера сасвим је у складу са односом савремених аутора према миту и традицији. По речима Костаса Акселоса „традиција подразумева динамичан смисао, она жарко говори о снагама, а прикрива своје слабости, она је узимање и настављање, потрага и победа.“¹ Користећи се прерадом митског сижеа $\hat{R}$ прерадом која је каткада блиска персифлажи $\hat{R}$ на шта упућује и цитирана напомена с почетка драме, Борислава Михајловића у нареченој причи која чини део косовског мита, као да су највише занимале њене *прикривене слабости*, јер рушећи традицију, која свакад тежи утврђивању смисла бића у настајању светског тоталитета, он традицију ставља на пробу, поново је осваја, али тако да освајање није понављање већ стваралачко обнављање. Рушећи део преткосовског мита, Михајловић афирмише његову супротност за коју верује да је много ближа истини.

Традиционална митска прича, онаква какву нам преноси и саопштава народна песма, не бави се судбином појединца и то је сасвим природно за друштво у коме, како у свакодневном животу, тако и у свести јединке, начело заједнице преовладава над индивидуалним, па отуда колектив релативно лако обуздава сваки лични инат или пркос. Социјално обуздавање и регулисање личних емоција у архаичним заједницама збивају се

¹ У *Мит, традиција, савременост*, Дело, аргументи, Београд, с.а. стр. 587.

током целог човековог живота уз помоћ *ритуала* који повезује рађање, именовање, иницијацију, брак. У народној песми *Бановић Страхиња* можемо наћи неколико тзв. *прелазних обреда* који представљају симболичку претњу изопштавања личности из социјалне структуре, контакт са демонским силама ван социјума, ритуално осећање повратка.

Миту из народне песме Борислав Михајловић у својој драми супротставља прозаичност свакодневице, узору племенитости и витештва људску слабост и просечност, а уместо савремености алузију на савременост. Модерно време не поседује ни осећање дубоке витешке оданости, ни хришћанску веру, ни њене наде и светлост могућег искупљења. Оно продужава традиције прошлости, мада их истовремено и пориче. Стога се писац и подсмехује везивању људи за *давне дане када је све другачије било*. Живети између прошлости и будућности за аутора драме *Бановић Страхиња* не значи ништа друго до живети у празнини. Савремено доба, како каже један филозоф, *корача на итакама* јер га *physis* не оживљава нити га божанство уништава, а мрежа односа која повезује субјекте са објектима не изгледа довољно снажна да све обухвати и све задржи.

За приврженост жене Страхињића бана *мушкарцу* Влах-Алији писац налази разлоге у хировитости, освети мужу и свекрви, али и склоности ка авантури. Витештво и срчаност Бановић Страхиње и лукавство Влах-Алије из народне песме Михајловић је у свом делу потиснуо у други план, истичући превасходно њихово понижење пред женом. Уместо Страхињића бана, човека од акције који брзо и смело доноси одлуке, у драми срећемо јунака који ставља прст на рану нихилизма и размишља на тему љубави, пријатељства, доброте, граница људске злобе и нетрпељивости. *Љубав није нешто што се хоће или неће, љубав је нешто што се или мора, или не може*, речи су једног од јунака драме, опаска која нас упућује на дух савременог света који се креће шинама дуализма, све сече на два дела, али оба дела настављају пут у *новом вагону* истог воза.

У народној песми, као што смо већ напоменули, нема ни трага од реченог. У првом плану су неке истине о гледању на жену и њен морал у патријархалном друштву. Трансформација психофизичког *хаоса* у социјални *космос* одвија се током целог човековог живота. Великодушност у праштању жениног неверства лик Бановић Страхиње у народној песми још више уздиже његово витештво. У драми, пак, Борислав Михајловић допушта да његови јунаци дођу у *искушење* да кроз борбу властитог делања могу да обелодане своју праву природу. *Симболички окидач конфронтирања или сукоба*, да употребимо израз Фредерика Беилија,² писац проналази у људској природи и потреби за различитостима. Стога је ова Михајловићева драма симбол нехармоничних или дисхармоничних процеса, кршење регуларних норми утврђених друштвених односа, пукотина у бићу која у

² Цитирано према делу Рејмонда Вилијамса: *Драма од Ибзена до Брехта*, НОЛИТ, Београд, 1979, стр. 251.

модерном времену показује тенденцију ширења. Њихање историјског кретања у односу на митско, како га аутор ове драме види, је потреба човека да свој положај сагледа као *покретач* свеколике акције у пулсирању света.

Да бисмо речено проверили и на примеру Р драми *Бановић Страхинића* Борислава Михајловића, најпре ћемо, ипак, извршити упоредну анализу поменутог дела и истоимене народне песме.

Према замисли народног певача бан се појављује непосредно пред битку на Косову и својим поступцима у том судбоносном времену за српску државу означава највећу меру чојства и јунаштва. Да је био посебна личност види се већ на самом почетку песме кад певач за њега каже да је *нетко* и да *таквог не има сокола*. И док тај *нетко* ужива у свеколикој пажњи којом га окружују таст и шураци у престоном Крушевцу, стиже му писмо од мајке која га обавештава да су Турци стигли на Косово, похарали му дворе, а силни и обесни Влах-Алија му *вјерну љубу заробио*. Сазнање да му је кућа разорена, мајка коњима изгажена, а љуба заробљена у бану подстиче одлучност да се супротстави сили и самовољи и, штавише, да Турке казни за учињено недело. Истовремено, он очекује да шураци пођу са њим да му се нађу у невољи, односно да му помогну да ослободи своју љубу, а њихову сестру. Међутим, стари Југ Богдан издаје ћерку, браћа сестру, тазбина зета. Спознавши да му међу људима *јутрос нема пријатеља*, он се сети хрта Карамана који на његов позив весело потрчи за њим, а кад пристигне *покрај ћога хрче поскакује, / а златан му литар подзвекује* и својим присуством разгаљује господара. Звекет литра о врату пса и топот коњских копита су симболи верности без обзира на опасност, јер је човек биће спремно и способно да разуме рационалне поступке, али своју оданост може доказати само на начин како то чине животиње: верношћу без остатка.

Поколебан у снагу пријатељства, бан је непоколебан у одлуци да нађе Влах-Алију и ослободи своју љубу. На том путу, сам и прерушен у Турчина, на обали Ситнице он ће наићи на чадор *стариша дервиша*, који га је одмах препознао јер је девет година провео у бановој тамници, али га сада неће издати. Два су разлога за овакав његов поступак. Први, док је боравио у ропству његови најрођенији су му благо отели и похарчили, оставивши га без игде ичега и са једином могућношћу да под старост служи *као војник цару довијека* и други, док је био у тамници, бан је са њим човечно поступао: *иако сам био у тамници, / доста си ме вином напојио, / бијелијем љебом наранио, / а често се сунца огријао, / пуштио си мене вересијом* [...] Захвалан за ту великодушност, дервиш га не издаје, тако да несрећни српски бан, кога су најближи издали, пресудну помоћ добија од Турчина кога су, такође, његови сународници унесрећили тиме што су му богатство *појагмили на миразе*.

И кад пође уз Голеч планину, *он је одоздо, а сунце озго, / те огреја све поље Косово, / и обасјава сву цареву војску* [...] Осветљена је позорница

на којој ће бан доживети последњу издају. Обистинјују се речи старог Југа о женској превртљивости и спремности на неверство, као и речи *стариша дервиша* да је Влах-Алија сила над силама. У двобоју бан бива рањен од своје љубе коју је позвао да пресудну помоћ пружи или њему или Турчину. И од те неочекиване ране *бану друга снага дође, друга снага и срце јуначко* те савлада силног противника, узима љубу и одлази, не у Бањску, већ у Крушевац, у тазбину.

Кад је бан рекао од кога је рањен, браћа су повадила ножеве да на комаде исеку сестру, неверну љубу Страхинића бана. Кад имамо на уму шта је на почетку песме Југ говорио о женској верности и како је лако отписао ћерку у тренутку кад ју је требало ослобађати, брза заповест синовима да искомадају неверницу бан доживљава као иронију над иронијама, те није чудо што се на крају песме *силној дјеци* обраћа са осећањем у коме се меша подсмех и презир: *Шуре моје, девет Југовића, / што се, браћо, данас обрукате! / Кад сте, браћо, ви таки јунаци, / камо ножи, камо ваше сабље / те не бисте са мном на Косову, / да чините с Турцима јунаштво, / десите се мене у невољи?* И на самом крају бан наговештава и разлику између себе и Југовића. Он је способан да учини оно што они не могу. Ње да сâм на Косову подели мегдан са силним Влах-Алијом. Они могу и спремни су да учине оно зашта он није способан. Ње да у Крушевцу, где им не прети никаква опасност насрну на беспомоћну жену. Раскид са тазбином Страхинић завршава стихом да је љуби живот поклонио, наглашавајући тиме колико се разликује од таста и шурака.

Народни певач је бана замислио и опевао не само као ретко храброг и одважног јунака, него и као човека од крви и меса у чијој се души смењују различита осећања: жалост, разочарење, мржња, велика љубав према жени, осећање које га и гони на велики подвиг. Стога он кроз све минуле векове остаје пример и јунаштва и човештва, *витез* коме су остали верни: хрт, коњ и некадашњи роб.

Иако је основни ток радње бар на први поглед сличан народној песми, Михајловићева драма *Бановић Страхинића* има и другачију намеру и другу поруку. Користећи се проседеом који је формулисала генерација, у овом раду већ помињаних, француских драмских писаца (Жид, Жироду, Кокто), Михајловић употребљава све димензије митске приче која му нуди народна песма, али са тенденцијом да укаже на могућу везу између онога што се некад догодило и онога што се данас догађа.

Основна пишчева намера није да истакне нечије чојство и јунаштво, него да говором о митском демаскира актуелне друштвене и историјске процесе. Готово на самом почетку драме коментаришући речи кнежеве заклетве и атмосферу око ње, Југ Богдан каже: *Одлична идеја, кажем вам децо, одлична. Спојити клетву и заклетву. Каква грубост и какав рафинман у исти мах* (Михајловић 1987: 159), да би одмах затим његов син Војин кроз исказ: *Мајка је задовољна исходом скупштине и каже да треба свим средствима одржати створено расположење и висок морал*

племства и народа. Треба свакоме дубоко усадити свест да је наша ствар света, и мада усамљени у овом тренутку и без помоћи хришћанских народа, ми ћемо остати на мегдану за ствар крста и слободе. Победићемо, или изгинути (Исто: 161), потпуно разоткрио политички, социјални и историјски миље једног догађаја који се вековима генерацијама откривао само и искључиво кроз мит. Михајловићева употреба мита уједно је и разјашњење и иронија. За разлику од песме у којој су банови поступци мера којом се вагају поступци свих осталих ликова, у драми је готово сваки лик једно огледало у коме се одражава апсурдност егзистенција у историјском свету, односно живот се открива као трајна иронија, контраст релативних могућности у противуречним условима постојања.

Речити пример за казано је сасвим различита реакција браће Југовића и старог Југ Богдана на вест да им је сестра, односно ћерка, издала мужа Ћу народној песми они су спремни са њом физички да се обрачунају, ножевима да је на комаде исеку, у драми се пак, води разговор да се у случају доброг исхода обрачуна са Влах-Алијом, банова жена, а њихова сестра и ћерка, казни једном другом, рекли бисмо, циничнијом казном. Реченица коју изговара Војин: *Ако бог да па се срећно вратите, онда ћемо ми њу лепо – у манастир!* (Исто: 171), киничка је по својој литерарној форми, али је у својој супстанцији цинична, будући да је реч о казни која се састоји из лаганог и перфидног процеса уништења одређене личности. Ради се о настојању да се свест оне која је погрешила стави у такву позицију да она већ за живота буде мртва. Предлогом да казна буде *манастир* остварује се намера да се кривац, али ипак, и пре свега, човек, најпре физички опколи и изољује, а да се затим и у његовој свести постави нека врста бодљикаве жице сачињене од казне, не би ли се он унутар тог простора натерао на лагано физичко и духовно скапавање.

Међутим, садржај жениног писма које она по мужу шаље родитељима у Крушевац и које им бан, стиче се утисак, уручује са извесним закашњењем, открива њену праву намеру *да прекине лажно стање једног неспоразума* и да се *повуче у манастир* уз напомену да у њеном лаичком мазохизму *нема ничег светог, већ само жеља да још дубље покопа свој неуспели и погрешно отпочети живот* (Исто: 173). Насилно одвођење у манастир ради испаштања казне, видели смо, не признаје човечност и самилост најближих, али аутономна одлука да се тамо оде и испашта први погрешни корак у животу, осветљава нам и другачију страну карактера личности банове љубе, личност коју бисмо могли да означимо синтагмом *атлета очаја*.

Зашто је аутору било потребно да у драмску радњу уплете и једну и другу могућност одласка у манастир? Очигледно је да тек уз помоћ обе, наоко противуречне могућности, Михајловић може још упечатљивије да врши разарање мита. Описујући банову љубу не само као неверницу, онако како је види народна песма Ћ жену коју за учињени поступак чека казна, него и као жену нашег, модерног времена Ћ жену која је свесна да жи-

ви у једној постхришћанској епоси, са сазнањем да ни у тој епоси неће доћи неко обећано *спасење*, које, као и сваки мит, може да понуди само *ништа*. Тако је Михајловићева употреба мита истовремено и иронија и разарање, простор на коме човек не налази храброст да прихвати своју слободу. У народној песми бан у позицији *или/или* прихвата слободу као свој неопозиви избор, у драми *Бановић Страхиња* у борби *оних који кажу да и оних који кажу не*, они који кажу *не* неком поретку и начину живота бивају кажњени, односно, конвенције свакодневног живота, хијерархије норми и одлучивања их попут Зевса упозоравају на *сву могућност створенога света*.

Fabulae personae

Борислав Михајловић је, као што смо већ могли да запазимо, у односу на сиже народне песме изменио унутарњу природу радње. Њ мотив судбине не налази се само у историји, него и у сложеним породичним односима који диктирају понашање и суштину испољавања карактера ликова драме *Бановић Страхиња*. Штавише, већ смо написали како је сваки карактер нека врста огледала која у међусобним сучељавањима, преламајући одређене поступке, откривају и сву сложеност односа, узалудност људских напора да се међусобно разумеју и схвате. Прецизније, то је радња сложених људских јаловости: *жене* која је незадовољна својим мужем, јер сматра да је посредно он узрок њеног првог, пресудног и погрешног корака у животу; *ћерке* према *родитељима* у чију љубав непрестано сумња, убеђена да је никада нису довољно волели; *бана* и *жене* за коју осећа да му није привржена из најдубљих људских осећања. Њ љубави, већ због друштвене конвенције; *жене* и *отмичара*, између којих тиња антагонизам, али и тајни пламен привlačности.

Доводећи карактере ових ликова у сасвим конкретне односе и везе, Михајловић уз помоћ бинарних опозиција: *жена – бан*, *ћерка – родитељи*, *жена – љубавник* представља их као *митеме* које рецепијенту откривају и савремено значење овог мита. Дакле, нису само потребни ликови. Њ карактери. Њ митеме који унутар драмске радње поједностављују те односе до универзалне схеме, већ се речена универзалност наводи у јасном Михајловићевом ставу: неодлучни Југовићи, као ни храбри и одлучни бан нису ти који доводе до стварања праве судбине. Њу доносе у подједнакој мери, најпре жена, која се одлучује на превару и спремна је да ту превару брани и издајством мужа, и силни Влах-Алија који док пљачка, пали, отима, убија и силује, на себе узима сву одговорност за злочин који чини. Он може слободно да уради све оно што Југовићи нити могу, нити смеју пре него одшкрину врата тајанствене одаје из које им долазе сви савети и упутства за делање. Допуштајући могућност да у контексту увек нових и актуелних читање ове драме тајанствена одаја поприми и више значења, рекли бисмо да она има понајвише значење ауторовог ироничног разарања оног дела

митске свести која се потпуњава *невидљивој, свеприсутнијој и свевидећој* сили која се може звати бог, родитељ или племенски вођа. Жена Страхинића бана има храбрости да се отисне низ узбуркане таласе прељубе и да за то преузме пуну одговорност. У чину неверства она не проверава нека општа искуства. Напротив, неверство јој служи као облик *самопосматрања*, способност властитог карактера да се одупре лажној помирљивости свакодневног живота. Последице које следе не долазе од свевишњег, него су само израз релативних могућности у животу сваког појединца. Стога она и може да каже Страхини: *Желели бисте да знате да ли сам заиста била љубавница Влах-Алијина? Да, заиста сам била његова љубавница* (Исто: 187).

Упитан по свом карактеру, овај исказ ако би и могао бити изречен у миту који нам нуди народна песма, био би због својих крајњих етичких ефеката одбачен, али у драми он се појављује као битан елеменат структуре карактера жене Бановић Страхине. Реченим она не саопштава једно опште искуство, напротив своје неверство она открива као спасоносну прилику којом разара привидни склад свог брачног живота, а оцу и браћи скида ореол сачињен од противуречних моралних дилема.

Ако су Југовићи Ћотац и синови, митема која у драми открива онај део мита који заговара потребу безусловне примене казне колектива над појединцем, дотле је њихова ћерка и сестра митема која открива ону другу страну мита *Ћантимит* који осећања у модерном друштву ослобађа без битнијих последица по личност која их испољава. Учињена прељуба у савременим међуљудским односима може довести до различитих животних заплета, али се последице које из ње (прељубе) происходе не прихватају као непроменљива датост судбине. Отуда жена и може Страхини истовремено да се обрати и питањем и поруком: *Ви ми, значи, нудите опроштај. А шта ако мени опроштај не треба?* (Исто: 191)

У прецизном драматуршком механизму Борислава Михајловића, трећа карактер *Ћ* митема је Бановић Страхини. У драми то није онај јунак из песме који прихвата борбу коју други или избегавају или је не разумеју. Његова мирноћа се граничи са равнодушношћу, а поступци нису дело јунака, већ човека који околности у којима живи и догађаје који су га задесили прихвата као иронију нужности. То је врста сна, и то оног сна у коме људи, готово истовремено, навлаче маске: задовољства и незадовољства, среће и несреће, равнодушности и великодушности, храбрости и кукавичлука, лепоте и ружноће, оданости и неверства. У таквим околностима Страхини чак и не покушава да уочи, или себи разјасни онтолошке корене властитог животног апсурда.

Жена: Не гледајте ме тако као да сте ви криви преда мном.

Зашто ме не презрете, зашто ми не плунете у лице, зашто ме не ударите? Какав сте ви то немогућ човек!

Страхини: Такав сам какав сам и ништа ту не могу. (Исто: 187Ћ 188)

Човек је усамљен у свету, напуштен од бога, он чека, тражи и никада не добија одговор нити на конкретна збивања стварности, нити на напетост унутрашњих пустоловина духа. *Ништа* је исто толико недокучиво као *ништа*. Бану остаје само јадно, смежурано шибље проживљеног. Кад се приближи жени, њено истинско присуство постаје релативно, кад јој се обрати и сам језик пун је заседа, завођења, двосмислености.

Страхиња: Јесте ли ми рекли »ти«? Први пут у животу рекла си ми »ти«.

Жена: Заиста, први пут сам вам рекла »ти«. Тако однекуд дође реч, али сада је већ касно. Касно за све речи. Касно за све. (Исто: 188)

Супротстављени светови дефинишу супротстављене односе. Бан и његова жена међусобно су повезани, не својим природама него спољашњим условима свог постојања. Све што је видљиво, осетно, чујно подлеже сумњи. Ниједан исказ нема важности јер ниједан није мост који би могао да носи не једну, већ две егзистенције.

Жена: И шта у том домену да радим са собом?

Страхиња: Оно што будете хтели. Молио сам вас и ви сте ми обећали. Чекајте док се све ово не сврши, док се вратим или не вратим са Косова. (Исто: 192)

Како одједном постаје бесмислена храброст која се не предаје!

Иронија и гротеска

Попут многих стваралаца, од грчких драматичара до уметника модерних времена, и Борислав Михајловић градиво за своју драму *Бановић Страхиња* не црпи из историје него из народне песме, чиме се још једном потврђује Аристотелова мисао да су мит и поезија важнији и од филозофије и од историје. Не питајући се чак да ли се догађај који је опевала народна песма и догодио, он га не прихвата као факат, већ као *причу* коју ће пропустити кроз топионицу времена, тражећи у реченом њен савремени смисао и значај. Као испод какве заштитне коре дијахроније, он је поново откривајући Бановић Страхињу, његову жену, Југовиће и Влах-Алију од њихових карактера градио *митеме*, чиме је успешно разоткрио и синхронизму структуру која лежи у основи сваког, па и овог мита. У ствари, чим се разгрне поменута кора, брзо се и лако уочава да је Михајловићева драмска прича заправо гротескно-иронична полимика са моралним смислом традиције. То га као ствараоца приморава да изнова, у оквиру већ познатог митског сижеа, донекле мењајући га, поново вреднује појмове добра и зла.

И народни певач и Михајловић, свако у свом делу, на питање да ли човек може у свету у коме живи да остане неангажован одговарају одрично. Међутим, док први сматра да то учествовање јунака не ослобађа обавезе да поступа у складу са начелима чојства, други, писац драме, полази од тога да се јунаком постаје тек кад се сазна шта се у животу не сме учинити. После победе над Влах-Алијом Страхиња се враћа у Крушевац и ту се

енергично супротставља намери да *неверица* буде кажњена. На питање једног од браће Југовића: *Зашто си је онда довео овамо?*, он одговара: *Довео сам је овамо у нади да ћемо моћи да заједно нађемо лек несреће која нас је све задесила, хтео сам да је заједно видамо, а не да је заједно кажњавамо. Ви сте изабрали казну. На ваш избор ја кажем – не [...]* (Исто: 191).

У народној песми приступ догађају је ипак оптимистички, добро на крају не само да тријумфује над злом, него се на овај начин етичке вредности колектива потврђују као заувек важеће, док у драми морално начело заслужује пажњу само ако га неко од јунака непрестано преиспитује. У песми живот је вредан поштовања и ту вредност у једну средину доноси и потврђује културни јунак, у драми, кршење регуларних норми унутар система друштвених односа испољава се као дисхармонични процес једне друштвене драме. Представници и чувари тих односа су отац Југ Богдан и његови синови, којима се Михајловић у свом делу жестоко подсмехује. Поступак оца и браће према кћери, односно сестри, толико је суров и искључива да прелази све границе природног и могућег рационално прихватљивог понашања према ближњима, па макар он и грешио. У својој искључивости они заборављају да грешку може да направи сваки појединац, да у поступку онога који греши заиста има нечег *криминалног*, да је задатак *заштитника* друштвених норми да делују, али тако да у њиховом приступу и одмеравању казне има и нечег алтруистичког, чиме се пукотина у односу *друштво – онај који је згрешио* неће увећавати већ само смањивати.

Служећи се обилато гротеском у сликању поступака Југовића, он је нагласио све валере карактера *Ћ* митеме оца и синова. Испод њиховог привидно лежерног понашања, шарма и брзог заклињања на верност скрива се потреба да су са свим и свачим фамилијарни, не би ли на тај начин сачували привид величине. Они су митема вечних човекових слабости које упозоравају да човека уништава његова величина и уверење да је опрезност излишна:

Војин: Не ћути она што јој се ћути него нема шта да каже. Издаја увек завеже уста у чвор кад се нађе пред лицем правде и казне. Да је по мени, све ово не би било ни потребно. Али мајка је рекла: „Утврдите истину и пресудите!R(Подвукао С. Л.).

Значи, утврдићемо истину и пресудићемо.

Бошко: Забога, како да утврдимо истину кад она ћути... Ја нисам за судију. Ја не волим да будем судија. Ја то не умет.

Војин: Умеш. Ето, сада ћеш научити. И не губимо време [...] (Исто: 178R179).

Цитирани дијалог само је привидно осенчен сигурношћу у оно шта се саопштава и на чему се инсистира. Гротеска која непрекидно струји у подтексту изговореног, разара тај привид и показује сву дубину једног друштвеног лицемерства и антихуманистички приступ према највећим вредностима живота. Михајловићева гротеска укршта иронично и апсурд-

но, трагично и апокалиптично, показујући како се и на плану дијакроније и синхроније ништа не мења. Ћи најмоћнији, они на власти, остају ипак само *бића за смрт*, и они носе у себи свој пакао. Ћ не као супротност небу, него као казну властитом простору мишљења, сазнавања, живота. Управо кроз речи и поступке Југовића, аутор је најјасније указао на противуречност између мита и свог гротескног погледа у дубине тог величајног предања.

Ако није пропустио да гротеском разори романтично уверење у древну причу о *старом Југ Богдану* и његових девет Југовића, према бану је, чини нам се, био нешто блажи. Користећи се иронијом у пластичком обликовању ове митеме, он је Страхињу у односу на неверну жену приказао као меланхолика склоног компромисима, али у односу на Влах-Алију и Југовиће као витеза који не жели да узмакне са попршта судбине. Он је можда затечен издајством жене и тазбине, али није и спреман да одустане од мегдана који ће у потпуности потврдити његову стварну величину и усамљености. У народној песми од његовог целокупног господства остају му после свега само коњ, пас и соко. У драми ових пратилаца нема, чиме се још више истиче, а и то је иронија, да је живот сам по себи подвиг. А да би то био, он у себи мора да садржи и сан и тајну, материју и дух, друштвену и индивидуалну душу у њиховој трансценденцији. Евоцирајући успомену на турнир, победу којом је задобио руку своје будуће жене, Страхиња каже: *Хоћу да кажем оно што не знате. Није ни било важно да знате. Сада је важно. Кад сам јој као победник пришао, поклоним се и ставим пред њене ноге јабуку, рекла ми је, слушајте добро, рекла ми је од речи до речи: »Ја сам обећала да ћу ономе ко победи дати руку. Ви сте победили. И ја вам је дајем. Али чујте ме добро – ја сам обећала руку и ништа више.«* *Је ли тако било, госпођо?* (Исто: 180).

Овај исказ одликује се, најпре, високим степеном толеранције и доследности, а затим у њему можемо тражити и наћи мотив зашто је његова жена поступила тако како је поступила. Својим неверством она у центар збивања уводи и акцентује део своје изјаве *Ја сам обећала руку и ништа више* и на тај начин приморава свога мужа да као витез и јунак поштује оно са чиме се претходно сагласио. Та сагласност има за циљ да у драму уведе и мотивацијски образложи банов подвиг којим, најпре, спасава жену, а затим и оправдава њен поступак. Чином *опраштања* он крши норму једне друштвене групе којој и сам припада, али истовремено афирмише нове вредности *без којих свет, макар и преображен, не заслужује да се у њему живи, без којих човек, макар и нов, није вредан поштовања* (Христић 1987: 273).

Из казаног би се дало закључити да иронијом Борислав Михајловић ипак није желео само да се духовито подсмехне или нашали на рачун човека који је опростио жени неверство, већ је иронију искористио као средство сопствене осећајности, духовитог поигравања људским слабостима, на које није био имун ни Бановић Страхиња. Али истовремено, у том

поигравању, у тој осећајности и у Михајловићевој визији бан је остао културни јунак. Ње дакле подвижник, коме и слабост не смета да потражи излаз из клопке издајства и безизлазности постојања.

Литература

Савремена драма, прва књига, приредио Владимир Стаменковић, Нолит, Београд, 1987.

Борислав Михајловић: *Бановић Страхиња*, у: *Савремена драма I*, Нолит, Београд, 1987.

Јован Христић: *Чисте руке*, у: *Савремена драма I*, Нолит, Београд, 1987.

Рејмонда Вилијамс: *Драма од Ибзена до Брехта*, Нолит, Београд, 1979.

Slobodan M. Lazarević

THE DEMOLITION OF THE ROMANTIC INTRIGUE

Summary

Just like numerous contemporary authors Borislav Mihajlović does not find the inspiration for his drama *Banović Strahinja* in the historical facts but in the oral poetry, and in this manner, he once more confirmed Aristotle's thought that the myth and poetry were more important than philosophy and history. He is neither interested in the fact, nor the historical relevancy of the occasion, but he sees it as a *story of stories* set again in the temporal perspective, looking for its sense and significance.

ОБРАЋАЊЕ КАО ПРИМАРНА ФУНКЦИЈА ВОКАТИВА

Апстракт: У раду се анализирају обраћања, као примарна прагматичка функција вокатива, издвајају се модели и екстралингвистичким условима комуникације условљени под типови формалног и неформалног обраћања појединцу и формалног и неформалног обраћања групи. Обраћање се посматра кроз реализацију конативне и фатичке језичке функције и скреће се пажња на чињеницу да су те функције као примарне заступљене у вокативу дозивања, док се у вокативу скретања пажње конативна функција актуализује са директивно-прескриптивним значењем, а тај прагматички тип вокатива садржи и субјективни став говорника, што му даје и одређену експресивност.

Кључне ријечи: вокатив, обраћање, дозивање, алонжман, прагматика, говорник, саговорник, деикса, императив.

Примарном и основном функцијом вокатива сматра се функција обраћања. Граматике издвајају и функцију „скретања пажње” којој је такође обраћање иманентно. Сматрамо да је у основи те вокативне функције такође ословљавање адресата, док је „скретање пажње” или упозоравање адресата на неку контекстуалну или исказом/реченицом (у којој се налази вокатив) експлицирану чињеницу, додатна семантичка вриједност. Другим ријечима, вокатив увијек садржи компоненту обраћања, која се, зависно од захтјева комуникације, у мањем или вишем степену актуализује. Држећи се строго синтаксичко-функционалних критерија, Прањковић сматра да у синтакси уопште не треба говорити о вокативу јер је то морфолошки термин којим се „означаје парадигматски однос, тј. однос облика вокатива према другим падежима у парадигми, а не синтагматски, тј. однос према дијелу структуре с којим је вокатив у контакту” (Прањковић 1993: 205). Сходно томе треба усталисти управо термин „обраћање” јер вокатив „и препознајемо по његовим синтаксичким својствима, а својство обраћања можемо у најмању руку сматрати примарним” (Прањковић 1993: 205). Дато тумачење скреће пажњу на прагматичку вриједност вокатива па би умјесто његове препознатљивости „по синтаксичким својствима” адекватније било нагласити препознатљивост „по прагматичким својствима”. Вокатив је ексклузивна прагматичка форма, са традиционално маркираном граматичком вриједношћу, под чиме поред његове асинтаксичности (или ауотаксичности) подразумевамо и његово мјесто у падежној парадигми, будући да је и у том морфолошком подистему, различито од свих других падежа, дефинисан на основу прагматичког критеријума *Ћ* као падеж „за

* rasovaca@yahoo.com

обраћање, дозивање и скретање пажње $\bar{R}$ (Стевановић 1962: 355; Брабец, Храсте, Живковић 1970: 235; Тежак, Бабић 1973: 255; Симић 1996: 149; Ковачевић, Савић 2003: 63).

Због дезактуализоване граматичке, а актуализоване прагматичке функције, вокатив спада у комуникативне реченичне конституенте. Формално-синтаксички он функционише као самосталан нереченични исказ. Синтаксички је самосталан и када се јавља као засебан исказ (нпр. *Дејане! Поздравио те је мој брат!*), као и када је инкорпориран у структуру ширег исказа (нпр. *Дејане, поздравио те је мој брат!*). Пошто је синтаксички неинтегрисан у односу на шири исказ у коме се налази, вокатив нема улогу синтаксеме и не утиче на структурну организацију исказа. Синтаксичка активност вокатива условљена је категоријалним својствима супстантивне врсте ријечи којом се обраћање изражава. Огледа се у томе да у складу са њеним комбинаторичким могућностима вокатив може да образује синтагму, али не и реченицу, тј. вокативни исказ може бити формиран као монолексички или као синтагматски модел. У монолексичком моделу (N5) позицију вокатива попуњава антропоним, апелатив, збирна именица, лична замјеница или придјев. Синтагматски модел подразумева зависносложену синтагму супстантивне ријечи или ријечи са супстантивном вриједношћу и њеног зависног члана $\bar{R}$ атрибута или апозиције (S $\leftarrow$ A), тј. конгруентног атрибута, неконгруентног атрибута, атрибутива, апозиције и атрибутске/апозитивне клаузе.

Примарна вокативна функција обраћања реализује се у условима емотивно необојене исказне ситуације $\bar{R}$ када је потребно именовати саговорника или са већ именованим саговорником одржавати или окончати претходно успостављени контакт¹, односно провјерити степен његове партиципације у заједничкој комуникативној активности. Употреба вокатива с тим циљем најближе је реализацији Билерове апелативне² (в. Тошовић 2002: 58) или Јакобсонове фатичке³ језичке функције (Јакобсон 1966: 293).

Чак ни у тим условима, употребијебљен само с циљем ословљавања саговорника, вокатив није једнозначан као комуникативно идентификовање саговорника, него са собом увијек носи и подстицајну семантичку компоненту. Денотат идентификован вокативом не оставља се пасивним, од-

¹ Вокатив се врло често јавља и као средство које актуализује неке друге изражајне могућности, као што су разни емоционални ставови, апострофа и сл., па експресивности вокатива може бити посвећен посебан рад.

² К.Билер издваја три основне језичке функције: изражајну, апелативну и репрезентативну. Ова подјела је оспоравана, нарочито зато што укључује само језичку праксу, а заобилази оне језичке функције које исходе из структуре и природе језичког знака, али је у лингвистици кориштена и допуњавана (Према: Тошовић 2002: 58).

³ Фатичка функција $\bar{R}$ према Јакобсону $\bar{R}$ тежи да одржи или прекине општење.

носно не подразумејева само номиновање, него говорник кроз њега испољава и своју интенцију активирања саговорника. Те могућности вокатив не носи категоријално, него их добија од синтаксичког окружења, типичних конструкција употребљених у типичној ситуацији. Наиме, вокатив се типично употребљава у конструкцијама које експлицитно или имплицитно укључују питање или императивну семантику. Питањем као говорним чином који нужно подразумејева активно учешће саговорника, саговорник се подстиче на пружање одговора, а императивним исказом или исказом императивне семантике саговорник се потиче да изврши или да престане да врши неку активност. Дакле, из семантичко-прагматичке вриједности питања као комуникативно недовршеног исказа,⁴ који се информативно затвара тек говорниковим саопштењем (пружањем одговора), и персуазивне семантике императива или императивно употребљене глаголске форме другог лица, које иначе упућује на исти денотат као и вокатив, проистиче и семантичка компонента подстицања уткана у вокатив контакта. Чак и кад имамо вокатив у наизглед императивно необојеном исказу, у дубинској перспективи и тада уз вокатив можемо успоставити интенцију активирања саговорника, односно та компонента је иманентна. Узмимо, на примјер, из разговорног стила такву конструкцију: *Ана, пада киша!*

Вокативни исказ спрегнут је са структуром просте реченице (*пада киша*) са којом не остварује функционално-синтаксичке везе. Односно, предикат (*пада*) и вокатив (*Ана*) не ступају ни у какав вид узјамног односа. Међутим, у логичко-појмовном смислу, вокативна форма обраћања такође подразумејева неку глаголску лексему која дјелује инклузивно на вокатив, без обзира што се не може облички прецизирати, али је опет најближа императивном (типа: *Види/Чуј, Ана, пада киша*) или упитном (*Јеси ли видјела/Знаш ли, Ана, да пада киша?*) значењу. Вокатив је ту у фатичкој функцији успостављања или одржавања контакта, при чему се императив као редундантан, значењски садржан у вокативу, изоставља. На неки начин, императив другог лица је иманентан вокативу. У оваквим ситуацијама је залихосна или је стилска и употреба вокатива, будући да су саговорници у непосредном контакту, осим ако се вокативом не врши избор између више потенцијалних саговорника, тј. ако вокатив није у функцији издвајања.

У емоционално неутралној комуникацији, дакле, вокатив активира фатичку, уз суштинску му конативну⁵ језичку функцију. Модел обраћања, односно његово лексичко пуњење, зависи од нелингвистичких фактора комуникације, од неписаних правила тзв. „граматике друштвеног статуса”

⁴ Ту информативну недовршеност питања прати и интонација упитне реченице која се увијек завршава на подигнутом тону, за разлику од изјавне код које тон на крају пада. Та отворена интонација питања отвара простор за одговор, тако да се комуникативна потпуност питања постиже у комбинованом упитно-обавјештајном говорном чину.

⁵ Конативна или прописивачка функција утиче на примаоца потичући га на реакцију, на учешће.

(Радовановић 2003: 132-143), односно, превасходно од социолошки диктираних узуса. Начин обраћања, у ствари, ишчитава низ података о говорнику, о његовој припадности одређеној друштвеној групи, његовим ставовима, нивоу образовања, култури, психолошком стању итд. Обраћање функционише као знак друштвене диференцијације, као и интелектуалне, професионалне, различитих релација у међуљудским односима, од формалних и неформалних до интимних. У суштини, према различитим критеријима издвајамо неколико типова вокатива контакта, односно обраћања. Према природи денотата издвајамо: обраћање појединцу и обраћање групи, а према социјално условљеним релацијама комуникатора: формално и неформално обраћање. Њиховим укрштањем добијамо следеће основне типове обраћања:

- а) обраћање појединцу *Р* формално;
- б) обраћање појединцу *Р* неформално;
- в) обраћање групи *Г* формално;
- г) обраћање групи *Г* неформално.

Говорни догађај који укључује обраћање нужно се усложњава и с обзиром на сингуларност или плуралност говорника, али пошто форме обраћања не посматрамо према комуниколошком, него према лингвистичком критеријуму, та могућност усложњавања није нам битна у анализи. У суштини, јединичност или плуралност позиције говорника секундарни је критеријум за реализацију вокативне функције обраћања *Р* било да је говорник појединац, било да је група, позиција вокатива попуњава се оним лексичким јединицама које могу бити формално или неформално маркиране, типичне за ословљавање појединца или групе. Подгрупе се даље могу издвајати и у зависности од квалитета субјективног става говорника и квалитета и квантитета емоционалног набоја, али то онда подразумејева експресивну реализацију вокатива, која у овом раду није предмет анализе.

Формално обраћање појединцу

Формално обраћање појединцу најчешће је засновано на неравноправном односу комуникатора, било да говорник и саговорник припадају различитим генерацијама или групама различитог друштвеног статуса. Други вид формалног обраћања исходи из услова недовољног међусобног познавања комуникатора, односно одржавања дистанце. Лексичко-граматичка структура формалног обраћања појединцу условљена је тим факторима. Овдје наводимо само оне типове које се најчешће јављају.

Најпростија форма (модел N5) јесте обраћање апелативом са значењем друштвене етикете за ословљавање (*господине, госпођо, госпођице*). Овај вид обраћања употребљава се у случају када се комуникатори међусобно не познају или када се одржава дистанца. Пошто се из класе заједничких именица користе врло уопштени изрази за ословљавање овог типа, то је и избор етикета условљен друштвено-политичким контекстом, о чему

у српској говорној пракси свједочи и потискивање лексичког пара *друг – другарица*, типичног за социјалистичке друштвено-политичке прилике, у корист трипартитне, грађански и родно маркиране комбинације *господин Ћ госпођа – госпођица*. Обраћање у оквиру овог модела може да се изрази и неком другом лексемом са значењем општег појма која је назив за категорију лица са заједничким општим карактеристикама, ако адресат као појам може бити повезан са таквим општим карактеристикама. Тако се може ослонљавати и према професионалној оријентацији, звању и положају у хијерархији пословних релација (*докторе, професоре, наставнике, шефе, директоре* и сл.), при чему се у врло учтивом обраћању додаје и етикета *Ћ атрибутив (господине докторе, господине професоре* итд.), док се са значењем саучесништва комуникатора у заједничкој дјелатности употребљава полно маркиран пар (*колега Ћ колегинице* и сл.).

У условима када се међусобно не познају, старија особа може да се обрати млађој особи вокативом заједничке именице која лексички одражава генерацијску и полну припадност (*дјевојко, дјевојчице, дечко, младићу*).

Формално ослонљавање властитим именом употребљава се када када је однос међу комуникаторима условљен статусном разликом која се уочава када се говорник старије генерације обраћа саговорнику млађе генерације (*Милане, да ли би био љубазан да ми купиш новине?*) или у обраћању наставника ученику (*Милане, изађи пред таблу да одговараш!*). Овај посљедњи тип подразумејева одређену солидарност која се природно успоставља вишегодишњим контактима у разредној заједници. Када је дистанца наглашенија, као у ослонљавању у универзитетским релацијама, употребљавају се етикете (*колега, господине*). У тој разговорној ситуацији професор се може студенту обратити вокативом *колега, млади колега, колега + вокатив презимена*, док конверзија позиција говорника и саговорника ту могућност искључује *Ћ студент не може професора ослонљавати на исти начин*. Када се говорник са друштвено нижим статусом обраћа саговорнику који му је хијерархијски надређен или је старији од њега, не употребљава се вокатив властитог имена, него се форма усложњава и име или презиме привлачи и одговарајући атрибутив (модел $S \leftarrow A$) којим се саговорник ситуира у друштвену групу којој припада, односно којим се прецизира однос комуникатора (*Чика-Јанко, купићу вам новине!*; *Професоре Марковићу, могу ли да одговарам?*; *Господине Јовановићу, дозволите да вам помогнем!*).

Дакле, модел формалног обраћања појединцу описујемо као монолексички ($N5$ = антропоним/апелатив) и синтагматски ($S \leftarrow A$; S = антропоним/апелатив; A = атрибутив).

Неформално обраћање појединцу

И овај тип обраћања појединцу такође укључује модел $N5$, тј. обраћање личним именом (*Марко, Јанко*), у условима када је однос међу кому-

никаторима заснован на блискости (генерацијској, породичној, на основу припадности групама истог идеолошког опредјељења и сл.), или заједничком именицом чија семантика такође одражава различите видове блискости саговорника (*пријатељу, друже*), односе фамилијарности (*мама, тата, тетка, стрина*) или висок степен позитивно маркиране интимизације (*љубави, срећо, мацо, паче* и сл.). Модел се попуњава и парцелисаним адјективом у супстантивној функцији (*драга, најдража, мила* и сл.).

Према моделу S←А обраћање поприма интимнији тон јер се позиција атрибута попуњава углавном адјективом посесивне или интимистичке семантике (*драги/надражи Марко; драги/вољени мој Марко* и сл.). Овај вид обраћања се као форма користи и у личној преписци и укључује и могућност колективног пошљаоца (*драги наш Марко*). И ове се форме обраћања реализују са придјевом као главним чланом конструкције (*драги мој*). Нашавши се на мјесту супстантивне категорије, придјев функционалном транспозицијом поприма обиљежја врсте чију синтаксичку позицију заузима, па тако и могућност да као управни члан веже атрибут за себе. У литератури се адјектив у функцији супстантива назива супстантиватом (Ковачевић 1995: 196-217), а истиче се да „функционално преобразована ријеч која наступа у синтаксичкој функцији друге врсте ријечи "ништа не губи од својих граматичких особина: она остаје у окриљу исте морфолошке категорије ријечи" (Ковачевић 1995: 199). Употријебљени као самостални чланови у функцији обраћања, адјективи који су сасвим одређена лексичка категорија, испољавају и висок степен сустантивизације јер се јављају као говорни клише. Нарочито је у функцији главног члана обраћања чест описни придјев у позитивном (*драги, мили, вољени*), рјеђе у суперлативном (*најдражи, најљепши*) или апсолутном (*једини*) степену. Његова функција је вишеструка: придјевом се именује одређени адресат, квалификује по својству на које придјев својим лексичким значењем упућује те изражава емотивни став говорника према саговорнику.

У функцији обраћања употребљава се углавном придјев одређеног вида, што проистиче из логичке подлоге обраћања. Обраћање је углавном вид идентификације. И када је у саставу синтагме (*драги Марко, драги тата*) или употребљен као парцелисани супстантиват (*драги*) придјев у обраћању је одређеног вида. Једино у формама обраћања у народној епској поезији, као манир, билијемо и вокатив неодређеног вида, мада и ту рјеђе него одређеног (*Молимо те, наш мио ујаче...; Мио брате, Бановић-Секуле! ВСК, Снп, 2, 319; А не бој се, мио побратиме! ВСК, Снп, 2, 55; Симеуне, јадан находнице! ВСК, Снп, 2, 44; Господару, силан цар Стеване! ВСК, Снп, 2, 97*).

Када се употребљиви у савременом изразу, та форма дјелује архаично и асоцијативно је ревокативно или пародијски усмјерена на фолклорни стил.

Функцију главног члана у неформалном обраћању појединцу може обављати и лична замјеница за друго лице јединине, *ти*. Будући да за-

мјенице не посједују ни квалитет, ни предметност, оне у обраћању реализују своје деиктичко значење. Лична деикса (Кристал 1987: 106) R својствена личним замјеницама упућује на положај лица у говорном процесу. Употреба замјенице *ти* за обраћање саговорнику са функцијом вокатива контакта, носи са собом увијек дозу неучтивости, па чак и када се ослобљава саговорник који нам је непознат R и тада постоји могућност употреба апелатива. Уз замјеницу *ти*, за коју иначе облички не можемо бити сигурни да ли смо употребили вокатив или номинатив, као сигнал обраћања обично се употребљава за то уобичајени узвик (*x*)*ej* Rа такође у оквиру модела N5, пошто је узвик синтаксички неконституентска врста (*Ej, ти, чуј ме добро!* Бћ, П, 168).

Уколико је у комуникативној ситуацији неопходно то лице на неки начин квалификовати да би се идентификовало, употребљава се конструкција са зависним чланом, најчешће у функцији неконгруентног атрибута (*Ej, ти, тамо, остави људе на миру!* Бћ, П, 276; *Ej, ти горе!* Бћ, П, 89).

У датим примјерима функцију неконгруентног атрибута врши деиктички прилог (*тамо, горе*) којим се адресат ситуира у простору. У том случају таква конструкција обраћања има и функцију издвајања из више присутних потенцијалних адресата. Међутим, то није и једини вид одређења адресата. Улогу детерминатора може преузети и супстантиват у функцији апозитивно постпонираног конгруентног атрибута (*Ej, ти, висока, приђи ближе!*) или чак и зависна клауза (*Ej, ти што галамиш, престани, сметаш нам!*).

Модел неформалног обраћања појединцу можемо представити истим формулама као и у формалном обраћању, с тим што је попуњавање модела богатије (N5=антропоним /апелатив/замјеница *ти*/адјектив); S←A; S=антропоним/апелатив/замјеница *ти*/адјектив; A=атрибут/атрибутска реченица).

Формално обраћање групи

Формално обраћање групи, као тип колективне референције, обично захтијева модел са детерминативом (*поштовани посјетиоци, цијењени гости, тужни скупе, уважена господо, уважене даме*), односно модел S←A, при чему је у функцији надређеног члана заједничка именица у вокативу множиве или збирна именица. Форме обраћања су и иначе због утицаја социолошких правила понашања клишеиране конструкције, а нарочито је то овај тип обраћања. Редукција детерминатива (модел N5), уколико је могућа, уноси у обраћање блажи степен званичности и нијансе конотативних значења (нпр. *господо, даме : *скупе*).

Посебан вид формалног обраћања групи заступљен је у војном изразу (или тзв. функционалностиском комплексу⁶), нарочито у ситуацијама које укључују командовање у војним јединицама. Специфичност која га прати огледа се у морфолошкој неутализацији вокатива у корист номинатива, уочљива као тенденција и у употреби у другим функционалним стилловима (нпр. *Келнер!/Момак! Да платим!*). Тако се при командовању различитим војним групацијама користи углавном номинатив (*Батаљон Ћ МИРНО!* Спос,159; *Батерија Ћ ЈАШИ!* Спос,159; *Чета, у линији водних колона престој-СЕ!* Спос,158; *Академија, поздрав наде-СНО!* Спос,193; *Пук, на месту вољно!* Спос,193).

Ове конструкције формалног обраћања обухвата модел N1 (=колективна именица).

Неформално обраћање групи

Обраћање овога типа подразумева одређени степен блискости између комуникатора, њихову равноправност, саучесништво у заједничкој активности или припадност заједничкој групацији, те фамилијарност. Заступљена су оба типа модела и моноксички (*пријатељи, браћо, друштво*) и синтагматски (*драги родитељи, драги укућани, драги пријатељи*), који укључује и конструкције са супстантивом као надређеним чланом, нпр.: *драги моји, драги наши*, при чему форма *драги наши* пресупонира не само колективног адресата, него и колективног адресанта. Наравно, према природи адресата, надређена категорија у лексичком попуњавању модела исказује се апелативом у множини или збирном именицом. Неформално обраћање групи представљамо моделима N5 (=апелатив у множини/збирна именица) и S←A (S=апелатив у множини/збирна именица/адјектив у множини; A:атрибут).

Врло често, чешће него другим знаком, вокатив је обиљежен звичником. Ако се јавља као самосталан исказ, онда редовно. Међутим, обраћање у неутралној комуникацији, у условима у којима су комуникатори присутни у простору који им обезбјеђује нормалну аудитивну доступност, не подразумева екскламативну категорију. Вокатив тада активира своју, означимо је као неутралну, функцију апеловања, по којој је углавном у падежној парадигми и опониран другим падежима. Једино, дакле, осамостаљен, ван граница шире логотактичке цјелине вокатив привлачи екскламативни знак, али не и обавезно екскламативну интонацију ако контекстуално-конситуацијски услови не додају његовом значењу друге нијансе мимо неутралног обраћања, односно актуализовања фатичке функције. На примјер, правописно правило налаже да при писању вокативну фор-

⁶ Терминолошку синтагму функционалностиски комплекс са значењем "затворена групација издвојена у опозицији према другим изразима, овдје цивилни Ћ војни израз" користи Б. Тошовић (в. Тошовић 2002).

му којом се обраћамо адресату можемо означити зарезом (Правопис 2010: 103) или узвичником (Правопис 2010: 137), што нас при читању не обавезује на појачану, екскламативну интонацију. Узвичник је ту дистинктивни знак вокатива, односно обраћања, семантички непопуњен. Такође ни вокатив контакта употријебљен у упитној реченици не захтијева екскламативну интонацију. И ту је његова примарна функција *Ř* денотирање саговорника (*Да ти ниси, војниче, газда-Благојев син? Ř Јесам, господине капетане! Ř рече војник састављајући ногу и штаку и дотакавши се војничке капе.* ЛЛ, Нб, 112).

Вокатив из репликативне реченице којом се даје одговор може а и не мора бити обухваћен екскламативношћу. Екскламативност је у датом примјеру условљена екстралингвистичким факторима *Ř* односно контекстуалном пререгистрацијом којом се дата реплика одвија по социолошко-нормативним узусима општења у војсци. Хијерархијска структура учесника у комуникацији намеће и начин ословљавања (директно: *војниче* *Ř* дистантно описно: *господине капетане*) и начин поздрављања (*састављајући ногу и штаку и дотакавши се војничке капе*), па и тон, односно интонацију. Одсјечна интонација заповијести (типа: *Поступи по наређењу!* и одговора: *Разумем, господине капетане!*) преноси се и у неформални разговор између капетана и војника и присутна је у одговору војника који и у тој апсурдној ситуацији (нити је више војник, нити је као тешки ратни инвалид дужан да предаје рапорт) поштује хијерархију. Један од екстралингвистичких фактора који на то утиче свакако је, уопште речено, културолошки, односно традиционално присутан позитиван однос према војсци, те социолошко-образовни профил комуникатора.

Уопште, екскламативност неутралног вокатива обраћања, вокатива контакта, нужно је на неки начин обиљежена неким додатним елементима експресивне семантике (*На мене, Тимо! Ř викну Живко...* ЛЛ, Нб, 97; *Напред сад, браћо! Ř викаше кмет.* ЛЛ, Нб, 98; *Напред, бре, ћато, ти имаиш пушку!* ЛЛ, Нб, 98; *Боже, молим ти се за бабу!* ЛЛ, Нб, 42; *Боже, убиј онога Зелембаћа!* ЛЛ, Нб, 42; *Живио, брате!* ПК, Км, 27).

Додатни маркери екскламативности вокатива обраћања у датим примјерима јесу: императив или императивно употријебљен израз са значењем наредбе (*на мене, напред*), затим оптативна семантика молитве, клетве, наздрављања и сл. или тематски глаголом говорења који укључује појачану интонацију (*викати*). Другим ријечима, вокатив контакта према обиљежју екскламативности јесте неутралан или је екстерно модификован. Друкчије је са вокативом дозивања.

Вокатив дозивања

Обраћање лицу које је од говорника физички удаљено толико да је комуникација аудитивно отежана, активира екскламативност и остварује се као дозивање. Дозивање је подтип обраћања које се од описаног емотив-

но неутралног обраћања разликује само физички $\dot{R}$ јачином и/или дужином тона, чиме се савладава просторна дистанца међу комуникаторима. Као помоћно средство додатне екскламативности уз вокатив се тада јавља и узвик, најчешће *о* или *(х)еј*, који се иначе врло често наводи и као разликовно обиљежје вокатива у падежној парадигми.

Дозивање је типично за разговорни стил. Наравно, срећемо га у књижевноумјетничком тексту, али и тамо је обиљежје разговорног стила, односно функционалне пререгистрације. Просторна удаљеност комуникатора описана је контекстом (*Убрзо после његова одласка друмом испод куће зачу се жагор. Неко викну одоздо и одвише јасно и разговјетно: $\dot{R}$ Благоје, о Благоје, полази! БЂ, П, 269; Јарић најприје потражи очима свог тркача Зорића. Природно је да ће он ићи на челу цијеле колоне. $\dot{R}$ Зорићу! Еј, Зорићу! БЂ, ДБ, 178).*

Дозивањем се скреће пажња адресата на присуство говорника, при чему је врло честа репетиција вокативне јединице с циљем да се што прије успостави контакт (*- Рамо! $\dot{R}$ позива сељачки глас споља. - Рамо! $\dot{R}$ понавља глас...* ИА, Зпп, 469).

Поновљени је исказ често и фоностилематичан са асонанцом посљедњег вокала, што се у стилистичкој анализи назива алонжманом и схвата као "посебан тип простриktivног фоностилема... који у говору настаје продужавањем изговора једног гласа или слога", што се у писму "обиљежава понављањем (вишеструком реализацијом) истог графема" (Ковачевић 1998: 20): (*Оче Рафаило! Оче Рафаило-о-о-о!* ВН, Сд, 49; $\dot{R}$ Еј, Маркане, Маркоо, дођи де часком! БЂ, П, 266).

Функција алонжмана у датим примјерима јесте да симулира звучну слику дозивања, чиме израз добија на динамичности и увјерљивости.

Вокатив дозивања прати и глагол у дидактици којим се именује говорна активност а чије лексичко значење нужно подразумева појачан тон (*Неке су покушавале да разговјетно дозову свог дечака...: $\dot{R}$ Илија! Илија! Илија! $\dot{R}$ викала је друга жена... ИА, НДђ, 24; $\dot{R}$ Исхаче! $\dot{R}$ викну сам као да дозивам изгубљеног. МС, Дис, 257).*

Осим контактне функције (фатичке) и вокативу иманентне подстицајно-конативне, у неутралним формама обраћања и дозивања не активирају се друге семантичке нијансе. Симболичким језиком модела, обиљежје екскламативности бисмо уз те типове вокативне функције, вокатив обраћања или вокатив контакта (Вк) и вокатив дозивања (Вд) могли представити као Вк(!-) : Вд(!+).

Вокатив скретања пажње

Најближи неутралном типу обраћања по степену актуализације фатичке функције, уз вокатив контакта и вокатив дозивања, јесте вокатив скретања пажње. Њиме се именује адресат, али истовремено изражава заинтересованост говорника за ситуацију која се тиче адресата. Односно, во-

катив скретања пажње усмјерен је од говорника ка саговорнику и изражава говорников став како би за саговорника било боље да обрати пажњу на своје или туђе поступке, на ситуацију која му, по говорниковој процјени, не одговара. Скретање пажње од стране говорника укључује и његово очекивање да вокативом денотирани саговорник реагује и у будућности изврши акцију која ће довести до промјене ситуације. Говорник може, али и не мора бити лично заинтересован, нити та промјена мора укључивати корист за њега, него је његова реакција често спонтано алтруистичка. У том случају он је медиј који служи да упозори или опомене саговорника зарад његове користи. Вокативом скретања пажње може да се изрази опомена, пријекор или упозорење.

Опомена:

... Све сам дао! *ЋАкоће!* *Ћрече* моја мати. - Да си ти жив и здрав!
– *Марице!* *ЋМитре!* (ЈЛ, Нб, 47); *Ви одосте далеко, млади пријатељу!* (ИА, Тх, 91); *Самоћа није добра, Павле! Жени се!* (МЦ, С, 4/2, 69); ...затим прасну: *ЋПа то је невероватно! И несхватљиво! Тако нешто може да падне на памет само некој ништарији!* *ЋХано!* (АЛ, ДљФО, 88).

Пријекор:

Трже се кад угледа Арсена на пању, крај бурета, с мосуром у руци.
– *Златане!* (ЈЛ, Нб, 19); *ЋТи мали! Ћрече, ЋОставио си ми све саме fine ствари у наследство!* (МК, П, 120); *ЋХеј, дјевојко! Ћгрдиле је саму себе ЋЗашто мислиш на њега?* (МС, К, 255).

Упозорење:

... *вриснула је Зора и кренула ка Уљезу да учини оно што жели од када је Браца довео у њихову кућу. ЋЗоро! Ћиспредио се Браца.* (ЈХ-Ћ, Пп, 342); *ЋЕј, ти, море! Е, ово је баш преко јего! ...обриши ово!* (ЈЛ, Нб, 104); *Плаках и плаках, и плакала бих тако дуго да не дође Живана. Ћ „Ти плачеш, Видо?” - Ја сам јецала. Ћ „Видо!—Ћ Чујем. Ћ „Ћути!”—*(ЈВ, Цд, 1, 24); *ЋХерцег! Не окрећи се, Херцег!* (МК, П, 44).

Вокативни исказ је максимално редукован, динамичан. Изражен је најчешће простом конструкцијом *Ћ* антропонимом, апелативом или замјеницом, по моделу Н5. Он је неочекивани, изненадни, оштри тон који уноси преокрет у постојећу ситуацију. Изразито је контекстуално условљен, тј. његово значење и бива јасно тек на основу контекста. Он је сигнал упозорења, али не може да искаже и његов садржај који је експлицитно или имплицитно дат контекстом. Тако, на примјер, у познатој приповиједи *Први пут с оцем на јутрење*, вокативи скретања пажње, са значењем опомене: *ЋМарице!*; *ЋМитре!* изричу се у ситуацији када је отац због коцкарских дугова и егзистенцијалне пропасти породице спреман да изврши самоубиство. Вокативом скретања пажње саговорници (свако из свога угла, контрастно постављеног) опомињу једно друго, на озбиљност ситуације: тако песимистичко *ЋМарице!* стоји наспрам рационално-оптимистичке опомене *ЋМитре!*

Вокатив скретања пажње актуализује изразитије конативну функцију па садржи и убјеђивачку компоненту. Рсаговорник од говорника очекује да дјелује како би промијенио ситуацију, односно вокатив скретања пажње има и прескриптивно⁷ значење. Носилац је и субјективног става говорника који се реализује као опомена, пријекор и упозорење, па се тиме приближава релизацији других вокативних функција. Р директивној и експресивној.

Извори

- АЛ, ДљФО Ђ А. Лозанин, *Две љубави Филипа Оросина*, Нова, Београд, 1998.
- Бћ, ДБ Ђ Б. Ћопић, *Доживљаји Николетине Бурсаћа*, Просвета, Београд, Свјетлост, Веселин Маслеша, Сарајево, 1980.
- Бћ, П Ђ Б. Ћопић, *Пролом*, Просвета, Београд, Свјетлост, Веселин Маслеша, Сарајево, 1980.
- ВН, Сд Ђ В. Николић, *Сенка деспотице*, Народна књига, Алфа, Београд, 1999.
- ВСК, Снп Ђ В. С. Карацић, *Српске народне пјесме*, 2, Нолит, Београд, 1969.
- ИА, Зпп Ђ И. Андрић, *Знакови поред пута*, сабрана дјела, удружени издавачи, Сарајево, 1984.
- ИА, НДћ Ђ И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, сабрана дјела, удружени издавачи, Сарајево, 1984.
- ИА, Тх Ђ И. Андрић, *Травничка хроника*, Младост, Загреб, Свјетлост, Сарајево, 1977.
- ЈВ, Цд1 Ђ Ј. Веселиновић, *Целокупна дела*, 1, Народна просвета, Београд.
- ЛЛ, Нб Ђ Ј. Лазаревић, *На бунару и друге приповијетке*, Завод за уџбенике и наставна средства, Српско Сарајево, 1999.
- ЉХ-ћ, Пп Ђ Ј. Хабјановић-Ђуровић, *Пауново перо*, Народна књига, Алфа, Београд, 2000.
- МК, П Ђ М. Капор, *Провинцијалац*, Драганић, Београд, 1996.
- МС, Дис Ђ М. Селимовић, *Дервиш и смрт*, БИГЗ, Београд, Свјетлост, Сарајево, 1990.
- МС, К Ђ М. Селимовић, *Круг*, БИГЗ, Београд, Свјетлост, Сарајево, 1990.
- МЦ, С 2/1 Ђ М. Црњански, *Сеобе*, 2/1, Нолит, Београд, 1987.
- ПК, Км Ђ П. Кочић, *Кроз међаву, изабране приповетке*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.
- Спос Ђ *Стројево правило оружаних снага*, Савезни секретаријат за народну одбрану, Београд, 1979.

⁷ Прескриптивно значење подразумијева давање стимуланса некоме за вршење неке акције (в. Ивић 1972: 115-139).

Литература

- Брабец, Храсте, Живковић 1970: I. Brabec, M. Hraste, S. Živković, Gramatika hrvatskosrpskog jezika, Zagreb: Školska knjiga, 235.
- Дешић 1981: М. Дешић, Вокатив у српскохрватском писаном и говорном језику, Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд: МСЦ, 147-157.
- Ивић 1972: М. Ивић, Проблематика српскохрватског инфинитива, Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад: Матица српска, 115-139.
- Јакобсон 1966: R. Jakobson, Lingvistika i poetika, Beograd: Nolit, 293.
- Ковачевић 1995: М. Ковачевић, Нова стилска фигура или синтаксостилем? координација супстантивата и супстантивне синтагме, у: Стилска и граматика стилских фигура, Никшић: Унирекс, 196-217.
- Ковачевић 1998: М. Ковачевић, Стилске фигуре и књижевни текст, Београд: Требник, 20.
- Ковачевић, Савић 2003: М. Ковачевић, Б. Савић, Српски језик и култура изражавања за 6. разред основне школе, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 63.
- Кристал 1987: D. Kristal, Kembrička enciklopedija jezika, Beograd: Nolit, 106.
- Московљевић 1934: М. Московљевић, О вокативу јединице неких именица мушког рода, нарочито имена и презимена, Наш језик, 2/6, Београд.
- Правопис 2010: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, Правопис српског језика, измењено и допуњено издање, Нови Сад: Матица српска, 103, 139.
- Прањковић 1993: I. Pranjković, Hrvatska skladnja, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 109, 110, 205.
- Проничев 1968/1969: В. П. Проничев, Особине синтаксичке структуре обраћања у односу на синтаксичку структуру једночланих именских реченица у српскохрватском и руском језику, Радови Филозофског факултета у Сарајеву, бр.10, 266.
- Радовановић: М. Радовановић, Социolingвистика, Сремски Карловци? Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 60, 132-143.
- Симић 1996: Р. Симић, Српска граматика за средње школе (Синтакса), Београд: МХ Актуел, 149.
- Скљаров 1962: М. Скљаров, О вокативу, Рад ЈАЗУ, Београд, 381-412.
- Станојчић, Поповић 1995: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, Граматика српског језика, уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 281.
- Стевановић 1962: М. Стевановић, Граматика српскохрватског језика за више разреде гимназије, Цетиње: Обод, 355.
- Тежак, Бабић 1973: S. Težak, S. Babić: Pregled gramatike hrvatskosrpskog književnog jezika, Zagreb: Školska knjiga, 255.

Тошовић 2002: В. Тошовић, *Funkcionalni stilovi*, Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, 58.

Milanka J. Babić

ADDRESS AS THE PRIMARY FUNCTION OF THE VOCATIVE CASE

Summary

The vocative case of address is a pragmatic form which realizes the phatic language function through the aspects of the formal and informal addressing the individual or a group. In the emotional and emphatic sense this type of the vocative is neutral even then when it is marked by the exclamatory mark. The exclamation is typical for the vocative case of calling, also unconditioned by the emotional and emphatic markers. It is marked by the non-linguistic relations & spatial distance of the communicators. The transitional level between the neutral and expressive emphatic forms represents the vocative case of attracting attention, which is apparent in the situations when the speaker does not respond to the co-speaker's behaviour. Apart from the phatic function, this pragmatic type of the vocative case activates the conative function with the prescriptive meaning because the address is directed toward the co-speaker in order to indicate his participation in the actual situation. In this manner, the co-speaker's participation, according to the speaker's estimation, should be corrected. Depending on the emotional value and the degree of the speaker's interest, the vocative of attracting attention is realised as a warning, a reproof or a caution.

ТРЕНУТАК ИСТИНЕ: ШКОЛСКА БИБЛИОТЕКА И ИНФОРМАТИЧКА ЕДУКАЦИЈА

Апстракт: Школа се сматра природним окружењем за припрему младих за адекватно критичко и продуктивно приступање информацијама из различитих извора. Ученик је у току учења ангажован у важним процесима доношења одлука о томе којој веб страни да приступи, које информације да прикупља и како да их еволуира и даље користи. Улога школског библиотекара је да адекватно усмери ученике на бављење информацијама према планираним и осмишљеним школским задацима. Библиотекар такође припрема ученика за квалитетан критички приступ информацијама са интернета и употребу тих информација независно од школског учења.

Кључне речи: школска библиотека, интернет, доступност информацијама, информатичка едукација, развој критичког мишљења.

Ако је школа, по својој дефиницији, место за овладавање садржајима и проблемима везаним за различите области људског знања, где је у њеном функционисању место школске библиотеке? Ако су у сазнајном смислу школе базични информациони центри дефинисани наставним планом и програмом за основне и средње школе, шта је задатак школске библиотеке која деља у њеном окриљу? Истовремено, школа је природно окружење за припрему младих за адекватно критичко и продуктивно приступање информацијама из различитих извора, ради бољег разумевања и овладавања садржајима и проблемима о којима уче у школи. У том контексту, библиотека у школи је незаменљива подршка образовно-васпитном процесу.

Школска библиотека и информатичка едукација

Школска библиотека је централно место библиотечко-информационе, образовно-васпитне и културне делатности сваке школе. У њој се прикупља, обрађује и даје на коришћење књижна и некњижна грађа ученицима и наставницима. Шире дефинисање улоге и задатка школске библиотеке дато је у Унесковом (IFLA) *Манифесту за школске библиотеке* и Унесковом (IFLA) *Смерницама за школске библиотеке* (код нас преведени 2005. године). Издвајамо:

* trajkovic.bor@sbb.rs

- Ћ омогућавање ученицима да овладају вештинама за учење током читавог живота, развијање њихове стваралачке маште и оспособљавање да буду одговорни грађани;
- Ћ пружање информација и сазнања неопходних за успешно учествовање у савременом друштву заснованом на информацијама и знању.

Наставници и библиотекари остварују сарадњу да би:

- Ћ унапређивали, усмеравали и вредновали учење ученика током реализације наставног програма;
- Ћ побољшавали и вредновали информационе вештине и информационо знање ученика;
- Ћ унапређивали наставне планове;
- Ћ припремали и изводили посебне пројекте који се раде у проширеном окружењу за учење, укључујући библиотеку;
- Ћ припремали и реализовали програме читања и културне догађаје;
- Ћ укључивали информациону технологију у наставне програме и
- Ћ објашњавали родитељима важност школске библиотеке.

Према подацима Пулмановог дигиталног водича из 2000. године, више од 90% свих школа земаља ЕУ већ је имало неограничен приступ интернету, док у нашим условима само мали број школа уопште има рачунаре или приступ интернету у школској библиотеци. Изгледа да се заборавља ноторна чињеница да школски библиотекар, као и учитељ Ћ описмењава младе, те да је библиотека најприродније место за развој информатичке писмености, исто колико и одгој будућих *доживотних* читалаца.

У понуђеним програмским активностима, које су нужно део годишњих планова библиотекара, један од најбитнијих је програм за едукацију ученика за коришћење информација са интернета. Ученици који се у настави подржавају да критички мисле, осим у уџбенику, примењиваће вештине критичког мишљења и када трагају за информацијама у другим изворима знања. Интернет је медиј који даровитим ученицима може да понуди обиље разноврсних информација до којих они могу самостално да дођу следећи своја интересовања. Међутим, потребно је да се на одговарајући начин припреме за то.

Задаци који се постављају пред ученике примерени су њиховим узрастним карактеристикама, али и другим особеностима. Интелектуално даровитој деци пружа се одговарајућа подршка да развијају и оне способности, вештине и знања која су им потребна за адекватно самостално долажење до информација са интернета, за њихово квалитетно одабирање и коришћење. Код њих постоје веома изражена интересовања за нове информације о различитим подручјима сазнања и она показују тенденцију да самостално трагају за новим информацијама.

Појединац који приступа интернету ангажован је у важним процесима доношења одлука о томе којој веб страни да приступи, које информације да прикупља, како да их еволуира и даље користи. За те поступке значајан ослонац је критичко мишљење, јер када неко критички мисли, активно је укључен у процес сазнавања и постаје отпоран на разне притиске и манипулације. У том процесу једна од најзначајнијих улога припада библиотекару.

Библиотекар – путовођа у информатичку писменост

Школски библиотекар у годишњем плану и програму рада библиотеке, прецизно дефинише агенду активности. Обавезно је упознавање ученика са технологијом рада у различитим сегментима библиотечке делатности. Ако су најважнији производи библиотеке информације и услуге, онда је развијање способности, вештине и знања долажења до информација коришћењем нових технологија основна едукативна смерница коју библиотекар у раду са ученицима мора да следи.

Ученици данашње школе желе информацију која је брза и непосредна, потпуна и адекватна, приступачна и прегледна. Различити нови медији и извори информација имаће улогу преносилаца наставног садржаја од извора знања до корисника, а биће на располагању наставницима и ученицима, не само у школској библиотеци или медијатеци, већ и у кабинету за информатику.

Ученик који је овладао информационом писменошћу поседује следеће способности и вештине:

1. Информације процењује ефикасно и успешно:
 - Ћ свестан је потребе за тачном информацијом,
 - Ћ формулише питања која су му потребна да дође до информација које тражи,
 - Ћ идентификује различите потенцијалне изворе информација.
2. Еволуира информацију критички и компетентно:
 - Ћ детерминише тачност и релевантност,
 - Ћ прави разлику међу чињеницама, тачкама гледања, мишљењима
 - Ћ идентификује нетачне и информације које могу да доведу у заблуду (које обмањују),
 - Ћ одабира информације према проблему или питању које има на уму.
3. Користи информације ефективно и креативно:
 - Ћ организује информацију за практичну примену,
 - Ћ користи информације у критичком мишљењу и решавању проблема, продукује и шаље информације (преноси их даље) у одговарајућим форматима.

У савременом српском електронском издаваштву постоје бројне публикације намењене деци школског узраста и од велике су помоћи у са-

владавању обавезног градива из различитих предмета. Овакав мултимедијални приступ наставну материју чини привлачним и забавном, што доприноси да ученицима школа и библиотека постају занимљивије. То представља нову димензију образовања која повећава мотивацију ученика за самостално учење и омогућава стицање знања, не само из одређеног предмета, већ и из области информатике.

Са појавом нових информационих и комуникационих технологија и потенцијала које они нуде, све активности и планирање развоја школских библиотека требало би усмерити ка њиховом трансформисању у школске библиотечко-информационе центре, који би омогућили увођење савремених достигнућа науке у педагогију и тек тада би библиотеке postale незаменљива подршка образовно-васпитном процесу.

Питер Брофи у култној књизи *Библиотека у двадесет првом веку* (2005), истиче значај школске библиотеке као централног места у обезбеђивању низа информационих извора који помажу наставу, као и лични и друштвени напредак ученика. Њени информациони ресурсни центри признати су као део државне информационе мреже, а сврха школске библиотеке је, пише Брофи, да олакша подучавање и учење и ученицима, олакша савладавање вештине учења, овладавање умећем баратања информацијама. Тиме у савременој настави доводи библиотеку и информационе услуге у средиште процеса учења.

Информационе вештине се једино могу изградити на темељу читалачких вештина, тако да дете које је пасионирани читалац има огромну почетну предност у односу на другу децу, без обзира на медијум у коме се информација јавља. Није довољно да деца буду технички писмена да би заузела своје место у данашњем свету; она морају да изграде наклоност према књизи, читању и информисању. Најефикаснији начин да се то постигне био би централни извор књига и других носилаца информација коме би сва деца и наставно особље имали приступ. Ка тај извор је школска библиотека.

Способни корисници информација развијају стратегију за претраживање, бирање и коришћење информација. Те стратегије почивају на три врсте вештина: читање, баратање информацијама и техничке вештине. Ове вештине су независне, а често се користе истовремено; њихове границе се стапају и преклапају. Све се своди на читање и на две сродне потребе: да се рано створе читалачке навике и да се читање обилато упражњава. Ради долажења до информација и из задовољства.

Суштина библиотеке је да се нађе у средишту између информација и употребе, између онога ко пружа информације и ко их користи. Успешна је она библиотека која управља службама тако да максимално повећа добробит свих који су са њом у вези, пре свега крајњег корисника.

У највећем броју случајева школска библиотека данас није у стању да одговори захтевима савремене наставе, нити интересовањима ученика или професора. Ипак постоје различите иницијативе, успешни покушаји

да се осавремени, обогати и олакша процес учења. Неке библиотеке су уносећи аудио и визуелне материјале, видео-касете, компакт дискове и DVD створиле и развијале аудио-видео колекције, нови садржај који више није могао да се уклопи у оно што обухвата термин библиотека и сервис који се под тим може подразумевати.

Изградњу нове школске библиотеке треба да подрже јавне библиотеке (стручно) и локална заједница (средствима). Иако типолошки различите, јавне библиотеке су стручно (кадрови) и технолошки (информациона технологија) у могућности да школским библиотекама пруже подршку у многим областима и у вези са мноштвом питања: од практичних решења током компјутерског обављања одређених библиотечких послова и формирања разноврсних база података, о стварању и попуњавању специфичних фондова за ученике са посебним потребама (за тзв. развојне групе деце), до саветодавног рада приликом набављања рачунарске опреме и укључивања у јединствену локалну и регионалну библиотечко-информациону мрежу. Обе врсте библиотека теже испуњењу истог циља: васпитавању и образовању младих. Тај заједнички циљ, у чијем је средишту књига као основно средство васпитно-образовног процеса, захтева непрекидну сарадњу и узајамну повезаност и једног и другог типа библиотека.

Локална заједница обликује и помаже образовни систем, па се тако и финансирање рада школске библиотеке врши по истим принципима као и финансирање целокупног образовног система.

Медијатека – школска интернет библиотека

Обим будућих активности школских библиотека зависиће и од стратегије тј. јасно дефинисаних циљева и приоритета у односу на наставни план и од промена у друштву (породичној структури, демографским кретањима и културној разноликости) и од пораста информацијских потреба корисника и од материјалне подршке локалне заједнице, како би, попут јавних библиотека, коришћењем комуникационе и информационе технологије, у скорој будућности школска библиотека могла да „пружа информације свим члановима заједнице подједнако“.

Савремено опремљена школска библиотека/медијатека треба да поседује:

- Ћ компјутерске радне станице са приступом интернету (дизајниране за децу и прилагођене висини деце различитог узраста),
- Ћ јавно доступне каталоге прилагођене разним узрастима и нивоима ученика,
- Ћ магнетофоне,
- Ћ уређаје за репродукцију CD-ROM-ова,
- Ћ опрему за скенирање,
- Ћ уређаје за репродукцију видео трака.

То подразумева:

- Ћ обавезан приступ електронским изворима информација који прате наставни програм;
- Ћ приступ интернету, посебне библиографске базе и базе података пуног текста, као и образовне софтверске пакете који постоје на CD-ROM-у и DVD-у;
- Ћ одабир аутоматизованог система за каталогизацију који ће се користити за класификацију и каталогизацију извора (према прихваћеним међународним и националним стандардима за библиографски опис) и
- Ћ укључивање каталога школске библиотеке у шире мреже (у свету се повезују у систем централног каталога), што повећава делотворност и квалитет обраде књига и олакшава комбиновање извора тако да је већи учинак.

Да би успешно одговорио задацима, школски библиотекар, стоји у *Унесковим Смерницама за школске библиотеке*, мора да:

- Ћ анализира потребе за информацијама и изворима свих учесника у образовном процесу школе;
- Ћ формулише и изводи програме побољшања услуга;
- Ћ израђује програме набавке библиотечких извора и ангажује се у вези са аутоматизованим библиотечким системима;
- Ћ каталогизује и класификује библиотечку грађу;
- Ћ упућује кориснике у коришћење библиотеке;
- Ћ подучава информационим знањима и вештинама;
- Ћ помаже ученицима и наставницима при коришћењу библиотечких извора и информационе технологије;
- Ћ одговара на референсна питања и захтеве за информацијама, користећи одговарајуће изворе;
- Ћ промовише програме читања и културне догађаје;
- Ћ учествује у планирању извођења наставног програма;
- Ћ учествује у припремању, извођењу и вредновању наставних активности;
- Ћ залаже се да вредновање библиотечких услуга буде уобичајени део општег процеса вредновања школе;
- Ћ гради партнерства са другим организацијама;
- Ћ припрема и реализује буџет;
- Ћ осмишљава стратешко планирање и
- Ћ управља библиотечким особљем и обучава га.

Дакле, само високостручан, образован библиотекар може да одговори захтевима модерне школске библиотеке, имајући у виду да технолошке промене у области масовних комуникација одређују и изискују препо-

знавање потреба окружења и сагласно томе нове облике и видове услуге библиотечке установе. Сходно томе, стратешки правац развоја школске библиотеке био би етапно функционално трансформисање у информациони и медијски центар. Само таква савремена медијатека могла би да одгоји будуће генерације информатички интелигентних бића, са развијеним истраживачким духом. Информатички писмени ученици постају особе способне за самостално учење, показују самопоуздање, веру у сопствене способности решавања проблема. Свесни шта је важна информација, у стању су да рукују технолошким решењима да би проналазили информације и комуницирали, они поштују високе стандарде у свом раду и стварају квалитетне производе.

Савремена школска библиотека би у будућности требало да буде „интелектуални центар“. Само тада би она могла да обучи такву генерацију младих, која ће бити флексибилна и способна да се прилагођава променама и да функционише и као појединац и као активни део друштвене заједнице.

Литература

- Унеско *Манифест за школске библиотеке* / са енглеског превела Гордана Љубановић, доступно и на: <http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=1283>, белешке, литература. У: Гласник Народне библиотеке Србије, ISSN 1450-8915, год. 7, бр.1 (2005), стр. 419-422.
- Унеско *Смернице за школске библиотеке* / са енглеског превела Гордана Љубановић, доступно и на: <http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=1282>, белешке, литература. У: Гласник Народне библиотеке Србије, ISSN 1450-8915, год. 7, бр.1 (2005), стр. 387-417.
- Piter Brofi: *Biblioteka u dvadeset prvom veku*, Beograd, Clio 2005.
- Савремена школска библиотека*: зборник предавања одржаних 10. и 11. новембра на Филолошком факултету у Београду. Уредник проф. др Александра Вранеш, Београд, Библиотекарско друштво Србије, 2007.
- Др Драгана Малић: *Мogućност умрежавања школских библиотека у локалну заједницу*, Доступно и на: < (постављено 5.05.2009).
- Colin Ray: *Library Service to Schools and Children*, UNESCO, Documentation, Libraries and archives; Studies and Research, Paris, 1979.

Borjanka V. Trajković

THE MOMENT OF TRUTH: SCHOOL LIBRARY AND INFORMATICS TECHNOLOGY EDUCATION

Summary

The paper deals with the strategic directions of the school library development and its transformation into informatics and media centre, in order to educate future generations of electronically intelligent beings. The essence of library is to be in the centre of information and its use, and between the informer and receiver. The successful library manages the services in order to increase the benefit of everyone related to it.

Only the highly-educated, skilful librarian can cope with the demands of modern school library, having in mind the technological changes in the area of mass communication. In this paper we summarised the needs of the contemporary equipped library *media-theque*, in order to establish informatics centre with educated librarians, and the skills and abilities of the generations of electronically intelligent students.

СТАТУС СЛОЖЕНИХ ВЕЗНИКА У РЕЧНИКУ СРПСКОГА ЈЕЗИКА (МС)

Апстракт: У раду се анализира статус сложених везника у Речнику српскога језика (МС) — њихова заступљеност и начин обраде. Будући да су сложени везници битна одлика савременог српског стандардног језика, особито његових специјалних стилова, важно је да на коректан начин буду и представљени у Речнику. Стога се у раду сугерише начин њихове презентације и критеријуми одабира сложених везника који би се морали наћи у таквом типу рјечника.

Кључне ријечи: везници, сложени везници, лексикографска обрада сложених везника, Речник српскога језика.

1. Увод

О улози и значају везника у семантичкој интерпретацији реченице можда најрјечитије говори примјер који Ирена Грицкат наводи пишући о карактеристикама српскохрватске хипотаксе, а који показује како је због искривљеног тумачења једне везничке ријечи дошло и до „противхришћанског односно сасвим нелогичног тумачења неких места¹ у Библији (Грицкат 2004: 65-66). У прилог овоме иде и констатација исте ауторке да правилна техника међулексичког везивања, уз овладавање правилним изговором, „спада у најтеже задатке при учењу страног језика¹. А тачна значења везника и њихове функције одређују се, како у синтакси реченице, тако и у рјечницима где се дају као лексеме (Станојчић, Поповић 2002: 127).

Намјера нам је била да у овом раду посебно обратимо пажњу на лексикографски статус сложених везника у *Речнику српскога језика*, тј. на начин на који су представљени и у којој су мјери заступљени.

Због терминолошког шаренила које у литератури влада кратко ће-мо напоменути да под сложеним везником подразумемијевамо вишечлану везничку јединицу (најчешће двочлане, трочлане структуре) релативно чврстог устројства, јединственог значења, чији структурни елементи припадају различитим врстама ријечи ¹ прилозима, везницима, ријечцама

* veselinasa@gmail.com

¹ Када се овлада правилним изговором и поменутом техником, онда се најпотпуније влада датим језиком.

(као нпр. *будући да, с обзиром на то да, с тим да, утолико прије што, зато што, макар да* и сл.).²

У досадашњој сербокроатистичкој литератури не постоји обимна и систематична студија посвећена феномену сложених везника, тако да многи типови ових везничких средстава у српском стандардном језику нису ни регистровани, а камоли описани. Поменућемо само неке студије које се дотичу и питања сложених везника, а то су, прије свега, Маретићева студија *Везници у словенскијем језицима*, *Студије из српскохрватског језика* И. Грицкат, *Узрочно семантичко поље* М. Ковачевића, *Именица у функцији кондензатора* М. Радовановића, *Временска реченица у стандардном српском језику* И. Антонић, *Изражавање посљедичних односа у хрватскоме стандардном језику* Л. Вукојевића. Проблематика сложених везника у српском језику најживље је покренута заслугом М. Ковачевића, у чијим радовима и налазимо најплодније резултате у анализи синтаксичког и семантичког статуса сложених везника. Питање лексикографске обраде сложених везника помиње С. Кордић пишући о сложенем везнику *тим више што*, наглашавајући да је дати везник неопходно уврстити у „*HS gramatike i rječnike jer uvodi poseban tip zavisnih uzročnih rečenica*” и при томе сугерише и начин обраде датог везника: „*u rječnicima može biti naveden pod sve tri riječi koje ga sastavljaju, a pod jednom od njih treba biti ponučen njegov opis*” (Кордић 2002: 141).

2. Анализа грађе

2. 1. При процјени степена (не)заступљености сложених везника (па и начина обраде) у неком рјечнику ваља узети у обзир, прије свега, тип рјечника (укључујући при том и оне факторе који се узимају као основ класификације рјечника, односно укључујући релације које један рјечник има према тим критеријумима) – дакле, грађу и захват рјечника, његову

² Уз важну напомену да је ријеч о везницима као синтаксичким јединицама, а не о везницима као врсти ријечи. Аутор Л. Вукојевић у својој књизи *Изражавање посљедичних односа у хрватскоме стандардном језику* за обиљежавање свих вишечланих везничких јединица, без обзира на морфолошко поријекло и састав, користи термин *везничке скупине*, као, по његовом мишљењу, један од најнеутралнијих међу постојећим називима (*везници, везнички аналогони, везнички спојеви, везнички склопови, везничке конструкције, везнички изрази, сложени везнички изрази, везничке скупине* итд.) који се у литератури употребљавају за обиљежавање различитих врста везних средстава (Вукојевић 2008: 8). У раду посвећеном проблематици сложених везника и везничких скупова (Вукојевић, Худечек 2007: 283–333) аутори предлажу термилошку дистинкцију *сложени везник* — *везничка скупина*, при чему је назив *сложени везник* резервисан за везничке скупине са чврстим унутрашњим саставом и високим степеном лексикализације, који је, како и сами аутори сматрају, каткад врло непоуздан показатељ (исто: 285).

намјеру и намјену, физичке карактеристике медијума, обим лексичке масе)³ и репрезентативност грађе.

2. 2. С једне стране, избор вишечланих везничких јединица⁴ које ће лексикограф представити и обрадити у рјечнику битно је условљен типом, обимом, па и намјеном датог рјечника⁵. Што је рјечник мањи, биће оштрији избор у корист најстабилизованијих вишечланих везних средстава, тј. сложених везника; што је, пак, рјечник већи, већа ће бити могућност да се унесу и она везничка средства која се тек приближавају статусу сложених везника⁶. С друге стране, дејство наведене групе фактора бива релативизовано (у приличној мјери ослабљено) чињеницом да је ријеч о дјелимично затвореном скупу ријечи⁷, што упућује на могућност једног цјеловитијег, потпунијег приказа сложених везника, без обзира о којем типу рјечника се ради.

2. 2. 1. У *Речнику српскога језика* занемариво мали број сложених везника је представљен као спој у „у везничкој служби^Р, односно „у служби везника^Р (*након што, прије него што, утолико прије што, осим ако и докле год*), и то не сасвим коректно. Прецизније говорећи, само су два сложена везника (*прије него што, докле год*) у цијелом *Речнику* коректно презентована и могли би послужити као образац који би требало досљедно

³ Однос према грађи условљава захват рјечника, однос према састављачу одређује његову намјеру, а релација рјечника према кориснику одређује његову намјену (по ријечима састављача „намењен је свима који говоре и пишу српским језиком или га уче и проучавају^Р дакле, широком кругу реципијената ^Р ђацима, студентима, преводиоцима, новинарима, књижевницима, лингвистима, лексикографима, страним славистима, србистима) (в. Шипка 1998: 135R136).

⁴ О тешкоћама при лексикографској обради вишечланих лексичких јединица („лексичких јединица од више ријечи^Р), критеријумима евалуације њиховог статуса в. Згуста 1991: 149. Поменути аутор међу лексичким јединицама од више ријечи помиње и вишечлане везничке јединице ^Р „... лексичке јединице од више ријечи као *будући да, стога што* граматички су или релацијски оператори као *пошто* итд. Паралелизам лексичких јединица од више ријечи и појединачних ријечи апсолутан је а лексикограф га мора узети у обзир^Р (исто: 148).

⁵ У нашем случају ријеч је о једнотомном, описном рјечнику српскога језика, који „попуњава празнину у низу једнотомни речник ^Р речник средњег обима, шестотомни (*Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске) ^Р велики речник, тезаурус (*Речник српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ)^Р(РСЈ, стр. 7).

⁶ Није увијек лако утврдити висину степена лексикализације, који неки аутори узимају као критеријум при утврђивању статуса вишечланих везничких структура, стабилност и чврстину њихове структуре.

⁷ Аутори Вукојевић и Худечек сматрају да је у сваком синхронијском пресеку скуп сложених везника затворен, баш као што је затворен и скуп непунозначних ријечи (везника, ријечца, односних прилога и сл.), док је попис везничких скупина с пунозначном лексемом дјелимично отворен (Вукојевић, Худечек 2007: 286).

спровести при обради свих сложених везника, с напоменом да би дате везнике било неопходно навести под свим њиховим структурним елементима, а само под једним обрадити:

пре¹ јек. прије прил. ~ него што (~ него) (у служби везника) означава да се радња главне реченице догодила или се догађа пре радње зависне реченице. — Пре него што је умро, написао је тестамент.

докле год 2. везн. казује да се радња главне реченице и зависне реченице врше једнако дуго: док, све док. † Докле год будеш правио грешке, нећеш добити позитивну оцену.

У вези са обрадом сложеног везника докле год истичемо да умјесто ознаке „везн.Ћ треба ставити „у везн. службиЋ или „у служби везникаЋ како би се досљедно спровела дистинкција између везника као врсте ријечи и везника као реченичних средстава, односно између везника као морфолошких и везника као синтаксичких јединица.

Код осталих сложених везника који су у *Речнику* означени као спојени или изрази у везничкој служби (односно у служби везника) начињени су пропусти који се тичу или одређења семантике датог споја (као у случају сложеног везника *осим ако*), или недостатка примјера који би потврдио значење датог везника и илустровао његову употребу (*утолико прије што*), или, пак, неадекватног опримјерења (*након што*):

осим (наглашено: осим) предл. (с ген.) 3. (у везн. служби) а. (у спрези са „ако“), у погодбеним реченицама: уколико. † Доћи ћу осим ако не будем спречен.

пре¹ јек. прије прил. утолико ~ (што) (у служби везника) наглашава закључну, завршну мисао (или део реченице)

након (наглашено: након и након) предл. (с ген.) означава да се оно о чему је реч дешава, (з)бива, долази, следи итд. (...) • ~ што у везничкој служби: исказује да се радња главне реченице врши после оне у зависној временској реченици: пошто, када: након што је отишао.

Сложеним везником *осим ако* у српском језику уводи се зависна клауза са ексцептивним значењем (ексцепција услова), којом се обиљежава да се (не)реализација садржаја основне клаузе искључује само под условом изреченим зависном клаузом (Ковачевић 1998: 221). Стога би исправно било да умјесто „у погодбеним реченицамаЋ стоји у (зависносложеним) реченицама са значењем изузимања услова (или † за обиљежавање зависне реченице којом се исказује услов под којим се искључује остварење или неостварење садржаја основне реченице).

Лексикографска обрада сложеног везника *након што* била би коректнија да је примјер којим се илуструју његово значење и употреба садржи и основну клаузу, односно да је представљен комплетном зависносложеном временском реченицом.

2. 3. Питање репрезентативности грађе, тј. њене функционалне разнородности, такође се намеће као битан чинилац у процјени лексикографског статуса сложених везника. Уколико у лексикографској грађи домини-

рају текстови књижевноумјетничке провенијенције, логично је претпоставити да ће се репертоар сложених везника у рјечнику свести искључиво на оне који испољавају висок степен компатибилности са датим (функционалним) стилем. Ако би претпоставка о доминантној улози једнофункционалног, белетристичког, корпуса у састављању нашег једнотомника и била тачна, онда остаје примједба због чега у већој мјери нису заступљени управо они сложени везници који су изразито компатибилни са инхерентним особинама књижевноумјетничког текста, а такви су, на примјер, сложени везници концесивне семантике који у своме саставу имају обликовану (антепоновану или постпоновану) партикулу, као нужну, интегралну компоненту (нпр. *и ако, и да, и кад, а да, макар што, макар да, ко год, докле год, било ко, ма ко* и сл.).

2. 4. (Нај)већи број сложених везника у *Речнику српскога језика* јавља се као важан елемент у тумачењу значења простих, једнолексемских, најчешће полисемичних, везника, употребљен у поступку званом „лоцирање у синонимском низу⁸, а који се користи или као допуна лексикографске дефиниције или као једино средство у експланацији значења, односно као замјена дефиниције (*макар да, макар што, с обзиром на то да, и поред тога што, будући да, зато што, због тога што, у случају да, тек што, након што, као што, као да, што год*).

2. 4. 1. Од сложених везника концесивне семантике као средство у поступку тумачења значења простих, једнолексемских везника појављују се само три сложена везника: *макар да, макар што, и поред тога што*.

Двочлани сложени везник *макар да* настао обједињењем партикуле *макар* и општесубординацијског, семантички неспецификованог везника *да* јавља се као елемент синонимског низа у поступку експланације значења везника *ако, да, мада*:

ако везн. 2. допусни (обично са везн. „и“ уза се) *иако, мада, премда, макар да*. ~ Ако си ми и отац, кад ниси у праву, нећу те слушати.

мада везн. *иако, премда, макар да, и поред тога што*. † Зар слеп оста, мада имаш очи?

да (кад је наглашено: *да*) везн. (у зависним реченицама) 5. допусни, када се износи допуштање, претпостављање нечега као могућног (иако то представља сметњу за остварење радње у главној реченици): *мада, премда, макар да*.

Најприје ћемо скренути пажњу на садржај дат уз одређење везника *ако* као допусног, а то је да се везник *ако* реализује у концесивном значењу „обично са везн. „и“ уза се⁸, што је нетачно, будући да се овдје не ради о комбинацији двају везника у дистактном положају, већ о комбинацији везника *ако* (и то његове наглашене варијанте)⁸ и партикуле *и*, која, како

⁸ У *Речнику* није скренута пажња да је ријеч о наглашеној верзији везника *ако*, који није апсолутно једнак условном везнику *ако*, већ је, будући наглашен, различите семантичке вриједности. В. примјер (*Ако су га красте нагрдили, здраве*

се из наведеног примјера види (*Ако си ми и отац, кад ниси у праву, нећу те слушати*), служи само за једнозначну концесивну интерпретацију концесивне зависне клаузе, не творећи са субјунктором *ако* сложени концесивни везник⁹.

2. 4. 2. Сложени везник *макар да* јавља се и као везничко средство у реченици која треба да илуструје употребу лексеми *макар* као допусног везника у зависним реченицама: *макар речца допусног значења 2. као допусни везник у зависним реченицама. а. чак и ако, и у случају да (је).* Ћ *Гладан пас лаје, макар да су му све овце на окупу.* И овај примјер лексикографске обраде доказује да секвенца *макар да* није препозната као сложени везник, јер саставницом сложеног допусног везника могу бити искључиво партикуле за исказивање допусности, као што је у овом случају лексема *макар*, која као и лексема *ма*, никад не учествује као везник него увијек као партикула у творби сложених концесивних субјунктора¹⁰. Дакле, примјер који је требало да илуструје употребу лексеми *макар* у функцији концесивног везника није адекватан, због тога што у оквиру секвенце, тј. сложеног везника *макар да* она не може функционисати као везник него као партикула са концесивним значењем.

Иста замјерка односи се и на обраду везника *макар*, при чему се, опет, за примјер који илуструје његову улогу везника са концесивним значењем узима реченица у којој он не функционише као везник, већ као партикула у оквиру сложеног концесивног субјунктора *макар што*:

макар речца допусног значења 2. као допусни везник у зависним реченицама б. иако (је), и поред тога што (је). Ћ Није окретао главе на другу страну *макар што* су косачи подврискивали.

Искључиво као елемент синонимског низа уз просте допусне везнике *иако*, *мада* и *макар* наводи се и сложени везник концесивне семантике *и поред тога што*:

су му очи остануле) и образложење које Стевановић наводи у поступку доказивања семантичке разлике међу њима (Стевановић 1979: 913).

⁹ Партикула *и* у наведеном примјеру има улогу семантичког верификатора Ћ потпомаже концесивно значење зависне клаузе чинећи га прозирним. Спој партикуле и везника у српском језику функционише као сложени везник само уколико је партикула његова интегрална компонента (што значи обавезно антепонирана, изузев у случају сложених парцијалноконцесивних везника који у свом саставу имају постпоновану партикулу *год*), па као такав има јединствено значење које постаје и значење зависне клаузе. Реченични модел са датим значењем зависне клаузе није остварив уколико се партикула изостави из споја. Елиптирањем партикуле реченица не би била или граматички прихватљива или не би имала значење које има с наведеним везничким спојем. О улози и значају партикула за концесивну интерпретацију зависне реченице, као и о критеријумима утврђивања статуса сложених везника концесивне семантике в. Ковачевић 2008: 65-83.

¹⁰ „Лексеми *макар* и *ма*, (...), никад не учествују као везници него увијек као партикуле у творби сложених концесивних везника или везничких спојеваЃ (Ковачевић 2008: 69).

иако (наглашено: *иако* и *иако*) допусни везник којим се изражава да се значење онога што је припојено тим везником не искључује и поред супротног очекивања: премда, мада, и поред тога што. Ћ Идем у град, иако пада киша.

мада везн. *иако, премда, макар да, и поред тога што*. Ћ Зар слеп оста, мада имаш очи?

макар речца допусног значења 2. као допусни везник у зависним реченицама. б. иако (је), и поред тога што (је). Ћ Није окретао главе на другу страну макар што су косачи подврискивали.

2. 4. 3. Од богатог репертоара сложених везника парцијалноконцесивне семантике¹¹ у Речнику се обрађује само везник *докле год*:

докле год и докле год 1. прил. 2. везн. казује да се радња главне реченице и зависне реченице врше једнако дуго: док, све док. Ћ Докле год будеш правио грешке, нећеш добити позитивну оцену.

Неопходно је скренути пажњу на неадекватне примјере којима се илуструје прилошка служба овога споја, а ради се заправо о његовој везничкој служби:

докле год и докле год 1. прил. а. до које год просторне границе. Ћ Продужи линију докле год хоћеш. б. до које год временске границе. Ћ Остани докле год желиш.

Случај погрешног опримјерења налазимо и у случају споја *куд год*, гдје се уопште и не помиње могућност његове везничке употребе, али се у контексту који би требало да верификује његов прилошки статус наводи зависносложена реченица у којој је субординирана клауза уведена сложеним парцијалноконцесивним мјесним субјунктором:

куд и куда прил. (за правац, пут) и везн. б. у *прилошким конструкцијама са речцом „год”, у појачаном односном значењу: у сваком правцу којем, свуда куда, сваким путем којим*. Ћ Куд год ишла, срећна била.

Спој *што год* (обрађен под одредничком ријечи *што*) није означен као сложени везник иако у примјеру који се у контексту даје, он има улогу везника Ћ уводи зависну клаузу парцијалноконцесивног типа¹², којом се укида ограничење у погледу идентитета објекта, односно предмета захваћеног радњом:

¹¹ У парцијалноконцесивне Ковачевић сврстава оне „који нужно подразумевају везнички спој с обликотворном партикулом у своме саставу” (Ковачевић 2008: 74), и то партикуле *било, ма* или *год* с различитим односно-упитним замјеницама и замјеничким прилозима, с тим што се партикуле *било* и *ма* јављају увијек у антепозицији, док је партикула *год* увијек постпонована: *било ко, било колико, било како* и сл.; *ма ко, ма колико, ма како* и сл.; *ко год, колико год* и сл.

¹² О парцијалноконцесивном моделу, за који је карактеристично да се концесивни чинилац укључује семантичку структуру различитих стандардних семантичких модела субординираних клауза и на тај начин ослобђава, обогаћује структуру основног, базичног модела в. Милошевић 1986: 42.

што II . везн. ~ год 1) *све што; ма шта, било шта*. Ћ Добијао је од родитеља што год је пожелео.

У оба случаја (*докле год, што год*) ријеч је о једном посебном типу зависносложених реченица тзв. хабитуалних реченица¹³, стога би било неопходно и представити дати спој као везник, тј. у служби везника. И не само поменуте сложене везнике, него и остале с постпонованом партикулом *год* као интегралном компонентом. Интересантно је да се под одредничком ријечи *год* уопште не помињу спојеви дате партикуле са замјеничким лексемама (односно-упитним замјеницама или замјеничким прилозима) у функцији везника парцијалноконцесивне семантике (*ко год, колико год, какав год, чији год* и сл.). Једино се под б) наводи њена интензификаторска улога кад се нађе интерполирана у саставу начинског везника *као што (као год што)* :

год речца а. *други, наглашени део општих заменица или прилога чији је први део нека односно-упитна реч, заменица или прилог, нпр.: ко год (свако ко), што год (све што), какав год (било какав), кад год (свакад кад), колико год (ма колико), како год (ма како), где год (било где), докле год (било докле) итд. б. за појачавање значења начинског везника „ као ”: као ~ што.*

2. 4. 3. Премда је у оквиру везничког система српског језика од свих подсистема узрочни најразвијенији (јер посједује способност изражавања различитих типова узрочног значења и различитих узрочних семантичких нијанси)¹⁴, само је неколико сложених везника каузалне семантике (*с обзиром на то да, будући да, зато што и због тога што*) нашло своје мјесто у *Речнику*, опет искључиво као елемент синонимског низа наведеног уз просте, углавном контекстуално условљене узрочне везнике, као што су везници *док* (уз који се јавља сложени везник *с обзиром на то да*), *чим* (уз који се јавља сложени везник *будући да*), *где, кад(а), како, што*, (уз које се јавља сложени везник *зато што*), што ћемо илустровати сегментима одредница у којима се дати сложени везници наводе (односно у којима се обрађује узрочно значење простих везника):

док везн. 3. *узрочни, за означавање да је оно што се казује у зависној реченици образложење, оправдање и узрок смисла главне реченице: с обзиром на то да, пошто.*

чим¹ везн. 2. *узрочни* Ћ *изриче узрок радње главне, управне реченице: јер, будући да, пошто.* Ћ Чим је он тако забринут, ситуација је озбиљна.

где II . везн. 1. а. *узрочни: јер, што, зато што, пошто.* — Жале га где је сироче. Радовао се где је срео тако доброг човека. Смеје се где хоће да га надигра.

¹³ В. Прањковић 2001: 59-63, Чаушевић 1996: 518.

¹⁴ В. Ковачевић 1988: 64.

кад, када и када прил., везн. и речца 4. у *везничком значењу*, у *зависним реченицама* 5. као *узрочни везник*: зато што, пошто, јер. — Морам се радовати, кад ми се кћер удаје.

како и како прил. и везн. 6. као *узрочни везник*: зато што, пошто. — Како у Подгорици није било медицинског факултета, уписао се на студије у Београду.

што II. везн. 3. *узрочни*: јер, зато што. † Волим је што је скромна и лепо васпитана. Радила је тај посао што мора а не што га воли.

Сложени узрочни везници *зато што* и *због тога што* наводе се и као елементи синонимског низа уз дефиницију контекстуално неусловљеног (дакле, семантички једнозначног) везника *јер*:

јер а. везн. *везује зависне реченице којима се изриче узрок радње главне реченице*: зато што, због тога што. † Добио је награду, јер је био најбољи.

Везник *зато што*, иначе најфреквентнији од свих сложених везника који се у *Речнику* користе као средство дефинисања других везника (што није чудно, јер се ради о везнику општеузрочне семантике или општеузрочног значења)¹⁵, наводи се и као синоним сложеног узрочног везника *будући да*. Овдје је врло важно приметијети да је везник *будући да* представљен као прост, с напоменом да се обично користи уз везник *да*: будући везн. (обично с везником „да“) пошто, јер, зато што, што представља огрешење о главни критеријум на основу којег утврђујемо да ли неки спој, односно комбинација, јесте или није сложени везник, а који каже да сложени везник никада не може бити спој два контактна везника¹⁶.

2. 4. 4. Од погодбених везника јавља се само сложени везник у *случају да* као синоним у поступку експланације погодбеног значења простог везника *да*:

да (кад је наглашено: *да*) везн. (у зависним реченицама) 4. погодбени а. када није остварен услов за вршење радње казане главном реченицом: у случају да. † Да си више учио, положио би испит.

2. 4. 5. Као средства у поступку дефинисања, интерпретације значења простих (примарно временских или употребијених (и) у временском значењу) везника (*док*, *чим*, *како*) појављују се само два сложена везника, и то: *тек што* (уз *док*, *чим* и *како*) и *након што* (уз *како*):

¹⁵ Парадоксално је да сам није обрађен нити као засебна одредница нити као пододредница.

¹⁶ Никад спој два контактна везника у српском језику не може представљати сложени везник, без обзира да ли је у питању спој независног и зависног везника, или спој зависног и зависног везника (Ковачевић 1998: 266). Посебна замјерка у вези са обрадом овог сложеног везника произлази из чињенице да је у питању рјечник савременог српског језика, а да се једнолексемска варијанта сложеног везника *будући да* врло ријетко, односно готово никада не употребљава, па јој стога и није требало дати предност (у односу на *будући да*).

док везн. 1. *временски* в. чим, тек што. — Док проговори, знам одакле је.

чим везн. 1. *временски*: казује да се радња главне, управне реченице догађа непосредно после радње зависне реченице: тек, тек што, одмах пошто, како. † Чим је дошао, укључио је радио.

како и како прил. и везн. 5. *као временски везник* а. чим, тек што, након што. — Како ме видеше, одмах устадоше.

2. 4. 6. Као синониман везницима *како* и *што* у начинско-поредбеном значењу помиње се сложени везник *као што*:

како и како прил. и везн. 4. *испред начинске реченице*: као што. — Паде киша, таман како ваља.

што II . везн. 4. *поредбени*: а. као, као што. † Умела је са децом што нико не уме. То је исто што и превара.

Комбинација *као што* представљена је у *Речнику* и као спој двају везника (у оквиру одреднице *као*), што је нетачно, како смо већ образложили, јер се заправо ради о споју партикуле и општесубординацијског везника *што*:

као¹ везн. и прил. I . везн. 1. (...) ђ. у *вези с везником* „*што*“ *везује начинско-поредбене реченице*. † Није ставила шешир као што госпође обично раде.

ж. у *вези с речцом* „*год*“ *појачава значење*. † Почеше учити енглески као год што се некад учио француски.

На исти начин (у оквиру исте одреднице) презентован је и везнички комплекс *као да*: као¹ везн. и прил. I . везн. 1. (...) е. у *вези с везником* „*да*“ или „*кад*“ *исказује поређење које се замишља или претпоставља*. † Једе као да је из глади утекао. (...), али се јавља и као једино средство у тумачењу значења везника *канда*:

канда и канда 2. везн. као да. † То њима канда је испод части.

2. 5. Основни разлог формирања сложених везника по правилу је готово увијек повезан са прецизнијим семантичким нијансирањем у оквиру неке семантичке категорије¹⁷, или са изражавањем новог значења за које у језичком систему не постоји специјална форма † у том случају „богаћење везничког система може бити условљено циљем да се створи посебно изражајно средство за дотад ђнеграматикализовану семантичку категорију (тј. семантичку категорију која није имала посебних средстава изражавања на датом језичком нивоу или чак у језику уопште)Ѓ (Ковачевић 1998: 240). С тим циљем настали су, нпр., сложени везник *с тим што/да* којим се искључиво уводе зависне клаузе са спецификативним значењем и сложени везници ексцептивног значења *осим што*, *осим да*, *сем што*, *сем да*, *изузев што*, *изузев да*, *до што*, *до да*, *осим ако*, *осим уколико*, *сем ако*,

¹⁷ На тај начин „проширује се број изражајних средстава за језички већ оформљене категорије, што је и најчешћи случајЃ (Ковачевић 1998: 240).

сем уколико, сем кад, изузев ако, изузев кад, изузев уколико, без којих се не би могло говорити о експективности као граматикализованом категорији.

Интересантно је да су у Речнику сложени везници *осим кад*, *осим што*, као и сложени везници експективног значења *умјесто што/да*¹⁸, представљени искључиво као спојеви у прилошкој, а не као спојеви у везничкој служби (тј. као сложени везници), премда контекст који се уз њих наводи не потврђује прилошку, већ управо везничку службу:

осим (наглашено: осим) предл. (с ген.) 4. (у прил. служби, у спрези са „што“, „кад“ и сл.) а. за означавање изузимања. † Победа је вредна *осим кад* је незаслужена.

осим (наглашено: осим) предл. (с ген.) . 4. (у прил. служби, у спрези са „што“, „кад“ и сл.) б. за придодавање главном исказу у реченици.¹⁹

уместо јек. *умјесто* предл. (с ген.) 2. (у *прилошкој служби*, с везницима „да“, „што“) означава да је једна радња, ситуација и сл. замењена другом. † *Уместо да* раде, они се излежавају.

2. 6. Неријетко се сложени везник представља као комбинација двају везника, као у случају сложених везника *а да*, *будући да*, *као што*, *као да*:

да (кад је наглашено: да) везн. (у зависним реченицама) 10. б. (у вези с *везн.* а) кад се изриче изузимање. † Седео је, *а да* ни речи није проговорио.

*а*² *везн.* углавном супр. значења 1. а. (...) б. (са *везн.* „да“ и негацијом) за искључивање онога што се логички очекује. † Отишао је *а да* није рекао ни збогом.

Наводимо само примјер сложеног везника *а да*, јер су остали везници разматрани у оквиру семантичке групе којој припадају (каузални, поредбени итд.), с напоменом да је у питању полисемичан, контекстуално условљен сложен везник настао удруживањем партикуле *а* и семантички неспецификованог везника *да*, који зависно од контекста у којем је употребљен може реализовати у неколико различитих значења, и то: концесивном, пропратнооколносно и атрибутско хабитуалном.²⁰

¹⁸ Експективно значење или значење експекције јесте значење неоствареног очекивања. Адвербијално експективно значење имају све синтагме с приједлогом *умјесто* и све зависне клаузе уведене везницима *умјесто да* и *умјесто што*. Модели зависних реченица уведени овим везницима врло су фреквентни у језику (в. Ковачевић 1998: 141-150).

¹⁹ Навешћемо и примјер лексичке обраде исте одредничке ријечи из *Српског електронског речника*, одакле се види да је сложени везник *осим што* такође означен као спој у прилошкој служби: *осим* предл. с ген 3. (у прилошкој служби) а. за изузимање. † *Нит му ишто ... помаже злато, осим што му смрт скорије ваби* (Мартић Г., РМС) такође свједочи о статусу конструкције *осим што*, тачније о непрепознавању њене везничке службе.

²⁰ За потврду значења датог везника наводимо примјере из Ковачевић 2008: 74. Концесивно: *Пре пет година једно лице је тврдило да му је уписана оце-*

3. Закључак

Будући да су сложени везници битна одлика савременог српског стандардног језика, особито његових специјалних стилова, важно је да на коректан начин буду и представљени у *Речнику српскога језика*. У раду смо сугерисали начин презентације сложених везника, а то је, подсјетићемо, навођење сложеног везника под свим његовим структурним елементима, а опис понуђен само под једним.

Изостанак систематичне студије која би расвијетлила феномен сложених везника, описала их с обзиром на састав (двочлани, трочлани и сл.), с обзиром на обавезне и необавезне елементе структуре, с обзиром на семантички тип (узрочни, временски, намјерни итд.), морфолошко поријекло, функционалностилски, па и нормативни статус, један је од главних узрока њихове веома слабе заступљености у РСЈ, као и многобројних огрешења на која смо указали, а која би било непоштено стављати искључиво на плећа лексикографа²¹. Такође је, не треба сметнути с ума, овакав статус сложених везника у нашем једнотомнику дијелом и посљедица статуса прилошких израза у њему, будући да је велики број сложених везника у српском језику настао управо у процесу срастања прилошких израза и семантички неспецификованих, општесубординацијских везника *што/да*.

У закључку не бисмо смјели избјећи ни питање критеријума одабира сложених везника који би се нашли у *Речнику*. По нашем мишљењу, требало би да буду представљени барем они најфреквентнији у језику, чија је функционалностилска распрострањеност врло широка, а обавезно да буду обрађени они који су употријебљени у поступку дефинисања значења једнолексемских везника (било као елементи синонимског низа који се наводи као допуна дефиниције, било као једино средство у поступку експланације значења простог везника), као и они сложени везници који функционишу као једина средства граматикализовања појединих семантичких категорија (какав је случај са сложеним ексцептивним везницима који категорији ексцептивности обезбјеђују статус граматикализоване категорије,

на, а да (иако) није одговарало. † Код нас све траје месецима и зато афере не стају а да (иако) се ништа није рашчистило); пропратнооколносно: *Возач камиона кренуо је уназад, а да* (а да при том) није видео дечака који је возио бицикл по споредном путу); атрибурско хабитуално: *Нико у Партизан неће доћи ове зиме, а да* (ко) претходно не добије сагласност Јургена Ребера.

²¹ Овоме у прилог иде и ријеч састављача РСЈ: „Као и сваки речник, тако и овај има својих мана и недостатака (можда и више од неких других). Тачно је да ђлексикографски послови, ма како да су на солидној основи рађени, имају то преимућство да у њима *сме бити празнина и грешака*† (истицање † В. Ђ.), али није довољно утешно нити отклања зебњу која нас обузима. Очекујемо стога помоћ и сугестије од читалаца и стручњака, како би број грешака и пропуста у следећем издању био сведен на мању меру (РСЈ, стр. 10).

па самим тим и издавање ексцептивних реченица као посебног типа зависносложене реченице).

Извор

РСЈ 2007: *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.

Литература

- Вукојевић 2007: Л. Вукојевић, Л. Худечек, *Подријетло, устројство, функција и нормативни статус сложених везника и везничких скупина*, у: *Синтактичке категорије*, Зборник радова знанственога скупа с међународним судјеловањем, стр. 283-333, Осиејек.
- Вукојевић 2008: Л. Вукојевић, *Изражавање посљедичних односа у хрватскоме стандардном језику*, Институт за хрватски језик и језикословље, Загреб.
- Гортан-Премк 1997: Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Грицкат 2004: И. Грицкат, *Студије из српскохрватског језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.
- Згуста 1991: Л. Згуста, *Приручник лексикографије*, I издање, „Свјетлост“, Завод за уџбенике и наставна средства, Сарајево.
- Ковачевић 1988: М. Ковачевић, *Узрочно семантичко поље*, Свјетлост, Сарајево.
- Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Рашка школа, Београд, Српско просвјетно и културно друштво Просвјета, Србије.
- Ковачевић 2006/2007: М. Ковачевић, *Синтакса и семантика прилошких израза*, у: Зборник за српски језик, књижевност и умјетност, год. VI/VII, бр. 3/4, 53-83, Бања Лука.
- Ковачевић 2008: М. Ковачевић, *Значај интензификатора за концесивну интерпретацију зависних реченица*, у: Зборник радова са научног скупа *Српски језик, књижевност и уметност*, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, Књига I, стр. 65-83.
- Кордић 2002: С. Кордић, *Сложени везник тим више што*, у књ.: *Ријечи на граници пунозначности*, Хрватска свеучилишна наклада, Загреб, 129-142.
- Милошевић 1986: К. Милошевић, *Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику*

- ку и семантичка структура која се при том остварује, НССВД, 15/1, Београд: МСЦ, 33Ѓ45.
- Прањковић 2001: И. Прањковић, *Друга хрватска складња*, Хрватска свеучилишна наклада, Загреб.
- Симић, Јовановић 2002: Р. Симић, Ј. Јовановић, *Српска синтакса I–II, III–IV*, Јасен, Београд.
- Станојчић, Поповић 2002: Ж. Станојчић, Ј. Поповић, *Граматика српског језика*, ЗУНС, Београд.
- Стевановић 1979: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд.
- Чаушевић 1996: Е. Чаушевић, *Граматика савременог турског језика*, Хрватска свеучилишна наклада, Загреб.
- Шипка 1998: Д. Шипка, *Основи лексикологије и сродних дисциплина*, Матица српска, Нови Сад.

Veselina V. Đurkin

THE STATUS OF THE COMPOUND CONJUNCTIONS IN THE MATICA SRPSKA DICTIONARY OF SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper discusses the status of compound (complex) conjunctions in Matica Srpska single-volume dictionary, the way they are represented and interpreted. The analysis shows that from a rich repertoire of compound conjunctions which are used in the contemporary Serbian language, only a few of them have been represented in a satisfactory way, regarding the information that has been cited within the topic and the interpretation of their meaning. A certain number of compound conjunctions appear as a means of defining the simple (mono-lexemic), mostly polysemic conjunctions, and they appear as an element of the list of synonyms which are quoted after their lexicographic definition, or as a single means of explaining the meaning of the relevant conjunction. The paper clarifies the reasons for such status of compound conjunctions and offers some new classifications.

СЛОЖЕНИ ПРЕДИКАТ У ЈЕЗИКУ МЕДИЈА**

Апстракт: *Имајући у виду неколико типова сложеног предиката, у раду ћемо проучавати само оне примјере који се односе на перифрастичне (али не и декомпоноване) предикате који дјелимично могу граничити и са фразеолошким предикатским структурама. С обзиром да је употреба слоženих предиката, које творе модални или фазни глаголи и њихове допуне, изузетно фреквентна у новинском функционалном (под)стилу, а самим тим и потпуно нестилогена и уобичајена, потврде овога типа нисмо укључили у анализу. У раду смо се бавили проблематиком терминолошког, а и појмовног одређења декомпонованог и перифрастичног предиката. Уоченим примјерима из штампе поткријепили смо хипотезу да се декомпоновани и перифрастични предикати разликују, управо, по основном начину препознавања овог типа предикатских структура (еквиваленту исказаном пунозначним глаголом), те да се у неким случајевима (бар у новинском стилу) перифрастични и фразеолошки предикати преплићу. Примјере смо ексцерпирани из два дневна листа (Политика и Глас Српске) укључујући неколико новинских жанрова: вијест, извјештај, фељтон, хроника, колумна, у периоду од маја до октобра 2010. године.*

Кључне ријечи: *декомпоновање, перифрастични предикат, фразеолошки предикат, метафоризација, семантичке транспозиције, новинарски стил.*

Да бисмо уопште могли објаснити процес декомпоновања предиката, по мишљењу Милорада Радовановића, најприје треба поћи од поступка номинализације који му претходи (2007: 58) Наиме, декомпоновани предикат настаје двоструким деривационим поступком: номинализацијом предикације, а потом и екстракцијом вербалног елемента из номинализоване предикације која се остварује употребом глаголске копуле или семикопулативног глагола (нпр. *Преносим* → *Пренос* → *Вршим пренос*). Даљом номинализацијом настала би конструкција *Вршење преноса*. Глагол који је у саставу сложеног (декомпонованог) предиката био сасвим значењски и стилски немаркиран, бива потпуно истиснут, а конструкција обезглављена. Декомпоноване предикатске структуре одлика су "номиналног стила" који има превагу над "вербалним" у појединим функционалним стилевима (новинарском, научном, административном, правном). Номинални стилови су "статични, имперсонални, апстрактни", чиме наведени функционални стилови који обилују номинализованим изразима постају "уопштенији, безличнији, анонимнији, неовремењенији, итд. од других" (М. Радовановић 2007: 128).

* ninaceklic@yahoo.com

** Рад је настао у оквиру пројекта "Језичка култура у језику медија".

У постојећим граматикама, синтаксама и нормативним приручницима српског језика, декомпонованим предикатом аутори су се бавили искључиво у саставу типова сложеног предиката, не обрађујући посебну пажњу на могуће варијанте у оквиру саме синтаксичке појаве. Терминолошки, ове предикатске структуре, такође, нису уједначене код свих аутора. М. Стевановић их назива "вишечлани изрази" (1979: 39), Ж. Станојчић, Љ. Поповић и С. Мицић их уопште не издвајају, док се П. Мразовић и З. Вукадиновић у *Граматици српскохрватског језика за странце* детаљно баве "глаголском перифразом" (1990: 166). У *Синтакси савременог српског језика* из 2005. године аутори користе термин декомпоновани предикат, а као алтернативни узимају и термин перифрастични.

Консултујући кориштену литературу која се, ту и тамо, бавила декомпоновањем предиката, сматрали смо најподеснијом дефиницију М. Радовановића који назива *декомпоновани предикат* "сваки двочлани предикат конструисан по моделу Verbum (= глаголска копула или семикопулативни глагол) + Nomen deverbativum, а синонимичан (па и комутабилан) са семантички еквивалентним једночланим предикатом (представљеним пунозначном глаголском лексемом из које је изведена девербативна именица двочланог предиката)" (М. Радовановић 2007: 50). За овом дефиницијом слиједи мишљење пољске ауторке З. Тополињске која уноси у србистичку литературу термин *перифрастични предикатски израз* и сматра га "вербалном формализацијом предиката чије је право језгро формализовано у одговарајућој именици" (З. Тополињска 1982: 36). Поставке З. Тополињске у свом раду *О перифрастичном предикату са глаголом чинити у Његошевом језику* користи и В. Петровић, која разликује декомпоновани од перифрастичног предиката, гдје напомиње да се перифрастични не може увијек замијенити еквивалентом у пунозначој глаголској лексеми, "а да се не изгубе иначе присутне модификације у предикатско-аргументској структури (изгубити наду R"престати се" надати)" (В. Петровић 1988: 511).

У вези са овом појмовном и терминолошком дистинкцијом између декомпонованог и перифрастичног предиката, коју објашњавају З. Тополињска и В. Петровић у својим радовима, у раду смо успоставили типологију у којој, ипак, разликујемо ова два предиката. Наиме, декомпоновани увијек има семантички адекватну и еквивалентну замјену у једном пунозначном глаголу, док замјена перифрастичном предикату, који неријетко има неку врсту семантичког модификатора, најчешће мора поновно бити описна. Друкчијом преобразбом (употребом једног пунозначног глагола, уколико такав постоји а изведен је од глаголске именице) утицало би се на значење овакве структуре у датом контексту, па чак довело и до семантичке погрешке, нпр: *Вршишти увиђај* → *Увиђати*. Прихватили смо мишљење да термин декомпоновани предикат нужно указује да постоји и предикат који није разложен. Из тог једног пунозначног глагола изведен је декомпоновани и они увијек имају апсолутно синонимно значење што није случај са перифрастичним. По мишљењу Иване Лазић-Коњик "перифраза предик-

ката укључује појаву декомпоновања предиката $\dot{R}$ декомпоновани предикат је подскуп ПП, који је подскуп сложеног предиката" (И. Лазић-Коњик 2006: 229).

Даљом анализом долазимо до закључка да неки устаљени предикатски изрази структурисани перифразом чији један члан има пренесено значење или пак цијела конструкција има пренесено значење, и терминолошки и типолошки морају бити, такође, издвојени. Њих називамо *фразеолошким или идиоматским предикатима*. "Да би се једна перифрастична синтагма могла сматрати фразеолошком, она мора имати или у целини измењено значење (семантичком транспозицијом), или у њеном саставу бар један конституент мора бити носилац фразеологизације (лексичко-семантичке, семантичке сликовите транспозиције и сл.)" (Мршевић-Радовић 1987: 46). Проучавајући особености лексичких спојева с обзиром на које се они могу класификовати у колокације и идиоме, Т. Прћић издваја три битна чиниоца: замјенљивост, постојаност и прозирност. У складу са њима, аутор *глаголским фразним лексемама* назива оне које показују "немогућу или минималну заменљивост, те променљиву постојаност, с могућношћу за извесне трансформације и понеку модификацију; у погледу садржине, углавном нагињу ка непрозирности" (Т. Прћић 1997: 127). Уважавајући мишљење М. Луковића да перифрастичне структуре могу само као лексички спојеви тежити идиоматизованим предикатима, те коментаре Д. Мршевић-Радовић да се оне због одсуства експресивности не могу подвести под фразеолошке, очигледно је да постоје такве предикатске конструкције које су, ипак, на самој граници између ова два типа сложених предиката. Фразеолошки предикати дјелимично се подударују са перифрастичним, и то на основу језичког поступка којим су настали. Ријеч је о лингвистичкој перифрази. Структура им је, такође, слична, међутим, резултати су сасвим различити. Пунозначни глагол или спој којим се он мијења може се директно извести из описне структуре. Код фразеолошких предиката "збир" појединачних значења конституената структуре није једнак укупној семантичкој вриједности цијеле конструкције. *Differentia specifica* ових двају структура јесте апсолутно конотативно значење које је својствено оним идиоматизованим.

У складу са досадашњим разматрањима у раду о типовима сложеног предиката (не укључујући у типологију оне са фазним и модалним глаголима и њиховим допунама, па ни именске предикате, нити их анализирајући), извешћемо сљедећу подјелу предиката:

- $\dot{R}$ декомпоновани,
- $\dot{R}$ перифрастични и
- $\dot{R}$ фразеолошки предиката и они који су по структури једнаки перифрастичним, али по значењу и експресивности теже идиоматизованим.

Наиме, у раду ћемо анализирати семантичке и стилистичке вриједности предиката који припадају посљедњој групи, те покушати установити њихове значењске разлике задате самим контекстом.

Анализом ћемо обухватити сљедеће примјере издвојене из штампе:

(1) Велика већина европских парламентарца јуче је у Бриселу *подигла руку* [→ гласала је] за укидање виза становницима Босне и Херцеговине. (Глас Српске, 7.10. 2010).

Конструкцију *подићи руку* (за некога/нешто) можемо преиначити у пунозначни глагол *гласати*, с тим што њено збирно значење нипошто не можемо схватити као дословно, а као такво тежи идиоматизованом. С друге стране, у синтагмама којима се описује неки покрет или гест, а то исто и "превођењем" значе, нема услова за фразеологизацију. С обзиром на потпуно одсуство експресивности, оне ипак остају само перифрастичне. Такве су синтагме: *дати знак руком*, *махнути руком*, *климнути главом* итд. Спрега са глаголима *дићи* и *подићи* може имати и потпуно друкчију семантичку транспозицију. Нпр. *подићи руку* (на некога) значи исто што и *ударити*, или *дићи руке* (од некога/нечега) → *одустати*. Ни у једном од ових случајева она нема буквално значење, тј. не подразумијева покрет руком. Закључујемо да се спој *подићи руку* налази на граници између перифрастичног и фразеолошког предиката.

(2) Влада је средином прошле године покушала *да закопа "ратне секире"* [→ да се помири] са Курдима и дала им одређена културна права и слободе. (Политика, 23. 6. 2010).

Спој *закопати ратне секире* одавно је усидрен као фразеолошки. Међутим, у цијелој структури интересантна је употреба наводника. У посљедње вријеме учили смо учесталу употребу ријечи омеђених, али и сигнализираних наводницима. "Тај новинарски манир(...)указује на свест писаца текста о недословном значењу, (...), о метафоричној употреби језичких средстава, о жаргонизмима, о намерном мешању кодова као изражајном средству, то јест о 'превођењу' неких речи и израза из једне стилске формације у другу" (М. Радовановић 2007: 200). Аутор реченице тематски је добро уклопио фразеолошки предикат, *закопати ратне секире* и Курде који су *се помирили* са Владом. Засигурно је прикладнији спој *закопати ратне секире* у оваквој вијести од некога сасвим стилистички немаркираног. Наводницима је чак и интензификована синтагма која додатно објашњава врсту односа између Курда и власти. Да бисмо видјели разлику између ове и једне сличне конструкције, пробаћемо да их упоредимо. Ријеч је о реченици:

(2а) Био је то својеврсни тест спремности судетских Немаца да *можда пружи руку помирења* [→ помире се] наследницима послератног чешког режима... (Политика, 26. 5. 2010).

Глаголска замјена пунозначним глаголом прве и друге конструкције иста је. Обје су замјенљиве глаголом *помирити се*. Ипак, семантичке вриједности ових двају спојева су битно различите, чак је и њихова упо-

треба друкчија. Уколико је писац друге реченице искористио ову конструкцију не би ли нагласио иронију у вијести о могућем помирењу судетских Нијемаца и послеријатних Чеха, она је оправдана. У супротном, можемо је сматрати прилично неприкладном. Употребом глагола *дати* умјесто *пужити* семантичка ситуација се итекако мијења. *Дати руку* (некоме) искључиво је фразеолошки израз и синониман је са глаголом *заручити се*.

Примјери:

(3) Тај дефицит *не пада са неба*, већ настаје на основу политичких одлука. (Политика, 28.5.2010);

(3а) Те реформе *су*, међутим, *пале у воду* оног часа када је Уставни суд забранио Партију демократског друштва... (Политика, 23. 6. 2010);

указују на двије друкчије употребе глагола *падати/пасти*. Семантичком транспозицијом прву структуру можемо превести у *доћи само од себе (без рада)*, другу у глагол *пропасти* са допуном *неповратно*. *Паст*и *с неба* често се користи у ситуацијама гдје је јасно да се ништа олако не може добити и увијек са собом повлачи други дио реченице којим се то и потврђује. Такав случај је и са наведеним примјером. Друга потврда, по правилу, дио је фразе *шећер је пао у воду* чиме утврђујемо да је нешто заиста неповратно пропало. У цитираној реченици лексема *шећер* супституисана је лексемом *реформе*, али је, без обзира на то, примарно значење конструкције остало исто. Обје су чисто фразеолошке. Лексема *вода* дио је и сљедећих предикатских структура:

(4) Све *пије воду*, али такав концепт важи за земље попут Америке, Немачке или неке друге моћне државе, које имају индустрију (Политика, 28.5.2010) и

(5) Богатић *није измислио топлу воду*, он на њој лежи (Политика, 25. 9.2010).

Фразеолошки предикат *пити воду* најчешће се појављује у одричном облику (*не пити воду*). Његовим превођењем добијамо глаголску лексему значењски најприближнију овом облику *не пролазити*. У екскерпираном примјеру ова структура дата је у потврдном облику. Оваква је контекстом увијек условљена. У другим околностима дословног је значења, те онда никако не твори сложени предикат. Од свих издвојених примјера најупечатљиви је управо овај са конструкцијом *измислити топлу воду* → *открити нешто већ откривено*. Неотуђиви дио ове синтагме јесте управо атрибут *топлу* без кога она не би никако имала то значење. Несумњиво је да је ријеч о фразеолошком предикату, с тим да је цијела структура афористичког типа што јој даје посебну афективну вриједност.

Потврде са лексемом *прашина* у оквиру фразеолошког предиката уочавамо у примјерима:

(6) Још *се* није *слегла прашина* која се подигла распадом бивше Југославије, рекао је Друцас (Политика, 29.9. 2010) и

(7) Ни документација о злочинима у Мркоњић Граду која тежи 40 килограма, са анализама, доказима, експертизама није била довољно "те-

шка" да Хашко тужилаштво покрене процесирање злочина, него је предмет вратило Суду БиХ да *скупља прашину* по нечијим фиокама (Глас Српске, 11.10. 2010).

Семантичком транспозицијом прву спрегу преводимо у глагол *смирити се*. Она је заиста сликовита и подразумијева узрочно-последичне везе међу двијема радњама. То потврђује и наведени примјер. Са друге стране, *скупљати прашину* (по фиокама) преводимо у *стајати*, и то нетакнуто. Сигурно је да је носилац пренесеног значењу у овим склоповим лексема *прашина*. Комбинацијом са појединим глаголима настају семантичке варијанте у вези са њом. Биљежимо је и у примјеру *дизати прашину* → *правити* (непотребно) *галаму*, *изазивати реакцију*.

Метафорична употреба предикатске структуре недвосмислена је у слjedeћој потврди:

(8) *Да одвезе језик*, и те како зна (Глас Српске, 23.9. 2010).

Уметањем споја *одвезати језик* постиже се видно "превођење" значења које произлази из нетипичне употребе овакве структуре у новинарском стилу. Она значи исто што и *распричати се*, али са негативним предзнаком. Метафоричан у овом изразу је глагол скопчан са лексемом *језик*. Овај примјер превазилази чак и фразеолошку употребу и постаје метафоричан.

Такође, примјер:

(9) *Убијају време* све до осам сати, док се не отвори "капија среће" (Политика, 26. 5. 2010),

сугерише на још једну нијансу употребе анализираних конструкција. Примјећујемо да је овај спој, прије свега, постао поступком метафоризације у коме је истакнуто зачудно семантичко својство глагола *убити*. Значењском транспозицијом спој *убити вријеме* даје поново описну структуру *трошити вријеме* или, можда, *дангубити*. На скали спојева са истакнутом стилематичношћу, за разлику од других наведених, предност има цитирани примјер јер га одликује специфична персонификована употреба глагола *убити*.

Анализом издвојених конструкција, селективно смо описали само неке примјере предикатских структура, не губећи из вида њихове терминолошке, структурне, семантичке и стилистичке дистинкције. Установили смо да перифрастични предикати испољавају тенденцију ка идиоматизовању и као такви употребљавају се често у новинском функционалном стилу. Нису неуобичајене ни структуре које представљају прелазне варијанте између перифрастичних и фразеолошких предиката. Најчешће се употребљавају када се жели на необичнији начин саопштити вијест, а понекад и са циљем стилистичког поентирања. Оне фреквентније су увијек мање афективне. Свака врста зачудности или језичке неочекиваности у вези са овим структурама резултује бољим ефектом. Тематска усаглашеност (види примјер бр. 5), такође је кључни елемент коректне употребе наведених предикатских структура. Уколико се она не испоштује, кориштење ових

спојева не можемо сматрати смишљеним, нити њихову употребу исправном. У том случају бивају неприлагођене и неприкладне.

Литература

- Ковачевић (2005) Ћ М. Ковачевић, "Пунозначна и копулативна употреба глагола бити", *Српски језик*, X/1-2, 211-233, 2005.
- Кристал (1999) Ћ Д. Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Нолит, Београд, 1999.
- Лазић-Коњик (2006) Ћ И. Лазић-Коњик, "Структура, функција и лексикографска обрада перифрастичних предиката", *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, вол. 49, бр. 1, 219-304, 2006.
- Луковић (1996) Ћ М. Луковић, "Специјални стилови", *Српски језик на крају века*, М. Радовановић, редактор, Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, Београд, 1996.
- Мразовић-Вукадиновић (1990) Ћ П. Мразовић, З. Вукадиновић, *Граматика српскохрватског језика за странце*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1990.
- Мршевић-Радовић (1987) Ћ Д. Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Филолошки факултет, монографије, књига LX, Београд, 1987.
- Прћић (1997) Ћ Т. Прћић, *Семантика и прагматика речи*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1997.
- Симеон (1969) Ћ Р. Симеон, *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива, I, II*, Матица хрватска, Загреб, 1969.
- Синтакса (2005) Ћ *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*, П. Пипер и др, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Београд, Матица српска, Нови Сад, 2005.
- Стевановић (1979) Ћ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, књ. II*, Научна књига, Београд, 1979.
- Тополињска (1982) Ћ З. Тополињска, "Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама", *Јужнословенски филолог XXXVIII*, 35-51, 1982.

Nina S. Ćeklić

THE COMPLEX PREDICATE IN THE LANGUAGE OF MEDIA

Summary

In numerous researches it is stated that the decomposition is a feature of the journalistic style, so it may be concluded that the analysed types of predicates (periphrastic and phraseological) mostly supplement the information which could not be expressed in another way. Or, sometimes, these are avoided and included in reshaping of evident information which can be misunderstood in diverse journalistic genres. These combinations are used for creating more illustrative and convincing description of a situation and to maintain the readers' attention, and to impose the recognizable language style of certain journalists.

СВОЈ МЕЂУ ТУЂИМА И ТУЂ МЕЂУ СВОЈИМА Драматуршке контроверзе и инциденти

Апстракт: Судбина драмских текстова да буду остварени кроз играње на позоришној сцени неријетко је условљавала да након постављања на „даске које живот значе—и сам књижевни текст доживи жалосну судбину забране и привременог заборава, која је негативно утицала на писце и њихов потоњи ангажман. У овом су раду праћене судбине Скендера Куленовића, Бранка Ћопића и Николе Кољевића и три њихова драмска остварења.

Кључне ријечи: драма, позориште, сцена, сатира, Куленовић, Ћопић, Кољевић.

О Скендеру Куленовићу

Скендер Куленовић у току Другог свјетског рата обавља дужност партизанског политичког комесара, а потресном поемом *Стојанка, мајка Кнежпољка* постиже пуну афирмацију и глас сугестивног и дикцијски беспријекорног интерпретатора властитих стихова. То је, по мишљењу Јосипа Лешића (в. Лешић 1990: 228–238), пресудно утицало на одлуку надлежних партијских форума да се Куленовић, заједно са Ником Милићевићем, одмах после рата нађе на челу сарајевског Народног позоришта као редитељ и директор драме.¹ Двије године касније објављује књигу *Комедије* у којој се, поред једночинке *А шта сад* налазе и комедије *Дјелидба* и *Вече-ра*.²

Дјелидбу (в. Лешић 1990: 23–121) најављује Зећирага, члан Општинског одбора, и та вијест из темеља мијења постојећу ситуацију, по-

* nprs@teol.net

¹ „Уз искусног редитеља Васу Косића, и управник театра Нико Милићевић и директор драме Скендер Куленовић, покушавали су да режирају, сматрајући ваљда да нови 'систем' рада, по угледу на совјетски театар, тражи од новог социјалистичког позоришта сериозни аналитички (превасходно литерарни) поступак у откривању и сценском транспонувању идејне суштине дјела, како би се остварила идејна јасност драме и 'сваког појединог лика у политичком и друштвеном смислу' (Лешић 1990:22).

² „Занимљиво је да Куленовић назнаком (I) најављује да је у питању *прва књига комедија* и да, према томе, ускоро треба очекивати и *другу књигу*. Међутим, *зла позоришна судбина ових (првих) комедија*, нарочито *Дјелидбе*, измијениће његове планове. Најављени комедиографски рад се нагло прекида и наступа деценија потпуне пасивности и незаинтересованости и за драму и за позориште (Лешић 1990:23).

стаје драмски покретач радње, средство којим се разобличава постојеће друштво показујући своје наказно лице на крају.

Цијели овај Одбор, од предсједника Тривуна Срдића и секретара Суље Сејдића Пршље, преко чланова Стевана Гака, Анте Брекала, Зефира-ге Алишића и Јозе Ивичића, па до Омера Мехурића, названог Помоћна Сила, као да је изашао из Стеријиних *Родољубаца*, сачињен је од неких нових Жутилова, Смрдића, Шербулића и Лепришића (Богдановић 1973: 84-87). Једино распаљена и увријеђена Рабија, жена Помоћне Силе, *ни удовица, ни пушћеница, ни дјевојка*, покушава да истјера на видјело, не друштвену неправду и смутњу, него властити живот. Затурени негдје у пустоши примитивних и заосталих касаба (шака кућа и шака јада), названих алегорично Рупе, Глухе, Букве и Пузе, неуки, полуписмени и до грла оптерећени религиозним и националним нетрпељивостима и предрасудама Рони у комедији *дјелидбу* добара постепено претварају у *дјелидбу* вјере и дина, крста, крижа и полумјесеца.

Куленовић као да слуги да једна неправедна дјелидба може проузроковати другу, много тежу и опаснију, и зато он за своје јунаке нема ни симпатија ни милости. Импонује интелектуална храброст и отвореност са којом се, без околишавања и ублажавања, разобличава конфесионална и национална подмуклост и менталитет *касаблијског* примитивизма. Јасно је да су у слободном и сатиричном разобличавању примитивног наноса *босанске притворности* садржане највеће вриједности ове комедије, али и истина да се у тој јасноћи крије суштински разлог за њено *скидање* са репертоара Народног позоришта у Сарајеву (Мићановић 1948: 150).

О томе је, након више од двадесет година, коначно проговорио и Нико Милићевић, напомињући на крају треће књиге *Избраних дјела (Дјелидба, Вечера и Свјетло на другом спрату)* Скендера Куленовића (1971), да је потребно обавијестити читаоца о *позоришној судбини и ових текстова*. Износећи фактографске податке о приказивању Куленовићевих драма на југословенским сценама, Милићевић не може да сакрије своје незадовољство и револт због њихове *зле позоришне судбине* у времену идеолошке и партијске ортодоксије и нетрпељивости.

Овај горки ламент није везан само за судбину *Дјелидбе* већ се, са укусом опорости, попут лајтмотива провлачи кроз ове напомене, упорно наглашавајући да је и у случају приказивања *Свјетла на другом спрату* примијењен поступак *прећутне забране*. Он наводи и године забрана: *Дјелидба* – фебруар 1948, док се "помјерање" *Свјетла на другом спрату* догодило у првој половини шездесетих.

Ипак, и за сваки случај, Милићевић је и у наведеним *Дјелима* из 1971, и поред *жала* за злехудом позоришном судбином Куленовићевих драма, објавио *другу* верзију *Дјелидбе*, која је битно измијењена у односу на ону која је објављена 1947, а указом од 5.2.1948. *скинута* са репертоара сарајевске сцене. Друга верзија овог комада настала је десет година касније, у Мостару, на наговор његових пријатеља, посебно Сафета Чишића, та-

дашњег директора мостарског позоришта. Упоредивање прве и друге верзије *Дјелидбе* открива мноштво занимљивих детаља који рјечито говоре о Куленовићевом *измијењеном* односу према поетици комичног у односу на тему и идеју као и композицију комичне радње. Извршио је једну врсту аутоцензуре, *отупио* сатиричну оштрицу и *пригушио* најбољи дио драме, како би се вратио на позоришну, а вјероватно и политичку сцену. Водвиљски олакшана, друга верзија *Дјелидбе* није изазвала никакве отпоре надлежних, али је *коначно* увјерила Куленовића да је опстанак драмског стваралаштва, поред свих естетских чинилаца, прије свега питање партијске погодности. Зато се вратио сонету.

Слично *Дјелидби*, када су у питању представници народних власти и активни учесници у народноослободилачком покрету (Суљо, Пршља и Стеван Гак), писац и у *Вечери* остаје досљедан у њиховој дехеројизацији, обликујући сложене ликове са манама и врлинама, а не идеолошке свеце. И управо овај отворени, сатирични третман *нашег новог човјека* поново је изазвао оштра реаговања позоришне критике, истина, овог пута без реперкусија (бар не јавних) и забрана. Поводом приказивања *Вечере* у Народном позоришту у Београду (20. IX 1948), у режији Милана Ђоковића и Браслава Борозана, критичар Ели Финци, поред осталих примједби, замјера Куленовићу да се и сувише бави приватним животом јунака, улазећи непотребно у „тамни лабиринт наказних психолошких побуда и страсти, од љубавних до националних“ (Финци 165: 112). Скендерова драматуршка прилагођавања говоре о његовој вјери у праведност идеолошког система за који се борио и био спреман на отворену самокритику, али и о коначном сломену заступног умјетника који је, након једне јавне и многих прећутних, позоришних забрана, завршио као редактор у листу Борба (Ного 2003: 191–193).

О Бранку Ћопићу

Примјер Скендера Куленовића показао се као успјешна метода (нова власт није имала никакво искуство око драмског стваралаштва) и одмах је пренесена и на Бранку Ћопића, једног од најближих сарадника Скендера Куленовића.

Ако и овлашно упоредимо и разврстамо хронологију Ћопићевих актовок / агитовки (*Нове жене*, *Ударници*, *Дружина јунака*, *Мајор Баук...*) и објављених, написаних, и извођених / неизвођених драма (*Вук Бубало*, *Одумирање међеда*), пред нама се, паралелно, отвара још једна кутија идеолошких забрана и драматуршких контроверзи (Поповић 2005: 81–82). Борислав Михајловић Михиз, један од најлуциднијих српских драматичара и есејиста друге половине прошлог вијека, каже да је „Ћопић запажао и запазио много. Тако је, вели, сазнао да је људска душа сетна, мека и детињаста, а живот оштар као сечиво; да сваки човек носи по две главе: једну чврсто усађену на раменима јаве, другу негде повише у облацима маштања и жеља; да највише о животу знају (однекуд) старци и деца; да је човек до-

бар не онолико колико у злехудом торбаку понесе хлеба него колико му у распевани глас стане срца; да суза блажи, да крик олакша, да смех лечи; да је сваки човек тајна за себе, прича за себе; да је тако увек, свуда, па и у његовој горовитој и вучарној земљи Босни^Р (Поповић 2005: 82).

Драме *Р* актовке попут *Нових жена*, *Ударника*, *Дружине јунака* и *Мајора Баука* написане су и извођене до 1950. године, њихова је порука васпитне природе, на *линији* владајуће идеологије и у функцији комунистичког поретка. То је, што би рекао Михиз, она једна глава *двоглавог* Ћопића. Она друга, што је у *облацима маштања и жеља*, прича је за себе и у том времену углавном *пребива* у Ћопићевим причама за дјецу. Овдје се приближавамо првостепеном закључку да су драматуршке контроверзе везане за Скендера Куленовића врста *отворене* сучељености писца и власти, док је Ћопић *мимикрија у покрету* и подложен је малим и великим *откривањима*. О малим (драматуршким) откривањима већ смо говорили наводећи његове драме *Р* актовке смјештене у период од 1945. до 1950. године. Уз њих везујемо и усамљену комедију *Вук Бубало*³ у којој је вријеме ужаса и сатирања, пркоса и отпора, сагледано са хуморне стране. И док се код Куленовића (*Дјелидба* и *Вечера*) комично јављало из трења зла са злим, или као посљедица борбе добра са злим, код Ћопића у комедији *Вук Бубало* смијех пулсира из трења добра са добрим. Драма је написана 1960. године, годину дана након комедије *Одумирање међеда*, за коју је већ тада било извјесно да ће тешко *проћи* и бити изведена на сценама београдских позоришта.

Све наведене драме, осим *Одумирања међеда*, никле су из оне *прве* главе Бранка Ћопића, која је лукава и чува себе, а чува и ону другу, у *облацима*, онолико и онако колико је, и како је, постојећој власти *на ползу*. Није случајно сваки *босански* човјек *тајна за себе*, а Ћопић је посебна, и отуда његов *заумни* пароксизам и дозирано коришћење *наслједне баштинне*. Паралено са актовкама (које су *низ длаку власти* и изводе се по цијелој Југославији), Ћопић у сатиричним причама поступно искушава критичке *бодље*, свјестан да без тих алатки нема ни добре драме, комедије прије свега, за којом је трагао и коју је, завјеренички, *вребао* из засједе.

Увјерен у исправност ове и овакве процедуре, он је написао неколико ударних сатиричних прича и са њима, како напомиње Мирослав Егерић, ушао у ред „моралних историка наше постреволуционарне епохе^Р (1970: 23). То су биле, у првом реду, *Јеретичка прича*, затим *Фараон*, *Избор друга Сократа*, *Потрага за простим грађанином*, *Одумирање ногу*, *Одумирање срца* и др. *Јеретичка прича* (Ћопић 1978: 159-167) предњачи међу наведеним сатирама. Она се појавила 22. августа 1950. у „Књижевним новинама^Р са јасно наглашеним циљем: да изнесе слику једног малог друштва угледних људи како, користећи свој статус у друштву, уживају у

³ Први пут изведена у Народном позоришту Тузла, 7. октобра 1961. године (Лешић 1990: 154).

вили на мору, занемарујући обичне људе, одвајањем од народних маса. Стављајући под *нож сатире* људе из виших слојева, оне који се однорођују, Ћопић је први послјије рата, као припадник владајуће идеологије и писац *изнутра*, покренуо критику друштва које има *класе* Ћонако како су то, прије њега, чинили Радоје Домановић или Бранислав Нушић.

Скендерову *Дјелидбу* директно забрањује *Комунистичка партија*, док се та иста Партија (очигледно је да и њихова "драматургија" позоришних забрана "суптилно" *напредује*) са Бранковом *Јеретичком причом* "игра скривалица" и званично, нити забрањује причу, нити хапси писца, али зато његово драмско првенче (*Одумирање међеда*), "ставља на лед" и помјера ван републичких центара. (Како се *игра* Партија тако се и Бранко *понаша*. Отуд и податак да је Титове ријечи изречене у Загребу да Ћопића неће хапсити због *Јеретичке приче*, исјекао из новина и залијепио на врата стана говорећи: „Шта ја знам ко и када може доћи по мене, да ме води у бајбук, а кад то прочита, неће имати храбрости ни да зазвониЃ (Ћопић 1978: 159Ѓ167).

Овај биографски детаљ открива урођени *маниризам* Бранка Ћопића који ће се крајем седамдесетих, а посебно на крају прошлог вијека, уочити као *драматургија скривалица*, не само код наших него и европских драмских писаца. Ћопић је то, по угледу на Кочића, приметно у *Одумирању међеда* (Ћопић 1978: 5Ѓ93) својој првој комедији сатирично-ироничног рукописа, која ће у том стилу и драматуршкој конструкцији, бити и посљедња, из разлога сличних Скендеровим.

Инспирацију за *Одумирање међеда* налази у *слабостима новог друштва*, које је изневјерило очекивања и надања *стариx партизана*. Срећа о којој су маштали и због које су у рату *живу ватру газили*, волшебно је нестала, претворила се у превазиђену фазу и ратну романтику о којој данас трубе само новинари, и то они јубиларни. Умјесто соцреалистичког трења *добра са добрим* Ћопић се, за разлику од Скендера, враћа *рецептури* ренесансне комедије и прикривеном сучељавању добра са злим. У њој се јављају двије комичке радње: једна везана за Мечку и разноврсне мућке и махинације које се предузимају у једној сељачкој радној задрузи, а друга за изборе у срезу Ѓбира се народни посланик. Случај *мечке* коју општински руководиоци лажно оптужују за голему штету нанесену задружној имовини Ѓне би ли тако прикрили (и оправдали пред надлежнима) немилосрдно расипање и *арчење* задружних добара (клање сточног фонда за потребе разних банкета у част државних и партијских делегација) Ѓподсјећа нас на Давидовог *јолтаза*, с тим што је Мечка (хонорарно ангажована од једног циганина Ѓмечкара) добила страшније размјере Ѓвеличином и похлепом. Она је једини аматер у овом *моралитету* сурових професионалаца и зато се и не сналази у новој улози. То је наслеђе оне врсте *мимикријске* (драматуршке) конструкције којој је *дорасла* општинска администрација: Стојко, Лако, Дако, Рако, Миле и др., али се зато *не сналази* Мечка Ѓиако је читав живот на сцени. Могло би се рећи да је у *процесу драмске тран-*

сформације Давид Штрбац *напредовао* у среског начелника за привреду, а Јазавац *ретардирао* у Мечку и даровитост *изворног* штеточине *преточио* у посао глумачког дилетанта. Овим се, у сфери имаголошке композиције, бивши окупатори и њихове слуге, (Судац и Писарчић), претварају у нове цивилизаторе, представнике народне власти. *Међеди* су узјахали *народну кобилу* и безочно је гоне да за њих вуче, док *глас јавности* (Новинар) патетично декламује *грандиозне резултате, натчовјечанске напоре, судбоносне заокрете* и сличне хвалоспјеве у славу *владајућег* друштвеног поретка.

У јесен 1966. године Савремено позориште у Београду званично је саопштило да је на репертоар стављен Ћопићев комад *Одумирање међеда*, комедија која је пуних осам година провела у фиоци ове позоришне куће. Па ипак, и поред *званичне* објаве, представа је заустављена *Њије* *прошла*, и скинута је са репертоара прије премијере, по налогу Комунистичке партије (Поповић 2005: 91). Праизведба је из центра позоришних збивања *помјерена* у унутрашњост *Р* у Народно позориште у Зрењанину, сезоне 1966/67. године (Лешић 1990: 154).

Позоришна *судбина* Скендерових и Бранкових драма указује на опрезност и окрутност *владајућих идеолога* као и на *драму Побједника* који су им, као саборци, наивно повјеровали, да би потом, одбачени и разочарани, завршили као *туђи људи*. Скендер је то платио повлачењем у сонет, а Бранко животом.

„У понедељак, 26. марта 1984. године, око 14 сати, популарни писац кренуо је у своју последњу шетњу *Р* упутио се ка новом Савском мосту, оном који иде из Бранкове улице... Писац је шетао сам. Та шетња је трајала све до 19 сати. Неки пријатељи су га, из аутомобила, око 18 сати видјели на мосту... један пролазник је потрчао и повикао: 'Немојте...' Самоубица је само одмахнуо руком... био је то Бранко Ћопић... Окончао је живот на обали реке, где је преспавао своју прву ноћ у престоници...*Р* (Поповић 2005: 152-153).

О Николи Кољевићу

У драматуршкој конструкцији *побједника / пораженог* Скендера и *побједника / пораженог* Ћопића *наставља* се Никола Кољевић са својим јединим драмским текстом *Вечера пред пут* (1973) (Кољевић 1974: 153-177). О драми је, под називом *Случај драме – драма случаја: Вечера пред пут Николе Кољевића* исцрпно писао Бранко Брђанин у студији објављеној у Зборнику радова *Портрет ствараоца Николе Кољевића*. Зборник је (дијелом) настао од саопштења поднесених на скупу истоименог назива, уприличеног као завршни округли сто Фестивала позоришта Републике Српске *Кочићева српска сцена* у Приједору 8. јула 2000. године. У њему је, истим поводом, објављен (прештампан) текст Јована Христића *Вечера пред пут Николе Кољевића*, првобитно објављен у новосадској *Сцени*, бр. 5, 1974. године, као поговор објављеној драми, као и драмска студија Пре-

драга Лазаревића *Никола Кољевић и позориште* (Зборник радова 2001: 109-149).

Предраг Лазаревић, као земљак, старији колега и пријатељ Николе Кољевића, у наведеном тексту паралелно *свједочи* о његовој драми, стваралачкој енергији и животном путу, на начин да се овај есеј може *читати* и као узбудљива приповијест. Лазаревић, на почетку студије, истиче да је Никола Кољевић још као дјечак био свједок гашења свога оца кога је партизанска власт прво ухапсила да би му одузела имовину, а потом онемогућила да је наново створи, иако је његово искуство и те како могло да користи и новом друштвеном поретку. Та ће *слика свијета* трајно обиљежити живот Николе Кољевића као што је *опечатила* и *рукопис* ове драме (*Вечера пред пут*), који је исписан судбином *изданака српске грађанске класе* и конструисан као својеврсна трагедија апсурда. Драма се одиграва у стану Рада и Биљане, супружника и главних јунака, за вечером приређеном у част четири пријатеља из ђачких дана, који су присуствовали прослави матуре, скупу на коме се неформално своде рачуни. Поред Рада и Биљане драмску ситуацију (ради се, дакле, о бекетовском *чекању* и чеховљевском *ишчекивању*) равноправно обликују и њихови школски другови Сретен, Ацо и Милош. Сретен је *добри дух* бившег *троугла* (Сретен, Раде, Биљана), Ацо је голооточки *покајник* – *ревидер* а Милош је, по сопственом признању *једно велико ништа које има своју канцеларију и свој реферат*. Биљана и Раде једино живе у завичају, док су остали, у привиду својих живота, у престоном граду (Ацо и Милош) или у Њемачкој (Сретен). А све их прогони *авет прошлости* садржана у простој чињеници да су потомци *грађанске класе*, која више не постоји. И што се јунаци више труде да се прилагоде и уклопе у нови поредак, то више тону и пропадају *изнутра* као да су од рођења инфицирани неком заразном и неизљечивом болешћу. Све ово је у првом слоју драмског *читања* вјешто замаскирано (а како и да не буде, аутор је професор драматургије) тако да се на том нивоу приче *врте* сладуњаве доскочице и готово мелодрамска скаска о љубави и пријатељству дозирана већом количином пића и кратких реплика свакодневне баналности. У другом слоју се *баналности* иронијски заокружују у монологе и *метафору* оновременог свијета без Бога. Отуда и један наизглед обичан драматуршки обрт у причи о чувару *парка* који је *из ништа* и *за ништа* извршио самоубиство. За Сретена је тај човјек „увијек био мало ударен“, док је за Рада он „имао храбрости да повуче први потез... У име свега оног што је једном хтео и очекивао од живота“ (Зборник радова 2001: 172).

Наведимо још неколико реплика, баналности, које суштински утичу да се докучи крајњи смисао драме, попут: „на циљ се најбрже стиже пузећи“, „а онда на курс да учиш састав камена!“, „у самоуслугу имају три касе, али само једна ради“, „ништа ми више не треба, свега сам се већ довољно нагледао!“

Бранко Брђанин досљедно разголићује политичку и навијачку кристику након праизведбе ове драме, 5. јануара 1973. на сцени Малог позори-

шта у Сарајеву (од 1975. преименовано у Камерни театар '55) у режији Јосипа Лешића, и бањалучке премијере 14. новембра исте године у режији аутора, и прецизно *доказује* да је за *брзо умирање* ове представе, како у Сарајеву тако и у Бањој Луци, прије свега *пресудила* политичка неподобност текста и аутора.

А то се већ може приписати *хронологији* једног од чврстих разлога у одлуци Николе Кољевића да се почетком деведесетих година прошлог вијека политички ангажује и оснује Политички савјет за међустраничку сарадњу при Српској демократској странци. Био је његов први предсједник, потом члан Предсједништва Босне и Херцеговине, изабран на првим (обновљеним, након пола вијека) вишестраничким изборима, одакле ће *izaћи* на Пале у неизвјесност грађанског рата (април 1992) као први потпредсједник Републике Српске (Кољевић 2008: 65).

Кољевићев драмски *јунак* Раде, даром наслућеног *краја представе* и неслућеног *провиђења пишчевог живота у чворишту* Дrame, *поводом случаја чувара парка* каже: „Он је био обичан, мали човек па опет није могао да издржи. Али је имао храбрости да себи погледа у лице и види како изгледа^Р.

И Никола је на самом крају 1997. године *имао храбрости и погледао* ^Рне у лице *другог* већ у маску *ближњег*. И пресудио, себи!⁴ И видио:

⁴ Љубомир Зуковић, пријатељ и колега Николе Кољевића са Филозофског факултета у Сарајеву, записао је, након Николине смрти, следеће: „Човека узорне европске културе, најлепшег представника српске грађанске интелигенције, родољуба најплеменитијег кова, сурове околности су гурнуле у политичку арену. У њој га је, као већину нас, уосталом, више тога сналазило него што је сам имао политичког нерва и вештине да се снађе, зато је, ваљда, не без горчине, и приметио: 'Знам да су Срби и искрен и срдчан народ, али нисмо увек на нивоу обнове господствености и духовне отмености'. Пожелео је у име свих нас, и у томе би га требало подржати, да нам што пре 'култура буде значајнија од политике', и да нам 'култура буде срж политичког опредељења.'^Р(Зборник радова 2001: 201). Ради покрећења, један други Николин колега, пјесник Марко Вешовић, исписаће у тексту *Звјерињак*, објављеном у часопису *Сарајевске свеске*, децембар 2003, број 4, одјељак о Николи Кољевићу у коме, између осталог, каже: „Дошао је, међутим, децембар 1992. године, кад је било пљуни-смрзни, четници нам искључили струју, а дрвета ниоткуда ни цјепке, па сам наложио око 600 књига из своје библиотеке. Прве су дошле на ред, разумије се, књиге паљанских разбојника и њихових помагача из Београда. Прије него их бацам у ватру, насумично их расклопим и прочитам по коју строфу или цијелу пјесму, реченицу или пасус, којих се више не сјећам, а штета је што их нисам прибиљежио, јер би се од њих и од мојих примисли док сам овако листао сочињенија српских нациста могла направити ваљана приповијест. Али никад нећу заборавити како су ми, кад сам отворио Кољевићеве *Иконоборце и иконобранитеље*, очи пале, посве случајно или под упливом сила о којима не знамо ништа, на пасус који се завршавао реченицом: "У тежњи да постане више него што јесте, Магбет буквално уништава себе." Те ријечи би могле красно послужити као епитаф на гробу Николе Кољевића^Р(197).

ванај Скендерове ампутације и мук Ћопићевог пада. Видио је *случај драме* односно *драму двапут пораженог* (навели смо да је отац Ћорђе, као припадник буржоазије, страдалнички *одумирао* у Бањој Луци, последице оног рата, на очиглед свих и пред очима породице), у чворишту удвојених: *оца и сина, пораженог и побједника*, и обрнуто.

Довољно је да поредамо наслове контроверзних драма (*Дјелидба, Свјетла на другом спрату, Вечера, Одумирање међеда, Вечера пред пут...*) па да уочимо *имаголошке силнице* које их повезују као историју *наставака* и помирују у драматичном агону драмских аутора и владајућих идеологија. Ради се о драматичарима рођеним у Босни и Херцеговини који су свој културни и национални идентитет дуго преиспитивали у оквирима *прелазних*, из једне у другу, идеологија. (Потом су приступили чину својеврсне *операције идентитета* у коме се није само *ретардирало*: друга верзија *Дјелидбе*, повратак под скуте владајуће идеологије у *Вуку Бубалу*, безазлена цитатност у *Вечери пред пут* и већ и сурово *алтерирало* све до самоубилачких чинова).

Умјесто закључка

Причи додајемо и *случај комедијант* – књижевника, сликара, драмског писца, ратног извјештача, колумнисте, Момчила Моме Капора, рођеног у Сарајеву, чија је представа *Vox humana* (премијера 8. децембра 1972) годинама извођена на репертоару зеничког позоришта и један је од највише играних (96) и награђиваних (Ловоров вијенац и др.) позоришних пројеката у историји ове куће. Игром случаја, текст су, по угледу на зеничку представу, извели позоришни аматери из Тешња на Смотри аматерских позоришта у Призрену. Извођењу тешањских аматера, опет игром случаја, присуствовао је Махмут Бакали, тада предсједник Покрајинског комитета СК Косова и писмено извјестио ресорног колегу Бранка Микулића у Сарајеву како је у Призрену гледао босанску (идеолошки сумњиву) представу *Vox humana*. Микулић је одмах задужио партијског егзекутора Хасана Грабчановића да *извиди и очисти терен* а овај, опет, своју десну руку Хрвоја Иштукa. Иштук је умјесто у Тешањ (водвиљска комедија забуне) *запуцао* у Зеницу. „На партијском састанку у позоришту Иштук је одмах осуо паљбу на представу *Voks humana* зеничког позоришта, која апсолутно није имала никакве везе с представом аматера из Тешња. (...) Да се не би вратио у Сарајево 'празних шака' и изашао пред свог наредбодавца необављена посла, Иштук је ултимативно захтевао да се представа скине с репертоара, јер 'ионако је већ довољно играна' (Сцена 1990: 239).

Литература

Богдановић 1973: М. Богдановић, Родољупци Јована Стерије Поповића, у: Р. Јовановић, *Српска књижевност у књижевној критици*, Београд, Нолит.

- Егерић 1970: М. Егерић, *Српска послератна сатира*, Београд, Српака књижевна задруга.
- Кољевић 1974: Н. Кољевић, Вечера пред пут, у: *Сцена*, Нови Сад, Стеријино позорје.
- Кољевић 2008: Н. Кољевић, *Стварање Републике Српске*, Београд, Бања Лука, Службени гласник.
- Куленовић 1971: С. Куленовић, *Изабрана дјела*, (приредио Нико Милићевић), књига трећа, Сарајево, Свјетлост.
- Лешић 1990: Ј. Лешић, *Драме – Дјелидба*, Сарајево, Свјетлост.
- Лешић 1990: Ј. Лешић, Не криви огледало ако ти је лице ружно, у: *Сцена* (зборник радова) Позориште и власт у Југославији Нови Сад, Стеријино позорје.
- Лешић 1990: Ј. Лешић, Скендер Куленовић, у: *Позориште - Савремена драмска књижевност*, Тузла.
- Мићановић 1948: С. Мићановић, *Дјелидба од Скендера Куленовића*, Сарајево, Бразда.
- Ного 2003: Р. П. Ного, Есеји Ћ Обиље и расап материје, у: *Дела Рајка Петрова Ного*, Српско Сарајево, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Поповић 2005: Р. Поповић, *Књига о Ћопићу или пут до моста*, Источно Сарајево, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Портрет ствараоца Николе Кољевића* (зборник радова Ћ приредио Ранко Поповић) 2001: Српско Сарајево Ћ Бања Лука, Републичка установа за културу „Срна ФестЋ.
- Сабрана дјела Бранка Ћопића*, књига седма 1978, Свјетлост, Сарајево, Веселин Маслеша, Сарајево, Просвета, Београд.
- Финци 1965: Е. Финци, *Мање и више од живота*, Београд.

Rade G. Simović

ON BEING ONESELF AMONG THE STRANGERS AND THE STRANGER AMONG ONE'S OWN PEOPLE

Summary

Presenting and playing the texts of dramas in the theatre has often been followed by their being temporarily prohibited and forgotten. Such situations usually had a negative impact on writers and their ensuing work. The paper surveys the destinies of Skender Kulenović, Branko Ćopić and Nikola Koljević, and their three literary works from the genre of drama.

TURCIZMI U POLJSKOM I SRPSKOM JEZIKU
(na osnovu izabranih primera iz istorijskih romana
„Pan Volodijovskiĝ Henrika Sjenkjevića i
„Na Drini ćuprijaĝ Ive Andrića)

Apstrakt: *U radu je data etimološka analiza poljskih i srpskih turcizama iz razlićitih oblasti. Materijal je sakupljen iz istorijskih romana poljske i srpske knjiŹevnosti.*

Kljućne reći: *turcizmi, poljski jezik, srpski jezik, pozajmljenica, jezićki kontakti.*

U leksićkom fondu svakog prirodnog jezika postoje domaće i pozajmljene reći, pošto se nijedan narod ne razvija u izolaciji. „Nijedan Źivi jezik nije ćisto svoj, svaki ima pozajmljenih rijeći iz drugih jezika. Poput seobe ljudi, i rijeći se kreću iz jednog jezika u drugiĝ (Škaljić 1989: 13). Kontakti izmeć ljudi iz razlićitih zemalja u ekonomskoj, kulturnoj, naućnoj i političkoj oblasti utiću na prodiranje jezićkih oblika iz jednog jezika u drugi. Slovenski jezici takoće nisu odoleli stranim uticajima. U svakom od ovih jezika mogu se s lakoćom navesti germanske, romanske ili turske pozajmljenice.

Turski jezik, kojim se danas sluĝi stanovništvo Republike Turske (oko 60 miliona stanovnika), male grupe turskog porekla na Balkanu (Bugarska, Makedonija, Kosovo, Grćka, Rumunija) i nekoliko miliona Turaka u emigraciji u Evropi (Nemaćka, Austrija, Švedska, Belgija, Francuska), poćeo je da se razvija u Anatoliji krajem XI veka, to znaći od vremena osvajanja poluostrva od strane turskih plemena koja su došla iz centralne Azije pod komandom SeldŹuka. Migracije ovih plemena u pravcu Evrope izazvale su uspostavljanje kontakata sa drugim narodima i plemenima, takoće i sa Slovenima. Tursko-slovenski jezićki kontakti se dele na tri razdoblja:

1. vreme od poćetka naše ere do polovine VII veka Ź prvi kontakti Slovena s turskim plemenima, Hunima i Hazarima;
2. vreme od polovine VII do XIV veka Ź intenziviranje kontakata, pre svega sa Protobugarima, Pećenjesima, Kumanima i Tatarima;
3. vreme od XIV veka do poćetka XX veka Ź vreme borbi Istoćnih i Zapadnih Slovena sa Tatarima i Osmanskim carstvom i narodnooslobodilaćki ratovi Juĝnih Slovena protiv Osmanskog carstva.

Nije teško izraćunati da su istorijski kontakti Slovena s turskim plemenima trajali više od hiljadu godina. U to vreme je prodiralo u slovenske jezike mnogo reći turskog porekla, to jest turcizama (nije to bio jednostrani proces pošto je i turski jezik bio izloŹen slavizaciji). *Turcizam* oznaćava pozajmljenicu iz turskog jezika. Ipak je to izuzetno širok pojam, pošto oznaćava ne samo reć striktno turskog porekla, nego reći koje su prodirale u slovenske jezike iz drugih

jezika (npr. arapskog, persijskog, grčkog) preko turskog (u ovom slučaju turski je bio kulturni posrednik, *transfer*).

Prihvaćena je podela slovenskih turcizama na pet etimoloških slojeva (Stachowski 2007: 6R7):

1. Staroturski sloj (pre XIV veka) R turcizmi ovog sloja su poznati svim ili skoro svim slovenskim jezicima, pošto su bili pozajmljeni u prvim vekovima tursko-slovenskih kontakata, odnosno tada, kada su još Sloveni činili celinu;
2. Protobugarsko-turski sloj (VIIRXI vek) R turcizmi ovog sloja potiču iz dva dijalekta: volško-protobugarskog i dunavsko-protobugarskog. Nije dokazano da li su svi protobugarizmi;
3. Kumanski sloj (XIIRXIII vek) R ovom sloju pripadaju turcizmi koji se nalaze u istočnoslovenskim jezicima, reČe u poljskom;
4. Kipčacki sloj (XIIRXIX vek) R turcizmi ovog sloja se nalaze pre svega u istočnoslovenskim jezicima, deo njih moĆe mo naĆi u poljskom (to su uglavnom pozajmljenice iz krimsko-tatarskog jezika);
5. Osmansko-turski sloj (XIVRXIX vek) R turcizmi ovog sloja u principu nalaze se u svim slovenskim jezicima, posebno u juĆ noslovenskim zbog bliskih kontakata JuĆ njih Slovena sa osmanskim Turcima.

Na osnovu gorepomenutih podataka nije teško zaključiti da su slovenski jezici puni turskih pozajmljenica. Ovaj rad je proba prezentacije pomenutih jezičkih pozajmljenica u poljskom i srpskom jeziku, dakle u dva slovenska jezika iz dve različite grupe: zapadne i juĆne. Izvori turskih pozajmljenica, koje ću analizirati, Ćine dva istorijska romana: poljski „Pan Volodijovskiĳ Henrika SjenkjeviĆa (1846R1916) i srpski „Na Drini ćuprijaĳ Ive AndriĆa (1892R1975).

Autor prvog romana je jedan od najpoznatijih poljskih pisaca preloma XIX i XX veka i dobitnik Nobelove nagrade za celokupno delo (1905). Najveću popularnost je stekao zahvaljujuĆi „Trilogijiĳ, to jest ciklusu tri istorijska romana („Ognjem i maĆemĳ, 1884; „Potoprĳ, 1886; „Pan Volodijovskiĳ, 1888) koje je napisao u doba dok je Poljska bila rascepljena pod tuĆinskom vlasti, pa je seĆanjem na slavne trenutke iz istorije Ćeleo probuditi nacionalnu svest. Fabula poslednjeg romana iz ciklusa predstavlja istorijske dogaĆaje od 1668. do 1673. godine, to znaĆi iz doba ratova Poljske s Turskom (izbor Mihala Koributa Višnjovjeckog, odbrana Kamenca Podoljskog, Hotinska bitka).

AndriĆ je roĆen u Bosni, u katoliĆkoj hrvatskoj porodici. 1961. godine je dobio Nobelovu nagradu za knjiĆevnost kao drĆa vljanin SFR Jugoslavije. Njegov najpoznatiji roman „Na Drini ćuprijaĳ predstavlja istoriju Višegrada i mosta preko reke Drine, poĆevši od 1516. godine kada je izraĆen most, do 1914. godine kada je delimiĆno srušen.

Ove radove sam izabrala buduĆi da oba romana opisuju odnose dva razliĆita naroda sa Turcima, a izabrani autori su izuzetno vešto upleli turcizme u jezik svojih dela, da bi što vernije predstavili klimu epohe, karakter, obiĆaje i filozofiju ĳivota ljudi koji su ĳiveli u odreĆenom periodu. Štaviše, ovi romani su

odličan izvor turcizama koji i dalje funkcionišu u savremenom poljskom i srpskom jeziku.

Podela turcizama prema vrstama reči¹

1. Pune imenice i hibridne forme

Pune imenice turskog porekla koje funkcionišu u poljskom i srpskom jeziku su, izmeću ostalog:

- Ř atlas (polj. *ŘAtlasř*) < atlas (tur.) < aṭlas (arap.);
- Ř bakalie (polj. *Řsuřeno juř no voćeř*) < bakkal (tur.) < baqqāl (pers.);
- Ř bazar (polj. *Řpazarř*) < pazar (tur.) < bāzār (pers.);
- Ř karawana (polj. *Řkaravanř*) < kervan (tur.) < kār wān (pers.);
- Ř makata (polj. *Řmakatř*) < makat (tur.) < makṛad (arap.);
- Ř alat < alāt (tur.) < ālāt (arap.);
- Ř bařta < bahçe (tur.) < bāğçe (pers.);
- Ř duvan < duhan (tur.) < duḥān (arap.);
- Ř sanduk < sandık (tur.) < şandūq (arap.);
- Ř torba < torba (tur.).

Meću imenicama koje su naveli Sjenkjević i Andrić postoje hibridne formacije, to jest reči koje se sastoje od turske osnove i domaćeg sufiksa, na primer:

- Ř bazarnik (polj. *Řrgovacř*) Řpazar < bāzār (tur. < pers.) + -ik (sufiks -ik je u poljskom jeziku formant za tvorbu imena zanimanja);
- Ř bisurmaństwo (polj. *Řazuzdanostř*) Ř müslim < muslim (tur. < arap.) + -stwo (sufiks -stwo je u poljskom jeziku formant za tvorbu apstraktnih imenica);
- Ř kalectwo (polj. *Řnvalidnostř*) Ř kalık < kalak (tur. < pers.) + -ctwo (sufiks -ctwo je u poljskom jeziku formant za tvorbu apstraktnih imenica);
- Ř hadř inica Ř hac < ḥağğ (tur. < arap.) + -in (srp.) + -ica (srp.);
- Ř konaćiřte Ř konak (tur.) + -iřte (srp.);
- Ř kulućenje Ř kulluk (tur.) + -enje (srp.).

2. Glagoli

Glagoli turskog porekla u poljskom i srpskom jeziku su često u modifikovanom obliku i ima ih mnogo manje nego imenica (posebno u romanu „Pan Volodijovskij”). Dajem izabrane glagole u obliku infinitiva:

¹ Na osnovu rećnika Ř Škaljić A., „Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku”, Svjetlost, Sarajevo 1989; Brückner A., „Słownik etymologiczny języka polskiego”, Wiedza Powszechna, Varřava 1957; Boryř W., „Słownik etymologiczny języka polskiego”, Wydawnictwo Literackie, Krakov 2005.

- Ř koczować (polj. Řvoditi nomadski řivotř) Ř köê (tur.) + -ować (glagoli sa sufiksom -ować u poljskom jeziku čine veliku grupu);
- Ř zbisurmanić się (polj. Řaspustiti seř) Ř z- (nesvršeni glagoli u poljskom jeziku koji dobijaju prefiks z- menjaju svoj aspekt Ř postaju svršeni) + müslić < muslim (tur. < arap.) + -ić (glagoli sa sufiksom -ić u poljskom jeziku čine veliku grupu) + się (refleksivna zamenica);
- Ř anlajisati Řanlamak (tur.) + -ti (srp.);
- Ř hesapiti Řhesap < hisāb (tur. < arap.) + -ti (srp.);
- Ř konačiti Řkonak (tur.) + -ti (srp.);
- Ř pazarovati Řpazar < bāzār (tur. < pers.) + -ovati (srp.).

3. *Pridevi*

Pridevi turskog porekla, kao i glagoli, nemaju turskog oblika, na primer:

- Ř atlasowy (polj. Řatlasniř) Ř atlas < atlas (tur. < arap.) + -owy (sufiks -owy za tvorbu prideva u poljskom jeziku);
- Ř bohaterski (polj. Řhunačkiř) Ř bahadır < bahādur (tur. < pers.) + -ski (sufiks Řski za tvorbu prideva u poljskom jeziku);
- Ř janczarski (polj. Řjaničarskiř) Ř yeniçeri (tur.) + -ski;
- Ř sułtański (polj. Řsultanskiř) Řsultan < sulṭān (tur. < arap.) + -ski;
- Ř wezyrski (polj. Řwezirskiř) Ř vezir < wazīr (tur. < arap.) + -ski;
- Ř čeličan Řçelik (tur.) + -an (srp.);
- Ř čilibarski Řkehruba < kehribā (tur. < pers.) + -ski (srp.);
- Ř čorav Řkör < kūr (tur. < pers.) + -av (srp.);
- Ř dętinowski Řcin < ğinn (tur. < arap.) + -ov (srp.) + -ski (srp.);
- Ř mamuran Řmahmur < maḥmûr (tur. < arap.) + -an (srp.).

Izvršivši ovu, samo preliminarnu, analizu turcizama, moće se primetiti kako su poljski i srpski skloni uticaju turskog jezika. Postoji već bogata literatura o turcizmima, ali većinu reči turskog porekla u slovenskim jezicima treba još ispitivati i analizirati. Moja namera je bila da se na osnovu izabranih primera dokaće da turske pozajmljenice, uprkos činjenici da su veliki deo njih arhaizmi ili istorizmi („Te riječi su vezane za našu prošlost, a ponekad riječ moće da posluži kao spomenik, kao istorijski dokumenat i izvorč (Škaljić 1989: 11).), još uvek funkcionišu u modernim jezicima, a mnoge od njih, zbog nedostatka domaćeg ekvivalenta, prosečan korisnik jezika smatra čisto slovenskim rečima. Nadam se da će data etimologija izvesti mnoge iz zablude.

Literatura

- Sienkiewicz H., *Pan Wołodyjowski*, Greg, Krakov, 2008.
Andrić I., *Na Drini ćuprija*, Dereta, Beograd 2004.
Stachowski S., *Słownik historyczny turcyzmów w języku polskim*, Księgarnia Akademicka, Krakov, 2007.
Škaljić A., *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1989.
Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Varšava, 1957.
Boryś W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Krakov, 2005.

Anna Kasprzak

WORDS OF TURKISH ORIGIN IN POLISH AND SERBIAN LANGUAGE

Summary

The words of Turkish origin which still exist in the Polish and Serbian language are presented in the paper. These loanwords from the historical novels *Pan Wołodyjowski* by Henryk Sienkiewicz and *Na drini ćuprija* by Ivo Andrić have been selected and classified in terms of parts of speech and etymologically analyzed.

The analysis done on the basis of etymological dictionaries of both languages showed that the selected words of Turkish origin did not come directly from Turkish language but from Arabic and Persian (in this case, Turkish was the transfer). Besides, most of these words are so common in everyday Polish and Serbian that they are often thought to be of native origin. However, this article clarifies some uses of the mentioned loanwords in both languages.

Саша Д. Кнежевић*
Катедра за српски језик и књижевност
Драга В. Мастиловић**
Катедра за историју
Филозофски факултет Пале
Универзитет у Источном Сарајеву

УДК 821.163.41.09 Дучић, Н.

Оригинални научни рад

КЊИЖЕВНО-ИСТОРИЈСКИ ПОГЛЕДИ НИЋИФОРА ДУЧИЋА НА СРЕДЊОВЈЕКОВНУ СРПСКУ ЦРКВУ И НАРОД НА ПРОСТОРУ ДАНАШЊЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ***

Апстракт: Нићифор Дучић је био писац, али и стваралац историје свога времена. Из позиције непосредног учесника у великим историјским превирањима остављао је сопствене записе о њима. Оно што је ауторе овог рада првенствено интересовало, јесте Дучићев однос према српском народу и цркви на простору данашње Босне и Херцеговине у ранијим периодима његове историје.

Кључне ријечи: Нићифор Дучић, Срби, црква, православље, историја, Босна и Херцеговина.

У историји није тешко пронаћи личности које су имале довољно способности, енергије и надахнућа да истовремено стварају и пишу историју, али је тешко наћи примјер да су у једној личности спојене истовремено особине духовника, ратника и научника као што је то случај са Нићифором Дучићем. Душки калуђер, цетињски архимандрит, вођа херцеговачких устаника, командант Добровољачког кора Ибарске војске у српско-турском рату 1877-1878. вођа тајне револуционарне организације, просвјетитељ, академик и надамте плодан писац, Нићифор Дучић рођен је у селу Лугу код Требиња 1832. године. Одрастао је у времену везировања Алипаше Ризванбеговића, *херцеговачког султана* како су га савременици звали, у доба када у Херцеговини није било нимало лако бити хришћанин, а поготово православни Србин. Прву школу учио је код стрица Јевстатија Дучића, игумана манастира Дужи код Требиња, а затим у Дубровнику код Ђорђа Николајевића, каснијег митрополита Дабробосанског. Замонашио се као седамнаестогодишњак у манастиру Дужи 1849. године, а тих неколико година калуђеровања у Дужима оставило је видног трага за његову будућу дјелатност. Управо у то вријеме турски терор у Херцеговини достигао је размјере које су морале изазвати отпор српског становништва и довести до првог устанка Луке Вукаловића 1852. године. „Један од глав-

* knezsa@yahoo.com

** mdraga@teol.net

*** Рад је написан у оквиру пројекта „Српска историја и књижевност на тлу Босне и Херцеговине“ који финансира Министарство науке и технологије Републике Српске.

них организатора тог устанка био је калуђер Нићифор Дучић, који је руководио првим оружаним акцијама устаника, чији је циљ био спречавање Турака да запоседну неометан саобраћај на путевима који повезују Требиње са Суториним и тамошњим јадранским пристаништем.Р(Скоко 2004: 483). Убрзо после гушења устанка и Омер-пашине офанзиве на Црну Гору, Дучић је са Серафимом Перовићем, каснијим архимандритом и митрополитом херцеговачкозахумским, упућен на даље богословско школовање у Београд. Њих двојица су били први херцеговачки калуђери који су се школовали изван манастирских оквира и то ће имати великог утицаја на њихов будући живот и рад, посебно ако имамо у виду да су се писмени људи у Херцеговини у то вријеме могли скоро на прсте пребројати. Одмах по повратку у Херцеговину, њих двојица су основали при манастиру Дужи једну школу за манастирске ђаке и младеж из Требиња и околине, али су је убрзо напустили, јер су добили позив сарајевске црквеношколске општине да тамо буду учитељи, што само потврђује чињеницу да су писмени и образовани људи у то вријеме били јако цијењени и тражени. То показује и податак да двојица младих душких калуђера, Дучић и Перовић, нису ни стигли до Сарајева да преузму учитељску дужност, већ су задржани у Мостару да би основали духовну школу при манастиру Житомислић. Школа је, уз помоћ Србије и Русије, основана 15. октобра 1858. године, а за управника је именован Нићифор Дучић (Дучић: 2002: 236-237). При повратку са школовања из Београда, Дучић је у Бечу упознао Вука Караџића и тај сусрет оставио је на њега дубок утисак и то до мјере да га сматрају „првим апостолом Вукове вере у Херцеговини”Р(Берић 2007: 171), а о њиховој сарадњи свједочи и богата преписка.

Национална самосвијест и немирење са турским терором, али и изразито немиран дух, одвели су Нићифора Дучића, после само двије године проведених у Житомислићу, међу херцеговачке устанике. Повратком у манастир Дужи, он се прикључио Луки Вукаловићу и активно радио на припремању новог устанка херцеговачких Срба. Дучић није био једини калуђер у Херцеговини који је у то вријеме био свим срцем посвећен националном раду и ослободилачкој мисли, јер су управо жаришта незадовољства, али и бунта и немирења са турским терором били православни манастири и монаштво у Херцеговини. За разлику од митрополита, Грка Рфаријота, који се нису превише бринули за судбину народа којим су управљали, монаси су били домаћи људи поникли из народа и са њим дијелили све муке турског терора. У православљу непоколебљиво утемељени и национално потпуно свјесни, српски монаси у Херцеговини постали су тада стожер националног прибирања и надасве носиоци ослободилачке идеје. Они остварују прве присне везе са Русијом, а убрзо и са Србијом, што је, уз већ традиционално присне везе са Црном Гором, будило српском народу у Херцеговини нове наде у могућност ослобођења. Страни конзули били су у толикој мјери увјерени у умијешаност православног свештенства, а посебно монаштва у Херцеговини у устанак, да је аустријски намјесник у

Задру, Лазар Мамула, чак тврдио да до Вукаловићевог покрета никада не би ни дошло да није било монаха манастира Дужи, а посебно игумана Јевстатија Дучића. Ти монаси, према Мамулином мишљењу, само су оружје у рукама Русије и све док они управљају народом, у Херцеговини ће увијек бити немира (Радуловић 2010: 25). Због веза са устаницима, тројица калуђера из Дужи Ћ игуман Јевстатије Дучић, Мелентије Перовић и Леонтије Радуловић Ћ морали су да се склоне у Дубровник, а одатле у Задар. Улога Нићифора Дучића у устанку није до краја расвијетљена. Зна се поуздано да је био један од најближих сарадника војводе Вукаловића и читаво вријеме у самом врху устаничког вођства. Обављао је компликоване, а често и опасне политичко-дипломатске мисије, посебно у преговорима са Омер-пашом и турским властима у Херцеговини. Вукаловић у јесен 1861. године, повјерио команду над устаницима који су бранили манастир Дужи, Шуму и Попово Поље у вријеме офанзиве Омер-паше Латаса на југоисточни дио Херцеговине (Берић 2007: 840). Свакако је најинтереснатнија његова улога у сукобу Вукаловића са књазом Николом и његовим оцем војводом Мирком, који је услиједио већ у јесен 1861. године, а кулминирао јануара 1862. године. Наиме, почетком зиме 1861. године, црногорско учешће у устанку почиње нагло да јењава и то по инструкцијама књаза Николе и војводе Мирка. Слиједећи књажеву наредбу, Црногорци се масовно повлаче из Херцеговине. По свему судећи, осим захтјева представника великих сила за црногорско повлачење из устанка, томе је знатно допринијела и чињеница да је све веће јачање моћи и утицаја Луке Вукаловића, као и слава која је пратила његово дјело, угрозило амбицију црногорског двора да неупитно управља устанком и користи га у своје политичке сврхе. Као да се код књаза Николе и војводе Мирка појавила бојазан да Вукаловићево осамостаљивање пријети да од Херцеговине направи нову аутономну српску војводину, а самим тим и нову српску династију и на тај начин онемогући амбиције Црне Горе да присаједини читаву Херцеговину круни Петровића. Осим тога, све веће интересовање Србије за устанак и долазак њених агената у Херцеговину, доводило је до суревњивости црногорског двора и нетрпеливости према херцеговачким вођама који су водили *херцеговачку политику* и одржавали везе са Србијом, а поготово што су све више у њој почели да гледају главни фактор српског ослобођења и уједињења. Захваљујући свему томе, Вукаловић од јесени 1861. године све више пада у немилост књаза Николе и посебно војводе Мирка. Сукоб је кулминирао половином јануара 1862. године, када је на Цетињу Вукаловић отворено оптужио Црну Гору за ограничавање и злоупотребљавање херцеговачког устанка у своје политичке сврхе и упутио низ оштрих критика на рачун књаза Николе и војводе Мирка. Ништа мање плаховит од Вукаловића, војвода Мирко је реаговао брзоплето и изјавио да одузима војводску титулу Вукаловићу. За вођу устанка он је одмах инаугурисао архимандрита Нићифора Дучића, који је, заједно са старим Вукаловићевим опонентом Михаилом Спаићем, требало да води устанак. Овај (не)промишљени по-

ступак војводе Мирка и отворена црногорска агитација и дјеловање против Вукаловића запријетили су да изазову озбиљан расцјеп у устаничком вођству, а све се то неминовно одражавало на устанак и директно проузроковало његову кризу. У то вријеме Дучић је поуздано био један од најближих сарадника Луке Вукаловића, пратио га је јануара 1862. године на Цетиње и покушавао да га умири и истовремено оправда код војводе Мирка и књаза Николе и изглади њихов сукоб (Павићевић 2007: 222-223). Остаје нејасно под којим околностима је прихватио мјесто устаничког вође, умјесто смијењеног Вукаловића, али сама та чињеница је дала за право неким ауторима да устврде како је Дучић, у ствари, интригирао против Вукаловића код књаза Николе и војводе Мирка (Павићевић 2007: 223, нап. 24), али такве тврдње немају потврду у историјским изворима и морају се узимати са великом резервом. У сваком случају, смјењивање Вукаловића имало је вишеструко негативне посљедице по херцеговачки устанак, јер Дучић, и поред свих својих квалитета, није био у стању да на челу устанка замијени Вукаловића. И сам Вукаловић одбијао је сваку сарадњу са Дучићем и није одговарао његовим позивима да дође међу устанике, а један покушај насилног довођења Вукаловића у устанички логор умало се завршио крвопролићем међу самим устаницима. (Павићевић 2007: 227). На крају ће посредовањем руског конзула у Дубровнику, Конастантина Петковића, ипак доћи до сређивања односа међу херцеговачким устаничким вођама и измирења званичног Цетиња са војводом Вукаловићем, али трагичне посљедице овог раскола никада неће до краја изблиједити.

Послије устанка, пошто је био изузет из опште амнестије, Дучић је остао на Цетињу гдје је уживао велики углед и повјерење књаза Николе, за кога је чак извршавао и неке дипломатске мисије, од којих је свакако најзначајније било посредовање у преговорима Цетиња са кнезом Михаилом и као резултат тога, потписивање тајног уговора између двије српске кнежевине 1866. године, о заједничким ослободилачким акцијама против Отоманске империје и уједињењу српског народа. Осим тога, Дучић је у Црној Гори оставио дубок траг и својим просвјетитељским радом, јер је као управник Државне штампарије, а затим и као управник свих основних школа, дао значајан допринос развоју школства и писмености у Црној Гори, посебно ако имамо у виду да је отворио десет нових основних школа и Цетињску богословију, која је била прва средњошколска установа у Црној Гори (Монах Игњатије 2002: 14). Једно вријеме је управљао и Митрополијом црногорско-приморском, када је и произведен у достојанство архимандрита. Црну Гору је напустио 1867. године и отишао на лијечење у Италију, па у Дубровник и на крају у Трст, гдје је добио позив од Илије Гарашанина да дође у Србију. Осим значајних културних и јавних функција које је обављао, његов долазак у Србију имао је сигурно и доста дубљи смисао од прокламованог. Наиме, шездесетих година XIX вијека у Србији почињу да дјелују тајне револуционарне организације, чији је крајњи циљ коначно ослобођење и уједињење српског народа на Балкану. Када је у питању Бо-

сна и Херцеговина, на челу тог тајног револуционарног рада нашао се управо архимандрит Нићифор Дучић, који је, као предсједник Одбора за српске школе и учитеље на турском подручју при Министарству спољних послова, руководио тајним револуционарним националним организацијама и националним радом у Босни и Херцеговини до устанка 1875. године и то преко Мића Љубибратића који је био задужен за Херцеговину и Ника Окана, који је био задужен за Босну¹ (Екмечић 1972: 40R42). Подразумијева се да је та Дучићева активност у Србији спровођена са знањем и одобрењем српске владе и интензивирана у мјери у којој је то одговарао званичној политици Србије, а она у то вријеме није била спремна за рат са Турцима. Сам Дучић је сматрао да нови устанички покрет треба пажљиво припремати, али не улазити у његову реализацију док Србија, Црна Гора па и Русија не буду спремне заратити са Отоманском империјом и *источно питање* свом снагом ставити на дневни ред европске дипломатије. Због тога је Дучић долазио у сукоб са херцеговачком емиграцијом у Србији, која је сматрала да нови устанак треба што прије дићи и тражила подршку од Србије. Будући да је Дучић слиједио политику Министарства спољних послова Србије, у коме је и сам радио, а која у то вријеме није хтјела ни да чује за нови херцеговачки устанак, био је изложен оштрим критикама појединих земљака, посебно Алексе Јакшића (Скоко 2004: 493). Због свега тога, Дучић је остао пасиван на избијање Херцеговачког устанка 1875. године, али када је избио српско-турски рат 1876. године, одмах се ставио на чело Добровољачког одреда, који су углавном чинили добровољци из Херцеговине, Црне Горе, Босне и Старог Влаха, и са тим одредом учествовао у борбама, прво у саставу Ибарске војске генерала Фрање Заха, а затим у саставу Јаворског корпуса. Показивао је изузетну личну храброст, али и ванредну умјешност у командовању трупима па самим тим „није никакво чудо што се Нићифор Дучић сматра најуспешнијим командантом у Ибарској војсци, односно Јаворском корпусу, током српско-турских ратова 1876R 1878. годинеR (Скоко 2004: 500).

По завршетку српско-турских ратова Дучић је дефинитивно пушку замијенио пером и од тада почиње узлазна путања његове каријере писца и научника. То је вријеме када обавља низ одговорних функција у Србији и

¹ Осим архимандрита Дучића, још неки српски монаси из Херцеговине у то вријеме неуморно раде на националним пословима. Они остварују присне везе са Србијом и Русијом и несумњиво су у центру сваке револуционарне ослободилачке акције. У том послу најактивнији су монаси манастира Житомислић, а прије свих архимандрит Серафим Перовић, повјереник Илије Гарашанина. У националном раду веома је активан и неуморан архимандрит Леонтије Радуловић, који је активно учествовао у Вукаловићевом устанку, а једно вријеме био и његов секретар. Њихову умјешаност у тајне револуционарне планове недвосмислено је показао и процес, који је против неколицине њих вођен у Сарајеву 1870. године, након чега су архимандрити Радуловић и Перовић, као и Серафимов брат, учитељ Јово Перовић, осуђени на петогодишње прогонство у Африку.

налази се на челу разних одбора, а обавља и неке дипломатске мисије. У периоду од 1877. до 1880. године био је и посланик Народне скупштине. Много путује и то користи за допуњавање свог образовања, али и за прикупљање историјских извора и литературе за своја дјела. Обилази многе европске државе и стиже до Лондона, а у Цариград путује дипломатским пословима. На Сорбони слуша предавања из историје, филозофије, географије и књижевности код најпознатијих тадашњих професора, а у манастиру Хиландару на Светој гори прикупља историјске изворе и проучава литературу из богате манастирске библиотеке (Монах Игњатије 2002: 22). Још 1869. године Дучић је постао члан Српског ученог друштва, а нешто касније његов потпредсједник и предсједник. Активно се залагао за спајање Српског ученог друштва и Српске краљевске академије, што је на крају и реализовано. За редовног члана Српске краљевске академије изабран је 1892. године. Осим тога, био је од 1890. године дописни члан Југословенске академије знаности и умјетности у Загребу, од 1899. године почасни члан Императорске академије наука у Петрограду, а непосредно пред смрт 1900. године постао је и почасни члан Духовне академије у Петрограду. Дучић је био редовни или почасни члан и предсједник разних других друштава и одбора: Друштва велике Србије, Српског археолошког друштва, Друштва светих Кирила и Методија у Одеси итд. Обављао је једно вријеме и дужност библиотекара Народне библиотеке и чувара Народног музеја, а пензионисан је као управник Државне штампарије у Београду. Осим тога, обављао је и низ државних функција. Тако га је Слободан Јовановић упознао 1894. године, као предсједника Савјетодавног одбора Просвјетног одјељења Министарства иностраних дјела, у коме су, осим Дучића, још били Стојан Новаковић, Панта Срећковић и Љубомир Ковачевић. Из тог периода Јовановић је оставио и занимљив опис архимандрита Дучића: „Архимандрит херцеговачки, који је у Србији, за време турских ратова, командовао једним добровољачким одредом и који се после тога више бавио књижевним пословима него црквеним, Дучић је био живописна мешавина калуђера, комите и списатеља. Један од највиших људи у Србији, прав као свећа, мирног и достојанственог држања, он је врло лепо изгледао у калуђерској мантији, која је својим великим борама прикривала његове одвећ дуге руке и ноге кошчатог брђанина” (Јовановић 1991: 118). Сматрајући га за самоука, „који се од манастирског ђака сам истесао за књижевника”, Јовановић по свему судећи није пуно цијенио Дучићеве научне напоре, сматрајући да су му научна признања „више из учтивости давана”, јер су према њему били попустљивији као према једном госту из Херцеговине и скоро једином књижевнику међу калуђерима у то вријеме (Јовановић 1991: 118).

Скоро сви историографски радови Нићифора Дучића, када је питању српски народ у средњовјековној босанској држави, те хумској земљи, везани су скоро искључиво за историју српске православне цркве на овим просторима. Настајали су разним поводима и скоро као по правилу на не-

чији подстицај. Тако је свој први рад *Монографију Тврдоша и Дужи*, Дучић написао још током свог бављења у Житомислићу 1858. године и то на подстицај руског конзула у Сарајеву Александра Гиљфердинга, који га је наредне године објавио у свом *Зборнику* у Петрограду. Овај рад, као и неке друге, Дучић је касније допунио и штампао у својим *Књижевним радовима*. Већ у овом раду, код Дучића је препознатљива склоност ка истинољубивости и жеља да опис ова два херцеговачка манастира заснује на што више историјских извора, а мање на предању. Посебно плијени пажњу његово настојање да критичком анализом три противрјечна документа разријешу енигму времена настанка манастира Тврдоша, врло увјерљиво доказујући да је овај манастир подигнут значајно прије друге половине XVI вијека и времена херцеговачког митрополита Висариона и пећког патријарха Јована (Дучић 2002: 208-211). Сасвим је јасно да је Дучић на овом мјесту обавио критику извора маниром историчара од струке и што је најважније, да није био склон мистификацијама. То је вјероватно, са позиција критичке историографије, и највреднији дио овога рада. Сличан поступак, Дучић је примијенио и код свог описа манастира Житомислића, али с обзиром на то да није у рукама имао довољно релевантних историјских извора, питање времена настанка манастира Житомислића оставио је отвореним, упућујући будуће истраживаче на постојање турских докумената у манастиру Житомислићу, који потврђују постојање манастира још у XIV вијеку (Дучић 2002: 221). Осим описа манастира, Дучић је пописао и црквене ствари и драгоцености као и књиге које се у њему налазе, а направио је, и данас веома корисне, исписе записа из рукописних и штампаних „србуља“ манастира Житомислић. Посебну пажњу плијени *Хронограф житомислићки*, нека врста кратке историје од најстаријих времена, која је писана у манастиру Хопово у Срему 1634. године (Дучић 2003а: 116). Дучић је исписао све дијелове који се односе на српску историју, која се у *Хронографу* завршава деспотом Ђурађом Бранковићем, и засебно је публикувао. Његов опис манастира Житомислић, Тврдош и Дужи у Херцеговини, сада историчару могу корисно послужити као историјски извори, који прилично вјерно дају слику стања херцеговачких манастира и духовног живота православних Срба на овим просторима у периоду турске окупације. Истрајно трагајући дужи низ година за сједиштем Дабарске епископије, коју је установио још Свети Сава, Дучић је публикувао и једну веома занимљиву расправу о овом питању. У њој је прихватио Руварчеву тврдњу да се сједиште Дабарске епископије налазило у Полимљу, али изражава сумњу да је њено сједиште од оснивања поменуте епископије било у манастиру Бањи, јер није доказано да је тај манастир подигнут у вријеме Светог Саве, већ вјероватно у вријеме краља Драгутина. Али, оно што Дучић без двоумљења тврди у овој расправи јесте то да је највећи дио Босне у административном погледу још од времена Светог Саве припадао Дабарској епископији, касније митрополији (Дучић 2003б: 210). За то је најбољи аргумент опстанак и очување српског православног духовног битка и након коначног пада

под турску управу. Нестанак „босанске цркве и богомилске јереси“ након турског освајања Босне чак је и позитивно утицао на развој српске православне цркве, која након ових превирања, по Дучићу, не само да није уништена, „него још знатно оснажила“ (Дучић 2003б: 211).

Од осталих Дучићевих радова који обрађују историју Босне и Херцеговине, пажњу привлачи и кратак, али садржајан текст под насловом *Колашин – приједјел и племе у Херцеговини*, који је, чини се, више настао да скрене пажњу тадашњој српској научној јавности на једно старо српско херцеговачко племе између Лима и Таре, али и да опомене српске научне институције и раднике да су дужни да опишу не само ово племе и област већ и „српске области, најприје оне које је велики Немања ујединио, а његов син, велики српски светитељ Сава, јеванђељски просвијетлио; по томе оне српске области и окрајке, које је туђа и српском народу непријатељска сила још у 13. и 14. в. стезала и сметала, да се уједине!“ (Дучић 2003б: 155).

Најобимније дјело Нићифора Дучића, *Историја српске православне цркве*, настало је из предавања које је Дучић држао краљу Александру Обреновићу и у њему је сабрано све оно до чега је аутор дошао властитим истраживањима и на основу извора и литературе и то од Порфирогенита до његовог времена, а који су му је били доступни. Свјестан чињенице да пред собом има изузетно захтјевну тему, за коју је потребан не само ванредан истраживачки напор, већ и обиље извора до којих он тада није могао доћи, Дучић је већ у *Предговору* свога дјела нагласио да оно није без нетачности и празнина, али да је барем покушао у њему унијети до тада „пречишћене резултате критичких истраживања на томе пољу, прикупљајући грађу за њу више од 20 година“ (Дучић 2002: 45). На истом мјесту, аутор је одмах нагласио да је историја Српске православне цркве у Босни и Хуму (Херцеговини) најзамршенија и најмање освијетљена од свих српских земаља и то управо за период до 1557. године. Он је покушао да лоцира и основне узроке таквог стања, који су према њему били: „тежња тих области за одвојеност и независност своју; властољубиви поступци римских папа; освајачке намјере угарских краљева и богомилска јерес“, не пропуштајући да нагласи како је „варварска и дивља рука уништила многе српске културне и књижевне споменике и податке, те се никада неће наћи довољно потребне грађе за све периоде историје Српске православне цркве“ (Дучић 2002: 45). Управо због тога, Дучић је најоскудније обрадио историју српске православне цркве у Босни и Хуму, углавном се осврћући само на основну нит њеног историјског развоја и наглашавајући главне моменте који су пресудно утицали на историјски развој духовног и црквеног живота у средњовјековној Босни. А тај историјски развој скоро увијек се кретао између неколико доминантних стајних тачки, између српског православног наслијеђа истока и сталних настојања Рима да од Босне направи „предстражу западне католичке цркве према источној православној“, па све до богумилске јереси и њеног учења. Не би овдје требало изгу-

бити из вида ни често саможиве обласне господаре, који се често нису либили да прихвате оно што им је у том тренутку било политички најпрагматичније. С обзиром на чињеницу да су области Захумља и Травуније биле дуже времена под влашћу Немањића, у њима је традиција српског православља била знатно јача, а утицај католичанства и богумилства знатно слабији, иако су јаки католички центри, посебно Дубровник, успјели да у XIV вијеку истисну из Стона сједиште Хумске епископије, коју је установио још Свети Сава. Када је 1333. године цар Душан продао Стон Дубровчанима, тада већ сједиште Хумске епископије није било у Стону, али је остао српски манастир који је према уговору цара Душана са Дубровчанима требало и даље да несметано обавља своје вјерске дужности у православном народу Стона и оближњих острва. Али, насупрот томе, Дучић даје занимљива запажања, тврдећи да су досељени фрањевци успјели временом да протјерају српске калуђере из Стона те да се српски народ иселио са тог простора, а један добар дио био и покатоличен (Дучић 2002: 182).

Унутар поглавља *Српска православна црква у Босни* Дучић посебну пажњу посвећује питању „богомилске јереси”. Иначе, студиозан и крајње аналитичан у својим истраживањима, Дучић се на овим странама задржава на чисто информативним погледима на проблем, нагласивши на примјеру Стјепана Косаче како су ондашњи босански владари „према политичким приликама, тежим и лакшим, имали по двије и три вјере” (Дучић 2002: 71). Свој став о овом питању Нићифор Дучић је знатно експлицитније показао у тексту *Дабарска епископија*, изричито наглашавајући како епископи „босанске цркве” не припадају ни западној римској ни српској источној цркви из чега произлази његов став „да поменутијем епископима (кад се канонске и догматичке новине босанске цркве оштро узму у обзир) не би било мјеста међу српскијем православнијем епископима и митрополитима дабробосанскијем” (Дучић 2003б: 210).

Осим Дабарске и Хумске, Дучић у свом дјелу помиње и Тузланску епископију, чије је сједиште у прво вријеме било у Зворнику, за коју аутор нема податке када је установљена, али зна да се први пут помиње у XVI вијеку. Не наводећи разлоге, Дучић само констатује да она никада није била у саставу Дабарске, нити касније Дабробосанске митрополије, већ је увијек битисала као самостална епископија.

Иако су поједини историчари, чини се и не баш сасвим оправдано, касније помало омаловажавали његов научни историографски рад, ипак се мора констатовати да је Дучић, имајући у виду вријеме у коме је стварао, написао до тада најпрегледнију и најсистематичнију историју Српске православне цркве, јер је очигледно, како то примјећује и Ђоко Слијепчевић, био „боље школован и са више урођеног смисла за историјска истраживања” (Слијепчевић 1991: 8) од претходника. Али, Дучић није само имао више смисла за историју од претходника већ и један одмјерен критички поглед на изворе које је користио. То недвосмислено потврђује и неколико примјера његове анализе српских средњовјековних историјских извора и

материјалних остатака, чију је критичку анализу обавио по узусима историјске методологије и самим тим долазио до веома поузданих чињеница.

Неизоставно се мора нагласити и то да је Дучић за новије периоде српске историје оставио значајне и занимљиве историографске радове, посебно о оним историјским прекретницама српског народа у XIX вијеку чији је судионик био и он сам. А био је судионик и учесник и тако крупних догађаја као што су херцеговачки устанци, црногорско-турски ратови, српско-турски ратови и многи други значајни догађаји о којима је остављао своја свједочанства. Она данас представљају драгоцјене изворе за историју српског народа, који су незаобилазни када је у питању историја српског народа у Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини у другој половини XIX вијека. Још једна веома битна нит краси Дучићево дјело, а то је да је српски народ и његову историју увијек сагледавао као једну цјелину, без обзира о којој области да је писао. Осим тога, имао је и неусумњив дар да историјске процесе сагледава и дубински до те мјере да схвати да је још од средњег вијека туђинска сила спречавала српски народ да се коначно и дефинитивно уједини у једну државу, а „та се је средовјечна, фатална историја и доцније понављала на балканском полуострву и наших се дана понавља увијек на српску опћу штету! Докле ће српски народ бити политички распет! (Дучић 2003б: 155).

Литература

- Берић 2007: Д. Берић, *Устанак у Херцеговини 1852/1862*, Билећа: Гацко: СПКД Просвјета.
- Дучић 2002: Н. Дучић, *Историја Српске православне цркве*, Гацко: Друштво за очување баштине.
- Дучић 2003а: Н. Дучић, *Монографија Хиландара*, Гацко: Друштво за очување баштине.
- Дучић 2003б: Н. Дучић, *Записи о Црној Гори, Старој Херцеговини и Србији*, Гацко: Друштво за очување баштине.
- Јовановић 1991: С. Јовановић, *Из историје и књижевности I*, у: *Сабрана дела Слободана Јовановића*, том 11, Београд: Београдски издавачко-графички завод и Југославијапублик и Српска књижевна задруга.
- Екмечић 1972: М. Екмечић, *Устанак у Босни 1875/1878*, Сарајево: „Веселин Маслеша“.
- Павићевић 2007: В. Павићевић, *Crna Gora u ratu 1862, Izbrana djela*, том II, Podgorica: CID.
- Мирчов 2005: С. Мирчов, *Нићифор Дучић као управник народне библиотеке у Београду*, Београд: Гласник НБС, бр. 1, Београд, 159/165.
- Монах Игњатије 2002: Монах Игњатије (Марковић), *Животопис архимандрита Нићифора Дучића*, у: *Нићифор Дучић, Историја Српске православне цркве*, Гацко: Друштво за очување баштине.

- Окука 2003: М. Окука, *Језик „књижевних радова—Нићифора Дучића*, Сарајево: Институт за језик.
- Радуловић 2010: Ј. Радуловић, *Славно доба Мостара*, приредили Ранко Поповић и Драга Мاستиловић, Мостар: СПКУД „ГуслеР и СПЦО Мостар.
- Сацак 2009/2010: М. Сацак, *Преглед српске књижевности у Босни и Херцеговини у XIX вијеку*, Крајина, год. IX, бр.31-32. Бањалука, 1-342.
- Скоко 2004: С. Скоко, Архимандрит са крстом у једној и мачем и пером у другој руци, у: *Српска проза данас* Р Културна и духовна историја Херцеговине, *Зборник радова са Ђоровићевих сусрета прозних писаца у Билећи и Научног скупа историчара у Гацку одржаних 19-21. септембра 2003*, Билећа Р Гацко: СПКД „ПросветаР.
- Слијепчевић 1991: Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, прва књига: Од покрштавања Срба до краја XVIII вијека, Београд: Београдски издавачко-графички завод.

Saša D. Knežević
Draga V. Mastilović

LITERARY AND HISTORICAL VIEWS OF NIĆIFOR DUČIĆ ON MEDIEVAL SERBIAN CHURCH AND PEOPLE ON THE TERRITORY OF CONTEMPORARY BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

Nićifor Dučić was a writer but he was also a creator of the history of his time. From the perspective of the direct participant in the great historical turbulences, he made notes on them. The authors of the paper were particularly interested in Dučić's relations with Serbian people and church on the territory of contemporary Bosnia and Herzegovina.

НАСТАВА ОРТОГРАФИЈЕ У ШКОЛИ Ћ ПИТАЊА, ДИЛЕМЕ, РЈЕШЕЊА

Апстракт: У раду се анализирају разлози за низак ниво правописних знања код младих по завршетку средњошколског образовања и покушавају наћи рјешења за подизање ученичке писмености на виши ниво. С тим у вези, потребно је истражити колико су наставни садржаји из правописа заступљени у програмима за основну и средњу школу, које се методе и облици рада користе у настави правописа, како се вреднују правописна знања ученика и колико су наставници и ученици мотивисани за тумачење и усвајање правописних садржаја.

Кључне ријечи: настава ортографије, наставни план и програм, методе и облици рада у настави, мотивација.

Увод

Настава ортографије саставни је дио наставе српског језика и књижевности од другог разреда основне школе до завршног разреда средње школе. Без обзира на то што је правописна проблематика интегрисана у наставу матерњег језика у свим фазама школовања, ипак је по завршетку средњошколског образовања култура правописне писмености код једног дијела младих на ниском нивоу. Некада су из школа излазиле писмене генерације младих, а данас то није случај код многих који чак посједују факултетску диплому, а зна се да је језик огледало опште културе.

Да би се открили могући узроци таквог стања, потребно је анализирати и истражити:

- Ћ планове и програме српског језика и књижевности за основну и средњу школу;
- Ћ методе, облике рада и наставна средства који се користе у настави ортографије;
- Ћ начине вредновања знања из правописа и
- Ћ мотивисаност ученика и наставника за усвајање и тумачење језичких садржаја.

* brankabrckalo@yahoo.com

Анализа наставних планова и програма из српског језика и књижевности

Недјељни фонд часова матерњег језика у нашим наставним плановима најмањи је у поређењу са фондом у европским земљама. Тако, на примјер, у основној школи фонд часова у појединим разредима износи:

Њ Француска 12;

Њ Њемачка 9;

Њ Бугарска 10 у првом, 7 у петом, 6 у шестом разреду;

Њ Словенија 6 у првом, 7 у другом и трећем разреду;

Њ Србија 5 од првог до петог, 4 у шестом, седмом и осмом разреду и

Њ Република Српска 5 од другог до шестог, 4 у седмом, осмом и деветом разреду.

Дакле, Словенија, Србија и Република Српска заузимају три посљедња мјеста по фонду часова међу поменутим земљама.

У гимназији општег смјера недјељни фонд часова од првог до четвртог разреда износи четири часа у Републици Српској и Србији, а у развијеним европским земљама тај је фонд много већи, јер за сваки народ очување језика представља израз духа и идентитета.

Узимајући у обзир да се предмет српски језик и књижевност састоји из три наставна подручја Њ језик, књижевност и култура изражавања, разумљиво је да на правопис отпада мали број часова. Бројчано изражено, у млађим разредима основне школе то је: у другом пет часова годишње, у трећем дванаест часова годишње, у четвртог двадесет један час, у петом тринаест часова годишње Њ дакле правопис се у млађим разредима основне школе не проучава у просјеку ни један час недјељно. То је велики недостатак наставног плана јер је познато да се темељ писмености стиче у млађим разредима основне школе. У вишим разредима годишњи фонд часова из правописа је још мањи Њ на примјер, у шестом разреду само два часа годишње.

Ако се узме у обзир повећан обим научних информација које није лако усвојити, јер је ријеч о утврђеном језичком систему са мноштвом сложених термина, који замагљују суштинска знања из језика, јасно је да се васпитно-образовни процес удаљава од своје основне улоге Њ да стечена знања буду функционална и трајна.

У програму за српски језик заступљене су многе области из различитих научних дисциплина: фонетике, морфологије, синтаксе, лексикологије, историје језика, акцентологије и сл. У складу са остваривањем дидактичког принципа научности, разумљиво је да су наставни садржаји повезани са овим научним дисциплинама, али су њихова терминологија и обим појмова, језичких правила и изузетака које треба да усвоје ученици основне школе претјерано сложени.

У средњој школи садржаји из језика, умјесто да се проширују и продубљују, најчешће нису заступљени у потребном обиму ни у наставном програму ни у пракси. Насупрот тако великим захтјевима који се стављају пред ученике, стоје редуковани програми језика.

Ако се осврнемо уназад, видјећемо да већ у првим програмима послје Другог свјетског рата настава језика доживљава озбиљну редукцију, тј. добија споредно мјесто у структури предмета. У наставним програмима за гимназију из 1948, 1954, 1955, 1960, 1964. и 1969. године језик се не проучава као самостално наставно подручје у свим разредима. У програму из 1948. године настава језика обухвата граматику и стилистику, мада се стилистичко градиво не помиње у разради програма. Настава језика у програмима из 1954. и 1955. године интегрисана је у наставу књижевности и појављује се под насловом Језик књижевних дјела. У тим програмима настава језика не представља чврст систем. Тек петнаест година послје рата, у програмима из 1960. године уводи се наука о језику као самостално наставно подручје у свим разредима средње школе. То се наставља све до 70-их година 20. вијека. Већ тада почиње озбиљна криза у настави језика, јер садржајна структура поменутих програма показује несистематичност у приступу језичкој грађи. И програми 80-их година упућују на закључак да је настава језика била запостављена (заступљена са приближно до 35% часова у односу на књижевност и културу изражавања које су обухватале до 65% часова годишње), да није изграђен осмишљен методички систем у извођењу наставе, што је утицало на низак ниво лингвистичког образовања средњошколаца. У гимназијским програмима из 70-их и 80-их година настави правописа не посвећују се посебни часови, него се правописно градиво обрађује пригодно, уз обраду одређених фонетских, морфолошких и синтаксичких тема. Провјера знања из правописа обавља се на крају првог полугодишта и на крају школске године (укупно два часа у сваком разреду). Такође, два часа се планирају за систематизацију знања из граматике и правописа.

У програмима за гимназију који су данас на снази, на садржаје из језика отпада од 20 до 23% часова од укупног годишњег фонда, на књижевност 60 до 64 % и културу изражавања од 12 до 18%, зависно од разреда. Разумљиво је зато да су се могли чути неки захтјеви да се језик изучава као засебан наставни предмет одвојено од књижевности, али су се томе супротставили методичари, истичући да су језички и књижевни садржаји међусобно чврсто повезани и нема оправдања за њихово раздвајање.

Методе, облици рада и наставна средства у настави ортографије

Ако се знања из језика, а посебно из правописа, не стичу поступно, систематично и континуирано, то се одражава на њихов квалитет. Наставна пракса показује да ученици данас брже заборављају, да су њихова зна-

ња нестабилна и оно што су научили у претходној години у наредној већ подлијеже забору. Томе доприноси и експанзија модерних медија, попут интернета, телевизије, радија и штампе, који буквално младе затрпавају информацијама. Разумљиво је зато да ученици који имају само два часа правописа годишње, као што је то случај у шестом разреду, неће у наредној години учења показати висок ниво писмености.

Наставним програмом за основну школу дате су смјернице за наставника и методе и облици рада које треба користити на часовима српског језика и књижевности. Тако је за наставу правописа у млађим разредима основне школе сугерисано следеће:

Тема наставне јединице из правописа	Разред и број часова годишње	Стандарди знања	Смјернице за наставника	Наставне методе и облици рада
-Употреба великог слова на почетку, тачке на крају реченице и препознавање упитне и узвичне реченице. -Писање великог почетног слова имена људи, име школе, име село и град.	Други 5 часова	Ученик треба да: -уочи и напише велико слово на почетку; -правилно користи тачку, запету, упитник; -идентификује имена људи, име школе, име село- град.	Наставник треба да: -припреми одговарајуће текстове; -користи графоскоп, графофолије; -на различитим примјерима, вјежбама, диктату, самодиктату провјерава ученичко знање.	Метода рада на тексту, метода писаних радова, метода илустрација, интерактивно учење и методе по слободном избору наставника.
-Писање великог слова: имена људи, животиња, села, градова, потока, ријека, језера, планина, празника, наслова; -Упитник и узвичник; -Писање ријечце <i>не</i> уз глаголе и ријечце <i>ли</i> у упитним реченицама; -Провјеравање усвојености правописа: по двије вјебје у	Трећи 12 часова	Ученик треба да: -правилно пише имена људи, животиња, географских појмова, празника и наслова; -правилно употреби интерпункцијске знаке; -правилно пише ријечце <i>не</i> , <i>ли</i> ; -познаје правописна правила утврђена програмом; -уочава и	Наставник ће: -припремити погодан текст у коме су властице именице написане малим почетним словом са задатком да ученици ријечи напишу правилно; -оспособити ученике да у писаним радовима правилно примјењују правописне норме и уочавају и исправљају	Метода рада на тексту, метода писаних радова, интерактивно учење и методе и облици по слободном избору наставника

сваком полугодишту и исправак вјежби.		исправља грешке.	правописне гре- шке; -наставник организује израду плаката с примјерима правилно написане негације уз глаголе.	
-Преношење дијела ријечи у нови ред; -Скраћенице типа: р., уч., стр., год.; -Скраћенице за мјере; -Писање <i>је</i> и <i>ије</i> у ријечима; -Велико слово: писање имена планина, мора, градава, села, поља, ријека, потока и језера; -Писање имена народа, књига и листова; -Знакови на крају изјавних, упитних и ус- кличних рече- ница; -Писање ријеч- це <i>не</i> уз глаго- ле, придјеве и именице; -Прављење спи- скова по азбуч- ном и абецед- ном реду; -Провјеравање правописа: по двје вјежбе у току полугодишта.	четврти 21 час	Ученик треба да : -рјешава поста- вљене задатке; -правилно пи- ше <i>је</i> и <i>ије</i> у ри- јечима и ријеч- цу <i>не</i> уз глаго- ле, именице и придјеве; -савлада азбуку и абецеду и у групама по ре- ду испише спи- сак ученика у разреду; -примијени стечено знање из праксе говора и писања.	Наставник увје- жбава ученике да правилно пи- шу скраћенице и да преносе дијелове ријечи у нови ред. Инсистира на исправном пи- сању <i>је</i> и <i>ије</i> у ријечима. Различитим об- лицима писме- них вјежби про- ширује ученич- ка знања о пра- вописним нор- мама. На различитим примјерима, вјежбама на тексту, диктату, самодиктату допуни, провје- рава ученичко знање. Припрема одго- варајуће задат- ке за писање ријечце <i>не</i> и знакова уз гла- голе, придјеве и именице. У оквиру рада у групама под- стиче и развија сарадњу и так- мичарски дух.	Метода рада на тексту, метода писаних радова, метода илустра- ци-ја, интерак- тивно учење и методе и обли- ци по слобод- ном избору на- ставника.

-Писање глагола у прошлом и будућем времену; -Писање и изговор гласа <i>j</i> ; -Писање скраћеница; -Писање присвојних придјева на <i>Ћ</i> ски, -ов, -ев, -ин; -Писање управног говора; -Писање имена улица и тргова, установа и празника; -Писање ријечце <i>не</i> уз глаголе, именице и придјеве; -Провјеравање правописа (по једна вјежба свака три мјесеца и исправак).	Пети 13 часова	Ученик треба да : -правилно употреби сугласник <i>j</i> ; -разликује писање ријечи с наставцима: -ски, -ов, -ев, -ин; -правилно пише имена улица, тргова, установа и празника; -примијени стечено знање из праксе говора и писања.	Усмјеравати ученике да на одговарајућем тексту препознају погрешно написане ријечи и да изврше исправку. У оквиру рада у групама подстицати и развијати сарадњу и такмичарски дух. Писменим путем провјеравати ниво усвојености правописних норми.	Метода рада на тексту, метода писаних радова, метода илустрација, интерактивно учење, методе и облици по слободном избору наставника.
--	--------------------------	--	--	---

Увид у наставни програм од другог до петог разреда основне школе показује да су смјернице за наставника и предложене методе рада у складу са савременом дидактичко-методичком теоријом. Поставља се питање колико се предложене методе и поступци примјењују у настави.

Школе још нису довољно опремљене свим наставним помагалима, која би била доступна у сваком моменту. Било би пожељно да та помагала већ стоје у учионици у којој се обавља настава и да их наставник може одмах употребити. Наставник понегдје нема на располагању чак ни графоскоп, пројектор, касетофон, а да не говоримо о рачунару. Тако је он и даље усмјерен да се ослања на себе и своје могућности (иако захтјеви постају све сложенији), да већину припрема обавља код куће, јер нема на располагању сопствени кабинет и рачунар.

Посјете школама у оквиру методичке праксе за студенте разредне наставе и студијског програма српски језик и књижевност показују да се понегдје још увијек сусрећу облици и методе традиционалне наставе, да су наставни садржаји слични онима из доба када су и наставници методике ишли у школу, дакле прије 30 до 50 година, а тумаче се на исти начин као и онда, понекад сувопарно, млако и без потребне динамике и разноврсности. Углавном се користе дијалогска, монологска и текст метода, рјеђе метода демонстрације, а нису заступљене методе вишег креативног ранга:

игровне, имагинативне, сценске, истраживачке и проблемске. За тумачење садржаја из правописа не пружа се довољно приступачних језичких примјера на којима се правописни проблем може добро сагледати и објаснити. Најчешће се дају изоловане и усамљене реченице, истргнуте из непознатог контекста, које губе разлог свог постојања и постају мртви модели који се могу формално копирати. Ако се употреби везани текст, онда је то најчешће одломак из књижевног дјела. Међутим, сваки наставник би могао учинити напор да освјежава наставу употребом различитих лингвометодичких текстова као што су: басна, краћа прича, пјесма, пословица, загонетка, текст из дјечије штампе и стрипа, ученички рад, говорни текст или текст из уџбеника. Тако би се проучавање правописне проблематике везивало за различите функционалне стилове, а не само за књижевноумјетнички.

Свакако да су студенти могли пратити и часове који су представљали право освјежење, на којима је превладана монотонија и стереотип, а остварен већи степен продуктивног мишљења и интензивне пажње.

У настави правописа потребно је умножавати гледишта на структурне, каузалне и функционалне односе. Значајно је увијек постављати ученицима питања: шта, како, зашто. Правописна правила треба изучавати у односу на језик који чини уређен систем, треба уочавати узрочно-последичне везе међу језичким појавама и повезивати наставу правописа са практичним животом. Како нема области живота гдје се језик не употребљава, тако постоји широк спектар различитих сценарија за типове часова: час сценске игре, квиза, импровизованог сусрета са (не)познатом особом, имагинарног путовања у прошлост, час имагинарне посјете музеју, изложби слика, час интервју са омиљеним писцем и сл.

Приоритетан циљ у настави ортографије треба да буде описмењавање ученика, а не инсистирање да се уче напамет правила и изузеци. Важно је да ученици науче логички мислити и да научено знају примјенити у писању. Треба код ученика подстицати: перцепцију, пажњу, осјећања, памћење, машту, вољу, мишљење, као и особине личности. Самосталност, спремност на сарадњу и солидарност.

Непопуларност ортографских садржаја је појава која постаје све израженија код ученика како школовање одмиче, уколико се у настави примјењују увијек исти облици и методе рада. Ако се у настави не поштују хуманистички принципи, као што су: уважавање личности ученика, њихових индивидуалних интересовања и склоности, разумљиво је да ће ученици бити незаинтересовани и неће савладати језичку норму.

Требало би да ученици у свом сазнавању правописних појава полазе од свијета ствари, од очигледних средстава, од боја, звукова и слика, скица, графикана, шема и симбола како би њихове чулне представе биле што снажније и довеле до запажања које ученике подстиче на умну активност. Тако ће дијете учити и доживљавати свијет око себе у укупној датости визуелних, аудитивних и тактилних перцепција и реаговати спонтано, цјеловитошћу свог бића.

Савремена настава тежи ка развијању свих способности код ученика. Да би се то остварило, треба у настави ортографије примјењивати проблемско-истраживачки приступ, учење путем откривања, програмирану наставу, игролику наставу, комуникативни приступ (дискутовање и размјењивање мишљења).

Усвајање правописног правила остварује се у три фазе. Прву чини осмишљавање правила, другу фазу запамћивање правила и трећу примјена правила у писању. У фази осмишљавања правила ученици проводе језичку анализу. Ако наставник жели да ученици свјесно усвоје правило о писању запете у сложеној реченици усвајање правила ће да се темељи на синтаксичкој анализи реченице, на анализи логичке структуре реченице, односно ријечи и скупова у реченици. Примјењивање правила проводи се тако што се ученицима дају комбиноване правописне вјежбе које их интелектуално ангажују.

Вук Милатовић (86) предлаже различите игре словима и ријечима у млађим разредима основне школе, као што су: преметаљке (преметање слова у ријечи како би се проналазиле нове ријечи), читање палиндрома (ријечи које читамо одостраг, а тако добијају исто или ново значење), читање реченица као палиндрома, састављање ријечи од задатих слова, састављање реченица од датих ријечи, уланчавање слова (неко изговори једно слово, а онда сваки сљедећи играч додаје по једно слово док се не добије ријеч која нешто значи), уланчавање ријечи у реченице, ребуси, укрштене ријечи, испуњаљке, допуњаљке, брзалице, измишљање нових ријечи, лавиринти, игре асоцијација, ријечи умањеног значења (деминутиви), ријечи увећаног значења (аугментативи), ријечи сличног значења (синоними), језиколоми (Чича срче чај из чаше.), семантичке игре, префиксација, суфиксација, ријечи супротног значења (антоними), поремећен ред ријечи у реченици, загонетке, питалице.

Примјеном различитих врста игре, у пријатној емотивној клими, настава правописа постаће занимљивија, живља, динамичнија, чак забавнија и ближа ученицима, а апстрактни садржаји постаће конкретнији и неће се усвајати формално и механички.

Вредновање знања из правописа

Ефекти наставе правописа морају се стално провјеравати, како би се открило колико су ученици усвојили правописна знања, а ако она нису на потребном нивоу, треба радити на унапређивању наставе правописа. Вредновање ученичког рада у настави правописа је сложен процес који укључује поступке праћења, провјеравања и оцјењивања. Праћење подразумева континуирано биљежење запажања о развоју ученичког интересовања и знања у области правописа. Провјеравањем се утврђује обим и квалитет правописних знања. Оцјењивање је сложен и одговоран поступак

у коме наставник на основу ширег и комплекснијег познавања ученика изводи оцјену из правописа.

У зависности од степена усвојености чињеница, према Владимиру Пољаку (112), знање може бити:

- Ћ знање присјећања,
- Ћ знање препознавања,
- Ћ знање репродукције,
- Ћ оперативно знање и
- Ћ креативно знање.

Када се ова класификација примијени на знања из правописа, онда степен усвојености чињеница за одређене категорије знања изгледа овако:

Знање присјећања представља најнижи степен знања, то је само сјећање на неке садржаје из правописа. Знање препознавања карактерише то да ученици могу препознати неке садржаје из правописа, али их не могу објаснити и образложити. На примјер, они препознају неку гласовну промјену, али о њој не знају ништа рећи. Знање репродукције је нешто виши степен знања од претходних. Ученици до те мјере познају садржаје из правописа, да их успјешно репродукују, али нису у стању да та знања примијене у свакодневном раду (знају сва правописна правила и изузетке, али то не знају примијенити у писању). Оперативно знање означава висок ниво знања. Ученици сигурно владају обрађеним садржајима из правописа, знају их објаснити и образложити и то знање примјењују у свакодневном раду. Креативно или стваралачко знање представља највиши степен у квалитету знања. Ученик на темељу стеченог знања из правописа проналази нове примјере и успјешно се сналази у рјешавању непознатих правописних проблема.

Поред знања, према Младену Вилотијевићу, елементи система вредновања резултата рада ученика јесу: мотивација, способности, радне навике, субјективне и објективне могућности. (384)

На основу повратних информација о стеченом знању ученика, наставник може да коригује и побољшава свој рад. За наставу правописа веома је важно да се, умјесто ријетких испитивања и оцјењивања, прелази на што чешћа провјеравања знања јер тада ученици постају активнији, сузбија се „кампањскоЋ учење и постижу бољи резултати у раду.

„Старо добро педагошко правило каже да би сваки ученик сваки дан требало бити испитан, односно да би сваки дан на један од начина учења ученика требало провјеравати, како би се на тај начин код њега формирала навика учењаЋ (Леко 12).

Провјеравање знања из правописа може да буде претходно, текуће и завршно.

Претходно провјеравање примјењује се на почетку школске године. Циљ овог провјеравања је да се утврде правописна знања којима ученици располажу, да би се прешло на рад који слиједи у наставном процесу.

Посебно је потребно оваква провјеравања примјењивати на прелазу од разредне наставе на предметну или на преласку из основне школе у средњу.

Текуће провјеравање може се обављати на сваком часу српског језика, да би се стекао увид како су ученици усвојили нова знања. Ово је уједно и провјера квалитета наставниковог рада.

Завршно провјеравање обавља се на крају класификационих периода.

Правопис се углавном провјерава писмено, мада је понекад потребно провјерити и теоретска знања о правописним правилима и изузецима. Писмене провјере проводе се помоћу теста, диктата, петоминутног испитивања, а познавање језичке норме може се видјети и из писмених задатака. Резултати усмених и писмених провјеравања знања ученика исказују се у форми оцјене. Ученик треба бити обавијештен о оцјени и свом знању из правописа. Важно је и истицање добрих резултата, указивање на пропусте, развијање такмичарског духа, његовање критичког и самокритичког мишљења и сл.

Оцјена као *нужно зло* природно проистиче из таквог односа, а не оптерећује, по правилу, никога посебно, јер у њеном формирању учествују и ученици. Оваквим поступањем ученик неће бити оптерећен сазнањем да ће се његово знање непосредно оцјењивати, а дешава се да у таквим приликама ученик увијек покаже мање знања од онога што стварно посједује. Зато му треба пружити могућност да на сваком часу говори, чита, пише, истражује, открива, процјењује, објашњава.

Праћење наставне праксе у школама у оквиру часова хоспитовања за студенте показало је да је све мање заступљено оцјењивање као засебна фаза која је строго локализована у наставном процесу и обиљежена засебним часовима, већ је саставни дио свакодневних и различитих ученичких активности.

Међутим, поред све пажње која се показује у правцу развијања писмености, није још увијек постигнут задовољавајући успјех. Томе доприносе опште прилике, као што је велики број ученика у одјељењима, што ствара потешкоће за свакодневно провјеравање знања и исправљање писмених вјежби.

Мотивисаност ученика и наставника за рад

Настава треба да омогући развој сазнајних и општих интелектуалних способности ученика, способности стицања нових знања и њихове примјене у новим ситуацијама, развој стваралачког и самосталног мишљења. Битно је да ученици буду мотивисани *изнутра* јер истраживачки процес има лично значење за њих. Џером Брунер (127) сматра да награде и казне, као облик спољне стимулације, немају ону вриједност која им се најчешће придаје у настави. Унутрашња мотивација је далеко вреднија, а она се испољава кроз: а) задовољство због успјешног савладавања грађе, б)

изазов да ученик вјежбом повећава мисаоне способности, в) развој интересовања, г) осјећање компетентности, д) реакцију ради остваривања заједничког циља. Успјех или неуспјех у савладавању задатака су, по мишљењу Брунера, унутрашња мотивација, а награда и казна су у власти родитеља и наставника, долазе са стране и то је спољашња стимулација.

Јачање мотивације за језик постиже се на више начина: јачањем мотивације за читање књига, вербалном мотивацијом, давањем подстицајних задатака, развијањем потребе за савлађивање сложених и тешких задатака, давањем задатака који пружају задовољство, примјенљивост одређених сазнања у свакодневном животу, развијање самосвијести о љепоти властитог језика и потреби његовог очувања. Језик је тако шаролик и загонетан да не може бити незанимљив. Радозналост ученика је моћна покретачка снага развоја која води ка креативној настави. Овај природно уграђени мотив може се успјешно развијати.

У настави треба поштовати дидактички принцип свјесне активности ученика, тј. добровољног опредјелења за учење. Дијете може да учи активно ако прошета један дан градом и забиљежи грешке у натписима на установама, предузећима, продавницама, робним кућама, називима улица, тргова, натписима на аутобуским и жељезничким станицама. На часу правописа ученици могу да изложе своја запажања и упореде искуства, класификују и дефинишу правописна рјешења. Ученици се могу мотивисати за усвајање правописне норме примјеном погодних илустрација које на сликовит начин показују језичке појаве. Илустрације могу бити на табли, на плакату или у уџбенику. Најбоље их је користити за увјежбавање, примјену и обнављање правописног градива.

И, коначно, ученици ће бити мотивисани кад осјете радост од постигнутог успјеха. Зато наставник треба да истиче добре резултате. Такође треба да покаже ученицима своју наклоност, повјерење и одобравање, јер они знају одлично да осјете колико их наставник воли и колико му је стало да стекну добро знање. Зато и наставник треба да буде добро мотивисан за рад. Ученици осјећају када је наставник заинтересован за рад. Када он са занимањем прати њихова излагања, они ће се много више трудити. Пред незаинтересованим, нестрпљивим и мрзовољним наставником нема ни жеље ни воље за ангажовањем. У једном ранијем истраживању ученици су се изјаснили да код наставника српског језика највише цијене сљедеће особине: строгост, али праведност, стрпљење и разумијевање за ученике чак и кад они гријеше. За наставника српског језика увијек важе ријечи Лава Толстоја: „Ако учитељ у себи спаја љубав према послу и према ученицима, он је савршен учитељ”.

Симеон Маринковић у *Методици креативне наставе* (25) наводи сљедеће особине доброг наставника: „поштује личност ученика, прихвата их као сараднике, уважава њихово мишљење, воли их, верује у стваралачке могућности човека, креативан је и подстиче их на креативност, хоће да саслуша, лепо говори, стално уноси неке новине, одговоран је и дисципли-

нован, воли свој позив, делује сигурно, познаје свој предмет и има шира интересовања, ведар је и уме да се нашали.

Ако наставник посједује ове и сличне особине и у раду примјењује разноврсне иновативне методе, сигурно је да ће и правописну културу ученика подићи на виши ниво. То је нарочито важно данас, кад живимо у материјалистичком и компјутеризованом свијету, у ери фаворизовања информатичке писмености и немарног односа према свим културним вриједностима, па и језику. Наставник има сложен задатак да писменост оних којима је „миш у руци, а чип у глави“ подигне на виши ниво.

Литература

- Брунер 1976: J.S. Bruner, *Proces obrazovanja*, Београд: Pedagogija.
- Вилотијевић 2000: М. Вилотијевић, *Дидактика 3*, Београд: Научна књига, Учитељски факултет.
- Леко 1993: И. Леко, *Од чега све зависи успјех у нашим школама*, Наше теме, 12/62.
- Маринковић 2000: С. Маринковић, *Методика креативне наставе српског језика и књижевности*, Београд: Креативни центар.
- Милатовић 2005: В. Милатовић, *Настава српског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Наставни план и програм за основну школу* (2003), Бањалука: Министарство просвјете и културе Републике Српске.
- Наставни план и програм за гимназију* (1993), Пале: Министарство образовања, науке и културе Републике Српске.
- Пољак 1990: В. Пољак, *Дидактика*, Загреб: Школска књига.

Branka R. Brćkalo

TEACHING ORTHOGRAPHY IN SCHOOLS – QUESTIONS, DILEMMAS, SOLUTIONS

Summary

In this paper we analysed the reasons for low level of orthographic knowledge at young people after high-school graduating, and, at the same time, we tried to find the solutions for elevating their literacy on higher level. According to this, it is necessary to research the presence of the orthography teaching material in the primary and high-school curricula, which methods and modes are used in orthography teaching, how they are evaluated and at what extent the students and teachers are motivated in teaching and acquiring orthographic material.

О ОДАБРАНИМ ТЕРМИНИМА ПРИМЕЊЕНЕ ЛИНГВИСТИКЕ НА ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: Убрзани развитак примењене лингвистике прати обogaћивање и умножавање њене терминологије, као и појава одговарајућих приручника и речника термина на енглеском говорном подручју. Исто се не може тврдити за српско говорно подручје. Увид у литературу на српском језику показује да се процес стандардизације терминологије примењене лингвистике веома споро одвија.

Циљ овог рада јесте истражити међусобни однос одабраних парова термина примењене лингвистике, где је први елемент пара из енглеског, а други из српског језика. Анализирају се њихови односи на два основа: степену постојања еквиваленције (по значењу) и начину настанка. Установљено је постојање веома различитих односа између парова термина на оба основа. Закључак је да је неопходно активније радити на стандардизацији термина примењене лингвистике на српском говорном подручју.

Кључне речи: термин, примењена лингвистика, стандардизација, читање, латинично читање, читање на прескок.

1. Увод: термини у примењеној лингвистици

Почетак научног изучавања термина, према многим изворима, је-сте прва половина двадесетог века, тачније, тридесете године (Кабре 1999: 1).¹ На развој терминологије утицао је у највећој мери развој наука, који је са собом донео и појављивање великог броја научних термина. Други битан узрок развоја терминологије је све видљивији и снажнији развој средстава масовне комуникације, пре свега интернета.

Развој примењене лингвистике несумњиво је најснажнији на енглеском говорном подручју. Сам процес њеног издавања и осамостаљивања у посебну лингвистичку дисциплину десио се у англофоним земљама, као резултат све веће потребе за научним приступом настави и учењу страних језика. Стога је лако закључити да је терминологија примењене лингвистике углавном настајала у оквиру енглеског језика. Затим је *превођена* на друге језике, између осталих и на српски језик.

* jelenam52@gmail.com

¹ У релевантним изворима наводи се да је Еуген Вистер родоначелник терминологије као дисциплине. Он је установио основну методологију у раду са терминима, која је накнадно проширивана и усавршавана, али у великој мери основне идеје су задржане (в. Кабре 1999: 2).

Студије, речници, енциклопедијски речници и други приручници о терминологији примењене лингвистике на енглеском говорном подручју нису малобројни. Међутим, ни њихов број нити садржај не прате у потпуности убрзани развој примењене лингвистике. Ипак, однос развоја примењене лингвистике и степена усавршавања њеног термилошког апарата далеко је повољнији на енглеском говорном подручју него на српском. Наиме, број студија на српском језику о терминологији примењене лингвистике или чак број превода таквих извора на српски језик, веома је скroman.²

Најпре је неопходно одредити ближе сам појам *термин*, као и основе поређења одабраних термина. Појам *термин* може се дефинисати као „назив или стручни назив, термилошка јединица; ријеч или скуп ријечи специјалнога (знанаственог, техничког и сл.) језика, грађен (прихваћен, посуђен и сл.) у сврху тачнога изражавања специјалних појмова и означавања специјалних предмета” (Симеон 1969: 605). Термини представљају један део укупног лексичког фонда неког језика. Њихова особеност није у њиховим формалним или семантичким, већ у њиховим прагматичким и комуникативним обележјима (в. Кабре 1999: 81).

Термини настају због потребе да се именује неки појам или проналазак. Ипак, односи између термина и појма у оквиру једне језичке средине нису увек идеални, односно једнозначни, тј. један термин не именује увек недвосмислено један појам. Наиме, чест је случај да је један термин вишезначан (означава више појмова) или да су два или више термина синонимима (јер именују исти појам). Извесно је да у сваком временском пресеку у неком језику постоји доста примера вишезначних или синонимних термина. Самим развојем науке термини се појављују, умножавају и усложњавају. Истовремено делује и процес њиховог стандардизовања и што прецизнијег смештања у систем већ постојећих термина у оквиру дате науке.³

² О лингвистичким терминима уопште постоји *Енциклопедијски речник модерне лингвистике* Дејвида Кристала, у преводу Ивана Клајна и Бориса Хлебца. Године 2001. појавио се *Речник лингвистичке терминологије: српско-француско-енглеско-немачки*, аутора Р. Ђокић. Поред тога, објављено је више чланака у вези са лингвистичком терминологијом (в. Ђорђевић 1983: 47).

Када је у питању примењена лингвистика, поред одређеног броја чланака, урађен је и одбраћен магистарски рад под називом *Терминологија примењене лингвистике* на Универзитету у Београду, аутора Ненада Томовића.

³ Ђорђевић (1983: 48) наводи „шест теоријски могућих односа између термина и појмова у науци уопште, па и у лингвистици, и то:

Ћ термин је назив за један појам када се може говорити о његовој једнозначности;

Ћ термин је назив за два или више појмова и онда је вишезначан;

Ситуација је знатно сложенија када се упоређују термини два језика. Тада се може говорити о степену еквиваленције њихових значења. Термини (као и лексеме два језика уопште) могу да се јаве у односима еквиваленције, делимичне еквиваленције или непостојању еквиваленције (адаптирано према Кремзер у Томовић 2007: 42). Под еквиваленцијом подразумевамо случај постојања одговарајућих термина у оба језика, при чему су њихова значења у великом степену подударна.⁴ Однос делимичне еквиваленције јавља се када постоје термини у оба језика, односно системи термина, али између појединих термина не може се успоставити однос потпуније еквиваленције. Овај однос уједно је најчешћи однос међу лексемама два језика уопште.⁵ Претпоставка је да је поменути однос најчешћи однос и међу терминима два језика. Непостојање еквиваленције често је у односима између два лексичка система. Тако, дешава се да у неком језику постоји термин за одређену појаву или предмет, а у другом језику поменута појава или предмет су тренутно недовољно познати, тако да не постоји ни одговарајући термин. У том случају често се преузимају у оригиналу из језика даваоца или се узима нетерминологизована реч.

Друга основа поређења термина из два језика је начин настанка термина. Систематизација могућих начина настанка термина за потребе овог рада формулисана је на основу два извора⁶ (Кабре 1999: 92R95, Томовић 2007: 34R48). Разликоваћемо неколико случајева:

Ћ Образовање термина од домаћег лексичког материјала:⁷

- Ћ терминологизација већ постојеће лексеме (из општег лексичког фонда или из других варијетета),
- Ћ проширивање значења лексеме,
- Ћ сужавање значења лексеме,
- Ћ измена значења лексеме.

Ћ два или више термина су називи за један исти научни појам када се говори о синонимним терминима;

Ћ два или више термина представљају два или више појмова када се ради о два неуређена скупа;

Ћ постоји научни термин, а не постоји појам и

Ћ постоји појам, а не постоји научни термин

⁴ Као пример еквиваленције, аутор наводи једнозначне речи (нпр. Vienna: Беч).

⁵ Као пример за делимичну еквиваленцију међу лексемама могу се узети називи родбинских веза у енглеском и српском. Тако, док *uncle* покрива значења речи *ујак*, *стриц* и *тетак*, две енглеске речи *mother-in-law* и *sister-in-law* у српском језику представља једна реч *снаха*.

⁶ У овој класификацији неће бити анализирани лексиколошки процеси (деривација, композиција, скраћивање) којима настају термини, већ се тежиште ставља на њихову семантичку компоненту.

⁷ Термин *домаћи лексички материјал* овде укључује све речи које су данас одомаћене у енглеском или српском језику, без обзира на њихово порекло.

Ћ Преузимање из другог језика и адаптација;

Ћ Превођење:

Ћ директно превођење;

Ћ структурно превођење (калкирање)⁸;

Ћ функцијска апроксимација;

Ћ описно превођење.

Ћ Стварање неологизама.

Преузимање речи из страног језика (у овом случају енглеског) и адаптација подразумева изврстан степен прилагођавања на фонетском, графолошком или морфолошком нивоу.

У процесу превођења добијамо преводне еквиваленте који могу бити више или мање дословни. И једни и други имају своје предности и мане, те њихова употребна вредност зависи и од конкретне ситуације и потребе. Процес превођења јавља се у више облика. Може бити директан, када се преносе и секундарна значења дате речи из језика даваоца у језик прималац. Превођење може бити и структурно превођење (калкирање). То је превођење елемената речи из језика даваоца у језик прималац. Калкови су често синтагме. Овај процес је веома заступљен када је у питању управо превођење термина. Још један сличан процес превођења помиње се у литератури, а то је функцијска апроксимација.⁹ Ради се о процесу који је сличан калкирању, али се од њега разликује по томе што се не задржава дубинска структура лексеме језика даваоца. Уколико нема друге могућности, прибегава се описном превођењу, где се лексеме преводе уз коришћење најчешће више речи.

2. Анализа међусобних односа одабраних термина

У овом раду одабрали смо наизглед познату групу термина који су повезани са термином „читање” (*reading, reading aloud, silent reading, skimming, scanning, reader, extensive reading, intensive reading*). Два су основна разлога за овакав избор: прво, поменута група термина доста често сусреће се у литератури на енглеском језику и друго, термини који се користе на српском језику показују мали степен јасноће, доследности и међусобне кохерентности. Сваки пар термина, од којих је први узет из енглеског језика, а други из српског, посматраће се по два већ дефинисана основа: еквивалентности (по значењу) и начину настанка термина.

⁸ Као пример можемо навести енглеску реч *skyscraper* и њен еквивалент на српском језику, *небодер*.

⁹ Поменути термин користи Прћић, а преузима га Томовић (2007: 40-42), пример: *native speaker*- *говорни представник*.

Кренућемо од термина *reading* (читање),¹⁰ који означава једну од четири основне језичке вештине. Објашњавајући термин *reading*, Грејб и Столер (2002: 9R10) наводе да је могуће дефинисати читање као способност разумевања значења откуцаног текста, односно информација које су у њему дате.¹¹ Ипак, они даље истичу да је термин *reading* далеко сложенији, наводећи при томе да исти термин означава различите начине читања и да читање представља когнитивни процес који подразумева деловање разних стратегија. Дејвид Кристал наводи да је читање и изузетно сложена неуролингвистичка активност, јер подразумева преузимање визуелне информације из текста и обраду преузетих информација (Кристал² 1997: 210R 211).¹² У другим релевантним изворима на енглеском језику (в. Деј и Бамфорд 1998, Еркарт и Вир 1998) термин *reading* дефинише се и објашњава на сличан начин. Што се тиче начина настанка, термин *reading* у енглеском језику настао је терминологизацијом већ постојеће речи општег лексичког фонда.

Термин *читање* дефинисан је у литератури на српском језику на сличан начин (в. Прица-Соретић 1983, Марковић 2003). Наиме, наглашава се да је читање психолингвистички, когнитивни процес којим се из писаног текста преузимају потребне информације. При томе се такође наглашава сложеност процеса читања, као и постојање различитих врста читања. И у српском језику термин *читање* настао је терминологизацијом речи из општег лексичког фонда.

На основу наведеног, може се закључити да између термина *reading* и термина *читање* постоји однос еквиваленције. Када је у питању друга основа поређења, може се закључити да су оба термина настала истим процесом, терминологизацијом већ постојећих лексема.

Термини *reading aloud* и *читање наглас* у литератури на енглеском, односно српском језику, означавају исти концепт: процес читања текста током којег читалац наглас изговара речи текста који чита¹³ (в. Марковић 2003: 9). Стога се може закључити да су ови термини у односу екви-

¹⁰ У даљем излагању, користиће се курзив за означавање термина који припадају одабраној групи на српском језику, а масни слог у курзиву за означавање термина на енглеском језику.

¹¹ Етимолошки речници бележе да је глагол *read* староенглески глагол који потиче још од прото-индоевропског претка, у значењу „размишљати, разматрати; бројити”.

¹² Неуролингвистички аспект процеса читања подразумева улогу ока и нервног система. Око посматра дати текст и покретима који су названи сакаде, својим фиксацијама фотографише визуелне информације у просеку четири пута у секунди. Процес самог фотографисања је кратак, док је процес обраде информација знатно дужи. Укупно у просеку око фотографише четири до пет пута и одмах се информације обрађују и шаљу у одређене центре у мозгу.

¹³ У стручној литератури, *читање наглас* повезује се са тзв. *одоздо-нагоре* моделима процеса читања (в. Еркарт и Вир 1998: 40).

валенције. Што се тиче начина настанка термина, оба термина настала су терминологизацијом фразе, формираних од већ постојећих лексема општег лексичког фонда.

Термини *silent reading* и *читање у себи*¹⁴ по семантичкој основи су у односу еквиваленције. Наиме, они у литератури на оба језика означавају процес читања текста без изговарања (в. Марковић 2003: 9᠙11).¹⁵ Када је у питању начин настанка ова два термина, најпре можемо претпоставити да је термин *silent reading* настао терминологизацијом фразе енглеског језика. Термин *читање у себи* је пример функцијске апроксимације у односу на свој пар у енглеском језику.

Термин *skimming*¹⁶ у литератури на енглеском језику дефинише се као брзо читање текста којим се тежи разумевању основне идеје текста (Худ и др. 1996: 44, Еркарт и Вир 1998: 102᠙103, Грејб и Столер 2002: 266). Иначе, у једнојезичним речницима реч *skim* дефинише се на следећи начин:

(1) If you skim something from the surface of a liquid, you remove it.
(2) If something skims a surface, it moves quickly along just above it. (3) If you skim a piece of writing, you read it through quickly (*Collins Cobuild Student's Dictionary*).

У етимолошким речницима налазе се и додатна објашњења (*Online Etymology Dictionary*). Почетком 15. века јавља се значење речи (1) (скидати са површине), и то преко француског *escumer*, а заправо пореклом из високонемачких дијалеката. Значење (2) (овлаш додиривати) бележи се крајем 17. века, док се значење (3) бележи век касније, крајем 18. века. У литератури на српском језику најпре се појавио термин *летимично читање*. Реч „летимичан᠙ значи „учињен, обављен на брзину, у главним цртама, без залажења у појединости, непотпун, површан, овлашан᠙ (*Српски електронски речник*). Сам термин *летимично читање* дефинише се као врста брзог селективног читања која има за циљ разумевање основне идеје текста (Димитријевић 1974: 33, Марковић 2003: 62). Ипак, употреба овог термина на српском језику као еквивалента термину *skimming* није увек доследна. У литератури се сусрећу и термини *дијагонално читање*,¹⁷ *читање на прескок* (Томовић 2007: 151) или описни термин *брзо дијагонално читање текста да би се дознао његов општи садржај* (Петровић 1988: 38). Дајући предност употреби термина *летимично читање* као еквивален-

¹⁴ Петровић (1988: 39) користи термин *тихо читање*, али се тај термин иначе ретко сусреће у литератури. Уколико анализирамо начин настанка поменутог термина на српском језику, закључујемо да је настао процесом калкирања, те је са те стране занимљив.

¹⁵ За разлику од претходног термина, термин *читање у себи* повезује се са тзв. *одозго-надоле* моделима процеса читања (в. Еркарт и Вир 1998: 40).

¹⁶ Некада се у литератури наилази и на термине *skim* или *skim-reading*.

¹⁷ Термин *дијагонално читање* превод је термина руске глотодидактике *просмотровое чтение* и користе га методичари наставе руског језика.

ту термина *skimming*,¹⁸ анализираћемо њихов однос на два утврђена основа. Што се тиче односа термина *skimming* и термина *летимично читање*, судећи по дефиницијама које се могу наћи у стручној литератури, они се односе на исти појам, те се између њих утврђује однос еквиваленције. Што се тиче начина настанка термина *skimming*, већ је речено да је овај термин почео да означава врсту брзог, селективног читања тек од краја 18. века, а то његово значење настало је сужавањем претходних значења речи. Дакле, од горе наведених значења (1) и (2), семантичким процесом сужавања значења добијен је термин *skimming*. Термин *летимично читање*, са друге стране, настао је функцијском апроксимацијом термина на енглеском језику, као једним од облика превођења. Стога се може закључити да су начини настанка ова два термина различити.

Знатно већи проблем представља следећи термин, *scanning*. У етимолошким речницима наводи се да се глагол *scan* најпре бележи у енглеском језику у 14. веку и да се прво значење те речи односило на запажање метрике стихова (од латинског *scandere*), односно ритма поезије. Тек у 16. веку бележи се и значење речи „прегледати пажљиво”. Механичка направа, *scanner*, термин је који се јавља тридесетих година прошлог века. Током прве половине прошлог века бележи се по први пут и дефинисање овог термина као једне врсте брзог читања текста (*Online Etymology Dictionary*). У стручној литератури данас термин *scanning* дефинише се као специјализована врста читања када читалац претражује текст веома брзо тражећи одређену информацију или одређену реч (Грејб и Столер 2002: 265), или као селективно читање чији је циљ испуњавање веома одређених циљева читања, нпр. тражење броја у адресару, при чему се сви делови текста који не садрже унапред одабране информације прескачу (Еркарт и Вир 1998: 103). Осим тога, оваквим читањем често се не уочи ни главна идеја текста (в. Марковић 2003: 63). Будући да и *skimming* и *scanning* представљају врсте брзог читања, термин *летимично читање* могао би се односити на оба наведена појма, што и ствара забуну када су у питању њихова значења. У литератури на српском језику термин *летимично читање* користи се, могло би се закључити, од самог почетка, као еквивалент термину *skimming*. Будући да се *летимично читање* у великом степену поистовећује са брзим читањем уопште, овај термин (чије значење је еквивалентно термину *skimming*) често се користи у превођењу назива једне друге, различите врсте читања, односно термина *scanning*.¹⁹ Тако, одређујући термин *scanning* на српском језику, Томовић користи следеће термине: (*брзо*) *ле-*

¹⁸ Дискусија о степену еквивалентности и адекватности осталих поменутих термина уследиће касније у раду.

¹⁹ Треба напоменути да се некада и у литератури на енглеском језику може наћи, као неко мање учестало значење, одређивање термина *scanning* као читања у циљу налажења одређене информације или разумевања опште идеје текста. Ипак, у највећем броју извора управо тражење унапред задате, одређене информације, јесте суштина ове врсте читања.

тимично читање (због опитних информација), скенирање, скенинг (2007: 149). Као један од пионира у истраживању процеса читања на српском говорном подручју, Мирјана Прица-Соретић користи термин *читање на прескок* (1983: 69), а поменути термин може се наћи и у описном преводу *читање на прескок у циљу налажења одређене информације*, који се затим договорно користи у скраћеном облику, *читање на прескок* (Марковић 2003: 63). Могу се наћи и други описни преводи, попут *брзо летимично читање да би се у тексту пронашла једна одређена информација* (Петровић 1988: 38). На основу свега наведеног, може се утврдити да термин *scanning*, осим преузете и делимично адаптиране речи (*скенирање, скенинг*), нема одређени термин њ еквивалент у српском језику. Иако су описни преводи доста поуздани и јасни, њихова основна мана је њихова дужина, те се не може очекивати да се дуге фразе у потпуности терминологизују. Одлучујући се за неки од поменутих термина, у утврђивању другог члана пара термина за потребе овог рада одабрали смо термин *читање на прескок*. Разлог је следећи: поменути термин несумњиво означава брзо читање, а истовремено се стиче утисак изостављања великог дела текста до проналажења одређене информације. Што се тиче прве основе поређења ова два термина, у питању је однос делимичне еквиваленције. Начин настанка термина на енглеском језику најподесније је објаснити процесом измене значења речи. Термин на српском језику, с друге стране, представљао би функцијску апроксимацију термина на енглеском језику.

Закључујући делимично излагање о терминима на српском језику који се могу наћи као еквиваленти терминима *skimming* и *scanning*, напоменућемо да се овде јавља случај када постоји више термина који означавају два појма, тако да се ради о неуређеном скупу појмова (Ђорђевић 1983: 48).²⁰

Термин *reader* на енглеском језику има два основна значења. Прво је еквивалентно термину *читалац* на српском језику. Између ова два термина постоји однос еквиваленције, а оба термина настала су позајмљивањем лексеме из општег лексичког фонда. Овај пар термина не представља проблем у терминологији.

Друго значење именице *reader* јесте *Љаbook to help children to learn to read, or to help people to learn a foreign language* (*Collins Cobuild Student's Dictionary*). Термини њ еквиваленти који се могу наћи на српском језику јесу најчешће *лектура* и *штиво*. Између термина *reader* са једне стране и термина *лектура* и *штиво* са друге стране постоји однос еквиваленције. Термин *reader* настао је изменом значења постојеће лексеме, а термини *лектура* и *штиво* терминологизацијом постојећих лексема.

Термин *extensive reading* у вези је са одређеним приступом настави, конкретно: учењу читања. Односи се на такво учење читања где читао-

²⁰ Некада се и у литератури на енглеском језику ова два термина третирају готово као синоними (Кристал 1997: 253).

ци читају велику количину писаног материјала (Грејб и Столер 2002: 259, Хеџ 1985). У литератури на српском језику релативно доследно користи се термин *екстензивно читање* и одређује се као „читање дужих текстова за особне потребе ради глобалног разумијевања” (Петровић 1988: 38). Стога се може утврдити да између два поменута термина постоји однос еквиваленције. Термин на енглеском језику настао је терминологизацијом лексема из већ постојећег лексичког фонда, односно фразе. Термин на српском језику настао је процесом директног превођења термина из енглеског језика.

Термин *intensive reading* у литератури се повезује са концептом читања у учионици, где читаоци пажљиво читају садржај текста, анализирају га, као и сам језички материјал у тексту (в. Еркарт и Вир 1998: 216). Термин *интензивно читање* доследно се користи као његов преводни еквивалент у српском језику и то у истом значењу: „читање краћих текстова ради детаљне анализе језика и садржаја” (Петровић 1989: 38). Очигледно је да између два термина постоји однос еквиваленције и да је начин настанка термина на српском језику био процес директног превођења.

3. Закључак

У раду су анализирани односи између парова термина примењене лингвистике у енглеском и српском језику. Иако је број анализираних парова термина релативно мали, међу њима су уочени разнолики односи. Код већине парова термина постоји однос еквиваленције, док је код мањег броја њих еквиваленција само делимична. Однос непостојања еквиваленције није утврђен на одабраним паровима примера. Што се тиче начина настанка термина, на енглеском језику термини су углавном образовани од домаћег лексичког материјала (терминологизацијом већ постојеће лексеме, сужавањем или изменом значења). Код примера на српском језику такође су неки термини образовани од домаћег лексичког материјала, а други различитим облицима превођења (описног, директног, структурног, као и функцијске апроксимације). Неки термини настали су преузимањем одговарајуће лексеме из другог језика и адаптацијом. Нису пронађени примери стварања неологизама.

Оно што је још важније истаћи јесте да системи одабраних термина на енглеском и српском језику нису у потпуности уређени. Видели смо да се у литератури на енглеском језику поменути термини користе (релативно) доследно, док је степен доследности у коришћењу термина на српском језику знатно мањи. Будући да одабрани термини на српском језику нису стандардизовани (као ни већина термина примењене лингвистике уопште), аутори користе термине који су већ у употреби или сопствене преводне еквиваленте. Не спорећи да су готово сви термини на српском језику функционални и да се могу наћи предности у њиховом коришћењу,

ипак истичемо да је потребна већа активност у процесу стандардизације термина примењене лингвистике на српском говорном подручју.

Закључак који се такође намеће јесте и тај да је израда речника и других приручника примењене лингвистике на српском говорном подручју преко потребна. Без нових издавачких подухвата ове врсте, не може се даље одвијати тек започети процес стандардизовања термина примењене лингвистике. Поред тога, од јасноће и систематичности терминолошког апарата зависи и правилан и успешан развој сваке научне дисциплине, па и примењене лингвистике.

Литература

- Грејб и Столер 2002: W. Grabe and F. L. Stoller, *Teaching and Researching Reading*, London, Longman.
- Деј и Бамфорд 1998: R. R. Day and J. Bamford, *Extensive Reading in the Second Language Classroom*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Димитријевић 1974: Н. Димитријевић, *Истраживања у настави језика*, Београд: Научна књига.
- Ђорђевић 1983: Р. Ђорђевић, Лингвистичка терминологија, Београд: *Преводилац*, 1/83, Београд, 47R52.
- Еркарт и Вир 1998: A. H. Urquhart and C. J. Weir, *Reading in a Second Language: Process, Product and Practice*, London and New York, Longman.
- Кабре 1999: T. Cabre, *Terminology: theory, methods, and applications*, Amsterdam, John Benjamins.
- Кристал ²1997: D. Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Марковић 2003: J. Marković, *Razvijanje veštine čitanja u nastavi engleskog jezika na različitim nivoima učenja (magistarski rad)*, Beograd: Filološki fakultet.
- Петровић 1988: E. Petrović, *Teorija nastave stranih jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Прица-Соретић 1983: M. Prica-Soretić, *Kognitivne sposobnosti i čitanje na engleskom kao stranom jeziku*, Beograd: Prosveta.
- Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Томовић 2007: Н. Томовић, *Терминологија примењене лингвистике (магистарски рад)*, Београд: Филолошки факултет.
- Хед 1985: T. Hedge, *Using Readers in Language Classroom*, London, Macmillan.
- Худ и др. 1996: S. Hood et al, *Focus on Reading*, Sydney, National Centre for English language Teaching and Research.

Електронски речници и речници доступни на интернету

Симић, М. (ур.), *Српски електронски речник*.

Collins Cobuild Student's Dictionary <<http://www.collinslanguage.com>> 20. 09. 2010.

Online Etymology Dictionary <<http://www.etymonline.com>> 20. 09. 2010.

Jelena M. Marković

ON SOME APPLIED LINGUISTICS TERMS IN ENGLISH AND SERBIAN

Summary

Applied linguistics terminology has been enlarged and enriched for decades, along with the development of applied linguistics. Subsequently, new dictionaries and various reference books on applied linguistics terminology appeared in English-speaking countries. That has strongly influenced the terminology system, making it more systematic. On the other side, applied linguistics terms in Serbian seem to be used incoherently, with the process of organizing terms systematically happening rather slowly.

The aim of this paper is to investigate the relationship between members of pairs of the chosen applied linguistics terms, the first member coming from English and the second from Serbian. The relationship between the terms is studied on the two bases: the degree of their (semantic) equivalence, and the ways of forming them. What has been discovered is that the members of the pairs of terms form different relationships on both bases, and that the two subsets of terms are not precisely parallel. The conclusion is that it is necessary to work much more actively on the process of standardizing applied linguistics terms in Serbian.

БИБЛИОТЕКА И СКРИПТОРИЈУМ ИСПОСНИЦЕ СВ. САВЕ У КАРЕЈИ

Апстракт: Испосница Св. Саве у Кареји имала је своју библиотеку од оснивања 1199. која, поред многих промена, постоји и данас. Будући да су за осам векова библиотека и њен скрипторијум оставили дубоког трага на духовни и књижевни живот светогорске монашке заједнице, аутор се залаже да се напише историја библиотеке и скрипторијума и даје свој прилог томе. Циљ овог рада је и да подстакне истраживаче из области науке о књизи и библиотекарства, да се посвете истраживању значаја ове, поред библиотеке манастира Хиландара, најстарије српске културне установе.

Кључне речи: испосница Св. Саве, Кареја, библиотека, библиотечки каталози, скрипторијум, рукописна књига, православна хришћанска књижевност.

Увод

Народна библиотека Србије заједно са Српском академијом наука и уметности 1978. године започела је публикавање каталога Библиотеке манастира Хиландара. До сада су објављени Каталог рукописа Манастира Хиландара од Димитрија Богдановића (Каталог обухвата и Каталог старе штампане књиге од 15. до 17. века), Каталог књига на српскохрватском језику од 18. до 20. века (приредио мр Миле Живанов), Каталог књига на бугарском и руском језику од 19. до 20. века (приредио мр Миле Живанов), Водени знаци хиландарских српских рукописних књига 14. века Радомана Станковића. У Каталогу рукописа Димитрија Богдановића објављена је историја манастирске библиотеке. Када је реч о карејској библиотеци, библиотекар Народног библиотекарства Србије су у више наврата у периоду од 1992. до 2007. године сређивали и пописивали књиге у библиотеци Испоснице и хиландарског конака у Кареји. Пописано је око 1000 књига и мањи број часописа на српском, руском, грчком и бугарском језику. Пописивање је окончано 2007. од када је обустављен рад на редиговању пописа и припреми рукописа за публикавање. Пошто овај покушај није до краја остварен, сматрамо да не треба одустати од првобитне замисли, у складу са основном концепцијом едиције каталога, њихове структуре (историја библиотеке, у првом делу и каталошки опис, у другом делу књиге).

Овај рад, поред прилога историји овог центра књиге и књижевности, има за циљ да укаже на значај Библиотеке Испоснице св. Саве у Кареји и да подстакне истраживаче из области науке о књизи и библиотекар-

* baracg@nadlanu.com

ства, да се посвете значају ове најстарије српске културне установе, која је у сенци хиландарске библиотеке ево већ више од осам векова.

Испосница Светог Саве у Кареји

Прилог историји карејске Испоснице¹ Св. Саве заснива се на досадашњим истраженим и утврђеним историјским чињеницама, документима допунским архивским истраживањима о догађањима у преломним тренуцима за Испосницу у појединим периодима њеног осмовековног постојања, као и непосредним истраживањима аутора у Кареји и Хиландару.

Изградња карејске испосница завршена је, по угледу на светогорске испоснице, око 1200. године, две године по подизању манастира Хиландара. Испосницу је саградио монах Сава (Растко Немањић) после смрти свога оца, монаха Симеона².

Место на коме је испосница саграђена зове се Кареја (Ораховица, како ју је на српски превео мон. Сава). Њен положај у окружењу других монашких келија и светогорских манастира, има посебан значај и улогу у одржавању светогорске православне хришћанске традиције. Испосница је посвећена св. Сави Јерусалимском³ (иначе монашком узору Саве Немањи-

¹ Испосница се још назива и: сихастирија, посница, мл'чалница, типикарница...

² Стефан Немања, родоначелник српске династије Немањића и творац српске државе. Рођен је 1113. или 1114. године у Рибници код Подгорице. Крштен је по римокатоличком обреду, али по повратку у Рашку, крстио га је православни свештеник. Био је српски велики жупан од 1166. до 1196. године. У браку са Аном имао је три сина: великог кнеза Вукана, Стефана Првовенчаног (Велики жупан од 1196. до 1217. и краљ од 1217. до 1228) и Растка (Светог Саву). На државном сабору 25. марта 1196. године Стефан Немања се одрекао престола у корист средњег сина Стефана. Након тога отишао је у Свету гору, у манастир Ватопед где се замонашио као монах Симеон. Заједно са сином Савом обновио је стари манастир Хиландар. Упокојио се 13. фебруара 1199. године. Био је ктитор више цркава и манастира, од којих су најважнији манастир Хиландар, манастир Студеница и Ђурђеви ступови.

³ Св. Сава Јерусалимски (Сава Освештани, Сава Освећени). По казивању писца *Житија Кирила Скитепољског*, преподобни Сава родио се 439. године у селу Муталаска, недалеко од Кесарије Кападокијске (данашња Турска). Због одласка на службовање у Александрију, родитељи су Саву оставили код рођака. У манастиру Флавијанов је добио прво образовање и начинио прве монашке кораке. Након десет година проведених у овом манастиру, осамнаестогодишњи монах Сава је отишао на поклоњење Светим местима у Јерусалим. Након двадесетак година проведених у великом подвижништву у манастирима источно од Јордана, око Саве су се почели окупљати монаси из свих крајева света. Тако је постепено настајала Велика лавра Саве Освећеног. Поред Велике лавре, Сава је основао још седам манастира и упокојио се 534. године у дубокој старости. Он је први уредио

ћа). У Кареји и њеној околини, манастир Хиландар има 24 ћелије (келије) које користе, поред српских, грчки, бугарски и руски калуђери. Ћелија св. Николе је хиландарски конак у Кареји (седишту монашке светогорске заједнице) у коме је намесник манастирски Р антипрот (члан Протата) и ту свраћају калуђери када путују (Хиландарац 1977: 82).

Намена келије је била строго испосничка. Првобитно се монах Сава у њој подвизавао, проводећи време у молитви и посту, исихији Р умној молитви, садржаној у «богатом ћутању и аскетском животу, а касније и други монаси. Испосница је била намењена, по правилу, двојици подвижника који су били бирани од најугледнијих хиландарских монаха.

По доношењу посебних правила за испосницу *Карејског типика* 1200. године монаси су се у миру подвизавали „слободни од свих земаљских власти, манастира и протаР. Испосница је, иако манастирски метох, имала значајну самосталност (М. Живојиновић 1972: 91Р102). Испосница је имала и економску самосталност (имала је свој виноград, воћњак, неколико ланаца баште и своју шуму из које је обезбеђиван огрев).

Сава Хиландарац описује испосницу крајем 19. века следећим речима: "Највише се посећује ћелија Типикарница, јер се за њу свет интересује због оног пергаментa на коме је написан типик, а сем тога долазе још ту хришћани да се помоле Богу пред чудотворном иконом Богородице која се налази у тој цркви. Ова се икона зове Млекопитатељница, јер представља Богородицу где доји Исуса. Њу је по некој легенди донео Свети Сава из палестинске Лавре, али Порфирије Успенски као да је нашао на полеђини слике датум 7190. (1682) поред неког натписа по коме му изгледа да је та икона из Пећи, некадашње столице српског патријарха и да је она поклоњена Хиландару, а по томе што су у рубу омофорија око главе Мајке Божије исписане неке речи из једне молитве са словенским писменима, а испод тога ниже грла те исте речи на грчком језику, изгледа да ју је исликао неки Словен. Стан што је испред цркве модерне је конструкције и у њему има места за 2-3 калуђера, један стаклен ходник спаја га с црквом која је доста пространа и светла, но није богато украшена иако је према употреби прилично лепа. Близу те цркве налази се гробље где се сахрањују калуђери који умиру у Кареји. Више црквице био је некада торањ који је с њом био спојен подземним ходником. Тај је ходник ваљда служио за склониште калуђерима у немирно доба. Сада постоје само развалине тога торња" (Хиландарац 1997: 83).

Градња и обнављање испоснице

Првобитно скромна црквица, подигнута је око 1200. године. Истовремено је обновљена келија за монахе и саграђен пирг 1316. године. Срп-

чин богослужења по манастирима познат под именом чин Јерусалимске цркве или *Јерусалимски типик*.

ски краљ Милутин је повељом даривао Испосницу, заједно са иконама, књигама и другим неопходним сасудама.

Царица Јелена⁴ је обновила пирг и изградила утврђење. Од тада се испосница назива и "Пирг Св. Саве". Захваљујући (највероватније), тој околности келија, односно испосница Св. Саве је код светогорског протата третирана као манастир.

Уз Испосницу је епископ темишварски Михаило⁵ саградио цркву св. Николе у деветој деценији 17. века од којих данас нема никаквог трага.

Градњу и проширење Испоснице у периоду од 17. до 19. века, по истраживању С. Петковића (1999: 100-101) испосница у данашњем виду је настала као дело обнове из 1682. године и касније из 1773. године. Данашња приправа је настала почетком 19. века. Из истог периода је иконостас и живопис у наосу цркве.

Заштита и реконструкција Испоснице св. Саве у Креји завршена је 2000. године поводом осам векова Испоснице. Извршена је и рестаурација иконе Млекопитателнице, иконостаса и других икона, као и делимична рестаурација живописа, као подухват Републике Србије, на заштити културне баштине српског народа, који су урадили Завод за заштиту споменика културе и Народни музеј у Београду.

Основни архивски извор за историју карејке испоснице јесу подаци забележени у *Проскомидији*⁶. На основу ње и других архивских

⁴ Јелена (око 1330-1376), жена српског краља и цара Душана била је сестра бугарског цара Ивана Александра Асена (1331-1371). Након пет година брака, 1337. године, родила је сина Уроша, будућег цара Стефана V Уроша. Била је веома образована и трудила се да помогне Душану у вођењу политике. Након Душанове смрти, 1355. године, управљала је Серском облашћу, признајући врховну власт свог сина, цара Уроша. Са тог положаја потиснуо ју је деспот Јован Угљеша 1365. године. Царица Јелена се у међувремену замонашила као монахиња Јелисавета. Касније је носила је име Јевгенија. Умрла је 7. новембра 1376. године. Била је ктитор више манастира, а позната је као једина жена која је посетила Свету гору. За време куге 1347/48. године царска породица је боравила у Хиландару, а том приликом царица Јелена је постала ктитор Карејске ћелије на Светој гори дарујући велика имања..

⁵ Михаило, митрополит темишварски (1682-1687). Помиње се као ктитор светогорских манастира. Манастиру Хиландару поклонио је иконостас од седефа „на Хухлиџу у Кареји, а на заузимање проигумана Симеона, који је и замонашио митрополита Михаила.

⁶ Проскомидија (προσκομιδή) означава место у олтару где се припремају дарови за евхаристију, рукописна књига у коју су се уписивале проскомидије Р прилози, поменик; П. садрже белешке Р примопредајне записнике приликом смене келиота Р типикара у Испосници; садрже пописе књига и икона, инвентара и др. покретних ствари.

докумената и археографских записа, могуће је потпуније сагледати и написати историју карејске испоснице. Као врста грађе проскомидија има облик и неке одлике рукописне књиге, али је истовремено и архивски документ, као што је то случај са тефтерима, шематизмима, црквеним протоколима, разним бележницама, који са становишта библиотечке науке припадају, углавном, архивској грађи, односно млађој библиотечкој рукописној заоставштини.

Карејску *Проскомидију* укратко је каталoшки описао прво Сава Хиландарац, у свом необјављеном *Каталогу хиландарских рукописа*, из 1908, и Димитрије Богдановић у *Каталогу ћирилских рукописа манастира Хиландара* из 1978. године. *Проскомидија*, рукописна књига с почетка 17. века, највећим делом садржи примопредајне записнике приликом смене монаха (келиота, типикара) у Испосници. Записници садрже пописе Р инвентаре црквених, богослужбених предмета, сасуда, књига и икона, али и предмета који су се употребљавали у свакодневном животу, као што су кухињски судови, намештај, одећа, пољопривредне и друге алатке и сл. Нада Синдик (1998), археограф Народне библиотеке Србије, је археографски проучила овај сложени рукопис. У њеним транскриптима микрофилма овог рукописа има доста података значајних за историју књиге и библиотекарство. Н. Синдик је открила богату ономастичку грађу из поменичког дела ове књиге. Инвентари су рађени и као посебни документи, али су исписивани и на празним страницама *Проскомидије*. Поред монашких имена, поменик садржи световна мушка и женска имена: српска, бугарска, македонска, влашка и цинцарска. Десетак топонима потврђује везе карејске ћелије са Влашком, Црном Гором, Босном и Херцеговином, Бугарском и Светом гором. У именику се наводе подаци и о друштвеном положају уписника.

Карејска *Проскомидија* пружа и разноврсну палеографску грађу. Основни текст поменика писан је коректним полууставним писмом прве половине XVII века, док су каснији додаци писани брзописом различитог дуктуса, јер су у писању учествовали разни писари у различито време. Ортографија споменика је нерегулисана ресавска и рускословенска (Синдик: 1998: 281).

За библиотечку науку и за историју библиотеке Испоснице врло су значајни делови појединих примопредајних записника који наводе чак и појединачно списак књига којима Испосница располаже. Будући да је Карејским типиком било строго забрањено отуђивање ствари из Испоснице,

Раскоричен, мада се делимично још сачувала капитална врпца.

Претежно брзопис 17. в. И млађи, српска редакција, ресавски правопис.

Минијатура св. Саве Освећеног и Саве Српског, са грчким текстовима.

На л. 9; заставица на л. 10.

Садржи већи број записа значајних за историју Хиландара и Поснице у Кареји.

(Богдановић, 1978: 195).

а нарочито богослужбених књига, због огрешења (које се није ни у прими-сли претпостављало) монаси нису сваки пут наводили списак књига, изу-зев "два јеванђеља" која се због повеза и других украса посебно помињу у више записника.

Библиотека испоснице Св. Саве

Хришћанство је донело нови однос према књизи. Црквени живот се темељио на писмености и није био могућ без богослужбених књига. За књигу у хришћанској култури најзаслужније су монашке заједнице у ма-настирима. Оне су организовале производњу књиге и њено чување у ма-настирским библиотекама.

Библиотека Испоснице Св. Саве у Кареји основана је заједно са Испосницом, што потврђују историјске чињенице, списи али и сама наме-на Испоснице. У самом *Карејском типик*⁷ Св. Сава помиње књиге штите-ћи их анатемом оне ко књиге отуђи или поквари: "Али ко ово промени, и буде узнемиравао онога који живи у месту овом, или буде што узео што је у месту овом, или од књига, или од икона, или друго, што год буде у ме-сту том, нека буде проклет и завезан од Свете и Животворне Тројице, Оца и Сина и Светога Духа, и од мене грешног. И да не буде опроштен ни у овоме веку ни у будућем".

Карејски типик, је уклесан на мермерној плочи изнад улазних двери у капелу Испоснице.

Са оснивањем Испоснице донете су и књиге које су чиниле прво-битни фонд њене библиотеке. Према пракси ондашњег богослужења, за култ и за потребе монашког духовног живота ту су била: јеванђеља, апо-столи, октоиси, триоди, минеји, псалтири, паримејници, пролози, патерици и др. Ту су и *Житија светих*, које је монах Сава као принц Растко читао још на двору и под чијим се утицајем и сам определио за монашки живот. Позната је и "Савина лектира" коју је користио за писање својих књига и обимна црквеноправна литература на основу које је писао чувену *Крмчију* (*Номоканон*).

У *Каталогу ћирилских рукописа манастира Хиландара* наводе се потпуни подаци о 25 књига које су биле у саставу библиотеке Испоснице Св. Саве⁸.

Научници слависти у 19. веку су се посебно интересовали за старе рукописе у Кареји. Руски слависта В. И. Григорович је 1844. у Испосници нашао 45 словенских рукописа и дванаест старих штампаних књига. На

⁷ *Карејски типик* је једини оригинални аутограф Св. Саве. Реч је о перга-ментном свитку правила монашког живота са потписом и воштаним печатом Св. Саве из 1199. године. Чува се у манастиру Хиландару.

⁸ Рукописи из XII. века: 1, из XIV века 12, из XV века 2, из XVI века 3, из XVII века 3, из XVIII века 2.

захтев Министарства просвете и црквених дела, Димитрије Ивановић, сликар, отишао је 1847. на Свету гору ради истраживања и снимања српских старина, где је у Кареји видео много рукописа које му (туђи калуђери) нису дозволили да прегледа (Станојевић 1937: 73).

Штампане књиге су пристизале у Карејску испосницу већ од прве четвртине 16. века за шта је, као што је познато, заслужан јеромонах Макарије, који је као први српски и влашки штампар, дошавши у Хиландар био и игуман ман. Хиландара 1526. године. У Испосницу су донети и цетињски *Октоих првогласник* из 1494, *Пслатир* из 1494. *Служабник гораждански* из 1519. године. *Каталог старе штампане књиге манастира Хиландара* у редакцији Дејана Медаковића објављен је у другом делу *Каталога ћирилских рукописа манастира Хиландара*. Каталог садржи 79 јединица инкунабула и србуља, међу којима је шест примерака Служабника Горажданске штампарије из 1519. (55, 56, 57, 5859, 60).

Било би значајно за историју библиотеке Испоснице истражити и идентификовати све инкунабуле и (по могућности) штампане србуље.

Крајем 19. века догодиле су се велике промене у карејској библиотеци. Наиме монах Сава Хиландарац⁹ добио је послушање да среди библиотеку манастира Хиландара и сачини каталог (попис свих књига манастирских). Сава Хиландарац у својој *Историји манастира Хиландара* сведочи о томе. Готово све рукописне књиге су дефинитивно почетком 20. века пренете у централну манастирску библиотеку ради израде новог каталога 1906. године. Ова акција је спроведена мимо строгих правила *Хиландар-*

⁹ Сава Хиландарац у миру Славибор Бројер, рођен 1837. у Кутној Хори, Чешка, учио нижу реалну гимназију у Праги и вишу немачку у Гунзаке. На имању у Чаславу посветио се пољопривредној струци. После очеве смрти напушта Чешку и одлази у Швајцарску где се посвећује хуманитарном раду. У 1877. остаје без очевине и одлази у Србију у Костолац на Дунаву, на место надзорника на стоваришту угља. Води собом "своју малу колонију", три васпитаника и следбеника. Читајући књиге о Св. гори, слушајући о начину живота у њој и о тишини њених становника, он закључи да ће Св. гора за њега и његову малу колонију бити најподеснија, а нарочито што се тиче примене његових љубљених начела вегетаријанства. Уз помоћ архомандрита Василија из Ниша 1881. у Рударима је преведен у православље да би у јуну исте године кренуо за Хиландар, где је постао искушеник, а замонашио се 1882. Одређивали су му најтежа послушања, у житарници, код манастирског тишлера, а да би га удаљили из манастира послали су га у стари морски пристан Арсану, где је провео 6 година. Тек 1894. Сабор стараца немајући другог избора под великим притиском учених посетилаца повери му дужност библиотекара, с тим да уреди манастирску библиотеку. Прво је средио и повезао све књиге, пописао и израдио стручни каталог библиотеке. По уласку Срба (поред Бугара) поверен му је на сређивање и Архив Хиландара. Сава је с великом пажњом и ретком вештином уредио и нумерисао све хиландарске хрисовуље и остале архивске документе и израдио за архив потребан каталог. И поред ускраћивања било које пажње и награде од Сабора отаца, краљ Александар га је одликовао Орденом Св. Саве (Гав. Ј. Дожић, 1907. Атина).

ског и *Карејског типа*, по којима се имовина Испоснице није могла отуђивати, наиме књиге појединих скитова, келија и нарочито Испоснице Св. Саве су биле изузете од располагања хиландарског игумана. О томе сведоче многи записи на књигама, међу којима је најпознатији краљевски поклон, *Милутиново четворојеванђеље* из 1316. које је за Карејску келију писао дијак Георгије и које се није могло изнети из Карејске келије.

Овај догађај од пресудног значаја за положај библиотеке треба посебно научно истражити и на основу *Карејске проскомидије* и друге архивске грађе, публикованих каталога и рукописних каталога, реконструисати у потпуности фонд библиотеке испоснице Св. Саве до краја 19. века са упутним одредницама и сиглама где се књиге данас налазе. Потребно је посебно пописати фонд и његову структуру у 20. веку. Приликом састављања библиографског пописа и реконструкције фонда у 20. веку треба имати у виду збивања и околности (похаре, пожари, ратови и др.) које су утицале на судбину библиотеке. Такође, треба посебно имати у виду да су у припреми за прославу осам векова Испоснице повучене књиге из свих карејских келија и донете у Испосницу Светог Саве.

Поред библиотеке Испоснице настајале су мање приручне библиотеке у другим, поглавито удаљеним келијама у Кареји. Ово није истражено нарочито у 20. веку, зашта се пружа прилика сада, када су прикупљене књиге из других келија и пренете у карејску Испосницу.

Карејски скрипторијум

Умножавање књига манастири су организовали у нарочитим радионицама при библиотекама *Р* скрипторијумима¹⁰. Начин рада у овим радионицама био је различит и зависио је од развијености скрипторијума. Веће писарске радионице, попут хиландарске, су биле опремљене за истовремени рад више писара, који су преписивали по одређеном предлошку или ређе по диктату што је захтевало уигранији тим вештих калиграфа. Често су писари радили сами у својим келијама, што је била карактеристика светогорских, а нарочито карејских писара.

Писари су могли да буду само они монаси који су имали довољно знања, који су савладали писарску вештину и били посвећени том муко-трпном духовном послу. Свој однос према писарском послу писари су често изражавали у записима, по правилу, на крају рукописа. Остављали су аутентичне записе о преданости писарском послу, молећи за спас душе и опроштај грехова, очекујући награду за остварени подвиг на оном свету. За византијске писаре карактеристично је да су себе, из велике скромности, често називали грешни монах или недостојним да се назове монахом.

¹⁰ Скрипторијум (лат. *Scriptorium*, од лат. *scribere* *Р* писати) писарска радионица у средњовековном манастиру у којој су се писале и преписивале богослужбене књиге и документи.

Код српских писара додавано је испред имена: "грешни", "таха монах", "богат грехом" и сл.

Половином 9. века у Византији започиње раздобље великог културног преображаја чији је предводник цариградски патријарх Фотије, писац и оснивач велике патријаршијске библиотеке у којој је је библиотекар био св. Ћирило. После његове смрти крајем 9. и поч. 10. века долази до стагнације културе и преписивачког рада. Тек појавом светогорских манастирских писарских радионица у 13. и 14. веку долази до ренесансе у преписивању књига.

Велике писарске активности код Срба започете су у време краља Милутина од 1282. до 1321. године. Створени су услови за преузимање византијских културних тековина које су постале нераздвојни чинилац српске културе оног времена. У 13. веку рад писара је допринео развоју српске књижевности, која је започета књижевним делом Св. Саве. За његовог живота преписивана су његова дела и житија, правни и други списи и службе. Тако су настали: *Пролог* писан у Милешеву 1264, *Јеванђеље* ђака Болеслава за цркву Св. Апостола у Расу из 1284, *Беседе Константина презвитера* од писара Драгомира у Студеници 1286. *Крмчија* коју је преписао Герман у Милешеву 1295. године (Бараћ 2008 : 46).

Преписивачке радионице у српским манастирима у средњем веку радиле су под византијским утицајем, а нарочито скрипторијуми на Светој гори су све више водили рачуна о писму, правопису, језику и ликовном изразу. Писарско умеће их је претворило у највеће духовне институције не само у преписивању рукописа, већ и у другим областима културе. По многобројним келијама, скитовима и пирговима стасавали су значајни књижевници и преписивачи.

Од оснивања Испоснице Св. Саве до 19. века постојао је скрипторијум. То потврђују многобројни записи на књигама који говоре о преписивачкој, редакторској, књижевној и библиотечкој делатности, посебно на заштити књижног фонда. У прилог томе иде и чињеница да су писари користили више предлога да би направили што тачнији препис. Све то скупа указује на постојање знатније библиотеке.

У Карејском скрипторијуму настале су многе значајне књиге: међу којима је најпознатије Доментијаново *Житије Св. Саве* из 1243. године.

Проглашавањем Српског царства (1348-1371), у другој половини 14. века наступа преломни тренутак не само у историји српске државе већ и у светогорској монашкој заједници. Манастир Хиландар и његови скрипторијуми у Хиландару и Кареји доживљавају велики процват. Освајачки подухвати цара Душана (Стефан Душан) проширили су 1345. српску државу на традиционално византијске територије, град Сер и полуострво Халкидики са Светом гором. Манастир Хиландар је добио најповољнији статус и уживао велике привилегије. Сам цар Душан је богато даровао манастир. Ктитори манастира су били и царица Јелена, која је подигла пирг и обновила Испосницу Св. Саве у Кареји. Потоњи ктитори су били и цар

Урош, деспот Угљеша и други владари. Започело је ново доба у хиландарској културној заједници (Бараћ 2008: 46-47).

У Хиландарским скрипторијумима, укључујући и карејске скрипторијуме расуте по многобројним келијама, настале су најзначајније књиге, преписи али и књижевни резултати који су постали узором српске духовности и културе, производи новог културног препорода и оживљавања византијског духа. Истовремено настају најзначајнија дела у актуелним теолошким струјањима у православном свету у доба исихазма¹¹ и његов утицај на формирање српске средњовековне књижевности. "Подстицај за формирање светогорске духовности дао је *Карејски типик* Светог Саве који је знатно унапредио дотадашње светогорско искуство ћелијског живота 12. века искуством јерусалмско-палестинске традиције. Применом овог ћелијског *Типика* на Светој гори дотадашње светогорско искуство обогато је значајним доприносом Саве Немањића. Ово Савино дело дало је видан подстицај унапређењу светогорске исихастичке духовности. Преко *Карејског типика* Светог Саве и словенска монашка традиција ушла је у "креативнију фазу", и ова чињеница била је од великог значаја за формирање словенске светогорске духовности" (Лазих 1986: 73).

Каталог ћириличних рукописа манастира Хиландара региструје девет исихастичких књига (зборника теоријско практичне теолошке садржине), различите жанровске и књижевно историјске провенијенције. Каталогизовани су као зборници исихастичких састава: *Зборник* (475) *Слова Исака Сирина* (470), *Зборник* (472), *Зборник* (459), *Зборник* (455), *Зборник* (399), *Зборник* (474), *Зборник* (476), *Зборник* (456). Хиландарским и Карејским типиком су на идентичан начин дефинисана правила о прилагању и чувању књига као неутуђивом делу збирке. По томе су и исихастички зборници њ књиге сакралне и духовне садржине намењене личном образовању монаха. Зборници су били коришћени не само за духовну обуку и образовање, већ и као приручници о православној теологији ширег круга читалаца и слушаца. По томе зборници, у историји српске средњовековне библиотеке представљају највећи домет средњовековне преводне и оригиналне књижевности (Лазих 1988-89 : 45-59).

Будући да је исихастички покрет био распрострањен широм Свете горе, извесно је да су неки од зборника писани и у карејским келијама. Овоме би требало посветити додатна археографска истраживања.

У Кареји, као својеврсном преписивчком центру, настају многи преписи, преводи и оригинални рукописи. Поред врхунских остварења хиландарских писара посвећених самом цару Душану (*Минеј за август* из 1346. *Зборник – Панагирик* из 1355. *Четворојеванђеље* из 1356) подви-

¹¹ Исихазам је потиче од грч. речи *исихиа* – мир, мировање, тишина док би се богословско значење ове грчке речи најбоље изразило као "молитвено тиховање" (Лазих 1986: 64).

жници у Испосници Св. Саве и писари у келијама широм Кареје преписују своја дела:

У 13. веку

– *Октоих осмогласник* јеромонаха Теодула (трећа четвртина 13. века);

Ћ Најстарији српски рукопис на хартији *Поученија Теодора Студита* из истог периода писан је такође у Кареји;

Ћ Из треће четвртине 13. века је и *Теодулов октоих*, назван по његовом писару.

У 14. веку

– *Триод* из 1359. писан је у Карејској келији у време цара Уроша и хиландарског игумана Доротеја, по налогу старца Михаила Карејског. Када Доротеј постаје светогорски прот за њега монах писар Јов у Пиргу карејском преписује *Триод посни*, крајем 14. века;

Ћ Један од најцењенијих писара из времена царства, Симон, препишује *Служабник* у Пиргу Светог Саве у Кареји шездесетих година 14. века.

У 15. веку није била нарочито развијена писарска делатност.

За 16. век готово да и нема података, међутим то не значи да је писарска делатност у Испосници замрла. Највероватније се преписи налазе у Хиландару међу непотписаним рукописима из тог периода као и другим збиркама, па би стога требало посебно спровести археографска истраживања за овај период (Мано Зиси 2000: 387Ѓ397).

У 17. веку

Преписивање књига је врло значајна активност у 17. веку.

Ћ У карејској испосници су боравили многи писари међу њима монах Јов који је 1618. писао *Триод цветни – пентикостар*;

Ћ За манастир Завалу у Херцеговини монах Јов је писао у Кареји *Пролог за септембар – фебруар* 1627;

Ћ Тимотеј је за Милешеву преписао *Псалтир с последовањем* 1631. године.

Укупан број рукописа насталих у Карејској испосници није познат али се претпоставља (Богдановић 1978) да се преко 500 рукописа налази у Хиландарској библиотеци.

Поред преписивачког рада карејски писари су се бавили и другим вештинама везаним за повез, поправљање и улепшавање књига. У Испосници је била посебно негована вештина повеза и заштите књиге. Ову вештину су практиковали неки писари међу којима се истицао писар Аверкије „монах од земље Херцегара у 17. веку који је преписао преко 12.000 страница и бавио се повезивањем књига. Књиговезачка радионица посебно је бринула о повезу преписа, али и поправци старијих рукописа. О томе сведочи неколико записа на хиландарским књигама.

Посебан допринос карејских писара ширењу књиге није посебно истражен иако већ само летимичан поглед на писарске записе говори да је

највећи број рукописа рађен за познатог ктитора, манастир, цркву и поједине збирке на Светој гори, али и за удаљене читаоце у српским земљама. Овај аспект карејских писарских радионица треба посебно проучити као важан елеменат ширења културе и писмености.

Раскошне илуминације рукописа Хиландарског и Карејског скрипторијума из времена Царства показују пуни сјај мајстора илуминатора тог периода међу којима је било доста грчких минијатуриста, и потврђују високе домете у обликовању књига, њиховој ликовности и естетици (Мано Зиси 2000: 396).

Навођењем најзначајнијих рукописа из Карејског скрипторијума, настојало се да се укаже на разноликост књижевног и преписивачког рада, прошире сазнања о креативности писара и раду самог скрипторијума и сагледа њихов допринос српској рукописној књизи и књижевности. Истовремено се указује на потребу даљих истраживања и употпуњавања сазнања о значају и доприносу карејских писара српској средњовековној књижевности и ширењу књиге по српским и другим православним срединама изван Свете горе.

*
* *

Из овог кратког прегледа стиче се делимична слика о библиотеци и скрипторијуму Испоснице, међутим много је важније истражити њихов значај и утицај преко књиге на књижевност, културу и духовни живот не само српских манастира, већ и целокупне светогорске монашке заједнице.

Треба проучити најзначајније карејске књижевнике, писаре, подвижнике и друге, од монаха Саве до монаха с краја 20. века, сагледати њихово учешће у свим духовним покретима и неговању православне хришћанске мисли кроз векове.

Литература

- Богдановић 1978: Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд, Српска академија наука и уметности и Народна библиотека Србије.
- Бараћ 2008 : Д. Бараћ, *Кратка историја писма*, Београд: Нолит.
- Лазих 1986: М. Лазих, Исихазам ресавских рукописа, у А. Младеновић (уред.), *Археографски прилози*, 8, Београд: Народна библиотека Србије, 63R105, Хиландарац 1997: С. Хиландарац, *Историја манастира Хиландара*, Београд: Народна библиотека Србије.
- Лазих: 1988/89, Лествица Јована Лествичника у Хиландарским исихастичким збрницима, у: А. Младеновић (уред.), *Археографски прилози*, 10/11, Београд, Народна библиотека Србије, 45R59.

- Мнао Зиси 2000: К. Мано Зиси, Хиландарски писари књига из времена српског царства, у: В. Кораћ (уред.), *Осам векова манастира Хиландара*, књ. ХCV, Београд: Српска академија наука и уметности, 387Ѓ397.
- Петковић 1998: С. Петковић, *Хиландар*, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Синдик 1998: Н. Синдик, Карејска проскомидија, у: (В. Кораћ (уред.), *Хиландарски зборник*, бр.10, Београд: Српска академија наука и уметности, Хиландарски одбор, 279Ѓ297.
- Синдик 2000: Н. Синдик, Скрипторијум и библиотека Испоснице св. Саве у Кареји с посебним освртом на период од 17. до 19. века, у: В. Кораћ (уред.), *Осам векова манастира Хиландара*, књ. ХCV, Београд: Српска академија наука и уметности, 387Ѓ397.
- Станојевић 1937: С. Станојевић, *Историја српског народа у средњем веку, Извори и историографија*, књ 1, О изворима, посебна издања, књ. CXXI Београд: СКА
- Живојиновић 1972: М. Живојиновић *Светогорске келије и пиргови у средњем веку*, посебна издања, књ. 13, Београд: Византолошки институт САНУ.

Dragan M. Barać

LIBRARY AND SCRIPTORIUM SAINT SAVA'S HERMITAGE IN KARYES

Summary

The library of Saint Sava's Hermitage in Karyes was established in 1199, and in spite of numerous changes it has preserved its existence. Having in mind the fact that the library and the scriptorium have influenced spiritual and literary life of the monks of Mount Athos, the author stands for the idea of writing the history of the library and the scriptorium. The aim of this paper is to motivate the researchers to start researching this very old library, actually, the oldest besides the library of the monastery Chilandar.

VARIATION WITHIN UNIFORMITY: DIFFERENCES BETWEEN THE SPORTS AND NEWS SECTION IN UP MARKET NEWSPAPER *THE SUNDAY TIMES*

Abstract: Studies of the language of newspapers have to a great extent focused on comparing different newspapers with respect to different formats (tabloid vs. broadsheet) or the socio-economic profile of the readers (up-market, mid-market or down market). However, in the following article I have looked at differences within one category, namely the up-market newspapers, looking at extracts of two articles from the news- and sports sections in an edition of The Sunday Times. The chosen extracts have been compared with regard to the use of the passive construction, complexity of the noun phrase, inversion and fronting, the headlines and formats of the articles from which the extracts were taken. The results has shown that the sports article preferred the use of the active voice, something which gave the text a more dynamic character. This is not surprising: in fact it seems appropriate to sport journalism, which most often reports dynamic events. Moreover, noun phrases in the sports article were somewhat shorter than in the news article, suggesting that the sports article is slightly less formal. The use of inversion in the sports article adds to the dynamic, even narrative style, which is used throughout.

In spite of the differences, however, both articles are undoubtedly characteristic of up-market newspapers: the language is fairly formal, especially with regard to vocabulary and there are examples of quite complex noun phrases even in the sports article. In other words, the sports article is certainly more "playful" and "colourful" but with a rather fixed, formal framework.

Key words: language of newspapers, up-market newspapers, passive, inversion, fronting, noun phrase, frequency, stylistic markers.

Studies of the language of newspapers have to a great extent focused on comparing different newspapers with respect to different formats (tabloid vs. broadsheet) or the socio-economic profile of the readers (up-market, mid-market or down market).

Several linguists have pointed to linguistic differences between newspapers belonging to these categories. For example, the passive is said to be an important style marker for up-market newspapers (often referred to as 'quality' papers). The passive is usually characteristic of a more formal while down-market papers generally employ a much more informal style than do up-market newspapers. This statement is confirmed by Trudgil who claims that: "...it is often claimed, for instance, that the passive voice is more frequent in formal than in informal styles..." (Trudgil 2002: 162).

* maja.vestida@gmail.com

However, in this article I have looked at differences within one category: namely the up-market newspapers, looking at extracts of two articles from the news- and sports sections in an edition of *The Sunday Times* from September 21, 2003.

Use of the active voice might give a text a more dynamic and informal style. While we would expect the news articles to be more neutral in the way it presents information, we expect the sports article to leave room for a more colourful, dynamic style suited to report and discuss sports events. Therefore, it is probably interesting to compare two articles from the sports- and news section with regard to the passive,

Jucker mentions the stylistic significance of noun phrase complexity and how Aarts notes that "the distribution of noun phrase types within the English clause structure is not random" and "that distribution pattern would be significantly influenced by the variety of English in which it occurs" (Jucker 1992: 93). It would be interesting to see, not only how the distribution of noun phrase types differs among different varieties, but also how it differs within *the same* variety, in this case formal Standard English of the up-market paper *The Sunday Times*.

I also chose to look briefly at the use of fronting and inversion in the two texts. Because fronting and inversion are often used for stylistic effect, I would expect to find that they are used differently in different texts. For example, if it is true that the language of the sports article is more 'colourful', this might be partly due to the use of certain types of inversion which would not be found, perhaps, in the news article.

The investigation of the linguistic features mentioned above will set out with the passive construction.

The passive:

There are only 2 instances of the passive in the sports article "In a different league"

1. *Kanu's enthusiasm for another Inter jersey to decorate his bedroom wall is not recorded: he once...*
2. *More humiliation might be heaped on Arsenal by reminding them that Inter were without their two most senior strikers...*

It could be mentioned that it is sometimes difficult to distinguish between the passive and participle *-ed* adjectives. This, I did not count the following as an instance of the passive:

3. *In Dida, Francesco Toldo and Guiankuigi Buffon, Milan, Inter and Juventus are armed for the nine months ahead with the three of Europe's five best goalkeepers, and for the defensive excellence...*

In the news article "Foster photo stirs new Blair row" however, 15 instances of the passive were found:

4. *Australian He has claimed it will be included in his memoirs, last week billed in the press...*
5. *While Booth was forced to apologize for 'mistakes' and for misleading the public about her involvement with Foster in the purchase of the flats...*
6. *According to The Courier Mail, a Brisbane newspaper, the extracts are to be published in Britain ahead of the Labour party conference.*
7. *The book is expected to answer the other outstanding questions from the so-called 'Cherigate' affair.*
8. *Her pass had been withdrawn and the Blairs were trying to cool their friendship.*
9. *She has now been tied more closely to the Booth family with the recruitment of Lyndsey Both...*
10. *According to one source, Lyndsey has been sucked into the new age ideology espoused by Caplin.*
11. *The source said: 'Do remember that Cherie is a QC, a highly intelligent person, who is not so suggestible to potions and crystals as she is sometimes portrayed.*
12. *It is thought Lyndsey advised Cherie against giving Leo, her youngest son, the MMR vaccine, on the grounds that it might induce autism.*
13. *Blair is said to have decided in July that Caplin's presence had become a liability, and stopped making personal phone calls to her,*
14. *I don't want to hurt my daughter - she has been hurt enough by all this.*
15. *She has hired the services of one of Britain's' leading celebrity agents, despite reports that the Blairs had become concerned about her thirst for self-publicity - she was paid 20,000 by Hello magazine for an interview in which she discussed her role in planning Booth's wardrobe.*
16. *Michael Foster, whose clients include Chris Evans, Sacha Baron Cohen, the creator of Ali G, and James Nesbit, the star of cold feet, has been asked to land Caplin a job as a television presenter.*
17. *One course who knows Caplin well said: 'People are intrigued by the notion that though she says she wants to lie low she is now signed to one of the most aggressive agents who will push her to the hilt.'*

18. *Informed sources insist that she does not blame her father, who abandoned her, and that she will be stung by his intervention this weekend.*

The difference between the two articles as far as voice is concerned is striking. The predominant use of the active voice in the sports article might contribute to a more dynamic tone which is more suited to report sports events, whereas the extensive use of passive in the news article makes it more detached and therefore more formal.

Reah (2002: 83-85) emphasizes the fact that newspapers might use the passive in order to rearrange the sentences so that the direct object becomes the subject, focusing on the affected subject rather than the action and thus changing the ideological message of the text. Reah uses the following sentences to exemplify the use of voice:

19. *The dog bit the postman*
20. *The postman was bitten (by the dog)*

In the latter sentence the focus is on the postman, the person affected by the action.

The following sentences from the news article describe Carol Caplin, Cherie Booth and Lyndsey Booth respectively:

21. *Her pass had been withdrawn and the Blairs were trying to cool their friendship.*
22. *"Do remember that Cherie is a QC, a highly intelligent person, who is not so suggestible to potions and crystals as she is sometimes portrayed."*
23. *I don't want to hurt my daughter - she has been hurt enough by all this.*
24. *Lyndsey had been sucked into the new age ideology espoused by Caplin.*

It appears as if all the women in this story are portrayed as victims in one way or another, partly through the use of passive. Reah mentions that this is a recurring phenomenon in newspaper reporting: "Women are often depicted as weaker - they are victims, they are on the receiving end of action rather than performers of it" (Reah 2002: 67). Not surprisingly, the men portrayed in the sports article are very much "in action". Although this is because the article is about men's football, the extent to which men are portrayed as being dynamic and capable is striking: They are very much in charge and in control. The playfully, solemn use of the subjunctive in "Come the summer, enter the wide men" is not very likely to have been used in an article about women's sports ("enter the wide woman"?)

Long and short passives:

According to the corpus findings mentioned in Biber et al. (1999), long passives are most common in academic prose. We found that the long passive is used 4 times out of 15 in the news article, whereas both of the two passives in the sports article are short. It is difficult to compare these findings because of the low frequency of passives in the sports article, but the long passives in the news article ass to the overall formality of the text.

Noun phrase complexity:

"In a	"In adifferent league", 1,014 words, 11 paragraphs
Total	Total number of noun phrases: 198
Total	Total number of words (noun phrases): 742
Avera	Average number of words per noun phrase: $742 / 198 = 3.74$
Avera	Average number of words per paragraph: 92.18

"Fost	"Fosteer photo stirs new Blair row", 1,017 words, 29 paragraphs
Total	Total number of noun phrases: 190
Total	Total number of words (noun phrases): 775
Avera	Average number of words per noun phrase: $775 / 190 = 4.07$
Avera	Average number of words per paragraph: 35.14

The paragraphs in the news article we examined are much shorter than the ones in the sports article. However, the average number of words per noun phrase is larger in the news article than in the sports article. This might indicate that the noun phrases in the news article are more complex. It is necessary, though, to examine the structure of the noun phrases more closely in order to decide whether this is truly the case.

There appears to be extensive postmodification of the nouns in the news article. The noun phrases in the news article are more complex in the sense that there are more embedded clause, for example:

25. *...Both's desire to enjoy some of the fun and frivolity that eluded her during her austere upbringing in a single-parent household in Liverpool.*

The head nouns are more frequently premodified in the sports article than in the news article, the latter appears to use more appositions and more postmodification.

From sports article:

26. The older man...
27. ...the wide men...
28. The Italian clubs...
29. Last season's Inter...
30. European competition...

From news article:

31. ...Lyndsey Booth, 47, a homeopath and Cherie's sister...
32. Martin Cruddace, Caplin's lawyer
33. Peter Foster, who last year helped Cherie Booth buy two flats in Bristol at a discount...
34. ...Leo her youngest son...

In other words, it appears as if the sports article mainly gives information through short premodifiers and (less complex) postmodification, whereas the writers of the news article prefer complex postmodification and appositions.

According to Jucker, "[p]ostmodifiers are more explicit than premodifiers." Newspapers trying to be explicit and specific will favour postmodification. If we apply this to different sections within the same newspapers, we could perhaps say that the news article aims for a more explicit and specific approach. The sports article which we examined gives the impression of being more "playful" and entertaining than the news article which appears to be more informative. This might explain why the sports article prefers premodification. However, it is worth noting that even the sports article is far from informal. On contrary, it seems typical of an up-market paper and would probably seem out of style in the sports section of a typical down-market newspaper.

For example, we could briefly compare a few sentences from the sports section in *The Sun* from September, 9, 2003 with the sports article from our edition of *The Sunday Times*:

35. *"While the FA are battling to calm tensions off the field and stop fans going to Turkey, Gerard is wrestling with how to keep his cool when he gets there....Eriksson may also feel he needs Campbell's experience in the absence of Rio Ferdinand, who has again dropped out with kidney trouble" (The Sun, "I've got to keep my cool.")*

The main difference between these sentences and *The Sunday Times* article lies in the vocabulary. *The Sun* tends to use informal expressions ("keep his cool", "dropped out") which would be less likely to be found in a *Times* article.

Although the sports article in *The Sunday Times* newspaper appears to be less formal and more dynamic than the news article in the same newspaper, the sports article does feature some complex postmodification, such as:

36. ...*the standards that made him the hardest player for Lazio to hold on to during the nadir of their financial difficulties.*

Noun phrases such as these, as well as a rather formal vocabulary, firmly place the article within the style sheet generally associated with up-market newspapers.

Fronting and inversion:

Fronting and inversion relate to the rearranging of the usual syntax, most often in order to achieve a stylistic effect, such as contrast, double focus or reorganizing the information flow to achieve cohesion.

We found a few examples of inversion in either of the articles, but the sports article appeared to use more inversion than the news article.

- 37. *So did Dennis Bergkamp, without great joy either.*
- 38. *Not only was it a weekend Inter, but a new, still experimental one.*
- 39. *So, come the summer, enter the wide man: the Brazilian...*
- 40. *"Van der Meyde...was a high-class finish," said a beaming Moratti, adding that Cuper has gone beyond his personal "crossroads".*
- 41. *"This team is very strong at the back," said Mancini.*

The most common form of inversion in newspapers is inversion after reported speech. According to the corpus findings in Biber (1999), inversion in reported clauses is strongly preferred in news.

Interestingly, there is no inversion after reporting clauses in the news article we examined. Instead, the usual SV word order is retained: "...*she said*", "...*he said*", "...*a source said*". However, the sports article does use inversion after reporting speech: "...*said Mancini*", "...*said a beaming Moratti*..."

Apart from the inversion after reporting clauses, there is an instance of inversion after an opening restrictive element ("*Not only was it...*"). Inversion also occurs after initial "*so*" used as a pro-form pointing back to the predicate of the preceding clause, such as in "*So did Dennis...*" in which "*so*" points back to "...*he once wore their colours professionally, at an unhappy time in his career.*" Finally, as mentioned above, the sports article uses inversion with the subjunctive ("*come the summer, enter the wide man*") giving the expression a solemn ring.

As far as we can tell, fronting is not used in either of the two articles. However, in the sentence "Tony Booth...this weekend attacked the influence of Caplin: "I just feel...", the time adverbial this weekend comes between the subject and the verb which is an unusual position for this clause element. This is probably due to the principle of end weight, That is, the most complex "heavy"

elements are placed at the end, whereas less complex "light" elements are fronted.

Headlines and layout:

It is interesting to note in passing the difference between the two articles as far as headlines and layout are concerned. The news article's headline seems more uniform, whereas the headline of the sports article is larger and less conservative. Also, the news article headline is longer and more informative: "*Foster photo stirs new Blair row*", compared to the sports article's "*In a different league*". The latter headline is less formal in the sense that it plays on its potential for ambiguity. A much larger font is used for the word *League*, making the headline less rigid and emphasizing the importance of the word and of the league system in football.

The picture accompanying the sports article is very large and dynamic, depicting a Juventus player "in action". It is interesting that the picture is not confined by its frames in the way that the (much smaller) pictures in the news articles are. This strengthens the sense of energy that permeates the sports article in respect to both content and layout.

The pictures illustrating the news article are strictly confined within their frames in the same way that the language is regulated by a frame of formality.

Although taken from the same edition of the same newspapers (*The Sunday Times* from September 21, 2003), the two extracts we have considered are different in several respects.

We decided to focus on the use of the passive and noun phrase complexity. Moreover, we looked briefly at the use of fronting and inversion.

Generally, the sports article preferred the use of the active voice, something which gave the text a more dynamic character. This is not surprising: in fact it seems appropriate to sport journalism, which most often reports dynamic events. Moreover, noun phrases in the sports article were somewhat shorter than in the news article, perhaps suggesting that the sports article is slightly less formal. The use of inversion in the sports article adds to the dynamic, even narrative style, which is used throughout.

In spite of the differences, however, both articles are undoubtedly characteristic of up-market newspapers: the language is fairly formal, especially with regard to vocabulary and there are examples of quite complex noun phrases even in the sports article. In other words, the sports article is certainly more "playful" and "colourful" but with a rather fixed, formal framework.

Literatura

- Bajber 1999: Biber et al, *Longman Grammar of Spoken and Written English*, London: Longman
- Juker 1992: A. Jucker, *Syntactic Variation in British Newspapers*, Berlin/New York: Mouton de Gruyter
- Ria 2002: D. Reah, *The Language of Newspapers*, London/New York: Routledge,
- Trudgil 2002: P. Trudgil, *Sociolinguistics, Variation and Change*, Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd
- The Sunday Times*, September 21, 2003

Maja R. Kujundžić

VARIJACIJE U UNIFORMNOSTI: RAZLIKE IZMEĐU SPORTSKE SEKCIJE I SEKCIJE VIJESTI U VISOKOTRŽIŠNIM NOVINAMA *THE SUNDAY TIMES*

Rezime

Većina studija koje se bave jezikom novina fokusiraju se na proučavanje lingvističkih razlika između novina koje pripadaju različitim novinskim kategorijama. Podjela novina kojom se koristi ovaj članak se zasniva se na socio-ekonomskom profilu njihovih čitalaca, pa su u skladu sa tim novine podijeljena na visokotržišne, srednjetržišne i niskotržišne novine. Međutim, za razliku od pomenutih studija, ovaj članak se ne bavi poređenjem novinskih primjeraka iz različitih novinskih kategorija. Naime, cilj ovog članka jeste uvidi da li postoje lingvističke razlike u okviru jednog novinskog primjerka, tj. u novinama *The Sunday Times*, koje pripadaju kategoriji visokotržišnih novina. U tu svrhu ovaj članak upoređuje razlike u upotrebi pasivne konstrukcije, kompleksnost imeničke fraze, upotrebu inverzije i frontiranja u istom broju riječi u jednom članku iz sekcije vijesti i jednom članku iz sportske sekcije novina *The Sunday Times*, kao i razlike u izgledu njihovih naslova i njihovom formatu. Rezultati navedenog poređenja ukazuju na to da je jezik sportskog članka manje formalan i dinamičniji od jezika članka iz sekcije vijesti. Uprkos tim razlikama, jezik oba članka generalno zadržava karakteristike jezika visokotržišnih novina, tj. jezik oba članka je prilično formalan, posebno kada je u pitanju vokabular. Drugim riječima, jezik sportske sekcije je dinamičniji, razigraniji i opušteniji, ali se navedene karakteristike ipak zadržavaju u okvirima prilično formalnog jezičkog izraza.

О САРАМАГОВОМ РОМАНУ *СЛЕПИЛО*: СТИЛСКА АНАЛИЗА ЈЕДНОГ СЕГМЕНТА РОМАНА

Апстракт: *У овом раду анализирамо интерпункцијска решења, синтаксички план текста, план фигуративности дискурса и укрштање различитих приповедних нивоа у једном сегменту романа „Слепило— португалског нобеловца Жозе Сарамага.*

Кључне речи: *Жозе Сарамага, роман „Слепило—интерпункција, фигуративност, синтаксички план текста, наратолошки план текста.*

1. Увод

Говорећи о томе како „књижевност постаје утопија језика^Р, Ролан Барт (1971: 82^Р83) истиче да је теснац у коме се нашао језик модерне књижевности, заправо теснац самог друштва, а „данашњи писци то осећају: за њих трагање за нестилом, или говорним стилем, за нултим или говорним степеном писма представља, све у свему, антиципацију једног потпуно јединственог стања друштва^Р. Пред нама је једно прозно дело модерне књижевности специфично по свом језику, роман у коме читава страница може формално представљати једну комуникативну реченицу, тј. низ клауза датих у виду једне дугачке комуникативне реченице. Уједно, овај роман представља антиутопију, слику дехуманизованог људског друштва, државе која не пружа помоћ угроженима, већ их изолује, без хране, неге и лекова.

Жозе Сарамага, најзначајнији португалски писац данашњице, 1998. године објављује роман *Слепило*, а исте године добија и Нобелову награду за књижевност. Наставак овог романа представља роман *Виђење* (*Seeing*), издат 2004. године. Роман *Слепило* представља једно од најзначајнијих Сарамагових дела, али и једно од значајних дела светске модерне књижевности.

Књижевноуметнички текст, као вишеслојна и вишезначна језичка творевина, може се проучавати са више аспеката. Будући да је остварен писаним поткодом вербалног кода, можемо се усмерити на саму употребу тог поткода, на интерпункцијска решења, синтаксички план, али не можемо заобићи ни план фигуративности дискурса и изучавање различитих приповедних нивоа, јер проучавање језичког слоја дела „немогуће је без извесног мање или више јасног поимања целине чији је он део^Р (Петковић

* elentsche@yahoo.com

1975: 83). Као што је књижевна критика већ приметила (Ердељан 2001, I), за разумевање Сарамаговог приповедачког мајсторства потребна је „извесна књижевна култура”. Покушаћемо да том мајсторству приступимо са научног гледишта. „Научно тумачење уметности у крајњој линији значи њену рационализацију. Ње дакле разбијање њене суштинске особености садржане у ономе што се обично назива ’чаролијом’, а што у суштини није друго него мистика духовног уживања” (Јовановић 2009: 5). Као што истиче Лешић (1987: 236), циљ проучавања језика у књижевном делу је „да се схвате стваралачке операције [...] у једној структуралној целини у којој се доводи у постојање поетска мисао, емоција, сазнање, доживљај”.

2. Корпус

У овом раду ми ћемо се бавити једним сегментом с почетка романа, који илуструје форме исказа заступљене у овом делу, а говори о првим жртвама ове необјашњиве и изненадне болести. Психолошка интроспекција напрасно ослепелог човека као „примарни значењски слој овог романа” (Потић 2001: V), управни говор без формалних, интерпункцијских ознака, у складу са сведеном интерпункцијом читавог дела, наративни комплекс у трећем лицу, непрекидан повременим коришћењем првог лица множине, углавном употребљеног у ироничним опаскама на рачун људског рода. Њега све то чини изабрани сегмент из романа репрезентативним. Његовом анализом могу се показати неки од стилских поступака којима је обликован читав роман. У овом раду ћемо вршити стилску анализу романа према преводу, с претпоставком да је преводилац Дејан Тиаго Станковић верно пренео смисао и стилематичност интерпункције.

Литература нам нуди мноштво критеријума на основу којих можемо анализирати прозни уметнички текст и ми на основу ње формирамо опште критеријуме (формалне, синтаксичке, стилистичке, наратолошке), док посебне критеријуме намеће сама природа дела.

3. Анализа

3.1. Формална организација текста: проређеност интерпункције

Јосип Силић (2006: 250) о интерпункцији у језику уметничког дела каже следеће: „Уношење је слободе у интерпункцију последица (између осталог и) ’божовања’ индивидуалне слободе писца уметничкога текста”. У редовима који следе осврнућемо се на употребу интерпункције у роману *Слепило*.

Проређеност интерпункцијских знакова у роману „присиљава читаоца да сам употреби интерпункцију, а то га наводи да га изговори тихо, сам за себе, понављајући његову интонацију и ритам” (Лоц 1999: 110). Не

говоримо о потпуном одсуству интерпункције, већ о проређености¹, при чему се на одређеним местима интерпункцијски знаци нагомилавају (углавном зарези), док су знаци навода у читавом роману изостављени, а управни говор се уводи тако што се пре њега најчешће стави зарез, а тек понекад две тачке. У анализираном сегменту романа, зарези су нагомилали у дијалашком комплексу, тамо где говор ликова „постаје уплахирен и дезорганизован“ (Лоц 1999: 111). Још једном ћемо се позвати на Силићево *семантичко интерпункцијско начело*: „Зарез мора бити посљедица комуникације, а не узрок комуникације. Није на комуникацији да поштује зарез, него је на зарезу да поштује комуникацију. Писац умјетничкога дјела има право стављати зарез ондје гдје му у стилски немаркираном тексту није мјесто и не стављати га ондје гдје му у стилски немаркираном тексту јест мјесто. Као што се зна, он има право и не стављати зарез“ (Силић 2006: 250). Посматрајући књижевноуметничко дело као индивидуални говорни чин, Силић (2005: 179) сматра да у испитивањима норме једног језика не треба полазити од језика књижевности, а да ако особа која ствара такав индивидуални говорни чин „мимо норме о своме језику не *полаже рачуна* друштву, него себи, онда је логично да се на њезин језик правила о којима је реч не односе. Њезин је језик језик *sui generis*. Искључиво је њезин, дакле особан, индивидуалан“. Особена правописна и структурна решења део су стилистичког идиолекта² Сарамага, а „густина“ интерпункцијских знакова у његовом делу представља показатељ одређеног графолошког стила³.

Радоје Симић (2006: 151) издваја три типа интерпункције (логичку, стилску и логичко-стилску) и наглашава да ове три врсте интерпункције није могуће јасно разграничити, а да је највећа слобода њиховог комбиновања присутна у поетском изразу. „Основу логичке интерпункције чине обавезне говорне паузе на размеђима обличког и садржинског груписања речи у говору“ (Симић 2006: 149). Најпре ћемо се позабавити овим типом интерпункције, који подразумева коришћење интерпункцијских знакова тамо где њихово изостављање није допуштено ни облички ни изговорно.

¹ „Ова свеприсутна проријеђеност интерпункције такође успорава читање и чини нас свјесним начина на који је сачињен говор, онога што нам измиче, празнина, пречница, препрека: укратко, она је средство које језик чини не само начином комуникације, што је случај са два саговорника у реалистичким конвенцијама романа, већ објектом естетског интереса и вриједности“ (Лоц, 1999, 111).

² „Idiolect has also figured in discussions of STYLE (q.v.) and defined as a system of individual stylistic features. Personal identity is seen not in speech, then, but in writing habits: each author will have his or her own stylistic idiolect or authorial style“ (Wales, 2001, 197).

³ „Different texts will have different *grafological* STYLES according to the density and degree of frequency of punctuation“ (Wales, 2001, 183).

Поштовање језичко-конструкцијских услова интерпункције налазимо у једном броју примера. Издвојили смо неколике групе примера у којима се јавља правилност у употреби интерпункцијских знакова.

(1) Одредбе времена одвојене су зарезом:

Минут касније, ... (стр. 11); Касније, ако ова реч може да се примени у датој ситуацији јер је санак потрајао свега неколико минута, када се већ налазио у оном стању полујаве која нас припрема за коначно буђење, закључио је [...] (стр. 11).

(2) Следећим примерима из анализираног одломка можемо илустровати употребу зареза за одвајање вокатива:

Јадничак, како си се то посекао, питала је сажалјиво... (стр. 11); „Напокон си се пробудио, спавалице моја, рече она смешећи се (стр. 11).

(3) Конструкција која садржи глаголски прилог у анализираном одломку некад је одвојена зарезом (3а), а некад није (3б):

(3а) Тада он, сакупивши сву своју снагу, пожелe да угледа жену како клечи пред њим... (стр. 11); Срдито се сагнула да сакупи крхотине и обрише паркет, гунђајући, без икакве жеље да прикрије бес... (стр. 11).

(3б) Напокон си се пробудио, спавалице моја, рече она смешећи се; [...] о сну из кога ће пре или касније морати да се пробуди ни сам не знајући каква га стварност очекује (стр. 11).

(4) Конструкције са унутрашњом симетријом синтаксичких односа:

(4а) Паралелни делови реченице, конструкције добијене низањем предиката у истом глаголском облику, одвојени су зарезима. Реч је о синтаксичкој симетрији која почива на принципу пуног граматичког идентитета, који „поред функционалне једнакости подразумева „и једнакост граматичких показатеља те функције” (Симић 1977: 37), тј. о глаголима са идентитетом облика у синтаксичкој позицији предиката:

Молим те, немој да ме плашиш, погледај у мене, овамо, овде сам, упаљено је светло. Знам да си ту, чујем те, додирујем те, могу да претпоставим да си упалила светло, али слеп сам. Она бризну у плач, загрли га, Није истина, реци ми да није истина. Цвеће је пало на под преко окрвављене марамице, крв је почела да капље [...] Жена седе до њега, загрли га чврсто, поче да га пажљиво љуби по челу, по лицу, нежно по очима, ... (стр. 11).

Особеност Сарамагове употребе интерпункцијских знакова, тј. одступање од њихове уобичајене употребе, огледа се, између осталог, и у одсуству знакова навода при навођењу директног говора:

Шта радиш ту, с тим цвећем на коленима, упита га жена (стр. 11); Устаде и упита: Примећујеш ли неку разлику. Никакву, рече он (стр. 11).

За разлику од претходно наведених примера у којима је нараторов говор од директног говора јунака формално одвојен на уобичајен начин, у примерима који следе Сарамаго на особен начин уводи директни говор, ставивши зарез тамо где бисмо очекивали две тачке:

Срдито се сагнула да сакупи крхотине и обрише паркет, гунђајући, без икакве жеље да прикрије бес, Ово си могао и ти да урадиш, али не, легао си да мало одремаш, као да то нема никакве везе с тобом (стр. 11); Наступи часак тишине који он прекиде речима, Слеп сам, не видим те (стр. 11); Жена седе до њега, загрли га чврсто, поче да га пажљиво љуби по челу, по лицу, нежно по очима, Видећеш да ће то да прође, ниси био болестан, нико не ослепи тако, одједанпут (стр. 11).

У следећем примеру смо подвукли део текста који би могао бити стављен под знаке навода, мада они нису неопходни јер је реч о делу истраживача који припада помишљеном говору јунака:

...закључио је да није упутно задржавати се дуже у том стању пробудити се *и* не пробудити се, јер увек дође тренутак када нам нема друге него да се упитамо шта ја радим овде, с овим цвећем на коленима, склопљених очију као да се плашим да их отворим (стр. 11).

Пример за стилску интерпункцију⁴ налазимо у употреби зареза испред везника *и* у функцији истицања, емоционалног наглашавања слепчеве жеље да прогледа:

Одмах поче да сања како се игра игре када бих био слеп, и како безброј пута затвара очи да би, кад год их поново отвори, као да се вратио са неког пута, затицао све облике и боје како га чекају, стамене и непромене... (стр. 11).

3.2. Фигуративност дискурса

3.2.1. Насловна алегорија

Језик, стил и основна идеја овог алегоријски написаног дела чине једну целину, стапају се у јединство које ми у овом раду посматрамо на више нивоа. Метафора *слепила* проширена је на целокупну радњу романа, те ће српског читаоца најпре подсетити на Домановићеву употребу ове метафоре у делу *Вођа*. Као и Домановић, Сарамаго даје критику друштва. Његови *слепци* су заправо морално и духовно слепи, а општрица његовог пера уперена је пре свега на друштвене институције, на државу и цркву. Изненадна епидемија ове чудне врсте слепила пишчев је израз општег срозавања људског друштва, посуновраћења највиших људских вредности: хуманости, доброте, милосрђа, бриге за угрожене, солидарности. Оболели су затворени у напуштену лудницу, а држава се побринула једино за то да им њени наоружани чувари не допусте излазак из азила. У потпуности су препуштени сами себи, окружени лешевима, осуђени на међусобно истребљење у борби око остатака хране. То би укратко била Сарамагова антиу-

⁴ „Стилска интерпункција за предмет има емоционално или смисаоно паузирање које није обавезног карактера” (Симић 2006: 150).

топија, бизарна визија најнижих, анималних слојева људске психе и најмрачнијег лица људског друштва.

Градећи алегоријску слику неке безимене државе чији су безимени становници нагло ослепели, тачније слику људског друштва уопште, Сарамаго се поиграо интерпункцијом, али и симболима, метафорама, пре свега метафором *слепила*. Реч је о ономе што Умберто Еко назива комуникацијом неодређености (Еко 1965: 39): „*Треба избјежавати да се један једини смисао наметне одмах*“; бијели простор око ријечи, типографска игра, просторна композиција поетског текста доприносе да се он набије неодређеношћу, да се обрени хиљадама разних сугестија. На овом месту Еко као пример остваривања оваквог *отвореног дела* путем слика које се могу тумачити многоструко наводи Кафкине симболе (процес, замак, очекивање, болест...). Посматрајући симболе Сарамаговог *Слепила*, уочавамо паралелу с Кафкиним *Процесом*. Почевши од двеју метафора у самим насловима, преко Кафкиног замка, коме одговара Сарамагова лудница, све до Кафкиног очекивања ослобађајуће пресуде, коме код Сарамаго одговара очекивање оздрављења, уочавамо истоветност симболичке интенције, услед чега за роман *Слепило* можемо рећи да је кафкијански, јер представља „бескрајну резерву значења“ (Еко 1965: 40). Улога слике са пренесеним значењем јесте „у томе да нам омогући да кроз пролазну и чулну људску ствари сагледамо дубљу природу нашег властитог постојања“ (Лешић 1987: 298).

Тражећи решење за необјашњиву и изненадну појаву *белог слепила*, непознатог савременој медицини, слепи човек изговара следећу реченицу: „Неће бити да у ургентни центар примају због очију што не виде“ (стр. 11). *Очи које не виде* један су од кључних елемената Сарамагове алегорије. На овом месту осврнућемо се на један сегмент романа који се јавља на његовом крају, у разговору лекара и његове жене, а представља кључ читаве алегорије: „Зашто смо ослепели, Не знам, можда ће нам се једног дана открити разлог. Хоћеш да ти ја кажем шта ја мислим, Реци, Мислим да смо слепци, Слепци који виде, Слепци који, уз здрав вид, не виде“ (Сарамаго 2009: 267). Сарамагово *бело слепило* истоветно је са оним слепилом за које у српској народној баштини постоји израз „слеп код очију“. Такво слепило не лечи се у болници, као што прва жртва слепила примећује.

3.2.2. Паралелизам

Анализирајући паралелизам, Јакобсон⁵ упућује на геометрију, при чему паралелизам у просторној структури текста представља симетрични распоред јединица: „На свим нивоима језика, суштина је песништва, уметничке вештине, у понављањима“ (према: Тодоров 1986: 56). При том је реч о систематичним понављањима, која за разлику од случајних понављања

⁵ R. Jakobson, *Questions de poétique*, Paris, Seuil, 1973, 234.

имају стилски ефекат, наглашавајући одређене мотивске и језичке елементе текста. „Репетиција је срачуната на виšekратност сусрета са жижним мотивским целинама, уз увек другачије суочавање, осветљење из другог угла или слР(Симић 1998: 35).

1. Репетиција лексичких јединица, тј. „понављање денотације путем лексичких јединицаР(Симић 1977: 35), остварује се кроз:

(1) понављање лексеме *слеп*:

Слеп сам, не видим те; ...стварно сам *слеп*, не видим ништа; ... али *слеп* сам. (str.!!!)

Када се лексема појављује на почетку једне реченице, у средини друге, па на крају треће, може се говорити о комбинацији анамезофоре и мезоепифоре. Међутим, реченице у којима се јавља лексема *слеп* не јављају се једна иза друге, већ се између њих јављају реплике женског лика, а поменуте фигуре понављања по дефиницији подразумевају узастопно низање ових реченица (Ковачевић 2000: 301). Можда би се ипак могло рећи да овај пример представља понављање једне лексичке јединице која је налик на комбинацију анамезофоре и мезоепифоре. Понављање које не подразумева паралелну везу између реченица, а налик је на анамезофору јер се јавља на почетку једне и у средини друге реченице, јавља се и у примеру:

(1а) *Видим само бело...*; ...стално *видим исто бело*.

(2) понављање одричних заменица у дијалогу, у репликама слепог човека:

Никакву; Ништа. Како ништа. Ништа, стално видим исто бело, за мене је као да не постоји ноћ.

У последњем примеру реч је о редупликацији одричне именичке заменице *ништа* са краја једне реченице на почетку наредне реченице, тј. о рекуренцији, која представља „начин укључења нове реченице у текст понављањем неке језичке јединице из претходног контекстаР(Ковачевић 2000: 290), прецизније речено, реч је о анадиплози Р у ствари, о троструком понављању, јер ова заменица сама чини реченицу која претходи двома поменутим. Од свих фигура понављања у тексту „једино се анадиплозички принцип може директно превести у принцип праве текстуалне везе, и то принцип *ланчане или линеарне везе реченица* у текстуР(Ковачевић 2000: 298).

(3) понављање глаголске лексеме у негираном облику:

...у том стању *пробудити се – не пробудити се*.

Поновљена именовања јављају се у виду стилистичких образаца који упућују на главне актере анализираног дела романа:

(4) *слепи човек*

жена (пет пута)

он (три пута)

она

јадничак

спавалице моја

Безименост ликова указује на универзалност Сарамагове идеје, на општељудски карактер, али и на губитак идентитета ликова, њихово обезличавање. Женски лик, који се у текст уводи касније, најчешће је означен денотатом *жена*, а само у једном случају личном заменицом *она*. На прву жртву слепила на почетку анализираниог сегмента, у оквиру наративног комплекса, наратор први пут указује синтагмом *слепи човек*, док је сваки следећи пут у ауторовом говору означен катафорски употребљеном заменицом *он*. У говору жене он је *јадничак* и *спавалица*. Последња два денотата имају позитивну конотацију, служе исказивању бриге и нежности, док су сви денотати који упућују на ликове, а јављају се у говору аутора, немаркирани, тј. неутрални.

Лична имена (антропоними) имају функцију номинације појединца, служе за идентификацију јединки на које се односе и представљају посебан део лексике који носи социолингвистичка обележја. Наиме, када би својим ликовима дао португалска, енглеска или шпанска имена, писац би поред њихове номинације извршио и територијалну локализацију текста. Друга могућност су сликовита именовања, тј. антономазијски принципи именовања, којима се у први план истиче доминантна особина лика. Одабравши одсуство било какве номинације ликова, Сарамаго истиче њихову једнакост пред незаустављивом слепом силом.

У понављања лексичких јединица спада и понављање заменица:

(5) оних, нас, нам, ова, оном, ово, ти, тобом, он, овамо, овде.

Из перспективе слепог човека, његова жена се налази *ту*. Поновљене показне заменице *то*, *тако* односе се на изненадно слепило: „Видећеш да ће *то* да прође, ниси био болестан, нико не ослепи *тако*, одједанпут. Ваљда је *тако*!“. Слепило је означено показном заменицом, оно је вербални непоменик, табу. Жена не жели ни да изговори ту страшну реч, нити да призна да се *то* догодило.

2. Поред лексичких понављања јавља се и паралелизам у структури исказа.

Синтаксичка симетрија остварена је понављањем негираних предиката у репликама дијалога.

Синтаксички паралелизам остварен је клаузама с негираним глаголом у репликама слепог човека:

(1) *Не познајемо* ниједног, *ни* ја *ни* ти *не носимо* наочари.

Неће бити да у ургентни центар примају због очију што не виде.

Ништа, стално видим исто бело, за мене је као да *не постоји* ноћ.

Понављање негације јавља се и у репликама слепчеве жене, у којима се поред негираних предиката јављају и други видови негације:

(1а) Ово си могао и ти да урадиш, али *не*, легао си мало одремаш, као да *то нема никакве везе* с тобом; ...има ствари које *нису* за шалу; ...*немој* да ме плашиш...; *Није* истина, реци ми да *није* истина; *ниси био болестан, нико не ослепи* тако.

Понавља се и читава реченица, али не дословно:

(2) ...јер увек дође тренутак када нам нема друге него да се упитамо *шта ја радим овде, с овим цвећем на коленима*, склопљених очију као да се плашим да их отворим. *Шта радиш ту, с тим цвећем на коленима*, упита га жена.

3.2.3. Реторско питање

У управо наведеном примеру, на граници помишљеног говора и дијалошког комплекса, јавља се поред синтаксичког паралелизма још једна стилска фигура *Ћ* реторско питање⁶. Питање које припада унутрашњем говору самог јунака, добија свој ехо у изреченом питању његове жене, реторско питање је антиципација питања које није реторско *Ћ* жена на њега очекује одговор, али га не добија.

3.3. Синтаксички план

3.3.1. Заменице

Заменицама смо се већ бавили у оквиру стилских фигура понављања. У редовима који следе задржаћемо се на улози заменице „ми*Ћ* (у тексту се јављају облици *нас* и *нам*), зато што су њоме означени спољашњи наратори, пратећи истовремено и остале заменице:

Минут касније, у једноме од *оних* тренутака једа или очаја које тело изабере да *нас* изда и посустане...; ...када се већ налазио у *оном* стању полујаве која *нас* припрема за коначно буђење, закључио је да није упутно задржавати се дуже у *тој* стању пробудити се *Ћ* не пробудити се, јер увек дође тренутак када *нам* нема друге него да се упитамо *шта ја радим овде, с овим цвећем на коленима*...

Лична заменица првог лица множине (нараторово *ја* + читалачко *ви*) у наведеним примерима директно упућује на *спољашње нараторе*⁷, које Русе (1999: 414) дефинише као претпостављене примаоце, смештене у саму унутрашњост текста. Писац се позива на заједничко знање које он и његови претпостављени читаоци имају, на искуства која су заједничка свим људима *Ћ* реакција организма на јак и изненадни стрес и постепено буђење успаване свести. Реч је о нараторима без лица, без назнака било ка-

⁶ „Опште су познате појаве *реторско питање* и *реторски узвик*. Неки случајеви који овамо спадају занимљиви су за нашу тачку гледишта по њиховој локализацији у контексту. Они као да стоје на самој граници ауторског и туђег говора (обично унутрашњег), а често директно улазе у један или други говор, тј. могу се тумачити и као питање или узвик самог јунака којим се он обраћа самом себи*Ћ* (Бахтин 1980: 156).

⁷ „Наратер није дакле било који стварни читалац; може се замислити да он, у оној мери у којој на њега циља, тежи да га представи, да га прикаже, да оцрта његову вероватну или жељену слику*Ћ* (Русе 1999: 414).

кве карактеризације, којима се наратор обраћа. Као што примећује Русе (1999а: 425): „Стављањем казивача и публике у исти простор, драматизује се однос књижевних актераЉ

Док личне заменице у наведеним примерима представљају директне, непосредне сигнале спољашњег наратера, деиктике *оних*, *оном*, *том*, *овде* представљају „посредну, али уочљиву ознаку [...] оне садрже знамо, саучесништво наратора са имплицитно присутним саговорникомЉ (Русе 1999: 415).

3.3.2. Глаголски облици у наративном комплексу

„Време епске наратије је, за разлику од садашњег времена драме, прошло, али се понекад ради живости у приповедању модално употребљавају и друга глаголска временаЉ (Живковић 2001: 498).

(1) Аорист је у овом одломку коришћен за радње које врше јунаци или стања која их обузимају:

...слепи човек клону и утону (стр. 11); Жена седе до њега, загрли га чврсто, поче да га пажљиво љуби по челу (стр. 11).

(2) Презент је најчешће употребљен као релативни квалификативни презент, за реакције које се дешавају код свих људи када су изложени јаком стресу:

...тело изабере да нас изда и посустане (стр. 11); поче да га пажљиво љуби по челу (стр. 11).

Само последњи пример представља нешто друго Љдео фазног сложеног предиката.

(3) Јавља се још и употреба квалификативног потенцијала у примерима:

Минут касније, у једноме од оних тренутака једа или очаја које тело изабере да нас изда и посустане, иако би, ако би се водило искључиво логиком, сваки нерв у њему требало да буде напет до пуцања, слепи човек клону и утону у нешто што би се пре могло назвати полусном него сном, али, опет, није ништа лакше од најдубље несвести (стр. 11).

(4) Индикативни перфекат се јавља у следећој реченици:

Цвеће је пало на под преко окрвављене марамице, крв је почела да капље из повређеног прста, а он као да би другим речима хтео да каже није све тако црно, прошапута ... (стр. 11).

(5) Футур II се јавља само у примеру *буде напет*:

Минут касније, у једноме од оних тренутака једа или очаја које тело изабере да нас изда и посустане, иако би, ако би се водило искључиво логиком, сваки нерв у њему требало да буде напет до пуцања, слепи човек клону и утону у нешто што би се пре могло назвати полусном него сном (стр. 11).

3.3.3. Одредбе времена

Одредбе времена јављају се најчешће као сигнали аориста, да би се њима нагласило да је радња управо завршена. Реч је о прилозима и прилошким изразима пунктуалног значења, којима се означава да се радња дешава у кратком периоду времена, а користе се да означе промену стања (Ивић 1995: 298-304). Минут је именовање јединица врло кратког трајања, а не права физичка мера времена.

Минут касније, у једноме од оних тренутака једа или очаја које тело изабере да нас изда и посустане... (стр. 11); Одмах поче да сања... (стр. 11);...и одмах затим, потпуно сигуран да је неће видети, отвори очи (стр. 11).

Само три временска прилога не најављују аорист, већ су употребљени у реченицама у којима је коришћен презент, императив или перфекат: „сада_Р, „сад_Р, „напокон_Р, са функцијом означавања актуелности радње. У наредном примеру прилог „сада_Р употребљен је у условној зависној реченици уз презент са футурским значењем, да значи да ће се радња десити у непосредној будућности:

Шта ако сада отворим очи и прогледам, питао се обузет нервозном надом.

У другом примеру прилог „сад_Р је употребљен два пута. Први пут наглашава императив и више позива на пажњу него што има функцију временске одредбе, док на крају реченице представља део инструкције, тренутак када слепи човек треба да каже опажа ли промену:

Пази сад, угасићу светло па ћеш ми рећи, сад.

(Наглашава императив, више позива на пажњу.)

Касније, ако ова реч може да се примени у датој ситуацији јер је санак потрајао свега неколико минута, када се већ налазио у оном стању полујаве која нас припрема за коначно буђење... (стр. 11).

3.3.4. Средства модалитетног дискурса

Тодоров (1986: 32-34) издваја четири категорије на основу којих неку конкретну употребу језика препознајемо као одређени *стил*: конкретност или апстрактност приказаног, фигуративност дискурса, упућивање на неки претходни дискурс, субјективност или објективност језика. Сигнали *субјективности*, по њему, се јављају као „ознаке идентитета саговорника и просторновременске координате исказа које су обично пренете посебним *морфемама* (заменице и глаголски наставци)_Р, али и као показатељи става пошilhaоца и примаоца поруке према означеном. Аорист само показује да се нешто догодило непосредно пре говорења о томе. Као посебан тип остваривања субјективности издваја *модалитетни дискурс*, а као део реченика кроз који се он остварује издваја глаголе и модалне прилоге (*морати*,

моћи, можда, свакако). Модалитетни дискурс у анализираном сегменту романа *Слепило* остварује се употребом различитих средстава:

(1) модалних глагола *морати* и *моћи*:

Испод те спокојне сигурности ипак је осећао како га бешумно нагриза сумња, да је можда ипак реч о сну који је варка, о сну из кога *ће* пре или касније *морати* да се пробуди ни сам не знајући каква га стварност очекује; Ово *си могао* и ти да урадиш, али не, легао си мало одремаш, као да то нема никакве везе с тобом; *Знам* да си ту, чујем те, додирујем те, *могу* да претпоставим да си упалила светло, али слеп сам (стр. 11);

(2) модалне употребе футура I:

Видећеш да ће то да прође... (стр. 11); *Неће бити* да у ургентни центар примају због очију што не виде (стр. 11);

(3) модалних речи:

Ваљда је тако (стр. 11).

(4) употребе различитих лексема којима се изражава став говорника према изреченој радњи:

Тада он, сакупивши сву своју снагу, *пожеле* да угледа жену како клечи пред њим, јер *знао је* да је тамо, и одмах затим, потпуно *сигуран* да је неће видети, отвори очи (стр. 11); *Знам* да си ту, чујем те, додирујем те, могу да *претпоставим* да си упалила светло, али слеп сам (стр. 11); Ништа, стално видим исто бело, *за мене* је као да не постоји ноћ (стр. 11).

3.4. Наратолошки план

Наратологија, тј. „теорија приповедних текстова“ (Бал 2000: 9), издваја различите приповедне нивое наративног текста, а за приповедачку перспективу користи термин *фокализација*⁸, док се онај из чије перспективе догађаји посматрају назива *фокализатором* (Бал 2000: 124). Бал у својој књизи *Наратологија* (124-125) термином *екстерни фокализатор* означава ауторову тачку гледишта, позицију приповедача смештену изван фабуле, док термином *интерни фокализатор* означава тачку гледишта лика, дакле, приповедачку инстанцу која и сама учествује у радњи наративног текста. „У многим причама се може видети замењивање екстерне и интерне фокализације“ (Бал 2000: 125), а смештање фокализације при једном лику романа указује на то да је он главни јунак. У тексту који чини корпус овога рада пратићемо приповедне нивое, смењивање тачке гледишта аутора, са тачком гледишта лика, као и различите форме исказа.

⁸ „Однос између презентованих елемената и визије кроз коју су они презентовани, представићу термином фокализација“ (Бал 2000: 119).

3.4.1. Несталност перспектива

Појава коју Еко (1965: 63) назива *несталност перспектива*, истичући разлике у перспективама приповедања традиционалног и модерног романа⁹, представља смењивање „три основне језичке тачке гледишта или три перспективе које се могу истовремено укрштати у роману Ђ ауторове перспективе, перспективе лика и читаочеве перспективе. [...] У оквиру синхроничног пресека постоје различити начини књижевног актуелизовања (репродуковања) језичке тачке гледишта (Петковић 1975: 419). Ејхенбаум истиче да при проучавању прозних текстова „треба полазити од *облика приповедања* и на њему темељити теорију прозе (Петковић 1975: 420).

Занимљиво је да се и у књижевној теорији појављује категорија *виђења*. Метафора која је уједно и наслов наставка романа *Слепило* послужила је Цветану Тодорову (1986: 41) да њоме означи приповедачку перспективу у књижевној фикцији. На истом месту Тодоров каже: „Два виђења истог догађаја чине га двама различитим догађајима. Сви видови једног предмета одређују се виђењем које нам је о њему понуђено (Тодоров 1986: 41). У анализираном одломку смењују се перспективе наратора, слепог човека и његове жене, тј. њихова *виђења* једног драматичног догађаја. Ми ћемо у овом раду анализирати смењивање и укрштање тих перспектива, које прате одговарајући облици приповедања, тј. форме исказа. Развијајући своју визуелну метафору, Тодоров (1986: 43) разликује *ширину виђења* и *дубину виђења*. „Што се тиче *ширине*, два супротна пола обично су звана *интерно* и *екстерно* виђење, или још *изнутра* и *споља* (Тодоров 1986: 43). *Дубина виђења* огледа се у степену продирања у унутрашње стање јунака. У анализираном одломку само је на једног од ликова примењено оно што Тодоров назива *унутрашње виђење*. У првом делу одломка, у помишљеном говору, читалац може пратити хипнагогичке слике које се јављају у свести нагло

⁹ „Док је традиционални роман постављен са становишта свезнајућег аутора, који продире у душу ликова, објашњава их, дефинира и суди [...] „драмска техника елиминира ово непрестано ауторово присуство и на мјесто његова гледишта поставља гледиште ликова и самих догађаја (Еко 1965: 269).

„Док се историја (читај: свакодневни живот) састоји од комплекса неуређених догађаја, неуједињених никаквим логичким смислом, који наједном могу да се десе једном лицу или већем броју лица у одређеном временском периоду, поезија (умјетност уопште) поставља кроз тај комплекс чињеница једну логичку нит, нужну секвенцију, одабирајући неке од њих, а друге, опет, мимоилазећи, по захтевима нужности. Ово је принцип традиционалног романа [...] (Еко 1965: 270). Еко даље тврди да се од Џојса па надаље „сви глупи чиновници свакодневног живота с пуним правом узимају као приповедачка материја а предмет приповедања постају „ствари, без узајамне везе, у инкохерентном току њихова изненадног наступања, мисли, као и гестови, асоцијације идеја, као и сви аутоматизми понашања (Еко 1965: 271).

ослепелог човека у стању полусна, обликоване логиком жеље: „желимо оно што немамо, бежимо од оног што имамо“ (Тодоров 1986: 53). Сан слепог човека представља илустрацију Фројдове теорије о сну као испуњењу жеље, која се може свести на изреку „О чему сањају гуске? О кукурузу“ он сања о томе како је све само игра која се може прекинути, довољно је само да отвори очи. Унутрашњи свет другог лика, жене слепог човека, није приказан примењивањем *дубине виђења*, о *унутрашњем виђењу* овог лика може се говорити у оквиру ауторских дидаскалија у оквиру дијалогског комплекса, о којима ће касније бити речи, и то само у оним ауторским дидаскалијама у којима се уз глагол јавља прилошка одредба којом се казује начин на који актери говоре и тиме открива њихово психолошко стање.

У анализираном тексту налазимо следеће сигнале ауторског говора, тј. екстерног фокализатора: треће лице једнине глагола, заменице *он* и *она*, именички денотати *слепи човек* и *жена*. Трима глаголским формама у трећем лицу једнине изриче се садржај *унутрашњег виђења* слепог човека, тј. прелази се са екстерног на интерног фокализатора: *поче да сања, је осећао, закључио је*¹⁰. Објекат ових глагола дат је хипотаксички, а представља садржај сна и подсвесних процеса слепог човека. Дакле, објект фокализације је *неуочљив* за други лик, јер када су објекти фокализације „ снови, фантазије, мисли, осећања лика, онда ти објекти могу бити део категорије *неуочљивих* објеката“ (Бал 2000: 130). Дакле, фокализација је везана за један лик, а њоме је читаоцу дат увид у његове мисли и осећања, а „други лик нема тај увид који читалац добија, тако да не може реаговати на осећања другог која не зна, не може им се прилагодити нити им се противити“ (Бал 2000: 130). Узимање у обзир ове интерне фокализације довешће до лакшег разумевања почетка дијалога у коме првих неколико реплика изговара жена, негодујући због ситуације коју затиче, док други лик ћути.

3.4.2. *Форме исказа*

Читајући страницу из романа *Слепило*, читалац прати менталне процесе и емотивне реакције двоје јунака приказане из различитих углова посматрања и језички уобличене различитим формама исказа. Говорећи о семантичкој структури исказа, Симић (1998: 41) каже да „језички ђартикулус свој пуни смисао добија тек удружен са мисаоним обрасцима који не припадају језику, али омогућују његово уобличење, из правца уобличења поруке, као и разумевање од стране колектива“.

„Иако многоструком обновљивовошћу подсећају на масовну индустријску продукцију, њиховске форме у језику нису подложне истим мерилима и могућностима интерпретације“ (Симић 1998: 220). Издвојићемо до-

¹⁰ У даљем тексту нећемо наводити број стране са које су ексцерпирани примери, јер у читавом раду анализирамо једанаесту страницу романа.

минанте форме исказа у сегменту Сарамаговог романа и покушати да сваку од њих анализирамо према критеријумима специфичним за дати облик.

3.4.2.1. Наративни комплекс

У основи наративног дискурса „лежи праситуација међуљудске комуникације: приповедање као посредовање између догађаја и слушаоца” (Живковић 2001: 498). У анализираном тексту она се јавља као „описивање стања и људи у ширем облику са становишта приповедача” (Живковић 2001: 498). Говорећи о наративним нивоима већ смо напоменули да се на почетку текста јавља приповедање са позиције екстерног фокализатора:

(1) Минут касније, у једноме од оних тренутака једа или очаја које тело изабере да нас изда и посустане, иако би, ако би се водило искључиво логиком, сваки нерв у њему требало да буде напет до пуцања, слепи човек клону и утону у нешто што би се пре могло назвати полусном него сном, али, опет, није ништа лакше од најдубље несвести.

Опис ситуације јавиће се и током разговора два јунака, што чини однос приповедних нивоа сложенијим. Ауторов говор између реплика дијалога налазимо у следећим примерима:

(2) Цвеће је пало на под преко окрвављене марамице, крв је почела да капље из повређеног прста; Жена седе до њега, загрли га чврсто, поче да га пажљиво љуби по челу, по лицу, нежно по очима.

3.4.2.2. Доживљени говор

Као прелазну форму између директног и индиректног говора Же-нет (према Тодоров 1986: 37) наводи слободни индиректни говор, у коме „усвајамо граматичке форме индиректног стила, али чувамо семантичке нијансе „оригиналне” реплике, нарочито све показатеље у вези са субјектом исказивања”. Лорк у књизи „*Die Erlebte Rede*”¹¹ даје термин *саопште-ни говор* (према: Бахтин 1980: 169), док (Тошовић 2002: 86) користи термин *неправи управни говор*, а код Живковића (2001: 147) налазимо термин *доживљени говор*. Ипак, *доживљени говор* и *слободни индиректни говор* не морају бити синоними, јер не мора сваки доживљени говор истовремено бити и слободни индиректни говор. Од унутрашњег монолога, тј. помишљеног говора, датог у првом лицу једнине, разликује се употребом трећег лица једнине.

Доживљени говор налазимо у следећем делу текста:

Одмах поче да сања како се игра игре када бих био слеп, и како безброј пута затвара очи да би, кад год их поново отвори, као да се вратио са неког пута, затицао све облике и боје како га чекају, стамене и непроме-

¹¹ Lorck, Étienne: *Die Erlebte Rede*, Heidelberg, 1921.

њене, у свету какав је познавао. Испод те спокојне сигурности ипак је осећао како га бешумно нагриза сумња, да је можда ипак реч о сну који је варка, о сну из кога ће пре или касније морати да се пробуди ни сам не знајући каква га стварност очекује. Касније, ако ова реч може да се примени у датој ситуацији јер је санак потрајао свега неколико минута, када се већ налазио у оном стању полујаве која нас припрема за коначно буђење, закључио је да није упутно задржавати се дуже у том стању пробудити се. Ћ не пробудити се, јер увек дође тренутак када нам нема друге него да се упитамо шта ја радим овде, с овим цвећем на коленима, склопљених очију као да се плашим да их отворим.

3.4.2.3. *Помишљени говор*

У предтексту дијалога, тј. у хипотаксички уведеном доживљеном говору: „...закључио је да није упутно задржавати се дуже у том стању пробудити се. Ћ не пробудити се, јер увек дође тренутак када нам нема друге него да се упитамо *шта ја радим овде, с овим цвећем на коленима*, склопљених очију као да се плашим да их отворим“, јавља се уметнута реченица, реченица у реченици, која ће у нешто измењеном виду, заменом глаголског лица, бити поновљена на почетку дијалога: „*Шта радиш ту, с тим цвећем на коленима*, упита га жена“, што можемо посматрати као синтаксички паралелизам, али и као „*репетитивно*“ приповедање у коме више дискурса евоцира један исти догађај (Тодоров 1986: 40). Реченица уметнута у помишљени говор дата у виду директног говора, којом се исказује мисао јунака, представља „унутрашњи језички чин, назван *менталним догађајем*“ (Бал 2000: 31) и уједно показује интерференцију наратора и говорника.

Између два питања женског лика на које слепи човек не одговара, јер не зна како да саопшти страшну новост својој супрузи, уметнута је још једна реченица, коју смо истакли курзивом и представља помишљени говор, тј. унутрашњи монолог:

Он не рече ништа, штитио је очи стиснутим капцима, напречац обузет једном мишљу. *Шта ако сада отворим очи и прогледам*, питао се обузет нервозном надом.

3.4.2.4. *Дијалог*

Друга половина анализираног сегмента представља дијалог слепог човека и његове жене, током ког жена сазнаје за мужевљево несређе, одбија да поверује у изненадно слепило, тражи решење и покушава да разуме шта се заправо догодило.

У *Речнику књижевних термина* (2001: 135) дијалог је дефинисан као „разговор два или више ликова у било којој епској, драмској или песничкој форми“. Остваривање овог облика преношење туђег говора у

оквиру различитих књижевних родова и врста врши се кроз различите дијалогске форме. Тако се дијалог у епици назива епским дијалогом¹² и има сопствене законитости, нпр. у модерном роману дијалог је изразито драмски обликован. Већ смо напоменули да у анализираном делу нема просторне ни временске локализације, нити карактеризације и номинације ликова. Упоредићемо такав дијалог са дефиницијом лирског дијалога, тј. дијалога који се јавља у лирској поезији, која каже да се он „разликује од епског и драмског по томе што лица која у њему учествују нису ни карактеролошки, а често ни временски ни просторно одређена” (Живковић 2001: 136).

Директним стилем, тј. пренетим дискурсом Жерар Женет (према: Тодоров 1986: 37) назива преношење туђег говора у коме пренети „дискурс не трпи никакву промену”. Роман је наративна форма, па је у њему „приповедачев текст примаран”, јер „наративни текст формира целину у оквиру које се у приповедачев текст могу уметнути остали текстови” (Бал 2000: 39). Текстови уметнути у пишеви говор могу бити наративне и ненаративне природе. Нас ће интересовати ненаративни уметнути текстови, који се, према Мике Бал (2000: 47), јављају најчешће у форми *разговора* између два или више ликова романа, тј. дијалози драмске природе. Према њеном мишљењу, што је више дијалога и што је мање ауторских допуна и коментара говора актера, то је дијалог драматичнији. У проучаваном сегменту романа дијалог заузима половину простора, а ако погледамо роман у целини, закључујемо да је у њему дијалог веома заступљен, па на основу поменуте тврдње Мике Бал можемо закључити да је анализирани роман приповедна форма са израженим драмским карактером, тј. да његова наративна природа има релативни карактер.

Будући да ћемо посебно проучавати ауторске дидаскалије, овде ћемо навести само реплике актера без ауторских допуна, при чему ћемо говор слепог човека означити подвлачењем, да би размена реплика била јаснија:

Шта радиш ту, с тим цвећем на коленима,

Ово си могао и ти да урадиш, али не, легао си мало одремаш, као да то нема никакве везе с тобом.

Јадничак, како си се то посекао, питала је сажалјиво док је одмотавала импровизовани завој

Напокон си се пробудио, спавалице моја,

Слеп сам, не видим те.

Мани се тих глупих шала, има ствари које нису за шалу.

¹² „Епски дијалог нарушава чисту епску тоналност и приповдање неког непристрасног лица, аутора. Тематиком и начином одвијања дијалога у епској форми писац на посредан начин карактерише своје јунаке. С друге стране, радња епског дела која се одвија у дијалогу приближава се драми, драматизује се, дијалог је преноси из прошлог у садашње време, примиче је читаоцу, доприноси њеном интензитету и покретљивости” (Живковић 2001: 136).

Камо среће да се шалим, није шала, стварно сам слеп, не видим ништа.

Молим те, немој да ме плашиш, погледај у мене, овамо, овде сам, упаљено је светло.

Знам да си ту, чујем те, додирујем те, могу да претпоставим да си упалила светло, али слеп сам.

Није истина, реци ми да није истина.

Видим само бело.

Видећеш да ће то да прође, ниси био болестан, нико не ослепи тако, одједанпут. Ваљда је тако.

Кажи ми како је било, шта си осетио, када, где, не, још не, чекај, прво морамо да позовемо лекара, очног, да не знаш неког.

Не познајемо ниједног, ни ја ни ти не носимо наочари.

Онда боље да те одведем у болницу.

Неће бити да у ургентни центар примају због очију што не виде.

У праву си, најбоље да одемо право офталмологу, потражићу у именику да нема нека ординација у комшилуку.

Примећујеш ли неку разлику.

Никакву.

Пази сад, угасићу светло па ћеш ми рећи, сад.

Ништа.

Како ништа.

Ништа, стално видим исто бело, за мене је као да не постоји ноћ.

Примећујемо да првих неколико реплика изговара жена, питајући или износећи тврдње, али на њих не добија одговор нити реакцију свог супруга. Забринут и збуњен, „он не рече ништа”. Слепи човек скоро да од своје прве до последње реплике овог дијалога понавља исту информацију, исказану различитим језичким средствима: Слеп сам, не видим те; ...стварно сам слеп, не видим ништа; ... али слеп сам; Видим само бело; ...стално видим исто бело, за мене је као да не постоји ноћ. Када његова жена покушава да нађе решење и да установи да ли види било шта, одговара глаголском и заменичком негацијом. Читалац има утисак да прати два упоредна тока излагања, дијалог лишен стварне размене информација. Са друге стране, иако се овим дијалогом не остварује комуникативни циљ размене информација између актера, он има одређену комуникативну вредност за читаоца романа. Ћон стиче јасан утисак о мисаоним и емотивним процеси-ма који су проузроковали овакво уобличење исказа ликова. „Функционисање језика у преношењу информација, према томе, јесте његова стилски неутрална улога, стилски неутрална појавна форма” (Симић 1998: 221). Анализирани дијалог представља пример стилског *оживљавања* језичког исказа.

3.4.2.5. Ауторске дидаскалије

Ауторска дидаскалија¹³ је термин под којим се у литератури подразумева ауторска компонента туђег говора, тј. пратилачки елемент управног говора који омогућава његово укључивање у наративни комплекс (Ковачевић 2000: 246). Репрезентологија за свој главни предмет проучавања има *туђи говор*¹⁴ (Чумаков 1975, према Ковачевић 2000: 245), али „у њој синтаксичку анализу по правилу прати (чак јој је понегде и надређена) и стилистичка анализа” (Ковачевић 2000: 246). Како наводи Милош Ковачевић у својој студији о ауторској дидаскалији (2000: 245-261), синтаксички минимум ауторске дидаскалије чини *веза субјекта и предиката*, при чему је предикат, као „говор о говору”, структурно најбитнији, док је субјекат комуникативно битнији јер се његовим изрицањем именује лице чије се речи наводе. Овај тип дидаскалије у драмском тексту своди се само на номинацију говорника, па Ковачевић тиме показује тачност претходно изнете тврдње. Нас интересује ауторска дидаскалија у роману и то у дијалошком тексту. „Дијалошки (раз)говор омогућује тако идентификацију говорника и кроз говор самих ликова, дакле, без учешћа пишчевих дидаскалија. Унутар самог говора лика може се, наиме употребом *вокатива* идентификовати *адресат говора*” (Ковачевић 2000: 248). У дијалошком тексту анализираног одломка из романа *Слепило* вокатив се јавља у реченици „Напокон си се пробудио, *спавалице моја...*”, а јавља се и облик номинатива у примеру „*Јадничак*, како си се то посекао, питала је сажаљиво док је одмотавала импровизовани завој”. Идентификација говорника овде је структурни елемент туђег говора. У последњем примеру се обраћање као начин идентификације комбинује са ауторском дидаскалијом из које се види да тај исказ припада жени слепог човека. Овај вид идентификације говорника спада „у подручје анализе пишчевог говора”, те се у анализу директног говора укључује „и разматрање његових веза с говором аутора” (Ковачевић 2000: 249). Примећујемо да је у анализираном дијалогу граматички род радног глаголског придева, као и придева (*Слеп* сам, не видим те) јавља као једно од средстава идентификације говорника, јер се ради о разговору мушкарца и жене.

М. Ковачевић истиче да када је „у завршном делу предтекста (ауторског говора) „тема” један од говорника, онда дидаскалија у правилу

¹³ Дидаскалије су у *Речнику књижевних термина* (Живковић 2001: 133) дефинисане као „обично кратки, једноставни, фактографски дати описи” који само изузетно могу имати литерарну вредност, представљају „део драмског текста, обично стављен у заграду или штампан другим типом слова, који има „помоћну улогу” (Б. В. Томашевски) да редитеља и глумце или читаоца упозна са изгледом сцене, односно амбијентом у коме се одвија драмска радња, и да објасни поступке (мимику, гестове и мизансцен) који прате дијалоге и монологе”.

¹⁴ Г.М.Чумаков 1975: Синтаксис конструкций с чужой речию, Вища школа, Киев (стр. 6 и 9).

претходи управном говору^Р (2000: 251), међутим, овде то није случај. Идентификација говорника извршена је уз прву реплику дијалога. Ауторска дидаскалија у анализираном тексту јавља се углавном у постпозицији. Само је у једном примеру комбинована са дидаскалијом у препозицији:

(1) „а он као да би другим речима хтео да каже није све тако црно, прошапута: Видим само бело, и на лицу му се појави тужан осмех^Р.

Препозицијски положај дидаскалије јавља се и у примерима:

(2) „Устаде и упита: Примећујеш ли неку разлику^Р.

(2а) „Наступи часак тишине који он прекиде речима, Слеп сам, не видим те^Р.

У првом примеру дат је само „говор о говору^Р, тј. два уводна глагола, од којих је други *verba dicendi* „уз који управни говор има синтаксичку функцију објекта (управним се глаголом експлицира „материјална садржина^Р наведеног глагола^Р (Ковачевић 2000: 246). У примерима (1) и (2) управни говор је формално обележен употребом две тачке, док знака навода нема у тексту.

Најнеутралнији вид ауторске дидаскалије, веза субјекта и предиката: рече он, постпозитивна, глагол је комуникативни редупликатор, као и у анафорској ауторској дидаскалији, употребљен само да би се синтаксички везао субјекат. У неким примерима глагол је наведен да би се уз њега изрекло нешто о начину говора јунака или њиховог психофизичког стања у ком се јавља речени или неречени говор, што представља „врсту прилошког описа начина говора^Р (Јоџ 1999: 111):

Напокон си се пробудио, спавалице моја, рече она *смешећи се*; Шта ако сада отворим очи и прогледам, питао се *обузет нервозном надом*; ...а он као да би другим речима хтео да каже није све тако црно, прошапута: Видим само бело.

Наведени примери односили су се на изречени директни говор. Сличан пример налазимо и у помишљеном говору, с том разликом што је тада нужно изрицање глагола којим ће се нагласити да је то неречени говор:

Он не рече ништа, штитио је очи стиснутим капцима, напречац *обузет једном мишљу*. Шта ако сада отворим очи и прогледам, питао се *обузет нервозном надом*.

„Питање улоге ауторске дидаскалије у организацији дискурса [...] заслужује посебну пажњу^Р (Ковачевић 2000: 260). У анализираном сегменту она се појављује у првом делу дијалошког комплекса, док се у другом делу, када муж и жена узнемирено покушавају да нађу решење, смењују реплике актера (само на једном месту се јавља неутрално „рече он^Р). Драмска напетост дијалога је до тада већ довољно порасла, па нам интервенције наратора нису потребне. Будући да смењивање реплика није формално означено ни цртом, ни знацима навода, ауторске дидаскалије у организацији овог конкретног текста имају између осталог и функцију истицања аутора појединачних реплика.

4. Закључак

На који начин се Сарамаго поиграо елементима стварности и од њих створио своју фикцију? Из перспективе читаоца који роман *Слепило* држи у рукама ове 2009. године, обележене светском економском кризом и епидемијом мутираног вируса грипа, двома пошастима којима државни и медијски апарат скреће пажњу јавности са горућих питања, Сарамагова антиутопија објављена једанаест година раније представља само антиципацију, можда за нијансу бизарнију од стварног следа догађаја. Као што Умберто Еко примећује (1965: 345) „човјечанство је, у игрању својих драма, прилично мање оригинално него што би оно хтјело да се вјерује”.

Уперивши оштрицу свог сарказма против највиших институција друштва, Сарамаго намерно крши правописну норму, чинећи свој језички израз и формално стилски маркираним.

Јединство текста постигнуто је различитим средствима. На плану фигуративности исказа читав роман представља једну развијену алегоријску слику. Сегмент који смо анализирали говори о првој жртви слепила, јунаку који незаслужено и изненада страда. У свету у ком је читав систем основних људских вредности постављен наопако, јавља се слепило које следи ту обрнуту логику. Оно је бело. Читаочево очекивање је изневерено. Очекивали бисмо да јунак овог одломка живи у сопственом свету таме. *Живне мотивске целине*, попут *белог слепила* или негације као прве реакције на вест о несрећи, наглашене су разним видовима лексичких и синтаксичких понављања.

Синтаксичка средства, као што су заменице, глаголи или модалне речи, такође имају своје место у изградњи особеног стила, постизању живости приповедања или сигнализирању говора аутора или говора јунака.

Будући да је реч о модерном роману, не изненађује појава укрштања приповедних нивоа, смењивања екстерног и интерног фокализатора, тј. спољашњег и унутрашњег виђења. Одломак почиње приповедањем са тачке гледишта аутора, веома блиске лику, тако да она прелази у доживљени говор, који у својој последњој реченици прераста у помишљени говор. Недословним понављањем те реченице, која као да представља одраз претходне реченице у огледалу, почиње дијалог, у који ауторов говор улази у виду ауторских дидаскалија у распону од неутралних допуна у виду чисте предикатско-субјекатске везе (*рече он*), до проширених коментара (...а он као да би другим речима хтео да каже није све тако црно, прошапута).

Особеном употребом језика Сарамаго даје своје виђење савремене стварности, апокалиптичну визију посрнулог човечанства у којој су најпре без видљиве кривике страдају појединци, да би се у даљем току романа страдање проширило на читаво друштво. У делу романа који смо одабрали за анализу приказано је суочавање са непознатом и необјашњивом слепом силом из перспективе њене прве жртве и његове супруге. Настојали смо да

покажемо на који начин Сарамаго специфичном употребом језика гради уметничку визију стварности преломљену кроз свест својих јунака.

Извор

Сарамаго 2009: Жозе Сарамаго, *Слепило*, Београд: IPS Media, 10Ѓ11.

Литература

- Бал 2000: Мике Бал, *Наратологија*, Београд: Народна књига, Алфа.
- Бахтин 1980: Михаил Бахтин, *Марксизам и филозофија језика*, Београд: Нолит.
- Барт 1971: Ролан Барт, *Књижевност, митологија, семиологија*, Београд: Нолит.
- Еко 1965: *Отворено дјело*, Сарајево: Веселин Маслеша.
- Ердељан 2001: Анђелко Ердељан, Зашто смо ослепели, *Борба*, 26.7.2001, Београд: I.
- Живковић 2001: Драгиша Живковић, *Речник књижевних термина*, Бања Лука: Романов.
- Ивић 1995: Милка Ивић, О прилозима за промену (неког претходно успостављеног) стања, *О зеленом коњу*, Библиотека XX век, Београд: Словограф, 298Ѓ04.
- Јовановић 2009: Јелена Јовановић, *Писци и стил*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Лешић 1987: *Језик и књижевно дјело*, Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Лоџ 1999: Дејвид Лоџ, Дијалог у модерном роману, *Како укротити текст*, Подгорица: Октоих, Институт за стране језике, 101Ѓ15.
- Мукаржовски 1986: Јан Мукаржовски *Структура песничког језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Петковић 1975: Новица Петковић, *Језик у књижевном делу*, Београд: Нолит.
- Потић 2001: Душица Потић, Бизарна алегорија човека, *Политика*, 27.10.2001, Београд: V.
- Русе 1999: Да ли је потребно говорити о „наратеруЃ? *Како укротити текст*, Подгорица: Октоих, Институт за стране језике, 413Ѓ23.
- Русе 1999а: Прималац као лик, *Како укротити текст*, Подгорица: Октоих, Институт за стране језике, 425Ѓ438.
- Силић 2006: Јосип Силић, *Функционални стилови хрватскога језика*, Загреб: Диспут.

- Симић 1978: Радоје Симић, Граматичка и интонацијска структура прозног дела Милоша Црњанског, *Књижевна историја* 41, Београд: 15-60.
- Симић 2006: Радоје Симић, *Српски правопис*, Београд: Јасен.
- Симић 1977: Радоје Симић, Структура и функција приповедног исказа у прози Борисава Станковића, *Књижевна историја* 37, Београд: 25-46.
- Симић 1998: Радоје Симић, *Општа стилистика*, Београд: НДНПСЈ.
- Тодоров 1986: Цветан Тодоров, *Поетика*, Београд: Филип Вишњић, Нови Албатрос.
- Тодоровић 2002: Неда Тодоровић, *Новинарство – интерпретативно и истраживачко*, Београд, Факултет политичких наука: Чигоја штампа.
- Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität.
- Вејлс 2001: Katie Wales, *Dictionary of stylistics*, Harlow: Longman.

Jelena Lj. Maksimović

ON SARAMAGO'S NOVEL *ENSAIO SOBRE A CEGUEIRA*: STYLISTIC ANALYSIS OF A SEGMENT OF THE NOVEL

Summary

The paper analyses the suggestions for punctuation, the syntactical plan of the text, the plan of figurative discourse and the interweaving of diverse narrative levels in a segment of the novel *Ensaio sobre a Cegueira (Slepilo)*, by the Portuguese Nobel Prize winner José Saramago.

ЕКСПЛИЦИРАНИ УПРАВНИ ГОВОР У РОМАНУ *КОРЕНИ* ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА

Апстракт: У раду се анализира модификација експлицираног управног говора у виду евоцираног експлицираног управног говора тако што се компаративном анализом најпре показује да евоцирани управни говор није помишљени говор, већ експлицирани; затим се истиче разлика између експлицираног управног говора и евоцираног експлицираног управног говора тако што се пореде глаголски облици у предикатима ауторског говора.

Кључне речи: ауторски говор, туђи говор, експлицирани управни говор, евоцирани експлицирани управни говор.

1. Уводне напомене

Изоставимо ли филозофски и драмски дијалог, као два посебна типа дијалога, у раду ћемо се бавити дијалогом у прози, односно, дијалогом као сударом два типа текста, тј. односом ауторског и туђег говора. С тим циљем примере за анализу ексцерпирани смо из романа *Корени* Добрице Ћосића, који обилује туђим говором, директним или индиректним, док је ауторски говор сведен.

Иако и сам аутор и критичари у први план стављају унутрашњи монолог као доминантан и специфичан облик приповедања у *Коренима*, овим радом желимо да укажемо да је и дијалог¹ (управни говор) врло заступљен у прози Добрице Ћосића и да има својих специфичности.

2. Узајамни однос ауторског и туђег говора

Једна од најзначајнијих разлика у књижевној критици је она коју је повукао Платон у „Републици“, Књига 3, између *дигегесиса* и *мимесиса*, два начина представљања радње у књижевном дискурсу: или је писац

* filkg@ptt.rs

¹ Мукаржовски сматра да је дијалог примаран у односу на монолог јер свака језичка манифестација подразумева два субјекта (емитента и реципијента поруке). У монологу један од субјеката је трајно активан, други трајно пасиван; док се у дијалогу те две улоге стално или повремено смењују. Савремена лингвистичка истраживања показују да је свака комуникација у својој основи дијалогска јер увек постоји пошиљалац и прималац поруке (преузето из Катнић-Бакаршић 2003: 26-27).

представља својим гласом *Ř* *диегесис* *Ř* или имитира гласове актуелних дотичних протагониста *Ř* *мимесис*.

„Али, платоновска дистинкција није адекватна за уопштено описивање дискурса у роману и то из два разлога. Прво, однос између мимесиса и диегесиса у роману је много суптилнији и компликованији од онога у класичном епу; друго, у роману наилазимо на трећу врсту дискурса која се не може класификовати само према једноставној бинарној опозицији *Ř* то је дискурс који Бахтин назива двогласним или двоорјентисаним^Ř (Лоц 1999: 112).

У прози је, дакле, поред ауторског говора, посебно значајан туђ говор. Речима Бахтина (1980: 128) то је *говор у говору* и *говор о говору*, што значи да му је природа увек дијалошка.

Према Бахтину, два су основна правца у којима се може развијати динамика узајамног односа ауторског и туђег говора. Први правац, назван *линеарним стилем* преношења туђег говора, одликује се изграђивањем одсечних спољашњих контура туђег говора, уз слабљење његове унутрашње индивидуализације. „У овом случају, шаблони и њихове модификације служе да строже и прецизније одвоје туђи говор, да га одбране од продирања ауторских интонација, да га скрате и развију његова индивидуално-језичка обележја^Ř (Бахтин 1980: 133). Код другог правца, названог *сликарским стилем* преношења туђег говора, језик изграђује начине да се ауторско реплицирање и коментарисање тананије и еластичније укључи у туђи говор. „Његова је тенденција да избрише оштре спољашње контуре туђег говора. При томе је сам говор у знатно већем степену индивидуализован^Ř (Бахтин 1980: 134).

Ми ћемо се у овој раду ограничити само на управни (директни) говор², тј. бавићемо се линеарним стилем. Такође, полазимо од чињенице да ауторску компоненту туђег говора Ковачевић (2000: 246) назива *ауторском дидакалџом*. Како управни говор може бити помишљени (неексплицирани) и наведени (експлицирани), нашој анализи биће обухваћени само експлицирани управни говор.

3. Експлицирани управни говор у роману *Корени Добрице Ћосића*

Када анализирамо експлицирани управни говор у роману *Корени*, намеће се подела на: класични *експлицирани управни говор*, који је интер-

² „Директни говор (уравни говор); Она врста говора који се наводи у приповедачевом тексту, онако како је изречен, и ставља се у наводнице, „Дођи вече-рас к мени^Ř рече ми. Д. г. се осећа као уметак у приповедању, а најављује се изреченим или наговештеним изричним глаголом или изразом^Ř (Речник књижевних термина, 1992: 140).

пункцијски означен цртом (а) и евоцирани експлицирани управни говор³, који је интерпункцијски маркиран наводницима (б).

а) Примери експлицираног управног говора у роману *Корени*:

Ћ Толе, нек ти је пушка у приправности!...Чујеш ли шта ти кажем! Налокано си се ракије па спаваш. (49)

Ћ Док су мала, и мушка деца носе ђинђуве Ћ рече Ђорђе згрчен иза Толиних леђа. (53)

б) Пример евоцираног експлицираног управног говора у *Коренима* који је најављен:

Тонула је у бунар својих широких и дугих сукања *сећајући се* разговора са мајком.

„Тебе ће, ћерко, овај крвник да отера у гроб. Сву ти снагу поједе. Са сузама ћеш и вид исплакати.Ћ

„Ако. Спашћу се.Ћ

„А он ће опет девојком да се ожени. Која не би дошла у овакав газдалук? Баш је мушкарца много брига за жену. Лакше их мењају него кошуље.Ћ(191)

Међутим, најчешће је евоцирани експлицирани управни говор у роману дат у оквиру слободног неуправног говора. На пример: у трећој глави Симка зна да ће родити, узнемирана је како да то саопшти Ђорђу, њен ток мисли испресецају је дословним навођењем реплика из разговора који су вођени са Толлом пре зачећа:

„Дођи да се одморимо!Ћ викнула је строго.

„Нисам уморан!Ћ

„Дођи кад ти кажем!Ћ (196)

У анализи која следи паралелно ћемо наводити примере оба типа експлицираног управног говора.

3.1. Занимљиво је да у прозном тексту постоје примери управног говора код којег се у целом једном сегменту смењују реплике ликова, при чему њихов дијалог није праћен ауторским дидакаликама.

(1а) Ћ Такве ни на робију не суде!

Ћ Жао ти...

Ћ Оцу ти се о глави ради, а ти...

Ћ Где је Мијат, питам?

Ћ Не тиче ме се.

Ћ А Тола?

Ћ Знаш и сам, није као ти. (169)

(1б) „Па зар ниси газдарица?"

„Ти ништа не знаш."

„Лакше је човеку кад чешће ради."

³ Под појмом *евоцирани експлицирани управни говор* подразумевамо експлицирани управни говор који се десио у ближој или даљој прошлости у односу на приповедни презент и чије су реплике у сећању лика дословно презентоване.

„Лако је теби кад можеш да не мислиш... И да не видиш."
„Видим, ниси добре воље. Имаш неких брига?"
„Брига? Кад би ти био паметан..."
„Право је да онај што има пара, има и брига..."
„Никакав човек ти ниси. Почео си да стариш. Види ти се по врату. Свуда ти се види."
„Бриге су ти као вода: дођу прођу. Човек ти је као река. Кроз њега мора све да протекне."
„Да сам земља, прогутала бих неке. Да ме не газе." (197)

Ови примери (1a) и (1б) показују да се прозни дијалог зближава формално, али и значењски са драмским дијалогом, поприма његове стилске особине, а такође и „означава увођење драмских елемената у прозу као један од видова пререгистрације” (Катнић-Бакаршић 1999: 40).

Како је „основна функција ауторских дидаскалија не да укажу да је исказ изречен (што се обиљежава предикатом), него да именује лице коме дати исказ припада” (Ковачевић 2000: 247), то онда значи да је у примерима (1a) и (1б) у претексту дијалога писац именовао оба учесника разговора.

3.2. Другачија је ситуација са полилошким управним говором⁴: уз сваки изречени исказ као управни говор писац у дидаскалији именује и лице коме тај исказ припада, осим у ситуацијама када је говорник на основу контекста идентификован:

(2a) Вукашин хитро схвати Ђорђевог осмех, па рече тише:

Ћ Шта то има толико страшно што сам одлучио да се женим?
Мени је тридесет година. Способан сам да изаберем себи жену.

Ћ С толиким школама...

Ћ Тебе ништа нисам питао! Ћ Аћим прекиде Ђорђа. Ћ Кад си способан коју си изабрао?

Ћ Девојка је здрава, лепа, добра домаћица... Такву би ми и ти изабрао.

Ћ Кад си мене женио, ти ме ниси ни питао да ли пристајем. Добро си, Вукашине, учинио. Никога не питај кад својој деци бираш мајку.

Ћ Симка је добра Ћ рече Вукашин.

Ћ Добра је за тебе и мог оца.

Ћ Није ти лепа?

Ћ Ђорђе јекну.

Ћ Чија је? Ћ чвор је Аћимово лице.

Вукашин тешко изговори:

Ћ Тошићева ћерка.

⁴ Пример за полилог у евоцираном експлицираном управном говору није забележен у роману.

Ћ Тошићева ћерка?!

Ћ Јесте, његова.

Ћ Мој син да се ожени његовом ћерком! Мој Вукашин... Ћ Шапуће загладан у два велика ока, туђа и пуста, мора да га гледа.

Ћ Јесте.

Ћ После толико година дошао си да ми то кажеш? Ћорђе, гаси свећу да се не гледамо више! (76)

3.3. У прозном тексту „ауторска дидаскалија је структурни елемент туђег говора као синтаксичке јединице” (Ковачевић 2000: 248) и може се налазити у препозицији (1), интерпозицији (2) и постпозицији (3):

1. (3а) Дуго ћути, па рече:

Ћ Немој да се заклињеш. Никоме немој да се заклињеш. (220)

(3б) Није разумела, па је питала:

„А шта Ћорђе ради?” (188)

2. (3а) Ћ Па што ми не кажеш! Ћ устаде и наднесе се над њу. Ћ Што ми одмах ниси рекла? Кажи ми још једаред. Кажи ми опет... (212)

(3б) „Дете има само мајку. И бог је туђе посинио”, приближила јој се и шапнула: „Да сам на твом месту...Што? Немој да дрхтиш, о животу се ради. То, ћерко, није грех. Пред богом су нероткиње грешне, а не оне што рађају држави војнике и богу вернике. Нероткиње иду у пакао” (192)

3. (3а) Ћ Обоје Ћ потврди главом и плуну на ватру. (191)

(3б) „Са слушкињом?” (проверавала је. (189)

Примери потврђују Ковачевићев став (2000: 252) да када је дидаскалија препозитивна у управном говору (1) онда је улога глагола веома сродна улози катафорске речи: њим се предодређује навођење управног говора као „материјалне садржине”; а кад је постпозитивна (3), глагол у предикату има улогу сличну анафорској: њиме се тврди да је изречен већ изречени исказ. И у првом и у другом случају, глагол у предикату комуникативни је редуликатор (потврђује изреченост изреченог). У ствари, употребљен је да би се могао синтаксички увести субјекат.

3.4. Најфреквентнији глаголи који се налазе у позицији предиката дидаскалије јесу глаголи типа *verba dicendi*, уз изјавне исказе (рећи, шапутати, викнути, говорити), уз упитне исказе (питати):

- (4а) Ћ И зато се ти мучиш? Ћ прошапута кроз цвокот Ћорђе. (44)

Ћ Шта ти је ноћас? Ћ прошапута и смалаксало се прекрсти. (55)

Ћ И јуче сам за бадава презао коње Ћ рече Мијат. (57)

Ћ Нека чека! Ћ рече и запали нову цигару. (59)

Ћ Замукни! ... Ћ шапуће. (64)

Ћ Не дам! Ћ Ћорђе повиси глас и окрену лице оцу. (65)

- Ћ Зашто да растурим? ...- шапну и устаде. (81)
 Ћ Твоји ће бити! Ћ викну, смрачен од мумлања и крцкања у мраку. (91)
 Ћ Пожури! Ћ викну Вукашин и попе се на санке. (100)
 Ћ Хоћеш ли кући, газда Ђорђе? Ћ пита кафеџија. (114)
 Ћ Пуцај! Ћ виче војник другу. (161)
 Ћ Да би отац могао мирно да заспи! Ћ викну. (182)
 Ћ Могу ли да га видим? Ћ шапуће. (247)
- (46) „Политика је много покварена стварЃ, потврдио је главом. (105)
- „Ти мораш да ме слушаш!Ѓ рекао је Николи. (109)
 „Где си била пред вечеру? Више од сата те није било у кућиЃ, говорио јој је у сама уста. (116)
 И рекао јој: „Нећеш да ми подвалиш!Ѓ (116)
 „Јавиће сигурно,Ѓиз ината му је рекао. (119)
 „НисамЃ, рекао је. (120)
 „Пољуби, ћерко, оцу руку... Опрости јој, оче Методије, збунила се, несрећницаЃ, рекла је Милунка. (136)
 „Као у Прерову лају пси. Одавно нисам чуо да оволико лају. МесечинаЃ, рекао је Вукашин. (144)
 „Ја их не чујем. Ионако ми се не спаваЃ, одговорио сам. (144)
 „Нисмо ми пријатељи! После избора оцак ћу да ти претурим!Ѓ Викнуо сам, сви су чули. (173)
 Полако је придигла главу, пажљиво се загледала у мајку и рекла: „Нећу да знам.Ѓ(191)
 Говорила је сенком: „Хоћу да те молим да ме спасеш несреће."(193)
 „Ниси?" прошапутао је. „Сигурно ниси? Закуни ми се да ниси." (211)
- 3.5. Да је глагол у предикату присутан у реченици из конструкцијских, а не комуникативних разлога, потврђују и примери где се уз тај глагол наводи и његов додатак на коме је комуникативно тежиште дидаскалије:
- (5а) Ћ Син... Биће ти женско! Ћ прегласно рече Ђорђе. (42)
 Ћ Санке су спремне! Ћ сада већ љутито понавља Никола. (59)
 Ћ Може депеша сад да стигне Ћ рече не гледајући Николу. (61)
 Ћ Нека испрегне коње Ћ потиштено рече Милунки. (63)
 Ћ Како процењујеш: шта ће бити у другим срезовима? Ћ мучећи се, настави Аћим. (65)
 Ћ Зна се ред ове вечере Ћ строго рече Аћим. (73)
 Ћ Па човек је државни чиновник. Чува своје парче хлеба Ћ мирно рече Ђорђе.(74)
 Ћ Имаш ли још нешто да кажеш? Ћ оштро упита. (78)
 Ћ Знаш што те то питам Ћ мукло шапуће. (127)

ЋИду ли? Ћупита тихо. (154)
ЋПитај попа Ћтише рече Аћим. (172)
ЋКако човек може да пева? Ћрече замишљено с тихим прекором.
(178)
ЋШта се то мене тиче! Ћравнодушно рече Ћорђе. (199)
ЋРодићу ти! Ћс мржњом викну, а он то не осети. (212)
ЋУбиј ме, злотворе! Ћврисну стојећи усправно. (222)
ЋШта сам ти рекао? Ћрече тише и тврдо. (245)
ЋПривежи га за липу! Ћпрезриво рече Аћим. (249)
ЋТреба опет да му променим облоге Ћплашљиво шапће Тола.

(289)

ЋДођи, дођи! Ћочајнички узвикује Симка. (292)
ЋЋорђе! Отишла је Ћкаже прибрано. (304)
(56) „Дођи да се одморимо!" викнула је строго. (196)
„Иди, иди", шапутала је излазећи на месечину. (194)
„Да ти донесем врућ чај", радосно је рекла. (202)
„Рука му се осушила што није боље гађаоЋ, опет је викнуо, али разочарано. (258)
„Јеси ли болестан?Ћ пигао га изненађен Андра. (272)
„Зато се ти не радујеш синуЋ, ркла је тихо и замишљено. (295)

3.6. Такође, у роману су присутни и примери где је сложени глаголски предикат с фазним глаголом редукован на фазни глагол који у оквиру ауторских дидаскалија преузима на себе улогу целог предиката:

(6а) ЋЧича-Аћиме, дошао је дан да се и ја обрадујем Ћпоче узбуђено. (250)

(6б) „Тражи још сто дуката. Ако ти кажеш, послаћуЋ, настављао је да изазива Ћорђе. (106)

Присутна је и редукција глагола типа *verba dicendi* у дидаскалијама које чине две клаузе, где се на основу контекста глагол говорења подразумева:

„Морала сам, чича-Никола", прекинула је његово љутито брундање. (193)

„Сто се смејеш?" чудио се са страхом. (198)

„Ако, газдарице, ако!" насмејао се. (195)

3.7. Стилски обележен тип ауторских дидаскалија јесу оне дидаскалије чији је предикат неки од глагола у функцији прегнанције. *Прегнантни* глагол у предикату ауторске дидаскалије подразумева и семантичку компоненту *говорења* имплицирајући је наглашеном компонентом *звучног оглашавања*. „Примарна семантичка улога свих „прегнантнихЋ глагола као предиката ауторске дидаскалије јесте да укажу на начин (тип) звучног оглашавања (...)Ћ (Ковачевић 2000: 256). Најчешћи су глаголи афективног оглашавања човека као последица његова психофизичка стања, који доведени у везу са лицем субјектом подразумевају компоненту *говорења*:

(7а) ЂЗнам ја какве жене често мењају кошуље Ђпромумла мокро.
(57)

ЂЈедно мене коље. Само једно ... Ђпромумла Ђорђе,
јечећи кроз нос. (66)

ЂДа подели Ђхукну и седе на кревет. (80)

ЂТи си се уплашио? Ђмршти се Аћим. (127)

ЂИ то ћу да ти узем! Ђпрошкргута официр. (159)

ЂНе погани оружје! Ђсикће Никола. (161)

ЂГде ми је штап? ... Људи, где ми је штап? Ђзвера Аћим око
себе. (162)

ЂНе

ЂХајде да ме одведеш и да ме вежеш Ђмуца. (163)

ЂТи немаш деце Ђдрхти. (163)

ЂИ због општине људи изгинули? Ђцвокоће. (168)

ЂДобро, ето, то за тестамент сам имао да ти кажем Ђдубоко,
изломљено хукну. (216)

ЂНего од кога је! Ђшкргутну. (221)

ЂЗашто? Ђпроцеди Симка. (256)

ЂТи лажеш! Ђшкргутну Тола. (293)

ЂБог да га прости Ђпромрмља за себе Тола. (297)

ЂЗнам Ђпромуца. (298)

ЂЕ, могао сам ја њега у оним првим данима да смакнем Ђуз-
дахну. (305)

(7б) „Није те срамота, мајка си ми, а у грех и несрећу ме гурашЃ,
муцала је збуњена и уплашена. (192)

„Син ће да те ишчупа. А ко ће нас?Ѓцикао је пред плач. (258)

„Кажи шта желиш?" јекнуо је. (193)

„Јака сам! ... Видиш колико сам јака?" сиктала је чупајући му кожу.
(198)

„Нисам чула!" јекнула је соба. (211)

„Сумњаш у мене. Опет сумњашЃ, заплакала је Симка. (295)

3.8 Ако обратимо пажњу на експлицирани и евоцирани експлицирани управни говор у роману *Корени*, приметићемо да Ћосић не инсистира на особинама живог народног говора у исказима ликова, док су врло присутне недовршене, елиптичне реченице и паузе које осликавају бурне емоције ликова:

(8а) ЂА зато ... зато ти ... Ђишчупа се из Симке. (57)

(8б) „Закуни се ... Е, немаш ти у шта ни да се закунеш ... Немаш ти ни заклетву ... да би ти човек поверовао. То је оно ... зло!ЃПустио је и сломљен сео на кревет. (211)

3.9. После анализе и паралелно презентованих примера експлицираног и евоцираног експлицираног управног говора, намеће се питање постоји ли суштинска разлика у примерима да бисмо уопште могли издвајати евоцирани експлицитни управни говор као посебан тип, или речима

Бахтина, као модификацију шаблона. Одговор ћемо наћи управо поредећи глаголе у предикатима ауторског говора свих примера (а) и свих примера (б):

(а) Глаголи у облику аориста: *рече, прекиде, јекну, прошапута, шапну, викну, упита, врисну промумла, хукну, прошкрзута, шкрзутну, промрмља, промуца, уздахну*;

Глаголи у облику презента: *шапуће, пита, виче, понавља, узвикује, каже, сикће, кркла, муца, дрхти, цвокоће*.

(б) Глаголи у облику перфекта: *рекао је, питала је, шапнула је, говорио је, одговорио сам, викнуо сам, прошапутао је, муцала је, цикао је, јекнуо је, сиктала је, заплакала је*.

Дакле, док је за експлицирани управни говор глагол у предикатима ауторског говора у облику аориста и презента (како смо и очекивали), у примерима евоцираног експлицираног управног говора доследно је коришћен перфекат. Како смо већ истакли да под појмом *евоцирани експлицирани управни говор* подразумевамо експлицирани управни говор који се десио у ближој или даљој прошлости у односу на актуелне догађаје у роману и чије су реплике у сећању лика дословно презентоване, онда је јасно да се употребом перфекта за глаголе у предикатима ауторског говора потенцира да су дијалози евоцирани сећањима ликова.

4. Закључак

Овим радом желели смо да покажемо да експлицирани управни говор у роману *Корени Добрице Ћосића* има својих специфичности, тј. уочили смо модификацију експлицираног управног говора у виду евоцираног експлицираног управног говора. Компаративном анализом показали смо да примери управног говора под (б) иако јесу евоцирани сећањем, не представљају помишљени говор јер у ауторској дидаскалији нису глаголи: *помислити, сетити се...* већ доследни перфекат глагола који су и у предикату ауторског говора експлицираног управног говора: *рећи, викнути, шапутати...* Тако за оба типа експлицираног управног говора бележимо:

1) примере управног говора код којег се у целом једном сегменту смењују реплике ликова, при чему њихов дијалог није праћен ауторским дидаскалијама;

2) примере где се ауторска дидаскалија може налазити у препозицији, интерпозицији и постпозицији;

3) примере који потврђују да је глагол у предикату присутан у реченици из конструкцијских, а не комуникативних разлога;

4) примере за стилски обележен тип ауторских дидаскалија, тј. оних дидаскалија чији је предикат неки од глагола у функцији прегнанције;

Међутим, примере са полилошким управним говором у евоцираном експлицитном управном говору нисмо забележили у роману.

Такође, јасна је диференцијација између експлицираног управног говора и евоцираног експлицираног управног говора када се узме у обзир употребљен глаголски облик у предикатима ауторског говора: *аорист* и *презент* за експлицирани управни говор и *перфекат* за евоцирани експлицирани управни говор.

Функција евоцираног експлицираног управног говора јесте да створи утисак о објективности онога што се десило у прошлости, зато је говор ликова социјално неиздиференциран, јер није битно *како* говоре, већ *шта* говоре. Овакав евоцирани експлицирани управни говор чини прозу Добрице Ћосића препознатљивом и представља модификацију шаблона управног говора.

Извор

Д. Ћосић Ћ Добрица Ћосић, *Корени*, Оток Кершовани, Ријека, 1977.

Литература

Бал 2000: М. Бал, *Наратологија*, Београд, Народна књига, Алфа.

Бахтин 1980: М. Бахтин, *Марксизам и филозофија језика*, Београд, Нолит.

Лоц 1999: Д. Лоц, „Дијалог у модерном роману”, у: *Како укротити текст*, приредила Славица Перовић, Подгорица, Институт за стране језике, Октоих.

Катнић-Бакаршић 2003: М. Катнић-Бакаршић, *Стилистика драмског дискурса*, Зеница.

Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.

Речник књижевних термина, Београд: Нолит, 1992.

Tanja Z. Rusimović

EXPLICATED DIRECT SPEECH IN THE NOVEL *KORENI* BY DOBRICA ĆOSIĆ

Summary

The paper analyses the modification of the explicated direct speech in the form of the evocative explicated direct speech. It is shown by the comparative analysis that the evocative direct speech is not abstract but explicated. Also, on the basis of the analysis the differentiation between the explicated and the evocative explicated speech is obvious, having in mind the verb form in the predicates of the author's speech: *the aorist* and *the present* for the explicated direct speech.

ЕКСПРЕСИВНОСТ ПАРТИКУЛА У РАТНОЈ ПРОЗИ РС**

Апстракт: У раду су дескриптивно-семантички анализиране партикуле којима се модификује један реченични члан. Изведена је семантичка класификација на квантитативне, партикуле (не)очекиваности и интензификаторске партикуле. Свака од анализираних партикула у домену своје примјене, у одређеном контексту, носи додатни семантички садржај, додатну информацију о говорнику, његовом ставу, преноси информацију снажније, емоционалније, те тако доприноси експресивнијем изразу. Корпус је ратна проза Републике Српске.

Кључне ријечи: партикуле, модификација, наглашавање, сегмент исказа, говорно лице, субјективни став, експресивност.

Предмет овог рада јесу партикуле и њихова експресивност, а корпус је ратна проза Републике Српске. Ријеч је о дјелима различитим и жанровски и квалитативно, као што је случај и са осталим дјелима чија је тема протекли рат. Наиме, корпус ратне прозе Републике Српске чине дјела различитих аутора, и оних који су се као писци својим дјелима афирмисали и прије последњих ратних збивања, али и дјела млађих писаца, са већим или мањим талентом, којима су тек ужаси рата пробудили стваралачку интуицију. Појединим остварењима се чак може и оспорити умјетничка вриједност али, без обзира на то, она су значајна свједочења о појединачним људским патњама али и о националном страдању Срба, у одабраним дјелима за анализу у овом раду поготово сарајевских Срба. Наиме, аутори дјела из којих су ексцерпирани примјери, сваки на свој начин, и сами су учесници ратних збивања на сарајевском ратишту. А то значи да на принципу објективности саопштавају оно што су лично чули и видјели или на својој кожи осјетили, те им као свједоцима ратних страдања „репортерска техника” писања омогићава да буду увјерљиви, истинити, да изаберу оне детаље радње и особине ликова који ће најбоље дочарати атмосферу коју аутори и желе да постигну.

У корпус су уврштене двије књиге Р. Вучковића, истакнутог универзитетског професора, научника и истраживача књижевноумјетничких токова, писаца и дјела, а последњих година и успјешног прозног писца Р. Сарајевске ратне приче и Приче сарајевских избјеглица. Њихова тематска окосница је рат у БиХ и њеном средишту, Сарајеву, и његове посљедице:

* srpski@filozof.org

** Овај рад је урађен у склопу пројекта *Ратна проза Републике Српске*, који финансира Министарство науке и технологије Републике Српске.

живот избјеглица, са дубоким ожиљцима у души, чију је драму аутор снажно освијетлио.

У корпус за анализу наведених језичких јединица ушле су и приче које се тичу протеклог рата, а објављене су у књизи Р. Братића *Зима у Херцеговини* и Силазак у подрум, Прича о догађају који се није збио, Умјесто поговора и Писмо читаоцу (и писцу). *Зима у Херцеговини* карактеристична је и по једном занимљивом податку. Наиме, пола књиге написано је екавицом, а пола ијекавицом. Братић је вјероватно хтио да се индиректно укључи у полемику међу српским лингвистима око ова два нарјечја и улоге Вука Караџића у развоју српског књижевног језика јер су посљедњих година неки лингвисти и политичари ијекавицу хтјели избацити из књижевног језика под изговором јединства и разликовања од сусједа. Братић је, наравно, схватао и упозоравао гдје овако непромишљене одлуке воде, па је и у књизи *Зима у Херцеговини* написао један инвентиван поетички текст назвавши га "Сачувај свој језик", гдје експлицитно каже: "Сачувај свој матерњи језик и не пристај ни по коју цену да те убједе како је у интересу твог народа да буде укинут" (Братић 2001: 242). Иначе, овај текст на крају књиге стоји испод наслова: Уместо поговора: писмо читаоцу (и писцу) и представља, како сам писац каже, "приручник за практичну употребу или како преживети". Ту је Братић сакупио најупечатљивије идеје, мисли, схватања из претходних прича, уобличио их у низ савјета, у складу с тадашњом ситуацијом, и упутио их, са горком иронијом, својим читаоцима (али и себи) како би "преживјели" вријеме санкција, несташице, инфлације, "вријеме хаоса, ерозије морала и скандалозних говорника".

О сарајевској драми пише и Вељко Којовић у *„Крвавој кошуљи сарајевској“*, јавности познат као писац кратких прича, цртица, биљешки, репортажа. Прича о Сарајеву овдје је дневнички исписана, али пишући дневник Којовић је написао роман, веома значајан роман, који „почиње и развија се из метафоре о крвавој кошуљи коју је аутор у форми легенде чуо од Фарука Кадумија, лидера Палестинске ослободилачке организације. Та легенда саопштена је као пролог књиге и у њој је сажета цјелокупна трагична истина Сарајева“ (Којовић 2007: 17). Прича је крајње једноставана. „Убица је згулио кошуљу са убијеног праведног цара и кренуо са њом, као са материјалним доказом своје жртве и своје невиности, да проси за себе, а у име убијеног. И одгонетка приче је крајње једноставна. Они који су активно учествовали у убијању претходне државе и МИРА на нашим просторима кренули су по свијету да траже за себе статус невине жртве“ (Којовић 2007: 11).

Још једно свједочење о страдању Срба у Сарајеву јесте *Гробље душа – Истинити записи о рату у Сарајеву* Милана Боројевића, уредника и репортера сарајевског „Ослобођења“. Аутор је водио лични дневник и књига је само кратак избор властитих доживљаја. Настала је као некролог такозваном независном новинарству у босанском информативном простору.

Но, вратимо се сада партикулама. То су веома фреквентне језичке јединице у свакодневној комуникацији као и у књижевноумјетничном стилу, које, будући да су ријечи непосредног говора, изражавају став говорника и уносе емотивну боју у исказ, носе додатни семантички значај, доприносе снажнијем и експресивнијем изразу.

У граматичкој литератури партикуле су веома штуро обрађене и посвећено им је свега неколико редова или страница до двије текста, уз узетак *Граматице српскохрватског језика за странце* (Мразовић, Вукадиновић 1990: 405-444) и прерађеног и допуњеног издања *Грамматика српског језика за странце* (Мразовић 2009: 466-512). Партикуле се у граматицама српског (српскохрватског) језика разматрају у оквиру морфологије, традиционално сврстане у групу непромјенљивих ријечи, а обрађене су под различитим терминима, синонимно употријебљеним: ријечце, партикуле, честице (најчешће у хрватским граматицама), из чега је очигледно да се партикуле поистовјећују с ријечцама, иако оне, у ствари, заједно с модалним ријечима чине ријечце као посебну врсту ријечи. Диференцијација партикула од модалних ријечи је оправдана јер је основна функција партикула модификација једног појма у реченици, а модалне ријечи модификују садржај цијелог исказа. На ту диференцијацију већ је Александар Белић указао, сврставајући партикуле у релационе ријечи, "којима се једна реч обележава као да је у нарочитом односу према свим другим речима у реченици" (Белић 1998: 90).

Термин *партикула* у "граматичкој дескрипцији означава непроменљиву јединицу (...), нарочито такву која се не може лако уклопити у уобичајену поделу на врсте речи" (Кристал 1998: 181). Стога је статус партикула нестабилан (Куљанин 2006). Наиме, тешко је повући границу према другим непромјенљивим, хомоформним ријечима, у првом реду према прилозима и везницима, те посебно модалним ријечима, као другој компоненти ријечца, пошто се "непроменљиве речи обликом и спољним ознакама врло мало разликују међу собом, те главни моменат за њихово издвајање у посебне врсте остаје њихова функција у језику и њихово значење" (Стевановић 1979: 383). Због хомоформности с другим непромјенљивим ријечима и позиције партикула у језичком систему као синсемантичких, аморфних ријечи, без денотата у ванјезичкој реалности, значење тих језичких јединица реализује се у одређеној језичкој/говорној ситуацији, у дискурсу, означавајући различите односе између елемената дискурсног садржаја. Због тога се при разматрању партикула морају узети у обзир сви релевантни елементи комуникативне ситуације, а то у њихово значење уноси и прагматичке компоненте, а тиме и аспекте пресупозиција (тј. заједничких знања учесника комуникације која не морају да се саопштавају али без којих нема ефектне комуникације).

У научној србистичкој новијој литератури о партикулама је писао Милош Ковачевић, заступајући став да партикуле заједно с модалним ријечима обједињују ријечце као засебну врсту непромјенљивих ријечи и да

партикуле посебно истичу, наглашавају важност једне ријечи у односу на све остале у реченици, за разлику од модалних ријечи, које модификују садржај цијелог исказа (Ковачевић 2002, 2004). И Стана Ристић је у својим радовима истраживала лексичкосемантичке и функционалне карактеристике партикула и анализирала неке типове партикула примјеном интегралне методе, а "прагматичко-когнитивни приступ (...) показао је да се ове јединице издвајају у посебан иако хетероген систем, обједињен пре свега истом функцијом и заједничким компонентама категоријалних значења" (Ристић 1999: 93). Основна функција партикула је, како је већ речено, модификација садржаја само једног сегманта у реченици или исказу. А ту функцију модификације партикуле "реализују не везујући се у синтагматску везу са јединицама које модификују, а у реченицу се укључују као њени факултативни (...) делови. На плану исказа њихова употреба доприноси друкчијем смислу садржаја пропозиције ..." (Ристић 1999: 96). Пошто немају семантички садржај, партикуле не врше функцију ниједног реченичног члана, јер у реченичне чланове "убрајају се (...) само ријечи чија лексичка семантика омогућава синтагматско уланчавање према принципима активне и пасивне валентности. А партикуле су синтаксички невалентцијске ријечи (својом лексичком семантиком не предодређују синтагматску комбинаторност с било којом другом категоријом ријечи)" (Ковачевић 2004: 60).

Анализа свих партикула забиљежених у наведеном корпусу превазилазила би оквире једног рада па ћемо овдје указати само на нека значења партикула која се реализују у одређеном контексту, изражавајући емоционалност и лични став говорника према предмету говорења. Специфична комуникативна ситуација захтијева и присуство специфичне партикуле којом говорно лице постиже прецизнију информацију и стилски резултат, те је из различите контекстуалне употребе сваке анализиране партикуле изведен и систем класификације на *квантитативне, партикуле (на)очекиваности и интензификаторске партикуле* (Куљанин 2006). Циљ овог рада није исцрпност, свеобухватност и детаљно проучавање партикула, већ нам је намјера да укажемо на семантичке компоненте и експресивност које носе те мале, а ипак тако значајне језичке јединице.

Квантитативне партикуле

Значење ове групе партикула при модификацији једног реченичног сегманта обједињено је квантитативним компонентама: ограничавања, умањивања, појачавања степена, интензитета, а могу да имплицирају и мањи степен одређеног својства, те да истичу бројност, мноштво онога на шта се партикула односи. Ове партикуле могу бити усмјерене на различите реченичне чланове. Нека од наведених значења илустроваћемо партикулама *само* и *све*.

Партикула *само*

Функцијом модификације ова партикула доприноси да се информација што успјешније пренесе и прими, са свим прагматичким и пресупозицијским значењима, тј. „са свим оним што се у одређеној ситуацији подразумева, а што није језички реализовано” (Ристић и Радић-Дугоњић 1999: 121). Тако у примјерима који слиједе говорно лице употребљавајући партикулу *само* издваја један од реченичних чланова, а њено примарно значење при фокусирању тог сегмента јесте рестриктивност. При томе су значајне емоционалне и прагматичке компоненте јер се квантитативне особности заснивају на субјективној оцјени.

- 1) *Само појединац* који се окупи око једне такве идеје или успије да и друге привуче себи магнетном снагом и жаром младости, вриједан је да се о њему размишља и пише (ПСИ, 102); 2) ... а све од својих блиских, дојучерашњих сарадника и пријатеља *само* зато што су се, многи сасвим случајно, нашли с друге стране линије (ККС, 62); 3) Кишобраном *само* за себе ограђују делић света (ЗУх, 19); 4) Онај који се измакао од врата *само* на задњој станици може да изађе (ЗУХ, 24); 5) Данас си навикао *само* на вести о сиромаштву, шверцу и пљачки (ЗУХ, 242); 6) Са ове стране Сарајева теже је сачувати живот. Или ми се *само* тако чини (ГД, 45); 7) Сви *само* слијежу раменима, зар не? (ГД, 47);

Наведени примјери потврђују једно од значења партикуле *само* – рестриктивност, ограничавање. У реченици (1) при наглашавању субјекта говорно лице указује на то да је тај субјекат „једини од свих потенцијалних максимално задовољава оно својство које се ... исказује предикатом” (Ристић, Радић-Дугоњић 1999: 133). И адвербијална одредба може бити фокусирана партикулом *само* (пр. 4), при чему говорно лице, исказујући лични став, број потенцијалних одредби предиката ограничава на оне које у одређеној ситуацији највише одговарају субјекту дате радње. Своју основну функцију модификације лексема *само* може исказати и при наглашавању осталих реченичних чланова, нпр. објекта (3, 5) и предиката (7), а све се то заснива на говорничковој субјективној оцјени, па ова партикула функционише на емоционалном и прагматичком плану, а тиме доприноси и експресивнијем изразу.

Партикула *све*

Ова партикула модификује значење ријечи уз коју стоји у смислу интензитета, квантитета. Основне компоненте значења које она уноси јесу: уопштавање, појачавање степена, интензитета, такође истиче бројност, мноштво или разноврсност онога на шта се односи, а употребљава се и за „истицање велике обимности или удаљености границе у простору или времену” (РМС 1967: 666). У анализираном корпусу највише је примјера гдје лексема *све* интензификује компаративне облике језичких јединица са

квантитативним компонентама. Зато ћемо њену функцију изражајности управо и илустровати тим примјерима.

- 1) Али како је вријеме пролазило, Дара је *све чешиће* падала у замишљеност и у чуду се питала шта то она ради и није ли то што чини страшно у оваквим условима (СРП, 136); 2) И тако загледана у то нагло остарјело и *све* јој *мрскије* биће, Рабија осјећа како у њеној свијести губи ознаке лика знаног и некад драгог човјека ... (СРП, 158); 3) Само ће се мењати боје *Ћ* *светла* ће *све више* уступати место сивој (ЗУХ, 9); 4) У људске душе *све дубље* је улазио страх (ГД, 57); 5) Комшије, посебно мушкарци, *све чешиће* се заустављају пред кафићем ... (ККС, 42); 6) ... и први је у граду, где од раног јутра, прво тихо, а онда *све јаче и јаче*, из његових звучника слушамо модерно арнжирану познату песму ... (ККС, 53); 7) Сваког дана *све више и више*, имам осећај велике тескобе, као пас сам везан на ланцу с привидном слободом кретања, али само докле ланац досеже (ККС, 67); 8) *Све ређе* истрчавамо према подруму и стубишту, али не зато што је мање граната у граду. (ККС, 76); 9) А и наше насеље, у последње време, *све мање* погађају гранате (ККС, 76); 10) *Све чешиће* се, нарочито у делу града где радим, организују уличне рације и одводе људе на копање ровова (ККС, 79).

Примјери са истицањем компаратива (понекад и удвојеног, пр. 6 и 7) партикулом *све*, испред којег стоји, веома су фреквентни. Овдје она истиче стални пораст или смањење (пр. 9) интензитета онога што је означено придјевом или прилогом. Употребљавајући ову партикулу говорно лице изражава и субјективну оцјену о степену неког својства, интензитета, те тако она функционише и као експресивна прагматичка јединица.

Дакле, квантитативним партикулама се (које смо овдје илустровали лексемама *само* и *све*) са аспекта говорног лица изражавају различити видови модификације са квантитативним карактеристикама: једино, искључиво, тј. ограничава се број потенцијалних носилаца онога што се предикатом исказује на онај објекат који је издвојен партикулом, изражава се реализација радње у мањој или већој мјери, јачи или мањи степен особине или својства, итд.

Партикуле (не)очекиваности

Субјективни став који говорно лице изражава употребљавајући партикуле из наведене групе углавном је (не)очекиваност. Наиме, овим се лексемама може исказати став према неким временским компонентама у садржају исказа. Презентоваћемо их партикулама *већ* и *још*.

Партикула *већ*

Овом се партикулом такође истиче став говорног лица према садржају једног реченичног елемента. У Граматици српског језика за странце *већ* припада градуативним, у функцији истицања значења ријечи испред које стоју, и конверзационим партикулама (Мразовић 2009: 484, 505), а С. Ристић ју је уврстила у групу са категоријалним значењем модалности ... за истицање (интензификацију, појачавање, експресивност) (Ристић, Радић-Дугоњић 1999: 97). Ево неколико примјера са партикулом *већ* као модификатором неког реченичног члана:

1) У глави је *већ* имао готов план и разрадио га је до у детаље прије него што је напустио Њемачку и вратио се назад у домовину која се распадала у крвавим грчевима (ПСИ, 106); 2) Не одмичем се од врата, *већ* знам шта ово значи и шта ће се десити (ККС, 43); 3) Једва да сам му пришао, а *већ* ми је у лице сасуо рафал ружних ријечи (ККС, 46); 4) Овде смо *већ* привикли на дуга чекања... (ККС, 56); 5) А *већ* је увелико дошло вријеме кад у Сарајеву није ваљало бити Србин (ГД, 16); 6) Јесен *joш* није дошле, а зеленило овог лета *већ* је згасло и прерано покопано (ЗУХ, 9).

Значење које партикула *већ* имплицира у позицији испред предиката јесте прерана реализација радње предиката, што говорно лице није очекивало, тј. ријеч је пресупозицији ране реализације садржаја предиката, јер говорник „мада је унапред знао да оствареност те ситуације предстоји, ипак ни слутио није да ће се с њоме тако брзо суочити“ (Ивић 2005: 47).

Партикула *joш*

Основна прагматичка функција ове партикуле јесте наглашавање и она „истиче став говорног лица према садржају неког члана реченице... А тај став се најчешће може окарактерисати као неочекиваност“ (Ковачевић 2004: 61).

1) *Joш* осећа загушљиве одаје сна, али крв се покрену и одведе га пред чесму (ЗУХ, 10); 2) Осећа се *joш* мирис барута са маневарских вежби (ЗУХ, 14); 3) Наша је улица, кад нема граната, највећа сарајевска позорница: два су кафића у истој згради изузетно популарна *joш* пре избијања рата, (3а) а сада је ту *joш* и модеран фризерај на коме крупним словима стоји упозорење да се папцима у цивилу не дају услуге (ККС, 52); 4) ... улица је *joш* влажна од свежје крви ... (ККС, 58); 5) *Joш* теже је процени-ти у коме времену је могао настати запис ... (ПСИ, 118); 6) Не, нисам ја будала. Мој мозак је *joш* способан за властиту перцепцију (ГД, 44); 7) Што се мене тиче, *joш* сам овај рат схватао неозбиљно (ГД, 53); 8) А и овај олош овдашњи, *joш* му нисмо свезали рогове, опасан је колоко и они са оне стране (ККС, 45).

Партикула *joш* у реченицама с потврдним глаголским предикатом (1,2,4,6) имплицира неочекивани продужетак тока радње, која траје и у тренутку кад се говори. Наиме, говорник није очекивао да ће радња иска-

зана предикатом трајати тако дуго. У позицији испред негираног предиката (8) ова партикула имплицира значење неочекиваног продужења нереализације радње. Она носи и значење да се нешто догодило доста прије времена када се о томе говори (3), а функционише, између осталог, и тако што појачава и истиче елемент испред којег стоји (3а), а веома често интензификује садржај исказан компаративом (5).

У свим наведеним и сличним комуникативним ситуацијама партикулама *већ* и *joш* имплицира се (не)очекиваност говорног лица у вези с неким временским компонентама.

Интензификаторске партикуле

Најфреквентније интензификаторске, појачајне партикуле у анализираном корпусу јесу партикула *и* и *ни*. И ове језичке јединице одражавају субјективност према наглашеним члановима реченице и уносе компоненте интензификације, а у садржај исказ емотивно-експресивни набој и прагматичке импликације. Партикуле *и* и *ни* карактеристичне су по томе што при њиховој употреби поуздан критеријум не може бити језичко осјећање као код других, које употребљавамо интуитивно. Због тога је потребно познавати правила њихове употребе.

Партикула и

Ова партикула може да стоји испред било ког реченичног члана и да га, с аспекта говорног лица интензификује и издваја у фокусирани члан исказа. Осим тога, ова језичка јединица најчешће има и пресупонирано значење, тј. указује на постојање неког неексплицираног садржаја, познатог и говорном лицу и саговорнику, а у вези је са садржајем интензивираних члана.

- 1) *И* тамо хоће да изазову хаос, глад и проливање крви. Али се Руси неће дати као ми! (ЗУХ, 23); 2) *И* даље је мрачно и тихи (ККС, 41); 3) *И* данас сам се обрадовао када ми је дошао у посету (ККС, 44); 4) *И* он је, као и ја сада, муку мучио с морним сновима (СРП, 7); 5) *И* они ће устати са новом надом као *и* он да ће срести блиско људско биће ... (СРП, 47); 6) *И* данас му одзвањају у ушима дуги проломи радости... (СРП, 74); 7) *И* њему се десило да је једног јутра нагло застао на балкону... (СРП, 76); 8) Дјеца су их гледала са завишћу и чежњом, желећи да се *и* она као голубови вину ... (СРП, 93); 9) *И* у стубишту имамо нова лица: у напуштене станове српских породица уселили су се нови људи (ККС, 42).

У наведеним примјерима интензивирани су адвербијалне одредбе (1,2,3,6,9) и субјекти (4,5,7,8). При интензификацији реченичних чланова партикулом *и* најчешће се подразумевају и неексплицирани појмови (*И* тамо хоће да изазову хаос, *као што су изазвали и другдје* ...). Ако је нагла-

шени члан субјекат, та партикула пресупонира да експлицирани субјекат није једини који је обухваћен радњом предиката, тј. да има и других које карактерише садржај тог истог предиката. Морфолошки потврдна форма предиката битна је карактеристика претходних реченица, јер потврдни предикат условљава интензификацију реченичног члана управо партикулом *и* (Ковачевић 2002: 33-59).

Партикула *ни*

И ова партикула може да интензивира било који реченични члан, наглашавајући његов значај у односу на остале дијелове реченице

1) Решили да нас поморе, не дају нам *ни* гориво ни лекове (ЗУХ, 21); 2) То ти је *ни* тамо ни овамо; дан се дели и пуца на двоје (ЗУХ, 20); 3) Ионако се *ни* овде ни у свету скоро никада не сазна ко је кога и зашто убио (ЗУХ, 233); 4) *Ни* филмове не гледај јер пуштају само оне с насиљем: пљачка, дрога, убиства, отмице (ЗУХ, 235); 5) Не чују се *ни* гранате у даљини, посустали уморни ратници, као и ми, уосталом (ККС, 41); 6) *Ни* мени се то није допадало (ГД, 41); 7) Није *ни* сањао да га с ове стране града не чека ништа боље (ГД, 45); 8) Пронашла сам га касније, па не стигох *ни* да га предам милицији (ПСИ, 102)

Битан фактор за избор партикуле *ни* у претходним реченицама јесте морфолошки одрична форма предиката, јер се чланови исказа с таквим формама предиката интензивирају партикулом *ни*, за разлику од, како смо већ видјели, реченица с потврдним предикатом гдје се неки од чланова интензивира партикулом *и*. Основна прагматичка функција партикуле *ни* такође је наглашавање и усмјеравање пажње саговорника на интензификовани реченични сегмент, а истовремено имплицира и пресупонирани садржај, нпр. (6) *Ни* мени се то није допало ..., подразумијевајући садржај, који не мора бити експлициран, гласио би: *као што се то није допало ни другима*, на шта најчешће детаљније упућује шири контекст. Међутим, при интензификације координиране синтагме (1,2,3) партикула губи пресупозицијско обилежје, а задржава само функцију наглашавања, истицања.

На основу ексцерпираних примјера са квантитативним, партикулама (не)очекиваности и интензификаторским партикулама, што наравно представља само један мали дио разноврсних модификација реченичних чланова овим језичким јединицама, можемо закључити да су оне веома фреквентне у свакодневной комуникацији, као и у свим функционалним стиловима, нарочито књижевноумјетничком. Оне прецизирају значење реченичних чланова фокусираних на основу субјективног става говорног лица, те тако дају емоционалну боју исказу, појачавају његову убједљивост, продубљују његов смисао и омогућују сигурније разумијевање садржаја, а све то доприноси експресивности израза.

Извори

- ПСИ Ћ Радован Вучковић, *Приче сарајевских избјеглица*, Свет књиге, Београд, 1998.
- СРП Ћ Радован Вучковић, *Сарајевске ратне приче*, Српска књижевна задруга, Београд, 1997.
- ЗУХ Ћ Радослав Братић, *Зима у Херцеговини*, Српска књижевна задруга, Београд, 2001.
- ККС Ћ Вељко Којовић, *Крвава кошуља сарајевска*, Бесједа, Бања Лука, 2007.
- ГД Ћ Милан Боројевић, *Гробље душа*, Белетра, Београд, 1994.

Литература

- Белић 1998: Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, Изабрана Дела Александра Белића, књ. 1 и 2, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 90.
- Ковачевић 2002: Милош Ковачевић, *Синтаксичка негација у српском језику*, Издавачка дјелатност Универзитета у Нишу, Ниш
- Ковачевић 2004: Милош Ковачевић, *Компатибилност партикула и типова предиката*, Зборник радова са научног скупа Традиција и савременост, Бања Лука: Филозофски факултет, 60.
- Кристал 1988: Дејвид Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Нолит, Београд
- Куљанин 2006: Сања Куљанин, *Класификација партикула у граматичкој и научној србистичкој литератури*, Радови Филозофског факултета, бр. 8, Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 343-357.
- Мразовић, Вукадиновић 1990: Павица Мразовић, Зора Вукадиновић, *Грамматика српскохрватског језика за странце*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад
- Мразовић 2009: Павица Мразовић, *Грамматика српског језика за странце*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад
- Ристић 1999: Стана Ристић, *Партикуле и њихови функционални еквиваленти*, у: С. Ристић и М. Радић-Дугоњић, *Реч. Смисао. Сазнање (студија из лексичке семантике)*, Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета, 93.
- Стевановић 1979: Михаили Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* 2, Београд, Научна књига, 383.

Sanja M. Kuljanin

EXPRESSIVENESS OF PARTICLES IN THE WAR PROSE OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

Summary

The paper analyses descriptive and semantic particles which modify one of the sentence sections. We deduced the semantic classification on the quantitative particles, the particles of (un)expectedness and the intensifying particles. Each of the analysed particles in its own domain, in an adequate context, is a carrier of the semantic contents, of additional information on speaker, on his attitude, and it carries the information more strongly and more emotionally, so, in this manner, it contributes to the formation of more intense expression. The corpus for the research was the war prose of the Republic of Srpska.

САКРАЛНИ ЈЕЗИК У ХРИШЋАНСТВУ

Апстракт: На основу резултата библијских истраживања, у тексту аутор покушава да покаже да је универзални религијски феномен сакралног језика био непривлачан раном хришћанству. Молитва на народном језику је императив који се може пронаћи у библијским текстовима. Уз то, језичка десакрализација молитве слаже се са теологијом усиновљења (хиотесије), која је кључни сегмент новозавјетне теологије. Повратак хришћанства сакралном језику, који је евидентан у средњем вијеку и савременом хришћанству, аутор објашњава тежњом цркве ка културном хомогенитету хришћанства и његовом историјском континуитету.

Кључне ријечи: сакрални језик, јудејство, хришћанство, Нови завјет, јеврејски језик, арамејски језик, грчки језик, латински језик, хиотесија (усиновљење), литургија.

Језик није само најзначајније средство комуникације међу људима, него и примарни чинилац човјековог личног и друштвеног идентитета. Он није просто саопштавање конкретних факата, већ израз наше личности и осјећања. Стога, он чини добар дио наше културне самосвијести. Отуда језик егзистира само у структуралном систему који одређује више фактора. Ово посебно важи за језик молитве, који није израз индивидуалног, већ колективног религијског искуства. Он је, тако, дио идентитета одређене заједнице. Отуда је колективитет његов простор у коме се сакрални језик искључиво налази. Он се његује у конкретној заједници, изложен је утицају традиција те заједнице, преноси се са генерације на генерацију, и одваја се од свакодневног језика помоћу задржавања архаичних форми, или (ако развој говорног језика није довољно брз да природно створи разлику између говорног језика и језика предањских текстова) помоћу свјесног стилизовања. У пољу литературе, занимљив је примјер *вјештачког језика* Хомеровог епа, у коме су архаичне форме преживјеле у колективној традицији.¹

* noviistocnik@hotmail.com

¹ Хомеровски језик је, по закључцима модерних хелениста, језик који је, у значајној мјери, вјештачки. У њему су заступљене форме које се не могу срести у говорном језику. Поред правих архаизама и архаичних форми, сусрећу се и многе артифициране структуре, као што су неологизми различитих врста. Присуство ових форми код Хомера није последица било каквог језичког развоја, већ искључиво свјесног стилистичког принципа пјесника. Њихов директни творца је пјесник. Значајну студију о овоме написао је њемачки хелениста Мајстер (Meister 1921).

Лако се уочавају три основне тенденције сакралног (литургијског) језика било које религијске заједнице:

1. На првом мјесту се примјећује јака тежња ка очувању архаичних језичких форми, чак и по цијену отежаног разумијевања. У римској многобожачкој традицији се са овим конзервативизмом ишло тако далеко, да ни сами свештеници више нису могли да разумију молитве које изговарају. У раном средњем вијеку, у латинско-хришћанској традицији, због лошег познавања латинског језика погрешно су изговаране чак и централне формулације најбитнијих светих тајни и обреда.²
2. Употреба страних ријечи помоћу које се подвлачи веза са неком старијом религијском традицијом. Дobar примјер за ово је употреба библијско-јеврејских ријечи у хришћанским молитвама (амин, алилуја). Ове ријечи нису превођене чак ни у *Новом завету*, што Августин објашњава њиховим *сакралним карактером* (Augustinus 1838).
3. Посљедња карактеристика сакралног језика јесте његова реторичка стилизација (паралелизам, рима, алитерација, ритмика) која га чини различитим од говорног језика.

Феномен сакралног језика уско је повезан са свијешћу о трансцендентности Бога. Сакрални језик изражава опште религијско искуство о божанском као о нечему *сасвим другом*. У религији старог Израиља, али и код старих Грка, божанска трансцендентност поистовијећена је са појмом *свето*. (Gantke 1998).³ Бог је свет јер је с ону страну постојања, сасвим други и не може се ни са чим из чулног свијета упоређивати. Све што кроз култ долази у додир са божанством (жртвене животиње, свети сасуди, богослужбени предмети итд.) излази из сфере профаног у сферу светог и не смије се више користити у профане сврхе. Тако је и са језиком: кроз молитву он излази из сфере профаног; зато се мора разликовати од свакодневног језика. Као и остали елементи култа, језик молитве је мост између светог, трансцендентног божанства и профаног свијета. Иако близак свакодневном говору, сакрални језик се стилским формама од њега одваја. У заједници окупљеној на молитви ствара се, тако, једна света и духовна атмосфера, сасвим *друга* у односу на профану.

Употреба сакралног језика је универзални феномен у историји религије. Карактеристичан је примјер сумерског језика, који се од 1700. г.

² По једном запису из 754. године, предлагано је да се сва баварска дјеца која су крштена формулацијом на исквареном латинском још једном крсте (LANG 2007).

³ Везу између светости и трансцендентности потврђује етимологија јеврејске ријечи קודש (свет), која указује на идеју посебности, другости онога коме се приписује. Такође, грчка ријеч ἅγιος има слично значење (Gantke 1998).

пр. X. више није говорио, али је све до 1. вијека пр. X. опстао као култски језик на просторима између Тигриса и Еуфрата. У зороастризму је функцију сакралног језика имао авеститски, староирански језик Авеста. У исламу ову функцију има класични арапски; у хиндуизму санскрит и његов претходник Рведски језик; у шинтоизму Рстаројапански итд. Наведени језици спадају, по подјели Кристине Морман, махом у секундарне сакралне језике (Морман 1968). Ријеч је, наиме, о некадашњим говорним језицима који су током времена постали сакрални. Примарни сакрални језици (нпр. поменути Хомеров вјештачки језик који је кориштен у грчким оракулама) свјесно су створени као сакрални и никада нису били говорни.

Сакрални језик није стран ни јудео-хришћанској традицији. У вријеме Исуса Христа, Јевреји са подручја Палестине говорили су арамејски језик. У ширим народним круговима јеврејски је био заборављен, што је директна посљедица дугог вавилонског ропства. Међутим, Јевреји су се и даље молили на јеврејском, а не на говорном, арамејском. Тора је у синагогалном богослужењу читана искључиво на јеврејском, иако су се у међувремену појавили Таргуми - преводи текста *Светог писма* са јеврејског на арамејски. Изван синагоге, у свакодневном животу, побожни Јеврејин је био обавезан да два пута на дан изговара „символ вјере“ (Понз 6,4) Рмолитву која се називала *Шема* по својој почетној ријечи (*шема=чуј!*) и која је, наравно, изговарана на јеврејском⁴ (Jeremias 1966). Уз то, постојала су и три дневна молитвена часа када се изговарала *Тефила* (јевр. *молитва*) Рјеврејска молитвена химна која је обавезно изговарана од стране свих слојева јеврејског друштва укључујући жене, дјецу и робове (Jeremias 2009). Иако је, теоретски, било могуће да се ове молитве изговарају на било ком језику, њихов текст, ипак, није случајно сачуван кроз традицију само на јеврејском, а не на арамејском.

Једина јеврејска молитва која је изговарана на говорном, арамејском језику је *Кадииш* („светог, „да се свети“). Хришћанима је првенствено позната по томе што се често доводила у везу са молитвом *Оче наш*, као њен могући узор. Ова молитва је славословног карактера и припадала је синагогалном богослужењу. Међутим, то што је она на арамејском не може се узети као доказ против тврдње да је јеврејски језик био једини богослужбени и молитвени језик. Наиме, *Кадииш* је изговаран на арамејском из чисто практичних разлога. Њиме се завршавало богослужење у синагоги; изговарао се након проповиједи која је изговарана на арамејском (Jeremias 2009). *Кадииш* је, дакле, завршна формулација синагогалне проповиједи, више него молитва у правом смислу. То што је изговаран на арамејском свједочи о томе да је *Кадииш* био схваћен као саставни дио проповиједи која се обавезно изговарала на разумљивом, говорном Рарамејском језику.

Јеврејски језик је, дакле, у вријеме Исуса Христа имао функцију светог, молитвеног или сакралног језика. Чињеница да је он Јеврејима

⁴ Дио овог зборника преведен је на српски (Јеремијас 2009).

Христовог времена био неразумљив, још више је учврстила његову позицију сакралног језика, тако да готово не постоји примјер јеврејске молитве на говорном, арамејском. Осим тога, Јевреји Христовог и, уопште, времена након вавилонског ропства, чувањем јеврејског као искључивог богослужбеног и молитвеног језика, чували су и свој идентитет и континуитет са својим предегзилским прецима чија је историјска драма описана у *Светом писму*.

Молитвени језик ране цркве

Рано хришћанство није наставило јудејску праксу да његује јеврејски као свој литургијски и молитвени језик. Задржани су само општи литургијски изрази (*амин*, *алилуја*). Прва црква у Јерусалиму говорила је арамејски, и тај је језик користила у богослужењу. О томе свједочи неколико, тзв. христолошких химни и исповједања вјере (Фил 2, 6Ṛ11; 1Тим 3,16, 1Кор 15,3Ṛ5) сачуваних у *Новом завјету*, на грчком језику. Модерна морфоисторијска истраживања ових грчких, новозавјетних текстова установила су да они имају семитску (арамејском) позадину и да су кориштени у богослужењу палестинског хришћанства (Καραβιδopoulos 1992). Ријеч је, вјероватно, о најстаријим исповједним и литургијским формулацијама цркве, које свједоче о томе да се црква у Јерусалиму, од почетка, молила на народном (арамејском), а не на јеврејском, сакралном језику.

Говорни језик првих хришћана на подручју Палестине није био само арамејски. Процес хеленизације, започет освајањима Александра Великог, у вријеме Исуса Христа и апостола узео је маха у цијелој Палестини, тако да је Јеврејин, поред арамејског, знао и говорио грчки. Чак је и јудејски Синедрион радије користио грчки као језик комуникације, него арамејски. Јерусалимски Јевреји су се веома зачудили када им се апостол Павле обратио на арамејском, а не на грчком (Дап 22,2).

И међу јудеохришћанима Палестине владала је двојезичност. Стање у вези са језиком комуникације пресликавало се у молитвено-литургијски живот цркве. Како због тога што су рану цркву, поред Јевреја поријеклом из арамејских синагога, чинили и хеленисти, односно Јевреји из дијаспоре који су знали само грчки, тако и због двојезичности палестинских Јевреја, рано јудеохришћанство користило је оба језика у богослужењу. Са кориштењем грчког се ишло тако далеко да ни текст *Светог писма*, вјероватно, није читан на јеврејском, већ на грчком. О томе најбоље свједочи текст *Матејевог јеванђеља*. Упркос томе што је настало унутар јудеохришћанске заједнице, ово јеванђеље наводи *Свето писмо*, углавном, по Септуагинти или по Таргумима. Јеврејски аутор јеванђеља, јудеохришћанин, који је, поред грчког, знао јеврејски и арамејски, и који пише искључиво јудеохришћанима, изоставља јеврејски текст *Светог писма* и одређује се за грчки. Иако је Јеврејин, његова *Библија* је Септуагинта. (Rothfuchs

1969). Овим он одбацује идеју сакралног језика у хришћанству, чак и када је у питању читање и навођење *Светог писма*.⁵

За разлику од јудејства, у раном хришћанству је евидентан утицај стања у вези са језиком комуникације на богослужбени језик. Чињеница да су Јевреји, умјесто јеврејског, као средство комуникације почели користити арамејски, није имала утицаја на њихов молитвени језик. Они су се и даље молили на јеврејском, чак и онда када им је он био потпуно неразумљив. Насупрот томе, у раном хришћанству су говорни језици (арамејски и грчки) постали језици богослужења. Уз то, грчки језик је, чак и у чисто јудеохришћанским црквама, потискао арамејски. Продор грчког језика у богослужење одиграо се упркос чињеници да је сам Христос говорио арамејски. Ова чињеница никада није учинила арамејски језик сакралним језиком хришћанства. Први хришћани су консеквентно одбацили идеју сакралног језика; када су ту функцију одузели јеврејском, нису је приписали арамејском; један сакрални језик нису замијенили другим. Литургијски израз „маран атаџ (1Кор 16,22) је све што је од богослужбене традиције на арамејском ушло у општу хришћанску богослужбену употребу.

За овакав став према идеји сакралног језика морали су постојати разлози који произилазе из увјерења у то да се кроз цркву гради један нови однос Бога и човјека. Само овакво схватање могло је да утиче на рано хришћанство да потисне универзални религијски феномен сакралног језика из своје праксе.

Хиотесија (усиновљење) укида сакрални језик

Нови однос између Бога и човјека који је, по хришћанском учењу, остварен у Христу, који се остварује у цркви и који ће се коначно остварити у свијету, апостол Павле назива *υιοθεσία* (хиотесија, усиновљење) (Гал 4,5; Рим 8,15). То је једна од кључних ријечи новозавјетне теологије (Jeremias 1968). Позајмљена је из профаног језика у коме је означавала поступак из области породичног права, по коме су робови, који су код Јевреја сматрани члановима породице и једнаки у свему са синовима осим у праву наслједства, понекад усиновљавани или усвајани, тј. постајали су усвојена дјеца својих господара са правом наслједства. Тиме би престајао њихов статус роба и били су изједначени са господаревом природном дјецом (Scott 1992). У теологији апостола Павла ова ријеч изражава то да су људи кроз Христа постали дјеца Божија. Прије Христа били су Божији робови, а са њим постају усиновљена (усвојена) дјеца Божија, „сунаслједници Христа који је Божији природни син, и наслједници Божији. Бог им више није господар него Отац. Однос се потпуно мијења: „Немамо више чега да се

⁵ Питањем зависности Матеја од Септуагинте бави се низ аутора из области библијских наука: Најпознатији су Стендал (Stendahl 1954) и Хенгел (HENGEL 1994).

бојимог (Гал 4,5), јер нисмо робови, већ, као права дјеца обраћамо се Богу са „авваг (*оче*). Ова арамејска ријеч (אבא), коју Павле задржава у свом оригиналном облику, јесте њежни назив којим се мала дјеца обраћају својим очевима (Jeremias 1966, стр. 58) (српски еквивалент је „тата“).⁶ Христос се Богу искључиво обраћа са *авва* (*оче*), никада са *Боже*. Обраћање Богу са *оче* нигдје није забиљежено у јудејским молитвама. Тиме што се обраћају Богу са *авва*, хришћани, с једне стране, ступају у однос са Богом какав је између Христа и Бога (Оца), а са друге Р у однос какав је између било којег дјетета и оца.

Нови однос који је усиновљењем успостављен између Бога и човјека захтијева, по апостолу Павлу, промјену у обраћању Богу: оно треба да је слободно, спонтано, искрено, без страха и стида, као када се дјеца обраћају родитељима. Овакво обраћање искључује било какав облик сакралног језика.

„Оче наш” као хришћански норматив против сакралног језика

За свој став према молитви на сакралном језику црква је, осим у теологији усиновљења, могла да пронађе разлоге и у појединим Христовим ријечима, на првом мјесту у *Молитви Господњој (Оче наш)* коју Христос препоручује ученицима. Наравно, ову молитву треба схватити, такође, као израз усиновљења, јер је у њој наглашено да је Бог Р Отац. Она је у блиској вези са Павловом теологијом усиновљења у *Посланици Галатима*.

Веома је занимљив повод Христовог објављивања молитве *Оче наш*, који нам, заједно са текстом, доноси Лукино јеванђеље (11,1). Овдје се наводи молба једног од ученика као повод за објављивање *Оченаша*: „Господе, научи нас да се молимо, као што и Јован научи ученике своје.” Ова реченица не значи да се неименовани ученик не зна молити. Он, сигурно, зна напамет и практикује Шему, Тефилу и многе друге јеврејске молитве. Из ове реченице се да закључити да је одређена форма молитве, у јудејству Христовог времена, спадала у обиљежја једне религијске групе. Наведени ученик, дакле, тражи од Христа један облик молитве који ће служити као знак припадности дванаесторице ученика своме учитељу. На ову молбу Христос одговара тако што саопштава молитву *Оченаш*. Судећи по околностима у којима је објављен, *Оченаш* је више од молитве. То је знак припадности Христу; симбол који садржи све елементе Христовог учења. Први и најбитнији елемент ове молитве је, у јудејским молитвама незабиљежено, обраћање Богу са *Оче*. Ова молитва, дакле, на првом мјесту изра-

⁶ У другом раду Јермијас каже да ова ријеч припада људском тепању и „за јеврејски осјећај би ова ријеч била израз непоштовања према Богу. Према томе, незамисливо је да се човјек обрати Богу том фамилијарном ријечју. То што се Исус усудио да учини такав корак било је нешто ново и нечувано...Ријеч *авва*, којом је Исус ословљавао Бога, открива нам суштину његовог односа према Богу.” (Jeremias 1978: 984).

жава увјереност да Христов слѣдбеник ступа у нови, друкчији и квалитетнији однос са Богом; излази из односа роб R господар у однос дијете R отац.

Већ је речено да такав однос подразумијева говорни, а не сакрални језик. Стога, врло је занимљиво питање на ком је језику Христос формулисао *Оченаш*. Да ли је он слиједио јудејске узоре и, попут вођа разних религијских група код Јевреја, наложио својим ученицима да молитву R симбол изговарају на сакралном јеврејском, или је она изговорена на арамејском, што би се, с обзиром на наглашавање усиновљења, могло очекивати?

На ово питање успјешно је одговорила модерна библицистика. Упркос бројним тврдњама да је ову молитву Христос формулисао на библијском јеврејском (Carmiḡnas 1969), њемачки оријенталиста и теолог Јоаким Јеремијас (Jeremias 1962) учинио је прави заокрет о овом питању, тако што је направио анализу новозавјетног грчког текста *Оченаша* и констатовао у њему бројне арамејизме. Оригинални језик ове молитве је, дакле, говорни арамејски језик. Свој закључак Јеремијас темељи на поменутом грчком изразу Πάτερ (*Оче*), иза кога стоји арамејско *авва* (Jeremias 1962). Следећа индиција налази се у изразу ὁφείλημα (дугови). Наиме, израз ὁφείλημα на грчком означава искључиво новчани дуг. Метафоричка употреба ове ријечи за дуг према Богу и ближњем (гријех) није забиљежена у грчкој књижевности. На овом мјесту би много боље одговарала ријеч ἁμαρτία (гријех). Насупрот томе, арамејски израз ܕܠܬܐ обухвата оба значења; односи се, како на новчани дуг, тако и на гријех. По овоме судећи, иза ὁφείλημα, у новозавјетном тексту *Оченаша*, налази се арамејско ܕܠܬܐ.

У прилог тврдњи да је изворни језик Оче наш-а арамејски говоре и резултати покушаја обрнутог превођења текста са грчког на арамејски. Иако је овакав превод доста непоуздан и никада не може довести до оригиналног *Оченаша*,⁷ дају се „у мраку напипати“ трагови риме у арамејској верзији, која је постигнута помоћу наставака 2. лица једине, односно 1. лица множине. Веома је вјероватно да је арамејски текст био ритмички формулисан. Прва, друга и пета прозба (молитва), једнаке су дужине међусобно; двоструко су дуже од наведених, а међусобно веома једнаке, прозбе за *хљеб насушни* и за *опроштај гријехова*.

Узгред, у грчкој верзији *Оченаша* не могу се осјетити ове ритмичке и стилистичке карактеристике. Упркос томе, црква изван Палестине никада није изговарала ову молитву на арамејском. Естетика је, и овдје, подређена логосу. Чињеница да је ова молитва из Христових уста изашла управо на арамејском, није спријечила то да је хришћани изговарају на свом говорном језику.

Судећи по наведеним анализама новозавјетног текста *Оченаша* и по пракси древног хришћанства, језик чини битну разлику између хришћанског молитвеног живота и богослужбене традиције јудаизма. Овдје

⁷ Покушај овог превода доноси Јеремијас (Jeremias 1996: 191).

није ријеч о одређеном језику, већ о идеји сакралног језика. У основном новозавјетном тексту који се тиче хришћанске молитве (Лк 11,1) одбачена је ова идеја. Формулишући молитву *Оченаш*, као симбол и сиже свога учења, на арамејском, умјесто на молитвеном јеврејском, Христос заповиједа слѣдбеницима да се моле на народном језику. Ријечи „овако да се молите...“ (Лк 1,2) које претходе формулацији *Оченаша*, могуће је тумачити као заповијест о молитви на говорном језику. Хришћани се, по овој интерпретацији, разликују од религијских група, јер немају сакрални језик. Њихова молитва је сасвим у складу са увјерењем да су, за разлику од „старог Израиља“, дјеца, а не робови Божји. Свијест о новом односу према Богу, морала је утицати на форме молитве, па тако и на језик.

Повратак сакралном језику

Првобитна хришћанска досљедност у одбацивању идеје сакралног језика била је релативно дугог вијека. Арамејски, као богослужбени и говорни језик палестинског хришћанства, није се наметнуо као сакрални језик у заједницама са грчког говорног подручја. Међутим, у црквама Блиског истока арамејски је играо важну улогу. Све до исламско-арапског освајања, арамејски језик је овдје био доминантан. Ширењем хришћанства према области Месопотамије источноарамејски дијалекат се наметао као богослужбени језик тамошњих хришћана. У току времена, назван је сиријским језиком. Какву је позицију имао овај језик у наведеном региону најбоље објашњава податак да су појмови *сиријски* и *хришћански* тамо и данас синоними. (Shabo 2004) Арамејски, односно сиријски је овдје дуго задржао позицију литургијског језика и након арабизације тамошњих хришћана. У богослужењу је био заступљен шире него у говору. Међутим, у оријенталним црквама нашег времена, богослужбени језик углавном је арапски. Арамејски је опстао само као декорација богослужбених текстова.

Да је раном хришћанству била страна идеја сакралног језика, може се видјети на примјеру употребе грчког језика. Иако је овај језик у хеленистичко вријеме био *lingua franca*, односно језик комуникације једног прилично глобализованог свијета, хришћанство је имало разлога да га уздигне на ниво сакралног и као таквог наметне *варварима* који су християнизовани. Осим тога што су списи Новог завјета настали на грчком језику, древном хришћанство је грчки језик цијенило и кроз Септуагинту. Овај претхришћански превод Старог завјета са јеврејског на грчки проглашен је светим. У расправама са јудаизмом црква га је истицала као бољи и тачнији од јеврејског оригинала. црква је, дакле, имала разлога да грчки језик сматра својим сакралним и светим језиком и да се према њему односи крајње конзервативно. Међутим, историјски подаци нам свједоче да је она жртвовала језик и свој културни хомогенитет зарад мисије. Истини за вољу, грчки језик се задржао као богослужбени у цијелом источномедитеранском базе-

ну, али западни дио империје убрзо је доживио латинизацију литургије и укупног молитвеног поретка.

У вријеме појаве хришћанства грчки језик није био заступљен само у источном дијелу империје. Урбани дијелови Запада били су, такође, под великим утицајем грчког, нарочито град Рим. У овим градовима живјели су бројни имигранти из источног дијела који су напустили своју постојбину из политичких, економских или социјалних разлога. Прва хришћанска заједница у Риму је била гркофона, што се види из Павлове *Посланице Римљанима* и из других списа ранохришћанске литературе (*Прва посланица Климентова*, Пастир Јермин и дјела Јустина Филозофа). Најстарији натписи на гробовима римских хришћана написани су на грчком. У прва два вијека римске папе су биле грчког поријекла.

Христијанизацијом становништва које је говорило латински појавила се потреба за укључивањем овог језика у богослужбени поредак. Црква на Западу није нимало оклијевала. Веома рано су се појавили ад хок преводи Светог писма познати као *Vetus Latina*, који су се ширили по заједницама и били у употреби све до краја 4. вијека када се појавила *Vulgata*. Латинизација литургије је, такође, веома брзо успјешна. Иако се све до 4. вијека у Риму служило на грчком, у сјеверној Африци се прешло на латински, вјероватно, већ на прелазу из 2. у 3. вијек (Lang 2007).

Латинизација литургије на Западу поуздан је знак да западна црква није доживљавала језик Новог завјета као сакрални језик. Овдје нема ни трага од језичког конзервативизма.

Током вијекова ситуација се, међутим, промијенила. Оно што некада, у првим вијековима, није важило за грчки, у средњем вијеку је почело да важи за латински. Иако је престао да буде говорни језик, на њему се и даље служило. Општепознате су историјске чињенице о позицији латинског језика, конзервативизму цркве према питању служења на *варварским* језицима, који је, између осталог, довео до реформације у 16. вијеку. Тридентски сабор (1545-1563) анатемисао онога „који каже да се литургија може служити само на народном језику“. Други ватикански концил (1962-1965) признао је народне језике као литургијске, али је задржао важност латинског језика.⁸

⁸ Папа Бенедикт XVI био је, као кардинал, активни судионик Другог ватиканског концила. Он каже да Концил није имао намјеру да потпуно избаци латински из богослужења, упркос томе што њиме више нико не говори. Латински је, по њему, избачен захваљујући накнадно формираној комисији која је, свјесно или не-свјесно, погрешно схватила одлуку Сабора. Стога, у наше вријеме, папа Бенедикт спроводи, тзв. *реформу реформе*, у чијим оквирима, између осталог, покушава да поврати латинску мису у богослужбену праксу. Овим он, наравно, не искључује народни језик из богослужења, већ жели да направи равнотежу између екстремног конзервативизма и екстремног либерализма, између осјећаја за сакралну димензију литургије и потребе да она буде разумљива свима. О овој проблематици опширно се говори у папиној књизи (Ratzinger 2000).

У православним црквама, такође, егзистира одређени језик као сакрални. Код Словена је то црквенословенски; код Румуна је, до недавно, ту функцију имао, такође, црквенословенски; код Грузина *Р* старогрузијски итд. Код Грка се ни данас не служи на новогрчком.

Тенденција ка очувању сакралних језика може се објаснити жељом ка културној хомогености одређених хришћанских група. У случају Словена је то евидентно. Заступници црквенословенског језика код нас, брани ће свој став претпоставком да овај језик чува јединство свих словенских православних цркава. Не би требало изгубити из вида ни историјски континуитет са прецима. У грчкој цркви опстаје старогрчки у богослужењу, јер се тиме потврђује поријекло модерне грчке нације од античких Грка.

Заједничка особина свих језика који у савременом хришћанству имају функцију сакралног, литургијског језика је у томе што су они, тзв. *мртви* језици. Они више нигдје нису језик комуникације. Са изузетком црквенословенског, сви су они некада били говорни језици. Управо у овоме лежи објашњење за лакоћу којом је рано хришћанство, за разлику од средњовјековног и савременог, одбацивало идеју и изазов сакралног језика: све док је грчки језик било гдје био и говорни, народни, могло се безболно прећи на служење на латинском или било ком језику. Такође, све док је арамејски, поред тога што је њиме говорио Христос, био негдје и говорни језик, могла се десити хеленизација молитве и литургије. Исто је и са латинским: он није био сакралан док није нестао као говорни језик. Његова сакрализација почиње тек онда када народ њиме више није говорио. Он се почео наметати *варварима* као искључиви језик богослужења тек онда када га нису говорили ни сами *Римљани*, већ су, умјесто њега, употребљавали, тзв. *volgare*. Хришћанима грчког поријекла, арамејски је, упркос томе што је њиме говорио Христос, био само један страни језик. Латинским хришћанима је грчки, такође, имао исту вриједност. Али латински је, у одређеном времену, постао и самим Латинима стран, осим елити. Слично је и са црквенословенским. У томе се крије објашњење упорне, понекад и фанатичне борбе против народног језика у богослужењу.

Наравно, не би требало изгубити из вида да су раном хришћанству, за разлику од познијег, још увијек у свјежем сјећању биле ријечи апостола Павла: „Ако се тим језиком молим Богу, мој дух се моли, а ум је мој без плода...јер ако благосиљам духом, како ће онај који заузима мјесто обичног вјерника рећи амин на твоје благодарење, кад не зна шта говориш? Јер ти добро благодариш (=молиш), али се други не изграђује.† (1Кор 14,14-17).

Литература

- Augustinus. (1838). De doctrina christiana II, 34-35. Lipsiae, C. Tauchnitii.
- Carmignac, J. (1969). Recherches sur le „Notre Père“ Paris: Letouzey.
- Gantke, W. (1998). Der umstrittene Begriff des Heiligen. Eine problemorientierte religionswissenschaftliche Untersuchung. Marburg: Diagonal-Verlag.
- Jeremias, J. (1966). Abba, Studien zur neutestamentlichen Theologie und Zeitgeschichte. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Јеремијас, Ј. (2009). Дневна молитва у Христовом животу и у раној Цркви. *Нови изворник* 9, стр. 61-73.
- Jeremias, J. (1978). Abba, In: G. Kittel (Hrsg.), *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament V* (стр. 981-987). Stuttgart: Kohlhammer.
- Jeremias, J. (1962). Das Vater-Unser im Lichte der neueren Forschung. Göttingen: Calwer Verlag.
- Jeremias, J. (1994). Neutestamentliche Theologie. 1. Teil. Die Verkündigung Jesu. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus.
- Καραβιδopoulos, I. (1992). Αποζηόλος Παύλος επιζηόες προς Εθεζίοος, Φιλιππηζίοος, Κολοζαζίοος, Φιλήμονα. Θεζζαλονίκη: εκδόζεις Ποσρναράς.
- Lang, U.M. (2007). Zum Ursprung der lateinischen Liturgiesprache. Предавање одржано у Риму 30. 10. 2007, <http://www.zenit.org/article-1368-5?l=german>, преузето: 25.08.2010.
- Meister, K. (1921). Die homerische Kunstsprache. Leipzig: B.G. Teubner.
- Mohrmann, Ch. (1968). Sakralsprache und Umgangssprache. In: *Archiv für Liturgiewissenschaft* 10 (s. 344-354).
- Ratzinger, J. (2000). The Spirit of the Liturgy. San Francisco: Ignatius Press.
- Rothfuchs, W. (1969). Die Erfüllungszitate des Matthäusevangeliums, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz: Kohlhammer.
- Scott, J. M. (1992). Adoption as Sons of God: An Exegetical Investigation into the Background of σιοθεζία in the Pauline Corpus, *WUNT* 2. 48 (s. 227-236). Tübingen: Mohr.
- Shabo, Talay. (2004). Die Sprache und ihre Stellung bei den Christen im Orient, <http://www.margabrielverein.de/mitteilung03/mitteilung3.htm>, прочитано: 25.8.2010.
- Stendahl, K. (1954). The School of St. Matthew and its Use of the Old Testament. *Acta Seminarii Neotestamentici Upsalensis XX*, Uppsala: C. W. K. Gleerup, Lund.
- Hengel, M. (1994). Die Septuaginta zwischen Judentum und Christentum, - Tübingen: Mohr Siebeck.

Vladislav V. Topalović

SACRAL LANGUAGE IN CHRISTIANITY

Summary

On the basis of the results of Biblical researches, the author attempts to point out the fact that the universal religious phenomenon of the sacral language was not acceptable in early Christianity. The prayer said in national language is an imperative which can be found in Biblical texts. In addition to this, language desacralisation of prayer is in accordance with theology of adoption (uihotesia-), which is the key segment of the New Testament theology. The return of Christianity to the sacral language, evident in the Middle Ages and contemporary Christianity, the author explains as the Church's aspiration for cultural homogeneity of Christianity and its historical continuity.

СПЕЦИФИЧНОСТИ У ЗНАЧЕЊУ ЕНГЛЕСКИХ ПЕРФЕКАТСКИХ ОБЛИКА (У ОКВИРУ ПРОШЛОСТИ)

Апстракт: У раду се описују енглески перфекатски облици који поред свог основног имају и додатна значења. Одређивању тих значења увијек се мора приступити и са временског и са видског становишта, јер се на тај начин доприноси потпунијем схватању њихове употребе у одређеном контексту. Полазећи од става да је основно значење енглеских перфекатских облика повезивање једне глаголске ситуације са неким тренутком у прошлости, садашњости или будућности, у раду се анализирају њихова додатна значења (употребе), те се на основу Вендлерових логичких тестова одређује тип глаголске ситуације који се у њима може појавити. Утврђује се да су перфекатски глаголски облици контекстуално зависни, те да имају или перфективно или имперфективно видско значење, уз одређен тип глаголске ситуације.

Кључне ријечи: аспект, значење, перфекатско, перфективно, имперфективно, прошлост, тип глаголске ситуације.

1. Увод

Перфекатски облици представљају једну од најзанимљивијих али истовремено и најсложенијих области енглеске морфосинтаксе. Иако се у традиционалним граматицама (Jespersen, Tompson and Martinet, Huddleston and Pullum, Quirk et al) најчешће називају глаголским временима, њихово значење се ипак не може објаснити само на основу темпоралне компоненте. У оквиру типолошких студија (Камри, Смит, Новаков) преовладава став да је за разумијевање значења ових облика најбитнија видска компонента, а сами облици формално се називају глаголским видом.

Прије него што се почне са анализом конкретног језичког садржаја, потребно је рећи нешто више о категоријама глаголског вида и времена. У лингвистичкој литератури глаголско вријеме (*Tense*) се дефинише као граматичко лоцирање глаголске ситуације у објективно вријеме (Камри 1985: 9).¹ Најчешће се једна глаголска ситуација² предста-

* zana.gav@gmail.com

¹ Кверк и остали наводе да су временске категорије прошлости, садашњости и будућности ванлингвистичке, тј, постоје независно од граматике било ког језика, а у језик се уводе помоћу граматичке категорије глаголског времена (Quirk et al 1972: 74).

вља на временској оси, као припадник одређеног сегмента објективног времена.

Са друге стране, глаголски вид није тако просто дефинисати. У литератури се може наићи на бројне дефиниције ове граматичке категорије. У појединим рјечницима савременог енглеског језика за глаголски вид се каже да је то: „форма глагола која означава начин посматрања неке глаголске ситуације, нпр. да ли се она десила у прошлости али и даље траје или је на неки начин још увијек битна, или је потпуно завршена”³. У Трасковом рјечнику *Language and Linguistics the Key Concepts* за глаголски вид се каже да је то: „граматичка категорија којом се изражавају разлике у временској структури неког догађаја” (2007: 26)⁴. У чувеној енглеској граматичкој *A Grammar of Contemporary English* (Quirk et al 1972: 78) може се пронаћи дефиниција по којој се категорија глаголског вида „односи на начин на који се глаголска ситуација посматра или доживљава”⁵.

Најпознатија и најшире прихваћена је Комријева дефиниција глаголског вида, по којој су глаголски видови различити начини сагледавања унутрашње временске структуре глаголске ситуације (1976: 3). Овдје је веома битно нагласити да је тај појам унутрашње временске структуре различит од лоцирања у вријеме, иако је с њим повезан. Док је, као што је претходно у раду поменуто, лоцирање у објективно вријеме (- прошлост, садашњост и/или будућност) задатак глаголског времена, глаголски вид описује вријеме које чини унутрашњу структуру глаголске ситуације (њено дуже или краће трајање у било ком сегменту објективног времена), те на тај начин посредно одређује финитан глаголски облик (најчешће глаголско вријеме) којим ће се дата ситуација у контексту изразити. То одређивање врши се, дакле, пружањем података који не припадају искључиво објективном времену, него су видски, а то су: дуже или краће трајање глаголске ситуације, чињеница да ли се ситуација дешава сама од себе или је потребан вршилац, повезаност глаголске ситуације са неким другим тренутком у времену и сл.

² У раду ће се за сваку ситуацију изражену глаголом користити Новаков (2005) термин *глаголска ситуација*.

³ *Advanced Learners Dictionary*, 1995, 60: *Ė* form of a verb that indicates the way in which an action is regarded, eg. whether it is still continuing or relevant in some way, or whether it is completely finished.

⁴ Trask, 2007, 26: *Ė* The grammatical category representing distinctions in the temporal structure of an event.*Ė*

⁵ Quirk et al, 1972, 78: *Ė*.. refers to the manner in which the verb action is regarded or experienced.*Ė*

1.1. Нивои видских значења

У англистичкој лингвистици разликују се граматички и лексички глаголски вид, односно *aspekt* (*Aspect*) и *Aktionsart*⁶, редом. И један и други у одређеном контексту могу имати *перфективно* или *имперфективно* видско значење.

Полазећи од једног апстрактнијег нивоа посматрања, Комри наводи да једну глаголску ситуацију можемо посматрати или као *цјелину* (енг. *whole*) или као *структуру* (енг. *structure*). Посматрана као једна цјелина, глаголска ситуација би имала перфективно видско значење, док би ситуација виђена као структура имала имперфективно значење. Објашњавајући разлику између наведена два термина, Комри каже: „...перфективно сагледава ситуацију споља, а да при том није неопходно да се разликују њени појединачни унутрашњи сегменти, док имперфективно сагледава ситуацију изнутра, те га стога првенствено занима унутрашња структура ситуације...” (1976: 4).⁷

Граматички глаголски вид у енглеском језику се остварује на нивоу флексивне морфологије и њиме се изражава индивидуалан доживљај једне глаголске ситуације. Будући да је значењска компонента, он захтијева своју формализацију, што се у одређеном контексту најчешће постиже одређеним глаголским временом. На основу таксономије коју су понудили Гринбаум и Кверк (1990: 51-57), формалне видске опозиције изражавају се у два пара: *прогресивно/непрогресивно* и *перфекатско/неперфекатско*. Комбиновањем елемената различитих парова наведених опозиција могу се добити четири формална видска обиљежја: *прогресивно перфекатско*, *прогресивно неперфекатско*, *непрогресивно перфекатско* и *непрогресивно неперфекатско*, од којих је свако компатибилно одређеном финитном глаголском облику у прошлости, садашњости и будућности. У раду ћемо се, како је претходно поменуто, задржати на енглеским перфекатским облицима, и то: енглеском садашњем перфекту (опозиција непрогресивно перфекатско), прошлом перфекту (опет, опозиција непрогресивно - перфекатско) и трајном прошлом перфекту (опозиција прогресивно перфекатско).

Лексички глаголски вид представља дио значења једне глаголске лексеме и заједно са другим елементима дубље одређује њено основно значење. Тип глаголске ситуације у енглеском језику понекад се препознаје већ на нивоу глаголске лексеме, мада се много чешће остварује синта-

⁶ Умјесто овог традиционалног термина, у раду ће се користити Новаков (Novakov 2005) термин *тип глаголске ситуације*.

⁷ Comrie, 1976, 4: ‘...the perfective looks at the situation from outside, without necessarily distinguishing any of the internal structure of the situation, whereas the imperfective looks at the situation from inside, and as such is crucially concerned with the internal structure of the situation...’

ксих структурама у оквиру глаголске фразе (Новаков 2005: 111). У раду ћемо користити Вендлерову подјелу глаголских израза на четири - типа глаголске ситуације, а то су: стања (*States*), активности (*Activities*), остварења (*Accomplishments*) и достигнућа (*Achievements*) (Vendler 1957). Сваки од наведених типова ситуације дефинише се на основу дистинктивних обиљежја стативности, трајања и циља. Тако се стања дефинишу као глаголске ситуације које су стативне, трајне и не теже циљу. Активности, остварења и достигнућа представљају динамичне ситуације; остварења и достигнућа теже циљу, док активности и остварења, - попут стања, подразумевају одређено трајање. На тип глаголске ситуације директно утичу инхерентне семантичке видске особине (енг. *inherent semantic aspectual values*), на основу којих глаголске ситуације могу бити тренутне (*punctual*), трајне (*durative*), стативне (*stative*), динамичне (*dynamic*), теличне⁸ (*telic*) или ателичне (*atelic*) (Камри 1976: 4-1R51).

2. Основно значење перфекатских облика

У већини типолошких студија, у којима је изучавању категорије глаголског вида први пут посвећена потребна пажња, може се наћи на став да перфекатски облици имају своје основно значење, као и додатна, специфична значења, односно оно што се у граматицима наводи под њиховом употребом. Пратећи Комрија, Новаков наводи да је основно значење перфекатских облика повезивање једне глаголске ситуације са неким тренутком у прошлости, садашњости или будућности. То повезивање, као специфичност њиховог основног значења, управо је разлог због којег се ови облици у енглеском језику могу назвати глаголским видом а не временом. Наиме, иако је из перфекатског облика углавном јасно у којем се сегменту објективног времена нека ситуација десила, ипак се на временској оси (на којој се врло јасно могу представити сви остали, неперфекатски финитни глаголски облици и оправдано назвати глаголским временима) не може увијек јасно одредити временски сегмент који једна таква ситуација заузима.⁹

Још једна битна карактеристика енглеских перфекатских облика јесте контекстуална зависност. Наиме, да би ови облици остварили своје основно значење у одређеном контексту, односно повезали једну глаголску ситуацију са неким тренутком у прошлости, садашњости или будућности, та ситуација мора бити изражена неким неперфекатским, контекстуално стабилнијим глаголским обликом (непрогресивним или - прогресивним). Дакле, сам по себи перфекатски облик је информационо

⁸ Теличност се дефинише као особина глагола да тежи циљу, тј. јасно дефинисаном крају глаголске ситуације.

⁹ То се посебно односи на енглески садашњи перфекат.

мањкав, он никада не може пружити потпуну информацију о једној глаголској ситуацији, већ се то постиже тек уз неки непфекатски облик у контексту. У наредним поглављима осврнућемо се на специфична значења енглеског садашњег перфекта, прошлог перфекта и трајног прошлог перфекта.

2.1. Енглески садашњи перфекат (*Present Perfect*)

Ниједан финитни глаголски облик није проузроковао толико опречних мишљења у англистичкој лингвистици као што је то случај са садашњим перфектом. Док га поједини аутори (углавном традиционалисти) посматрају као глаголско вријеме, други га посматрају као глаголски вид. Покушавајући да укажу на контекстуалну зависност овог глаголског облика, занимљиво је да су га неки аутори (попут Палмера и Џоуса) посматрали као фазу (енг. *phase*) у развоју глаголске ситуације. Неслагање научника око статуса енглеског садашњег перфекта проистиче из чињенице да се овим обликом изражава глаголска ситуација која није - смјештена у само један временски сегмент (прошлост, садашњост или будућност) да би представљала глаголско вријеме, већ се њиме изражава ситуација која се протеже кроз два или сва три временска сегмента. Овај - глаголски облик несумњиво посједује временску димензију. Међутим, „*sadašnji perfekat ne može se definisati samo temporalnom komponentom; za njegovu upotrebu važna je veza sa trenutkom govora, ali i druge komponente - poput validnosti situacije ili postojanja rezultata situacije...*” (Новаков 2008: 41). Те друге компоненте које аутор наводи управо су видске, те будући да управо оне одређују значења овог глаголског облика, он се с правом може назвати глаголским видом.

Уколико се крене од става да је основно значење садашњег перфекта повезивање глаголске ситуације са садашњим тренутком, може се рећи да се оно остварује кроз неколико специфичних односа (Новаков 2005): перфекат резултата (*Perfect of Result*), искуствени перфекат (*Experiential Perfect*), перфекат трајне ситуације (*Perfect of Persistent Situation*) и - перфекат недавне прошлости (*Perfect of Recent Past*). Наведени типови садашњег перфекта заправо би представљали његова додатна, специфична значења (Новаков 2005: 124). У анализи ћемо се осврнути на искуствени перфекат и перфекат резултата, будући да изражавају глаголске ситуације које су највећим дијелом везане за прошлост. Настојаће се утврдити који се тип глаголске ситуације може појавити у наведена два типа садашњег перфекта, те која видска значења могу да их карактеришу.

2.1.1. Искуствени перфекат (*Experiential Perfect*)

Искуствени садашњи перфекат „означава глаголску ситуацију која се догодила најмање једанпут у периоду од неког времена у прошлости па све до садашњег тренутка (Камри 1976: 58)¹⁰. Овај тип садашњег перфекта најчешће изражава неко искуство појединца у раздобљу од почетка живота па до садашњег тренутка. Наведено значење садашњег перфекта може бити праћено адвербијалима *икада* (*ever*) и *никада* (*never*), с циљем назначивања позитивног или негативног искуства. Овакве глаголске ситуације илустроване су следећом групом примјера:

- (1) а) *Have you never heard of a book-code?* (MH 41)¹¹
б) *Have you been in a spot like this before?* (MH 167)
в) *Have you never read the advertisement for secret remedies?* (MH 58)
г) *Have you read Sir James Frazer?* (MH 58)
д) *By the way, have you talked to Miss Marple at all?* (MQ 53)
ђ) *I don't know how a novelist works, Mr Wormold. I have never known one before you.* (MH 141)
е) *Our man in Havana has had a difficult time.* (MH 146)

Тип глаголске ситуације је од примјера до примјера различит. Наиме, примјерима *a* и *b*¹² изражено је достигнуће, дакле, једна тренутна, динамична ситуација. Примјером *v* изражено је остварење (глаголска ситуација која подразумијева извјесно трајање и тежи циљу), док се у примјерима *z* и *d* може препознати активност (глаголска ситуација која не тежи циљу). Примјерима *ђ* и *e* изражено је стање. Услед присуства сва четири типа глаголске ситуације, искуствени перфекат може имати и перфективно и имперфективно видско значење.

2.1.2. Перфекат резултата (*Perfect of Result*)

Перфекат резултата представља ситуације које су се десиле у прошлости, а повезане су са садашњошћу због чињенице да су њихови резултати још увијек присутни. Овај тип садашњег перфекта има нешто другачију видску конфигурацију. Погледајмо следећу групу примјера:

¹⁰ Comrie, 1976, 58: *Ř.* indicates that a given situation has held at least once during some time in the past leading up to the present.^ř

¹¹ Поред сваког примјера који је наведен у раду дата је скраћеница назива дјела из којег је преузет и број стране, док је пун назив дјела (заједно са скраћеницом) дат на крају рада.

¹² Занимљиво је да глагол *been* у датом контексту има динамично значење, те изражава тип глаголске ситуације који се веже за наведено семантичко обилежје.

- (2) а) *I've talked* about all that with Captain Segura. (МН 21)
б) *He's given* us very useful advice. (МН 163)
в) But they *have made* a mess of things! (МН 30)
г) *I've given* him the book code for cables. (МН 47)
д) *Please come to me. Something has happened.* (МН 69)
ђ) *Have you asked* them, sir? (МН 77)
е) *There has been* an accident. (МН 113)

На основу реченичних структура у претходним примјерима може се закључити да су глаголске ситуације претежно теличне, стога изражавају тип глаголске ситуације који се веже за наведену семантичку особину глагола. Наиме, у наведеним примјерима могу се препознати остварења (*aRe*) и достигнућа (*zRe*). У обје наведене групе примјера наглашена је цјелина глаголске ситуације, уз перфективно видско значење.

2.2. Енглески прошли перфекат (Past Perfect)

Основно значење енглеског прошлог перфекта је повезивање глаголске ситуације у прошлости (изражене неперфекатским видским обликом) са неком другом глаголском ситуацијом која се такође догодила у прошлости, али прије прве наведене ситуације. Употреба овог облика у великом степену је условљена контекстом. У оквиру финитне глаголске фразе у прошлости прошли перфекат се може користити само у смислу да допуни разговор о некој ситуацији (односно, да је повеже са неким тренутком дубље у прошлости) која је већ изражена неким стабилнијим (контекстуално независнијим, неперфекатским) глаголским обликом. Иако - прошли перфекат има јасније изражену временску компоненту, он ипак означава резултате, последице, искуство, трајање, па се попут садашњег перфекта може сврстати у глаголски вид (Новаков 2005: 38). Поред основног, прошли перфекат има и неколико специфичних, додатних значења. Наиме, сва специфична значења садашњег перфекта могу се пренијети на прошли перфекат, гдје би он заправо представљао „прошлост садашњег перфекта“. Такве употребе прошлог перфекта представљале би резултат - *регресивне формације* (енг. *back formation*), којом се овдје нећемо детаљније бавити.

У корпусу се овај облик најчешће јављао са опозицијом непрогресивно неперфекатско, односно простим прошлим временом (*Simple Past*), те такву глаголску ситуацију повезивао са неким тренутком дубље у прошлости. Употреба прошлог перфекта у контексту је опциона; уколико се неким временским адвербијалом назначи хронолошки слијед глаголских ситуација, перфекатски облик је редундантан. Међутим, уколико из контекста није јасно која се ситуација догодила раније, таква ситуација се увијек изражава прошлим перфектом. На примјер:

...For the first time it *occurred* to him that in their eyes *whoever* they were he *had taken* money and *given* nothing in return. This *troubled* him. It *had*

seemed to him till then that he had been the recipient of an eccentric gift which had enabled Milly to ride at the County Club and himself to order from England a few books he had coveted... (МН 54R55)

Из наведеног одломка може се видјети да прошли перфекат самим својим обликом (на основу свог основног значења) остварује повезивање глаголских ситуација (исказаних простим прошлим временом) са неким тренутком дубље у прошлости. Са друге стране, понекад се хронолошки низ глаголских ситуација у контексту може и додатно нагласити. Наиме, у сложеним реченицама у којима се у појединим клаузама користи прошли перфекат, уз помоћ временских адвербијала јасно је разграничена временска веза између глаголских ситуација. Најчешће се уз прошли перфекат употребљавају адвербијали *when, after, before*¹³, мада се може наићи и на изузетке од овог правила. На примјер:

- (3) а) *They had reached the door when Segura spoke again.*
(МН 136)
- б) *When Wormold arrived at his store in Lamparilla Street, Milly had not yet returned from her American convent school...* (МН 10)
- в) *She had been a dark, handsome girl and was still a reasonably handsome woman, though she had put on weight, and the lines of her face had coarsened; ...* (MQ 76)
- г) *They faced each other on the floral rug, feet apart and elbows crooked in uncertain attitudes, as if about to begin some ritual of which neither had learnt the cues.* (Љ 209)

У наведеним примјерима могу се препознати три типа глаголске ситуације: достигнуће (*а, б*), стање (*в*) и остварење (*г*). Ппошлим перфектом може се изразити и активност, мада рјеђе, јер семантичко обиљежје трајања, које се веже за тај тип глаголске ситуације, најчешће подразумева употребу прогресивног облика.

2.3. Трајни прошли перфекат (*Past Perfect Progressive*)

Од свих перфекатских облика који су анализирани у раду овај финитни глаголски облик формално је најсложенији. Наиме, састоји се из прошлог перфекта помоћног глагола *be* и *-ing* партиципа главног глагола. Значење прогресивне форме овом облику редукује могућност видских варијација: њиме се представљају глаголске ситуације код којих је акценат на структури (трајању), а понекад и на привремености. Трајни прошли перфекат илустрован је следећим примјерима:

¹³ Неки од наведених адвербијала, попут *before*, јасно назначавају везу између глаголских ситуација и умјесто прошлог перфекта у таквим примјерима може се користити просто прошло вријеме, без промјене значења контекста.

- (4) a) Њ was thinking only yesterday afternoon about the relationship *we'd been building up*, how valuable it was, something really good. (Љ 77)
б) Welch *had been flicking* water from his hands, a movement he now arrested. (Љ 12)
в) Of course, all that *had been worrying* him was fear of a rebuff. (Љ 58)
г) I *hadn't been working* in the bookshop very long, when a man got talking to me and asked me to come to a party. (Љ 138)
д) Until a minute ago she'd *been behaving* and talking so reasonably that it was hard to believe she was the same girl as had helped Bertrand to bait him at Welch's arty week-end. (Љ 141-142)
ђ) Mrs Groves, with an aggrieved expression and mop and duster in hand, *had been waiting* on the landing. (MC 125)
е) He tried to tell himself that when he'd got over his own feelings of shock, he'd begin to be glad at having told Margaret what *he'd been wanting* to tell her for so long, but it wasn't convincing. (Љ 163-164)

Трајни прошли перфекат употребљава се са глаголима динамичног значења и означава углавном трајне ситуације, из чега слиједи да има имперфективно видско значење. Тип глаголске ситуације је од примјера до примјера различит. Највећи број примјера са овим обликом изражава активности (6Rђ). У примјеру *e* код глагола *want* присутна је једна специфична ситуација. Наиме, наведени глагол је у свом основном значењу стативан, дакле, означава једно стање и као такав не користи се у прогресивној форми. Међутим, значење прогресивности понекад једном стативном глаголу може измијенити обиљежје стативности у динамичност, те омогућити да тај глагол изрази неки други тип глаголске ситуације који се веже за динамичност (активност, остварење или достигнуће). Међутим, то се овдје није десило. Наиме, глагол *want* и у прогресивној форми поново изражава стање, јер не представља неку свјесну, вољну глаголску ситуацију.¹⁴

У литератури се може наићи на став да се у енглеском језику и остварења понекад могу изразити прогресивним видом (Новаков 2005: 11-6). Уколико се глаголска ситуација која тежи циљу и има трајање представи прогресивном формом глагола, она означава „proces koji teži i cilju, ali se ne naznačava da li je taj cilj i dostignut ili, drugim rečima, cilj je neutralizovan (Исто: 116). У овакве глаголске ситуације могао би се убројити глаголски израз у примјеру *a*.

¹⁴ Оваква употреба глагола *want* често је одлика стила писца и не спада у стандардне употребе глагола.

3. Закључак

У раду смо настојали указати на специфичности у значењу енглеских перфекатских облика претежно у оквиру прошлости. Те специфичности огледају се првенствено у чињеници да се значење ових облика не може одредити само на основу временске или видске компоненте, већ увијек њиховом комбинацијом. Испоставило се да је основно значење ових глаголских облика претежно видско, тј. повезивање једне глаголске ситуације са неким тренутком у прошлости, садашњости или будућности. Поред свог основног, перфекатски облици имају и додатна значења, односно оно што се у граматикама назива њиховом употребом у одређеном контексту. И основно и додатна значења перфекатских облика одређују се и на основу временске и видске компоненте, с тим што је код њих видска компонента претежнија, те се ови облици због тога могу назвати глаголским видом (или претежно видским облицима). Такође, перфекатски облици су контекстуално зависни; своје основно значење остварују тек у односу са неким неперфекатским обликом у контексту. Перфекатски облик глагола не може у потпуности описати једну глаголску ситуацију, већ најчешће представља својеврстан увод у даљи опис ситуације и њен могући завршетак.

Утврђено је да се у оквиру садашњег перфекта могу јавити сва четири типа глаголске ситуације, уз перфективно или имперфективно видско значење. То исто важи и за прошли перфекат, с тим што у корпусу није пронађен примјер активности изражен овим обликом. Трајним прошлим перфектом најчешће се изражавају активности, рјеђе стања, а понекад се могу изразити и остварења (уз донекле модификовано значење). Услед својих специфичности у значењу, перфекатски облици су увијек интересантни за анализу, а у неким будућим истраживањима занимљиво би било испитивати њихова значења у различитим жанровима.

Литература

- Вендлер 1957: Z. Vendler, Verbs and Times, у: *The Philosophical Review* 66, Ithaca: Cornell University. 143-160.
- Гринбаум и Кверк 1990: S. Greenbaum and R. Quirk, *A Student's Grammar of the English Language*, London: Longman.
- Комри 1976: B. Comrie, *Aspect*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Комри 1985: B. Comrie, *Tense*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Лич² 1987: G. Leech, *Meaning and the English Verb*, London: Longman.
- Новаков 2005: P. Novakov, *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*, Novi Sad: Futura publikacije.
- Новаков 2008: P. Novakov, Engleski perfekatski oblici i njihovi srpski ekvivalenti, у: *Anglističke teme*, Novi Sad: Futura Publikacije. 39-45.

Oxford English-Serbian Student's Dictionary (2006), Oxford: Oxford University Press.

Палмер 1974: F. R. Palmer, *The English Verb*, London: Longman.

Траск² 2007: R. L. Trask, *Key Concepts in Language and Linguistics*, London: Routledge.

Примјери за корпус преузети из:

Ejmis 1961: K. Amis, *Lucky Jim*, England: Penguin Books. (Clays Ltd.). (JB)

Kristi 1930: A. Christie, *The Mysterious Mr Quin*. <<http://www.avaxebooks.com>>. 12. 1. 2010. (MQ)

Grin 1962: G. Greene Greene, *Our Man in Havana*, London: Cox & Wyman Ltd. (MH)

Ћана G. Gavrilović

SPECIFIC FEATURES IN MEANING OF ENGLISH PERFECT VERB FORMS (WITHIN PAST)

Summary

The paper describes different levels of meaning of the English perfect verb forms. In order to comprehend their use in a given context, it is necessary to take into account both temporal and aspectual components. Starting from the assumption that the main meaning of these verb forms is connecting a verb situation to a certain moment in past, present or future, the paper offers the analysis of the use of these forms (or their additional levels of meaning) within a given context. It is concluded that the English perfect verb forms are context-dependent and may have either perfective or imperfective aspectual meaning, depending on the type of verb situation they express.

БЕЗЛИЧНО-ПРЕДИКАТИВНЕ ЛЕКСЕМЕ Ћ СИНТАКСИЧКИ АСПЕКТ

Апстракт: У раду се анализирају безлично-предикативне лексеме у функцији предиката безличних реченица номиналног типа. У српском језику су најфреквентније конструкције са лексемама, корелативним са придевима, затим са прилозима и именицама. Према семантици и присуству зависних чланова, реченице се класификују на моделе са дативским субјектом и реченице са локалним детерминантима. Компонентном анализом се маркирају облигаторни и факултативни чланови у реченицама ове структурне схеме. Безлично--предикативне лексеме могу бити употребљене у синтагми са инфинитивом, и у тим конструкцијама оне имају сему оцене.

Кључне речи: безлично-предикативне лексеме, синтаксички аспект, семантика, полисемија, дативски субјекат, компонентна анализа.

1.0. Безлично-предикативне лексеме (БПЛ) су једини конститутивни елемент у свим безличним реченицама номиналног типа у словенским језицима. У погледу броја „ове предикативне речи својим значењем - покривају половину, ако не и већину безличних реченица у српскохрватском језику, јер су номиналне безличне реченице у очитој превази над глаголским безличним реченицамаЃ(Стевовић 1974: 322, 323).

Безличне реченице се међу једночланим конструкцијама издвајају и својеврсношћу структуре и посебношћу семантике.

1.1. У српском језику су најфреквентније конструкције са БПЛ у именском делу предиката, корелативне са придевима. Семантички, оне могу да изражавају:

1. емоционално човеково стање: *досадно, драго, жалосно, мрско, тужно* итд.; 2. физичко човеково стање: *т(иј)есно, претопло, горко, рђаво, мучно* итд.; 3. стање у природи: *влажно, магловито, видно, променљиво, прохладно, свеже, сиво, студено, сумрачно* итд.; 4. стање у окружењу: *бијело, бучно, загушљиво, полумрачно, прљаво, светло, суморно, чисто* итд.; 5. време: *рано, касно*.

Неке од ових лексема су полисемичне, и сходно контексту и зависним члановима могу да преносе и друга стања: 1. модално-временска: *касно, рано*; 2. човеково стање или стање у окружењу: *весело, вруће, монотono, мрачно* итд.; 3. просторно и временско значење: *далеко*; 4. могу се тицати човековог емоционалног и физичког стања: *гадно, добро, лако, лепо* (у значењу пријатно), *мучно, незгодно, нелагодно, тешко* и др.; 5.

* milos.marojevic@mail.ru

могу да семантизују стање и оцену: *безбрижно, добро, гадно, дивно, зазорно, угодно, лепо, опасно, смешно, удобно, чудно* и др.

Синтаксичка структура реченица са БПЛ тесно је повезана са семантиком тих лексема. Када се реченицом изражава стање у природи или окружењу, локални детерминант је облигаторан зависни члан реченице (*У кухињи је загушљиво*). У случају човековог стања, облигаторан ће бити дативски субјекат (*Топло ми је*). Уколико постоји дативски субјекат, адвербијал места је факултативан, пошто он прецизира или проширује смисао реченице, али не утиче на њену смисаону заокруженост (*Хладно ми је и - Овде ми је хладно*).

Зависно од семантике, присуства зависних чланова, реченице са БПЛ могу да се поделе на две групе: реченице са дативским субјектом и реченице са адвербијалима места. Споредни чланови не морају бити, увек, лексички вербализовани, они могу јасно да буду одређени контекстом.

У реченицама са семантичким субјектом као облигаторним чланом, субјекат може бити изражен разним врстама речи и разним облицима. Најфреквентнији је облик датива, и то најчешће личних заменица у сва три лица једнине и множине.

Криво ми је што сам онако говорила (Сел. 148); *Тада Мухарем Пјево, одушевљен, поручи пјесму, и хтједе да плати. Осман само издрељи очи, страх те у њих погледати кад плану, срце ти се скупи као оскоруша ...* (Сел. 180).

Датив може бити вербализован именицом, уз коју може стајати атрибут. Заједничке именице су фреквентније у овој функцији од властитих:

Емигрантима је свуд на свету тешко (Црњ. 2, 209); *То је било криво шејтану који је завидио човјеку на том божјем дару* (Андр. 264); *Ни један Енглеz, каже, Ћ послодавац, Ћ неће хтети да крхка језик са изговором: Рјепнин. Зашто га не би скратио, да се може изговорити јасно? На пример: Пин! Овако: Mr Pin! То би било лако и сваком послодавицу пријатно. Томе се и насмејао. Ја се нисам смејао* (Црњ. 1, 83).

Дативски субјекат са предлошко-падежном синтагмом-детерминантом може да добије посесивну нијансу (*Било му је лако на души*).

Носилац стања може бити изражен акузативом са предлогом *за*: - *Било је непријатно за све нас*. У овим реченицама је могуће заменити акузатив субјектом у дативу: *Било је непријатно свима нама*.

Осим датива и акузатива, семантички субјекат може бити вербализован инструменталом с предлогом *с*:

Са Маријом Петровном није добро (Црњ. 2, 292).

У служби семантичког субјекта може бити употребљен локатив са предлогом *у*: *Празно је било и у њему*.

Уз безлично-предикативне лексеме које, захваљујући својој вишезначности, могу да значе и стање у окружењу и човеково стање, датив субјекта је облигаторни зависни члан, јер он детерминише семантику

безлично-предикативне лексеме: *У кући је било хладно. – Било јој је јако хладно.*

У реченицама са дативским субјектом облигаторан конструктивни елеменат је предлошко-падежна синтагма адвербијалне семантике:

1. Када БПЛ на -о, -е, којима се изражава психичко или физичко стање лица, по свом лексичком значењу не могу да се употребе само са семантичким субјектом: Таква је, на пример, лексема *слано*. Не може се рећи само *Слано ми је*, али може да се каже *Слано ми је у устима*. Овде је адвербијал места облигаторни зависни члан реченице.

Међутим, у већини случајева такав адвербијал места није условљен употребом безлично-предикативних лексема:

У души ти је било мило. – Било ти је мило; Мучно му је у стомаку. – Било му је мучно.

2. Када се БПЛ семантички тичу само стања у природи и окружењу, а не значе човеково стање. То су лексеме *ведро, мрачно, облачно, пусто, празно, тамно, тесно, тихо*.

У целој нашој земљи данас ће бити ведро. / Иако је данас облачно, у души ми је ведро и весело.

Мало је примера са БПЛ који изражавају физичка стања и стање у окружењу. Предложно-падешке синтагме се употребљавају и у случајевима када је реч по свом лексичком значењу у стању да пренесе како - физичко, тако и психичко човеково стање, његова емоционална осећања: *Било му је хладно. Ћ Хладно му је око срца.*

У реченицама са дативским субјектом, као што показује фактички материјал, безличност конструкције одређује, углавном, само лексичко - значење безлично-предикативне лексеме, која изражава унутарње стање лица. Треба обратити пажњу на оне конструкције, у којима је у именском делу предиката БПЛ која обједињује значење оцено и стања. У том случају тип конструкције ће зависити од тога које значење ће бити јаче и - одређиваће га контекст и конструктивни елементи. У већини случајева је - довољан дативски субјекат да би се моделирала безлична конструкција. Овакве су конструкције у којима се употребљавају БПЛ типа *дивно, добро, лепо, неугодно, непријатно* и др.

Уз друге БПЛ које обједињују значење стања лица и оцено за формирање безличне конструкције није довољан само дативски субјекат. - У том случају конструктивни елеменат, који одређује безличност реченице, може бити адвербијал места: *Постало им је несносно на утакмици, у тој граји и гужви.* (колокв.)

Безлично-предикативне лексеме етимолошки везане са придевима могу изражавати и стање у околини и окружењу. За један број таквих лексема структурно су облигаторни детерминанти *Ћ* адвербијали места.

Просте безличне реченице са предикатом *Ћ* безлично-предикативном лексемом, етимолошки везаном са придевом, малобројне су и срећу се

углавном у оквиру сложених конструкција. Облигаторни зависни чланови могу бити елидирани у следећим случајевима:

Како ти је сад? ... Био сам нахлађен, чини ми се. Сад је добро. (колокв.)

Заменица *ми* као семантички субјекат у питању чини сувишним указивање на носиоца стања (*ми*) у одговору.

Психолошки субјекат не мора бити лексички изражен уколико се лоцира место одређених осећања: *А у стомаку све теже.* (колокв.)

У репликама на неки исказ такође може бити изостављено указивање на лице:

„Ако је такоР рече, „онда вам је тамо доброР „Није добро, с-мрдиР. (Лал. 376).

Психолошки субјекат не мора бити лексички изражен ни када БПЛ изражава стање у околини и физичку перцепцију од стране лица тог стања, а говорник не истиче специјално једно или друго:

Хладно! Зима! Жега!

Психолошки субјекат не мора бити лексички изражен и онда, када БПЛ означава стање у природи или атмосфери и када се подразумева најближе окружење: *Ваљда има сумпора или неког подземног гаса, загушљиво је* (Лал. 376).

1.2. Група безлично-предикативних лексема, корелативних са -прилозима, које се употребљавају у именском делу предиката безличних реченица, није бројна. У њу спадају лексеме: *доцкан, доста, којекако, како, свеједно*. Овде може да се сврста и *ништа*, на основу семантике и специфичности употребе.

Ове лексеме су различите семантике, а већина њих је полисемична. Оне могу да значе: 1. човеково стање *Р* емотивно: *доста* и *свеједно*; 2. физичко стање и емоције: *којекако, ништа*; 3. стање лица и стање у окружењу: *како*; 4. и да буду модално-временске семантике: *доцкан*.

Семантику ових лексема у сваком појединачном случају детерминише контекст.

Безлично-предикативне лексеме, етимолошки везане са прилозима у функцији именског дела предиката безличних реченица, добијају нова лексичка значења. Изузетак је лексема *доцкан*, која, и у предикативној функцији, као и у адвербијалној, чува модално-временско значење:

Р Нема више никога. Сви се разишли прије времена. Него ђајде да кренемо нас двојица. – Доцкан је, богоми, а и нема се где (Андр. 186); *Рјепнин је тад већ хтео да се врати, али је било доцкан* (-Црњ. 1, 331).

У функцији безлично-предикативне лексеме, *доста* значи емоционално стање:

Натјерали су га у планину, али то им није доста (Лал. 88).

У реченицама са БПЛ, етимолошки везаним са прилозима, облигаторна су два зависна члана: семантички субјекат у дативу, када се го-

вори о стању лица, и локални детерминант *Ř* адвербијал места приликом - изражавања стања у окружењу. Највећи број конструкција са овим типом БПЛ су сложене реченице, у чији састав обавезно улази семантички субјекат, који се вербализује превасходно личним заменицама: *Хвала вам, није ми ништа, немојте бринути.* (колокв.)

Ř... Зар ти није доста путовања? *Ř... Јесте, доста ми је, и баш сам се уморио, али ћу свеједно поћи с вама* *Ř* (Лал. 128); *Нисам имао запошљења, нисам имао куће, нисам имао ништа, а било ми је свеједно* (Селим. 2-3); *Свеједно ми је што би се смијали, то би се лако пребољело* (Селим. 89).

У ретким примерима лексема *свеједно* може да описује стање неживог: *Ја га (небо) отимам, ја му се намећем, а мојој улици је свеједно, и небу нада мном је свеједно, дајем им своје осјећање, удахњујем им своју љубав, да ми је врате* (Селим. 111).

Осим облигаторних зависних чланова, ове реченице могу бити - проширене и факултативним зависним члановима. Међу њима су најфреквентнији детерминанти *Ř* адвербијали времена и дативски субјекат: *Хоћеш ли сутра почети, усталом, кад хоћеш, и у које доба хоћеш, мени је свеједно* (Селим. 41); *Сад им је свеједно како ће се догађаји даље одвијати* (колокв); *Знао је тачно гдје је војска, мора да је и прије био у дослуху због пара, а никад му није доста то што има* (Лал. 141); *„Сам ћу ићи, доста ми је пустаре* *Ř* (Лал. 137).

Просте реченице нису типичне за овај тип конструкције. У примерима са *доцкан*, сем малог броја случајева, нису потребни зависни чланови, јер сама лексема *доцкан* већ констатује неки временски период: *У њиховим годинама било је доцкан, за таква путовања* (Црњ. 2, 15); *Рјепнин је тад већ хтео да се врати, али је било доцкан* (Црњ. 1, 331); *Доцкан је, каже, за ма шта* (Црњ. 1, 124).

У последњем примеру лексема *доцкан* има модално значење, и она констатује сувишност, непотребност радње, која проистиче из контекста.

Безличност реченица с БПЛ, које су корелативне са прилозима може да зависи од семантичко-синтаксичке природе самих реченица, које могу самостално да граде безличну реченицу (*доцкан*) или од психолошког субјекта и адвербијала места, који детерминишу семантику БПЛа овог типа и довољни су да се уз њихову помоћ моделира реченица.

1.3. У односу на БПЛ, корелативне са придевима, круг именица у служби предиката безличних реченица далеко је ограниченији у лексичком погледу: *брига, вакат, вр(и)јеме, дангуба, лаж, срећа, тишина, трговина, зло, грехота, гријех, стид, срамота, штета, мука, страх, чудо, ђеф.*

Овако мали број лексема овог типа објашњава се сложеношћу преласка именица у безлично-предикативне лексеме и распадања двочлане реченице. То потврђују и случајеви колебања ових лексема када је у питању конгруенција са помоћним глаголима. То управо говори да ове ле-

ксемe нису изгубиле у потпуности везу са именицама. То је карактеристично за лексеме *зима*, *врућина*, *мука*, *срамота*.

У следећим примерима, који садрже психолошки субјекат, употребљене лексеме не можемо сматрати именицама, јер имају значење стања:

Стид те да одустанеш, мука да истрајеш, а немаш кога да псујеш, јер си сам себе натоварио (Селим. 198); *Играо сам јунака, што заиста нисам био, али ме више није страх* (Селим. 209); *Лаж је да пуштају свакога ко није крив, и он то добро зна, али помиње начело непостојеће правде, да би мирне савјести могао остати по стран.* (Селим. - 245); *Брига ме било за жохаре, да се она није гадила, нарочито ноћу, кад почну да шушкају по поду и по постељи* (Селим. 47); *А сад је вријеме да се спава. Касно је* (Селим. 169); *Ћ Или мислиш да Мехмед Сеида није грехота избацити из службе? ... Ћ Сигурно мислиш да није гријех ни Рамиза уништити? Ћ То ће други одлучити. Али мислиш да није гријех. А зашто?* - (Селим. 145); *Вјечна је штета што не могу да купујем поклоне, сваки дан, свакакве, због њених очију обасјаних одушевљењем, као у дјетета* (Селим. 139); *И чудо је како нас жене трпе* (Селим. 86); *Па сам помислио, каква је то штета што су глупи људи обично врло упорни* (Селим. 253).

Именица *жао* прешла је у безлично-предикативне лексеме, што потврђују и примери из грађе:

Сад ми је жао што сам им разорио кућу (Лал. 171); *Дође ми га жао, понудих га дуваном.* (Лал. 145); *Жао нам је тих несрећника, замјерамо им што су непажњом у клопку упали, надамо се да ће се ипак неко од њих извући или осветити* (Лал. 95); *Вратио ми је шешир, Ћ који је у рукама гужвао, Ћ и понављао, како му је, нас, жао* (Црњ. 1, 85).

Пошто је изгубила особину предметности, ова лексема се приближила глаголу *жалити*. Проф. Стевовић истиче да БПЛ-аа *жао* преноси скоро сва значења глагола *жалити* у његовој прелазној и непрелазној употреби. (Стевовић 1955: 559).

Семантичка класификација реченица са овим БПЛ обухвата: 1. лексеме са семом човековог унутрашњег емоционалног стања: *брига*, *грехота*, *гријех*, *стид*, *срамота*, *страх*, *ћеф*; 2. човеково физичко осећање изражава лексема *мука*; 3. човеково физичко стање, као и стање у окружењу: *врућина*, *зима*; 4. лексеме са семом временских и модалних односа: *време*; 5. лексеме са семом човековог осећања и оцјене: *дангуба*, *лаж*, *срећа*, *трговина*, *зло*, *штета*, *чудо*.

У полисемичним лексемама семантика се открива из контекста и на основу лексичког значења реченице. Када се говори о човековом - физичком стању, уз лексеме *врућина* и *зима* биће употребљен психолошки субјекат: *Било нам је врућина. Зима им је, зато су се тако шићућурили.* (- колоков.) Када изражавају стање у окружењу, облигаторан члан је детерминант *Ћадвербијал* места: *Унутра је мање врућина. У метроу је свежије.*

Уколико су одсутни зависни чланови реченице, одлучујућу улогу има контекст. Контекст је одлучујући и код употребе лексеме *време*, која има и временску и модалну нијансу значења.

Устао сам, њихове тајне ме се не тичу, разговор наставити нећемо, вријеме је да пођем кући, чекаћу Тијану, ако већ није дошла (Селим. 208).

У следећим примерима *време* има модално значење неопходности: *Вријеме је да одем, да би они могли да се договоре насаму* (Селим. 177).

Сад је вријеме, поноћ, ветар, тама, пусте улице, страх над градом (Селим. 185). *Измучио се, жао ми га је, вријеме би било да прекинемо шалу* (Лал. 479).

Са модалним и модално-временским значењем лексема *време* је у зависној конструкцији, која изражава потребу за радњом која се очекује. У реченицама у којима је темпорални моменат истакнут лексичким значењем допуне, реч директно указује на одређену количину времена: *А кад је било време ручку и кад су се сви Јевреји, стари и млади, разишли кућама, он је нашао дебљу јечмену сламку и заборављајући грех и празник опрезно изгурао дукат између плоча* (Андр. 193). ... *Тај глас га је, у последње време, често, тешио. Тај га не пита, како то, да врангеловци нису још више крви пролили, како то, да Руси нису још мало више крви дали? - Него се ори, преко кровова, и, као да кроз довикује: „Људи, Атињани, време је да се разиђемо“* (Црњ. 1, 91).

Дакле, синтаксички састав реченица са БПЛ које су корелативне са именицама условљен је њиховом семантиком.

Безлично-предикативне лексеме, корелативне са именицама, углавном изражавају стање живог бића, те стога садрже дативски субјекат као облигаторни члан. Субјекат стања ових реченица може бити вербализован дативом и акузативом. Обично лексема може да буде употребљена са једним од ова два падежа; изузетак су лексеме *воља* и *срамота* које имају могућност варијанте: ... *воља им је/ воља их је; срамота те/ срамота ти: Зар их није срамота? Стида немају* (Црњ. 1, 100); *Теби је срамота да тако говориш* (колокв.)

Психолошки субјекат у дативу изражава се најчешће личним заменицама свих лица у једнини и множини: *било му је жао, врућина им је, хладно јој је* итд.

Психолошки субјекат може бити вербализован и акузативом: *Срамота их је и да говоре о томе.* (колокв.) Уз лексеме којима се изражавају емоције индиректна допуна са предлогом или без предлога налази се уз безлично-предикативну лексему: *Срамота их било од пролазника, који су застајкивали и окретали се.* (колокв.) *Можда ће Енглеze ипак бити стид, да их пусте, да заврше тако страшно* (Црњ. 1, 100).

Пошто БПЛ, корелативне са именицама изражавају, углавном, емоционално стање, детерминанти *Ћ* адвербијали места су заступљени у

малом броју примера. *Ја бих се мало освежио, врућина ми је у кући.* (коло-кв.)

За овај тип реченица карактеристични су и следећи адвербијали а) времена: *Послије ме било стид што сам свашта говорио, а још више што сам викао, али шта могу, лудост је јача од човјека* (Селим. 194); б) адвербијал за меру и степен: *Лукаво је, сигурно и потребно, али те је - ваљда мало и стид* (Селим. 43); *Право је чудо како ишта ваља: толики људи, а свако вуче на своју страну* (Селим. 93).

1.4. Безлично-предикативне лексеме могу да се употребе у синтагми са инфинитивом у српском језику и да означе конкретну радњу. Инфинитив може да буде у препозицији и у постпозицији:

Боље не гледати сунце и не дисати ваздух! Сто пута је онда било боље и не бити нико и не имати ништа! (Андр. 59); ... *Уосталом, доста је и толико знати о планетама – чујем како шапуће, тај, у том вагону, који јури под земљом* (Црњ. 1, 10); *Било је опасно одбити га кад хоће да игра и да љуби, одбијање се звало корпа, због корпи је долазило до тучњава – жене су се жртвовале ради мира и весело су то подносиле* (Лал. 144); *У то време, међутим, било је теже наћи неки мали, стан у Лондону, него кључаоницу у мраку* (Црњ. 1, 247); ... *А то је тешко, готово немогуће постићи. Ни са својим рођеним синовима не може да се разуме како треба* (Андр. 331); *Треба ставити тачку на свој живот, кад више не вреди живети. Кад сами, ми, то решимо, а не болести и старост. Чекати је глупо и ружно* (Црњ. 2, 187).

У оваквим примерима се изражавају уопштени искази, типа сентенци, закључака, и предикативне лексеме у оваквим контекстима имају сему оцене. Инфинитив је облигаторни члан у овим реченицама, пошто између њега и лексеме оцене постоје посебне синтаксичке везе. Инфинитив уз лексеме оцене врши службу предикације и није могућа његова елипса, - јер би његовим одсуством престала да постоји и реченица.

Предикативна веза између лексема оцене и инфинитива иста је као предикативни однос у сложено-зависној реченици између главне и зависне реченице. Стога се ове реченице сматрају прелазним типом конструкција.

Извори

Иво Андрић. На Дрини ћуприја. Београд, 1962.

Михаило Лалић. Лелејска гора. Београд, 1972.

Меша Селимовић. Тврђава. Сарајево, 1974.

Милош Црњански. Роман о Лондону. књ. 1, књ. 2. Нолит, Београд, 1971.

Литература

- Белић А, *О језичкој природи и језичком развоју*, Лингвистичка испитивања, Књ. I и II. Београд, 1998.
- Виноградов, В.В., *Современный русский язык*, Грамматическое учение о слове, Москва, 1938.
- Лалевић, М., *Синтакса српскохрватскога књижевног језика*, Београд, - 1962.
- Maretić, T., *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1963.
- Речник српскохрватскога књижевног језика* 1Љ6, МС, Нови Сад, 1967Љ 1976.
- Речник српскохрватскога књижевног и народног језика*, Институт за - српскохрватски/српски језик, Београд, 1959. и д.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*, Zagreb, 1888Љ1976.
- Симић, Р., *Основи синтаксе српскога језика*, Београд, 1999.
- Станојчић, Ж., *Конструкције типа Глад ме и сл.*, Граматика и језик, Титоград, 1987.
- Стевановић, М., *Савремени српскохрватски језик*, књ. II, Синтакса, Београд, 1969 (1974).
- Стевовић, И., *Прилог питању тзв. логичког субјекта у безличним реченицама*, Књижевност и језик у школи, № 8Љ9, Београд, 1955.
- Стевовић, И., *Безлично-предикативно име – у безличним реченицама номиналног типа*, Анали Филолошког факултета. св. 11, БУ, Београд, 1974.

Милена Б. Мароевич

БЕЗЛИЧНО-ПРЕДИКАТИВНЫЕ ЛЕКЕМЫ И СИНТАКСИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Резюме

Содержательная сторона безличных предложений исследуется в статье в двух планах: в плане структурной организации, как семантическая структура, и в плане общей семантики. Отправным пунктом принимается формальная структура предложения, затем исследуется лексическое наполнение членов формальной структуры и возникающая в результате взаимодействия грамматической семантики формы и лексической семантики наполнителя формы система семантических компонентов и затем *И* семантическая структура предложения.

При исследовании семантической структуры предложения в работе принят подход, названный компонентным анализом семантической структуры предложения.

СИТУАЦИОНА МЕТОДИКА ЋСАВРЕМЕНИ ВИД КОНТЕКСТУАЛИЗАЦИЈЕ НАСТАВЕ ГРАМАТИКЕ

Апстракт: Ситуациона методика представља нову димензију наставног контекста, односно, врло тесан начин повезивања наставе и животне стварности. Она је вид савремене контекстуализације наставе која свој холистички приступ проналази и утемељује у реалним говорним ситуацијама. Стога је ова метода спој емпирије и рација, искуственог и мисаоног, делатног и сазнатог. Свакодневна комуникација постаје основа на којој се савладавају предвиђени граматички садржаји, да би се, оплемењени сазнањима у главама ученика, још уверљивије и креативније употребљавали у реалности.

Не само у сврсисходности, вредност овог метода посебно лежи у надахнутим ученичким активностима, алтруистичким и сарадничким односима међу ученицима, подстицајној радној атмосфери у учионици, потом, у стицању радних навика ученика да промишљањем и откривањем решавају проблем асоцијативно према реалној животној стварности и на крају, стварању позитивних животних ставова и неговању правих вредности код ученика.

Кључне речи: ситуациона методика, метода случаја, контекст, глаголске именице.

Уводна разматрања

У ширем смислу посматрано, бављење теоријом наставе граматике за своје основно упориште има избегавање граматизирања, чему је свој допринос дао велики број наших методичара. С обзиром на сложеност наставног система заснованог на међусобној синергичној испреплетености многобројних наставних чинилаца, поставили смо питање улоге и значаја наставног контекста као најрелевантније организационе карике у реализацији наставне граматике. Кренувши од чињенице да је успешна настава граматике предодређена квалитетом наставног контекста, отворили смо питања семантичког језгра овог термина, идући од денотативних ка потенцицијалним конотативним вредностима, истражујући начине савременог приступа контекстуализацији наставе.

Наиме, у научноистраживачкој методологији одавно позната, али у наставној методологији тек у експанзији, метода случаја (у изворном облику познатија као „case method“) или метода ситуације, претендује да пронађе своју нову улогу у организационом процесу наставе граматике, тј. њене контекстуализације. Пошавши од термина *контекст*, *контекстуализа-*

* marinajanjicvr@yahoo.com

ција, наставни контекст, позабавићемо се и појмом *методе ситуације*, тј. *методе случаја*, односно *искусствене методе*. Теоријском анализом настојаћемо да пронађемо дубински каузалитет између граматичког наставног контекста и методе ситуације да бисмо одговорили на питање да ли је употреба овог метода сврсисходна у постизању очекиваних резултата у настави матерњег језика.

1.1. Од лингвистичког ка наставном контексту

Контекст је тема разматрања, пре свега, науке о значењу, али му нужно пажњу поклањају осим семантичара и многи други научници друштвенохуманистичке оријентације (лингвисти, кибернетичари, социолози, психолози, антрополози, информатичари...): Еко, Малиновски, Халидеј, Остин, Лич, Фирт, Гумперс... Посматран са различитих аспеката, овај феномен бива научно профилисан и обојен, па се стога опире унификацији јединственом дефиницијом. Будући да је наше бављење овим термином у директној вези са наставом, ми ћемо се задржати на изабраним објашњењима, сврсисходним у нашој интенцији представљања његове везе са новом наставном методологијом.

У *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ термин „контекст” дефинисан као: а. *шири текст, говорна или мисаона целина којој припада нека реч, реченица или сл., на основу које се одређује тачно значење и смисао датог дела говора; веза речи у говору*. б. *оно што са чим посматрана појава чини целину, у оквиру чега добија прави смисао или израз*. Док је тумачење под а. изразито лингвистичке природе, тумачење под б. се може синонимно упоредити са термином ситуација, у ком се значењу нашироко примењује у колоквијалном говору. Иако у привидном расколу, ова два значења јесу најчвршће везана, будући да се динамика говора и динамика ситуационог контекста најтешње преплићу остварујући узрочно-последичну повезаност.

Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike Дејвида Кристала значајну пажњу поклања контексту. Примат даје стандардном тумачењу: „(1) Uobičajen termin kojim se označavaju specifični delovi nekakvog ISKAZA (ili TEKSTA) u blizini ili susedstvu jedinice koja je u središtu pažnje. Javljanje neke jedinice (npr. glasa, reči) delimično je ili potpuno određeno njenim kontekstom, koji se specifikuje na osnovu odnosa te jedinice, tj. drugih obeležja s kojim se kombinuje kao niz. S ovim je u vezi svakodnevno označenje ovog termina, npr. kada se ĩneka reč stavlja u kontekst ĩ kako bi se razjasnilo nameravano značenje, kao kod rečeničkih odrednica. Ovakvo obezbeđenje konteksta naziva se kontekstualizacija”. За нашу тему је нарочито значајно потоње тумачење, у коме се контекст сагледава као: (2) „Termin koji se odnosi na obeležja nejezičkog sveta u odnosu na koja se jezičke jedinice sistematski koriste. U ovom smislu upotrebljava se i termin „situacija”, kao u slojevnom terminu *situacioni kontekst*. U najširem smislu, situacioni kontekst obuhvata celokupnu nejezičku

podlogu teksta ili iskaza, uključujući neposrednu situaciju u kojoj se on koristi, i svest govornika i slušaoca o onome što je ranije rečeno i o svim relevantnim spoljnim verovanjima ili PRESUPOZICIJAMA. Drugi ovaj termin ograničavaju na ono što se može neposredno opaziti u situaciji istovremeno sa iskazom. ... (3) Kontekst situacije je specifičan termin u fertovskoj lingvističkoj teoriji, a proističe iz rada antropologa Bronislava Malinovskog. U toj teoriji na značenje se gleda kao na višestranu pojavu, dok se njegovi različiti aspekti s jedne strane dovode u vezu s obeležjima spoljašnjeg sveta, a s druge sa različitim nivoima lingvističke analize. Kontekst situacije odnosi se na čitav skup obeležja spoljašnjeg sveta za koje se smatra da su relevantna u analizi iskaza na tim nivoima. (4) Kontekst se upotrebljava i u halidejevskoj lingvistici, ali u ograničenom smislu, kao naziv meĉunivoa jezičke organizacije koji povezuje jezičku formu sa vanjezičkom situacijom.

Бугарски контекст дефинише: „као скуп релевантних могућности, ограничења и веза које проистичу из вербалне околине и ситуационе средине језичких јединица и текстова, исказа и говорних чинова, скуп које одређује услове њихове реализације и интерпретације (1996: 180). Избегавајући преопширност набрајања појединих врста контекста, познати лингвиста указује на традиционалне поделе на лингвистички и ситуациони контекст, вербални и невербални, те микроконтекст и макроконтекст, експлицитно нагласивши њихово непосредно преплитање и прожимање у међусобном садејству. Указаћемо на поимање ситуационог контекста у ужем смислу, који „обухвата само непосредну ситуацију у којој долази до употребе језика, са њеним добро познатим елементима као што су пошљалац и прималац поруке, медијум, амбијент, сврха комуникације и слично (Исто: 181).

Нове, когнитивистичке теорије нам помажу у разумевању улоге коју контекст има у настави. Наиме, контекст се доживљава субјективно, он се памти, промишља и олакшава разумевање и запамћивање градива. Ако је контекст конструкција ситуације, онда се унутрашњи доживљај тих конструката назива *ментални модел*. Когнитивисти (међу којима и: Dedra Genter, Phillip Johnson-Laird, John Serman, Jay W. Forrester) менталним моделом сматрају доживљај спољашњег света који креирамо у својој глави на основу сопствених активности. Он је скуп свих наших идеја, ставова, сазнања о одређеном проблему. Стога ментални модели утичу на наше понашање. Према теорији прихватања (доживљавања) менталних модела интенција је да се сачува меморија у форми модела, израђеног, креираног на основу чулних информација и искомбинованих са претходно сакупљеним информацијама. Џеј Форестер у вези са менталним моделом каже: „слика спољашњег света коју имамо у глави је само модел. Нико не може имати комплетну слику о свему што се догађа. Има само селековане појмове и њихове међусобне односе којима се користи да представи реалне системе (http://www.hbs.edu/research/case_method.htm).

Дакле, наставни контекст, захваљујући менталним моделима у виду меморисаних представа са часа, настоји да интерпретирано градиво наметне трајној меморији ученика са способношћу евоцирања битних исказа (момената) из наставне структуре часа. Наставни контекст своју базу утемељује на интеракцији деловања наставних стратегија, наставних тема и интелектуалних активности (способности) ученика. У том смислу његове одреднице морају бити: предикабилност, операбилност, адаптибилност, флексибилност и динамичност, са нужношћу благовременог планирања и осмишљавања. „Зато у настави матерњег језика под језичким контекстом подразумевамо методички осмишљено и рационално коришћено говорно и писано (текстовно) окружење језичке појаве. Контекстуализација у настави матерњег језика јесте сложен процес успостављања, смисленог комбиновања и прагматичког усмеравања саодносних веза између наставних садржаја, вербалних и невербалних контекста намењених обради одређене наставне јединице и (пред)знања ученика” (Вељковић-Станковић 2008: 157). Наставни контекст чини стожер читавог образовно-васпитног процеса заснованог на узајамно-повратној вези: контекст → информација → опажај → мисао → меморија - контекст. Из овога је јасно преплитање спољашњег и унутрашњег контекста у односу: наставни концепт и ученикова личност. „Промена спољашњег контекста изазива контекстне ефекте (и утицај на унутрашњи контекст, тј. когнитивне процесе), што је веома важно у свим случајевима перцепције вербалног понашања, разумевања текстова (говорних и писаних) и решавања проблема које овакви текстови иницирају. Тиме се показује да обликовање и варирање наставних инпута може значајно утицати на процесе перцепције, мишљења и памћења, што је особито значајно у почетним фазама учења, када је контекстуални подстицај безмало обавезан” (Вељковић-Станковић 184).

2. Метода ситуације у настави граматике

Ситуациона наставна методологија почела је да се примењује још почетком XX века у области права и медицине, при чему је водећу улогу у ширењу и популаризацији методе случаја имала америчка харвардска школа. Наиме, учење је у тим областима било знатно олакшано и поједностављено дочаравањем конкретне, реалне ситуације, чиме би се студенти директно упознали са проблемом, анализирали га и донели одговарајуће закључке у вези са његовим решавањем. Стога је назив „метод случаја” (студија случаја) изузетно оправдан и адекватан за правне науке, за наставу закона, где се студенти оспособљавају за решавање разних судских случајева.

Међутим, у последњим деценијама, на размеђу векова, метод случаја је нашао широку примену на Западу у области изучавања различитих друштвено-хуманистичких дисциплина, и то не само у вишим научним институцијама, него и у општеобразованим установама. Суштина метода

случаја јесте у анализи ситуационог контекста ради доношења закључака (усвајања знања и умења), односно, овај метод ученицима помаже у осмишљавању реалне животне ситуације чије описивање истовремено одражава не само било који практични проблем, него активира одређени комплекс знања који је неопходно усвојити при решавању задатог проблема. При том сам термин „проблем” нема једнозначно решење. Коришћење ситуационе методике дозвољава наставницима да усавршавају методе наставног рада у цикличном прожимању ситуационог и наставног контекста, тј. теоријског материјала и практичног деловања. Дакле, ситуациона метода директно у наставу уводи ситуациони контекст који постаје тема анализе ситуације (тј. задатог проблема) путем интензивних дискусија и дебата, хеуристичког разговора, играња „позоришних” улога и томе слично. „Метод случаја проучава појаве као целовите, у друштвеном контексту, у развојној димензији, уз употребу различитих извора и врста података” (према: Богдановић 1993). „Ако се људи искључиво обучавају уз помоћ правила и знања независно од контекста, та врста знања, која формира основу за уџбенике и компјутере, оставиће их на нивоу почетника у процесу учења. ... У том смислу, настава у школама, која је у великом степену моделована у складу са разумевањем знања о појединачним случајевима, од централног је значаја за постизање компетенција ученика. Највиши нивои у процесу учења постижу се уз помоћ личног искуства и практиковања релевантних вештина” (Шевкушић 2008: 244). Осим тога, овај метод указује на различите могућности решавања проблема и у реалном животу.

Ситуациону методикау често називају методом случаја (Case method). Ако је „случај” текст којим се описује реална ситуација (универзална дефиниција не постоји¹), постављамо питање шта је онда „случај” у настави граматике? То је лингвометодички предлог, текст са описом животне реалне ситуације, граматички „проблем” који треба разрешити, тј. граматичка јединица коју треба интерпретирати на основу реалног језичког искуства. Оно што је заиста случај у правосуђу, у настави граматике постаје језичка категорија о којој ће се на часу развити дискусија, проблемска ситуација са примерима из живота. На тај начин остварује се директна веза између ситуационог, животног и језичког контекста с једне, и метајезичког контекста с друге стране. У рецепцији граматичких садржаја водећу улогу добија контекст ситуације, поставши фокус наставног контекста. Да би ученицима биле јасније одређене граматичке јединице, пу-

¹ Послужимо се цитатом Карла Кирстенсена (Carl Christensen): "... a partial, historical, clinical study of a situation which has confronted a practising administrator or managerial group. Presented in a narrative form to encourage student involvement, it provides data - substantive and process - essential to an analysis of a specific situation, for the framing of alternative action programmes and for their implementation, recognizing the complexity and the ambiguity of the practical world" (<http://ublib.buffalo.edu/libraries/projects/cases/teaching/teaching.html>).

тем „граматичког „случајаЋ наставник заправо врши њену наставну контекстуализацију чиме та граматичка (методска) јединица постаје ученицима много јаснија. Тако, „граматички случајЋ добија заправо шири ситуациони контекст, који надаље у оквиру наставног контекста постаје предмет аналитичке дискусије ученика. Морамо нагласити да је наставни контекст нужно вербални (често у садејству писменог или усменог облика изражавања). „U metodi slučaja posebno je važan rad na prikupljanju za nastavu pogodnih slučajevaЋ (Bilićić 2005: 225). У том смислу, поред тога што наставник може репродуковати стварну или потенцијалну вербалну ситуацију и оформити лингвометодички текст за анализу, креатори језичког „случајаЋ могу бити и сами ученици у форми задате говорне или писмене вежбе (причања, препричавања, извештавања, описивања...). Ученицима се директно могу наложити сараднички императиви да се сете одређене ситуације која у свом опису садржи задате речи. Реконструкцијом догађаја наставник ће сугерисати употребу речи сродних значења, али различитог облика и указати на њихово место у реченичној семантици. Будући да се актуелном реалношћу баве и медији, ако је подесан за анализу, одломак дискурса или текста из електронских или штампаних медија такође може послужити као граматички „случајЋ под условом да је тематски разумљив и занимљив ученицима. Питање начина на који ће лингвометодички текст бити интерпретиран јесте питање наставникове инвентивности. Он мора бити у писменој форми и мора се читати. Међутим, његово читање сигурно да треба да буде истраживачко, у себи, појединачно, а по потреби и (полу)гласно групно читање. Након што се ученици (по групама или самостално) упознају са њим, најјачи спој лингвистичког и ситуационог контекста представљала би демонстрација, тј. инсценирање изабраног текста по улогама.

На пример, ако желимо да објаснимо не ретко дискутабилну и ученицима тешко разумљиву врсту именица познату као глаголске именице, треба да направимо текстуалну целину (лингвометодички предлогак) у коме ће ова језичка категорија бити заступљена заоденута рухом ситуационог, реалног, животног контекста. Значи, лингвометодички текст по својој дефиницији, неизоставно засићен примерима граматичке појаве која се објашњава, треба да представља вербалну варијанту реалне ситуације тематски прилагођене задатку. У том смислу, ситуациона методика подразумева идентификацију наставног и ширег друштвеног ситуационог контекста. Оваква врста наставног паралелизма даје изузетно позитиван одговор социолошком утемељењу савремене наставе, које захтева рушење баријера између школе и реалног живота, стварности у којој школска знања морају бити примењива.

Задржимо се на примеру глаголских именица које су утолико компликованије ученицима управо због комбинације особина глагола и именица, с једне, и различитих суфиксних модела (-је, -ње, -ће, -ва, -ба, -еж, -ај, -ак, -аш,) с друге стране. Сматрамо да би требало урадити различите

текстове по групама, тако да свака група расветли по једну важну компоненту ове врсте именица. Након тога, наставник треба да отвори проблем, а то је: Којој врсти припадају речи попут: *берба, борба, косидба, трчање, веровање, казивање, сијање, свануће, ускрснуће, ломњава, дерњава, палеж, грабеж, лов, зов, упис, долазак, одлазак, почетак, возња, градња, орање, уздисај, осећај...*? У вези са овим основним проблемом аналитичким приступом треба уочити њихова значења, њихове творбене моделе са посебним освртима на мотивну реч и суфиксе, морфофонолошке контакте (јотовање суфикса *Ћје* у *Ћје* и *Ћће*), уочити разлике између глаголских с једне и властитих, заједничких, збирних и градивних с друге стране, посебно разматрати однос глаголских именица према апстрактним (да ли су подврста апстрактних, доказати) и томе слично.

Као што је већ речено, реално, сликовито, аутентично и животно може деловати „случај $\mathbb{R}$ (тј. лингвометодички текст) преузет из медија. На пример, како је многим омладинцима омиљени часопис *Политикин забавник*, наводимо одломак из чланка објављеног у том часопису по насловом: *Племенити господин Паја*, који би могао да представља лингвометодички текст за анализу глаголских именица (одломак је креиран повезивањем реченица са глаголским именицама):

Увек углађен, одмереног понашања, Павле Бељански води порекло из значајне војвођанске породице чији су се преци генерацијама истицали образовањем и угледом. Так сремскокарловачке гимназије, прво намештење је добио у овом живописном градићу... У сећању Павла Бељанског, ови летњи боравци у дединој кући која се налазила недалеко од црквене порте, дејчи снови на сламарицама пуњеним љуштикама од кукурузовине остали су сачувани као најлепши дани детињства....А повремено би добијао и посебна задужења, као што је предаја поверљивих шифара или руковођење одређеним ресурсима. У посланство у Берлину Бељански је стигао после краћег службовања у Варшави. Поново добија намештење у Београду... а већ у марту добија премештај у Беч... У Скадру је проглашен неспособним за учеиће у борбеној јединици ... већ 1919. прекинуо је школовање због запослења у Министарству иностраних послова... Прва је његова тетка Софија подстакла жељу да у своје свакодневно окружење унесе антиквитете и уметничке слике. Бељански је био у прилици да их са повремених путовања у Париз извештава о изложбама и збивањима у уметничком свету, као и о тешком положају наших тамошњих уметника. Почео је да размишља о градњи породичне куће у Вишеградској улици ... у нади да ће ова кућа успети да обезбеди простор за њено трајно излагање.

Такође, писмене и говорне вежбе могу бити искоришћене у функцији лингвометодичког текста (тема: *Летњи доживљаји*):

Када кажем лето помислим на: трчање по врелом песку, купање у мору, сунчање на препуној плажи; пливање и роњење у прелепој сланој води, која се прелива у најлепшим нијансама плаве и зелене боје. Помислим, затим, на сутоне и прекрасне заласке сунца који се претварају у зов ва-

треноцрвене пучине. Добацивање лоптом, узвикивање одушевљених купаца, прскање, расхлађивање. Наравно, морам признати да гужва, непрестани долазак и одлазак купача, борба за место на плажи, а понекад и дерњава деце... изазива у мени тежак удисај. Међутим, то лоше се заборава, а онај прави доживљај се претвара се у сећање које ће грејати предстојеће суморне дане.

У чему је предност ситуационе методике? Пре свега у утемељењу граматичке теорије на личном животном искуству и непосредном уочавању каузалитета на релацији ознака и означено, конкретно и апстрактно, доживљено и сазнато. Дакле, читањем омиљених омладинских публикација, а тиме и упознавањем са целокупним чланком, односно ширим контекстом одломка, ученици ће размишљајући о нечему што их занима, актуелно је и и њима блиско, лакше прихватити и разумети граматичку чињеницу. Са друге стране, пишући или говорећи о нечему што су доживели, видели, чули, осетили, они су унапред припремљени да о непознатом размишљају у контексту познатог. Тако ће текст узет из изабраног ситуационог контекста реалног или медијског живота (догађаја, доживљаја, описивања, извештавања, објашњавања....) послужити за истраживачки, а потом и доказивачки чин у настави. Практично, на основу личног искуства лакше је уочити разлику између речи: *излагати* и *излагање*, *решиити* и *решење*, *градити* и *градња*, *изложити* и *изложба*, *полагати* и *положај*, *звати* и *зов*, *давити* и *давеж*, *долазити* и *долазак*, *удисати* и *удисај*, *доживети* и *доживљај*. У том смислу јако је важно да ли смо *излагали* неку тему или слушали *излагање*, да ли смо *долазили* или размишљали о *доласку*. Ове радње се могу чак и инсценирати на часу ако би то олакшало разумевање њиховог значења: дакле онога што јесте сама радња у прошлости, садашњости и будућности или њен уопштени назив; делатност, активност, чин насупрот општег имена за тај чин. Инсценирање би оживело ситуациони контекст, конкретизовало би га (нпр.: ученик који представља Бељанског и своје „слике” излаже у учионици која би означавала галерију. „Павле” одмерава, комбинује, ниже, качи „слике” о зид. Посетиоци (други ученици) гледају, разговарају о изложби. Поредимо оно што ради Павле и оно што раде посетиоци: излагање слика и гледање изложбе). Ученици тако уочавају врло важан однос између две различите датости: 1. радње и 2. објекта на коме се врши радња. Ученицима је уз помоћ дочаравања реалне ситуације потпуно јасна разлика у значењу ових врста речи, тј. глагола и глаголских именица. Семантичка анализа се продубљује творбеном анализом уочавањем врсте глагола (прелазни глаголи) и њихове творбене основе (трпни придев на -н и -т) и префикаса (глаголска основа + -је, -ње, -ће, -ва, -ба, -еж, -ај, -ак, -аш. Овом приликом ваља указати на морфофонолошке карактеристике изведеница, тј. глаголских именица: јотовање сугласника -н и -т (+ -је) и добијање њ и ћ (*читање*, *орање*, *распеће*). Потом, компаративном методом ваља упоредити дефиниције и творбене моделе осталих врста именица са глаголским и указати на њихову комплексну

природу. Посебно их треба упоредити са апстрактним именицама типа: *гордост, доброта, глувоћа, кумство, баштина, хемија, хирургија, дружина, девојаштво...* и уочити сличности и разлике у значењу и облику међу њима. Дакле, лако је уочити сличност у творби ових речи: мотивна реч је глагол. Али, апстрактне именице имају другачије суфиксе у односу на глаголске именице: *-ост, -ота, -ло, -оћа, -ство, -ина*. И оно што је најважније, разликују се у значењу: док глаголске именице означавају радње, стања или збивања, дотле највећи број апстрактних именица означава осећање, особину, разне активности или правце у науци и уметности. Ипак, има и оних које значе стање. Њихова сродност отвара питање: да ли су нпр.: *изазов, осећај, надражај...* глаголске или апстрактне именице. И управо ове логичке методе захтевају став, мишљење и аргументе кроз дискусију.

Ова дискусија мора бити добро испланирана од стране наставника, који ће усмеравати њен ток питањима и потпитањима, правити алузије и асоцијације са вербалним ситуационим контекстом са којим су на почетку часа упознати, развијати њихово критичко мишљење, поштовати сваког ученика који има свој суд или промишљање о томе, да би се на крају извео закључак. Као што се може уочити, реч је о врло сложеном задатку за наставнике, јер ситуациона методика захтева ерудицију, педагошко мајсторство, наставно искуство, вештину сократовског принципа вођења разговора. Почев од адекватног избора одговарајућег реалног вербализованог материјала у коме се моделује проблемска ситуација па све до вођења дискусије, која се нужно одражава на комплекс знања, умења и навика којима ваља да ученици овладају. Улога наставника је веома одговорна и састоји се од: осмишљавања и иницирања беседе или дискусије помоћу проблемских питања, затим, од контролисања времена рада, подстицања ученика да одбаце површна размишљања, као и укључења ученика свих група у процес анализе „случаја”.

Основне карактеристике ситуационе методике су:

- Ћ презентовање реалне говорне ситуације,
- Ћ стварање проблемске ситуације,
- Ћ тимски рад и јединствени циљ проналажења решења,
- Ћ интелектуално-емоционално прегнуће ученика,
- Ћ дискусија (примена тзв. сократовске методе),
- Ћ решење проблема и његова оцена осталих ученика у одељењу
- Ћ трајна меморија наученог у оквиру ситуационог контекста.

Суштина ситуационе методике јесте да ученици треба да разреше задати језички проблем анализом реалне језичке ситуације, да у тој анализи учествују сви и износе своја образложена мишљења и да верификација донетих одговора буде обављена од стране целог одељења². Метода ситуаци-

² „The idea is that in analyzing complex authentic cases, the students become aware of the kinds of situations and dilemmas they might have to face as professionals, gain both theoretical and practical understanding of their subjects, develop critical rea-

ције је изванредан пример повезивања ситуационог (реалног, стварног, животног) и наставног контекста. Недвосмислена је сврха тог повезивања усмерена ка бољем успеху ученика у савладавању граматичког садржаја, јер су лично језичко искуство и утемељене говорне навике једина исправна основа за надградњу стандарднојезичке базе. Она представља свеж иновативни модел повезивања чулног, искуственог, емоционалног опажаја животне стварности и рационалног, мисаоног, апстрактног дефинисања његових појавности. Успех ове методе неспорно лежи у активирању менталних модела у сложену структуру наставног процеса када се путем субјективних слика (језичке) стварности рађају објективни когнитивни модели. И што је још важније, једном запамћене наставно-ситуационе секвенце врло лако бивају евоциране у предстојећем периоду као главни ослонац трансферу стеченог знања на нове животне ситуације.

Ситуациона методика наслања се и укључује у себе многобројне методе наставе, али посебно издваја методе стимулације и мотивације наставно-васпитне делатности. На тај начин, метод ситуације могуће је представити као сложени систем наставне методологије у чијем су саставу интегрисане друге, једноставније методе сазнавања као што су: моделовање, системска анализа, проблемски метод, игровни метод, имагинативе и друге форме.

3. Закључак

Метода ситуације, као што се из наведеног да закључити, представља нову димензију наставног контекста, односно, врло тесан начин повезивања наставе и животне стварности. Она је вид савремене контекстуализације наставе која свој холистички приступ проналази и утемељује у реалним говорним ситуацијама. Стога је ова метода спој емпирије и рација, искуственог и мисаоног, делатног и сазнатог. Свакодневна комуникација постаје основа на којој се савладавају предвиђени граматички садржаји, да би се, оплемењени сазнањима у главама ученика, још уверљивије и креативније употребљавали у реалности.

Не само у сврсисходности, вредност овог метода посебно лежи у надахнутим ученичким активностима, алтруистичким и сарадничким односима међу ученицима, подстицајној радној атмосфери у учионици и посебно у стицању радних навика ученика у промишљању и откривању решења проблема асоцијативно према реалној животној стварности, а кончано, и на стварању позитивних животних ставова и неговању правих вредности код ученика. „Dobra strana metoda slučaja su što se njome zahvaća cje-

soning skills, explore their existing preconceptions, beliefs, and patterns of thinking, and make necessary modifications in those preconceptions, beliefs, and patterns to accommodate the realities of the cases. M. Prince & R. Felder (http://www.hbs.edu/research/case_method.htm).

lina predmeta ili jediničnog sustava, što se do rezultata dolazi u kraćem vremenu i što daje primjenjiva znanja (Biličić 2005 : 226). Предност методе ситуације у настави граматике лежи у непосредности коју ученик остварује са језиком у реалном животном контексту, тако да се доживљај граматике умногоме конкретизује, оживљава, приближава ученику.

Ограничавајући моменат примене ове методе у настави граматике јесте да је њен ефекат превасходан код теже разумљивих и мање јасних граматичких чињеница, али није искључена његова поједностављена употреба у свим доменима наставе граматике. С обзиром на његове карактеристике, метод случаја пружа широке могућности употребе у наставном подручју говорне културе (посебно код говорних вежби расправе и дискусије, дебате), али је изузетно захвалан и за наставу књижевности где свакако има много начина да се укрсте мишљења приликом различитог доживљаја књижевноуметничког текста који увек представља уметничку визију реалног живота.

Извори и литература

- Богдановић 1993: Марија Богдановић, *Методолошке студије*, Београд: ИПИ.
- Biličić 2005: Mijo Biličić, *Metoda slučaja u znanosti i nastavi*, *Pomorstvo* god. 19, str. 217-228, Rijeka: Pomorski fakultet.
- Bugarski 1996: Ranko Bugarski, *Lingvistika u primeni*, Београд: Ћигоја штампа.
- Вељковић-Станковић 2008: Драгана Вељковић-Станковић, Нека схватања контекста у комуникацији и потреба његове заступљености у настави матерњег језика, МСЦ Зборник радова: *Научни састанак слависта у Вукове дане* 36/3, стр. 155-189. Београд.
- Илић 2006: Павле Илић, *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси*, Нови Сад: Змај.
- Јелена Јовановић, Радоје Симић 2009: Текст као језичка и комуникацијска структура, *Српски језик* XIV/1-2, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 591-629.
- Ковачевић 2009: Борко Ковачевић, Глаголске именице у уџбеницима и приручницима за српски језик, *Српски језик* XIV/1-2, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 495-503.
- Kristal 1998: Devid Kristal: *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Београд: Nolit.
- Christensen, C., Hansen, A. (1987), *Teaching and a case method*. Boston: Harvard Business School Press
- Николић 2006: Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд: ЗУНС.
- Prince, Felder 2006: Michael J. Prince, Richard M. Felder, *Inductive Teaching and Learning Methods: Definitions, Comparisons and Research Bases*.

Политикин забавник, година LXXII, број 3022, Београд 8. 1. 2010, стр. 47.
РСАНУ 1959/2006: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*
(I-XVI), Београд: САНУ, Институт за српски језик.

Ford, David N., Sterman, John D.. *Expert Knowledge Elicitation to Improve
Mental and Formal Models* [PDF]. 1997 [cit. 2009/11].
(Cambridge, Massachusetts, USA - Massachusetts Institute of
Technology.) P. 18/23.(En)

Шевкушић 2008: Славица Шевкушић, Квалитативна студија случаја у пе-
дагошким истраживањима: сазнајне могућности и ограничења,
Зборник Института за педагошка истраживања, Год. 40, бр. 2,
децембар 2008, 239/256, Београд: ИПИ.

http://en.wikipedia.org/wiki/Case_method

http://www.hbs.edu/research/case_method.htm

<http://ublib.buffalo.edu/libraries/projects/cases/teaching/teaching.html>

Marina S. Janjić

SITUATIONAL METHODOLOGY & THE CONTEMPORARY ASPECT OF THE CONTEXTUALISATION OF GRAMMAR TEACHING

Summary

The situational methodology represents the new dimension of the teaching context, that is, a very tight way of relating teaching process and life. It is a kind of the contemporary contextualisation of the teaching process which its holistic approach finds and establishes in the realistic, spoken contexts. Therefore, this method is a connection of the empirical and rational, practical and cognitive. The everyday communication is a basis for acquisition of grammar, and its better reception by the students, and its creative appliance in everyday life.

The value of this method is not only in its functionality, but in the creative students' activities, in the altruistic and cooperative relationships, in the motivating work atmosphere in the classroom, and in the improving work habits. In this manner the students will be engaged on the associative solution of the problems in accordance with the actual life context, and, eventually, this will lead students to the formation of the positive attitudes and values.

LIFE AND NARRATIVE IN PAUL AUSTRER'S NOVEL *THE BOOK OF ILLUSIONS*

Abstract: The paper deals with Paul Auster's novel The Book of Illusions. After an introduction, the novel is at first presented through its story, and then through the analysis of the narrative by means of which the story is realized. Special attention is given to the development of heroes' characters within the narrative, and also to some main themes and motives that occur inside the novel. In the end, some conclusions are made.

Key words: Paul Auster, novel, narrative, life, intertextuality.

Introduction

The Book of Illusions (2002) is Paul Auster's 10th novel, or 8th if we consider *The New York Trilogy* (1988), which consists of three previously published mini-novels¹, as a single novel. In the chronology of his work, it comes after *Timbuktu* (1999) and before *Oracle Night* (2004), not having too much similarity with either novel in terms of narrative techniques, characters and story, but still sharing some motives which characterize Auster's prose. The hero of the novel, and, basically, its narrator, is David Zimmer, a character which has already been mentioned and seen in two previous Auster's novels, being the addressee of the narrative in *In the Country of Last Things* (1989) and Marko Fogg's friend in *Moon Palace* (1992).

The Book of Illusions [is] written in the aftermath of the September 11, 2001 destruction of New York City's landmarks Twin Towers (Martin 2008: 101) and it (symbolically) opens with the deaths in an airplane crash of Zimmer's wife and children (Martin 2008: 101). The novel presents a complex and layered narrative structure with two main courses of action at a temporal distance which join at the end, and many other subsidiary narratives that fit within them.

In the beginning, to be able to discuss the novel, it is essential to depict its story.

Story

The novel *The Book of Illusions* is narrated by David Zimmer, a literature professor at an arts college in Vermont. David's life came to an end on the

* dax1978@gmail.com

¹ *City of Glass* (1985), *Ghosts* (1986) and *The Locked Room* (1986).

day his wife and two sons died in a plane crash. That disaster sent him deep into drink and depression and he lived in an almost catatonic state in front of the television every day. He saw no purpose in living, still being unable to take his own life. He rejected society, quit his job, and cut all contact with the people from his former life.

One day, a spark of life emerged while he watched a short clip of a Hector Mann movie on the television. He laughed. That moment of laughter made him realize that there was still something inside him that wanted to live, and he realized he needed a purpose, something to occupy his mind and to get him through every day. David decided to write a book about Hector Mann and his movies. He had previously written several books of literary critique and he applied the same thorough research methods of his academic career to find out all he could about Hector Mann. The only copies of the 12 silent movies Hector Mann ever made were distributed among different film museums around the world, so he traveled to all of them and watched all the movies repeatedly until he had them memorized. David not only tells the reader the plot of the movie, but also the underlying themes and symbolism, and how the movies fit within Hector Mann's life and career. Finally when the book is finished and published by an academic press, it is accepted as the definitive book about Hector Mann.

Like every other person who had examined Hector Mann's life, David is unable to explain his sudden disappearance in 1929. There were no hints of depression or disasters in his life. On the contrary, Hector Mann had had a promising career, he was handsome, dashing, and popular with women, and had no reason to leave the movie business. Yet one day, he simply vanished and all attempts to find out what happened to him proved fruitless.

The publication of the book brought the existence of David Zimmer to the attention of the outside world. A friend from his past called and asked him to do a translation for him of French writer Chateaubriand's opus *Mémoires d'outre-tombe* (David translates the title to be *Memoirs of a Dead Man*). During that time, David also received a letter from a Frieda Spelling claiming to be Hector Mann's wife. She said she had read his book and wanted to know if he would like to come to New Mexico and meet Hector. David initially believed the letter to be a fraud, but subsequent letters arrived and David would have liked nothing better than to believe that Hector was alive, being the man who had brought him back to life with his movies and who had a story to tell that nobody else knew. Soon after, a woman named Alma arrived at his house to take him to New Mexico to see Hector, by force, if necessary. On their way to New Mexico, as someone who dedicated life to writing a book about the life of Hector Mann, Alma told him the story of what had caused Mann to disappear and what happened with him after the disappearance. Hector Mann escaped from public life after a tragedy in Los Angeles when his arrogance and carelessness with a woman's heart had caused the death of Bridgette O'Fallon, the woman he had loved. He ran away, assumed a new identity, and then compounded his crime interacting with his dead lover's family in Spokane, Washington. That set him on

the road once more and along the way he left broken lives and broken hearts, his as much as anyone else's. He sank further into despair and depravity, and like David, he would rather be dead but he can't finish the job himself. An act of redemption in Ohio, though, brought Hector back to life and he became happily married with Frieda Spelling, and taking her last name. With her help and support, he took a ranch in New Mexico and decided to continue to make movies, but staying hidden from public sight so that nobody would ever see them. The movies he made during the years he lived in New Mexico, with the help of his wife, some confidential friends and hired actors, would be burned within 24 hours upon his death and cease to exist together with him.

During the time they spent together, Alma and Zimmer also developed a special kind of love relationship. After they had arrived to New Mexico, Zimmer managed to spend very limited time with Hector Mann, and soon after that Mann died. Because Frieda wanted to burn the movies as quickly as possible, Zimmer had been given only a chance to see one of his movies before they were burnt. According to the fact that after Hector's death Frieda did not want him on the ranch anymore, he went back home, separating temporarily from Alma. However, the quarrel that had become actual soon after Hector's death eventually caused Alma to kill Frieda by accident, and soon after that, to take her life away by taking a lot of tranquilizers, having faxed a long letter to David before she did that.

The rest of the book gives a brief overview of the rest of Zimmer's life, stating the reasons because of which he actually started to write the book, noting some of his assumptions and presenting the fact that he actually addresses the readers from beyond the grave, with the book being published after his death.

Narrative

David Zimmer narrates the entire novel while writing a book many years later to tell the story of that time in his life, together with the story of Hector Mann. Although everything is told through David's eyes and his reactions to it, including detailed descriptions of Hector's movies, Alma's telling of Hector's story based both on her discoveries and parts of his diary, and his own life events and moments of despair, it is still possible to feel different narrative layers within the novel, with the layering based at some points on temporal relations and at the other on the links of the narrative with the main course(s) of the book.

In that way, the first narrative level would deal with the events concerning Zimmer's personal tragedy and the consequences it had on his life, state of mind and sense of personal identity, over his writing and investigating about Mann and translating and discussing Chateaubriand, to meeting Alma, Frieda and Mann himself and the events that followed after that, preceding the writing of the novel. With the loss of family, Zimmer got deprived of everything he considered life-important and turned into a dull being which hated life but still

had not enough strength to kill himself. The tone of his writing about the events is clear, precise and at some points looks as though it has been written as a second-hand experience, while at some other it is deeply filled with emotions and a deep sense and awareness of personal tragedy.

I wasn't able to think about them directly or summon them up in any conscious way, but as I put together their puzzles and played with their Lego pieces, building even more complex and baroque structures, I felt that I was temporarily inhabiting them again – carrying on their little phantom lives for them by repeating the gestures they had made when they still had bodies. (Auster 2002: 7–8)

I always dreamed that Helen was with me, and every time I reached out to take hold of her, I would wake up with a sudden, violent lurch, my hands trembling and my lungs gasping for air, feeling as if I'd been about to drown. I couldn't go into our bedroom after dark, but I spent a lot of time there during the day, standing inside Helen's closet and touching her clothes, rearranging her jackets and sweaters, lifting her dresses off their hangers and spreading them out on the floor. (Auster 2002: 8)

However, he found a sort of exile from such a state in the movies of Hector Mann, and became fanatically devoted to watching and analyzing his movies. After that project had been finished, he turned to the other one, again with the same fanaticism and energy: the translation of two thousand pages of Chateaubriand's memoirs. At this point, the work became the only purpose of his living, rejecting at the same time any need for social contact with other people except if really necessary. However, the need for Zimmer to reestablish the bonds with outside world slowly started to appear, firstly with the letters he got from Frieda, and then with meeting Alma and going with her to New Mexico and thus starting the string of events already described. Although written in a more-less the same tone, the narrative about these events discovered a new Zimmer, as a person ready to start his life all over again, sharing it both through a love relationship with another person – Alma, and through exchange of experiences with Hector Mann. Even when everything happened in a way it happened, again with all the important and loved people around him being dead, Zimmer did not completely fall to the bottom again, but managed to force himself to reestablish through writing a book about his (and Mann's) life to be published after his death.

The second narrative layer in *The Book of Illusions* can be considered as documentary one, and is closely related to Zimmer's reestablishing the identity through creative activity – investigation and writing. It consists of his descriptions of Hector Mann's movies and his meditations on Chateaubriand's life and writing and takes a great part of the novel.

Talking about Hector's movies, in the manner of a true scholar, Zimmer pays attention to every single detail, trying in a way to give a narrative presentation of what has been seen on the screen. His descriptions are abundant, precise, and cover every single point of importance – from the main motives, characters

and lines of action to the camera angles, sequences of scenes, hidden messages, morals and symbols. He glorifies the art of silent movies, compared with the movies with sound, and writes detailed texts about Hector's facial expression. Each of the descriptions has both a scientific and a narrative value, being written in a clear and precise tone but still rich in terms of sentence structures used.

Before the body, there is the face, and before the face there is the thin black line between Hector's nose and upper lip. A twitching filament of anxieties, a metaphysical jump rope, a dancing thread of discombobulation, the mustache is a seismograph of Hector's inner states, and not only does it make you laugh, it tells you what Hector is thinking, actually allows you into the machinery of his thoughts. (Auster 2002: 29)

In motion, the mustache is a tool for expressing the thoughts of all men. In repose, it is little more than an ornament. It marks Hector's place in the world, establishes the type of character he is supposed to represent, and defines who he is in the eyes of others – but it belongs to only one man, and in that it is an absurdly thin and greasy little mustache, there can never be any doubt to who that man is. (Auster 2002: 30)

More or less similar things can be said about the parts of the book dealing with Chateaubriand's memoirs and David's translation of them. Zimmer even identifies himself with Chateaubriand to a certain degree, even finding some parts of the text to be fully similar to his thoughts and attitudes at the moment. He also deeply explores and presents the circumstances under which the memoirs were written.

The third narrative layer of the novel deals with the life and work of Hector Mann, and, if compared to the previous two layers, it can be considered as the most complex one. Namely, although David Zimmer is the true narrator of the entire novel, a great part of his narration in this layer actually consists of retold Anna's narrative, which also stands for itself as a complex unit. The story about Hector Mann in the novel is divided in two great parts – one dealing with the data on his life and career until 1929 (the year of his disappearance) that were available to David Zimmer while he was writing the book and the other with Hector's life from 1929 to its end. The first part is similar to the rest of Zimmer's narration in the book, carefully combining the facts, hints and assumptions and organizing them in a fluent story. On the other side, the story about Hector after 1929 is much more complex, with Zimmer being only a narrative mediator to Alma. Alma's story includes the facts, impressions and her personal attitudes, and combines them with the parts from Mann's diary and some other elements, creating in such a way, through Zimmer's retelling of it, a kind of novel within a novel.

She jumped around a lot in the early going, darting back and forth between the past and the present, and it took me a while to get my bearings and sort out the chronology of events. It was all in her book, she said, all the names and dates, all the essential facts, and there was no need to rehash the details of Hector's life prior to his disappearance. ... What mattered were the things that

bore on Hector's destiny as a hidden man, the years he had spent in the desert writing and directing films that were never shown to the public. (Auster 2002: 126-127)

The letter she had written to David before committing suicide, also mostly retold by him, actually presents the final chapter of that internal novel.

Finally, the fourth narrative layer is incorporated in the first three and deals mostly with complete or partial biographies of some characters, such as Alma, Frieda, Nora, Sylvia and many others, which seem to be important at certain points of the story.

All the narrative levels partially contain dialogues at some points, necessary to establish the relationships that Zimmer's path back into life requires (Risen 2002), and, although their existence is at many places of vital importance for the novel as a whole, they present a weaker part of the book, being often tilted and awkward (Risen 2002) and sounding somehow unnatural. They do not have any special marks throughout the book.

That's just it. She doesn't want you to see that either. According to what Juan just told me, it's none of your business.

Oh. Now I see why you lost your temper.

It has nothing to do with you, David. It's about me. She knows I want you there. We talked about it this morning, and now she's broken her promise. I'm so pissed off, I could punch her in the face.

And where am I supposed to hide myself while everyone's at the barbecue?

In my house. She said you could stay in my house. But I'm going to talk to her. I'll make her change her mind. (Auster 2002: 274)

Heroes and the Development of their Characters

It is obvious from the previous text that the heroes of *The Book of Illusions* are David Zimmer and Hector Mann. Through the narrative of the novel, towards its end, their characters are being gradually developed and unveiled. The episodes of Zimmer's life recorded in the book encompass the life of an academic committed to the study of literature and the word, the despair he experiences at the loss of his family, his efforts as a translator, and his obsession with the power of the motion picture image, as he writes a book on Hector Mann's films as a way of dealing with his sorrow. On the other side, Hector's life oscillates between fame and anonymity, notoriety and obscurity (Brown 2007: 119). The episodes of his life encompass his Dutch-Jewish refugee origins as Chaim Mandelbaum, the movie career in Hollywood as Hector Mann, his journeys across America under the pseudonym Herman Lesser, and his final (re)incarnation as Hector Spelling in New Mexico. At the very end of Hector's life, he and Zimmer meet, allowing their life-narratives to overlap and creating the conditions for their stories to be told.

In the process of reading *The Book of Illusions* it soon becomes clear that Paul Auster sets up obvious parallels between the two men's lives, the trauma and tragedies and the randomness of events that have a large effect on both of them. Both rail against this randomness and decide that if they can't control their lives, then they won't live them. Their descents to the edge of madness convince them to find some way to live within the confines of the world, that they just have to find a way to coexist with it (Greer 2003).

Both Zimmer and Mann try to find or restore their identity in a constant process of movement, a journey from place to place and from one set of circumstances to the other. According to Brown (2007: 126), such journeys are, ultimately, a search for some inner peace from which to build a stable sense of identity. For Brown, the family, as a form of social community, provides just such a point of equilibrium, under certain circumstances, and if such circumstances are changed to worse, its capacity to provide a site of self-formation is eroded. Taking into account the life circumstances of Zimmer and Mann, such a statement can be regarded as true. However, there are still two other points of equilibrium to which the characters strive in the novel.

The first of them is, surely, death, as a definite point of stillness and final peace in life. Namely, both heroes think that they deserve to die, David suffering from a severe case of survivor's guilt, which is exacerbated by meditations on the small coincidences that caused them [his family] to die without him (Hove 2003), and Hector feeling remorse for his part in Bridgette's death (Brown 2007: 123). Neither of them is brave enough to commit a suicide (although they both almost tried it), but they both try to reach the lowest extremes of their living at some points, David through drinking, loneliness and constant work and Hector through travelling, adventurous and masochistic living (life close to Bridgette's family, live sex performances with Sylvia, salvation of Frieda during a bank robbery).

Another point of equilibrium is of spatial character, dealing with finding a quiet place to live and thus form a kind of micro-utopia. While for David such a point (the house in Vermont) is only of temporal character and closely related only with his work, for Hector it presents a final and permanent destination (Blue Stone ranch) which is closely connected with himself forming a sort of family, and doing the only thing in the world he likes - making movies.

Themes and Motives

Observed in a wider sense, *The Book of Illusions* covers the theme of many lives contained in the one, and how the manuscript of that life is brought to completion by death (Brown 2007: 118), so that it adopts the model of a posthumous address to reinforce the completion of the narrative cycle (Brown 2007: 118). The novel also investigates the constant and persistent insecurities of being singular in the world, and how movement from place to place reconstitutes the sense of self.

The novel is, also, partially a kind of ode to the cinema in general. It looks longingly toward cinema as a symbol of everything that writing is unable to achieve. Cinema, in other words, is inserted into *The Book of Illusions* as a potential solution to the ethical-aesthetic incommensurability that defines the novel as such (Bewes 2007: 273). It also considers the silent movies to be a high form of motion picture art, which was, actually, spoiled, by adding sound in form of dialogues and narrative.

On a more precise level, the novel encompasses a wide range of motives most of which are common in Auster's novels. There is a writer whose creative abilities were blocked by some circumstances, and who, essentially, tries to reestablish himself through writing. The two common elements of Auster's prose, coincidence and chance, appear at all the stages and layers of the novel, governing and guiding the courses of its action, relations among characters, causes and consequences. There is also the existence of parallel novels within the novel that leads to the layering of its narrative structure, with intertextual relations among the layers which are of importance for the novel as a whole.

The motive of failure is also present throughout the novel, as something that occurs in life of almost all the characters and leads them to different psychological states and constant efforts to change it. Spatial motives connected with loneliness and creative activity, such as the room for writing, house in the mountains and ranch in the desert stand as a constant, too.

Finally, there is a permanent motive of love, which occurs in various forms and, basically, runs the characters and their actions, and in such terms the book presents a meditation on the nature of love (Brown 2007: 126).

Conclusion

With its story, characters, themes and motives, *The Book of Illusions* can be observed both as a whole, and as an intertextual unit consisting of many action and narrative levels. In both cases, it is a solid unit and a book which keeps reader's attention, still involving him or her in a constant self-analysis connected with problems, topics and issues of everyday life. At one side, it carries a deeply emotional story (or, to be more precise, stories) and on the other scholastic meditations and presentations that fit into such emotionality. Its characters are everyday men which are on their life paths, governed and guided by rises and falls, chances and coincidences, and there is no winning or losing, just living. And, eventually, narrating about it.

References

- Auster 2002: P. Auster, *The Book of Illusions*, London: Faber and Faber.
- Bewes 2007: T. Bewes, Against the Ontology of the Present: Paul Auster's Cinematographic Fictions, *Twentieth Century Literature*. Volume: 53. Issue: 3. pp. 273-297.
- Brown 2007: M. Brown, *Paul Auster*, Manchester & New York: Manchester University Press.
- Greer 2003: W. R. Greer, Dead Men Walking: The Book of Illusions by Paul Auster, *Reviews of Books* online, http://www.reviewsofbooks.com/book_of_illusions/review/. [September 30, 2010]
- Hove 2003: T. Hove, Paul Auster. The Book of Illusions, *The Review of Contemporary Fiction*. Volume: 23. Issue: 2. p. 125.
- Martin 2008: B. Martin, *Paul Auster's Postmodernity*, New York & London: Routledge.
- Risen 2002: C. Risen, The Book of Illusions by Paul Auster, *FlakMagazine* online, <http://www.flakmag.com/books/illusions.html>. [September 30, 2010]

Darko M. Kovačević

ЋИВОТ И НАРАЦИЈА У РОМАНУ ПОЛА ОСТЕРА *КЊИГА ИЛУЗИЈА*

Rezime

Rad se bavi romanom Pola Ostera *Knjiga iluzija*. Nakon uvoda, roman je najprije predstavljen kroz priču koja čini njegovu osnovu, a onda kroz analizu naracije putem koje je ta priča realizovana. Posebna pažnja je poklonjena razvoju ličnosti glavnih likova unutar narativa, kao i nekim od glavnih tema i motiva koji se javljaju unutar romana. Na kraju su izvedeni određeni zaključci.

ОЈКОНИМ¹ ПАЛЕ

Апстракт: Проблемом поријекла имена Пала, градића у централној Босни у непосредној близини Сарајева, до сада се није бавила српска ономастичка наука. Овај рад представља покушај да се на основу неколико хипотеза, уз коришћење расположиве историјске грађе и адекватне историјскојезичке анализе понуди што убједљивији одговор на питање о постанку овог ојконима.

Кључне ријечи: ојконим, Пале, ономастичка анализа, језичко осјећање, етимологија.

0. *Пале* спадају у онај ред насеља која су захваљујући близини Сарајева, као трговачког, привредног и административног центра, прошла кроз различите развојне промјене и за релативно кратко вријеме добила нов географски лик. Простиру се у долини Паљанске Миљацке, на главном путу који спаја Сарајево са сливом Дрине. Између Романије на сјевероистоку и Јахорине на југу и западу, лежи паљански потес чији средишњи дио заузима котлина (850 м) у којој је смјештен и град *Пале*. Котлина је окружена површима од 900 до 1500 м надморске висине, са којих се с једне стране дижу мања узвишења, док су с друге стране површи рашчлањене мањим долинама (Вранић 1961: 69).

Мада постоје претпоставке да је подручје општине *Пале* било дјелимично насељено још у праисторијско доба (Ашћерић-Мушета 1987: 17), сигурних историјских података о *Палама* нема много. Највећим дијелом подаци које сада имамо о *Палама* у литератури су везани за Сарајево и његову околину. С обзиром на неповољан географски положај, међу планинским масивима уз оштру климу, разумљиво је зашто овај простор није био погодан за насељавање. Међутим, ово је била значајна комуникацијска спојница сарајевске котлине са Дрином. На подручју општине *Пале* пронађен је један неолитски локалитет и више локалитета из гвозденог доба. Ту је пронађен и грчки новац, као и дио античког пута (Ашћерић-Мушета 1987: 17), што указује на цивилизацијске трагове.

01. Мало се зна и о прошлости *Пала* из раног средњег вијека и периода самосталне босанске државе, што би нам користило у отварању ове ономастичке загонетке. Писани документи пружају минималне податке, а археолошки споменици су врло оскудни. У раном средњем вијеку друштвени систем римске империје потпуно се распао и био замијењен пред-

* bozicabk@yahoo.com

¹ Име насеља (Основен систем и терминологија на славенската ономастика 1983: 297)

феудалним друштвеним уређењем. Вранићева (1961: 71) тврди да се физиономија овог краја доласком Словена знатно измијенила. Док су у римско и касно античко вријеме постојала насеља у равницама, у овом периоду се људске насеобине помичу према планинама. Разбијени у села и засеоке, Словени не подижу градове, а натурална привреда и предфеудално родовско друштво стварају посебне услове у којима се развија такав тип културе.

Подручје *Пала* налази се у средишњем дијелу Босне и Херцеговине. Почетком седмог вијека Словени су овдје затекли остатке илирског и романског становништва, које је већ било проријеђено ранијим варварским походима, епидемијама и глађу (Скарић 1937: 31). Словенски насељеници су заузели све боље и питомије крајеве, па су старосједиоци одлазили у приморје или су морали да се склањају у планине и тамо проводе тежак пастирски живот.² Скарић (1937: 31) сматра да су са Словенима у сарајевски крај дошли и Авари, наводећи да се нека села у сусједству сарајевског краја и сада зову Обре, што је словенско име за Аваре.

1. Миграциона кретања условила су да је данашње становништво овог краја готово искључиво православно. У насељавању средње Босне М. Петрић (1963: 12) је установио три важнија периода: „прво доба, које почиње од доласка Турака па до XVII вијека. У том периоду насељавање се врши претежно из источних и југоисточних предјела (Црна Гора и Херцеговина); други период је од XVII вијека до 1878. године, када су кретања становништва из истих предјела нарочито интензивна, док се у трећем периоду, од 1878. године на овамо, број досељеника смањује и ограничава највише на појединачна досељавања, претежно из далматинских и западнобосанских области^Р. Поред других крајева источне Босне, околину Сарајева насељавају Дробњаци (Карановић 1925: 70) и Пивљани (Павловић 1930: 351). Дакле, највећи број српског становништва, које и данас насељава овај крај, дали су простори Херцеговине и црногорских брда.

1.1. В. Скарић (1922) у неким данашњим топонимима уочава називе преостале од средњовјековне босанске властеле, из чега закључује да је већи дио овдашњег муслиманског становништва преносилац континуитета, као старосједилачко становништво. Слично тврди и М. Петрић (1963: 8) који наводи: „Своју стару етничку физиономију највише су очували дијелови средње Босне и велики дио босанског Подриња, захваљујући првенствено исламизацији тих крајева^Р Међутим, један дио муслиманског становништва припада миграционим струјама из Угарске, Славоније и Хрватске, када се после пораза Турска морала повлачити, па се дио муслиманског становништва тада населио у средњој и источној Босни (Петрић 1963: 9).

² Скарић (1937: 31) наводи: „Може бити, да се планина Романија прозвала по њима, јер су се они, као римски грађани, звали Романи^Р

И док Петрић (1963: 11) о етнографској физиономији овог подручја, кроз које су пролазиле многе миграционе струје, закључује да је „понекад врло тешко одредити којим све струјама то становништво припада^{Р,Ц}. Јахић (2002: 20) се ослања на Цвијићево мишљење да „основни печат физиономији његовог становништва даје та стална динарска миграциона струја^Р.

2. Први помен паљанског краја у писаној грађи појављује се 1244. године, у повељи мађарског краља Беле IV као Врхбосна (Ашћерић-Мушета 1987: 19). Овај крај је крајем 14. вијека био под управом Рађена Павловића и његовог сина Павла, по коме се касније породица, као и држава прозвала Павловић. Највећи дио државе звао се Кнежина Борач у којој је било 13 жупа, међу којима је и жупа Врхбосна (Скарић 1937: 32).

По утврђењу Турака у државу Павловића и назив *Земља Павловића* је задржан. Називи *Pavli Ili* и *Vilajet Pavli* у турским документима, дословни су преводи српских назива на турски језик (Васић 2003: 306). У попису босанских спахија из 1711. године јавља се још и назив *Нахија Павле* (Скарић 1930: 56). Земља Павловића под турском управом била је подијељена на нахије, од којих се једна звала Нахија *Bogazi Yumgu* у руци Халил-беговој. Приређивач и преводилац пописа, Ахмед С. Аличић (2008: 37) са сигурношћу тврди: „Нико није успио тачно разријешити овај назив. Да се односи на *Пале* то је сигурно, јер је и у овом попису на неким мјестима уписано *Bogazi Yumgu*, други назив за Пале. Оно што је сигурно знамо да је буквални превод ПРОКЛЕТИ КЛАНАЦ. Зашто је тако и на који се кланац односи не знамо^Р. Нахију чини шест села, од којих издвајамо село *Раде-нић*, данас насеље *Радоњићи* у *Палама*, и село *Подграђе*. А. С. Аличић (2008: 37) у напомени додаје да „према каснијим дефтерима Подграђе је назив за само насеље ПАЛЕ^Р. Интересантно је напоменути да у попису за ово село стоји слѣдеће *Рхаса*: млинова 1, ступа 1, њива 3, домова 74, неожењених 25, приход 4544 (Аличич 2008: 37). У поређењу са осталих пет села закључујемо да је *Подграђе* највеће, да једино има млин и ступу, као и да доноси највећи приход. Иако Аличић то не експлицира, може се са сигурношћу претпоставити да је ово подручје и било центар нахије. У новијем попису из 1604. године стоји: „Село Подграђе, другим именом *Bogazi Yumgu*, припада Сарајеву^Р (Ханџић 2008: 332). У даљем попису имовине, која је тада у власништву муслимана, јасно се уочава да је у *Подграђу* био јак уочљив процес исламизације, нпр. баштина Мустафе Радоњина, баштина Ширмерда Радивојева, баштина Хасана у посједу Јусуфа Ђуричина

³ Иако Милица Вранић (1961: 72) сматра да је најстарији дио насеља био између *Врела Миљацке* и *Корана*, и да ту треба тражити мјесто гдје је постојало *Подграђе* изнад кога је био дворак на *Градини*, Аличићево тумачење сматрамо поузданијим. Наиме, на простору који потенцира Вранићева своје имање имала је цијењена муслиманска породица Шабановић. У близини *Шабановића виле*, која и данас постоји, била је и пирана у њиховом власништву, те је несумњиво у једном периоду овај локалитет био најнасељенији дио читаве котлине.

и сл. У овом попису стоји и податак да *Подграђе* има 11 млинова, а становништво се бави пољопривредом и сточарством.

Милица Вранић (1961: 72) наводи податак да су у то доба са овог простора коришћени дрво и сијено. Дебла дрвета, која су сплаварена *Миљацком* до Сарајева, сјечена из шума паљанског краја, обрађивана су у паљанским пиланама поточарама, а сијено је у Сарајево обично допремано на коњима. Ово доба је уједно и вријеме развијеног сточарства у овом крају.

2.1. Из ових података се може закључити да простор који обухвата подручје данашњег центра општине *Пале*, као и у средњем вијеку, и у каснијем турском периоду није имао посебан значај, а не постоје ни подаци о насељености овог простора за вријеме владавине Турака.

2.2. Назив *Пале* за ово подручје први пут је забиљежен на карти из 1877. године (Вранић 1961: 72), а у периоду аустро-угарске окупације и развоја индустрије која је подстакнута изградњом железнице, *Пале* оживљавају у привредном погледу, а са тиме отпочиње и насељавање овог простора.

3. О поријеклу имена *Пале* Божидар Черовић (1894:198) је од локалног становништва забиљежио предање по коме је поријекло назива везано за долазак Турака у ове крајеве:

„Видиш Рече ми показујући руком Роне рушевине на оним литицама, оно ти је ако си чуо Стари Град. Земанедли држаше га, Бога ми ти не знам рећи: Грк ли Срб ли ко ли бијаше. Елем Турци дођоше, да га освоје и падоше онамо на ону раван Р опет показиваше руком Р а оно ти се данас зову Пали. Но они виђеше, да га не могу шале заузети, те почеше мислити на пријевару. И нађоше брате, једног отпадника Станишу Голића, који им обећа издати град. Насјетова их, да наложе чим смркне, много ватара онуда, а он да ће већ оног заповједника града некако обманути и преварити.

Тако и би: Они наложише хиљаде ватара, а мој ти Станиша оде и превари оног заповједника, показавши му оне турске ватре и рекавши му како је ићмилет Турака онамо пало и спремили се да заузму на јуриш Стари Град. Заповједник му повјерова и мислећи, да се оноликој сили не може одупријети, предаде им град без муке и боја.

Тако ти Турци уљегоше мирно у град, а сјутра дан ижљегоше сви на ове наше равнине, да чине дову (захвалну молитву), што су срећно заузели град. И тако ти се ово наше село по тој њиховој дови прозва Довлићи, а од оних ватара, што но их Турци палише посташе Пали.

Станиши Голићу даде турски цар као награду све Довлиће и Челину, но Бог к'о Бог, он га право награди, те му ђаво једном све понесе, те брате си мој, ено у Челини и сад Р веле да су његови потомци Р Голићи, боме крепају од глади.Р

3.1. Овакво одређење, ослоњено на народно предање, „захтијева подробан и пажљив приступ, јер у ономастичким анализама сваки превид може довести до погрешке у закључивањима, па се не тежи, нарочито због

недостатка историјских (писаних) факата, затварању ових питања већ, једино, њиховом 'претресу'Р (Шћепановић 2003: 559).

Претпоставка о постанку имена *Пале*, ослоњена на предање које је забиљежио Черовић и по коме је ојконим настао према ватрама које су палили Турци при освајању ових простора, није довољно увјерљива. Прво, нема историјских података који би поткријепили ово народно етимологијање, и друго, иако је из више разлога В. Милутиновић (1987: 9-10) скоро читав вијек касније поново интерпретирао Черовићеву легенду, ово тумачење се у народу није задржало до данашњих дана⁴.

3.2. Као и у легенди, у значењу проистеклом од глагола *палити*, Скок (1972: 593) илуструје поствербал *пал* ојконимом 'Пали пл., село у Босни, топоним'. С обзиром на постојање топонима *Гареж* и *Палика*, који несумњиво упућују на паљење, могуће је да су херцеговачки досељеници цијели овај терен у циљу култивисања тла и тежњом за добијањем већих обрадивих површина крчили, услед чега је и добијено ово име.⁵

3.3. Међутим, у вези са словенским *пал* према Скоку (1972: 589) стоји и *палача* - 'баровита подводна земља', коју исти аутор доводи у везу са хидронимом *Палачак* у Херцеговини и називом земљишта у Хрватској. Поредџи их са *калуђа*, *палуђа*, *палуђница*, Скок уочава да термин *палача* садржи наш аугментативни суфикс *-ача*, при чему коријен ријечи иде у индоевропски супстрат, у који и лат. *pālūs* Р 'бара, млага, локва' (Ђорђевић 2004: 1029). У том смислу би наш ојконим могли тумачити и као назив који у семантичкој равни припада групи оних имена која означавају састав, особине и површинска својства тла, што се донекле може потврдити постојањем великог броја микропонима у функцији приказивања блатног или мочварног тла, кога је у *Палама* у пријашња времена очито било у изобиљу. Воде, дакле, нису отицале у ријеку, него су се задржавале при тлу, што илуструју називи типа *Баре*, *Локве*, *Наплавак* и слично.

3.4. Даље, РМС (1971: 308) термин *пал* објашњава као застарјелу ријеч мушког рода у значењу 'наглост, срџба, страст', при чему поријекло назива *Пале* (Пали) индиректно семантички можемо повезати са турским називом *Bogazi Yumru* (Проклети кланац). У том случају би, покушавајући да одредимо значење назива према значењу основне ријечи у називу, ојконим *Пале* (Пали) посматрали као географски назив условљен физиогеографским својствима тла. На тај начин су образовани и многи микропоними овог краја (нпр. *Оштра глав"ца*, *Пријеке њиве*), који су углавном двочлани називи који се састоје од именице и придјева, при чему се именицом дају укупна својства објекта, а придјев истиче његове површинске

⁴ Потврду за овакво тумачење нисмо нашли приликом теренских испитивања.

⁵ М. Златановић (1998: 280) у *Речнику говора Јужне Србије* доноси назив шуме у Баиновцу код Врања Р *Палине* Р 'некад палена шума'. Уп. и чест микропоним *Палеж* на ширем простору штокавских говора.

особине. Тако би се у оваквом тумачењу назив *Пале* (Пали) могао посматрати као топономастичка елипса или крња синтагма (Пали < *Пали кланац 'окомити па тако за пролаз *опасни кланац*') у којој је апелатив нестао „јер је временом постао сувишан с обзиром на топономастичку функцију” (Шимуновић 1972: 201). Ипак, у мјесном говору недостаје одговарајући апелатив за претходну хипотезу.

3.5. Даља размишљања воде ка разматрању могућности да је ојконим *Пале* фитонимског поријекла, односно да је као мотив за ово име послужила некадашња распрострањеност биљке *пала* на овом терену, за коју Симоновић (1959: 628) доноси латински назив *Stipa pennata* и значења 'бала, баловина, бршљика, власи, ковиље'. Пошто фитоним *пала* не егзистира у мјесном говору, ова хипотеза нам је, као и претходна, мало вјероватна.

3.6. Даље, могуће је претпоставити и да овај ојконим носи метафорични назив *пала* у значењу 'подубока лопата којом се баца вода на поврће', лексема коју Вук (1972: 485) проналази у Мостару, а коју Скок (1972: 589) одређује у значењу 'лопата'. РМС (1971: 308) доноси термин *пала* у значењу 'лопата за копање земље'. Истичући синонимност ријечи *лопар* и *лопата*, у значењу долине, Велимир Михајловић (1970: 163) наводи да овај географски термин треба третирати као топономастичку метафору. М. Пижурица (1980: 42) код Ровинског проналази називе *Лопате* и *Лопар* као обрадиве комаде земље који се увлаче између околних узвишења. Топоним *Лопата* забиљежила је и Јасна Хацимејлић (1987: 104) у требињској Ластви као метафорично образован назив једног од потеса који види као „облик већег четвороугла и једног ужег појаса који се увлачи у брда” те напомиње да „овај потес својом величином не би одговарао значењу 'лопата земље’”.

3.6.1. С обзиром на све наведено, као и на чињеницу да нашу област чине унеколико плодне долине које се увлаче међу околна узвишења, као вјероватан мотив у именовању *Пала* можемо сматрати и последњу хипотезу, по којој је овај ојконим настао од лат. > итал. *pala*, а који су као уопштен назив за *лопату* донијели херцеговачки досељеници при насељавању овог краја. Међутим, термин *лопата* у мјесном говору преовлађује у односу на свој синоним *пала*, а очигледна разлика у акценту (*пала* Ā Пале) такође не иде у прилог понуђеној претпоставци.

4. В. Милутиновић (1987: 72), у једном досад непримјећеном раду, разматрајући поријекло назива *Пале* узима у обзир и могућност да је овај назив настао према области *Вилајет Павли*⁶ и наводи: „Bogazi Yumru биле су прва нахија вилајета Павли, која је допирала све до Сарајева у којем је било сједиште Босанског санџака. Сваки излазак из Сарајева источно од Козје ћуприје значао је ступање на подручје вилајета Павли, па се и за почетак тога подручја учврстио топоним Павли. Назив Павли се кроз праксу народног изговора трансформисао најприје у Пали, а касније у Пале. Још и

⁶ О томе је већ било ријечи у т. 2, у овом раду.

данас старији људи не кажу да су са Пала, него са Пали, или да су били на Палима⁷Р.

Ослањајући се на историју српског језика, знамо да је уснено-зубни изговор гласа *в* добијен из заједничког словенског језика, почео у народном говору развијати пасивни карактер изговора који му је дао природну лабијалност, одакле је и дошло до његовог губљења у различитим положајима (Белић 2006: 97). Српски говорни типови показују да испред *љ* сугласник *в* губи стабилност, нпр: *забаљати, растаљати, настаљати, устаљати* и сл. али и у другим положајима: *седок* (све-), *међед* (< медвјед), *Ћетко* (< Цвјетко). Истичући слабу артикулацију овог гласа и његову непотпуну билабијалност, Белић (2006: 98) издваја и прелаз у *у* *в* на крају ријечи и после вокала *рукоу, руковъ* у инструменталу јединине, прелаз *в* када иза њега нестаје полугласник *у* у на почетку ријечи *вњук – унук*, те веома распрострањен развитак *в* као прелаз од *у* ка посљедњем вокалу: *уво, суво, дувати*. Из свега наведеног, дакле, јасно је да је евентуално губљење сугласника *в* у групи *вл*, а у имену Павли, фонетским развојем мало вјероватно. Међутим, не смијемо занемарити, бар у овом случају ни улогу језичког осјећања.

Начин како се сугласник *в* губио испред *љ*, којег чувају етници и ктетици изведени из нашег ојконима (Паљанин, Паљанка, паљански), назив *Пале* са више сигурности можемо тумачити и као ојконом настао супстантивизацијом придјева изведеног од личног имена Павле⁸ посесивним суфиксом *-јъ*⁹, као дијела синтагме *Пављјъ до (*Пављи до). Тако је у наведеној синтагми придјев *Пављјъ* имао значење 'који припада Павлу', а цијела синтагма, са данашњег језичког осјећања 'Павлов до, крај, посјед и сл'.

Временом је апелативни дио ове синтагме нестао, услед чега је посесив **Пављи* преузео топонимастичку функцију. Према наведеном фонетском развоју, сугласник *в* се у овој позицији изгубио, при чему је добијен облик **Пављи* у којем је према језичком осјећању¹⁰ дошло до депалатализације сонанта *љ* и забиљеженог и запамћеног облика *Пали*. Даљи развитак и поменуто језичко осјећање довели су до промјене вокала *и* < *е*.

⁷ Овај облик користи и Ђ. Мазалић, а потврде за овакав изговор нашли смо и приликом теренских истраживања, код информатора Миливоја Симовића (1923).

⁸ Напоменућемо да у сарајевској котлини постоји узвишење и насеље са називом Павловац (> *Павлов вилајет), као и локалитет у Прачи у подножју средњовјековног утврђења које је припадало властелинској породици Павловић (Поповић 2003: 102), оба на ободима некадашњег турског Вилајета Павли.

⁹ О топонимима с формантом *-јъ* и суфиксалним изведеницама с посесивним значењем више видјети код Радмила Маројевића (1985: 22-36; 1987а: 2-13; 1987б: 17-23).

¹⁰ А. Белић: Језичко осећање и граматичка анализа, Наш језик, год. V, св. 9 и 10, Београд, 1937, стр. 257-267.

5. И да закључимо. На основу веома скромних историјски извора о овом ареалу и непотпуних доступних информација, нисмо у могућности утврдити истинску старину ојконима *Пале*, како за само насеље тако и за шири простор. Доступна грађа и релевантне језичкоисторијске чињенице биле су полазиште за поставку неколико хипотеза размотрених у овом раду. На основуведеног аналитичког приступа актуализујемо посљедњу хипотезу јер за њу, прије свега, проналазимо доказе у примјерима из српског и других словенских језика, а на њену поузданост указују и разговори који су вођени са изворним говорницима у оквиру наших изучавања микротопонимије *Пала*.

И на крају, додаћемо да се на основу свих наведених претпоставки може закључити како и овај рад потврђује Шимуновићев став (1985: 44) да свако име није могуће етимолошки ријешити, тим прије што свака етимологија, а етимологија ријетких имена нарочито, не каже увијек од чега је која ријеч настала, већ од чега је могла постати.

Литература

- Аличих 2008: *Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године*, дешифровао и са османског превео Ахмед С. Аличих, Исламски културни центар Мостар, Мостар, 2008.
- Ашћерић-Мушета 1987: *Културно-историјско и природно наслеђе на подручју општине Пале*, приредили Ашћерић-Мушета Весна и др, Градски завод за заштиту и коришћење културно-историјског и природног наслеђа, Сарајево.
- Белић 2006: Белић, Александар, *Историја српског језика*, Изабрана дела 4, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Васић 2003: Васић, Милан, *Земља Павловића у свјетлу турских извора*, у *Земља Павловића*, Средњи вијек и период турске владавине, Академија наука и умјетности Републике Српске и Универзитет Српско Сарајево, Бања Лука, Српско Сарајево, 305-326.
- Вранић 1961: Вранић, Милица, *Пале*, Гласник српског географског друштва XLI Ћбр.1, Београд, 69-77.
- Вук 1972: Карацић, Вук, *Српски рјечник*, Нолит, Београд, 1972.
- Ђорђевић 2004: Ђорђевић, Јован, *Латинско-српски речник*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Златановић 1998: Златановић, Момчило, *Речник говора Јужне Србије* (провинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.), Учитељски факултет, Врање.
- Јахић 2002: Јахић, Цевад: *Ијекавскоштакавски говори исочне Босне*, Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, књ. VIII, Институт за језик у Сарајеву, Сарајево, 13-236.

- Карановић 1925: Карановић, Милан, *Исељени Дробњаџи*, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини XXXVII, Сарајево, 1925, стр. 67-84.
- Маројевић 1985: Маројевић, Радмило, *Прилози творбено-семантичкој реконструкцији староруских топонима*, Ономатолошки прилози VI, САНУ, Београд, стр. 21-57.
- Маројевић 1987а: Маројевић, Радмило, *О етимолошкој обради староруских топонима*, Ономатолошки прилози VIII, САНУ, Београд, стр. 1-24.
- Маројевић 1987б: Маројевић, Радмило, *О реконструкцији прасловенског система посесивних категорија и посесивних изведеница*, ЈФ XLIII, Београд, стр. 17-40.
- Мазалић 1940: Мазалић, Ђоко, *Старине по околини Сарајева*, Гласник Земаљског музеја Краљевине Југославије, LI R 1939, прва свеска (за хисторију и етнологију), Сарајево, 1-15.
- Милутиновић 1987: Милутиновић, Војислав, *Љетопис основне школе на Палама*, Основна школа Дан младости, Пале.
- Михајловић 1970: Михајловић, Велимир, *Прилог речнику српскохрватских географских термина*, Прилози проучавању језика 6, Нови Сад, 153-181.
- Павловић 1930: Павловић, Љуба, *Соколска нахија*, Српски етнографски зборник XLVI, Насеља и порекло становништва 26, Београд, 307-505.
- Петрић 1963: Петрић, Марио, *О миграцијама становништва - досељавања и унутрашња кретања*, Гласник земаљског музеја у Сарајеву, Етнологија н. с. св. XVIII, Сарајево, 6-13.
- Пижурица 1980: Пижурица, Мато, *Прилог Ровинског српскохрватској географској терминологији*, Втора југословеснка ономастичка конференција, Скопје, 245-291.
- Поповић 2003: Поповић, Марко, *Земља Павловића у свјетлу турских извора*, у Земља Павловића, Средњи вијек и период турске владавине, Академија наука и умјетности Републике Српске и Универзитет Српско Сарајево, Бања Лука, Српско Сарајево, стр. 91-112.
- РМС 1971: Речник српскохрватскога књижевног језика, књига четврта, Матица српска, Нови Сад.
- Симоновић 1959: Симоновић, Драгутин, *Ботанички речник имена биљака*, САНУ, Београд.
- Скарић 1922: Скарић, Владислав, *Стара босанска властела у данашњој топономастици*, Гласник географског друштва VII-VIII, 125-136.
- Скарић 1930: Скарић, Владислав, *Попис босанских спахија из 1123/1711 године*, Гласник земаљског музеја у Сарајеву XLII, Свеска за историју и етнографију, Сарајево, 1-99.
- Скарић 1937: Скарић, Владислав, *Сарајево и његова околина од најстаријих времена до Аустор-угарске окупације*, Сарајево.

- Скок 1972: Скок, Петар, *Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика II*, Загреб.
- Ханџић (2008): *Опширни попис босанског санџака из 1604. године*, св. I/1, Сарајево, Бошњачки институт Цирих и одјел Сарајево, Оријентални институт у Сарајеву, обрадио Адем Ханџић, Сарајево, 2008.
- Хацимејлић 1987: Хацимејлић, Јасна, *Микротопонимија требињске Ластве*, Ономатолошки прилози VIII, САНУ, Београд, 63-215.
- Черовић 1894: Черовић, Божидар, *Од куда су имена Довлићи и Пале*, Босанска вила, Сарајево, IX/13, 198.
- Шимуновић 1972: Шимуновић, Петар, *Топонимија отока Брача*, Брачки зборник 10, Сунпетар.
- Шимуновић 1985: Шимуновић, Петар, *Наша презимена (поријекло, значење, распрострањеност)*, Загреб.
- Шћепановић 2003: Шћепановић, Михаило, *Из дурмиторског ономастике: о именима, Бијела, Малинско и Превиш*, Српски језик, год. VIII, књ. VIII/1-2, Београд, стр. 557-565.

Бојица Д. Кнежевић

PLACE-NAME PALE

Summary

In the paper, on the basis of analysed ethno-historical facts and conducted historical and onomastic analysis, we gave several hypotheses, which so far existed in linguistics as possible etymological solutions for the origin of the place-name Pale. We clearly indicated that this place-name (the name of the inhabited place) was developed by the substantiveness of the adjective derived from the personal name Pavle by the possessive suffix *-jъ*, as a part of the syntagm *Павълъ до (*Pavlji do). So, in the mentioned syntagm the adjective *Павълъ* means 'which belong to Pavle', and the whole syntagm, from the contemporary language perspective means *ЊPavleŕs valley, area, esateŕ*.

ПРЕДЛОШКО-ЗАМЕНИЧКИ ПРИЛОШКИ ИЗРАЗИ СА ЗНАЧЕЊИМА НЕИЗРАЗИВИМ ПРИЛОЗИМА

Апстракт: У раду се анализирају предлошко-заменички прилошки изрази који попуњавају „празна места—у систему лексичких прилога. Показује се да су то изрази са значењима ексцептивности, супституције, концесивности, адитивности и контрастности, реализовани у веома малом броју лексички готово потпуно блокираних типова.

Кључне речи: прилози, прилошки изрази, ексцептивност, супституција, концесивност, адитивност и контрастност.

1. Термин *прилошки израз* у раду користимо као ознаку за функционално-семантичке еквиваленте прилога чије јединство прилошког значења представља скуп семантичких компонената изражених засебним лексемама. Овај термин први је употребио А. Белић (в. Ковачевић 2007: 14), означавајући њиме сложене јединице, вишелексемске спојеве чије је значење еквивалентно прилозима, и доводећи у везу сложеност значења прилога са сложеностићу форме прилошких израза (Белић 2000: 561). А још је Вук Караџић у *Писменици сербскога језика* из 1814. (према Грицкат 1983: 7) поред прилога навео и прилошке изразе, примећујући *Р*али не експлицитно *Р* да јединство прилошког значења представља скуп семантичких компонената изражених засебним лексемама.

1.1. Прилошки изрази могу према себи имати истозначни прилог (нпр. *на овом месту – овде, у том тренутку – тада, на адекватан начин – адекватно, због тога - зато* и сл.), али могу представљати и једини начин изражавања неког прилошког значења. Другим речима, у неким семантичким (суб)пољима прилошки изрази компензују недостатак читавог (под)система прилошких лексема.

2. Прилошки изрази са значењима неизразивим прилозима обухватају прилошке изразе а) који су делимично заменљиви прилозима и б) прилошке изразе којима се изражавају значења која су у потпуности непокривена системом лексичких прилога. Изрази ових група могу се према значењу класификовати на: 1) изразе са значењем намере, 2) изразе са значењем околности и 3) изразе са значењима која ни делимично нису изразива прилозима.

2.1. Делимично семантичко поклапање налазимо код супституције израза једне значењске (пот)категорије прилозима општије категорије или

* ilijanacut@yahoo.com

код преклапања самих категоријалних значења. Тако се, на пример, прилошки изрази са значењем околности могу супституисати временским заменичким прилозима (*у тој прилици, у тим околностима* → *тада*), али ова замена одговара само темпоралној компоненти прилошких израза. Већина значења неизразивих прилозима (значење ексцептивности, супституције, концесивности, адитивности и сл.) не могу се изразити прилозима ни делимично. Тако су ови типови прилошких израза средство којима се попуњавају „празна места” у систему прилошких значења.

2.2. Ови изрази имају предлошко-заменичку структуру, односно реализују се као спој предлога и заменице у одређеном падежу. Како се показује, најчешћи заменички конституент јесте лексема *то* (ређе и друге демонстративне заменице, као и лексема *све*, понекад са комбинацијом *све* + демонстратив). Форме у којима се реализују ови изрази одговарају формама којима се иначе, у слободним синтагмама, изражавају дата значења.

3.1. Значење концесивности имају изрази *и поред* + генитив, *без обзира на* + акузатив, *упркос* + датив:

По статистикама, у Швајцарској живи више од 20 одсто странаца... И то *упркос томе што* је процедура за добијање држављанства у Швајцарској знатно ригорознија него у земљама ЕУ. (НИН 2966, 1. 11. 2007, 72); *Упркос свему томе*, контингент свежих регрута у јуну је био 5 одсто мањи од планираног. (НИН 2956, 23. 8. 2007, 27); *Упркос свему*, још сам обарен Ркувана нога. (А. Исаковић, Т1, 86); Ми смо циљ остварили самом чињеницом да, *упркос свему*, из ових избора излазимо са новом подршком... (НИН 2978, 24. 1. 2008, 15);

Без обзира на то, резултати К-1 групе на тесту знања показали су значајна одступања... (Зборник Комуникације, 224);

И поред овога етничко право се не измишља... (НИН 2956, 23. 8. 2007, 17).

У својој монографији о генитиву Фелешко истиче да је допустно значење једно од најчешћих непросторних значења конструкције *поред*+генитив, као и да се ова конструкција јавља у функцији акцесорне (адитивне) одредбе.¹ Истој конструкцији „у споју са заменицом *то*” приписује се функција „допунске повезујуће одредбе” (Фелешко 1995: 117). У *Синтакси савременог српског језика* групе аутора (Пипер и др. 2005) концесивни генитив се одређује као „генитив у функцији концесивног детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на експлика-

¹ За допустно значење Фелешко наводи, између осталих, пример: „Тако је књижевно дело Бранка Радичевића, *поред свих наших немара и непажњи*, пак прикупљено цело”, али додаје да се ова конструкција спорадично јавља у функцији прилошке одредбе за „количину” (при чему наглашава да је термин непрецизан), и као „акцесорна прилошка одредба”. Зависно од контекста, постоји могућност различитих интерпретација (на пример, у реченици: „Партизан је, *поред залагања играча*, показао и извесне слабости”, конструкција *поред* + генитив може се тумачити и као концесивна и као адитивна одредба) (Фелешко 1995: 117).

тивну околност типа допуштање $\mathbb{R}$ (Антонић 2005: 170). Генитивне и дативне форме којима се изражава концесивност уједно су и форме у којима се јављају заменички прилошки изрази (генитив с предлозима *поред*, *мимо* и датив с предлозима *упркос*, *унаточ* (Антонић 2005: 827-828). Међутим, када је у питању форма *поред* + генитив, наглашава се да се концесивно значење чешће остварује „с везничко-предлошким спојем *и поред* $\mathbb{R}$ (Антонић 2005: 170).

Предлошки спој *и поред* + генитив одлика је реченица које спадају у општеконцесивне моделе (којима је допустно значење једино значење; „у тим моделима допуштање се распознаје по смислу, оно је неосложњено било којим другим значењем $\mathbb{R}$ (Ковачевић 2009: 91). Редукција партикуле *и* изазвала би промену значења израза, те би се уместо концесивног значења добио израз са ексцептивним значењем комитативног типа (в. Ковачевић 2009: 92-95, у вези са концесивним реченицама, одн. сложеним везницима типа *и поред тога што*).²

3.2. Израз *поред тога* има, дакле, ексцептивно значење комитативног типа (в. Ковачевић 2009: 93, Ковачевић 1998: 303), које се одређује као значење „придруживања (додавања, укључивања) једне појаве (особе, предмета, апстрактног појма) другој $\mathbb{R}$ (Антонић 2005: 173; овде се употребљава и термин *адитивни генитив*),³ а остварује се са предлозима *поред*, *осим/сем*, *поврх* (Исто, 173-174).⁴ Са истим предлозима формирају се и прилошки изрази овог значења, који су начелно међусобно заменииви:

Поред тога [$\rightarrow$ *осим тога* / *поврх тога*], и повезивање капитала је знатно слабије у етнички хетерогеним друштвеним заједницама. (НИН 2953, 2. 8. 2007, 22); *Поред овога* [$\rightarrow$ *осим овога* / *поврх овога*], треба имати на уму да је међурепубличка размена била код свих република већа од екстерне. (НИН 2953, 2. 8. 2007, 22);

² „У свим случајевима у којима комитативно ексцептивно значење садржи семантичку компоненту контрастности додавање интензификатора *и* ексцептивно значење зависне клаузе преводи у концесивно, а самим тим и ексцептивни везник *поред тога што* преобликује у концесивни *и поред тога што* $\mathbb{R}$ у чему се огледа „веза концесивног са ексцептивним значењем и обликотворни карактер интензификатора *и* у сложеном везнику *и поред тога што* $\mathbb{R}$ (Ковачевић 2009: 93). Исти је однос и у прилошким изразима *поред тога* и *и поред тога*, с обзиром на то да исти предлог партиципира у творби прилошког и везничког израза.

³ Према Д. Кликовац, *поред тога* је конектор који „уводи нову информацију (чињеницу, разлог и сл.), која на исти начин егземплификује некакву претходну тврдњу или стоји на истој линији аргументације као и претходна информација $\mathbb{R}$ (Кликовац 2008: 177).

⁴ „Овај конектор (*поврх тога*) уводи последњи члан у набрајању... Тај последњи члан не мора бити најважнији (као пример, аргумент и сл.), него он обично додатно потврђује, учвршћује већ постојећи доказ, аргументацију, егземплификацију и сл. Подразумева се да су претходно наведени чланови довољни или убедљиви већ сами за себе $\mathbb{R}$ (Кликовац 2008: 182).

Дневник је био прилично оштећен. Види се да га је газда носио са собом кроз трње, ноћу кроз росну траву и по прашњавим таванима. *Осим тога* био је умазан сланином, нагризен од мишева (колике срамоте за једног мачка!), а на последњој страни писало је крупно, псећом азбуком:... (Б. Њопић, ПЗК, 109); *Осим тога*, већинске српске општине ће имати право да формирају српски ентитет... (Политика 33516, 27. 2. 2007, 7); *Осим тога*, у марту ове године, Јочић је лично телефонирао премијеру РС Милораду Додику... (Политика, 28. 12. 2006, 9); Проклети смо, заправо, јер смо имали два покрета отпора. А *осим тога*, у поделама после рата страдало је много људи, не зато што су се борили са окупатором него зато што су били политички противници. (НИН 2966, 1. 11. 2007, 33); *Осим тога*, транзиција у току наметнула је нека друга, егзистенцијална питања. (НИН 2956, 23. 8. 2007, 26); *Сем тога*, увређени гост је морао два дана да се задржи у Београду, колико је трајала провера докумената... (Политикин забавник 2996, 10. 7. 2009, 6);

Поврх тога, потчињава га методама постхеројског виђења рата... (НИН 2930, 22. 2. 2007, 65); Коштуница је сметен и неће прећи у акцију када је реч о Младићу. *Поврх тога*, он сматра да су дани Трибунала и ваши дани одбројани... (НИН 2966, 1. 11. 2007, 88).

Разлике између израза *сем тога* и *осим тога* нема, а Фелешко употребу једног или другог, на основу тога што не налази ниједан пример да се у истом извору користе оба предлога, сматра „индивидуалном ауторском одликом” (Фелешко 1995: 146R148).

3.2.1. Парадигматске варијације прилошких израза овога типа минималне су, и остварују се а) укључивањем лексеме *све* у структуру израза, и б) употребом поимениченог адјектива *остало* уместо заменице (што не придружује такве изразе другим типовима прилошких израза, јер су они само подтип израза са демонстративном заменицом, и то лексички апсолутно ограничен). Д. Кликовац, анализирајући семантички однос између ових израза на основу односа значења просторних предлога и њихових непросторних (метафоричких) реализација, закључује да увођењем заменице *све* изрази *пored свега тога* и *уз све то* постају синонимни изразу *поврх тога* (Кликовац 2008: 180). Тако би се парадигматска варијација са заменицом *све* могла сматрати и семантичким „померањем” заснованом на нарочитој врсти додавања.

Али ово што се сада догодило не сме да остане без одјека, пошто је на то место дошао човек који није из тениса и који, *поврх свега тога* говори, благо речено, гнусне неистине. (НИН 2956, 23. 8. 2007, 35);

Несуђени нобеловац Баро (...) *пored осталог* показује да повећање посета религиозним објектима негативно утиче на раст... (НИН 2953, 2. 8. 2007, 24); Није никакво чудо што је шалјивција Самерс, *пored осталог* и бивши глави економиста Светске банке и државни секретар за финансије у Клинтоновој влади, био присиљен да да оставку (НИН 2930, 22. 2. 2007, 45).

3.2.2. Слично значење има и акузативни израз *уз то*, са истоврсним парадигматским варијацијама:⁵

Уз то, каже он, СЦГ мора прихватити ... одговорност. (Политика 33516, 27. 2. 2007, 4); *Уз то* су се први пут чули, истина усамљени, гласови угледних посланика Бундестага против кршења основних норми међународног права. (Политика, 28. 12. 2006, 4); *Уз то*, она је затражила да високи представник Рдобије одговарајући мандат за промене Устава БиХџ. (Политика, 28. 12. 2006, 4); *Уз то*, донете су наредбе којима се скраћује време предаха између два одласка на бојно поље... (НИН 2956, 23. 8. 2007, 26); *Уз то*, на челу кућа би морали да буду људи од ауторитета, писци, редитељи, глумци, којима је позориште вокација. (НИН 2956, 23. 8. 2007, 43); *Уз то*, неколико пута прекидао је летовање и долазио у Београд. (НИН 2953, 2. 8. 2007, 16); Надао се да ће се читава ствар обавити у пријатељском кругу, а *уз то*, никад у животу није био у неком конзулату или амбасади, па га је плашио и сам званични звук те речи. (М. Капор, Елдорадо, 109); Портир је био одушевљен што је усред ноћи у опустелом „Тилу Ојленшпигелу“, где се смртно досађивао, открио овако занимљивог саговорника, *уз то* још и, мало је рећи, земљака Ђкума! (М. Капор, Елдорадо 127); *Уз то*, у бакалницу човек долази и да би поразговарао са бакалином и његовом времешном женом... (НИН 2986, 20. 3. 2008, 49: Момо Капор); *Уз све то* не би требало занемарити чињеницу да су министри ЕУ одлучили да формирају радну групу која ће помоћи да се реализују кључне ставке... (Standard, 31. 1. 2008, 19);

Др Слободан Узелац ... специјализовао се, *уз остало*, за феноменологију поремећаја у понашању... (НИН 2978, 24. 1. 2008, 56).

Само се са лексемом *остало*, дакле без могућности творбе заменичком лексемом, јавља (лексички потпуно блокиран) израз *између осталог*:

⁵ „Информација која се уводи конектором *уз (све) то* додаје се претходни-ма, али тако да им се прикључује. Наиме, чини се да је у случају овог конектора ментална слика нешто другачија него да је употребљено *пored тога*: овај други конектор као да означава само померање посматрачевог (= читаочевог) фокуса с једног предмета на други, тј. просто кретање погледа по `предметима` који сачињавају текст у смеру у којем су поређани; *уз то* значи прикључивање, прибрајање другог предмета постојећем (као да се нови `предмет` гура према старом). То је очигледно у вези с њиховим просторним значењима: предлог *уз* има једно од основних значења наслоњеност једног објекта на други: *Прислонио је мердевине уза зид*. То налагање резултат је претходног кретања, гурања једног објекта према другом тако да се дотакну. Што се других разлика међу овим конекторима тиче, *пored свега тога* се готово аутоматски чита као допусно, што није случај са *уз све то*. А ако се *уз то* и *пored тога* замене конектором *осим тога*, у случају замене се ментална слика, која је резултат просторне представе коју изазивају прва два предлога, губиР(Кликовац 2008: 180).

На седници Скупштине града требало је (...) да се усвоји одлука којом се, између осталог, инаугуришу одбори који ће заменити досадашње савете (НИН 2930, 22. 2. 2007, 50).

3.3. Значење супституције (заменавања) имају изрази *уместо/место/наместо* + генитив, а како је у њима присутна и компонента неочекиваности замене једног појма другим, његово се значење дефинише и као значење експективности (Ковачевић 2007: 16). Супститутивним генитивом се, дакле, именује „по правилу очекивана појава (особа, предмет, апстрактни појам) која се замењује другом, по правилу неочекиваном, појавом (особом, предметом, апстрактним појмом)“ (Антонић 2005: 174). Ван прилошких израза *у/на место* у функцији супститутива може се појавити и уз друге падежне облике, што је условљено функцијом именице у имплицираној реченичној структури [нпр. Место с друговима, на море је отишао с родитељима; Место о најављеној теми, он је причао о нечему сасвим другом (Исто, 174)].⁶ Ипак, генитив је примарна форма исказивања супститутивности јер се само генитив јавља као замена номинатива у функцији субјекта и акузатива у функцији објекта [нпр. *Уместо шефа катедре*, на састанак је отишао професор Јовановић (Антонић 2005: 174)]. Уз то, и заменички прилошки израз као најопштије средство исказивања експективности, има генитивну форму, и њиме се може заменити свака друга падежна форма уколико је појам који се супституише претходно идентификован (Требало је да пише о сликарству. *Уместо о томе / уместо тога*, писао је о архитектури; Требало је да путује на море. *Уместо на море / уместо тамо / уместо тога*, отишао је на село).

Уместо тога, вруће теме у земљи слободних и храбрих тренутно су, разумљиво, скуп ратови у Ираку и Авганистану. (Политика 33563, 17. 4. 2007, 2); *Уместо тога*, стигли су нови подаци о Пиночевим милионским штедним књижицама у америчким и европским банкама... (Политика 33458, 28. 12. 2006, 2); *Уместо тога* привилегију да посете Палату имају живи уметници који се враћају својим делима... (НИН 2957, 30. 8. 2007, 31); Европска унија није понудила Србији потписивање Споразума о стабилизацији и придруживању, који су Београд и Брисел парафирали у новембру прошле године, и *уместо тога* нуди потписивање такозваног прелазног политичког споразума о слободној трговини... (Standard, 31. 1. 2008, 19); *Уместо тога*, морало би се све учинити да се изађе из понижавајуће асиметрије. (НИН 2930, 22. 2. 2007, 66).

⁶ Могућност употребе различитих падежних форми уз предлоге *м(ј)есто*, *нам(ј)есто*, *ум(ј)есто* потиче од тога што се конструкције остварене по моделу *место* + генитив „јављају као парафраза елиптичне реченице спојене паратактички (и опозитивно) са другом реченицом са којом има бар један заједнички члан (идентичан у лексичком смислу)“ (нпр.: *место политике постоји монархија* = *не постоји политика но постоји монархија*; *уместо да их поздрави, он их упита*... = *уместо поздравља, он их упита*...) (Фелешко 1995: 145).

3.4. Значење контрастности има израз *насупротив томе*:

Кад год прођем Кнез Михаиловом или Узун Мирковом, сретнем бар неколико људи које познајем. Сви ме поздраве. *Насупротив томе*, у Милану сам окружена странцима и не осећам се као код куће. (Gloria 273, 27. 8. 2008, 89).

4. Анализа предлошко-заменичких прилошких изрази са значењима неизразивим прилозима показала је да су ови изрази семантички разнообразни, а да свака група укључује веома мали број конструктивно готово потпуно блокираних прилошких изрази. У сфери значења концесивности јављају се изрази типа *и поред* + генитив, *без обзира на* + акузатив, *упркос* + датив. Значење супституције и експективности имају изрази типа *уместо/наместо/место*+генитив, значење адитивности типови *поред*, *осим/сем*, *поврх*+генитив, *уз*+акузатив и израз *између осталог*. Значење контрастности има израз *насупротив томе*. Скоро се искључиво на позицији заменичке лексеме јављају заменице *то* и *све*, које се понекад и комбинују у оквиру истог изрази (нпр. *поред свега тога*).

За разлику од већине прилошких изрази, који или имају једнолексемске прилошке еквиваленте или се уклапају у неко од семантичких прилошких (суб)поља, анализирани предлошко-заменички изрази представљају средство којима се компензује (потпуно) непостојање прилога одређених значења.

Извори

Gloria, недељни часопис, Београд

Зборник Комуникације: Зборник радова: Научни скуп *Комуникативне компетенције наставника и ученика*, Педагошки факултет у Јагодини Универзитета у Крагујевцу, Јагодина 2006.

А.Исаковић, Т1: Антоније Исаковић, *Трен I*, ПросветаЃГлобус, Београд Ѓ Загреб 1983.

М. Капор, Елдорадо: Момо Капор, *Елдорадо*, Новости ЃКњига комерц, Београд 2005.

НИН: Недељне информативне новине, Београд

Политика, дневне новине, Београд

Политикин забавник, недељни часопис, Београд

Б.Ћопић, ПЗК: Бранко Ћопић, *Приче испод змајевих крила*, Сабрана дјела Бранка Ћопића, Свјетлост ЃВеселин Маслеша, Сарајево 1985.

Литература

Антонић 2005: Ивана Антонић, *Синтакса и семантика надежа*, у: Пипер и др., Синтакса савременог српског језика (у редакцији М. Ивић), Институт за српски језик САНУ ЃБеоградска књига ЃМатица српска, Београд 2005, 119Ѓ289.

- Белић 2000: Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, у књизи Општа лингвистика, Изабрана дела Александра Белића, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Грицкат 1983: Ирена Грицкат, *О прилозима у српскохрватској лингвистичкој науци*, Јужнословенски филолог XXXIX, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1-41.
- Кликовац 2008: *О семантици текстуалних конектора у српском језику који се састоје од предлога месних значења и поименичене заменице тај* (поред тога, уз то, насупрот томе, поврх тога, при томе, према томе, иза тога, на то), Зборник Матице српске за славику 73, Матица српска, Нови Сад, 177-193.
- Ковачевић 2009: Милош Ковачевић, *Огледи из српске синтаксе*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.
- Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, *Србистичке теме*, ФИЛУМ, Крагујевац.
- Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице*, Рашка школа, Београд.
- Фелешко 1995: Казимјеж Фелешко, *Значења и синтакса српскохрватског генитива*. Вукова задужбина Матица српска Орфелин.

Ilijana R. Čutura

PREPOSITION+NOUN ADVERBIAL EXPRESSIONS DENOTING MEANINGS INEXPRESSIBLE BY ADVERBS

Summary

The paper discusses preposition+noun adverbial expressions which compensate for the lack of a whole subsystem of adverbs. Such adverbial expressions include the following subcategories: concession, substitution and exception, as well as addition and contrast. Their forms and lexical variations are minor, including several prepositional case forms and the lexical nucleus with demonstrative pronouns.

МОДАЛНОСТ ИЗ УГЛА САВРЕМЕНИХ ГРАМАТИКА ЕНГЛЕСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Апстракт: Овај рад представља покушај да се да одговор на питање постоје ли разлике у приступима модалности у савременим енглеским и српским референцијалним граматицама.

У жижи интересовања је опис и употреба модалности у савременим граматицама енглеског и српског језика. Овакав металингвистички приступ намеће врсту контрастирања у коме се упоређују не само сличности између приступа модалности у овом типу лингвистичке литературе, већ и модалност у ова два језика, пошто узрок таквим разликама могу бити и разлике у језичким системима.

Кључне ријечи: модалност, енглески језик, српски језик, модали, глаголска времена.

Упркос бројним истраживањима на тему модалности у англосаксонској литератури, чини се да увијек има простора за неко ново истраживање на исту тему. Питање модалности је комплексно само по себи, а обимна литература о модалности нуди различиту терминологију и класификацију, што уноси додатну конфузију у проучавање модалности. Све недоследности у употреби термина последица су различитих схватања и приступа модалности. Разумљиво је да такво стање ствари представља изазов који тјера да се питању модалности посвети пажња не само у оквиру енглеског језика, већ и у оквиру других језика. Имајући у виду да нам је српски језик као матерњи најближи, одлучили смо се да он буде други језик који ће послужити за компаративно проучавање модалности. Тако се анализа додатно усложрила. Да бисмо некако ограничили обим истраживања, ријешили смо се да у фокус ставимо савремене граматике енглеског и српског језика и да истражимо на који начин приступају модалности. Српски језик је утолико занимљивији по томе што се до сада није нашироко бавио питањем врста модалности, за разлику од енглеског језика.

Анализирајући модалност у оквирима савремених граматика енглеског и српског језика и упоређујући средства за изражавање модалности, намећу нам се чињенице на основу којих се да закључити да енглески и српски језик имају различит приступ модалности. Та различитост је, како нам се чини, узрокована разликама које владају у систему ова два језика.

* jelena.sajinovic@gmail.com

Међутим, нису разлике у системима једине разлике које постоје у енглеском и српском језику, када је у питању модалност. Видно је да граматичари у оба језика не држе јединствене класификације модалности, већ сваки прави неку своју подјелу модалности. У енглеском језику, Кверк разликује појмове као што су интринзичка и екстринзичка модалност, гдје екстринзичка модалност подразумејева процјену о томе што је не/вјероватно да ће се десити на основу процјене говорног лица, а на пољима могућности, неопходности, предсказања, док интринзичка модалност подразумејева унутрашњу контролу над догађајима, дозволу и обавезу. Хадлстоново схватање модалности је традиционалније и он разликује три главна типа модалног значења: деонтичко, епистемичко и динамичко. Док се термин епистемичка модалност углавном не доводи у питање у енглеском језику, неки лингвисти су предложили нову терминологију за означавање деонтичке модалности. Најутицајнији приједлог је коријенска модалност, који је нарочито популаран у англосаксонској литератури гдје се термин коријенска модалност користи као пандан епистемичкој модалности. Коријенска модалност се везује за шездесете године двадесетог вијека и појаву генеративне граматике и њен утицај на синтаксу, а прва студија која користи овај нови појам је студија Ц. Коутс из 1983. о модалним глаголима. Коутсова не прихвата појам деонтичка, јер сматра да се он првенствено односи на логичке појмове обавезе и дозволе, док модални глаголи попут *can* и *must* имају и другачије функције.

Даље, када је ријеч о модалности у енглеском језику Палмер (1986) препознаје два типа модалности: пропозиционалну модалност и модалност догађаја. Унутар пропозиционалне модалности он разликује два појма: епистемичку модалност и евиденцијалност. Епистемичком модалношћу говорно лице изражава процјену о фактичком стању пропозиције. Евиденцијалност је средство на основу којег се утврђује или одбацује истинитост неке чињенице и оно нас информише о томе да ли је говорно лице било директан очевидац неке радње коју описује или је и само примило информацију о неком догађају или радњи од другог извора (директна и индиректна). Код Палмера, као што видимо, евиденцијалност и епистемичка модалност су подкатегорија пропозиционе модалности, док модалност догађаја обухвата деонтичку (код које су фактори условљавања спољашњи) и динамичку модалност (гдје су фактори условљавања унутрашњи).

Сљедећи сет термилошких појмова везаних за модалност у енглеском језику срећемо у студијама Бајбијеве, Перкинса и Паљуке. Њихов рад се заснива на сљедећој премиси: да би се разумјело модално значење у језику, мора се познавати и разумјети дијахронијски развој модалних елемената. Ријеч је, заправо, о типолошком истраживању које је у фокусу имало анализу категорије времена, аспекта и модалности из дијахронијске перспективе. Тај пројекат је у лингвистици познат под називом GRAM-CATS. Бајби и сарадници имају другачију класификацију модалности по којој разликују четири врсте модалности: модалност усмјерену ка вршио-

цу радње, модалност усмјерену ка говорном лицу, епистемичку модалност и субординативне модусе.

Све наведено представља само дио подјела модалности у енглеском језику, који нам показује да постоји толико недоследности у употреби термина који се јављају у литератури о модалности и који уносе додатну конфузију у проучавање ове, већ саме по себи, комплексне теме.

У граматикама српског језика о подјели модалности се није говорило све до појаве *Синтаксе савременог српског језика*¹ гдје се први пут прави разлика између деонтичких, епистемичких и других врста модалности и то, како нам се чини, по угледу на англосаксонску подјелу. У *Савременој синтакси српског језика* која се протеже на 1165 страна, аутори модалност спомињу стотину пута и то у оквиру проучавања *Именског исказа, Предиката, Синтаксе глагола, Просте реченице као синтаксичке цјелине, Семантичких категорија у простој реченици и Комуникативне функције просте реченице*.

О типовима модалности аутори говоре у поглављу *Семантичке категорије у простој реченици*, гдје наводе неколико врста и подврста модалности: модалност реалности и иреалности (објективну модалност), деонтичку модалност, оптативну модалност, епистемичку модалност, субјективну модалност, имперцептивну, метајезичку, аксиолошку и експресивну модалност. Морамо примијетити да таква класификација није баш најјаснија, пошто је веома тешко закључити коме припадају деонтичка и оптативна модалност и да ли су оне дио модалности реалности и иреалности, односно модалности у ужем смислу, а све остале (имперцептивна, метајезичка, аксиолошка и експресивна) дио субјективне, односно модалности у ширем смислу.

Треба напоменути да се неке граматике којима се служимо у проучавању српског језика, као на примјер Стевановићев *Савремени српскохрватски језик* (1969) и *Грамматика српског језика* Станојчић-Поповић (1997) не баве врстама модалности, што је помало необично, ако се узме у обзир да се у англосаксонској литератури, која је написана у истом периоду као и граматике наших лингвиста, детаљно посвећује пажња питању модалности.

У истим граматикама појам модалности се углавном веже за појам глаголског начина и модалне употребе глаголских времена. Аутори тих граматика не улазе у дубљу анализу модалних значења, нити се баве семантиком модалности уопште. Сви се они ослањају на формулу која као да ужива статус аксиома, а која се заснива на Белићевом принципу синтаксичке категоризације који разликује индикативну, релативну и модалну употребу глаголских времена.

¹ Пипер, П. (2005): Синтакса савременог српског језика, Београд: Матица српска.

У проучавању модалности у српском језику акценат се ставља на анализирање употребе глаголских времена, односно на синтаксу глагола унутар које се разликује њихова модална употреба насупрот њихове индикативне и релативне употребе. Индикативна употреба указује на радњу која се временски одређује у односу на моменат говора, док релативна употреба указује да се радња одређује према било ком моменту.

Енглеске граматике такође користе појам индикативност и супротстављају га појму конјуктивност. Индикативом се указује на фактуелне догађаје у прошлости и садашњости који су се десили или ће се десити, док се конјуктивом описују нереални, хипотетички догађаји који би се могли или требало десити.

Бавећи се питањем модалности нисмо могли да не примијетимо да енглески и српски језик различито третирају модалне глаголе. Најчешће средство изражавања модалности у енглеском језику су несумњиво модални глаголи, који су једно од ријетких поља у енглеском о којем су направљене многе студије, тако да можемо са сигурношћу рећи да је енглески језик израдио један цијели систем модала.

Питање модалних глагола у српском језику је нешто другачије. Прве потешкоће везане за модалне глаголе уочавају се у класификацији глагола, гдје једне те исте глаголе једни граматичари називају модалним, док их други сврставају у медијалне. Оно што је упитно када је ријеч о овој врсти глагола је њихов коначан број, пошто се никада не именују сви глаголи који припадају модалним односно медијалним. Стевановић (1970) глаголе типа *морати*, *моћи*, *требати*, *смјети*, *умјети* уопште и не зове модалним, мада их спомиње у *Морфологији глагола*. Ни Станојчић-Поповић (1997) не помињу модалне глаголе као подврсту глагола, већ их само помињу у оквиру синтаксе глаголских облика и назива их безличним глаголским облицима. За разлику од енглеског, у српском језику модални глаголи нису самостално независно средство за изражавање модалности већ се увијек комбинују са другим граматичким категоријама као што су вријеме, аспект и начин.

У енглеском језику модални глаголи се обрађују у оквиру проучавања глагола и једна су од толико пута анализираних тема, да се може говорити о цјеловитој граматици модала. Иако енглески језик има дванаест модала, а српски свега седам, чини се да су јако слични на пољу семантике, пошто су и једни и други носиоци појмова нужности, могућности, обавезе и дозволе.

Узимајући енглески и српски језик за примјер, а инспирисани Палмеровим запажањем, склони смо вјеровању да у једном језику не могу бити развијена сва средства за изражавање модалности и да се из тога разлога модалност проучава на различитим лингвистичким нивоима у појединим језицима. И док је у енглеском језику акценат на модалима, српски језик очито његује модалну употребу глаголских времена.

Литература

- Bybee, J. et al. (1994). *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the languages of the World*. University of Chicago Press.
- Palmer, F.R. (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Пипер, П. Антонић, И. Ружић, В. Танасић, С. Поповић, Љ. Тошовић, Б. (2005). *Синтакса савременог српског језика*. Матица српска: Београд.
- Quirk, R. et al. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman Group Limited.
- Стевановић, М. (1970). *Савремени српскохрватски језик*. Београд: Научна књига.
- Стевановић, М. (1969). *Савремени српскохрватски језик I-II*. Београд: Научна књига.
- Станојчић, Ж. и Поповић М. (1997). *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Huddleston, D.R. and G. K. Pullum (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coates, J. (1983). *The Semantics of the Modal Auxiliaries*. London and Canberra.

Jelena V. Šajinović

MODALITY IN THE CONTEMPORARY SERBIAN AND ENGLISH GRAMMARS

Summary

The paper represents an attempt to provide answers on the questions on differences in understanding modality in the contemporary English and Serbian grammars.

In the focus of the research is the description and use of modality in grammars of the two languages. The meta-linguistic approach imposes the contrasts used for the comparison of similarities between the linguistic literature and the common features of the modality of the two languages. In addition to this, the differences may also be caused by various language systems.

БЕКЕТ И АЛБАХАРИ Ћ КОНТАКТИ И ПОДСТИЦАЈИ**

Апстракт: У раду се настоји показати у којој мјери је стваралаштво Самјуела Бекета било подстицајно за развој Давида Албахарија као прозног писца. Полази се од чињенице да је сам Албахари у више наврата у књижевним разговорима (интервјуима) говорио о Бекету као о једном од својих књижевних узора, а такође је превео и више Бекетових прича на српски језик. Ближим увидом у Бекетову романескну „трилогију“ — неколико Албахаријевих прозних остварења, показано је да су одређене подударности, између осталог, уочљиве у формалном изгледу текста (писање у огромним пасусима), као и на плану опсесивних тема (проблематизација самог чин писања, односно језичког исказивања приче).

Кључне ријечи: позитивизам, компаратистика, утицај, узор, преводи, Бекет, Албахари, прича, писање, постмодерна.

Почетком 19. вијека компаративно (упоредно) изучавање књижевности почело је да прераста у самосталну академску дисциплину. Даљи развој компаратистике, умногоме је обиљежила експанзија позитивизма. По каузалистичком начину мишљења које је било у основи позитивизма, свака појава је морала имати свој узрок. Отуда је питање утицаја доспјело у први план (в. Ван Тигем 1955: 97R119), а компаратистика је почела да се поистовјеђује са истраживањем утицаја. Ово мишљење је успјело да надживи позитивизам, иако је наилазило на бројне критике Ћ посебно од средине 20. вијека и појаве чувене *Теорије књижевности* (1949) Ренеа Велека.

Иако се данас појам утицаја сматра прилично „пасивнимЃ, неадекватним и превазиђеним, и даље је присутан у компаративним истраживањима књижевности. Ипак, треба нагласити да се посљедњих неколико деценија све чешће умјесто о утицајима радије говори о подстицајима, рецепцији или дјеловању. То мијења и општу представу о компаративној књижевности, јер како сматра Радован Вучковић: „Поред генетичкоисторијске перспективе коју су најчешће откривали представници позитивистичког упоредног изучавања књижевности, сада се инсистира све више на утврђивању типолошких сродности и паралелаЃ (1976: 42). Другим ријечима, покушава се успоставити нека врста синтетичког испитивања директних контактних веза (утицаја), те типолошких аналогичности и паралела,

* vesnamici@gmail.com

** Рад је био изложен у виду усменог саопштења на научном скупу „Интердисциплинараност и јединство савремене наукеЃ одржаном на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву, 2009.

што према Вучковићевом мишљењу, „најбоље открива природу веза између књижевности и писаца у једном сложенем књижевноисторијском процесу” (1976: 43).

Без обзира на одређене термилошке недоследности и недоумице, које су се јављале током развоја компаративне књижевности (а и данас постоје), већина теоретичара књижевности сматра да је утицај (дјеловање) једног аутора на другог, кад је ријеч о двије различите националне књижевности, односно, испитивање колико је стваралаштво писца који припада једној националној књижевности било подстицајно за писца који припада другој националној књижевности, једно од главних подручја компаративне књижевности (Бекер 1995: 39). Неспорно је да је прилично сложено истраживати сличности међу дјелима различитих писаца, будући да често уочене аналогije могу заправо представљати само случајне подударности. Због тога, у случају испитивања потенцијалног утицаја једног писца на другог, веома је значајно пронаћи неко релативно сигурно упориште за истраживање.

При самом успостављању компарације књижевног стваралаштва Самјуела Бекета и Давида Албахарија, постоји више претпоставки од којих је могуће поћи, како би се указало да је Бекет у извјесном смислу подстицајно дјеловао на формирање Албахарија као прозног писца. Наиме, Давид Албахари је у различитим књижевним разговорима и интервјуима помињао Бекета као једног од својих омиљених писаца и узора¹. При том је неријетко истицао да је Бекет посебно утицао на њега својим односом према језику. Према Албахари помиње и друге узор, прије свих аустриј-

¹ Види: D. Albahari (интервјуисана особа), G. Božović, M. Marčetić (особе које интервјуише), „U traganju za idealnom knjigom”, Beograd: *Reč: časopis za književnost i kulturu*, III / 23R24, Beograd, 1996, 14-19;

Д. Албахари (интервјуисана особа), Г. Спасић (особа која интервјуише), „Крiza језика или приповедач Р господар приче: Р *Златна греда*, Нови Сад, II/12, 2002, 8-10;

Д. Албахари (интервјуисана особа), М. Пантић (особа која интервјуише), Уметник је изгнаник, Чачак: *Градац: часопис за културу, уметност и друштвена питања*, XXXI / 156, Чачак, 2005, 6R24;

D. Albahari (интервјуисана особа), D. Mraović R Ož Hare, (особа која интервјуише), „Interview with David Albahari”, Lamed R E: A Quarterly Journal of Politics and Culture Selected and Edited by Ivan Ninic, Netanya, 4, autumn 2009. Доступно и на: <http://www.cendo.hr/upload/dok-8589497921301235338.pdf>;

D. Albahari (интервјуисана особа), M. Vujičić (особа која интервјуише), „David Albahari o svom novom romanu *Pijavice*, o postmodernizmu, paranoji i o godini koja je promenila ljude”, <<http://micavujsic.com/index.aspx?id=3&idp=2&ids=16&n=Razgovori&np=Intervjui%20iz%20Ferala>>22.2010; доступно и на <<http://plastelin.com/content/view/211/89/>>;

D. Albahari (интервјуисана особа), N. Sejdinović (особа која интервјуише), „David Albahari: Jedna pesma na dan R recept za mentalno zdravlje”, <<http://www.nedimsejdinovic.com/?p=119>>.

ске писце, Томаса Бернхарда и Петера Хандкеа, он наглашава да су сви они, како каже, учили од Бекета, па је у том смислу, према Албахаријевом мишљењу, Бекет можда и најутицајнији писац 20. вијека (уп. Мраовић 2006: 91R92; Мраовић-О Харе 2009: 6). Интересантно је поменути да је у једном интервјуу, објављеном у часопису за књижевност и културу „РечР“, 1996. године, Албахарију било постављено питање: „Када бисте писали о другим писцима о којима бисте најрадије писали? Да ли би то био одговор на питање о вашој књижевној традицији?“, на што је он одговорио: „Да, био би то одговор на питање о мојој књижевној традицији, боље речено о дијелу те традиције... Три писца о којима бих волео да пишем, а о којима нећу никад писати јесу: Самјуел Бекет, Томас Бернхард и Петер Хандке. Бекет је ту због свог тоњења у тишину језика; Бернхард због ритма приповедања и писања о поразу писања; Хандке због тога што „јаг“ увек вири између његових реченица“ (Албахари и др. 1996: 16).

Други индикатор за успостављање паралеле између Самјуела Бекета и Давида Албахарија је чињеница да се Албахари појављује као преводилац више Бекетових прича на српски језик. Први пут у преводу Давида Албахарија објављена је Бекетова прича *Прва љубав* у часопису „ГрадацР“ 1979. године.² Иста прича штампана је антологији *Савремена светска прича* коју је Албахари иначе и уредио, а објављена је у Београду, 1982. године у издању „ПросветеР“. Затим је поновно издање истог превода *Прве љубави* штампано и у књизи прича *Крај и друга проза* Самјуела Бекета, објављеној у Београду 1994. године. Збирка садржи 20 прича Самјуела Бекета преведених према енглеском изворнику *Collectet shorter prose 1945–1980*. (*Сабрана краћа проза 1945–1980*). Приређивач овог издања је Боривоје Герзић, који је уједно и преводилац већег броја прича, док је Давид Албахари, осим поменуте приче *Прва љубав*, превео још и приче: *За умирање*, *Изгубљени*, *Машта мртва замислите* и *За крај поново*. Такође, Албахари је превео и Бекетову кратку причу *Стара земља*, а потом је уврстио у својеврсну антологију коју је приредио и објавио под насловом *Најкраће приче на свету*³.

Албахаријево ближе упознавање са дјелом Самјуела Бекета, које је, између осталог, резултирало и личним превођењем неколико Бекетових прича на српски језик, могло је бити подстицајно за формирање Албахаријеве приповједачке поетике. Јер, како сам Албахари каже: „Превођење је, вероватно, најбоља могућа школа писања. С једне стране, оно укљу-

² Види: С. Бекет: „Прва љубавР“ превео Д. Албахари, Чачак: Градац, VI, 26-27 (1979), 24R35.

³ Књига је досада имала два издања: први пут 1993, а потом 1995. године, у друго (неизмјењено) издање. Видјети: „Најкраће приче на светуР“ приредио Д. Албахари, Београд : Цицеро : Писмо ; Нови Сад : Матица српска, 1993. - 240 стр. (Библиотека Писмо ; 5);

„Најкраће приче на светуР“ приредио Д. Албахари, 2. изд, Београд : Цицеро : Писмо ; Нови Сад : Матица српска, 1995. - 240 стр. (Библиотека Писмо; 5).

чује настојање да се што дубље продре у сам начин стварања другог аутора, а с друге, непрекидно подстиче на обнављање и усавршавање сопственог стила и језика (2005: 18).

Интересантно је поменути да је Давид Албахари 1984. објавио књигу *Фрас у шути: прозе*, која садржи и причу под помало необичним насловом *Светислав Басара интервјуише Самјуела Бекета за Трећи програм радио Београда: фрагмент* (в. Албахари 1984: 68-69). Неспорно је да је овај Албахаријев кратки прозни састав сликовит примјер постмодернистичког „поигравања” са формом и садржином. При том, између осталог, долази до мијешања стварних и измишљених података, као и стварања забуне око тога шта треба узети дословно, а шта је тек алузија. Раде Кузмановић сматра да Албахари, кад је понекад у својим кратким прозним саставима, наглашено истицао постојеће личности или установе, „то није чинио да би се приближио оној интерпретацији реалности, коју учвршћују и кодификују опште, па и посебне енциклопедије, већ да би ту интерпретативну основу довео у питање, да би истакао парадокс како се можемо и морамо послужити стварним да обзанимо нестварност или другу стварност” (2007: 90). Коначно, несумњиво је и да истицање у наслову имена Самјуела Бекета није сасвим случајно, него указује и на то да Албахари има посебан, високо уважавајући, однос према овом писцу и његовом дјелу.

Године 1988. Албахари је објавио збирку *Једноставност* у којој су присутни трагови бекетовског начина приповиједања, што је брзо уочила и књижевна критика. Тако признати критичар Михајло Пантић запажа да је у неколико прича из *Једноставности*, Албахари трагом Бекета, учинио израженијом једну од побочних карактеристика своје ране прозе. Ако је расап модерне људске индивидуалности Бекет изразио тако што је ту индивидуалност свео на обезличен, минимализован глас, на уста из којих, у асоцијативним, логорјечним низовима куља механички научен језик, Албахари је на тој подлози исписао нову прозну реплику. Ликови, чији обриси још постоје, често испадају из свог говора и, увијек у дилеми, ћутати или говорити, несигурни у своје речи, склони дескрипцији и самопосматрању, мењају своје исказе, своја становишта, себе. Језик се осамостаљује и у једном тренутку читалац више није сигуран коме тај језик припада - приповедачу, писцу, лику или, можда, њему самом (Пантић, 1994: 66).

Да се Албахари угледао на Бекета потпуно експлицитно потврђује прича *Сенка* која се завршава ријечима:

... да више никада не отворим очи и да одем тако, чврсто затворених очију, својој кући, крају реčenice, који се сада већ сасвим јасно видео упркос тмини која ме је окруживала, јер свет не може да ти науди ако га не видиш, а ни мрак ти не може ништа ако си и сам мрак, крај реčenice, тачка, после које ће неки рећи како све то лиči на Самјуела Бекета, и праву су (в. Албахари 1988: 13-18).

Прича *Сенка* написана је у облику једне једине реченице која се протеже на више страница текста чинећи тако заправо један велики пасус. Албахари је само једном је употребио велико почетно слово и тачку.

Пред очима читаоца тече густ текст без стандардне фрагментаризације на пасусе. Текст за који наш савремени тумач књижевности Васа Павковић с правом каже да представља постмодерну варијанту „тока свијести“ (уп. Павковић, 1997: 135)⁴. Због тога се не можемо отети утиску да све то не само да личи на Бекета, него и на Џојса, тачније на чувени солилоквијум Моли Блум, којим се завршава роман *Уликс*.⁵

Ни у роману *Мамац*, као ни у већини романа објављених после њега, Албахари не прибјегава уобичајеној фрагментаризацији текста, него цијели роман приповиједа у форми једног „мегапасуса“ (израз М. Пантића). Своју приврженост и увјерење о вриједности ове врсте форме, он објашњава на следећи начин:

А форму пасуса одабрао сам пре свега због тога што омогућава дужину и повећани обим приповедања. У извесном смислу тај дуги пасус и даље је фрагмент неке имагинарне веће целине, неке тоталне приче (...) Тај дуги пасус је такође најближи неком стварном изгледу човековог говора, у којем нема поделе на пасусе и дијалоге, и који траје онолико колико може да траје. Он је нека врста клопке за читаоце, јер је веома лако ући у њега, а веома тешко из њега изаћи... (Албахари, Пантић 2005: 21).

Писање у једном пасусу није нешто што је Албахари смислио. Интересантно је да су за писањем у тако великим пасусима повремено посезали и неки други модерни писци (Бернхард, Фокнер...), као и Бекет у појединим причама, те већим дијелом и у романима *Молоа*, *Малон умире* и *Немушто*. Албахари отворено признаје да том формом изражава захвалност писцима који су својим дугим реченицама и пасусима утицали на ње-

⁴ Васа Павковић је изнио то мишљење поводом Албахаријевог романа *Снежни човек* који је, такође написан у једном пасусу. Међутим, исто се може односити на већину Албахаријевих дјела.

⁵ То и не треба да чуди уколико имамо у виду да је Бекет једно вријеме био изузетно близак Џојсу, те да није скривао да је пријатељство са Џојсом оставило снажан печат на његову стваралачку личност. И критика је сагласна да је утицај Џојсових језичких експеримената и, уопште, његовог начина писања на Бекета прилично велики.

Наиме, Бекет упознаје Џојса у Паризу, 1928. године. У то вријеме Џојс је већ био славан, али је скоро у потпуности био слијеп, па му је Бекет доста помагао. Њега је читао му је наглас, сарађивао на преводима једног дијела *Финегановог бдења* на француски, означавао странице рукописа и сл. То је дало повода за причу да је Бекет био лични Џојсов секретар, што је он (Бекет) одлучно демантовао. У периоду од 1930. до 1938. сваки контакт између Бекета и Џојса је прекинут, јер се Џојсова психички болесна кћерка Лусија несрећно заљубила у Бекета. Нора, Џојсова супруга, оптужује Бекета да је он из интереса лажно охрабривао њену кћер како би био ближи Џојсу. Године 1938. Бекет поново успоставља контакт са Џојсом и наставља да му помаже.

га, а то су, према његовим ријечима: „Fokner, Beket, Bernhard, Saramago, Handke.”⁶

Бекетов роман *Молоа*, на примјер састоји се од два дијела. Два велика унутрашња монолога. Отприлике подједнаког обима. Први дио, осим кратке уводне цјелине (в. Бекет 1959: 7R9), чини један огроман пасус који се протеже на више од стотину страница књиге (Бекет 1959: 9R130), док се у другом дијелу (Бекет 1959: 131R253), смјењују краћи и дужи пасуси. Главни јунак првог дијела, а истовремено и приповједач је Молоа. Његово излагање састављено је од потпуно безначајних ситних детаља који се опширно описују, као и од догађаја битних за ток радње, који се, опет, само успут спомињу. Иако се стиче утисак да Молоа приповиједа неповезано, његови коментари посједују знатну дозу неке необичне врсте оштроумности и имају ритмичку функцију у дјелу.

Осим формалне сличности по одсуству пасуса, један дио Бекетове и Албахаријеве прозе сличан је и по присуству повремених бритких коментара приповједача, затим асоцијативних прелаза с једне теме на другу, те скокова с једне мале приче на другу. Узмимо за примјер *Малоне умире* и *Мамац* : наратив не тече хронолошки континуирано и праволинијски. У *Мамцу* приповједачева властита сјећања и размишљања прекидају дијелове мајчине исповијести, а у Бекетовом роману приповједачеви коментари прекидају дијелове уметнуте приче коју баш у том тренутку осмишљава тај исти приповједач. Истина, Албахари није тако радикалан као Бекет, што констатује и Раде Кузмановић, поредећи романе *Молоа* и *Мамац*. Осим тога, Кузмановић износи још нека интересантна запажања, вриједна помена кад се говори о аналогијама између Албахарија и Бекета, односно начина приповиједања у роману *Мамац* и првом дијелу романа *Молоа*:

Албахари се клони Бекетове радикалности, али прилагођава непристајање на приповедање у сценама, у етапама које долазе једна после друге. У недовољно одређеном временском сегменту он евоцира извесне тренутке, не по реду њиховог догађања на временској оси, већ по нечему што их случајно повезује. Та случајност је неријетко хотимична, то јест последица је приповједачеве одлуке да се прибегне случајној вези или вези која на први поглед изгледа као случајна, произашла из неког поређења, на пример. У оваквом приповедању напетост не произлази из примицања неком разешењу (премда ни то није сасвим одстрањено) већ првенствено из хуморног и делимично болног пребацивања из једног у други приказ који искрсавају у неколико важних тачака: мајчине судбине, живота имигранта и онога што их повезује – рата у домовини, тамо где се говори припо-

⁶ Види: D. Albahari (интервјуисана особа), M. Vujić (особа која интервјуише), „David Albahari o svom novom romanu *Pijavice*, o postmodernizmu, paranoji i o godini koja je promenila ljude”, <<http://micavujsic.com/index.aspx?id=3&idp=2&ids=16&n=Razgovori&np=Intervjui%20iz%20Ferala>>22.2010; доступно и на <<http://plastelin.com/content/view/211/89/>>.

ведачевим језиком, и дубоког мира у неком канадском граду (в. Кузмано-вић: 2007).

Бекету и Албахарију заједничко је и то што у својим прозним дјелима на одређен начин проблематизују сам чин писања, односно језичког исказивања приче. Тако се сви приповједачи Бекетове трилогије (*Молоа*, *Малон умире*, *Немушто*), повремено „уживљавају” у улогу писца и иронично или са скепсом, коментаришу начин на који ће изложити или су изложили неку причу. Може се чак рећи да је у овим дјелима присутно стерновско огољавање поступка, поигравање приповједача са читаоцем, односно са питањем сопствене поузданости и могућности да на прави, вјеродостојан и разумљив начин исприча причу. Примјера ради, приповједач и протагониста романа *Малоне умире*, у очекивању скоре смрти, одлучује да распореди расположиво вријеме, тако што ће себи испричати четири приче, сваку са различитом тематиком. Намјера му је да једна прича буде о мушкарцу, друга о жени, трећа о некој ствари и четврта о некој животињи. Међутим приповједач већ на почетку преиспитује своју замисао, те проблематизује њен смисао:

Mislim da nisam ništa zaboravio. To bi bilo dobro. Možda ću metnuti muškarca i ženu u istu priču, ima tako malo razlike između muškarca i žene, mislim na one iz moje priče. Možda neću imati vremena da završim. S druge strane, možda ću svršiti prerano. Evo me opet u mojim starim aporijama, logičkim bespućima. Ali jesu li to ovoga puta aporije, prave? Ne znam. Ako ne stignem završiti, nije važno. Ali ako završim prerano? Tako će nije važno (Бекет 1969: 10).

Када Молоа *Ћ* приповједач и протагониста, коначно почне казивати прву причу о мушкарцу Сапосцату-Сапу, убрзо је прекида властитим коментарима, који заправо представљају преиспитивања у вези са могућношћу да уопште исприповиједа ту причу како је замислио:

Učinio bih možda bolje da odustanem od te priče i prećem na drugu, ili možda treću, onu o kamenu. Ne. To bi se svelo na isto. Mogu nastaviti, samo moram bolje paziti. Dobro ću promisliti o onom što sam već rekao prije nego poćem dalje. Kad god osjetim da gubim nit pripovjedaња, stat ću i dobro pogledati šta je sa mnom. To je baš ono što sam želio izbjeći, ali šta mogu: to je bez sumnje jedini način (Бекет 1969: 23).

Током приче налазимо приповједачеве коментаре, који би се могли упоредити са оним у роману *Тристрам Шенди* Лоренса Стерна. Истина, Бекетов наратор има нешто већу дистанцу према читаоцу него Стернов. Иако се понекад стиче утисак да Бекетов наратор само наглас размишља о својој причи, ипак се не може порећи да он и тада подразумејева читаочево присуство и ступа у посебан однос с њим, што потврђује и слједећи примјер из романа:

Nisam mogao saznати zbog čega nije istjeran. Bit ću prisiljen da ostavim to pitanje otvorenim. Mislim da ne treba ovu odsutnost kazne shvatiti kao radost. Brzo ću ja moga Sapoa odvesti dalje, ne držati ga više u položaju da mu

iz nerazumljivih razloga opraštaju ispade; učinit ću da živi onako kao da je bio kažnjen po zasluzi. Ne obazirimo se više na taj mali oblačak, ali budimo na oprezu. (Истакла В.М.) *Ne dajmo da prekrije nebo tимо нашег зпања (...) Eто шта сам одлучио. Ne vidim другог рјешења. Pokušavam da uradim најбоље* (Бекет 1969: 24Ѓ25).

Наведени примјер само је један од бројних сличних у Бекетовим романима, на основу којих је могуће указати да је „стреновскиЃ начин приповиједања доживио својеврсносно оваплоћење и модификацију у неоавагардној, „бекетовскојЃ, прози која проблематизује причу, приповједача и сам чина приповиједања.

Аналогне теме и приповједачке поступке којима се оне реализују, проналазимо и у појединим дјелима из књижевног опуса Давида Албахарија. Као парадигматичан примјер може послужити прича *Покушај описа смрти Рубена Рубеновића, бившег трговца штофовима* (Албахари 2004: 102Ѓ111). Почетна намјера Албахаријевог приповједача, слична је намјери Бекетовог јунака Ѓ приповједача: да забиљежи причу са темом из стварног живота. При том наратор непосредно пред читаоцем демонстрира настанак приче и убијеђен је у њену непоузданост, јер се прича формира из језика у процесу самог приповиједања, па приповједач и (сваки) читалац могу имати сасвим различите представе о њој:

Редови који ће уследити, странице које сада не могу да предвидим, догађаји, шумови, збивања, место: све је то покушај. Речи којима ћу се служити, реченице које ћу слагати, питања, искази: све је непоуздано; ви никада нећете дознати оно што сам желео да кажем. Прича коју ћете прочитати само је ваша. Између вашег читавања и моје намере леже бескрајни понори неразумевања и изолованости људске јединке. Једина извесност, нит за коју ћемо се, снагом давленика, хватати ви и ја, јесте смисао зареза, нужност тачке. Могао сам и не да вас лишим, али коме бих онда говорио? Немоћан сам зато што су речи немоћне. (...) Наравно, сада: када је прича започета, више нема повратка. Заједно ћемо поћи кроз њене (још неиспитане, још ненастале) просторе, у исто време свесни да се свако од нас креће својом стазом (Албахари 2004: 102Ѓ103).

Сличне исказе и коментаре приповједача, односно сличну поетику приповиједања, која произлази из опште невјерице у моћ језика да исказе сву сложеност људског искуства, сусрећемо и у Албахаријевим романима *Цинк*, *Мамац*, *Кратка књига* и *Снежни човек*, те збирци *Палерина*. У *Ауторској белешци* за друго издање *Цинка* објављено 1996, Албахари суштински одређује ово фрагментарно дјело (*Цинк* има преко сто педесет фрагмената), кратком и јасном констатацијом: „*Цинк* је књига о причиЃ (Албахари 1996а: 127). Роман *Цинк*, наике, састављен је од више наративних токова, који су мање или више подређени једном суштинском проблему Ѓ проблему приче и (започињања) писања. Како писање књижевних дјела у постмодернизму „најпре подразумева питање о неизвесности и енигматичности самог писањаЃ (Пантић 1994: 73), Михајло Пантић веома

добро запажа да „Давид Албахари то питање, у овом или оном виду, и са различитим интензитетом, поставља на рефренски упоран начин (1994: 73). Најбоља потврда такве књижевне оријентације је *Кратка књига* Роман за који би се могло рећи да је скоро у цјелини саткан од рефлексива о ограничениости језика и узалудности писања. Догађаји су потпуно потиснути у други план и скоро да их нема. Јунака (наратора) о чијој прошлости не знамо ништа, пратимо од његовог доласка у кућу на селу како би од јула до октобра написао дјело за које у том тренутку има само наслов: *Кратка књига*. Његови покушаји рада на рукопису су јалови. Све вријеме, свјесно и несвјесно, он одлаже писање бавећи се неким другим свакодневним пословима. При том, често образлаже властиту намјеру да пише и износи низ дубокоумних запажања о језику и писању.

На први поглед се чини да романи *Мамац* и *Снежни човек* нису тако изразити примјери Албахаријевих нараторолошких идеја као *Цинк* и *Кратка књига*. Међутим и у њима се лако препознаје својеврстан ауторов поетички лајтмотив, а то је: сумња у моћ језика и приче. У *Мамцу* и *Снежном човеку*, та сумња потиснута је у други план због догађаја који се описују, али у суштини, проблем приповиједања у ова два романа је чак комплекснији, јер наратори настоје да пронађу прави начин и прецизне ријечи како би кроз причу могли да посвједоче о искуству људи у конкретним историјским збивањима. С тим у вези, уочљиво је како приповједач у *Мамцу* константно изражава сумњу да може адекватно описати неке животне (историјске) појаве и процесе о којима размишља и стиче сазнања, док главни јунак романа *Снежни човек*, иначе писац, није у стању да пише, јер увиђа да постоји једна чудовишна фикција и историја какву он никад неће моћи да створи.

Говорећи о језичкој имажинацији у својим дјелима, Албахари каже да „истовремена сумња у језик и податно препуштање истом том језику, и даље обиљежава сваки његов тренутак, „тако да се све и живот, смрт, прича и на крају претвара у језичку имажинацију (Албахари и др. 1996: 14). Истовремено, он користи прилику да ода посебно признање Бекету и његовој способности да тему задржи у домену чисте језичке имажинације: „Бекет је то, наравно, много боље изразио својим делом у којем стално жуди за тишином, а никада до ње не доспева. Чак и када нема правих речи, остају њихови фрагменти, крклање, јецаји и шмрцаји... (Албахари и др. 1996: 14-15).

Албахари, дакле, у својим дјелима, ипак није досегао Бекетову екстремност у домену језичке имажинације, јер проблем приче и приповједача разматра у оквиру свакодневних и историјских тема, па су у складу с тим, његови ликови сасвим обични људи, који посједују одређена индивидуална обиљежја. С друге стране, ликови бекетових романа губе индивидуална својства и свде се на марионете, на „тјелесно ништа, јер се налазе на прагу смрти и ништавила. Суочен са смрћу Молоа, јунак истоименог Бекетовог романа, има потребу да без уљепшавања говори о себи и свом живо-

ту, што подразумеива нестилизовану причу која се одвија у глави једног старца и амнезичара. У сличној ситуацији и сличну одлуку доноси и Малоне, јунак романа *Малон умире*. Приповједање безименог јунака из романа *Немушто*, богаља без ногу и руку, пак, тече дуж цијелог приповједачког текста, јер он полази од захтјева да, упркос стању у коме се налази, треба и мора да говори: *Ћинјеница је, изгледа, ако неко у том положају уопште може говорити о ѿинјеницама, не само да ћу морати да говорим о стварима о којима не могу да говорим, него још, што је ѿак и занимљивије, него још да ћу, што је, ако је то уопште могуће, ѿак и још занимљивије, да ћу морати, заборавио сам, врло важно. А принуђен сам да говорим. Никада нећу ићутати. Никада* (Бекет 1986: 7). Отуда, сасвим је оправдано и интересантно запажање Радована Вучковића да „причајући, као нека остарела Шехерзада, Бекетови јунаци, заправо, играју игру писања, попут комичних марионета, пред лицем неумољиве смрти” (Вучковић 2005: 467).

На основу аналогија које смо запазили између напријед помињаних прозних дјела Семјуела Бекета и Давида Албахарија, можемо закључити да је Бекетово стваралаштво засигурно у одређеном смислу било подстицајно за Албахарија. То се прије свега огледа у заокупљености оба писца проблемом језичког уобличавања приповједачке грађе, као и у одређењу да поједина дјела пишу без стандардне подјеле на пасусе. Такође, оба писца могла би се сврстати у групу аутора чија проза због свог конотативног значења, тражи стрпљивог и искусног читаоца, који је спреман да активно учествује у разоткривању и изграђивању комплексног значења појединих дјела. У тексту њихових романа и прича често наилазимо на одређене загонетности, због којих њихова дјела стално остављају простора за нова тумачења, јер је немогуће дати једно и коначно тумачење. Упркос томе, оба писца су привукла не само пажњу књижевне критике него и прилично великог броја читалаца. Ако имамо у виду да Бекет и Албахари спадају у ред писаца чији је живот доминантно обиљежило *добровољно изгнанство*, те да је за оба писца, одлазак у туђину био врло користан и подстицајан на стваралачком плану,⁷ ваљало би у неким даљим истраживањима, детаљније испитати типолошке аналогије међу њиховим дјелима.

⁷ Зашто је то тако, можда јединствен одговор даје следећа Албахаријева изјава:

Гледишта се, наравно, разликују, али уверен сам да тај период одсуства, изгнанства, странствовања, емиграције, апатридства – назовите га како хоћете – писцу може само да користи. (...) писац, удаљавајући се од дома и матичне културе, ослобађа већине притисака који су до тада утицали на његово писање. Осим тога, боравак у другој средини приморава писца на другачије сагледавање ствари, на поновну процену својих списатељских уверења, као и на – што је најважније од свега – потпуну посвећеност језику. Бродски је говорио о —изгнанству као лингвистичком догађају”, о томе како за писца у изгнанству језик није више само његов мач, као што је био у домаћем окружењу, већ и штит, заклон и одбрана од средине и језика у којима сада пребива. Та промена од језика као оружја

Извори

- Албахари 1984: D. Albahari, *Fras u šupi: proze*, Beograd: Rad.
Албахари 1988: D. Albahari, *Jednostavnost: priče*, Beograd: Rad.
Албахари 1993: Д. Албахари, *Кратка књига*, Београд: Време књиге.
Албахари 1996а: D. Albahari, *Матас*, Beograd: Stubovi kulture.
Албахари 1996б: Д. Албахари, *Цинк*, Београд: Народна књига Р.Алфа.
Албахари 2007: Д. Албахари, *Снежни човек*, Београд: Стубови културе.
Албахари 2004: Д. Албахари, *Опис смрти*, Београд: Српска књижевна за-
друга.
Бекет 1959: S. Becket, prevela K. Samardžić, *Moloo*, Beograd: Kosmos.
Бекет 1969: S. Beckett, preveli S. i I. Slamning, *Malone umire*, Zagreb: Zora.
Бекет 1986: S. Becket; preveo Milojko Knežević, *Nemušto : roman*, Čačak:
Dom kulture.

Литература

- Албахари и др. 1996: D. Albahari (интервјуисана особа), G. Božović, M. Марчетић (особе које интервјуишу), U traganju za idealnom knjigom, Beograd: *Reč: časopis za književnost i kulturu*, III / 23-24, Beograd, 14-19.
Албахари, Спасић 2002: Д. Албахари (интервјуисана особа), Г. Спасић (особа која интервјуише), Криза језика или приповедач - господар приче: интервју са Давидом Албахаријем, Нови Сад: Златна Греда, II / 12, Нови Сад, 8-10.
Албахари, Пантић 2005: Д. Албахари (интервјуисана особа), М. Пантић (особа која интервјуише), Уметник је изгнаник, Чачак: *Градац: часопис за културу, уметност и друштвена питања*, XXXI / 156, Чачак, 6-24.

за напад до језика као средства одбране утиче на све аспекте пишчевог рада, претварајући боравак у изгнанству – бар са становишта писца – у примамљиво и подстицајно искуство. Постоји склоност да се о списатељском животу у егзилу или емиграцији пише у доста мрачним тоновима, али ја сам ипак уверен да је број писаца којима је изгнанство користило у списатељском смислу знатно већи од оних који су у изгнанству престали да пишу. Не знам ко је колико патио као људско биће, али без изгнанства (у најширем смислу, укључујући разне присилне и добровољне варијанте) не би било Бекета и Џојса, Милоша и Гомбровича, Бродског и Кундере, Најпола и Набокова, а то је само почетак веома дугог списка (Албахари, Спасић 2002).

- Албахари, Мраовић-О Харе 2009: D. Albahari (интервјуисана особа), D. Mraovic Ó Oř Hare, (особа која интервјуише), „Interview with David Albahari”, Lamed RE: A Quarterly Journal of Politics and Culture Selected and Edited by Ivan Ninic, Netanya, 4, autumn 2009. Доступно и на: <http://www.cendo.hr/upload/dok-8589497921301235338.pdf>.
- Бекер 1995: M. Beker, Uticaj i intertekstualnost, u: *Uvod u komparativnu književnost*, Zagreb: Školska knjiga, 39-60.
- Бребановић 1996: P. Brebanović, Od entropije ka paranoji: „Snežni čovek” i poetika Davida Albaharija, Beograd: *Reč: časopis za književnost i kulturu*, III / 23-24, Beograd, 22-25.
- Ван Тигем 1955: P. Van Tigem, Opšti uspesi i uticaji, u: *Uporedna književnost*, Beograd: Naučna knjiga, 97-119.
- Вучковић, 1976: R. Vučković, Problem uporednog proučavanja književnosti, u: *Problemi, pisci i dela*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1976, 40-57.
- Вучковић, 2005: P. Вучковић, *Модерни роман двадесетог века*, Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево.
- Илић, 1996: D. Ilić, Ko priča priču, Beograd: *Reč: časopis za književnost i kulturu*, III / 23-24, Beograd, 26-31.
- Кузмановић, 2007: Kuzmanović, Rade: Decentrirani subjekt naspram istorije i ljubavi, u: *Težina tačke*, Beograd: Čigoja štampa. <http://radekuzmanovic.com/text/Tezina_tacke.pdf> 12.1.2010.
- Мраовић, 2006: Mraovic, Damjana: *Politics and representations: Snow Man and Bait by David Albahari*. <<http://etd.utk.edu/MraovicDamjana.pdf>> 30.8.2008.
- Павковић, 1997: V. Pavković, *Kritički tekstovi: savremena srpska proza*, Beograd: Prosveta.
- Пантић, 1994: М. Пантић: *Александријски синдром II: (Огледи и кризике о савременој српској прози)*, Београд: Српска књижевна задруга.

Vesna B. Mićić

BECKETT AND ALBAHARI – CONTACTS AND STIMULATIONS

Summary

The paper aims to demonstrate the extent to which the works of Samuel Beckett were inspirational for the establishment of David Albahari as a prose writer. The initial point is in the fact that Albahari himself in the literary discussions (interviews) repeatedly spoke about Beckett as one of his literary idols and he also translated a number of Beckett's stories into Serbian language. By a closer insight in Beckett's romanesque 'trilogy' and a few of Albahari's prose achievements, it has been shown that there are certain similarities, among other things, visible in the formal layout of the text (writing in huge paragraphs) as well as in the terms of obsessive themes (the issues of the act of writing, that is the linguistic expression of the story).

Прилози

ИНТЕНЦИОНАЛНА ФУНКЦИЈА ШКОЛСКЕ ЛЕКТИРЕ

Мудрост и поетско, лепота и наука, иду заједно („Где је Омир ту је и Аристотело^Р) Књижевност је осим декорације и забаве, питање знања и образовања. Повезана са целокупним људским сазнањем и искуством, она промовише едукативно-образовне садржаје широке примене, попут оних који припадају математици и природним наукама. Енциклопедија појмова, рефлексија мисли, осећања и погледа на свет и живот, она је објективно корисна као незаменљив допринос сазнању о човеку и стварности. Без књижевности, као места стицања знања и образовања путем песничких слика, човекова видна поља и видовитост за истином и искуство остају непотпуни, неуобличени, неповезани и неприступачни. Зато се рекло „Мудар као књига^Р у контексту когнитивне теорије, која уметност схвата као „учбеник живота^Р и посебан облик поимања света. О Шекспировом генију је речено: „Које питање морала, нарави, економије, филозофије, религије, укуса, владања он није решио? О којој нам тајни није наговестио своје сазнање? Које дужности, пословања или подручја људске делатности није се опоменуо?^Р(Ралф Валдо Емерсон).

Овладавање свим нивоима знања је једна од значајних и елитних књижевних функција. Као главно средство опште просвећености, књижевност је често једини извор из којег се стичу (пре)очигледна знања о будућности, раду, друштву и обичајима људи. Основ сваком организованом образовању и васпитању, сазнајна делатност *suī generis*, омогућује интегрално доживљавање и упознавање света у његовој свеопштој повезаности, неретко, попут науке на нивоу чињеница. Виртуелним светом који пружа једнодимензионалну представу, сликама и сугестивним речима, садржаји се на нарочит начин приближавају реалном животу и чине га схватљивим и разумљивим.

Образовање се тиче целог човека и свих аспеката његовог битка, интелекта и осећања, душе и духа, доживљаја и мишљења. Ерудиција, начитаност, просвећеност и укупност знања, као залога изворности и духовне искрености, јесу услов процвата људског потенцијала и „животна сила^Р човековог развоја. Објективна свест о нечему, познавање и разумевање факата, збивања, појма и правила, продубљују и проширују нова природна својства, хуманизују односе и везе међу људима, оплеменењују, обогаћују и подижу човечанство на виши степен културе. Откривање и објашњавање садашњости, осветљавање и утирање пута сутрашњици, докучују најин-

* tihomir.petrovic@pef.uns.ac.rs

тимнија осећања и човеков рад и постојање. Јединка се на узбудљив начин надахњује, подстиче и упућује остварењу сопственог доприноса заједничком раду, животу и укупном напретку. Суштински ресурс друштва, путоказ свести, оштроумности и осмишљености, знање је неопходан услов за квалитетан, самосталан и смисаони живот. До сазнања као снаге духа и језгра сваког школског система долази се интуитивним или логичким путем, имагинацијом или интелектом. Ширење видокруга, померање менталних граница, задовољава основне дечје потребе за интеракцијом и успешним укључивањем у друштвену средину и сам живот.

У природи је детета незајажљива радозналост и одушевљење авантуром стицања знања. Општи квантум различитих познавања, поглед на свет и психолошко устројство, подижу ауторитет властите личности. Оно што се региструје као првозапамћене слике или утисци, прима се и задржава „тако чврсто да се више не може избрисати и не може променити” (Платон). Искуства и умења која пролазе своју прву, најискренију фазу у раном детињству, прате до краја и иду у сусрет новим искуствима. „Гладно” знања, младо биће привлачи одсликавање обиље света у његовој разноликости. Поглавито је реч о текстовима који, раскрыћеним знањем, поетски изливеном мудрошћу, прионљивошћу и живописним примерима, омогућују сензуалистичко стицање представа о свету и животу.

Књижевност, иако „простији облик спознавања”, представља релевантну образовну компоненту. Као наставни предмет и ауторитет у позитивним знањима, књижевност, принципијелно, не фигурира као мучан терет, већ као средство које, на задовољство и радост, помаже осмишљавању и уобличавању онога што је пожељно и добро. Као систем вредности који обухвата оно што се може сазнати, она излаже нешто што се може имплементирати у живот и од чијег се поседовања, осим користи, има лично задовољство. Когнитивни потенцијал и недвосмислен дотицај образовања у ужем смислу речи, чине је сапутником и упућивачем за живот. Нерастерећена комплекса дечјих обавеза (подучавање, освежење, духовна разонода), налазећи смисао искључиво у намиривању потреба ђака, посебан предмет школске обуке, она је својеврсна „учионица без оgrade”, посебан предмет школске обуке. (Читанке као основа свеукупне наставе матерњег језика и књижевности, прилозима подесним за обраду и проучавање граматичких појмова, као и некњижевним прилозима, заправо су „продужена рука” дисциплина обухваћених школским програмом.) Књижевнојезичка уметност овога вида и данас свој легитимитет заснива на образовној замисли.

Форсирају се књижевни радови налик задатом градиву уџбеничког карактера из разних наставних области. Као живе лекције, они су усмерени читаочевој рационалној страни, неговању логичког мишљења које спречава развој имагинативне активности и чулно доживљавање. У служби етаблираног система повезаног са потребом за успостављањем, за друштвеним контролисањем и за надзирањем, текстови уместо формално-сликовите доносе уске и пробране садржине целисходног, апликативног и

функционалног степена образовања. Енциклопедијског распона, шаржирано количином информација, сентенцама и животним сликама, књижевно дело је прозор који малом читаоцу открива видик увек на нову страну живота.

Писци за децу су отворени или скривени просветитељи најчистијег кова. Радови усмерени ка предавању и науковању, бремени знанем и саветима, налик су уџбеничким примерима и сувопарним рационалистичким једначинама. Инспирисани егзактним наукама, замишљајући пред собом ученика жељног знања које се може корисно реализовати, аутори певају и приповедају строго плански, смисаоно и хладно, без полета и одушевљења. Солидна фактографска вредност, дисциплина мисли, старачке рефлексије, укључене моралне норме и искључена вишезначност, пројектују прилоге са свим наставничким карактеристикама. Интерполирано искуство природних наука и егзактан, самоцентриран начин мишљења, чине од децјих писаца наше савремене Хесоиде, Емпедокле или Лукреције.

Пише се, речено педагошким вокабуларом, предавачки, према „школском калупу”, операционализацијом књижевних захтева, конкретно и конструктивно. Декларативно појачавање исказа намеће потребу коришћења егземплара и цитата који подупиру ствар на сликовит начин. Емпиријске пословице, које најдоследније изражавају искуство у есенцијалним облицима, као и оне етичке обојене, налазе широку примену.

Поетско сазнање и образовање је несводиво на његово раздвајање на „предмете”, нити на претакање у делотворно-информативно самоостварење или социјално остварење. Белетристика суочава са прихватљивим животним моделима, нуди једну унутарњу очигледност, импостира факте и смисао у чулној, у непојмовно-прагматичној форми. Не сервирају се готова знања о чињеницама, која се могу користити или помоћу њих деловати, већ се филозофира на сасвим посебан, сазнајно-откривалачки, племенитији, исправнији и лепши начин. Посреди су сазнања нематеријалне, емоционалне природе, пласирана „конкретно”, сликовито, немисаоно, без афективне подлоге. Уметничко дело нуди другоразредно животно искуство, односно симболичко образовање. Као форма комуникације вишег нивоа, књижевност, писао је Елиот, преноси „једно искуство које није искуство у обичном смислу, зато што, образовано од многих личних искустава, распоређених на начин који се може много разликовати од начина на који се одређује вредност у практичном животу, једино може да стоји у своме изразу”. Као развојни и еманципаторски процес, поетско знање је у илуминацији и подстицању, буђењу и активирању почетних импулса за размишљање, у оживљавању психолошких, интелектуалних и мотивационих ресурса, у утанчанијем духу; посреди су умења и вештине којим се постижу унутарња постојаност и равнотежа, каналишу емоције и доприноси бодрости и бриткости духа. Књижевност, уколико пружа знање, које се доцније репродукује у стваралачком или мисаоном процесу, даје предност емоционалној и вољној сфери, истанчава сензибилитет, а запоставља инте-

лектуалну страну. Фаворизују се емоционална интелигенција и знање у служби постојања и пуног развитка младог бића, које гради поглед на свет, обавештеност. Реч је о знању које има ослонац у позитивним осећањима која прелазе у убеђење, а која наоружавају руке и одређују карактер.

Информално, непрецизно и отворено образовање, спроведено у једном „демократском“ окружењу, не заузима место у етаблираним формама обучавања и уношења знања у човеков живот. Међутим, уметничко обликовање не значи удаљавање од живота, умањивање од квоте информативног, утилитарног и етичког опсега. Спонтано, ненаслутиво сазнавање, на релативно самоусмеравајућој и интринзично мотивисаној бази, изван класичног школског система или других принудних канала његовог стицања, функционише као подесан трансфер који се може интегрисати у властито искуство, па и као незаменљива когнитивна референца. Песништво поткрепљује тезу о ефикаснијем учењу изван установљеног облика учења, него у за то предвиђеним установама. Снага сугестивне естетичности, равна бешумној и чистој информацији, налази неопозиво и богато сведочанство у гласовитом Енгелсовом примеру. Балзак је, наиме, у својим романима *Ћ* писао је Енгелс *Ћ* дао „потпунију историју француског друштва, из које сам ја *Ћ* чак и у погледу економских појединости (као што је, на пример, поновна подела реалне и личне имовине после револуције) *Ћ* научио више него из купусара свих професионалних историчара, економиста и статистичара тога доба заједно“. Апострофира се Криловљева басна *Квартет* која је, по својим вредностима, равна нарамку романа и сатира досад написаних о људској уображености и сујети.

На путу стицања знања стоје непремостиве препреке које затварају перспективу остварења његових циљева. Књижевност, наиме, потпомаже стицање знања, а не само знање. Не подлеже никаквој сумњи да је људско сазнање, поткрепљено сликама и естетским перцепцијама, боље, богатије, дубље и пуније. Уметнички трансформисан „беживотни свет чињеница“ јаснији је и делотворнији од знања које пружа наука бременита сувим апстракцијама и резоновањем. Смерана двосмисленост, сликовитост и ритам, подстичу радозналост, употпуњују доживљај и чине знање јачим и трајнијим. Омиљено је овладавање градивом без жртава, на привлачан и непосредан начин, кроз машту и игру уобразиље, поступком који сам по себи причињава задовољство и опуштање. Вредностима литерарне игре се радосније осмишљава и оживљава оно што је умртвљено и успавано у процесу образовања. „Деца у игри, без молби, с осмехом подносе све оно што би, под другим условима, пролила читаве потоке суза“, писао је Ж. Ж. Русо, француски просветитељ чија су дела имала пресудан значај за преображај Европе. Поетско-образовна оријентација конвенира менталној структури детета, која је ментална структура уметника, а не логичара. *Ћ* Пут до дечјег разума, као што је речно, води преко дечјег срца.

Ако апоетска (неуџбеничка) дела поседују моћ дочаравања, онда поетска (неуџбеничка) имају неупоредиво снажнији уметнички учевно-

образовни ефекат. Остварења од знатније вредности тим више су ефицијентнија, уколико, истиче Мукаржовски, „у себе на одговарајући начин укључују више оних ванестетских вредности које су покретачке снаге животне праксе у друштву које та дела прима. Малом знатижељнику се, у руху стихова или прича, нуди широки квантум потребних информација које је он, својим „упијајућим духом, спреман да прими. Емотивно обојеном и прилагођеном лексиком, нуде се лекције о људима и њиховом животу, о природи и њеним разноврсним лепотама; омогућује практично упознавање породице, бољег упознавања себе и свеколиког окружења, као и лепих лекција о моралу. Текст је топографска карта која, кроз версификаторске структуре, на игрив или игриво-шаљив начин, помаже савлађивању географије, историје и других природних наука које захтевају научно-наставни приступ. Као поучавало, он користи при овладавању многим апстрактним појмовима, може подупрети математичко самопоуздање и „баук математике учинити чудесно атрактивним и подстаћи креативно решавање формула из реда егзактних наука. Налик наставној јединици прикладној јачком велтаншаунгу, текст је жива ризница људског духа, сазнања и доживљаја. Писано стрпљиво, као што пчеле пуне медом кошницу, језиком који није аграматичан, дело је које да останемо при сликовитом приказу постојећег суду препуна академског знања и лековите мудрости.

Развијање лексике и учење основних закона језика се (што је посредно од значаја за социјализацију детета, његово учење и поучавање свих школских предмета) дугује, пре свега, књижевности као уметности речи. Сразмерно властитој изворности и снази, текст као основа наставе језика и књижевности помаже овладавању правилном усменом и писменом изражавању на један стваралачки начин, спонтано и непосредно. Као облик спознаје и „пример за учење и вежбање у књижевном језику, дело богато пасиван и активан говор, проширује и развија лексички фонд (повећање броја речи у употреби и сазнавање њиховог значења). Примена језичких особености, овладавање потенцијалном снагом језика у говору и, посебно, усвајање нових речи као малих семантичких универзума, испуњавају дете радошћу; подстичу услове за језичко стваралаштво у рецептивној (читање, доживљавање, разумевање) и продуктивној области (говорење, писање). Дете упознаје језичке законитости дотад њему непознате; узастопце, оспособљава се на прворазредан начин за правилну употребу речи у њиховом адекватном значењу и облику. Проширивање изражајних могућности и овладавање синтаксом наводе на размишљање о језику као средству међуљудског општења и на значење језичких јединица у њиховој једноставности, логичности и сликовитости. Књижевност највише придониоси осетљивости за језик на нивоу речи, синтагми и реченици. Она јача чулни и литерарни сензибилитет, укус за лепоту речи и осећање за праве естетске вредности. Градећи литерарне способности доживљавања, замишљања, проблематизовања, вредновања, способности адаптивне флексибилности и препознавања организованог израза, књижевност уводи гене-

рације младих у своје предворје, припрема за „правоЋ читање. Стваралачки сусрет са изазовима речи и говора, са песничком садржином, метриком, обликовним складом, ритмом, римом и другим стилогеним исказима, развија „потребу за књигомЋ и љубав према матерњем језику. Њоме се подстиче на литерарно стваралаштво.

На другој страни, знање стечено посредством поетске речи, сведено на доживљај, на нешто неапстрактно, несврсисходно је и неупотребљиво у пракси. Спасоносно, усредсређујуће знање (знање господарења или произвођења које служи практичном овладавању и преображавању света за људске сврхе и циљеве), несложиво је са књижевном уметношћу. Не ради се о зацртаној стратегији која води до предвиђеног жељеног резултата (да се нешто научи и запамти), уз могућност његове објективне верификације, већ о препознавању, ниском степену научености.. Књижевност не изражава ерудитско знање пренето у слике и стихове, већ недовршена и нецеловита постигнућа и искуства, сурогате и оскудне копије. Позитивно мењање индивидуе и развијање психичких функција, „реинвенција или поновно стварање знањаЋ (Пијаже), могуће је мисаоним путем и расуђивањем. Укупност умења стечених посредством маште су формалне природе, мутна, противречна и непримењива. У питању су логички несређена и нефункционална знања, крхка и испарљива, која трају, пише Е. Каменов, „само док детету стоји у изгледу пријатности или непријатности којом је подстакнутоЋ. Уметност пружа уводна сазнања, захвата спољашњи процес учења, један општи став према животу. Уза свега, стицање знања солидног квалитетног овим путем скраћује процес „рвања детета са тешкоћамаЋ, спутава интелектуалне и психолошке снаге, подстиче леност и гуши знатижељу. Знање као логички преглед чињеница и њихова генерализација, тек је онда знање уколико је, сматра се, стечено напором целокупне властите активности, радом који тражи савладавање тешкоћа, концентрацију и духовну енергију. Смеће се с ума чињеница да увођење у свет непознаница није емотиван, већ интелектуалан процес, напрезање Ћ те да је најнижи ступањ сазнања чулни, а највиши умни. Пут ка знању не води по „свиластој трави, засејаној цвећемЋ. Тврд је пут учења и његова „горка пилулаЋ не може се прогутати сензитивним сазнањем (које нема неки циљ изван себе) или „емоционалном енергијомЋ какву нуди књижевна разонода. Јасније речено, еталонско знање и образовање је уџбеник. Читанка, на пример, поимана као цветник књижевних текстова, није збирка високомислеће умности, обавештења или корисних података, него извор сензибилности, откривалац дечјег света и „будилица маштеЋ. Уметничко говорење је без икаквог референцијалног значења, јер почива на ефекту и на „сврховитости без сврхеЋ. Као врста интуитивне перцепције, нудећи збркане, многозначне и шарене представе, књижевни артефакт губи монопол у давању знања. На крају, гледано са чисто дечјег хоризонта, песничко дело преноси и погрешне информације, које могу држати у незнању или пак навести на погрешан пут. Уметност не храни, већ опија.

Као и сва уметност, књижевност је „живи морал“ водич свести и савести у најпримеренијем и најчистијем смислу. Моралне људске вредности су старије и јаче од свих других. Скуп ненаписаних друштвених норми, које одређују начин понашања и неке односе међу људима у ужој или широј друштвеној заједници, јесу њен конститутивни део. Моралне књижевне вредности (развијање моралних осећања, воље, карактера, идеала, високих животних начела), „критиковање живота на један узвишенији начин, продубљивање и проширивање духа, јесу од носећих стубова уметничких творевина за младе. Базирана на обичајима и општеусвојеним вредностима, на животној мудрости и универзалним тенденцијама, дејча књижевност априорно упућује на вољну свест и живот по чврстим хришћанским начелима, на праведан однос међу људима, на искреност и на љубав засновану односима у породици; упућује на марљиво учење, навикава и привољева на рад, учи поштовању учитеља и правила школског понашања, неузмицању пред искушењима, савлађивању и решавању моралних тешкоћа и најтежих задатака (ако се чврсто верује у властите снаге), надахњује највишим људским начелима. Чинилац је ненаметљивог подстицаја на врлину и формирања целовите личности.

Књижевност узвисује дух, „храни“ машту, осећајни и мисаони читаочев свет. Дидактичко-игривим средствима развија се свест о човеку као највећој вредности, негује вера у човека и у његове стваралачке могућности, негују вредности слободе и ослобађају наслаге, које би касније биле сметња на путу у слободну личност. Садржином и дејством, етичким и естетичким дражима, херојски се подиже живот на виши степен, кали и кује нови карактер, челичи воља и остали покретачи живота. Недостатак узвишених вредности, дехуманизује и нарушава специфику књижевне уметности.

Служба усавршавању младог нараштаја, по(д)учавање мудрости и врлини (смелост, интензивност, иницијативност, одлучност, упорност, истрајност и карактерне особине: принципијелност, доследност, искреност, честитост, поштење, несебичност, праведност, јединство мисли и дела, критичност, срчаност, пожртвованост), остварење и других ванестетских потреба, чине поетску реч лепшом и величанственијом. Теза о истоветности етике и естетике налази, чини се, најјачу потпору у књижевном сектору за младе.

На терену борбе за етички смисао живота и јачања личности едуканата, књижевне творевине су, по својим идејним претпоставкама у свом најпрагматичнијем облику, сагласне дословном Русоовом учењу, по којем пресудну улогу у етичком одгоју играју јака емоционална искуства кроз која се рафинира човекова осећајност.

Моћ моралног очишћења и уплив песничког дела, у којем се естетске и морално-поучне вредности стичу у једну тачку, познат је још из антике. Питагора, Ксенофон, Хераклит и други мислиоци оптуживали су Хомера да, приказујући у рђавом светлу богове у *Илијади* и *Одисеји*, онда-

шњој основној лектири, негативно утиче на савесност младежи. Уопште, свеукупна књижевност у свом развоју упућује на добро, на љубав према истини и интелектуалном поштењу, на развијање осећања воље и идеала. Народно песништво, посматрано у целини, незаменљива је школа моралности. Универзалношћу тема и идеја, бајке уче да слаби и немоћни снагом ума савлађују препреке и да правда увек побеђује. И остали усменокњижевни облици, пре свих изреке и пословице, слове као школа реда и чиниоци који узвисују људско друштво. Као уметност моралног унапређења, песништво за децу, преузимајући дужност школе, породице и других хуманих институција, јесте „мајкаРетике, неукрањаног, прозраног и „као небо чистоР мрала.

Нису усамљени егземплари кореспондентни са погрешним и противуречним животним искуством. Наиме, књижевност децје конфигурације није ослобођена текстова који урушавају етичку узвишеност, написа и примера који, нудећи лоше поруке, на лак и присан начин, интериоризују у свест усмерења лакејско-меркантилног карактера. На страницама децјих књига, неприкривено се истичу људска корист и наглашено чист рачун као морално неоправдани циљеви („Ако смо браћа, кесе нам нису сестреР, „Боље је на мекињама добити, него на злату штетоватиР) О пословици „Ко рано рани две среће грабиР као корисном савету индивидуи на прагу неког посла, подстицај ономе ко вредно обавља неки посао и подсмеху лењивцу, Јаша Продановић резонује: „У више децјих књига, деци се слади рано устајање не из хигијенских разлога или зарад бољег рада, него зато што је неки раноранилац нашао кесу с новцима. Заборавља се да је он био дужан ту кесу однети власти да се потражи њен прави власник. Тај трговачки однос, у коме је свака доброта скупо таксирана, није ни истинит ни мораланР. Изокретање система етичког кодекса је нехотичан и, више, плод неукости.

Приче чија се завршна функција директно подводи под морални апостолат, суженог су значења и занемарљиве естетске вредности. Етичко правне и сваке друге норме униформишу и своде живот на заједничку меру за сву младеж, поништавају сваку индивидуалност.

Текстови, ма колико суздржани у изванкњижевним интенцијама, средство су притиска ради прилагођавања неким практичним захтевима. Компримованих придика, које млада бића нису увек спремна да усвоје и задрже у примисли, штавише које одбијају својим идејним постулатима, оскудном и неизграђеном формом, они су неуметничко штиво налик збирци пуританских прописа и поука. Нормативно учење о усавршавању и напредовању путем уметности, усађивање у свест етичких константи попут таблице множења, један широк спектар хтења, асоцирају на дух казненог закона. Сузбијање лоших црта нарави, као што су суревњивост, злоба, пакост, користољубље, славољубље, лицемерство, тврдичлук, нарцисоидност, насртљивост и њима слични недостаци, проузрокује одговорност, захтева и намеће дириговање, сликовито казано, као што људи коњима на-

међу капке поред очију да би ишли правим путем. О директивно-утилитарном надзору, сејању умности у дететов дух, инструисању и дељењу савета, Марко Ристић је писао: „Моралистички или заглупљујући утицај вршен на децу путем књижевности која им је намењена, много је још страшнији и реакционарнији од утицаја који врши грађанска књижевност за одрасле. Дечја књижевност долази да допуни, у тренутке формирања личности, утицај породице, религиозног и патриотског образовања, школе, васпитања уопште. Литература за децу додаје „ради мање-више завијеним и хипокритским средствима на изграђивању такозване свести која је, у самом човеку, најдрагоценији савезник друштвене репресије“.

Наивно-дилетантска дела или одломци, условљени етичко-когнитивним моментима, хегемонија поука и доброг над естетичким, остављају утисак неуметничких, исфантазираних творевина. Књижевност је у највећој мери фактор уздизања и „будилац унутрашњег света, баш када најмање позива на моралне рефлексије или када се не потчињава моралу тренутка.

Проблематизовање тема као што су опште старање о деци, селекција, индоктринација, учење, обавезе према друштву, свест о гордости човека, потцртавање чистоте, чврстина воље и „храбрење“ карактера, човеково упињање ка добру, као и свако књижевно наметање, квари игру, оптерећују и растапају органско ткиво уметничког дела.

NASTAVA VOKABULARA I GRAMATIKE NA MLAĐEM ŠKOLSKOM UZRASTU - IZAZOV ZA UČENIKE I NASTAVNIKE

U nižim razredima osnovne škole, uzrast učenika od 7 do 11 godina nastava, vokabulara predstavlja centralno mesto u nastavi stranih jezika. Da bi komunicirali na stranom jeziku, učenicima je neophodno da umeju da izraze značenje, a za izražavanje značenja neophodno je takođe i poznavanje gramatike, jer se u rečima nalazi mnogo gramatičkih informacija. Da bi se tvorile rečenice, takođe je neophodno poznavanje gramatike, a za izražavanje značenja neophodno je poznavanje vokabulara jezika koji se uči. Iz ovoga se može zaključiti da su nastava gramatike i vokabulara blisko povezani u nastavi stranih jezika mlađem školskom uzrastu.

Nastavnicima koji izvode nastavu engleskog jezika na ovom uzrastu, često predstavlja poteškoću činjenica kako da elementi vokabulara i gramatičke strukture koje prezentuju i čiji im je cilj da budu trajno usvojeni, zaista to i budu. U nedoumici kako to da izvedu, ponekad pribegavaju tehnikama koje ne daju dobre rezultate. Učenici, sa svoje strane, shodno uzrastu i stupnju kognitivnog razvoja, suočavaju se sa poteškoćama pri usvajanju gramatike i vokabulara stranog jezika. Svrha ovog rada je da predstavi probleme, izazove i moguća rešenja u nastavi gramatike i vokabulara na učenika 3. i 4. razreda osnovne škole, za učenike državnih škola kojima je srpski maternji jezik.

Razvojno gledano, na uzrastu od 7 do 11 godina učenici još uvek nisu razvili sheme i nisu u stanju da razumeju apstraktne pojmove vezane za gramatičke strukture jezika. Oni se nalaze na takvom kognitivnom nivou da nastava formalne gramatike u prvom i drugom razredu osnovne škole nije efikasna, jer od učenika zahteva da razmišljaju na apstraktan način, što oni na tom uzrastu nisu u stanju. Umesto prezentovanja formalnih pravila, smatra se efikasnim da se deca okruže stranim jezikom. Što su više okruženi stranim jezikom, to će imati više prilike da se u kontekstu upoznaju sa elementima gramatike. Sem toga, na ovom uzrastu moguće je i korisno da se deci na neformalan način skrene pažnja na gramatiku, tako što će je usvajati u kontekstu i na njima prijemčiv način, kroz pesmice, dijaloge, priče i tome slično (Kameron 2001: 100).

Što se, pak, dece trećeg i četvrtog razreda tiče, ona su u stanju da analiziraju jezik koji vide i čuju i da jezik razdvoje na delove i sklope izraze od već naučenih elemenata. Ovo se odnosi, kako na gramatiku, tako i na vokabular i stranog i maternjeg jezika. Kako rastu, deca sve više ovladavaju svojom *shema-*

* merimaks@gmail.com

tom i sve su više u stanju da uče iz formalne gramatike. Ipak, važno je da se ovo ne uzme zdravo za gotovo i da se nastava ne pretvori isključivo u suvoparni *dril* i predavanje bez konteksta, jer će to imati malo efekta na dečije razumevanje gramatike, a svakako će uništiti njihovu motivaciju (Milošević 2003: 75).

Ako je cilj nastave stranog jezika komunikacija, tj. upotreba odgovarajućih elemenata vokabulara u tačnim gramatičkim strukturama, onda je neophodno imati u vidu specifičnosti usvajanja gramatike i vokabulara na mlađem školskom uzrastu i njihovu mečuzavisnost. A između gramatike i vokabulara postoji i razlika u brzini usvajanja. R vokabular se usvaja mnogo brže od gramatike.

Što se nastave vokabulara na stranom jeziku tiče, treba imati u vidu da postoji ogromna razlika između obima vokabulara maternjeg i stranog jezika. Ova razlika retko nestaje, pa čak i kod odraslih koji su dugi niz godina učili strani jezik. Kameron smatra da je realno očekivati da, ukoliko postoje dobri uslovi, dete na mlađem školskom uzrastu nauči oko 500 reči stranog jezika godišnje (Kameron 2001: 74). Iz svega gore navedenog nameće se zaključak da cilj nastave rečnika stranog jezika treba da bude da se učenicima pomogne da ovladaju rečima na način koji će im omogućiti da se uspešno koriste jezikom.

Za svu decu sveta, čak i na najmlađem uzrastu, karakteristična je znatiželja da saznaju kako njihov jezik funkcioniše. Tako ona, dok upoznaju svet, pokušavaju da uoče jezičke obrasce. Deca ne proizvode nasumične nizove reči, već dok koriste jezičke jedinice koje su čula ili napravila, testiraju svoje hipoteze o jeziku. Zato se sa velikom verovatnoćom može zaključiti da će deca svoju znatiželju o tome kako jezik funkcioniše, sa maternjeg preneti na strani jezik koji uče. Na nastavniku je da tu radoznalost i znatiželju iskoristi i primeni na uočavanje obrazaca na stranom jeziku (Kameron 2001: 100).

Deca, dakle, uče kako funkcioniše njihov maternji jezik postavljanjem hipoteza. Postavljanje hipoteza u vezi sa jezikom je mnogo teže za strani jezik nego za maternji, zato što dete ima malo podataka od kojih može da krene. Kada nemaju dovoljno podataka, učenici će verovatno upotrebiti maternji jezik za popunjavanje praznina i pretpostaviće da gramatika stranog jezika funkcioniše kao i gramatika maternjeg jezika (Milošević 2003: 76). Što deca više saznaju o jeziku, menjaće i svoje hipoteze. Skup svih hipoteza u nekom datom trenutku čini unutrašnju gramatiku (finterlanguage) ili mečujezik. Do promena će dolaziti stalno, kako se delovi gramatike reorganizuju u svetlu novih podataka.

Ne samo vezano za gramatičke strukture već i za značenje uopšte, deca usvajaju maternji jezik tako što aktivno konstruišu značenje pre svega onoga što čuju ili što pokušavaju da iskažu, a to se dešava kada su deca okružena odraslima.

Ono što je važno razumeti u slučaju stranog jezika je da se deca, dok uče strani jezik, istovremeno nalaze u fazi razvoja rečnika na maternjem jeziku. A razvoj rečnika na maternjem jeziku je u bliskoj vezi sa razvojem koncepata. Između pete i desete godine starosti dolazi do pojave koja se naziva sinatgamatsko-paradigmatskim pomeranjem (Singleton 1999: 76). Ovo pomeranje odnosi

se na vrste asocijacija koje deca prave izmeĉu reĉi i predstava. Mlaĉa deca prave sintagmatske asocijacije. Kada im se kaĉe neka reĉ i od njih traĉi da navedu joŝ neku koja je u vezi sa datom reĉi, oni ĉe navesti reĉ iz druge kategorije, tj. drugu vrstu reĉi. Na primer, za reĉ *pas* mogu da navedu *lajati*. To navodi na zakljuĉak da mlaĉa deca reĉi povezuju tematski, uĉeĉi ih kao skupove. Starija deca ĉe pak verovatno navesti reĉi iz iste klase. Za reĉ *pas* reĉi ĉe *ĉivotinja* i na taj naĉin ĉe dati paradigmatiski odgovor. Period kada se dete preorijentiŝe na paradigmatike odgovore, oznaĉava da se ono nalazi u drugoj etapi konceptualnog razvoja i da je u stanju da razume apstraktne veze (na primer „Pas je ĉivotinja”).

Ako uzmemo ovo u obzir, razumljivo je da ĉe se reĉi koje deca mogu da nauĉe na stranom jeziku menjati. Deci od sedam godina treba puno konkretnog vokabulara koji mogu da dovedu u vezu sa predmetima koje vide i kojima rukuju. Starija deca, u treĉem i ĉetvrtom razredu, mogu da razgovaraju o apstraktnim temama i da uĉe apstraktne reĉi koje su u vezi sa njihovim neposrednim iskustvom, koristeĉi tako paradigmatisku organizaciju reĉi da im pomogne prilikom uĉenja novog vokabulara.

Takoĉe treba voditi raĉuna i o tome da iako deca koriste iste reĉi kao i odrasli, moĉda nemaju ista znaĉenja za te reĉi kako ukazuje Vigotski (1962: 15). Usvajanje znaĉenja reĉi na maternjem jeziku traje mnogo duĉe nego usvajanje govornog oblika reĉi. Tako deca u svom govoru koriste reĉi mnogo pre nego ŝto ih u potpunosti razumeju (Locke 1993: 82). Ćini se da ispod govornog oblika reĉi leĉi povezana mreĉa znaĉenja, shvatanja i veza. Tokom ĉitavog detinjstva deca koriste reĉi samo delimiĉno razumejuĉi kompletan sistem znaĉenja koji je u osnovi tih reĉi.

Za decu koja uĉe reĉnik stranog jezika, ovo delimiĉno poznavanje znaĉenja reĉi je joŝ sloĉe nije. Neke od reĉi stranog jezika ĉe se nalepiti na znaĉenje reĉi maternjeg jezika koje je veĉ u potpunosti formirano. Veĉina reĉi ĉe, meĉutim, biti povezana sa reĉima i konceptima maternjeg jezika koje su u procesu usvajanja i za koje postoji samo delimiĉno znanje i usvojeno znaĉenje. Sem toga, da sve bude joŝ komplikovanije, reĉi maternjeg i stranog jezika iz razliĉitih razloga mogu da imaju razliĉita znaĉenja. Uĉenje reĉnika podrazumeva uĉenje reĉi, ali se time ne zavrŝava (Kameron 2001: 74).

Zbog svega gore navedenog dolazimo do zakljuĉka da uĉenje vokabulara nije linearan veĉ cikliĉan proces. Ovo se odnosi ne samo na uvoĉenje novih reĉi veĉ i na produbljivanje poznatih reĉi. Deci je potrebno da se iznova i iznova susreĉu sa reĉima, u novim kontekstima, i da na taj naĉin proŝire ono ŝto veĉ znaju o tim reĉima. Nije dovoljno samo uvesti novu reĉ i od deteta oĉekivati da je zapamti. Neophodno je da se uĉenik susretne sa tom reĉi viŝe puta pre nego ŝto uopŝte moĉe da je nauĉi. Nejŝn istiĉe da uĉenik treba da se susretne sa novom reĉju pet ili ŝest puta u istoj lekciji kako bi je nauĉio (1990: 48). Ova ĉinjenica je od izuzetne vaĉnosti za decu koja poĉinju da uĉe strani jezik. Takoĉe je neophodno je se uĉenici susreĉu i recikliraju reĉi u odreĉenim vremenskim periodima, tokom razliĉitih aktivnosti, pri ĉemu ĉe se razvijati nova znanja i nove veze svaki put kada se ponovo uĉenici susretnu sa novim reĉima. Sistemati-

ske ponavljanje reči učiniće verovatnijim da se deca kasnije sete reči koje su učila. Ako u nastavi rečnika ponavljanje reči i njihovo redovno korišćenje ne zauzima važno mesto, takva nastava može da bude sasvim neefikasna (Nejšn 1990: 72). Zato je važno da se reči ponavljaju i to ne samo u jednoj lekciji, na jednom času, već i u nizu časova i na više mesta u udžbeniku. Jedino recikliranje reči i rečnika čini verovatnijim njihovo sećanje, pamćenje i upotrebu.

Uz to, proces usvajanja reči teče tako što deca prvo nauče osnovne reči, jer one odražavaju aspekte sveta, prototipe, koji se izdvajaju u okolini (Kuk 1997: 48R51). Prototipi se definišu na sledeći način: *řreči* imaju značenja podeljena na osnovni nivo (*sto*), nadrećni nivo (*nameřtaj*) i podrećni nivo (*stoćić za kafu*). Osnovni nivo reči je lakši za upotrebu i ućenje. Ovaj nivo je osnov na kojem će deca graditi više i nięe nivoe reči. Tako na maternjem jeziku deca prvo nauče reči tipa *jabuka* pre nego nadredjenu (*voće*) ili podrećnu reć (*deliřes*). Deca poćinju sa osnovnim nivoom zato řto njega najlakře opaćaju. Tek pořto nauče osnovni nivo, prelaze na ućenje opřtih i odrećnijih reči.

Važno je znati i koje kriterijume uzimamo u obzir kada kaćemo da znamo neku reć na stranom jeziku. Znati jednu reć, znaći znati njen *oblik* (tj. kako se izgovara, kako se piře i koje sve gramatićke promene mogu da se izvedu na njoj), *znaćenje* (konceptualno znaćenje kao i odnos prema drugim rećima) i *upotrebu* (tj. kako se reć upotrebljava sa drugim rećima). Forma, to jest kako se neka reć izgovara ili piře, predstavlja ključni aspekt poznavanja reči. Za decu koja poćinju da uće strani jezik, govorni oblik reči ima prioritet. Zato ućenici treba da ćuju reć izolovano od drugih reči i u odrećnim kontekstima, kako bi uoćili zvukove na poćetku i na kraju, naglašene i nenaglašene slogove. Kada se susreću sa pisanim oblikom nove reči, potrebno je da se deci usmeri paćnja na oblik i dućinu reči, na prvo i poslednje slovo i slićno (Kameron 2001: 78).

U odnosu na to kako se koriste u rećenici, reči se mogu podeliti u dve grupe: *sadržinske reči* i *funkcionalne reči* (Rićard, Plet i Plet 1985: 81R82). Sadržinske reči su one koje nose znaćenje ćak i kad nema konteksta (pas, olovka, škola), a funkcionalne reči su one koje se uglavnom koriste za prenořenje gramatićkog znaćenja. Važno je istaći da su sadržinske reči mentalno povezane u řeme ili mreęe znaćenja, a da su funkcionalne reči mnogo manji skupovi. Ove druge se ćesto upotrebljavaju, ali da bi se razumele i zapamtile, važno je uvrstiti ih u mreęe znaćenja.

Za nastavnike je važno da znaju da će se u nastavi rečnika za ove dve vrste reči koristiti razlićiti pristupi. Znaćenje sadržinskih reči se može objasniti i o njima se može razgovarati. Nastava sadržinskih reči se može detaljnije planirati i izvoditi kroz direktna objařnjenja. Mećutim, sa funkcionalnim rećima je veoma teřko tako neřto ućiniti. Njih će deca uglavnom naućiti *slućajno*, upotrebljavajući ih u razlićitim kontekstima, pre nego direktnim objařnjavanjem (Kameron 2001: 83).

Da bi se rećnik stranog jezika usvojio, a na osnovu potreba ućenika dořlo se do zakljućka da je neophodno (vidi: Heć i Braun 1995: 372) da su ućenici izloęe izvorima gde mogu da se susretnu sa novim rećima, da im se da prilika

da steknu jasnu sliku, bilo vizuelnu, auditivnu ili obe, o obliku novih reĉi, da nauĉe znaĉenje reĉi, da im se omogući da naprave jaku vezu u pamćenju izmeĉu forme i znaĉenja reĉi i prilika da koriste reĉ.

Nejšn (1990: 51) je takoĉe napravio listu osnovnih tehnika kojima nastavnici jezika mogu da objasne znaĉenje novih reĉi, a koje mogu da se koristi u nastavi stranog jezika na mlaĉemuzrastu:

„Pokazivanjem / demonstracijom ili slikama

1. Koristeći neki objekat;
2. Koristeći iseĉenu figuru;
3. Gestovima;
4. Izvoĉnjem neke radnje;
5. Korišćenjem fotografija;
6. Crtanjem ili pravljenjem dijagrama na tabli;
7. Pomoću slika iz knjiga.

Verbalnim objašnjavanjem

1. Analitiĉkom definicijom (npr. To je stvar koja se koristi za....).
2. Stavljanjem nove reĉi u kontekst koji je definiše (na pr. Kola hitne pomoći odvoze bolesne do bolnice).
3. Prevoĉnjem sa stranog na maternji jezik. R

Naravno, verbalna objašnjenja zahtevaju veće predznanje o jeziku, ali ako su jednostavna, definicije i objašnjenja mogu da pomognu da se sheme i mreže aktiviraju što će po sebi pomoći razumevanju. Važno je istaći da sem poslednje taĉke R prevoĉnja na maternji jezik R sve ostale tehnike zahtevaju od uĉenika da uloŹe mentalni napor i rad kako bi konstruisali znaĉenje nove reĉi na stranom jeziku. Shodno uloŹenom naporu i mentalnom radu, reĉ će biti upresovana u pamćenje i ostaviće jaĉe tragove. Što više uĉenici razmišljaju o reĉi i njenom znaĉenju, to je veća verovatnoća da će je zapamtiti (Krejk i Lokhart 1972: 678). Zato je važno znati da neposredan prevod novih reĉi detetu oduzima bilo kakvu potrebu ili motivaciju da razmišlja o znaĉenju reĉi na stranom jeziku ili da je zadrŹava na pameti. Rezultat svega toga moŹe biti da iako do razumevanja dolazi brzo i bez napora, mnogo je manja verovatnoća da će doći do dugoroĉnog pamćenja (Kameron 2001: 85).

Ako nastavnik uvek nakon što uvede novu reĉ objašnjenjem na stranom jeziku ili slikom tu reĉ prevede, uĉenici shvataju da će se to uvek dogaĉati i ne ulaŹu napor da sami izvedu zakljuĉke o znaĉenju, već ĉekaju na prevod. Kameron predlaŹe da se prevoĉnje izbegava kao stalan, redovan naĉin objašnjavanja reĉi stranog jezika, kako zbog raznovrsnosti, tako i zbog podrške uĉenju. Takoĉe se vrlo ĉesto dešava da kada nastavnik uvodi novu reĉ na stranom jeziku, uĉenici sami ponude prevod. Nastavnik moŹe da prihvati prevod kao oĉigledan dokaz da su uĉenici razumeli, ali će nastaviti sa objašnjavanjem na stranom jeziku jer to predstavlja korisni input. Nejšn takoĉe predlaŹe da se nakon objašnjenja brzo proverí razumevanje i to tehnikom razliĉitom od tehnike prezentovanja reĉi.

U nastavi stranih jezika za odrasle na početnom nivou jedan se podatak nameće kao interesantan. Naime, primećeno je da učenici koriste gotove delove rečenica ili izraza (*chunks*) tako što ih nižu jedne na druge, da bi preneli značenje. To nam svedoči o mećuzavisnosti rećnika i gramatike. I kod dece je takoće primećeno da koriste unapred naućene izraze i za komunikaciju i za gramatiku (Mun 2000: 6R7). Delovi izraza naućenih napamet kasnije se rastavljaju na manje celine, pa se one onda one kombinuju sa drugim rećima za dobijanje novih rećenica. Slićno tome, deca globalno uće izraze, pa tako na primer izraz *I've got* uće kao *Ivegot* i ne analiziraju ga na sastavne delove (Filips 1993: 74). Iz gore navedenog proizlazi da ukoliko ťelimo da decu naućimo gramatićkim strukturama, onda te strukture treba stalno, iznova ponavljati u razlićitim kontekstima uz upotrebu raznovrsnog rećnika (Milošević 2003: 78).

Po kognitivnoj psihologiji, nař um uvek ima ogranićen potencijal za paťnju. Kada je zadatak da se prenese poruka na stranom jeziku, ćini se da iznalate nje pravih reći okupira paťnju. Usmeravanjem paťnje ućenika na znaćenje, moťe se desiti da se zanemari taćnost. Kada se usvoje reći ili izrazi ili kad su oni već poznati, manje je kapaciteta potrebno da se oni upotrebe pa se paťnja *oslobaća* za gramatiku. Kako se saznanja o jeziku řire kretanje od leksike ka gramatici će se ponavljati (Kameron 2001: 101).

Ako je cilj da decu što više i u kontekstu izloťi mo stranom jeziku, jedna od mogućnosti upotrebe gramatike na ćasu moťe da bude u takozvanim ustaljenim postupcima koji su praćeni odgovarajućim jezikom. Oni predstavljaju idealni kontekst u kome se unapred naućeni izrazi mogu kasnije i proširivati i nadograćivati. Na primer, kada otvaraju knjige, radne listove, kada se izdaju naredbe da nešto oboje, nacrtaju, zaokruťe, rade u parovima, kada pitaju da li nešto smeju da urade, pri pozdravu...

Osim što je brzina usvajanja gramatićkih struktura sporija od brzine usvajanja izraza i reći na stranom jeziku, vaťno je imati u vidu i da su deca još uvek u procesu izgradnje shema i gramatike maternjeg jezika. Zbog svega toga, usvajanje gramatićkih pojmova na stranom jeziku za decu predstavlja teškoću. A teškoća se moťe sastojati i u tome što im usjavanje gramatićkih struktura deluju manje korisnim od reći, koje za njih imaju konkretna znaćenja. Na primer, ako ućenik kaťe „Miss, toilet?Rdobija isti rezultat kao i upotrebom ćitave rećenice „May I go to the toilet, please?R.

Što se taćnosti gramatićkih formi tiće, ćinjenice govore da je gramatićka taćnost i preciznost nešto što je vaťno i za znaćenje. Deca nisu svesna, a nisu ni u stanju da sama od sebe uoće razlike i elemente forme na stranom jeziku, već im je za to potrebna pomoć odraslih koji će na te elemente ukazivati. Ako se nastavnici ne pozabave formom jezika, ona neće sama od sebe da bude taćno usvojena. To naroćito vaťi za one karakteristike gramatike stranog jezika koje su razlićite od gramatike maternjeg jezika ili nisu na prvi pogled uoćljive. Opšti cilj nastavnika treba da bude da usmeri paťnju ućenika na obrasce stranog jezika, kako bi oni postali deo njihove unutrařnje gramatike, jer se tako proces u komunikaciji ne odvija automatski. Ućenje gramatike moťe da krene ućeřćem u

razgovoru, upotrebom vokabulara ili od unapred nauĉenih izraza. Pri tome, greške koje uĉenici prave mogu nastavniku da daju korisne informacije o procesu uĉenja i stanju i stepenu razvoja unutrašnje gramatike uĉenika (Kameron 2001: 111).

S obzirom na uzrast i kognitivni nivo razvoja uĉenika i brzinu usvajanja gramatiĉkih formi, potrebno je da nastavnici sistematski ponavljaju gramatiĉke strukture kojima izlažu uĉenike, varirajući kontekste, situacije i vokabular. Samo poduĉavanje gramatike ne znaĉi da je uĉenik nauĉio, potrebno je da i on uloŹi i odreĉeni napor.

Uĉenje i usvajanje reĉnika i gramatike stranog jezika na mlaĉem školskom uzrastu pravi je poduhvat i za uĉenike i za nastavnike i ĉesto umesto prijatnog putovanja ume da bude veoma frustrirajuĉi. Ako je cilj nastavnika da decu osposobi za komunikaciju na stranom jeziku i time ih osposobi da aktivno uĉestvuju u dešavanjima modernog sveta, onda ĉe on / ona uzeti u obzir sve gore navedene ĉinjenice vezane za meĉusobni odnos reĉnika i gramatike, odnos izmeĉu stranog i maternjeg jezika, specifiĉnosti usvajanja reĉnika na stranom jeziku, a naroĉito specifiĉnosti i interesovanja uĉenika shodno njihovom nivou kognitivnog razvoja i uzrasta. Tek kada se sa tim upozna, moĉi ĉe da okruŹi decu stranim jezikom kroz priĉe, pesmice, recitacije, stripove na stranom jeziku i na odgovarajuĉi naĉin pruŹi objašnjenja neophodna kako bi se ciljani elementi gramatike i vokabulara usvojili. Sistematskim ponavljanjem i izlaganjem uĉenika tim istim elementima u novim kontekstima, postići ĉe cilj trajnog usvajanja struktura i izraza, a time i trajnog znanja koje je osnov komunikacije.

Literatura

- Cameron, Lynn. 2001. *Teaching Languages to Young Learners*. London, CUP.
- Cook, V.J. 1997. *Second Language Learning and Language Teaching*. New York: Arnold, Hodder Headline Group.
- Craik F. and R. Lockhart. 1972. Levels of processing: A framework for memory research. *Journal of Verbal learning and Verbal Behavior*, II, 671R684.
- Hatch, E. and C. Brown. 1995. *Vocabulary, Semantics, and Language Education*. Cambridge, CUP.
- Locke, J. *A Child's Path to Spoken Language*. Cambridge, M.A.: Harvard University Press.
- Milošević, Olja. 2003. *Metodske osnove poĉetnog uĉenja stranog jezika na ranom uzrastu školske dece (od sedme do desete godine)*. Magistarski rad. Beograd.
- Moon, J. 2000. *Children Learning English*. Oxford: Macmillan Heinemann.
- Phillips, S. 1993. *Young Learners*. Oxford: OUP.
- Nation, P. 1990. *Teaching and Learning Vocabulary*. New York: Heinle and Heinle.

- Richard, J. C., J. Platt, and H. Platt. 1985. Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics. Harlow: Longman.
- Singleton, D. 1999. *Exploring the second language mental lexicons*. Cambridge: CUP.
- Vygotsky, L. 1962. *Thought and Language*. New York: Wiley.

„ДНЕВНИК О ЧАРНОЈЕВИЋУЋИ „ДЕМИЈАНЋ У СВЕТЛУ ФЕНОМЕНА ДВОЈНИШТВА

Рајић и Синклер – усамљене луталице

Чезнући за стварним, немеханизованим и интензивним животом, са жељом да пружи ненашминкану слику о пометњама и обезнађености у периоду око Првог светског рата, Милош Црњански и Херман Хесе пишу своје романе „Дневник о ЧарнојевићуЋи и „ДемијанЋ, којима снажно утичу на тадашњу грађанску омладину. Њихови јунаци, Петар Рајић и Емил Синклер, издвојени су и усамљени појединци, сањари, вечити трагачи за смислом живота. Дочаравајући нам њихов живот и сложени однос са двојником, Црњански и Хесе приказују збивања унутар бића главних јунака, њихов унутрашњи развој. Трагање за човеком у ширем контексту представља потрагу за идентитетом човечанства у времену пропасти и ратне изможености, а идентитет је, да се закључити, једино оружје, помоћу којег се опстаје у сукобу са животом, из живота излази као победник.

У какву се потрагу за човеком упуштају читаоци ова два романа? „Дневник о ЧарнојевићуЋ је прича уморног војника који се враћа из Првог светског рата. Петар Рајић изнова проживљава мучне сцене рата и присећа се времена свог детињства и младости. Његова размишљања, мисли и сећања смењују се хаотично, без хронолошког реда, али читалац лако запажа асоцијативне споне, захваљујући којима наративни исказ добија на сањалачком карактеру. Стиче се утисак да је исповест Петра Рајића његов оклевајући покушај да се суочи са стварним светом. Рајић се у том свету може снаћи тек онда, када у сопственом бићу створи хармонију, када се пронађе. Хесеовог јунака мучи исти проблем. У роману „ДемијанЋ о свом детињству и сазревању прича наративни субјект, Емил Синклер. Читав роман представља његово лутање кроз замршене ходнике његовог бића; реч је о потрази која за циљ има постајање јединствене личности. Уз помоћ својих духовних ментора, млади Синклер ће успети да савлада несклад у свом бићу и да дође до свог сопства.

Јасно је да се развој наших јунака не одвија кроз њихова спољашња искуства. Синклер и Рајић живе изнутра и спољашња искуства им не значе пуно. Својим исповедним тоном они покушавају да се усагласе са животом и његовим значењем. Оба јунака су сва у напрезању, у отимању да своју немоћ надвладају проналажењем унутрашњег мира. Међутим, док млади Синклер јасно корача напред, савладава препреке, избегава замке,

* gostuski@yahoo.com

стиже до циља, резигнирани Рајић као да стоји у месту, не стиже никамо. Премда делује да код Петра Рајића развојних промена нема, пажљивом читаоцу неће промаћи да се његов однос према свету изменио, однос према самом себи, према ономе што се збило, али и ономе што ће тек доћи.

Синклер као зацртан циљ има да дође до свог ЈА. Да би до њега стигао, он мора проћи кроз мучна сазнања и открића; послушквати поруке које му шаљу његове звезде водиле. Трновит пут ка самоспознаји коначно га води до стапања са његовим алтер егом Демијаном, који је оличење идеала целовите личности. Уз Демијанову помоћ млади Синклер открива своју самосвест, постаје спреман да одговори на захтеве друштва. Колико је изузетна важност Демијанове улоге, показао нам је Хесе тиме што је његово име ставио у сам наслов свог остварења. А да ли је и Црњански својим насловом најавио Рајићевог двојника? Мишљења смо да није, пошто је Чарнојевић други назив за Рајића. Усудићемо се даље да тврдимо, да је Чарнојевић из наслова сваки човек кога је задесила горка судбина луталице, вечити путник који нема чему да се нада, напаћени борац који зна само за разарање и бес. Судбина Чарнојевићева није судбина појединца, већ представља судбину читавог народа, осуђеног на страдања. Но, ни млади Рајић, односно Чарнојевић, неће остати лишен ментора, који је од централне важности за његов спас, за његов преображај у самосвесну јединку. Тај задатак поверен је његовом двојнику, суматраистичком Далматинцу. Однос између Далматинца и Рајића, како радња измиче, постаје све непрегледнији, а наговештаји да је он Рајићев двојник бивају све јачи. Ако се ослонимо само на Рајићев дефетистички тон, добијамо поруку да је живот пука егзистенција, без сврхе, без дубљег значења. Ако, међутим, прихватимо сугестију да је Далматинац Рајићев унутрашњи глас, људско постојање добија смисао: за излаз из суморне стварности потребан је широк осмех, љубав према небу, дрвећу, лишћу и непоколебива вера у долазак бољих времена.

Рајићева вера – Далматинчев суматраизам

У оба романа поступак двојника формира се поступно. У „Дневнику о Чарнојевићу“ Далматинац се Рајићу јавља у сну, а прелаз између сна и јаве аутору је послужио за приметно удвајање. Епизода са Далматинцем шире представља део Рајићевог писма упућеног непознатом лику и у много чему је различита од текста пре и после њега. У овом делу је наративни исказ динамичнији. Петар Рајић успоставља најпре однос са одређеним лицем, читаоцем: „Хоћу да Вам причам¹. Имамо утисак да се Рајић обраћа множини (*сећате ли се*), али у комбинацији са *драги мој*, јасно је да је у

¹ М. Црњански, *Дневник о Чарнојевићу*. У: *Приповедна проза*. Задужбина Милоша Црњанског, Београд, 1996, стр. 156. Подаци о странама у наставку рада односиће се на ово издање.

питању једна особа, неко ко је Рајићу присан. Звонко Ковач сматра да би та особа могла бити сведок, или актер у радњи (1988: 94). Нешто касније Рајић ће рећи: „Ах, хоћу да ти причам сан, један мој сан, и да те успавам, мада знам да и ти сад лежиш негде и не можеш да спаваш^Р (ДоЧ, 157). Сложићемо се да је у питању неко ко је такође преживео рат. Рајић, дакле, том свом саборцу, који је такође из Далмације, обећава причу о једном човеку, „који ми беше више него брат^Р (ДоЧ, 156). У самом уводу у ту епизоду, Рајић каже да је била прва априлска ноћ. Да ли нам наративни субјект сугерише шалу?

Како бисмо разумели природу Далматинца ^Ћсуматраисте, квалитет односа између њега и Рајића и упоредили га са Хесеовим Демијаном, осмотрићемо Далматинчев лик најпре на начин на који га Рајић презентује у свом писму: реч је о бившем морнарском часнику који ноћу пије, а преко дана предаје енглески и француски. Школовао се у Ријечи, а мајка је прала подове да би га школовала. Далматинац је пријатне спољашности: „Зачудих се његовом лепом лицу, благом и чистом; на њему не беше ни једне боре, ни једне пијане сенке^Р (ДоЧ, 157). Његове светле, бистре очи наративни субјект пореди са небом, које, као симбол вечног јединства, у Рајићевој исповести има повлашћен положај. У црном морском капуту испод којег се назире дуге и танке ноге, мутног и благог гласа он поздравља: „Полинезија, господо^Р (ДоЧ, 157). Овај сновидни Далматинац, чије име за читаоца остаје тајна, проповеда филозофију суматраизма, по којој је све са свим у вези и све од свега зависи. Жуди за неком биљком на Суматри, жуди да се у њу преобрази. Говори како његове мисли зависе од неког гроба на једном далеком острву. По једно дрво зависи од његовог здравља, победе и песме. Верује у плаве обале на Суматри, где лежи његова судбина.

На једном месту Рајић ће рећи: „Помислио сам да је какав песник, јер ми смо често били песници^Р. Далматинац ^Ћсуматраиста не само да је весник једне нове идеологије, већ је и Рајићев „песнички двојник,^Р каже Славко Леовац (1981: 28). Он путује, не само на јави, већ у и сну, неуморни је сањар.

Далматинац је вођен снажним националним осећањем: води дугачке разговоре са Рајићем о будућности Србије, прави шале на рачун Аустрије, а како Шеклтон у Индији није желео да призна како је славенска култура виша од германске, „бесно [се] растао од њега^Р (ДоЧ, 162). Занима га политика, интересује се за Русију и Мексико. Пропагирајући своју идеологију, Далматинац америчком конзулу каже да је „све што Америка чини узалудно, да будућност једног народа не зависи од грдних турбина, ни од рада, него од неке плаве боје обала, неког далеког острва^Р (ДоЧ, 161/ 162). Као и Рајић, и Далматинац је песимиста ^Ћне верује у будућност и тврди да се живи узалуд. Али он се не предаје ^Ћиз резигнације он одлази на место где „телесне сласти зависе од боје неба, ...[где] се живи осмеха ради, којим се он смеши на биљке и облаке^Р (ДоЧ, 160/ 161).

Далматинац Рајићу радо прича о својим путовањима, о небу над Цариградом, о томе како је у далеким градовима уступао место старицама. Рајић га отворено симпатише. Говори с одушевљењем како Далматинац уме са женама, како дивно плеше, страсно љуби. Захваљујући Далматинцу научио је да говори искрено. Да и овај симпатизира Рајића, видимо по томе што га у више наврата грли и љуби. Интересантно је колико се Рајић својски труди да нам укаже на сличности између себе и младог Далматинца: „Беше изнурен и блед^Р (ДоЧ, 157), описује Рајић свог друга, а при том себе у више наврата означава као бледог. И Далматинац и Рајић воле путовања, војници су у аустроугарској војсци, осмехују се уместо одговора. Далматинчев отац је био весео човек. Рајић не пропушта да дода: „..., као и мој^Р (ДоЧ, 159). Када описује оца, Рајић каже да је негде далеко на Тиси *пискарао по цео дан*, касније сазнајемо да је Далматинчев отац писар на Хвару. За мајку каже: „Кад причаше о њеној коси седој, мени се учини да снивам, толико је личила на моју мајку. Ах, никад не могу да заборавим ту жену^Р (ДоЧ, 158/ 159). Задржимо се накратко на овој Рајићевој изјави. Читалац се сигурно пита: Коју је то сличност Рајић уочио? Седу косу? По Рајићевим речима, Далматинчева мати је педесет година ребала под, а потом умрла. Како нам је речено, Далматинац је био „весео и млад^Р (ДоЧ, 160), што имплицира да га је мајка добила у зрелим годинама. Њу, ако је веровати Рајићу, „никад нико није миловао, тукли су је, мамили је, пијани и обесни, и она је једнако ребала под^Р (ДоЧ, 159). Тешко је замислити сличност између лика једне напаћене жене и Рајићеве мајке, у чијем су дому радиле слушкиње и која је, након преране смрти свог супруга, имала много удварача. Из исказа наративног субјекта да *никад не може да заборави ту жену*, а који почиње уздахом, може се закључити да физичка сличност између те две жене није битна, већ да у првом плану стоји Рајићева мајка, која му, претпоставимо, недостаје, па је призива. То би објаснило и зашто наративни субјекат у том исказу користи презент. Приклонимо се, међутим, другом објашњењу по коме Рајић, наводећи сличност мајки, *жели* да њих две личе, не би ли између себе и Далматинца остварио што јачу везу. Нећемо замерити Рајићу на томе што је непоуздан приповедач (ипак је овде реч о сну), потребно је само Рајићеве исказе о њиховој сличности узети са резервом. Он каже: „Он [Далматинац] ми пружи руку и рече: *Ви личите на мене, да нисте и ви на путу?*^Р (ДоЧ, 157). Нешто касније Рајић приповеда: „..., он ми је једнако шапутао, а сваки час сам као у неком огледалу видео, над својом главом, сам своје лице^Р (ДоЧ, 160). Како нам је малочас рекао да је Далматинац наочит младић, а сада да њих двојица личе, откривамо и Рајићеву нарцисоидну страну.

Далматинац највише воли природу и све што је у њој румено: румено небо, румене јабланове, румене јеле ^Рразуме се, пошто је суматраист. Он је сањар и филантроп. Издвојен је у друштву, баш као и Синклеров Демијан. Говори како осмех једне жене може отворити црвену биљку на Цејлону и како је наша моћ бескрајна. Но, за разлику од Демијана, Далма-

тинац тврди да нисмо господари својих мисли нити својих дела. У жељи да воли са даљине, мирно, поетски, не предаје се лако људима. Американки, која му је слала безброј мирисних и уплаканих писама, није одговарао, али је зато одушевљено писао мадам Кири „као да беше брат, муж или драган тој непознатој жениЋ (ДоЧ, 161). Другима се због тога чинио луд, али не и опасан.

Живећи у свом свету неба, биљака и дрвећа, у стварном животу Далматинац испада смешан. Смешан је, међутим, стварни живот. У таквом животу њему не преостаје ништа друго, него да се и он смеши и размишља о својој Суматри: „...али се он благо смешио на све то и говорио да је све то само зато тако чудно, јер се они никад нису загледали у небеса јутарњаЋ (ДоЧ, 161).

* * * * *

За разлику од Демијана који се Синклеру појави у тренутку када овоме треба избављење или кад га у мислима дозове, Рајићев безимени двојник се појављује само једном, а потом заувек нестаје. Не можемо да се отргнемо утиску да он наставља да живи Ћ у Рајићу. После сна, или бунцања у грозници, Рајић чита поезију и чезне за далеким просторствима где је лед зелен, вода под ледом плава, а снег румен. Напоменимо да је Рајић и пре него што је упознао овог необичног Далматинца осећао дубоку повезаност са природом, али је тој вези тек захваљујући њему успео да дâ име и сврху. Рајић признаје да је ноћ када је упознао Далматинца Ћ суматраисту била његова *судбина*. Тиме нам даје до знања да је Далматинчева идеологија *постала његова*. Рајић је, дакле, суматраиста. Захваљујући Гојку Тешићу светлост дана су угледали и делови писма који нису ушли у „Дневник о ЧарнојевићуЋ, а које је Црњански објавио у часопису „МисаоЋ 1920. године под називом „СанЋ. Реченица, на коју смо у одломку наишли: „Ја сам суматраиста и мрзим вас све из дна душеЋ, учвршћује нас у горепомећутој тврђењу.

Демијанов индивидуализам – полазна тачка Синклеровог самоостварења

Упознавање са Демијаном Синклер је доживео као *спас из мука*. Са њим је у Синклеров живот ушло нешто ново, што, како он тврди, и дан данас на њега утиче. Демијан, син неке имућне удовице, изгледао је необично - баш као и Рајићев Далматинац. Одмах је свима упао у очи, зато што је

² М. Црњански, *Сан* (Одломак из романа: о породици Чарнојевићевој, о рату, о љубавима, и о Суматри. Писма, која јунак романа пише из болнице). У: *Србија и коментари*, књига II, Задужбина Милоша Црњанског, Београд, 1991, стр. 415.

изгледао одрастао и туђе; није личио на дечака, већ више на господина. Како је око руке носио црну траку у знак жалости, а у очима имао тужан израз, претпоставићемо да га је очева смрт раније отргла од детињства. Синклер описује: „Није био омиљен, није узимао удела у играма, а још мање у тучама, само се другима свидео његов самосвестан и одлучан став према учитељима. Звао се Макс Демијан³. О пореклу овог имена има више теорија. Гинтер Бауман сматра да је име *Демијан* изведено од Сократовог *даимониона*. То је унутрашњи глас, одн. снага нашег ЈА. Стивен Рони је убеђен да име Демијан указује на самог ђавола,⁴ а Слободан Грубачић сматра да је име изведено од бога Демијурга, кога Хесе помиње у свом есеју „Браћа Карамазови или пропаст Европе⁵. Рајићев опис лица свог двојника идентичан је Синклеровом. Демијан има „паметно, светло и необично чврсто лице⁶ (Д, 29). Како је у сваком погледу другачији, тако има и својствен белег, белег Одабраних. Занимљиво би било задржати се на томе шта је у почетку Синклер осећао према Демијану: „...осећао сам неки отпор, био је за мене сувише надмоћан и хладан, био ми је по свом бићу сувише изазивачки поуздан, а очи су му имале израз одраслих који деца никад не воле. Мало тужан, с одсевима ругања. При свем том, морао сам једнако да га гледам, био ми он драг или непријатан; али тек што је он једном погледао у мене, ја, уплашен, одвратих свој поглед од њега⁷ (Д, 30). Видимо како оба наративна субјекта, и Рајић и Синклер, велики пажњу придају очима својих јунака, што нас не чуди, пошто су она прозор у свет унутрашњег бића, у човекову душу.

³ Х. Хесе, *Демијан*. Друго издање, са немачког превела Паулина Албала, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1985, стр. 29. Подаци о странама у наставку рада односиће се на ово издање.

⁴ У својој студији о „Демијану“ Стивен Рони износи многе ставове по којима доказује да је Синклер на крају свог пута стигао у пакао. Прича, по њему, почиње на вратима раја, а завршава се апокалипсом. У складу са тим, Демијан је змија која обећава знање, *прерушени краљевић* међу сељачким дечама, а принц је, зна се, сатанин чин. Ђаво лично, што, пре свега, показује његово име.

⁵ „Отуда каткад из Карамазова такође одзвања потреба за највишим симболом који би повео рачуна о њиховој души, за богом који је у исто време и ђаво. Тиме, тим симболом описан је руски човек Достојевског. Бог, који је у исто време и ђаво, прастари је демиург. Он је тај који је постојао пре почетка. Он, једини, налази се с оне стране супротности, не познаје ни дан ни ноћ, ни добро ни зло. Он је ништа и све је. Ми га не можемо познати, јер ми смо сви у стању да спознајемо само у супротностима, ми смо само индивидуе, везани смо за дан и ноћ, за хладно и топло, потребан нам је један бог и један ђаво. С оне стране противности, тамо где је ништа и све, живи само демиург, бог свемира, који не познаје ни добро ни зло.“ Цит. према: Х. Хесе, *Браћа Карамазови или пропаст Европе. Размишљања при читању Достојевског*. У: *Разматрања и писма. Избор страних есеја о Хесеу*. Књига 9, Слово Љубве, Београд, 1979, стр. 40.

Овај дечак безвременог лица инсистира на индивидуализму, чиме изузетно подсећа на Далматинца Ћ суматраисту. Мишљења смо да тај индивидуализам треба схватити као протест и излаз из нехуманог деформисања појединца у модерном друштву; у њему су многи маргиналци, остављени без наде. Демијан тежи превазилажењу ускогрудности и духовне празнине савременог друштва, тежи излазу из религиозне шупљине. Он се сукоби са моралом грађанског друштва и хришћанском религијом која стоји у служби тог друштва. Потрага за новим животним садржајима води га ка унутра. Зато Демијан радије медитира, него што се дружи са другим дечацима. Зато Рајићев Далматинац најрадије сањари, одлази на своју рајску Суматру. Демијан и Далматинац верују да ће из сопственог бића моћи да извуку циљ или оправдање свог постојања. *Унутрашње*, дакле, детерминише читаво људско делање. Узрок овог Демијановог и Далматинчевог пута ка унутра, њиховог одвраћања од буржоаске стварности лежи у искреном веровању у културну и етичку пропаст, онако како је то Ниче тврдио. Декаденцију времена и пропаст старе Европе Демијан приказује следећим речима: „Из свега што смо прикупљали, произилазила нам је критика нашег времена и садашње Европе, која је у горостасним тежњама створила моћно ново оружје човечанства, али која је напослетку доспела до дубоког и најзад вапијућег опустошења духа. Јер је она задобила цео свет, да би при томе изгубила своју душу (Д, 139). Европа без душе и Европа која је осуђена на пропаст може се спасити само снагом појединца, снагом Одабраног: „Душа Европе је животиња која је бескрајно дуго била у оковима. Кад се она ослободи, њени први покрети неће бити најљупкији. Али путеви и странпутице су без значаја само када се испољи права невоља душе, која се већ тако давно непрестано наново обмањује и опија. Тада ће доћи наш дан, тада ћемо ми бити потребни, не као вође или нови законодавци Ћ нове законе нећемо више доживети - него пре као они који су вољни, као они који су спремни да пођу и да буду тамо куда их судбина зове (Д, 140).

Демијан је мистериозан и о његовом животу се спекулише, о његовом односу са мајком, о његовој религији и идеологији Ћ не зна се је ли Јеврејин, незнабожац или члан неке секте. Тако се и за Далматинца Ћ суматраисту погађало је ли синдикалиста, платониста, анархиста или нихилиста, док он није био ниједно од тога, већ једноставно суматраиста. Једно је сигурно Ћ обојица остају верни тој својој идеологији до самог краја. Они живе у апстрактном свету изван стварности, а својим штићеницима изгледају као узвишена бића, поседници виших моћи. Синклер је веровао да Демијан може да утиче на мисли других. Приметио је: „Нисам знао шта се то са мном збива; стајао је преда мном као какав мађионичар (Д, 40). За Рајића је Далматинац био „господар света. О свему је водио бриге (ДоЧ, 162).

И Демијан и Далматинац умеју са девојкама, нежни су према својим штићеницима: „... тада се опет јави неки, чудан бол и туга у његовом причању, и једва чујно шапућући, осећао сам само да ми грли главу и хла-

ди челоЉ(ДоЧ, 161), или „Он ме је једнако грлио и молио да га саслушамЉ(ДоЧ, 158), описује Рајић. Синклер нам саопштава: „Лагано је примакао своје лице к мени, тако да смо се готово додирнулиЉ(Д, 156). Када наше менторе нешто заинтересује, они се томе потпуно предају: Демијан пажљиво и одуговљено седи над својим задацима и делује „као истраживач који се бави својим властитим проблемимаЉ(Д, 29). Овако се Далматинац бави радовима мадам Кири: „... он се поче затварати у своју кајиту, и превртати неке жуте ћупе и рачунати. Узалуд су га другови молили да изиђе на палубу, он је седео погрбљен,... и гледаше по целу ноћ пламенове и грејаше и паљаше плаве прашкове. Писао је нека писма, на која није добијао одговора. Другови су мислили да је полудео. Лечник га је тајно посматрао...Љ(ДоЧ, 161). Очигледно су Црњански и Хесе, када су писали своја дела, били вођени истом сликом идеалног човека. Код једног тај јунак медитира, код другог сањари.

Каинов знак носе вође

Кроз лик Демијана Хесе се у више наврата бавио реинтерпретацијом библијских прича. Демијан сматра да се треба дивити оном грешнику који на Голготи пред смрт није желео да покаје своје грехе Љзато што је остао веран оном што је чинио. За нас је важније, међутим, Демијаново тумачење Каиновог знака Љовај знак није казна, већ одликовање. Каин, у Старом завету означен као грешник, по Демијановом виђењу је Одабрани, који другим људима улива страх. Демијана веома чуди да неко некога убије, а да га за то бог још и награди, неким знаком, који би свима другима уливао страх. Пре ће бити, тумачи Демијан, да је тај неки појединац имао нешто што га је одувек разликовало од других, интелектуалну снагу, или моралну храброст. Како су га се сви плашили због његових могућности, измислили су причу о убиству, којом су оправдали постојање тог знака. И уместо да га због тог знака цене, људи га омаловажавају. Демијан додаје: „Говорило се да су створења са тим знаком нелагодна, а то су ова у ствари и била. Људи срчани и од карактера увек су другим људима врло нелагодниЉ(Д, 32). Каинов знак се у Хесевом роману јавља као лајтмотив. Овај знак носе сви они које је судбина одредила да буду вође. Први пут када се Синклер осећа као Каин је у тренутку надмоћи према свом оцу: „Јест, тада сам сâм ја, који сам био Каин и носио знак, уобразио како тај знак није срамота, како је он одликовање, и како ја, својом злобом и својом несрећом, стојим више него мој отац, више него добри и побожниЉ(Д, 34). Каинов знак на челу Синклер осећа после расанка са Писторијусом, а када се након неколико година Демијан и Синклер опет сретну, Демијан без проблема препознаје свог старог друга: „Изменио си се, додуше. Али имаш знакЉ(Д, 129). Демијан верује да у Синклери види човека који, баш као и он, припада малом броју Одабраних. У Синклери он препознаје усамљеног појединца који је судбински предодређен за велике подухвате. И иако Де-

мијанова самовољна тумачења библијских прича о Каину, Авељу, Голготи за младог Синклера представљају не само уздрмавање његовог религиозног мишљења, већ и начина живота родитељске куће, он пристаје да следи савете Одабраног Демијана, како би у будућности био спреман за самостално пробијање кроз живот.

И наш Далматинац Ћсуматраиста је оличење самосвесног појединца, и он има знак, и он је одабрани. Као такав, и он најпре мора уочити пропаст човечанства и критиковати модерно друштво: „Напао је бесно трустове и рекао нешто смешно против човечанства, рекао је да његов осмех, овако преко мора, у стању је више помоћи сиротињи њујоршкој него пет милијуна, и све болнице које та дама...подиже, својим накраденим новцем.

Беше грдан скандал. Сместили су га у болницу, али га убрзо пустишеЃ (ДоЧ, 162), описује Рајић. Како је Далматинац рекао „нешто *смешно* против човечанстваЃ, може бити да у овом тренутку Далматинчева идеологија још увек није свесно и Рајићева, те се овај не поистовећује са њом. Мишљења смо, међутим, да наративни субјект не сматра да је оно што Далматинац изјављује *смешно*, већ жели да нам дочара какав утисак његове речи остављају на друге. Далматинац Ћсуматраиста, дакле, мора имати знак, он мора бити један од ових појединаца Ѓ другачији, посебан, одабран. У даљини он има посебну моћ над завичајем, драганом и догађајима у свету. Није омиљен у друштву, изазива одбојност и бес код људи. Рајић га описује: „И ма куда стигао, сви су му силазили с путаЃ (ДоЧ, 162).

Петар Рајић је, такође, самотан лик. Одбија да живи у крду, критикује друштво Ѓ културу, морал, институције, окреће се унутрашњем ЈА. Његово понављање *сећам се, сећам се* подсећа нас на Ничеово поимање појединца који не може да заборави (1986: 91), пошто живи у току асоцијација, утисака и сећања. У тежњи да буде *с оне стране добра и зла* Рајић се идентификује са Далматинцем, Демијаном и Синклером. Ако још значај придамо следећим исказима Ѓкад о себи Рајић каже: „Хоће да ме бирају за председника колаЃ (ДоЧ, 183), или „А у граду нико није хтео да ме позна, мрзе меЃ (ДоЧ, 179), долазимо до закључка Ѓ Каинов знак на челу носи и Рајић!

* * * * *

Рајићев растанак са Далматинцем као да је пренесена слика Синклеровог коначног растанка са Демијаном: Синклер и Рајић су у болници, буде се из сна и осврћу око себе. Далматинца ни Демијана нема Ѓ нестали су, након што су испунили свој задатак. С правом бисмо могли рећи да су и Рајић и Синклер пронашли себе. Захваљујући Демијану Синклер је постао потпуна личност, способна да доноси ваљане одлуке и спремно дочека нове изазове. На самом крају он изјављује: „Али кад понекад нађем кључ и сиђем сасвим у себе самог, тамо где у мрачном огледалу дремају

слике судбине, тад треба само да се нагнем над црно огледало, па да угледам своју властиту слику, која сад личи потпуно на њега, мога Пријатеља и Вођу (Д, 157). Синклера очекују његови задаци. Рат ће донети промене, али он ће их спремно дочекати, јер је сада, када је Демијан у њему, он изграђена личност, одговоран појединац свестан себе, свог разума и снаге своје воље.

Захваљујући свом двојнику, Далматинцу, Петар Рајић је нашао лек против осећања општег трагизма Росмех, иронију! Наш главни јунак ће се смешити кад погледа у небо, јер је у њему његова утеха, у небу је љубав, слобода, боља будућност, и Далматинчеве очи. Осмехом и вером у боље столеће превладаћемо суморну збиљу, а у суматраистичким визијама и љубави према лишћу и плаветнилу неба наћи ћемо смисао. „За нама ће доћи боље столеће, оно увек долази (ДоЧ, 177). Преостаје нам још само да Рајића не разочарамо.

Примарна литература

- Crnjanski, Miloš, *Dnevnik o Čarnojeviću*. U: *Pripovedna proza*. Zbirka: Dela Miloša Crnjanskog. Tom 2, knjige 5-7, Priredio Novica Petković, Zadužbina Miloša Crnjanskog/ Beogradski izdavačko-grafički zavod/ Srpska književna zadruga/ L'ŕage d'homme, Beograd/ Lausanne, 1996, str. 511.
- Crnjanski, Miloš, *San*. U: Stojković, Tivorađ (urednik), *Serbia i komentari*. Knjiga II, Zadužbina Miloša Crnjanskog, Beograd, 1991, str. 403 - 415.
- Hese, Herman, *Demijan*. Drugo izdanje, sa nemačkog prevela Paulina Albala, Beogradski grafičko-izdavački zavod, Beograd, 1983, str. 159.
- Hesse, Hermann, *Demian, Klingsor, Siddhartha*. In: *Gesammelte Werke*. Bd. 5, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1973, S. 471.

Секундарна литература (одабир)

- Baumann, Günter, *Es geht bis aufs Blut und tut weh. Aber es fördert ... Hermann Hesse und die Psychologie C. G. Jungs*. Günter Baumann und HHP 7/7/99 GG, S. 12, <http://www.gss.ucsb.edu/projects/hesse/papers/baumann3.pdf>.
- Bunjac, Vladimir, *Dnevnik o Crnjanskom*. Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, str. 1982, str. 201.
- Bunjac, Vladimir, *Kamenovani Crnjanski*. Milić Rakić, Valjevo, 1986, str. 220.
- Crnjanski, Miloš, *Ispunio sam svoju sudbinu*. Priredio Zoran Avramović, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1992, str. 355.
- Džadžić, Petar, *Povlašćeni prostori Miloša Crnjanskog*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1995, str. 270.

- Esselborn-Krumbiegel, Helga, *Demian, die Geschichte von Emil Cincinclair's Jugend*. In: *Interpretationen, Hermann Hesse Romane*. Phillip Reclam jun, Stuttgart, S. 29–52.
- Freedman, Ralph, *Hermann Hesse: Pilgrim of Crisis: a biography*. Pantheon Books, University of Michigan, 1978, p. 432.
- Grubačić, Slobodan, *Mistika Hermana Hesea*. U: *Herman Hese*. Kolarčev narodni univerzitet, Beograd, 1979, str. 62–88.
- Hafner, Gotthilf, *Hermann Hesse: Werk und Leben*. Ein Dichterbildnis von G. Hafner. 2. erweiterte Auflage, Hans Carl Verlag, Nürnberg, 1954, S. 176.
- Hese, Herman, *Razmatranja i pisma. Izbor stranih eseja o Heseu*. Knjiga 9. U: *Izabrana dela Hermana Hesea*. Priredio Zoran Glušćević, Preveo Aleksandar Đ. Arsenijević, Slovo Ljubve: Narodna knjiga, Beograd, 1979, str. 289.
- Köster, Rudolf, *Hermann Hesse*. Sammlung Metzler Band 136, Tübingen, 1975, S. 35–44.
- Kovač, Zvonko, *Poetika Miloša Crnjanskog: strukturalno-semantički aspekti*. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 1987, str. 187.
- Leovac, Slavko, *Romansijer Miloš Crnjanski*. Svjetlost, Sarajevo, 1981, str. 203.
- Mikić, Radivoje, *Priča, san i manifest. Jedan pogled na „Dnevnik o Čarnojeviću—* U: Crnjanski, *Dnevnik o Čarnojeviću*. Politika: Narodna knjiga, Beograd, 2004, str. 138–169.
- Milošević, Nikola, *Roman Miloša Crnjanskog: problem univerzalnog iskaza*. Nolit, Beograd, 1989, str. 259.
- Niče, Fridrih, *O koristi i šteti istorije za život*. Prevodilac i autor dodatnog teksta Milan Tabaković, Grafos, Beograd, 1986, str. 91.
- Petković, Novica, *Lirika Miloša Crnjanskog*. Tersit, Beograd, 1999, str. 129.
- Petković Novica, *Lirske epifanije Miloša Crnjanskog*. Srpska književna zadru- ga, Beograd, 1996, str. 287.
- Petković Novica, Pogovor. U: *Pripovedna proza*. Zbirka: Dela Miloša Crnjanskog. Tom 2, knjige 5–7, Priredio Novica Petković, Zadužbina Miloša Crnjanskog/ Beogradski izdavačko-grafički zavod/ Srpska književna zadru- ga/ L'ŕage d'homme, Beograd/ Lausanne, 1996, str. 501–509.
- Petrov, Aleksandar, *Poezija Crnjanskog i srpsko pesništvo*. Vuk Karadžić, Beo- grad, 1971, str. 407.
- Raićević, Gorana, *Komentari Dnevnika o Čarnojeviću Miloša Crnjanskog*. Aka- demska knjiga, Novi Sad, 2010, str. 195.
- Roney, Stephen K., *Hesse's Demian as a Christian Morality Play*. HHP Journal Vol. II. Nr. 6, Hoseo University, Asan, 1999, S. 47, <http://www.gss.ucsb.edu/projects/hesse/papers/demian-roney>
- Tešić, Gojko, *Dnevnik o Čarnojeviću i „San” Miloša Crnjanskog (iz 1920)*. U: *Serbia i komentari*. Knjiga II, Zadužbina Miloša Crnjanskog, Beograd, 1991, str. 399–403.

- Tešić, Gojko, *Srpska književna avangarda: (1902-1934): književno istorijski kontekst*. Institut za književnost i umetnost : Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 620.
- Unseld, Siegfried, *Hermann Hesse: eine Werkgeschichte*. Zweite Auflage, Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 1974, S. 319.
- Vučković, Radovan, *Poetika hrvatskog i srpskog ekspresionizma*. Svjetlost, Sarajevo, 1979, str. 419.
- Ziolkowski, Theodore, *The novels of Hermann Hesse. A study in theme and structure*. New Jersey, Princeton University Press, 1974, p. 375.

Прикази

Милош М. Ковачевић*
Катедра за српски језик и књижевност
Филозофски факултет Пале
Универзитет у Источном Сарајеву

ДВЈЕСТОГОДИШЊИЦА МРКАЉЕВЕ РЕФОРМЕ ЋИРИЛИЦЕ

(Милош Окука, *Сало дебелогa јера либо азбукопротрес Саве
Мркаља у старом и новом руху*, СКД Просвјета, Загреб, 2010)

Навршило се двјеста година откад је у Пешти 1810. године «16-га Вресња» (тј. септембра) из штампе изашло *Сало дебелогa јера либо азбукопротрес* Саве Мркаља. И управо поводом те двјестогодишњице Милош Окука, некадашњи професор сарајевског Филозофског факултета а данас професор славистике на Универзитету у Минхену, објавио је, у издању загребачког СКД Просвјета, до сада несумњиво најисцрпнију књигу-монографију *Сало дебелогa јера либо азбукопротрес Саве Мркаља у старом и новом руху*. Одмах треба напоменути да је М. Окука и био међу најпозванијим (српским) лингвистима да се на овај велики јубилеј огласи књигом о Мркаљу и његовом најзначајнијем дјелу. Наиме, М. Окука је још 1975. године на њемачком језику објавио монографију о Сави Мркаљу *Sava Mrkalj als Reformator der sebischen Kyrilliza. Mit einem Nachdruck der Salo debeloga jera либо Azbukoprotres* (Müncehen, 1975). Та минхенска (на њемачком) и садашња загребачка (на српском) Окукина књига о Мркаљу ваљда су једино структурно-композиционо подударне: обје су компоноване из двају дијелова. Први дио чини студија о Сави Мркаљу као реформатору српске ћирилице, а други прештампано Мркаљево дјело *Сало дебелогa јера либо азбукопротрес* у коме је та реформа и изведена. Оба та дијела, међутим, битно се разликују у њемачкој и српској Окукиној књизи о Мркаљу, првенствено по томе што је ово данашње, српско, издање кудикамо комплетније и студиозније урађено.

У издању из 1975. године М. Окука је уз студију о Сави Мркаљу донио само фототипско издање Мркаљевог *Сала дебелогa јера либо азбукопротреса* из 1810. године. У садашњем издању М. Окука доноси истовремено «и претисак оригиналног издања *Сала дебелогa јера либо азбукопротреса* из 1810. године (на лијевој страни) и његов превод на савременој ћирилици и новим правописом (на десној страни). Дакле *Ћи у старом и у новом руху*» (стр. 105). Оригинал и превод дати су у другом дијелу ове књиге и захватају нешто више од трећине њенога обима: од странице 106. до странице 147. У *Уводним напоменама* (стр. 102-105) којима се, између осталог, оправдава и овакав начин штампања Мркаљевог дјела, Окука ће читаоца упознати са историјатом и карактеристикама седам реиздања *Са-*

* mkovacevic31@gmail.com

ла *дебелогa јера либо азбукопротреса*: од онога првога из године 1894. датог у првој књизи *Скупљених граматичких и полемичких списа Вука Стеф. Караџића* до посљедњег из 2006. године штампаног у књизи Петра Мило-сављевића *Српска писма*. Из тога проистиче да је ово Окукино издање по-водом двјестогодишњице заправо девето издање наведеногa Мркаљевог дјела.

У односу на сва претходна издања ово се издање издваја двама специфичним карактеристикама: прво исцрпности на крају књиге дате *литературе о Сави Мркаљу* (стр. 149-158), и друго *Р*обухватношћу и на-учном продубљеношћу *студије о Сави Мркаљу* и његовом дјелу, која зау-зима двије трећине текста ове књиге (стр. 7-98). У овоме издању М. Оку-ка је дао до сада најкомплетнији списак литературе која се (не)посредно односи на Саву Мркаља и његово дјело. Списак литературе чини чак 134 библиографске јединице, од којих се преко 100 тиче самога Мркаљевог живота и рада. Не вјерујемо да је остала иједна библиографска јединица која се непосредно тиче Мркаљевог дјела а да је Окука није укључио у списак у овој књизи наведене литературе. Сама та чињеница ову ће књигу препоручивати као незаобилазну свим будућим истраживачима било ког аспекта Мркаљевог живота и рада.

Но, засигурно ће ова Окукина књига онима које интересује Сава Мркаљ и његово дјело бити занимљивија и незаобилазнија због обимне и врло обавјештајне Окукине студије *Мркаљево дјело Сало дебелогa јера ли-бо азбукопротрес*, која заузима прве двије трећине текста ове књиге. Та студија раздијељена је тематски на четири потпоглавља: 1) *У контексту времена* (8-15), у коме се сажето даје слика стања српске књижевности друге половине 18. и првих деценија 19. вијека, првенствено с обзиром на тип језика којом је та књижевност писана и друштвено-политичке околно-сти које су такво стање условљавале; Срби тада нису имали кодификован књижевни језик, «ништа није било јасно од/у/ређено у (славено)српском књижевном језику: ни граматички, ни синтаксички, ни графички, ни орто-графски систем» (14-15); 2) *Појава «Сала дебелогa јера либо азбукопро-треса»*, његова судбина и судбина његовогa аутора (16-33), јесте друго потпоглавље, у коме су уопштено представљене темељне поставке Мрка-љеве реформе писма српског књижевног језика, и дата њихова филозоф-ско-филолошка образложења и поткрепљења; те реформе су, међутим, на-ишле на врло оштра противљења Православне цркве, па је због њих сам Мркаљ био осуђен на друштвена изопштења и страдања, што га је натје-рало да се на својеврстан начин одрекне властитог дјела, али и да, обо-лио од прогона и несхватања, сконча живот у бечкој душевној болници 1833. године; 3) *Шта је донијело «Сало дебелогa јера либо азбукопро-трес»*, каква је рјешења понудило, и у чему је његова актуелност (34-88), треће је потпоглавље, у коме се веома исцрпно и врло аргументовано рас-правља о трима аспектима овога Мркаљевог дјела; најприје а) о *питању језика* (34-44), гдје се освјетљава Мркаљев поглед на језик уопште, одно-

сно мјесто његових идеја у савременим језичким теоријама онога времена, при чему је показано како се «Мркаљ почетком 19. вијека нашао на размеђи филозофске и емпиријске лингвистике. Остао је традиционалист, вјеран првој, али је истовремено у неким моментима постао и савремен, будући да се наша данашња филозофска мисао вратила неким изворима нововјевковне филозофије субјективности и њеним лингвистичким начелима» (стр. 45); потом б) о питањима српског књижевног језика (45-63), гдје се освјетљавају четири типа књижевног језика (у значењу језика књижевности) Срба Р српскословенски, рускословенски, славеносрпски, и српски народни језик Ћ у њиховој борби за превласт у избору српског књижевног (стандардног) језика. Мркаљ се «први у нас изјаснио за народни језик ијекавског изговора као књижевни језик» (61), он је био «не само за народни језик у књижевности (и то не за онај којим говоре 'сељани Србљи', него они 'мало уљуднији') него и у свим областима живота Срба, а посебно у школском систему, за језик који би требао замијенити рускословенски. Тај језик морао би добити и нову писменицу, тј. граматику народног језика, коју је он у *Салу* најавио да ће је сам написати и да ће јој дати наслов *Језикопротрес*. На жалост то је остало само на најави» (стр. 63); након чега се говори в) о питању писма српског језика (64-88), гдје се уз историјат ћириличких писама даје и преглед покушаја њихове реформе, при чему је највише простора наравно посвећено реформи коју је у *Салу* предложио Сава Мркаљ, који је врло аргументовано и критеријално Ћ у складу са Аделунговим начелом да треба писати онако како говоримо Р «протресао» дотадашње ћирилично писмо тако да је од његова 44 графичка знака (слова) оставио као «нуждна» само њих 26 (заправо 25 и «танко јер» за творбу диграфа) за обиљежавање 29 фонема, колико их по његовом мишљењу има српски народни језик; Мркаљ је «узео у разматрање црквену (славјанску, углавном рускословенску) азбуку, а не грађанску, но резултати до којих је дошао односе се практично на обје и они доказују да ни једна ни друга не могу бити азбуке српског књижевног језика на народној основи него да тај језик мора имати своју, властиту азбуку по којој ће се препозна(ва)ти међу другим језицима свијета» (стр. 72); 4) *На крају «Сала»* (89-98) јесте четврто, посљедње поглавље студије, у коме се расвјетљавају неке од пратилачких контроверзи Мркаљеве ћириличке реформе, најприје она а) о *односy реформисаног према словенском (црквеном) писму* (89-93), гдје се показује да Мркаљева изјава да словенска «писмена не желимо предати заборављању» заправо значи да «славјански» језик мора наставити да се пише својом црквеном ћирилицом, и да се она мора његовати у оквиру тог језика, потом она б) о томе да је «више заисто равногласни(х) ријечи, него што би се писменима различити могле» (93-95), гдје се указује на Мркаљев став о неусловљености хомонимије и ортографије, будући да су, по Мркаљевом мишљењу, хомоними језички, семантички феномени, а не проблеми (орто)графије; и на крају в) одговор на питање «*На што нам ползује: да писмена, којима смо се већ привикли, сада бацаујемо?*» (96-98), гдје се на-

брајају и објашњавају користи од нове реформисане азбуке српског књижевног језика, а оне су вишеструке, јер се, најприје, тичу српског књижевног језика као школског предмета (који треба да заузме своје мјесто у школском систему умјесто рускословенског који је наметнула српска државно-црквена власт), потом новог а лакшег начина школовања (лакше обуке читања и писања), па након тога обрнутог од дотадашњег редосједа савладавања ортографије и граматике, и на крају, потребе да се у складу с реформисаном азбуком направи и граматика српског народног као књижевног језика.

«Тако је Ћ закључује своју студију М. Окука Ћ Сава Мркаљ реформом ћириличке граfiје покренуо и назначио основне правце у стандардизацији српског језика, чији темељни стубови морају бити граматика народног језика и његова фонолошка граfiја, којој је поставио основна фонолошка начела. Његово *Сало дебелогa јера либо азбукопротрес* у томе је био првим вјесником на чијим идејама је Вук Караџић добрим дијелом утемелио и кодификовао нови српски књижевни језик» (стр.98).

Ова књига Милоша Окуке о Сави Мркаљу без сумње је до сада најкомплетнија и у цјелини гледано најбоља студија о Сави Мркаљу, његовом животу и раду, и његовом мјесту у историји србистике. Штета је само што се на неколика мјеста М. Окука научно «поклизнуо», очито се некритички поводећи за ставовима ставове из (новије) литературе а при том се на ту литературу и не позивајући. Тако ће Окука, говорећи о «тршћанском књижевном кругу», рећи да се «тај тршћански књижевни круг окупљао око Доситеја Обрадовића и чинили су га Јован Дошановић, Павле Соларић, Јоаким Вујић, Вићентије Ракић и други, а за њ су се везали и други српски списатељи, међу којима и два Крајишника: Сава Мркаљ и Никола Боројевић» [sic!] (стр. 11). Више је него загонетно, да не кажемо невјероватно, да у истом «кругу» буду Доситеј Обрадовић и Никола Боројевић, ако се зна да је Доситеј Обрадовић умро 1811, а да се Никола Боројевић родио 1796. године. Једино ако Боројевић као надарени десетогодишњак није био члан тог клуба?! Сличне је «научне вриједности» и Окукина тврдња о функционалностилској диференцијацији славеносрпског језика. Окука, наиме, каже да «у процесу његова диференцирања на функционалне стилове, који је у то вријеме започет [sic!], велико шаренило славеносрпских текстова показало се кочницом у стандардизацији тога језика и у његовој функцији инструмента модерне цивилизације» (стр. 14), при чему очигледно заборавља да језик који нема ни своје граматике ни свог рјечника, ни свог правописа не испуњава нужне услова не само за функционалностилску диференцијацију него ни за статус књижевног језика уопште. А општепознато је да је само књижевни као стандардни језик подложен функционалностилском раслојавању! И да споменемо још само Окукино некритичко повођење за Ивићевим научно више него спорним термином «источнохерцеговачко-крајишки дијалекат» (стр. 61) намјесто општеприхваћеног а научно једино утемељеног (посебно још кад се говори о поче-

цима стандардизације српског књижевног језику) Вуков(ск)ог термина источнохерцеговачки дијалекат. Срећом, таквих је научних пропуста у Оукиној књизи веома мало, тако да они остају дубоко у сјенци њених неспорних научних вриједности. Милош Оука у овој је књизи дао до сада најбоље научно освјетљење Мркаљеве реформе српске ћирилице, и његовог мјеста у српској науци и култури. Због тога ову књигу и треба поздравити као најбољи начин обиљежавања двјестогодишњице Мркаљеве српске ћириличке (орто)графијске ако не револуције, онда свакако њенога почетка.

Бранко С. Летић*
Катедра за српски језик и књижевност
Филозофски факултет Пале
Универзитет у Источном Сарајеву

СПОМЕНИЦА КАО НАУЧНО ДЕЛО**

(*Споменица академику Новици Петковићу*, АНУРС, Зборник монографија, књ. VII, Одјелење књижевности и умјетности, књ. VI, Бања Лука, 2009)

1.

Академија наука и умјетности Републике Српске објавила је *Споменицу* др Новици Петковићу (1941–2008), свом редовном члану и научнику изузетног, славистичког, значаја. *Споменицу* је уредио академик Рајко Петров Ного, Петковићев пријатељ и сарадник. Он је за овај зборник радова о лику и делу Новице Петковића ангажовао шеснаест аутора, стручњака за поједине научне дисциплине којима се Петковић бавио и они су његово место омажа пријатељу и уваженом научнику, карактеристичног за овакву *споменичарску* публикацију њ преиспитали и превредновали, свако према проблематици којом се бави, Петковићеве доприносе у појединим научним пољима. По томе, ова *Споменица* има сва обележја научне *монографије*, и то не само по опису *једног* предмета, него и по њеном *јединству*, методолошком и стилском: њу као да је писао један *монограф* а не шеснаест стручњака о шеснаест тема. Велику заслугу у томе има *уредник*, који је свој посао обавио *ауторски* и у методолошком и композиционом и техничком погледу. Тако су и разматрања појединих Петковићевих научних радова обједињена *изнутра*, у логична поглавља једне свеобухватне студије.

Првом делу радова, аналогном поглављу *монографије*, могао би да стоји наслов „Човек и време”. У њему је Новица Петковић сагледан у *духовном простору* и *културном контексту* које су обележили динамични друштвени процеси и сукоби политичких и националних елита. Ту није његова биографија: она је садржана у његовој аутобиографској исповести, у Интервјуу за Други програм Радио Београда и пропратној хронологији биографских вести, штампаним на крају књиге. Ти текстови, по својој чиничкој природи са низом вести о Петковићевом биографском времену, бременитом бројним противречностима, могу да буду и документарни, *научни*, апарат радовима у првом поглављу.

За то доба илустративне су две књиге. Једна је *Филозофија паланке* (1969) Радомира Констатиновића, чија је претходница управо Петковићева слика паланачког менталитета у културном и књижевном *моделу* оновре-

* vucilovac@hotmail.com

** Са промоције *Споменице академику Новици Петковићу* на Филозофском факултету у Источном Сарајеву, Пале, 23. марта 2010.

меног Сарајева, настала три године пре Константиновићевог дела. Разлика је само у томе што је Петковићу његов критички осврт донео гнев средине, док је Константиновићева књига брзо постала *култна*, и то за многе остала до данас. Друга књига, такође илустративна за то време, јесте скуп полемичких текстова под насловом *Те вјетрењаче* (Загреб, 1977) Предрага Матвејевића: то је, у ствари, његов интелектуални обрачун с догматским чуварима система (посебно у БиХ, где је било највише политичких случајева), који су попут комичног Сервантесовог јунака јуришали на измишљене противнике. Новица Петковић је био жртва апсурдне забуне у тој политичкој хајци на ветрењаче, о чему и уредник непосредније говори у „Уводној ријечи”, исмишљене одмазде повређене политичке врхушке.

Али, као што је то разложно закључио Добрица Ћосић у првом раду *Споменице*, Н. Петковић се „*није повијао пред влашћу, ни пред јавним ауторитетима, нити се смањивао пред успешнима од којих је зависила његова професорска и научничка каријера*— Он је, како је то у закључном раду првог поглавља приметио о свом професору Владимир Димитријевић, у том безбожном времену налазио смисао у књижевности, својој *религији*, да би у њој, *а посебно у поезији*, како је то опет приметио уредник поетски тумачећи Петковића њим самим, био „злаћана пчела”, за Б. Стојановића „радилица”, којој је, с обзиром на њено научно „саће”, једини пут био „лет увис”, уврх науке.

Између првог дела, о човеку и времену, и другог, о научнику и науци о књижевности, уредник је, као *резиме* првом делу и својеврсну документарну *фусноту*, сместио Петковићев полемички текст судбоносан за његов одлазак из Сарајева: тај текст, „О једној доследној недоследности”, логични је међаш између два назначена дела књиге и неопходна *психолошка пауза* пред читаочев улазак у Петковићев научни свет.

2.

Други део, о Петковићевом научном раду, састоји се од десет прилога данас најеминентнијих зналаца српске модерне књижевности, који су, сваки за себе, начинили увиде у поједина *научна поља* Н. Петковића. Занимљиво је и то да сваки овај рад, ма колико иза њега стајао афирмисан научник, делује више као тематско поглавље о појединим сегментима Петковићевог научног рада у јединственој ауторској студији, него као засебни ауторски текст. И то је један од резултата уредничког композиционог и структурног потчињавања појединих текстова функцији целовите студије. У њима је у првом плану Новица Петковић, поуздани тумач књижевних дела и поетика појединих писаца, скрупулозни приређивач критичких издања, беспрекорни стилиста и естетa, увек сагледан у релацијама модерних научних школа и теорија, код нас и у свету. И увек су се закључци, на сваком појединачном сегменту, сводили на констатацију да Петковићеве радови представљају највише домете до којих су стигла модерна тумачења књижевне уметности.

Био је, дакле, потребан цео тим стручњака да *део по део*, мозаички, представи Петковићево научно дело, јер се оно тешко може обухватити једним погледом, поготово без потребне временске дистанце. Управо то су овде показали и најпозванији стручњаци стављајући *под аналитичку лупу* Петковићеве радове у сваком од обрађених сегмената. Сви они, од Светозара Кољевића до Ранка Поповића, који уоквирују ауторе прилога о Петковићевом научном делу и његовим научним методама (Љубиша Јеремић, Јован Делић, Душан Иванић, Милош Ковачевић, Иван Негришорац, Давор Миличевић, Бранко Стојановић, Горан Максимовић) показују како се радови Новице Петковића, и у сегментима које су обрађивали, својим слојевитим доприносима *опиру* свођењу у коначне судове. У свим радовима увек је био у првом плану предмет обраде, Петковић научник и тумач књижевности. Зато је, уосталом, један пригодни, споменичарски облик добио све атрибуте кохерентног, монографског, научног дела.

Том утиску доприноси и трећи део монографије сачињен од Петковићевих текстова изван објављених књига, које је сакупио, и скупа с његовим интервјуима и снимљеним разговорима, приредио и студијом о Петковићевом *духовном портрету* пропратио Драган Хамовић. Цео тај део је и неопходна допуна претходним радовима, њихова *научна апаратура*, али и композициони *оквир* монографији о Новици Петковићу: Хамовићеви *обриси духовног портрета* Н. Петковића, засновани на накнадно објављеним текстовима и забележеним исказима, затварају прстен о Петковићевом биографском лику, људском и моралном, са *сећањима* савременика (Д. Ћосића, Р. Вучковића, Б. Летића, С. Гордића и В. Димитријевића), предметом првог дела *Споменице*. При томе, у складу с још неуоквирљивим дометима Петковићевих научних доприноса, Хамовић предвиђа и будуће зрачење његовог научног и људског завештања: „А нама, још увек активним и обавезним према своме позиву, *речена оглашења* могу послужити као радни подстрек у временима што предстоје^Р.”

На крају ове књиге је импозантна библиографија радова Н. Петковића и досадашњих радова о његовом делу. Они *графички* показују и обим његовог научног рада и његово место у нашој савременој науци. Кад се овако сагледа *Споменица академику Новици Петковићу*, онда се мора закључити да је реч о скрупулозном научном делу које ће бити незаобилазна литература сваком будућем истраживачу српске књижевности уопште, и њене поетике и стилистике посебно. Оно што је *појединачно*, у насловима радова Н. Петковића, постало је, а то ова књига показује и концепцијом и изведбом, *опште* у крајњим резултатима. Ауторским поступком у уређивачком послу, Р.П. Ного је допринео научном карактеру ове *Споменице* колико и његови сарадници, аутори појединих прилога. С те стране је и ово Академијино издање прави научни подухват, достојан научника и човека Новице Петковића.

Драган М. Бараћ*
Катедра за општу књижевност и библиотекарство
Филозофски факултет Пале
Универзитет у Источном Сарајеву

(ЗЛО)УПОТРЕБА БИБЛИОГРАФИЈЕ

(Dženana Tuzlak, et al., *Bibliografija univerzitetskih i naučnih publikacija, 1949-2009., 60 godina postojanja i rada Univerziteta u Sarajevu*, Univerzitet [etc.], Sarajevo, 2010)

Библиографија универзитетских и научних публикација објављена је поводом 60 година рада Универзитета у Сарајеву као "научни и стручни рад чији се основни значај огледа у њеном информативно-документационом обиљежју". Ова штура реченица о поводу објављивања библиографије више говори о амбицијама састављача како би прикрили стварне мотиве за примењену методологију и селективан избор грађе за библиографију.

Библиографија је необичне структуре, пре свега због изостављеног уводног дела главног и одговорног уредника проф. др Фарука Чакловица или седмочланог уредништва, које је требало да уведе читаоца у шест деценија рада и развоја ове највише научно-образовне институције у БиХ. Уместо тога, напомене приређивача (насловљене као *Предговор*) настоје да укажу на основну структуру библиографије, и пратеће регистре али без неопходних упутстава за коришћење библиографије.

Библиографија обухвата период од 1949. до 2009. године и има 4392 библиографска записа књига и научноистраживачких пројеката и 96 записа серијских публикација.

Библиографија се састоји из два дела: први део обухвата монографске публикације факултета, института и придружених чланица нарочито за последњих 10 година. Библиографија садржи одговарајуће регистре Регистар наслова, именски регистар и предметни регистар. Други део библиографије чине серијске публикације универзитета, факултета и института, пропраћене регистром наслова, именским регистром и предметним регистром.

Према наводима из *Предговора* библиографијом су обухваћене публикације у оквиру издавачке делатности свих факултета, института и других чланица Универзитета данас, као и публикације које су у првим деценијама постојања Универзитета објављивали велики босанскохерцеговачки издавачи "Свјетлост" и "Веселин Маслеша" из Сарајева.

Међутим, већ на први поглед то изгледа сасвим другачије. Читалац попут мене, који је завршио магистарске студије на Одсеку за општу књижевност и библиотекарство у Сарајеву, добија сасвим искривљену и нетачну слику о професорима и школи коју је завршио. Невероватно је за-

* baracg@nadlanu.com

чуђујући критеријум приређивача у селективном одабиру публикација и аутора који ће ући у библиографију. Иако приређивачи у последњој реченици *Поговора* самозадовољно констатују "Библиографија универзитетских и научних публикација Универзитета у Сарајеву према пописаним дјелима из свих научних и умјетничких области, права је ризница знања и свједочи о непрекинutom, духовном континуитету и стваралаштву Универзитета у Сарајеву као окоснице босанскохерцеговачке научне мисли", у том континуитету нема научника нити њихових дела као што су на пример: Салко Незечић, Милан Васић, Милорад Екмечић, Славко Леовац, Никола Кољевић и многи други оснивачи појединих катедри и одсека, па чак и неки ректори тог истог универзитета, међу којима и последњи ректор, пре избијања грађанског рата у БиХ, Ненад Кецмановић. По овој библиографији они и многи други нису уопште учествовали у стваралаштву Универзитета.

Као библиограф не замерам идеолошким разлозима уредништва на челу са главним и одговорним уредником, већ библиографима који су истраживали и распоређивали грађу, мојим колегама са Одсека за општу књижевност и библиотекарство Филозофског факултета у Сарајеву, где смо учили основне и универзалне принципе и постулате научне библиографије, којој је превасходни циљ научна објективност и потпуност. Тим пре, што смо завршавали студије на најстаријој катедри за библиотекарство у СФРЈ и теоријске и практичне основе библиографије учили из јединог уџбеника који је тада постојао, књиге проф. Војислава Максимовића, о коме, такође, нема ни помена у овој библиографији.

У *Предговору* се наводи да су за израду библиографије коришћене локалне базе података Народне и универзитетске библиотеке БиХ, локалне базе факултетских библиотека које су део узајамног електронског каталога COBISS.BH. Међутим и овај навод приређивача је далеко од истине. Јер како је могуће да:

- Ћ Милош Ковачевић (до 1992) у Библиографији има 3 библиографске јединице, у бази НУБ БиХ 6 јединица, а у локалној бази Филозофског факултета 6 јединица;
- Ћ Салко Незечић у Библиографији нема ни једне јединице, у бази НУБ БиХ 3 јединице;
- Ћ Мирјана Вуковић у Библиографији има 2 библиографске јединице, у бази НУБ БиХ 3;
- Ћ Никола Кољевић у Библиографији нема ни једне јединице, у бази НУБ БиХ 5 јединица;
- Ћ Војислав Максимовић у Библиографији нема ни једне јединице, у бази НУБ БиХ 11 јединица; а у локалној бази Филозофског факултета 5 јединица;
- Ћ Марко Вешовић у Библиографији нема ни једне јединице, у бази НУБ БиХ 11 јединица; а у локалној бази Филозофског факултета 5 јединица;

- Ћ Бранко Летић у Библиографији има 1 библиографску јединицу, у бази НУБ БиХ 3 јединице, а у локалној бази Филозофског факултета 2 јединице;
- Ћ Ламија Хациосмановић у Библиографији има 1 библиографску јединицу, а у локалној бази Филозофског факултета 5 јединица.
- Ћ Славко Леовац Библиографији нема ни једне јединице, у бази НУБ БиХ 12 јединица; а у локалној бази Филозофског факултета 10 јединица итд.

Ово су само неки примери који на очигледан начин показују да су у одабиру грађе за библиографију били присутни, а покаткад и пресудни, додатни небиблиографски критеријуми. Прегледањем ове библиографије стиче се утисак да је приређивачима био присутан, ако не и пресудан, критеријум накнадно класификован језик публикације (босански) и национална и идеолошка неподобност појединих аутора. С обзиром на ове и овакве случајеве, готово наивно и цинично звучи исприка о "ограничавајућим факторима" који су онемогућили да библиографија постигне свој циљ и донесе што потпунију грађу.

У погледу креирања библиографског записа за сваку јединицу у *Предговору* је поновљен текст из Уводних напомена *Босанскохерцеговачке библиографије монографских публикација*. Низ А, наведена су каталошко-библиографска правила и стандарди по којима ради Народна и универзитетска библиотека: РБиблиографски записи креирани и редиговани у оквиру локалне базе система COBISS израђују се у складу са Међународним стандардним библиографским описом монографских публикација ISBD(M) (International Standard Bibliographic Description for Monographic Publications), Комуникационим форматом за машински читљиво каталогизирање и размену библиографских информација COMARC/B (Machine Readable Cataloguing Format) и Правилником и приручником за израдбу абecedних каталога, аутора Еве Вероне.

И ту су приређивачи били недоследни с обзиром на тврдње из *Предговора*, из чега је нужно проистекла и њихова непрофесионалност. Све 4392 јединице су представљене као библиографија латиничних јединица, објављених у периоду 1949Ћ2009, што је супротно предвиђеним стандардима. Наиме поменути стандарди и Правилник децидно предвиђају да се библиографски опис сваке библиографске јединице наводи на језику и писму публикације (Члан 181 - Е. Verona: *Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga*. Dio 2: Katalođni opis. ЋZagreb, 2008, str. 33).

С обзиром на значај јубилеја, сматрам да су приређивачи ове библиографије пропустили прилику да покажу научној и другој јавности пун и прави допринос Универзитета у Сарајеву. Овакав, селективни приступ и непринципијелност у библиографском раду нанела је велику штету науци и показала се као пример како не треба радити библиографије, као основне изворе научних информација. Могуће да је реализација постављеног задатак библиографима била временски кратка, тако да су они

морали да на брзину покрију обележавање јубилеја. Штета за пропуштеном приликом.

На крају не могу а да не поменем низак ниво опреме и штампе ове јубиларне публикације који, са своје стране, доприноси укупном негативном утиску.

Саша Д. Кнежевић*
Катедра за српски језик и књижевност
Филозофски факултет Пале
Универзитет у Источном Сарајеву

ТАМНА СВЈЕТЛА ПОЗОРНИЦЕ

(Бранко Брђанин, *Свјетска драма и домаћа позорница*,
Арт принт, Бања Лука, 2010)

Књига Бранка Брђанина *Свјетска драма и домаћа позорница* појавила се у издању Бањолучког „Арт принта“ с почетка 2010. године, као синтеза десетогодишњег ауторовог научног и истраживачког бављења театролошким темама. У уводној напомени је читаоцу предочено да је већина студија раније објављена или презентована на научно-стручним скуповима и да је цијела књига функционално остварен колаж текстова насталих као „плод ауторовог континуираног бављења питањима из области драме и позоришта“. Књига студија, нарочито оних раније у различитим приликама презентованих и објављених, неријетко нема довољно кохерентних елемената да прерасте у јединствену цјелину какву научна књига ове врсте трба да представља. Брђанинова књига нема тај проблем, не само зато што су све студије из исте области, него првенствено због своје унутрашње композиције на коју нас садржај формално не упућује, али је веома вјешто уочава и описује један од рецензената Раде Симовић. Та тродимензионална композиција, коју Симовић зналачки именује *АрхитекстРинтертекстРконтекст*, саставни је дио Брђаниновог концепта да се, избјегавајући форму хронологије, ипак понуди једна врста прегледа стања на релацији задатој насловом плетући проблемску панораму укрштањем дијахронијске и синхронијске равни разматрања проблема.

Отуда је логично да уводна студија буде *Свјетски комички прототип у српској књижевности*. Скоро по правилу, све Брђанинове студије у загради, која сама по себи нуди извјесно метазначење, имају и поднаслов којим се прецизније детерминише тема датог текста, који у овом случају гласи (*Меандров „модел—Држићево посредовање - Кочићев Давид Штрбац*). Ови поднаслови су изузетно функционални јер је њима веома прецизно означен значењски слој текста. Они служе као својеврсни пролог, омогућавајући аутору да проблему приступи *in medias res*, без непотребних увода које би овако уопштен наслов недвосмислено захтијевао. Мада наслов овог рада, као уосталом и наслов цијеле књиге, упућују на синтетички приступ назначеној проблематици, јасно је да је Брђанин првенствено посвећен дубинској анализи текста и значења који они у себи носе. Он се, просто, никада не бави „прежваканим“ темама, константно настојећи да на

* knezsa@yahoo.com

основу свог драматуршког, списатељског, читатељског и професорског искуства понуди неке непрочитане и неприказане везе и релације.

Управо оваква врста аналитичности тјера Брђанина да у појединим студијама, као што је случај и са другом по реду у његовој књизи *Ростанов „Орлић—и рецепција Јована Дучића*, бар половину текста да у фуснотама којима се ближе појашњавају одређена мјеста у тексту. Брђанин никада не упућује читаоца на одређену литературу, него му је предочава, нуди као својеврсну потврду исправности његових ставова наведених у примарном тексту.

Ако је у претходним текстовима наступио првенствено као професор, у трећем (Симовић га уз прва два сврстава у уводно архетипско тројство), у тексту *Чеховљев „костимски—минимализам* Брђанин се јавља са позиције драматурга која му вјероватно, судећи и по осталим текстовима из ове књиге, највише одговара. Читање драмског текста као позоришног предлошка и у том смислу валидног архетипског модела са изванредним осјећајем за сценски језик и говор кроз интерпретацију „туђег случаја”, захтијева интелектуалну сублимацију научног и научног са искуственим и искушаним. И ту је Брђанин апсолутно свој на своме.

Изванредно се то може видјети и у тексту *Емиграција као судбина (Тридесет и пет година ЕМИГРАНАТА Славомира Мрожека)* који поред наизглед примарне прегледноисторијске димензије представља једну неријетко личну, али дословно принципијелно стручну опсервацију о судбини једног драмског текста и његових сценских постављења у позориштима „српског говорног подручја”, како их детерминише сам Брђанин. Аутор контекстуализацијом Мрожекевог текста и изведби на тим сценама на најбољи начин аналитички освјетљава компаративну тему задату насловом књиге.

У панорамском (термин *панорама* појављује се у по једном наслову и поднаслову) прегледу на којем су засноване студије из централног дијела књиге Брђанин се потврђује као прилежан хроничар позоришта, али и вјешт књижевни историчар који зналачки акцентује и подцртава, неријетко уз додатна појашњења дата у фуснотама, централна мјеста и проблеме својих истраживања. Термин панорама као да дозвољава одклон од дословне фактографичности, а комбиновање историјског и савременог панорамског осликавања задатих тема враћа нас на почетну поставку о ткању дијахронијске и синхронијске перспективе.

Она се најочигледније остварује у три завршна текста, која је Симовић објединио појмом *контекст*, који говоре о судбини српских писаца на српској сцени. Устројство цијеле књиге ишло је у правцу од општег ка појединачном, па је сасвим логично да се завршава судбинама, Брђанин би рекао „случајевима”, појединачних драмских текстова. Колико год Брђанин настојао задржати научну (понекад и понегдје она дјелује као епска дистанцу према „случајевима” о којима пише, горчина и незадовољство и извјесна резигнација општеприсутни су у тону његовог писања. Не одуста-

јући од устаљеног принципа фактографичности, Брђанин и у овим текстовима нуди обиље туђих „компетентних” судова и мишљења које вјешто, својеврсним пародичним контекстуализирањем, на крају доводи до потпуне белсфемичности, чиме се његов експлицитни став, лако докучив из наслова *Тридесет година „изгнанства—из завичаја (Драматизација Ћопићеве прозе у народном позоришту у Бањој Луци)* и *Случај драме Рдрама случаја РПрофесорова „Вечера пред пут—(сарајевске „забране— и ђњолучка „скидања—комада Николе Кољевића)* на најбољи начин потврђује и доказује кроз исказе оних који су некада друкчије мислили и говорили.

Овима се полемичност потврђује као веома вриједна особина Брђаниновог писма. Он полемише зналачки и са примарним драмским текстом, са сценском изведбом, али и са онима који су са њима раније полемисали, увијек примарно користећи текст као основу за своје ставове. Отуда и у чисто полемичким студијама код Брђанина не наслућујемо ничега „свађалачког”, он заправо и не дискутује, него претходне опоненте ставља у контекст према ономе о чему дискутују, у положај из којег се читаоцу јасно показују његови ставови о назначеној проблематици.

На крају је незаобилазно похвалити и техничку страну овог издања. Веома ефектне корице књиге одлично су укомпоноване са њеним садржајем. Именски каталог дат на крају је врло добар и прегледан, а двије потпуне рецензије, мр Љиљане Чекић, *драмске глумице* и Рада Симовића, *театролога*, изванредно су корисне читаоцима који нису ни глумци ни театролози. Поливалентност истраживања и панорамско освјетљавање проблема чини ову књигу прилично херметичном и сложеном за читање, чему доприносе и недоследни и разноврсни облици означавања дијелова текста, али уједно и изазовном и неријетко инспиративном за оне које занима било који аспект проблематике коју аутор ове књиге разматра.

Вера С. Ћевриз-Нишић*
Катедра за српски језик и књижевност
Филозофски факултет Пале
Универзитет у Источном Сарајеву

СИНТАКСИЧКЕ ТЕМЕ У СВЈЕТЛУ ПРАГМАТИКЕ

(Миланка Бабић, *Огледи из прагматичке синтаксе*, Филозофски факултет
Универзитета у Источном Сарајеву, Источно Сарајево, 2010)

Књига *Огледи из прагматичке синтаксе* проф. др Миланке Бабић настала је као исход ауторкиних вишегодишњих истраживања комуникативно-експресивних конструкција. Књига представља избор радова раније публикованих у разним научним часописима и зборницима, али су, како сама ауторка пише, ти текстови за потребе овог издања „дорађени и знатно допуњени“ (8). Истраживање прагматичко-семантичких вриједности синтаксичких конструкција, као што су интерогативне и ексклазивне реченице, ауторка је темељила на функционално-стилски раслојеном корпусу. Књигу чини осам радова, а сваки рад, послје закључних напомена, прати и списак цитиране литературе. Извори њиховог ранијег објављивања налазе се у *Библиографској забиљеци*, на крају књиге (225-227).

Књига је конципирана у двије тематске цјелине, тј. поглавља. Прво поглавље *Синтаксичко-прагматички прилози* садржи пет огледа: *Неке особености упитне реченице са формантом да* (11-32), *Синтаксички облик реторичког питања са ријечцом ли у ратној штампи Републике Српске* (33-64), *Однос афирмације и негације у реторичком питању* (65-100), *Структурно-семантичке особености ексклазивних исказа са замјеничко-прилошким формантом* (101-130), *Унутарреченична ексклазивност* (131-153). Друго, уже, поглавље насловљено *Морфосинтаксички прилози* чине три огледа: *Грамаичко-прагматичке везе презентативних партикула ево, ето и ено у ексклазивним конструкцијама* (155-176), *Морфолошко-синтаксичке карактеристике конвенционално-афективних партикула* (177-198), *Морфолошко-синтаксичке специфичности узвика у српском језику* (199-220).

У уводном раду првог поглавља посматрају се синтаксичке и семантичко-прагматичке посебности упитне реченичне конструкције са партикулом *да*, као модализатором упитности. По мишљењу ауторке, ове конструкције настале су „процесом редукције сложене синтаксичке структуре у којој је *да* + *презент* конструкција примарно представљала допуну глаголском облику безличног, модалног или модализованог значења. Тако ове конструкције експлицитно јесу самосталне, а имплицитно, на семантичком плану, везане су за надређену клаузу или управни глагол из структуре сложеног глаголског предиката“ (28). Контекстуална је условљеност

* veracevriz@yahoo.com

упитних конструкција са формантом *да*, како ауторка износи у закључку, посљедица редукције њихове форме, и „зато су овакве конструкције обично кратке, непосредно усмјерене на саму пропозицију интерогативног говорног чина, тј. на његов нужни садржај, а „тима дјелују као средство економичности језичког израза и „доприносе динамичности и емфатичности изражавања (27).

Сљедећа два рада синтаксичко-прагматичког поглавља прате проблематику реторичког питања, односно реторички упитних конструкција. У првом огледу који то питање проблематизује, разматрајући суоднос реторичког питања и упитне реченице, ауторка издваја синтаксичке инваријанте реченичних конструкција реторичког питања са ријечцом *ли*, као формантом упитности. Резултати проведене анализе показују да структурни контекст реторичког питања може бити „и монопредикатска и полипредикатска, афирмативног или одричног модуса, и „у синтаксички сложеној *Р* зависно или независнослуженој, афирмативној или негираној реченици (59). Семантичка вриједност тих реченица „успоставља се двоструким преобликовањем њихове форме (59). Први вид преобликовања подразумијева да се „у значењском еквиваленту губи... интерогативност па реторичко питање интерпретирамо као изјавну или екскламативну реченицу, зависно од степена емфатичности која она изражава (59), док други вид трансформације представља антонимија истинитосног модалитета „која се реализује тако што негативна реченица по правилу има афирмативно значење, а афирмативна негативно (60).

У другом огледу посвећеном реторичком типу интерогативних конструкција, М. Бабић скреће пажњу на специфичност реторичког питања у односу на праву упитну реченицу, а која се огледа у неподударности између истинитосне вриједности упитне форме и изјавног значења. Наиме, ријеч је о трансформацији која се, према ријечима ауторке, „редовно остварује на релацији форма *Р* значење овог сложеног језичког знака, а која се тиче помака афирмативне форме у одрично, а одричне форме у афирмативно значење (67), у начелу, „према пропорцији: *упитна потврдна форма > изјавно одрично значење; упитна одрична форма > изјавно потврдно значење* (95). Примјери које ауторка анализира показују да „*примарни принцип замјене истинитосног модалитета конструкције реторичког питања представља синтаксичка негација или поништавање синтаксичке негације предикатима реченице*, зависно од тога да ли је експлицитна форма реторичког питања афирмативна или одрична (73). Ауторка надале истиче да се трансфером форме у неочекивано изјавно или екскламативно значење, остварује „и интенција говорника да саговорник, самом упитном формом имплицитно укључен, дати упитни исказ прихвати као категоричку тврдњу, која у тој форми дјелује убједљивије него у неутралној. Тако реторичко питање, између осталог, спада, у семантичко-прагматичком смислу, и у персуазивне обрасце којима језик располаже у разним функционалним стиливима, посебно у оним мање формалним, као што су

разговорни, књижевноумјетнички, публицистички и популарнонаучни (67).

Прву тематску цјелину у својој књизи М. Бабић завршава радовима посвећеним екскламативним конструкцијама. У првом у низу радова с том тематиком, ауторка настоји поближе одредити синтаксичка и семантичко-прагматичка својства екскламативних конструкција са упитно-односном замјеницом и замјеничким упитно-односким прилогом у функцији екскламативних функтора. Модификовање исказа у екскламативни уз помоћ овог граматичког средства остварује се на основу тога што се у исказима тога типа „актуализује односно, а дезактуализује интерогативно значење упитно-односких ријечи“ (126). С обзиром на то да су у датој улози упитно-односне замјенице и упитно-односни замјенички прилози, како наглашава ауторка, „мање очекивани“, тако се, указује даље, и „у опису узвичних реченица у граматицима и уџбеницима српског језика најчешће и не помињу“ (102). Полазећи од структурног критеријума, М. Бабић описује синтаксичку форму ових конструкција разним врстама синтагматских модела, будући да упитно-односне замјенице и упитно-односни прилози, осим функторске, заузимају и одређену синтаксичку позицију у реченици или исказу који екскламатизују. Најтипичнији искази који се остварују унутар екскламативног узорка, како истиче ауторка на крају рада, „остварују се са упитно-односким замјеничко-прилошким функтором квалификативно-квантитативног типа: *какав/-а/-о*, *како* и *колико* и у њима су семантичко-прагматичка обиљежја екскламативних реченица *Ћ* максимализација својства и емотивности *Ћ* најизразитија“ (127). Рјеђе су заступљене замјенице *шта*, *ко*, *који/-а/-е*, и *чији/-а/-е*, као и прилози *што*, *тако* и *толико*, односно *зашто* и *гдје*, који се јављају у комбинацији са универзалним квантификатором *све* (*зашто све*, *гдје све*). Интензификаторско-синтаксичка валентност замјеничко-прилошких ријечи „утиче на то да је у контексту датих екскламативних конструкција и врсна категоризација ових ријечи двострука. Врло израженом компонентом интензивирања једне ријечи *Ћ* дјелују као партикуле, а њихова морфосинтаксичка активност не допушта дезактуализацију примарне категоријалне припадности прилозима, односно замјеницама“ (127).

Други рад који разматра питање екскламативних конструкција, а уједно и посљедњи у првом поглављу књиге, тиче се питања унутарреченичне екскламативности. Предмет анализе у овом огледу јесу стилистичке и семантичко-прагматичке специфичности екскламативног маркирања оствареног употребом узвичника у позицији обиљежавања једне ријечи или дијела шире конструкције. Наиме, у одређеним контекстуалним условима узвичник може бити употријебљен „не као средство за обиљежавање краја реченичне цјелине, него искључиво као емфатичко унутарреченично средство којим се текст додатно семантизује“ (133). На тај начин узвичник функционише, уопштено, као логички акценат, „којим се у складу са интенцијом емитера усмјерава и веже пажња реципијента за наглашени сег-

ментг (134). Испитујући различите функције узвичника у унутарреченичном положају, М. Бабић посебно се задржава на разматрању његове употребе у језички нетипичним ситуацијама. Под таквом употребом ауторка подразумева ситуације у којима се узвичником маркира „нека неутрална лексема или синтагматска цјелина са јединственим значењем из састава неког исказа у који се на тај начин уноси додатна модалност у виду одређеног става емитера датог текста *Ќекспресивног, когнитивног, императивног и сл.г* (137). У оквиру разматрања другостепене унутарреченичне екскламације, ауторка анализира неке од функција уметнутих или парентетских исказа. С тим у вези констатује да „осим примарне функције интензивирања, екскламативним парентетским исказима врло често се прецизира оно што је дато у исказу или дијелу исказа у који је инкорпориран, упућује на неке накнадне податке и износи когнитивни или емоционални став адресанта, асоцијативно условљена запажања и сл.г (145).

Огледом о граматичко-прагматичким везама презентативних партикула *ево, ето* и *ено* у екскламативним конструкцијама започиње друго, морфосинтаксичко, поглавље књиге. Указујући на статусни проблем ових ријечи, узрокован рановрсношћу њихових синтаксичких и семантичких својстава, ауторка сугерише да се њихова посебност огледа и „у томе што њихово функционисање у језику испољава одређену моћ регирања и управљања (најчешће) супстантивном категоријомг, и што, с друге стране, „учинак њиховог дјеловања у комуникативном функционисању синтаксичке конструкције, у којој се налазе, врло често је једнак дјеловању узвика јер су партикуле, као и узвици, ријечи непосредног говора, маркери емоционално-емфатички нијансираног говораг (157). Настojeћи да осветли улогу датих партикула као екскламативних функтора, М. Бабић издваја структурне моделе презентативних конструкција, темељећи своју анализу најчешће на примјерима са презентативима *ево* и *ето*, пошто се партикула *ено*, због своје егзофоричне употребе, рјеђе јавља у писаним текстовима (159). Тако проведена анализа структурних и семантичко-прагматичких особености презентатива *ево, ето* и *ено*, показује да се ова група партикула везују „најчешће са номиналним и прономиналним облицима, али и са реченицамаг, и то према обрасцима: „1) *Evo/eto/eno + N2 (Ево/ето/ено + генитив, нпр.: Ето генерала!)*; 2) *Evo/eto/eno + N2 + N1 (Ево/ето/ено + прономинални генитив + супстантивни номинатив, нпр.: Ено га Марко!)*; 3) *Evo/eto + R (ево/ето + реченица, нпр.: Ево зашто ме се тиче Шехага!)*; 4) *Evo/eto + N3 (ево/ето + прономинални датив, нпр.: Ево ти, па да сад видиш!)*; 5) *Evo/eto/eno + N3 + N1/N2 (Ево/ето/ено + датив + номинатив/генитив, нпр.: Ево ти ручак!)*; 6) *Evo/eto/eno + N3 + N2 + на + сад (Ево/ето/ено + прономинални датив + прономинални генитив + на + сад, нпр.: Ево ти га на сад!)*г (172).

У другом морфосинтаксичком огледу ауторка расправља о конвенционално-афективним партикулама *тако, тешко, дабогда, нека* и *благо* у свјетлу њихових прагматичких реализација. Ауторка овдје, као и у већини

других радова, полази од одређења конвенционално-афективних партикула, издавајући у ту групу, према комуникативном критеријуму, партикуле *тако, тешко, дабогда, нека и благо*, које су по функцији врло блиске, јер се „употребљавају у строго конвенционализованим говорним чиновима који се сврставају у тзв. експресиве *Ř* којим говорник изражава свој став о нечему... и комисиве *Ř* којима се говорник обавезује на одређене поступке (180). Говорни чинов који ове партикуле уводе јесу форме тзв. друштвених контаката, а подразумевају „и симпатетички и антипатетички обојену семантику (195), а изрази којим се то постиже „имају стереотипне облике који се прихватају као готове формуле у којима су партикуле углавном фокусни елементи и носиоци афективног набоја (181). Противно општем обиљежју партикула да су асинтаксична врста ријечи, конструкције са датим партикулама, подвлачи ауторка, „постижу одређени степен синтаксичке интеграције са другим дијеловима исказа (195), истичући да би се „повезивање ових ријечи са другим у структурну цјелину, прије свега са супстантивом у облику датива, могло описати, као комплементарност *Ř* својствена прелазним глаголима, појединим прилозима и придјевима. Партикуле дате парадигме условљавају појаву елемената као што су датив, генитив, оптативна реченица, конструкција *да* + презент као обавезних комплемената, а тако структуриран исказ остварује се као пандан предикатски актуализованом исказу (195).

Своје *Огледе* М. Бабић завршава радом о морфолошко-синтаксичким специфичностима узвика у српском језику. Када је у питању морфолошко-синтаксички статус узвика, као врсте ријечи, ауторка указује да је у српској граматици он и данас углавном споран. Уз недостатак поузданих диференцијалних категоријалних обиљежја, граничној позицији узвика у морфолошкој врсној класификацији доприноси и њихова асинтаксичност, јер су синтаксички нефункционалне ријечи (204). Осим тога, узвици не спадају чак ни у синтаксичкој структури у неопходне релационе ријечи као што су приједлози и везници, него *Ř* заједно са партикулама *Ř* у смисаоно-комуникативне модификаторе исказа (205). Тако се узвици одређују и класификују углавном на основу семантичко-прагматичких критеријума *Ř* с обзиром на то у којој ситуацији се употребљавају и с каквим комуникативним учинком. На основу тог, прагматичког, критеријума, ауторка пропитује могућности класификације узвика и закључује да је у примарној класификацији ове врсте ријечи оправдано издвојити три групе, и то: експресивне, контактне и имитативне узвике (208). Указујући да и ова класификација показује нестабилност у оквиру појединих семантичких група узвика, М. Бабић даље разматра њихове облике и акценатске, те лексичко-семантичке посебности. Из тако проведене анализе закључује да „означеним код узвика није обухваћен појам одређен конвенционалним релацијама језичког знака, него прије спонтаним сензорно-когнитивним процесима (215). Осим тога, „невезаност форме за прецизно одређено примарно значење, као и неустаљеност форме условљавају да и синонимија и хомо-

нимија прате реализацију узвика у контексту (посебно кад су у питању узвици емоционалних стања) и опредјељује их у функционалном разграничавању врста ријечи у оквиру шире комуникативно-синтаксичке цјелине као искључиво комуникативне јединице *Ћ* прагматичке ријечи које нијансирају исказ емоционалним или когнитивно-интенционалним ставом његовог емитера. Та ексклузивност ове врсте ријечи у односу на друге, подстакнута је и чињеницом да у синтаксичким релацијама узвик функционише као самосталан исказ са прагматичком илокутивном снагом (216).

И на крају овог приказа можемо рећи да је истраживањем прагматичког аспекта синтаксичких и морфосинтаксичких категорија у српском језику, ауторка пружила мноштво корисних података о језичким проблемима који су у постојећим приручницима српског језика тек маргинално или, пак, недовољно обрађени. Све то произлази из широког научног темеља који је Миланка Бабић унијела у своје огледе. Тиме ће ова значајна и занимљива књига без сумње имати добру рецепцију не само у стручној него и широј *Ћ* за питања језика и његове употребе *Ћ* заинтересованој јавности.

Весна Б. Мићић*

Катедра за општу књижевност и библиотекарство

Филозофски факултет Пале

Универзитет у Источном Сарајеву

ЗБОРНИК О ЛИРСКОЈ И ДРАМСКОЈ ПОЕЗИЈИ ЉУБОМИРА СИМОВИЋА

(Поглед на две обале: о лирској и драмској поезији Љубомира Симовића /

Зборник радова са научног скупа ПЈЕСНИЧКА РИЈЕЧ НА ИЗВОРУ

ПИВЕ, уредник Јован Делић, Београдска књига; Центар за културу

Плужине, Београд, 2010)

Међу савременим српским књижевницима, мало је оних који су тако свестрани и плодотворни, а истовремено, изузетно цијењени, као Љубомир Симовић (Ужице, 1935), редовни члан Српске академије наука и уметности. Њега је пјесник, драмски писац, књижевни критичар, есејиста и публициста. Својим радом, Симовић је стекао међународну афирмацију и статус једног од најзначајнијих и најутицајнијих живих српских писаца. У његовом обимном и жанровски разноврсном опусу, централно мјесто и највећи значај имају пјесничка и драмска остварења. Објавио је петнаест збирки пјесама: *Словенске елџије* (1958), *Весели гробови* (1961), *Последња земља* (1964), *Шлемови* (1967), *Уочи трећих петлова* (1972), *Субота* (1976), *Видик на две воде* (1980), *Ум за морем* (1982), *Десет обраћања Богородици Тројеручици хиландарској* (1983), *Источнице* (1983), *Горњи град* (1990), *Игла и конач* (1992), *Љуска од јајета* (1998), *Тачка* (2004), *Планета Дунав* (2009); те четири драме: *Хасанагиница*, *Чудо у „Шаргану“*, *Путујуће позориште Шопаловић* и *Бој на Косову*.¹

* vesnamici@gmail.com

¹ Осим наведених пјесничких књига и драма, Љубомир Симовић написао је роман *Хронику: Ужице са Вранама* (1996), двије књиге дневничке прозе *Сневник* (1998), *Гуске у магли* (2005) и путопис *Кина: читање спаљених књига* (2007). Приредио је изабране комедије Јована Стерије Поповића и Бранислава Нушића, те издања изабраних пјесама Ђуре Јакшића, Јована Јовановића Змаја, Лазе Костића, Момчила Настасијевића, Душана Васиљева, Миодрага Павловића, Милована Данојлића и Бранислава Петровића. Објавио је књигу есеја о пјесницима и драмским писцима, *Дупло дно* (1983), која је имала три допуњена издања (1991, 2001, 2008); затим књигу есеја о сликарима и вајарима, *Читање слика* (2006), те четири књиге публицистичког карактера у којима се прожимају политичке, друштвене и књижевне теме везане за догађаје на територији Југославије и Србије крајем 20. и првих година 21. вијека: *Ковачница на Чаковини* (1990), *Галоп на пужевима* (1994), *Нови галоп на пужевима* (1999) и *Обећана земља* (2007).

Симовић је за свој пјеснички и драмски рад добио преко двадесет књижевних и позоришних награда.² Његове пјесме и драме, преведене су на многе језике и оствариле су велики успјех у иностранству. Разумљиво је, отуда, што ова два вида Симовићевог стваралаштва и даље привлаче највише пажње књижевне критике. Тако је било и на научном скупу који је одржан у оквиру тридесет шестих пјесничких сусрета *Пјесничка ријеч на извору Пиве*, 22. јуна 2006. године, у порти пивског манастира Успења пресвете Богородице.

Зборник радова са поменутог научног скупа уредио је проф. др Јован Делић, а објављен је 2010. године у издању Београдске књиге и Центра за културу Плужине, под симболично-метафоричним насловом *Поглед на две обале*.³ Поднаслов *О лирској и драмској поезији Љубомира Симовића*, на извјестан начин разоткрива симболику наслова и прецизније упућује на суштинску тематику зборника. Наслову, односно поднаслову, одговара и дводијелна структура зборника. Наиме, поред прва три текста која имају функцију уводне цјелине (7Љ18), у садржај зборника ушло је четрнаест радова, који су распоређени у оквиру двије тематске цјелине. Прва цјелина *О лирици и поетици Љубомира Симовића* (21Љ105), садржи девет радова који се односе на лирску поезију и поетику, а друга *Оностраност оностраног* (109Љ158), обједињава пет радова посвећених драмама Љубомира Симовића.

На самом почетку зборника, у првом тексту уводне цјелине (7Љ10), презентована је кратка биографија Љубомира Симовића. Иако прилично сажети, наведени био-библиографски подаци су врло информативни и представљају добар увод у расправу о Симовићевом пјесничком и драмском опусу, те истовремено свједоче да је ријеч о књижевном и културном прегаоцу, чији рад заврјеђује свестранију оцјену научне и стручне јавности.

Слиједи, текст Јована Делића *Страх од потопа* (11Љ16), за који у напомени стоји да је *Бесједа о Љубомиру Симовићу на тридесет шестим пјесничким сусретима „Пјесничка ријеч на извору Пиве“*—Сходно намјени, дио Делићевог рада има пригодан карактер и садржи поздравну ријеч упућену Љубомиру Симовићу и учесницима поменуте манифестације. Тежиште излагања назначено је, осим у наслову симболичног карактера, и у поднаслову: *О једном тематском рукавцу у пјесништву Љубомира Симо-*

² Љубомир Симовић је вишеструки добитник „Стеријине награде“ те награда: „Ђорђе Јовановић“ и „Исидора Секулић“ (1968), „Змајеве награде“ (1973), „Бранко Миљковић“ (1980), „Милан Ракић“ (1982), „Октобарске награде“ (1989), „Седмојулске награде“ (1990), „БИГЗ-ове награде“ (1990), „Златни крст кнеза Лазара“ (1992), „Десанка Максимовић“ (1994), „Жичка хрисовуља“ (1995), „Стефан Митров Љубиша“ (1997), „Исидоријана“ (1997), „Рачанска повеља“ (1999), „Велика базјаска повеља“ (1999), „Васко Попа“ (1999), „Козара“ (1999), „Одзиви Филипу Вишњићу“ „Заплањски Орфеј“ (2001), Награда „Мића Поповић“ (2005).

³ Наслов *Поглед на две обале* асоцира (ако не и алудира) на назив Симовићеве пјесничке књиге *Видик на две воде* (1980).

вића. Делић, наиме, у овом раду на конкретним примјерима из осам пјесама (*Поплава*, *Питалица о празнику*, *Крчма на Кондери*, *Аутопортрет са поплавом и скакавцем*, *Кратак опис олује над Београдом*, *Поглед са београдске тврђаве према северу*, *Укрцавање у Нојев ковчег код Београда* и *Молитва из потопа*), показује како Симовић „тему потопа варира више пута дајући јој увијек нова значења”.

Уводну цјелину зборника, затвара кратак текст Љубомира Симовића, из чијег садржаја се види да је то, заправо, пригодан говор који је Симовић одржао у порти пивског манастира Успења пресвете Богородице, у љето 2006. године, на тридесет шестим пјесничким сусретима *Пјесничка ријеч на извору Пиве*, а „чудо је” како он истиче у овом обраћању организаторима и учесницима скупа, „да се код нас нешто одржи целих тридесет шест година”.

Тематски дио зборника и прво поглавље *О лирици и поетици Љубомира Симовића*, отвара рад Милосава Тешића *Обележено и необележено, руку под руку*. У овом огледу Тешић проблематизује „трагање за речима као верним одразом онога што песник, под притиском одређеног осећања, жели да искаже”. Као полазиште за своја разматрања Тешић узима Симовићеву прву збирку пјесама, *Словенске елегije*. Он указује да се Симовић, већ у овој збирци, суочио с једним од основних питања пјесничког стваралаштва. Са питањем „вербалног овлапоћења неког песничког доживљаја”. Илустративну потврду за ово запажање, Тешић проналази у Симовићевој пјесми *Тражење речи*, за коју, такође, тврди да је у основи аутопоетичка.

Питање поетике, односно аутопоетике Љубомира Симовића, употребљава се у наредном тексту зборника. Расправља Бојане Стојановић-Пантовић *О неким поетичким особеностима „Сневника—Љубомира Симовића*. Након уводних напомена теоријске природе, ауторка се осврће на *Сневник*, као на дјело које, како она каже, „свакако размиче и проблематизује постојеће жанровске границе, али истовремено нуди читаоцу неку врсту аутопоетичке одгонетке о разлозима и условима за његов настанак и необичан карактер”. Наводећи као примјере неколико записа из *Сневника*, Бојана Стојановић-Пантовић покушава да проблематизује њихово значење у ширем поетичком контексту Симовићеве пјесничке, драмске и прозне умјетности. Имајући у виду бројна питања, која се при том нужно намећу, ауторка долази до закључка да „*Сневник* Љубомира Симовића представља више него драгоцен документ о различитим облицима *текстуалности* сна”.

Рад Лидије Делић *Наслеђе карневалске културе у поезији Љубомира Симовића* је веома интересантан и садржајан, јер у једном ширем, синтетичком луку сагледава назначени проблем и долази до оригиналних закључака који се односе на знатан дио Симовићеве поезије. Ауторка полази од општеприхваћених теоријских схватања Михаила Бахтина о карневалској култури и систему мишљења на којем се она темељи, представљених

у књизи *Стваралаштво Франсоа Раблеа и народна култура средњег века и ренесансе*. Анализом одабраних пјесама (пјесме *Питалица о празнику, Велики риболов, Гозба*, пјесме из циклуса *Шлемови, Гробар игуману, Балада о Стојковићима, Ругалица о вину и Молитва светом Нестору који је убио алу а из ње постали мишеви гуштери змије и друга гамад*), Лидија Делић показује како се из Симовићевог обимног пјесничког опуса, издваја читав низ жанровски и тематски разноликих пјесама, које су на одређен начин блиске карневалској култури и карневалском типу мишљења. У складу с тим, разумљиво је што је, како она каже, гротеска „постала једно од стилских и поетичких начела и доминанти дате линије Симовићевог стваралаштва. Тим поводом ауторка, такође, наглашава да код Симовића постоји знатан отклон према изворној представи карневалске културе, што је, у одређеном смислу, одлика свеколиког модерног пјесништва и модерне књижевности.

Значајан прилог зборнику представља и још један рад Јована Делића, који носи помало необичан наслов *Да ли се Николија презива Стојковић?*. Поднасловом *О двјема пјесмама Љубомира Симовића*, употпуњен је смисао и значење наслова. Наиме, како се у двије Симовићеве пјесме *Балада о Стојковићима* и *Јутро на Међурјечју* појављује лирски лик Николије, Делић покушава да одговори на питање, да ли је Симовић у својој пјесничкој визији имао исту особу. Након детаљне анализе *Баладе о Стојковићима*, а потом и пјесме *Јутро на Међурјечју*, Делић долази до закључка да „Симовићева пјесма *Јутро на Међурјечју* јесте заправо балада о Николији, пандан Симовићевој *Балади о Стојковићима*, с том разликом што су смијех, хумор и гротеска знатно редуковани у Николијиној пјесми; готово да их нема. На самом крају, аутор још, додаје и следеће: „А Николија јесте Стојковића соја; код њих жене, барем у поезији, не мијењају презиме. Николија се, доиста, презива Стојковић. Тако, у шалливом стилу, Јован Делић завршава своју расправу и даје коначан и недвосмислен одговор на питање постављено у наслову.

И прилози који слиједе у овом дијелу зборника представљају вриједне студије које продубљују и проширују критичке видике на поезију и поетику Љубомира Симовића. Тако Верољуб Вукашиновић у раду *Молитва трећој руци*, на оригиналан начин тумачи Симовићеву пјесму *Десет обраћања Богородици Тројеручици Хиландарској*. Слиједи прилог Гојка Божовића *Тачка и епифанија*, у коме аутор, на одређеним примјерима из Симовићеве поезије, показује како се „епифанија открива као кључно обликовно начело у књизи *Тачка* и као једно од најважнијих обликовних начела у укупној Симовићевој поезији. Збирка пјесама *Тачка*, била је инспиративна и за Жарка Ђуровића, који у раду *Критичке рефлексије о збирци пјесама „Тачка—Љубомира Симовића*, смјело процјењује да ова збирка „садржи у себи знакове вриједне и непоновљиве поезије, као и да „спада у сами врх савременог српског пјесништва. Критички осврт Александра Милановића *Поетска потрага за пореклом и значењем речи*, посвећен

је Симовићевој пјесми *Сињајевина*. Посљедњи текст у овом дијелу зборника је рад Јована Љуштановића под метафоричним насловом *Дечја душа Љубомира Симовића*, у коме је дат својеврстан аналитички преглед свега онога што се у стваралаштву Љубомира Симовића, било којим путем, може довести у блиску везу са појмом дјетињства, односно књижевности за дјецу.

У другој тематској цјелини Зборника, посвећеној драмској поезији Љубомира Симовића, као што смо већ поменули, нашло се пет радова који представљају значајне прилоге о драмском стваралаштву Љубомира Симовића. Стиче се утисак да је темељна концепција зборника блиска мишљењу Весне Јанковић у раду *Оностраност оностраног – видик на две обале Љубомира Симовића*. Наиме, кроз њен рад се провлачи и развија теза да је Симовић пјесник и кад пише драме, што је подударно са поднасловом зборника, који гласи *О лирској и драмској поезији Љубомира Симовића* (Истакла В. М.). Веома занимљива запажања доноси и Љиљана Пешикан Љуштановић у раду *Амбивалентна природа чуда и чудотворца у „Чуду у Шаргану—Љубомира Симовића*. Бранко Брђанин, аутор је прилога под насловом *Други Симовићев „Бој на Косову—текст и контекст*. Иста драма, нашла се и у средишту пажње Александра Дамњановића, чији рад заправо представља, како у наслову стоји, *Пројекат за компоновање музичке драме по позоришном комаду „Бој на Косову—* Рад Златка Грушановића *Три драме Љубомира Симовића*, бави се уочавањем, описом и класификацијом основних структурних елемената (простор, вријеме, ликови, говор, прича и композиција) у драмама: *Хасанагиница*, *Чудо у „Шаргану* и *Путујуће позориште Шопаловић*. То је уједно и посљедњи рад, како у овом дијелу зборника, тако и у цијелој књизи.

Не улазећи у детаљније описивање вриједности сваког од радова у зборнику посвећеном лирској и драмској поезији Љубомира Симовића, настојали смо да потенцијалне читаоце, бар укратко, упознамо са његовим садржајем. Нема сумње да је ријеч о вриједном зборнику, који својим прилозима употпуњава досадашњу слику о пјесничком и драмском раду Љубомира Симовића, али истовремено отвара и нека нова поетичка питања. У том смислу, овај зборник, не само да би требало постати незаобилазна литература за све оне који се озбиљније намјеравају бавити стваралаштвом Љубомира Симовића, него се може сматрати и правом ризницом тема за неке будућа истраживања.

Биљана С. Самарџић*
Катедра за српски језик и књижевност
Филозофски факултет Пале
Универзитет у Источном Сарајеву

СТАКИЋЕВЕ МОРФОНОЛОШКЕ И МОРФОЛОШКЕ ТЕМЕ (Милан Стакић, *Морфо(но)лошке теме*, Београд, 2010)

Друштво за српски језик и књижевност Србије издало је у Београду 2010. године дуго чекану књигу *Морфо(но)лошке теме* Милана Стакића. Књига представља збирку радова које можемо груписати у два циклуса саткана од двадесет радова. Први циклус обрађује морфонолошка правила, изузетке, појаве те терминологију. Други циклус радова груписан је око глагола; и то: глаголских основа, глаголског вида, те појединих глаголских облика (императива, презента, инфинитива и аориста) њихово грађење, дијахрони развитак и представљање у актуелним граматикама српског језика.

Рад „Дијахрони и синхрони аспекти гласовних закона” (7Љ16) најављује тему првог циклуса. Аутор наглашава да је *научно неодрживо и методски погрешно* у савременом језику говорити о гласовним промјенама, већ само о њиховим резултатима у флексији и деривацији. Њ о *алтернацијама* „које не морају увек бити гласовног порекла, продукт фонетских закона, каткад су оне морфолошког порекла, резултат аналошког уопштавања”. Настављајући у том континуитету, наредни рад је са темом „Гласовни процеси и аналошка уопштавања” (17Љ22) у којем аутор закључује да гласовне промјене и аналогичја дјелују у истој равни *само што први претходи другом*. Стакић истиче двије битне разлике међу њима. Прва разлика је та да су фонетске промјене дијахрони појам њ предмет историје језика; док је аналогичја њ синхронијска појава, те се везује за језичко осјећање говорника. Друга разлика коју је аутор примијетио јесте та да су фоношки условљене фонетске промјене лишене значења, док је аналогичја граматичка појава која садржи спој и значења и облика појединих ријечи. Терминологију и научни приступ морфонолошким појавама у двотомној граматици М. Стевановића, Стакић обрађује у трећем раду „Морфонолошке појаве у граматичком систему Михаила Стевановића” (23Љ28). Аутор закључује да је Стевановићева терминологија *класична*, научна анализа *поуздана* и сматра га правим наслѣдником Александра Белића и представником *београдске лингвистичке школе*. Слиједи три рада у којима се проф. Стакић осврнуо на актуелне средњошколске граматике. То су: „Вокалске алтернације у српском језику” (29Љ32); „Морфонолошка терминологија у настави српског језика” (33Љ38) и „Морфонолошка правила и изузеци” (39Љ51), који су уопштени, тј. осликавају дате теме кроз њихов приказ у датим уџбеници-

* bvuletic@paleol.net

ма. У раду „Граматика и семантика идиома у *Ивковој слави* Стевана СремцаЉ(52Љ63) аутор издваја и класификује устаљене изразе и фразеологизме, којима је одређивао семантику и граматичку структуру. Премда овај рад *искаче* од *Стакићевих тема*, аутор је показао да се добро сналази и на нешто друкчијем терену. Наредна три рада чине једну цјелину унутар првог циклуса и са њима се тај циклус и завршава. Ријеч је о радовима: „Синонимност суфикса и њихово семантичко диференцирањеЉ(64Љ68), „Деминутиви на -ИЦА са деривационом основом на -ЈЉ(69Љ74) и „Суфикс -АРОШЉ(75Љ79). У првом раду аутор објашњава начин на који долази до синонимне употребе различитих суфикса, позивајући се на Мејеа, Вондрака, Белића и Бошковића. Други рад представља прилог нормирању *структуралног ј* у додиру са *и* како и сам аутор истиче у поднаслову, при томе се водио најпознатијим нашим правописима новијег времена. У трећем раду аутор анализира различита значења изведеница са суфиксом -*арош* и утврђује структуру самог суфикса.

Други циклус има за тему глаголе. Глаголске основе су обрађиване у три рада: „О глаголима са презентском основом на -А- (I)Љ(80Љ88), који представља један поглед на историју питања. Наставак слиједи у другом раду „О глаголима са презентском основом на -А- (II)Љ(89Љ95) у којем аутор анализира постанак ових глагола и однос њихове основе према другим презентским основама и према инфинитивној. Кроз ова два рада Стакић је објаснио развитак презентских основа на ЉА, како су стекле продуктивност и каква им је семантичка-творбена структура. О презентској и инфинитивној основи и њиховим односима професор Стакић је писао у раду ЉГлаголске основе у српском језикуЉ(96Љ104). Глаголском виду су посвећена два рада. Први Љ„Глаголски вид и глаголске основе у српском језикуЉ(105Љ112) Љ представља историјску слику овог питања, при чему се аутор ослања на Белићево и Бошковићево тумачење ових појава. У другом раду аутор анализира глаголе на -*ћу*. То је рад „Видски ликови глагола на -*ћу* у српском језикуЉ(113Љ127). Ауторова анализа је показала да су сви примарни перфективни глаголи тренутно-свршени. Кад им се дода префикс не мијењају вид, већ само модификују значење основног глагола. Пет радова професор Стакић је посветио појединим глаголским облицима и тиме се завршава други циклус. У раду „О грађењу императива у српском језикуЉ(128Љ133) аутор показује да у уџбеницима за основну и средњу школу нису усаглашена мишљења о два питања у вези са творбом императива: а) који су наставци за императив и б) на који вид презентске основе се додају ти наставци. У истом духу је и рад „Презент и императив у нашој науци и школској праксиЉ(134Љ142). У раду „Облици презента у српском језикуЉ(143Љ159) аутор има за циљ да у оквиру сваке наслијеђене презентске основе размотри основне облике презента и утврди узроке и начине њиховог настанка. Два рада је аутор посветио инфинитиву и аористу и то су: „Инфинитив и аорист у морфолошком систему српског језикаЉ(160Љ167) и „Структура наставака инфинитива и аористаЉ(168Љ183).

У првом раду аутор расправља о морфолошкој структури инфинитива и аориста, али не о њиховим значењима и функцијама у реченици; док у другом прати развитак облика инфинитива и аориста и савремено стање у српском језику. Књига се завршава списком коришћене и цитиране, а за дате појаве очито најрелевантније литературе и индексом појмова.

Морфо(но)лошке теме Милана Стакића је значајна лингвистичка књига која може користити у схватању одређених појава и са синхронизског и дијахронизског аспекта гледања. Аутор је у бројним својим радовима указао на недостатке појединих граматика, тј. на њихово тумачење датих појава водећи се искључиво научном апаратуром. На основу овог изложеног увида у садржај дате књиге, приказивач је свјестан да је пред собом имао значајну књигу српске лингвистике која ће језичком стручњаку бити од користи а *обичном* читаоцу изузетно занимљива.

Жељка В. Пржуљ*
Катедра за српски језик и књижевност
Филозофски факултет Пале
Универзитет у Источном Сарајеву

ЖИВОТ И ДЕЛО ЈОАНИКИЈА ПАМУЧИНЕ

(Војо Ковачевић, *Живот и дело Јоаникија Памучине*, Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, Пале, 2009)

Књига *Живот и дело Јоаникија Памучине*, под радним насловом *Књижевни рад Јоаникија Памучине и културне прилике код Срба у Херцеговини у доба националног буђења (40-их до 70-их година 19. века)*, заправо је прерађени магистарски рад аутора, проф. др Воја Ковачевића, урађен под менторством најугледнијег књижевног историчара, др Јована Деретића, аутора *Велике историје српске књижевности*.

Књига се састоји од пет поглавља, и то: *Увод* (5Р16), *Весници народног препорода* (16Р27), *Јоаникије Памучина* (29Р40), *Књижевно-документарни радови* (48Р131), *Рад на сакупљању народног стваралаштва* (131Р147) и *Одлике скупљања и домети ствараоца* (151Р157).

У уводном поглављу аутор предочава друштвено-политичке и културно-просветне прилике у којима се нашао српски народ у 19. вијеку, живећи у вјековном процијепу између Отоманске и Хабзбуршке империје као и Млетачке републике, гдје је његов статус директно зависио од њихових међусобних политичких и војних односа и поробљивачких претензија и интереса. Као што је већ познато, у најнеповољнијем положају су били Срби у Босни и Херцеговини, којима је, осим лоших економских и уопште егзистенцијалних услова, најтеже падало духовно ропство, без икаквих могућности за развојем културе и продубљивањем образовања. Аутор истиче да, у овом времену и на овом простору, термин нације није директно одређивало јединство језика и народних обичаја на том језику, као што је то пропагирао Фихте у духу рационалистичке филозофије, већ се припадност нацији огледала у припадности одређеној религији. Због тога је било веома битно изградити националну свијест. Трагом њемачког препорода, професор Ковачевић, подвлачи значај Хердерових идеја за очување српске националне посебности, од којих би језик, као основно национално обиљежје био најзначајнији, наравно, уз посебности природне средине, традиције и наслеђства.

Са једне шире представе, која укључује много различитих, а међусобно испреплетених аспеката, аутор спушта поглед на микрослику прилика у Херцеговини истог периода. Тако у другом поглављу студије, под насловом *Весници народног препорода у Херцеговини*, поименице говори о људима који су се упорно и прегалачки залагали за буђење националне

* april99@teol.net

свијести и препород српске културе, и то у толикој мјери, да их је неријетко коштало и живота. Прокопије Чокорило, Серафим Шолаја, Нићифор Дучић, Ато Марковић Сломо су ти који надзиру промјене у српској књижевности и дају свој допринос. Сви осим Ата Марковића Слома били су црквена лица, што удвостручује њихову одговорност и старање за српску паству.

Овим и уводним поглављем, професор Ковачевић је на одличан начин поставио темеље и отворио пут ономе што је предмет ове студије, а то је живот и рад Јоаникија Памучине. Слиједи поглавље под називом *Јоаникије Памучина* са поднасловима која говоре о његовом *животном путу, сарадњи у Српско-далматинском магазину*, часопису у чијем програму доминирају идеје 18. и 19. вијека, тј. Доситејеве и Вукове. Те идеје заступа и његује и Јоаникије Памучина о чему говори и наслов *На Вуковом путу*. Поглавље завршава поднасловом *Почетак књижевног рада – огледи у стиху* у коме аутор говори о pjesмама објављеним у поменутом часопису које су написане *простим* народним језиком. Поред њихове несумњиве вриједности, управо због прилично вјерно пренесених особина народног израза, анализирајући их, професор Ковачевић ипак закључује да у његовим *првим поетским радовима* има *много наивности и претеране опишаности, па и грубости чије узроке треба тражити у његовом врло слабом књижевно-уметничком образовању и вековном непостојању књижевне традиције српскога народа на овом подручју* (41).

С обзиром на ауторову констатацију да проза Јоаникија Памучине *има неупоредиво већу уметничку вредност од његове поезије* (47), можемо рећи да је поглавље *Књижевно-документарни радови* централно поглавље ове студије. Подијељено је на три мања: *Животописи*, *Историографски списи* и *Етнографски списи*. Очигледно, подјела је направљена према формалним и садржајним карактеристикама ради бољег приступа проучавању грађе и њеној систематизацији.

Поглављем *Рад на сакупљању народног стваралаштва* аутор скреће пажњу на сакупљачки рад Јоаникија Памучине. Осим што је у том смислу, свакако, значајан као Вуков настављач, његов рад посебно добија на вриједности због прикупљања кратких шаљивих прича.

На крају књиге, у поглављу *Одлике скупљача и донети ставраоца* као и у последњем поглављу *Сажетак*, професор Ковачевић на конкретан и систематичан начин из цјелокупног дјела Јоаникија Памучине издваја његов допринос успостављању и одржању националне особености и даје му епитет *најзначајније књижевне личности у Херцеговини* тога периода. По ријечима аутора Памучина *обиљежава крај манастирске литературе у Херцеговини и утире пут новој оригиналној књижевности која свој највиши донет досеже у делима писаца мостарског круга* (156).

Студија проф. др Воја Ковачевића пред читаоца доноси врло јасну историјску и културно-књижевну представу о периоду 19. вијека на просторима Херцеговине, са нарочитом пажњом на живот и рад Јоаникија Па-

мучине, који је имао огромног учешћа у очувању српског националног бића и незаобилазно заузима веома важно мјесто у историји српске књижевности, нарочито овог специфичног прелаза од старе ка новијој и оригиналној књижевности, што нас двоструко Ћи као *књигољупце* и као научне раднике Ћобавезује да је прочитамо.

Јасна Н. Лазаревић-Гавриловић*
Филозофски факултет Пале
Универзитет у Источном Сарајеву

БИБЛИОГРАФИЈА „ИСТОЧНИКА—ЋОГЛЕДАЛО
ЦРКВЕНО-ПРОСВЕТНОГ ЖИВОТА СРБА У БОСНИ И
ХЕРЦЕГОВИНИ ЗА ВРЕМЕ АУСТРОУГАРСКОГ ПЕРИОДА
(Здравка Радуловић, *Библиографија часописа „Дабробосански Источник—
(1887Ћ1911)*, Православни богословски Факултет, Институт за теолошка
истраживања, Београд, 2010)

У оквиру Пројекта „Библиографије српске теологије—чији је оснивач и уредник проф. др Богољуб Шијаковић, објављена је *Библиографија Дабробосанског Источника (1887Ћ1911)* коју је за потребе овог пројекта приредила мр Здравка Радуловић. Ова публикација је прерађена и допуњена верзија магистарске тезе мр Здравке Радуловић, одбрањене на Филозофском факултету у Сарајеву 1988. год. под менторством проф. др Војислава Максимовића.

Уводни део *Библиографије* доноси опширну студију о времену у коме је покренут овај часопис, о црквеним, школским и културним приликама, о покретачима, власницима и приређивачима овог листа, о прилозима објављеним у *Дабробосанском Источнику* и на крају, о значају који је овај лист имао у времену свога излагања.

Покретац часописа био је дабробосански митрополит Ђорђе Николајевић. Он је на конзисторијалној седници од 15. маја 1887. године упutio преставку Високој земаљској влади за дозволу покретања листа српско-православног свештенства у Босни и Херцеговини. Из дела уводне студије који говори о историјату настанка овог значајног листа, сазнајемо низ значајних података о иницијативи и напорима митрополита Николајевића око покретања *Дабробосанског Источника*. У званичној преставци митрополит наводи да се осећа потреба за покретањем листа који ће српско-православном свештенству у Босни и Херцеговини помоћи код обављања стручних дужности и напомиње да ће се лист бавити искључиво црквено-просветним темама и да се неће мешати у политику. Лист би излазио месечно, а власник листа била би Митрополитска конзисторија.

На молбу за покретање листа Земаљска влада је одговорила позитивно, уз услове да у свако доба може одузети повластицу за издавање листа, да се све промене у програму или наслову листа морају пријавити Земаљској влади и од ње тражити сагласност. Лист се такође морао подвргнути превентивној цензури, а цензурисана места у листу нису смела остати празна.

* jasna@paleol.net

Први број *Дабробосанског Источника* изашао је у јулу 1887. године. Његов први уредник био је Никола Г. Лалић. Осим Лалића, лист су на даље уређивали Ђорђе Петровић, Васо С. Поповић, Стево Н. Давидовић, Теодор Јунгић, Иларион (Жарко) Радонић, Симеон Поповић и Томо Поповић. На почетку излагања *Дабробосански Источник* наишао је на позитивне оцене и одушевљење поводом његовог покретања. Под уредништвом Ђорђа Петровића у листу су се осим црквене тематике почели објављивати и прилози из црквене педагогије, дидактике и методике. Почетком 1890. године лист мења назив у *Босанско-херцеговачки Источник*.

Осим прилога црквене и верске тематике у току свога излагања, нарочито у првим годинама, *Дабробосански Источник* донео је велики број књижевних и књижевнокритичких радова, народних умотворина, описа старина, књига, рукописа, насеља, манастира, цркава, споменика и др. Осим званичних дописа, окружница и посланица, објављен је велики број прилога који су се тицали свештеничке праксе, проблема школства и образовања православног живља у Босни и Херцеговини, стања свештеничког и учитељског кадра, преустројства Рељевске богословије и др.

Најистакнутији сарадници осим уредника *Дабробосанског Источника*, учитеља Велике гимназије у Сарајеву и професора Рељевске богословије Владимира Боберића, Димитрија Јанковића, Петра Маркичевића, Симеона Поповића, Томе Поповића, Илариона Радонића, Јована Радонића, Богдана Петровића и др., били су и многи други угледни књижевници, свештеници и учитељи, сакупљачи народних умотворина од којих наводимо само неке: Марко С. Поповић, Михајло Милановић, Богдан Милановић Крајишник, Дионисије Миковић, Божидар Черовић, Гаврило Бољарић, Вид Вулетић Вукасовић и Вид (Видак) Парезанин. У првим годинама излагања сарадници *Дабробосанског Источника* били су Јован Дучић и Светозар Ђоровић.

Од 1905. године када је борба за црквено-школску аутономију јењавала, долази до великих промена у *Источнику*. У 1905. години власник листа је А. Е. Митрополитска конзисторија дабробосанска у Сарајеву. Већ наредне године *Источник* је био у власништву Великог црквеног суда и најпосле, од 1907. до 1911. власништво и наклада Великог црквеног суда у Сарајеву. Криза се огледала и у честим променама уредника које су последњих година биле присутне. Вест о престанку изласка *Дабробосанског Источника* појавила се у обавести од 31. јануара 1911. године у којој стоји да се даље излагање листа обуставља због непредвиђених техничких потешкоћа, које нису у стању уклонити.

Као и други листови верских организација који су излазили у прво време аустроугарског периода, и *Дабробосански Источник* имао је одређену улогу у развоју књижевности и очувању српског духовног и културног наслеђа.

У закључном делу студије мр Здравка Радуловић каже: РКФз 25 година живота *Источник* је пролазио кроз разна искушења, али је увијек

остајао на висини свог основног задатка: да буде свештени лист за црквене потребе. Све што је објавио преко тога, за нас је користан прилог и драгоцјен материјал за културну историју нашег народа (Радуловић: 50).

Библиографским пописом обухваћени су сви прилози у листу *Дабробосански Источник*, изузев појединих едиката који су се тицали јавног оглашавања за одбеглим супружницима. Библиографија садржи укупно 4721 јединицу урађену по Међународним стандардима за библиографски опис чланака ISBD(CP). Уз поједине библиографске јединице где је то било неопходно, урађене су и анотације. Грађа је разврстана по систему Универзалне децималне класификације у једанаест група: 008 Општа група. Култура, 050 Периодика, 061.2 Друштва, 09 Старе књиге и рукописи, 2 Религија. Теологија, 39 Народно стваралаштво, 6 Медицина, 811 Лингвистика, 821.163.41 Српска књижевност, 821.163.41:929 Биљешке о књижевницима и 93.85:271.222 (497.11) Културна историја. Српска православна црква (биљешке). Поједине групе даље су подељене на мање подгрупе, а библиографске јединице унутар ових мањих подгрупа сврстани су азбучно по презимену аутора или наслову. Овакав распоред грађе већ на први поглед омогућава увид у концепцију листа. Сасвим је логично да је у *Источнику* објављено највише прилога из религије и теологије, али и из лингвистике, српске књижевности, културне историје, прилога о књижевницима, часописима, читаоницама, библиотекама, музејима, штампаријама, народним обичајима и медицини. Непотписани прилози обрађени су као анонимне библиографске јединице и према наслову у азбучном редоследу уврштене у одређену групу. У библиографији је разрешено преко 540 иницијала, шифара и псеудонима. Прилози који су излазили у више наставака обједињени су у једној библиографској јединици. Анотације које су у овој библиографији неретко сусрећу донеле су велики број информација о садржају библиографских јединаца, податке о томе из ког су листа поједине прилози прештампани као и податке о илустрацијама и фотографијама које су штампане уз прилоге.

У циљу што потпунијег и целовитијег представљања овог значајног листа, уз уводну студију, методолошке напомене и попис врло богате литературе, урађен је и Преглед промена назива, власништва, уредника и периодичност излажења,

Информативну вредност библиографије посебно обогаћује значајан број регистара: Именски регистар, Регистар преводилаца, Регистар разријешених иницијала, шифара и псеудонима, Регистар неразријешених иницијала, шифара и псеудонима, Регистар мјеста. У Именском регистру пописана су имена аутора и лица која су била предмет пописаних радова. У Регистру мјеста осим назива често су навођена и објашњења о ширем локалитету или пак појашњење појма географског локалитета (село, острво).

На крају треба рећи и то да је *Библиографија часописа Дабробосански Источник* узорна монографија најзначајнијег црквено-просвјетног

листа православног живља у Босни и Херцеговини за време аустроугарског периода. Квалитетна и обимна студија, библиографска грађа са преко 4700 јединица, понуђена литература и регистри, овој публикацији дају целину која је у потпуности остварила свој циљ.

Бојана М. Ласица*
Катедра за општу књижевност и библиотекарство
Филозофски факултет Пале
Универзитет у Источном Сарајеву

ДВАДЕСЕТОГОДИШЊИ ЈУБИЛЕЈ НОВЕ „ПРОСВЈЕТЕЋ (Војислав Максимовић, *Хроника нове „Просвјете—1990–2010*, Српско просвјетно и културно друштво „ПросвјетаЋ, Пале, 2010)

Ако се осврнемо на вјековну традицију издаваштва Српског просвјетног и културног друштва „ПросвјетаЋ, с правом можемо рећи да оно данас заузима значајно мјесто међу издавачима у Републици Српској.

Српско просвјетно и културно друштво „ПросвјетаЋ је у оквиру своје едиције „*Просвјетино—књижевно коло*, коло девето, књига 23, објавило *Хронику нове „Просвјете—1990–2010*, проф. др Војислава Максимовића. Књига има 345 страна, дизајнирана је у препознатљивој опреми, (бордо корице са једноставним златним обрубом и „ПросвјетинимЋ стилизованим симболом у златотиску) што цијелој едицији даје препознатљив печат.

Проф. др Војислав Максимовић је био први предсједник обновљеног Српског просвјетног и културног друштва „ПросвјетаЋ, од 1990. до 2001. године. Обављајући такву функцију, проф. Максимовић је и сам био учесник и свједок многих збивања која су обиљежила двадесетогодишњи рад „ПросвјетеЋ. Такође је и лично сачувао важна документима (програми, одлуке, извјештаји, записници, реферати и друго) о раду друштва. У овом раду, као што сам аутор истиче, много су му помогли лични дневнички записи и биљешке са састанака Главног одбора „ПросвјетеЋ, те запажања са годишњих свечаних и изборних скупштина, и са главних манифестација овог друштва, које се и данас одржавају у више градова широм Републике Српске. Имајући то у виду, сматрамо да се на овдашњим просторима не би могао наћи компетентнији аутор да напише хронику обновљеног Српског просвјетног и културног друштва „ПросвјетаЋ.

Хроника нове „Просвјете—1990–2010. представља исцрпну студију посвећену Српском просвјетном и културном друштву „ПросвјетаЋ, које је обновљено на Видовдан, 28. јуна, 1990. године, а својом дугом традицијом, заузима значајно мјесто у историји српског народа, нарочито када су просвјета и култура у питању. Као што свака хроника подразумијева причање о протеклим временима и људима у њима, тако и у овој хроници проф. Максимовић, хронолошким редослиједом збивања, настоји да сачува од заборава све важне догађаје везане за „ПросвјетуЋ, као и људе који су својим несебичним залагањем дали новој „ПросвјетиЋ неопходне подстреке и вриједне садржаје. То је свакако и повод за настанак оваквог дјела,

* colovic_bojana@yahoo.com

што аутор и истиче у уводном тексту који је назвао „Умјесто увода : против заборављањаР

Остали садржај књиге чине опширни текстови под насловима: *Након обмана и летаргије, Видовдан 1990* Обновљање „Просвјете— У времену полета и надања, Прве велике свечаности „Просвјете— Уочи ратних дана, У одбрани и спасењу, И поред ратних невоља - непрекинути рад, „Просвјетини—календари у новом времену, Обновљање и рад Српске централне библиотеке „Просвјета— Главне „Просвјетине—културне манифестације у ратном времену 1992–1995, Пет нових „Просвјетиних—година, Рад Српске централне библиотеке „Просвјета— након рата, „Просвјета—у првим данима након рата у Босни и Херцеговини, „Просвјетини—културни и забавни програми, промоције књига, научни скупови и сликарске изложбе од 1996. до краја 1999. године, „Просвјетино књижевно коло и друга издања главног одбора „ПросвјетеР, Књижевни сусрети у Билећи и научни скуп у Гацку (1997–2008), Главне „Просвјетине—периодичне публикације, Издаваштво „Просвјетиних—општинских одбора до 2000. године, Уз десетогодишњицу нове „Просвјете— Издавачка дјелатност „Просвјетиних општинских одбора (2001–2009), Главне „Просвјетине—културне манифестације после 2000. године, Уочи великог „Просвјетиног—јубилеја, Умјесто помена онима којих нема, У будућим данима Рнада у раду.

У наведеним поглављима, проф. Максимовић је хронолошки, према времену и редослиједу збивања, представио двадесетогодишњи рад и активности Српског просвјетног и културног друштва „ПросвјетаР. Међутим, ради лакшег представљања хронике, поједине текстове сличне тематике груписаћемо у четири цјелине (о раду и активностима друштва, о издавачкој дјелатности друштва, о културним манифестацијама и о оснивању Српске централне библиотеке „ПросвјетаР)

У поглављима са насловима: *Након обмана и летаргије, Видовдан 1990 – обнављање „Просвјете— У времену полета и надања, Уочи ратних дана, У одбрани и спасењу, И поред ратних невоља – непрекинути рад, Пет нових „Просвјетиних—година, „Просвјета—у првим данима након рата у Босни и Херцеговини, Уз десетогодишњицу нове „Просвјете— Уочи великог „Просвјетиног—јубилеја, Умјесто помена онима којих нема*, проф. Максимовић веома исцрпно доноси хронолошким редослиједом податке од идеје за обнављање Српског просвјетног и културног друштва „ПросвјетаР и њене реализације, затим о раду друштва у ратном и послератном периоду, па све до уочи великог јубилеја и прославе двадесетогодишњице рада. Документовано и исцрпно, аутор нам доноси тачне податке о мјесту и времену одржавања сједница Главног одбора, о члановима који су на њима присуствовали, о одлукама и закључцима које су на њима донесене, о оснивању и раду општинских и регионалних одбора, као и о истакнутим члановима који су својим радом и залагањима допринијели у развоју друштва, а данас нису више међу живима.

У сљедећим поглављима: „*Просвјетини—календари у новом времену*, „*Просвјетино књижевно коло* и друга издања главног одбора „Просвјете“, *Књижевни сусрети у Билећи и научни скуп у Гацку (1997–2008)*, *Главне „Просвјетине—периодичне публикације*, *Издаваштво „Просвјетиних—општинских одбора до 2000. године* и *Издавачка дјелатност „Просвјетиних—општинских одбора (2001–2009)*, проф. Максимовић хронолошки и прецизно износи податке о издаваштву Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“ у двадесетогодишњем периоду. Обновљено друштво је прво почело са издавањем традиционалног и популарног „Просвјетиног“ календара. Веома исцрпно су наведени подаци о уређивању, издавању и времену и мјесту штампања ових публикација. Уредник свих до сада објављених „Просвјетиних“ календара (а има их укупно десет) је проф. Максимовић, па је то и разлог више да хронику употпуни изворним подацима. Од осталих „Просвјетиних“ периодичних публикација које и данас излазе, као најзначајније аутор наводи: „Српска вила“ из Бијељине, „Духовност српска“ из Теслића, „Нова Зора“ из Билеће, затим зборници текстова везани за манифестацију „Вишеградска стаза“ као и „Годишњак“ из Шамца. Све набројане „Просвјетине“ периодичне публикације нису намијењене само локалној средини у којој излазе и ужем кругу читалаца, већ и шире. Оне према ријечима аутора „настоје да добију форму и улогу националних гласила за књижевност, умјетност, науку и културу“. Посебно мјесто у издавачкој продукцији друштва заузима едиција *Просвјетино књижевно коло*. Аутор прво доноси податке о идеји и њеној реализацији за покретање едиције, а затим нам даје библиографски попис до сада објављених књига у *Просвјетином књижевном колу*. Издавачку продукцију „Просвјете“ употпуњују и зборници радова са научног скупа из Гацка и књижевних сусрета *Српска проза данас* у Билећи, као и многобројна издања општинских одбора „Просвјете“ широм Републике Српске. Због тога проф. Максимовић с правом истиче да се „Просвјета“ налази на високом мјесту међу издавачима у Републици Српској.

У поглављима са насловима: *Прве велике свечаности „Просвјете—*, *Главне „Просвјетине—културне манифестације у ратном времену 1992–1995*, „*Просвјетини—културни и забавни програми, промоције књига, научни скупови и сликарске изложбе од 1996. до краја 1999. године*, *Главне „Просвјетине—културне манифестације после 2000. године*, проф. Максимовић нам на хронолошки и мозаичан начин износи податке о поводу, времену и мјесту одржавања пригодних свечаности, забавних програма и културних манифестација Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“.

У сљедећим поглављима са насловима: *Обнављање и рад Српске централне библиотеке „Просвјета—и Рад Српске централне библиотеке „Просвјета—након рата*, проф. Максимовић нам документовано износи податке о обнављању и раду библиотеке на основу годишњих Извјештаја о раду које је Српска централна библиотека „Просвјета“ достављала Глав-

ном одбору друштва. Српска централна библиотека „Просвјета“ симболизује дугу библиотечку традицију српског народа у Босни и Херцеговини, па аутор истиче следеће: „Она не чува само књиге да претекну и за будућа српска покољења, већ у самом своме постојању, одржава и право сјећање на наше знамените претке и њихово културно прегалаштво“.

Хронику нове „Просвјете—1990–2010. проф. Максимовић завршава поглављем „У будућим данима“ нада у раду. У овоме тексту он истиче: „наша садашња обавеза је да очувамо „Просвјету“ на препознатљивом српском простору и у оквирима њених чврсто утврђених програмских оквира, а што се будућег рада тиче, истиче наду да ће „Просвјета“ продужити свој пут, вођена умним и храбрим људима.

Велико искуство које посједује проф. Максимовић, као научник и као писац, свакако је битно утицало на то да *Хроника нове „Просвјете—1990–2010.* постане корисна публикација која ће младим истраживачима, који буду проучавали културне прилике у Босни и Херцеговини у овоме периоду, знатно олакшати рад. Вриједност ове књиге огледа се у обиљу информација које су поткријепљене најважнијом документацијом о раду Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“. Писана је лако читљивим стилом и може се препоручити широј културној јавности, као врло исцрпно штиво које говори о културној историји српског народа у Босни и Херцеговини.

Драгана М. Ратковић*
Институт за пољску филологију
Универзитет у Ополу

ДЕМИНУТИВНЕ И АУГМЕНТАТИВНЕ ИМЕНИЦЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

(Владан Јовановић, *Деминутивне и аугментативне
именице у српском језику*, Институт за српски језик САНУ,
Монографије, Књига 9, Београд, 2010)

1. У едицији Монографије коју издаје Институт за српски језик САНУ, а у којој се објављују научна истраживања углавном сарадника овог института, нашла је 2010. г. сасвим заслужено место и монографија мр Владана Јовановића, истраживача и сарадника Института за српски језик САНУ, *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, која представља незнатно прерађену верзију магистарског рада, што је овај млади и афирмисани дериватолог и лексикограф Речника српскохрватског књижевног и народног језика одбранио на Филолошком факултету у Београду коју годину раније.

Чврста композиција, јасно излагање, студиозне, аргументоване и акрибичне анализе засноване на адекватним, занимљивим и документованим примерима, чине да се ова књига, озбиљна и сложена како по циљевима, тако и по теоријско-методолошкој апаратури, чита у једном даху.

1.1. Композиционо, монографија се састоји из неколико поглавља, која чине троделну целину.

Први део је теоријског карактера и он се састоји из: *Увода* (7Љ13), са задацима истраживања и кратком коментарисаном историјом питања о овој проблематици, и *Теоријских основа* (14Љ34), које у основи представљају разраду појмовно-терминолошког апарата који аутор примењује и истраживач овде говори о творби речи као лингвистичкој дисциплини, о актуелним семантичким теоријама у лингвистици, о појму деминуције и аугментације у језику, о именичким деминутивима и аугментативима у творбеном систему српског језика и принципима њихове лексикографске обраде у дескриптивним речницима српског језика.

Други, централни део, *Деминутивне и аугментативне именице* (35Љ10), представља разраду, а трећи део чине: *Закључак* (111Љ16), праћен резимеима на енглеском и руском (117Љ20), *Извори* (121Љ22), те списак солидне и релевантне *Цитиране и коришћене литературе* (123Љ32), затим неколико регистара: *Регистар деминутивних (и деминутивно-хипокористичких) именица* (133Љ52), *Регистар аугментативних (и аугментативно-пејоративних) именица* (153Љ60), *Регистар суфикса – деминутивних (и деминутивно-хипокористичких) и аугментативних (и аугмента-*

* ratkovic1977@yahoo.com

тивно-пејоративних) (161Ѓ162), *Регистар појмова* (163Ѓ169) и *Регистар аутора* (170Ѓ172). Књига се завршава *Скраћеницама* (173) и *Белешком о аутору* (174).

1.1.1. Полазећи од тога да деминутиви и аугментативи не изражавају само реално увећање или умањење појмова већ и став говорника према именованој реалији, чиме дате речи добијају хипокористично, еуфемистично односно пејоративно, иронично и сл. значење, аутор поставља као основни задатак испитивање управо тих, семантичко-прагматичких услова реализације употребе ових именица, услова у којима се актуализује њихово емотивно значење.

Јовановић у томе комбинује два приступа: традиционални, лексичко-граматички (од кога полази), и модерни, семантичко-прагматички (контекстуални, ситуациони, али и когнитивни) приступ, који представља наградњу на досадашња строго граматичка тумачења. Тиме се добија слојевита слика именица субјективне оцене: у оквиру граматичких одлика (описа творбено-семантичке структуре), уочавају се и њихове семантичко-прагматичке одлике (функционално-стилска и употребна вредност те њихова употреба у комуникацији). Резултати овакве, биполарне анализе показују заправо међузависност граматичких, семантичких и прагматичких појмова, тј. специфичност везе између језичке форме и значења, што представља основни циљ истраживања.

Појмовно-терминолошки апарат дериватолошке анализе у складу је са апаратом модерне славистичке науке (западнословенске и руске), а он се, по ауторовој оцени, у србистици увелико прихвата и уједначава, док је семантичко-прагматичка анализа заснована на методолошким достигнућима првенствено англосаксонске науке, који аутор успешно примењује на српску језичку грађу *ф* у овој књизи.

Иако грађу за истраживање представља савремени српски језик, истраживач укључује у анализу и дијалекатски језички материјал, првенствено из говора старијег типа, са сеободаЕ српског ареала, што даје велики значај овом истраживању како за дијалектологију тако и за дериватологију српског језика *ф* истраживање нам доноси на увид продуктивност односно непродуктивност творбених модела општеприхваћених у језику и приказује велики број суфикса показујући њихову продуктивност на дијалекатском пољу, што чини грађу и истраживање потпунима и са граматичке стране. Тако, захваљујући Јовановићевом истраживању, сазнајемо да нпр. суфикс *-(а)к* у својој архаичнијој варијанти, са полугласником, у појединим говорима југоисточне Србије има апсолутну доминацију у поређењу са другим деминутивним суфиксима којима се граде изведенице од основа именица мушког рода, или да аугментативно-пејоративни суфикс *-иште*, којим се у савременом књижевном језику гради мали број аугментатива, као што су нпр. *људиште* и *месиште*, у појединим народним говорима, првенствено призренско-тимочке и косовско-ресавске зоне, предста-

вља продуктиван творбени модел, што потврђују примери типа: *волишите*, *коњишите*, *мачишите* и сл.

1.1.2. Централни део, *Деминутивне и аугментативне именице*, подељен је у два велика поглавља. Прво се односи на деминутиве (37R86), а друго на аугментативе (87R110).

С обзиром на то да је суфиксација основни начин грађења именичких деминутива и аугментатива, а да је главна функција суфикса семантичка модификација основне именице, истраживач деминутивне и аугментативне изведенице анализира полазећи управо од суфикса којима се граде. Пошто деминутивне именице углавном задржавају род мотивне именице, њих у раду класификује према роду (на мушки, женски и средњи), а у оквиру тога према суфиксима који учествују у њиховој творби, док аугментативне именице класификује само према суфиксима будући да су аугментативне именице са најпродуктивнијим суфиксима углавном граматичког женског рода. И прво и друго поглавље затвара закључак о деминутивним односно аугментативним именицама.

1.1.2.1. У деминутивне именице мушког рода спадају: деминутиви са суфиксом *-ић* (*-чић*), деминутиви са суфиксом *-(а)к* (и проширеним суфиксним варијантама: *-ељ(а)к*, *-уљ(а)к*, *-ар(а)к*, *-ер(а)к*, *-ур(а)к*, *-ић(а)к*, *-ч(а)к*, *-еч(а)к*, *-ич(а)к*) и деминутиви са суфиксом *-(а)ц*. То су именице типа: *прутић*, *бокалчић*; *гласак* (*путељак*; *брежуљак*; *шумарак*; *кућерак*; *девојчурак*; *груменчак*; *пламечак*; *камичак*; *црвићак*).

Деминутивне именице женског рода граде се помоћу суфикса: *-ица* (*-чица*), *-ка* и *-ца*: *женица*, *стварчица*; *трунка*, *ноћца*, док деминутивне именице средњег рода представљају изведенице са суфиксом *-це* (и проширеним суфиксним варијантама: *-анце*, *-енце*, *-ашце*, *-еице*), *-че*. То су именице типа: *винце* (*псетанце*; *ћебенце*; *гнездаице*; *дугмеице*); *сопче*.

Остали деминутивни суфикси, који учествују у творби деминутивних именица, а о којима аутор говори у посебном одељку, представљају суфиксе непродуктивне са становишта савременог књижевног језика јер њима се граде именице које су архаичне или застареле употребе или су обележје народног говора и дијалекта. То су нпр. суфикси: *-иц*, чија је употреба везана углавном за поетске контексте (*ветриц*), док је употреба у разговорном језику потиснута захваљујући продуктивности других деминутивних суфикса, *-ице* (*имањице*, реч која се ретко среће у савременом српском језику), и неки суфикси карактеристични за дијалекте јужне и југоисточне Србије: *-е*, (*иерпе*), *-ле* (*братле*) и *-енце* (*козленце*).

Грађа показује да су у оквиру творбе деминутивних именица сва три рода најпродуктивнији суфикси: *-ић* (*-чић*), *-ица* (*-чица*) и *-це* (*-анце*, *-енце*, *-ашце*, *-еице*). Први се додаје основама именица мушког, други ј женског, а трећи ј средњег рода.

1.1.2.2. Аугментативне именице су подељене у одговарајуће одељке према следећим суфиксима: *-ина* (*-чина*) ј нпр. *људина* (*ракијчина*); *-етина* (*женетина*) и *-урина* (*газдурина*). То су уједно најпродуктивнији

суфикси у грађењу аугментативних именица у савременом српском језику. Као у поглављу о деминутивним именицама, и у овом поглављу посебан одељак посвећен је именицама које су грађене према творбеним моделима који су непродуктивни у савременом књижевном језику односно представљају обележје народног говора или дијалекта *í* нпр.: *кућерина* (помоћу суфикса *-ерина*), *ветрушина* (помоћу суфикса *-ушина*), *људескара* (суфиксом *-ескара*), *главурда* (суфиксом *-урда*) итд.

1.1.3. На примеру деминутива *станчић* и *ветрић* показаћемо како изгледа творбено-семантичка анализа деминутивних и аугментативних именица.

Њихова граматичка анализа представљена је моделом: именица + деминутивни суфикс (стан + *-чић* *¢* *станчић*; ветар + *-ић* *¢* *ветрић*), а лексичко-семантичка анализа *í* моделом: придевско + именичко значење (мали/мио, драг, наш + стан *¢* *станчић* односно слаб/пријатан + ветар *¢* *ветрић*).

У оквиру овога, истраживач врло често лексику класификује појмовно (на бића, животиње, предмете итд.) јер му се тај критеријум чини најпогоднијим (нпр. видимо да се деминутивима на *-че* именују како млада бића тако и мали предмети).

Деминуцију у основи прати позитиван, а аугментацију негативан однос говорника према именованом појму. Ауторова акрибична анализа нам показује како у неким случајевима долази до укрштања на пољима квантитета и квалитета (*директорчић* има пејоративно, а *људина* позитивно значење).

Укључивањем семантичко-прагматичког метода у истраживање, Јовановић нам карактеристике деминутивних и аугментативних именица расветљава из више углова: нормативистичког, стилистичког, прагматичког, когнитивистичког, али и лексикографског.

Аутор показује да је садржај деминутивне именице одређен не само семантичким спојем основе и суфикса него и спојивошћу деминутива са другим речима. Тако, употреба придева којим се означава особина именице, као мала величина или слаб интензитет, представља најчешћи тип лексичке спојивости деминутива. На примерима из дела значајних писаца видимо да неке појаве које би норма проскрибовала као плеонастичне (нпр. спој деминутивне именице, која по дефиницији садржи придевско значење, и придева који има исто или слично значење *í* у примерима *мали прозорчић* код Црњанског или *мајушини комадић* земље и *мазни ветрић* код Добрила Ненадића) заправо нису плеонастичне јер се у том споју реализује експресивно, додатно значење ових деминутива.

Затим, анализа овим методом показује да неке именице субјективне оцене у датом контексту имају сасвим другачију стилску одлику од оне коју им приписују лексикографи, а који су их анализирали ван контекста *í* нпр. деминутив *милиончић*, који је у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика стилски додатно маркиран и као еуфемизам. Аутор

показује на неколиким примерима, од којих је један С. Јаковљевића (ѐИ тако ти ја раздам неколико милиончића, али признанице чувамЕ), да конкретна употреба ове деминутивне именице може изражавати литоту, стилску фигуру чије је значење управо супротно еуфемистичном Ѓ за разлику од еуфемизма, којим се ублажава најчешће негативан лексички садржај, литотом се лексички садржај привидно ублажава, у циљу појачања. С друге стране, контекстуално истраживање деминутива: *гадић*, *лоповчић*, *мангупчић* и сл. показује да чак и деминутиви настали од именица са негативним значењем могу у одређеном контексту имати хипокористично, позитивно значење (ѐгадићу слаткиЕ Ѓ код Б. Будисављевића; ѐо врат %ому сеŠ објесише сва три мала лоповчићаЕ Ѓ код Ђ. Виловића; ѐЈа уопште страшно волим такве озбиљне мангупчићеЕ Ѓ код О. Давича).

1.1.4. Не само што се посебно осврће на лексикографску обраду деминутива, посвећујући јој посебан одељак у поглављу *Теоријске основе* (в. т. 1.1.), него на основу брижљиве дескриптивне анализе аутор доноси сопствена лексикографска решења, коригујући решења у постојећим речницима Ѓ нпр. лексема *травка* је у Речнику српскохрватског књижевног језика Матице српске дефинисана као деминутивна именица, а та именица, по аутору, спада у подгрупу именица са суфиксом *-ка* које имају сингулативно значење (*биљка*, *воћка*, *маслинка*, *слагма*, *травка*), означавајући јединку издвојену из колектива, збира или веће количине онога што означава основна реч, што потврђује сам пример којим је илустровано значење анализиране именице Ѓ ѐСвака висока травка шкакљала га је по носуЕ (код И. Брлић-Мажуранић). Затим, именице типа *одојче* (*посмрче*, *добиче*, *недоношче* итд.), које се у неким речницима квалификују као деминутиви, аутор не сматра правим деминутивима јер немају одговарајућу мотивну реч, од које би се пошло у суфиксацији.

Иако наглашава да је његов приступ синхронијски, истраживач на моменте, тамо где је то неопходно, прави и дијахронијске, па и балканистичке екскурсе, не нарушавајући, наравно, основну синхронијску концепцију приступа (нпр. када говори о пореклу деминутивних морфема или о суфиксу *-че* на балканском језичком ареалу).

1.1.5. Посебну надградњу анализе чини истраживање на прагматичком нивоу. Оно, како аутор истиче у *Закључку*, показује да употреба деминутива и аугментатива у комуникацији зависи не само од садржаја творбене основе, тј. од семантичке спојивости основе и суфикса, него и од прагматичких момената (као што су: интенција говорника, дејство исказа на слушаоце, импликације које произлазе из начина на који је нешто речено), али и од: знања, уверења и претпоставки о свету код говорника српског језика, што чини језичку слику света. Употреба појединих деминутива је везана за конкретне ситуације Ѓ нпр. конвенционалана употреба деминутива са значењем јела и пића у циљу изражавања пријатељског расположења и блискости са саговорником (нпр.: *Може ли тортица?*) или употреба деминутива посталих од властитих имена у циљу изражавања симпа-

тије, интересовања за некога, најчешће за одређену женску особу (*Како вам је Олгица?*).

С друге стране, употреба аугментатива није везана за сличне конвенционалне контексте. Пејоративни садржај аугментативних именица којима се постиже грдња, презир и сл. не може имати конвенционални комуникативни карактер. У томе се, према аутору, и огледа разлог због којег је садржај деминутива сложенији од садржаја аугментатива. Комуникатива инфериорност аугментатива у односу на деминутиве одражава се и на плану граматичких средстава којима се они граде представљајући разлог због ког је систем именичких деминутива богатији од система именичких аугментатива.

Допринос овог истраживања когнитивној лингвистици огледа се првенствено у представљању мозаика језичке слике света говорника српског језика која се може делом реконструисати на основу употребе именица субјективне оцене. Ти делови мозаика су: манири, вредносна перцепција полова, однос људи према животињама и сл.

1.2. Треба похвалити и техничку страну, а ту свакако спада и уређење регистара, који омогућавају да се читалац лакше снађе при тражењу појединачних примера.

2. У овом приказу покушали смо да представимо само неколика достигнућа монографије мр Владана Јовановића *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, која је чине значајном како за дериватолошка тако и за: дијалектолошка, стилистичка, нормативистичка, прагматичка, али и когнитивистичка проучавања српског језика.

Данило Н. Петровић*
Катедра за српски језик и књижевност (студент)
Филозофски факултет Пале
Универзитет у Источном Сарајеву

ПУТОВАЊЕ КРОЗ ВЈЕЧНУ САДАШЊОСТ

(Рајко Петров Ного, *Не тикај у ме*, Завод за уџбенике, Београд 2008)

1.

Збирка пјесама *Не тикај у ме* инспирисана је стећцима као и српском традицијом и пјесништвом. У њој се срећемо са већ познатим пјесничким језиком и мотивима, тако да је можемо посматрати као логичан наставак Ноговог пјесништва. Ову везу потврђује и посљедња пјесма првог издања која је преузета из претходне пјесникове збирке *Јечам и калопер* и стоји на крају овог циклуса пјесама. Пјесник се опет користи формом сонета, али се стиче утисак да у овој збирци она бива носилац још једног значења. Сонет је врло стари облик пјевања и за разлику од других прилично ограничава и обавезује пјесника. "У сонету се различити планови формалних захтјева укрштају у једном облику. Отуд је, на основу природног осјећања за мелодију матерњег језика и несвјесног усвајања метричких образаца домаће традиције, сасвим могуће да пјесник спонтано и без свјесне намјере *пропјева* у лирским катренима или епском десетерцу. Тешко да би му се то могло десити у сонету".¹ Због тога можемо повући паралелу између пјесника ове збирке и клесара који су стварали стећке и који су морали водити рачуна о сваком потезу, јер сваки погрешан ударац трајно остаје у камену. Стварање ове збирке можемо видјети као цизелирање материјала из кога се полако и стрпљиво одбацивала свака сувишна рижеч и које је на крају дало прави споменик нашој историји и култури.

Нова збирка Рајка Петрова Нога започиње као путовање, изгнанство. Бјежећи од свијета наркотичара, далтониста, бабуна пјесник тражи заклон у традицији и историји свога народа. Збирка је инспирисана стећцима, а пошто је већина оних који се налазе у књизи фотографисана у Херцеговини и јужној Босни, можемо рећи и да је то пјесниково путовање кроз завичај. Прва пјесма *Отко сам поцрнио* даје слику туробног и хаотичног свијета потопљеног у глумило и наркозу заборав, али није то добровољни, самостални заборав, то је принудни, под пријетњом остварени заборав. Пјесник је свјестан да ће бити проглашен лудим ако проговори о оном што памти. Он је распет између традиције и свог унутрашњег осјећања неопходности њеног његовања, као и бесмислености живота без ње, са једне стране, и модерног, наметнутог свијета који жели да потре сваку тра-

* vladikadanilopetrovic@hotmail.com

¹ Рајко Петров Ного, *Обиље и расип материје*, Свјетлост, Сарајево 1978.г.
стр. 6.

дицију, а с њом и сјећање на славно доба наше историје. Налази се заробљен у амбијенту порицања и искривљених слика, који је међусобно сукобљен и из кога је истина прогнана; борба између крајности траје и расламсава се. У тој борби, јасно је, пјесник се одлучује за историјско памћење које чува традицију, али је приморан на изгнанство из свијета који не трпи супротстављање својој истини.

Ту почиње наше путовање у сјећање, у свијет који се из дана у дан од нас удаљава и којем пријети тама заборав. У првој пјесми добили смо разлоге због којих се пјесник одлучује на бјекство или на самоизгнанство, а друга, *Андријева купина*, нам говори о уточишту које је пронађено унутар црквене порте, гдје се он осјећа безбједно и заштићено. Ту гдје се цијела природа срела у богослужењу он, проналази наду и спас, а ту почињемо да откривамо понешто и о нама самима.

Ове двије пјесме управо и представљају конфликт који је покренуо и мотивисао цијелу збирку, конфликт између новог *Ћ* туђег и наметнутог, чиме се жели да постанемо свјетски, свачији и ничији и старог *Ћ* традиције која нас једина може сачувати и помоћу које једино можемо остати своји. На том конфликту је изграђена и читава збирка *Не тикај у ме*, а ми, читајући је, постајемо актери те борбе која тежи ка ослобађању истине од лажи, свијести од тешког покрива заборав и година. Скоро све пјесме су изграђене на конфликту између свјетла и таме која представља симбол заборав, из које се може изаћи само пратећи и разумијевајући стећке и друге споменике, који представљају светионике који показују пут из мрака. Пратећи сјај библијске купине и тежњом за свјетлошћу којом је озарен робац, тражимо свјетлост *Сунца у дну таме* што *грејало је јуче* и које је закопано у таму. Оно није угашено и није нас напустило, ту је у нашем сјећању и симболизује спасење и некадашњи сјај нашег средњег вијека. Подигнута рука сунцу представља тежњу средњовјековног човјека за хришћанским спасењем и чест је мотив на стећцима, стога није случајно што дио књиге под насловом *Црно на бело*, у коме су фотографије стећака који су инспирисали пјесника, има управо тај детаљ на почетку.

Након конфликта и бјекства, пјесник нас води у шетњу кроз историју, на путовање кроз земљу мртвих, вјечно живих. Стећци су камене плоче које су обиљежавале гробове властеле и најугледнијих људи, те стога избор овог мотива можемо посматрати и као причу о давно прошлим временима славе која ће да живи све док живи сјећање на њу. Ту на улазу у тај свијет нам се саопштава:

Обриши тај пухор тишине и таме

Лакше ми је лежат ако питаш за ме.

И ето ту, у те прве три пјесме које можемо означити као својеврстан увод или предговор, добили смо разлоге за путовање као и његов циљ; након тога пјесник уступа своје мјесто и свој глас историји, која нам из дубине прошлих вијекова проговара. А када историја проговори, схватамо да она није толико далеко као што се на први поглед чини и да пје-

сник преко ње и из ње гледа у садашњост и одатле је описује и критикује, а данашње поступке мјери вјечитом косовском и Лазаревом мјером, која је једном постављена и којој се увијек мора тежити. Док год се она не заборави и не напусти, можемо бити сигурни да ћемо остати своји и побиједити сваку лаж.

2.

Премда је вријеме, односно временска раван збирке наоко сасвим јасна и одређена, она почиње да се мијења, стапа у једно, у вријеме ван времена, у вријеме апсолутно, вјечно присутно и актуелно, у коме се срећу и старозавјетни и косовски Лазар. То вријеме је захватило и у себи објединило све токове наше историје, који као понорница теку кроз садашњост у нади да ће поново изаћи на површину, да ће пронаћи свој пут испод муља и да ће се опет једном вратити времена славна. Већина сонета је дата као монолог онога који говори са стећка, на тај начин читалац стиче утисак да се из таме вијекова глас прошлости обраћа директно њему. Пјесник се ријетко поставља између *говорника* и слушаоца, а када се појави, он углавном започиње пјесму питањем које је упућено ономе коме је стећак посвећен и на то питање добијамо одговор. Само три пјесме у збирци су конципиране на овај начин: *Милорадовићи*, *Коло* и *А се сече Грубач ками*. Пјесниково присуство можемо препознати у само још неколико пјесама, гдје њега наслућујемо како стоји пред стећком и на лицу мјеста ствара пјесму која је опис и тумачење мотива које види пред собом. Најбољи примјер за то је пјесма *На одмирачи* у којој нам пјесник даје своју представу лова који је забиљежен у камену и који он претвара у симбол борбе добра и зла. Оваквим поступком читалац бива увучен у вртлог времена, пјесник га најчешће оставља самог са историјом која му прича о заборављеним временима.

И простор доживљава метаморфозу, проширење и у себе прима све што се мора примити и без чега се не смије и не може. Као да је капија кроз коју нас је пјесник провео на Буни улаз у вјечну, малу а огромну земљу над земљом, у којој можемо видјети себе какви смо били и какви смо постали. Кроз тај простор он нас води и показује нам у камену записану величину наших предака.

Зашто гробље и његове камене плоче, шта је под тим плочама сахрањено и шта под њима спава? Уљуљкана у сан заборава, ту почива колективна свијест народа већ заборављена и скоро напуштена, али не и мртва. Она може и мора васкрснути, а са њом ће поново оживјети народ свијетле историје. Пјесник и покушава да васкрсне сјећање да бисмо знали чији смо и чији никад нећемо бити, схватајући да без знања одакле долазимо никада нећемо моћи открити гдје идемо. Пјесник нам говори о нама, да не заборавимо, да сачувамо и његујемо традицију. А наша традиција је и паганска и хришћанска, стопљена у једно, јелен и крст заједно. Пјесма *На одмирачи* и говори о томе како се чува своје, пјесник наду види у дјечаку,

у младости која је свјесна шта има и шта мора да брани. Колективно памћење, као што смо видјели, угрожено наркозом заборав, заправо је благо које пјесник спасава кријући га под каменом, тамо гдје га прогонитељи неће наћи.

Улазећи у тај простор, ми видимо непрегледно поље камених плоча, крстова, саркофага, само једну крушку изнад јаме и цијели тај пејзаж мирује и у њему влада тишина; али то је само привид. Са камених плоча проговарају гласови давнина и већ то није онај исти простор, оно пусто и тихо гробље. Ми видимо *наопако коло* око гроба и сахрану, чујемо звуке лова и видимо јелена који се пропиње према небу, да се иза облака сакрије од ловаца, а крушка проговара о својој худој судбини и пред нама се ствара слика њених зрих плодова који падају у јаму. Крећући се по том светом тлу, наилазимо на трагове присуства туђина и непријатеља који за собом остављају трагове скрнављења и уништења, не хајући за клетве које читају у камену и које упозоравају: *Чловече, тако да нијеси проклет, не тикај у ме*. Ту схватамо да ни то није сигурно мјесто које је обезбијеђено од упада оних који желе да униште или однесу са собом неки камен, и тај свијет је захватила борба коју видимо на сваком кораку, а непријатељи, који продиру, су многобројни; онај најопаснији је заборав. На први поглед мртва, ова земља се буди и ми видимо да она није пуста.

Око нас ври живот, а једино што је потребно да тај живот избије на површину јесте нечије присуство и нечија заинтересованост да прочита записе у камену, као формулу оживљавања онога што под њим спава. У збирци се, прије неких пјесама, дају записи са стећака који се налазе на простору старе Херцеговине; они се могу схватити као магичне ријечи за призивање духова прошлости, који нам говоре о времену које је прошло и које траје, иако нисмо сигурни да ли се тиме читалац премјешта у то доба или се пак древно вријеме оваплоћује у данашњици. Било како било, читањем и памћењем ми се с њим сједињујемо и оно поново почиње да живи, а ми схватамо да смо без њега мртви за живота.

Ликови које на том путу срећемо су веома бројни. Међу њима ћемо срести кнезове, властелу, скитницу божјака, ропца и друге. Сви они желе да поруче нешто, сваки од њих шаље потомцима свој лични примјер као поуку за будућност. Тако кнез Влаћ Бијелић поручује грешницима да ће им гријеси бити опроштени само ако се покају. Читамо судбину Милутина опљачканог и убијеног, крушка, као симбол мајке чији плодови падају у јаму и сви други, само су оличење судбине која нас одавно прати. Борбе и невоље наших дана нису од јуче, оне трају колико и наша историја и њено кружење и стално понављање јесте оно на шта преци упозоравају и од чега желе да нас сачувају. Дигнута рука ка сунцу је управо тај путоказ који нам показује излаз из таме незнања, малодушности и дефетизма у коју смо упали и из које нас пјесник са почетка збирке и води. Контрастирање свјетлости и таме, односно прошлости и садашњости, има за циљ да нам укаже против чега се боримо и која средства за борбу су нам преци оставили.

3.

Традиција је једно од главних обиљежја Ноговог стваралаштва, па тако и ове збирке и доказ за то проналазимо на сваком кораку. Народни обичаји и пјесме инспирисале су аутора и он их уграђује у своју поезију. Најбољи примјер представља пјесма *Коло* у којој је описан обред сахране и играња *глувог кола* око гроба, а као јунакињу препознајемо Љепосаву, несуђену невјесту Милића барјактара из чувене народне пјесме. Поред ове пјесме, и друге су препуне мотива из наше усмене традиције; наилазимо често на помињање јелена и срне, борова и јела који су имали култни карактер у нашој претхришћанској традицији. У посљедња два терцета пјесме *Изнад јаме крушка* чујемо одјеке наше народне тужбалице, а у завршним стиховима пјесме *Коленовић* као да читамо народну пословицу из старине:

*Јуче је за јуче
А данас за данас
Спасиоци уче
Шта је боље за нас
Који брзо уче
Први се потурче*

Али усмена традиција и народни обреди и обичаји само су један извор са кога Ного црпи своју инспирацију, поред ње ту је и наша књижевност средњег вијека која се такође може препознати. Од библијских мотива, који су били основа књижевног стваралаштва нашег средњег вијека, које препознајемо посебно у пјесмама *Андрићева купина* и *Љиљан* до жанрова наше старе књижевности; пјесма *С Божијом помошћу сам* представља прави мали родослов једне породице. Велики број пјесам почиње формулама захвалности Богу или инвокацијом у којима често срећемо топос скромности, који је радо употребљаван у нашим старим рукописима. И сами записи са стећака, који су дати у књизи и који су послужили за основу цијеле збирке, представљају жанр српске средњовјековне књижевности; па и сами стећци припадају средњовјековној традицији.

Поред народне и црквене традиције, пјесник је ослоњен и на нашу пјесничку традицију од Његоша до Попе. У понеком стиху бљесне Дучић, мало даље наиђемо на Илића, Попа је духом присутан у скоро цијелој збирци и као да и његов глас чујемо у косовој пјесми која се спушта низ стрмен небеску. Ова збирка је вијенац сплетен од најљепших цвјетова нашег пјесништва, а пјесник својим умијећем од старог прави ново, о чему и сам говори:

*Детелину са три листа лозице и леске
Подвезо сам плетеницом све у славу Богу*

Ного своје стваралаштво смјешта у контекст наше богате и дуге пјесничке традиције на чијим изворима се напаја и који представљају животворно тле на коме његова поезија цвјета. Ова збирка је испреплетена

традицијом, од народних пјесама до пјесничке традиције двадесетог вијека. То је настављање нити која нас повезује са древним временима, то је она сламка спаса за коју нам једино остаје да се држимо.

* * *

Како посматрати збирку пјесама *Не тикај у ме*? Исто као и стећке. Она је и умјетничко остварење форме у коју је уграђен исти онај свијет ликовна, мотива и слика који проналазимо и на стећцима. С друге стране, она је, као и стећци, документ о једном времену које је стваралачком имагинацијом претворено у универзално, вјечно присутно вријеме. Поред тога, она је и документ о стећцима и о томе чијој културној баштини они припадају, а документарности доприносе и фотографије у дијелу збирке под називом *Црно на бело*. Пјесник се овом збирком изједначио са мајсторима Грубачем и Косарићем, и он је оставио за собом записе из којих можемо да прочитамо ко смо, шта имамо и шта морамо да чувамо. Он се појављује као настављач њиховог рада, а нама остаје да, с времена на вријеме, обришемо пухор тишине и таме са нашег сјећања који се временом скупља. У томе ће нам свакако помоћи и збирка пјесама *Не тикај у ме*.

Ивана М. Ерић*
Катедра за општу књижевност и библиотекарство
(студент постдипломских студија)
Филозофски факултет Пале
Универзитет у Источном Сарајеву

ЗАВЈЕТНИ ПЈЕСНИЦИ

(Ранко Поповић, *Чин препознавања: огледи о српском пјесништву*, Арт
Принт - Филозофски факултет, Бања Лука, 2009)

У издању Арт Принта и Филозофског факултета у Бањој Луци 2009. године је објављена књига Ранка Поповића *Чин препознавања* коју је аутор у поднаслову именовао као огледе о српском пјесништву. Књига је добитник награде „Ђорђе Јовановић” за 2009. годину. Ранко Поповић је професор на Катедри за српски језик и књижевност и држи предавања из предмета Српска књижевност 20. вијека на филозофским факултетима у Бањој Луци и Источном Сарајеву. Књигу *Завјетно памћење пјесме* објавио је 2007. године, тако да књига *Чин препознавања* представља њен наставак, само што сад аутор говори о завјетним пјесницима. У књизи *Чин препознавања*, Ранко Поповић објашњава јединствено осјећање српског пјесништва у духу особене традиције које повезује пјеснике. Познат је као приређивач и уредник низа хрестоматија, пјесничких и научних зборника.

Ранко Поповић је у својој књизи обухватио истакнуте пјеснике 19. вијека, Ђуру Јакшића, Лазу Костића и Војислава Илића, а онда је полако пригрлио пјеснике попут Алексе Шантића, Јована Дучића, Десанке Максимовић, Бранка Ћопића, Миодрага Павловића, Васка Попе, па све до пјесника новије српске поезије Владимира Нastiћа, Гојка Ћога, Рајка Петрова Нога, Ђорђа Сладоја, Матије Бећковића и Зорана Костића. Аутор на јединствен начин пјеснике надовезује једног на другог, стварајући тако чврст, несаломив ланац истакнутих српских поета које спаја везаност за традицију и православну духовност. Огледи о српском пјесништву у књизи пред нама нису настали континуирано, на шта нам Поповић скреће пажњу на крају књиге *Ћу Биљешци о текстовима*, већ су сабрани у цјелину засновану на хронологији рођења појединих пјесника. Важну улогу у књизи добила су и два критичара, Перо Слијепчевић и Никола Кољевић. Огледи су објављивани у различитим зборницима, публикацијама и књижевној периодици.

Посебну пажњу Поповић је желио да скрене на вријеме у којем су стварали пјесници, на догађаје који су снажно утицали на национални, друштвени и политички живот српског народа. Крајем 19. вијека књижевни живот српског народа почиње да пада под утицај културног живота За-

* eric.ivana@yahoo.com

пада, док су се неки пјесници угледали на руске пјеснике. Међутим, у књизи *Чин препознавања* аутор жели да докаже како те идеје никада нису заробиле српског пјесника и да они никад нису заборавили ко су и коме припадају. Иако су примали нека модерна обиљежја, ипак су у својим пјесмама задржали дух националне особености. Дух западне културе никада није у њима угушио оно што је својствено српском народу, а то су косовски понос и патријархална вјера. Ово је само једна нит која веже пјеснике изабране у књизи. Друга нит јесте љубав према завичају и највише одјека имала је међу пјесницима из Херцеговине као што су Настић, Ћого, Ного и Сладоје, а чије су претече били Шантић и Дучић.

Основни циљ ове књиге јесте да повеже сличности међу српским пјесницима, које се углавном огледају у њиховој духовности, везаности за традицију и родољубљу. Поповић тежи да успостави везу српске поезије двадесетог вијека са њеним „претхришћанским поријеклом“, фолклорним насљеђем, Стражиловом и Ловћеном.

У поглављима о Ђури Јакшићу и Лази Костићу аутор књиге ставио је као смјерницу поднаслов *Књижевни портрет*. Ова два пјесника као да чине једну малу цјелину и представљају увод за надолazeће пјеснике. Пишући о њима, Поповић више пажње посвећује животним околностима под којима су настале њихове најбоље пјесме као што су *Мила*, *На Лунару* и *Поноћ* од Ђуре Јакшића и *Santa Maria della Salute* од Лазе Костића. Код оба пјесника препознаје се прометејска снага.

Послије Јакшића и Костића, пажња је посвећена утицају поезије Војислава Илића на стваралаштво Алексе Шантића. Илић је унио низ промјена и новина у српску поезију које су касније прихватили потоњи пјесници, а неки од њих били су Шантић и Дучић. Српска поезија добива сасвим нов однос према епско-патријархалној норми. Поповић истиче да „Јован Дучић најрадикалније помјера српско родољубиво пјесништво из његове традиционалне косовске матрице“,¹ док је Алекса Шантић „прото-тип православног пјесника“. Српска родољубива поезија двадесетог вијека дубоко је укоријењена у тешку прошлост, можда још тежу садашњост и неизвјесну будућност. Вјечни страх од непознатог, које увијек долази у облику неочекиваног пјесницима, је служио као горућа инспирација.

Своје истакнуто мјесто у овој књизи нашла је и пјесникиња Десанка Максимовић. Поповић нам скреће пажњу на њене збирке пјесама: *Тражим помиловање*, *Немам више времена* и *Летопис Перунових потомака* у којима се могу видјети препознатљиво насљеђе традиције, враћање „правословенском миту“ и ратна бол која је непролазна. У њеним пјесмама оцртава се снажан понос за сиромашне и угњетаване, мада она опјевава и царе. Опјевала је и неке ратне догађаје, баш као и Бранко Ћопић који је „пропјевао у рату и на тему рата“. Дигли су свој глас у одбрану народа. Ћопић је себе називао народним пјесником и сам признао да су његове

¹ Сви цитати су преузети из књиге Ранка Поповића

пјесме дубоко укоријењене у народној пјесми. Поповић констатује да је „неограничено повјерење у народну пјесму и неизбежно мада не и увијек силабички дословно присуство десетерца и лирског осмерца обиљежило највећи дио Ћопићевог ратног и непосреднијег поратног пјесништва. Ћопић као да је увијек у мислима носио традицију српског пјесништва којој је остао вјеран до краја, а оно што читаоци Ћопићевих пјесама највише воле јесте „тип изокренуте пјесме, које су рађене по моделу његове *Изокренуте приче*, „која поријекло има у једном облику народног причања заснованом на надлагивању.

Послије Ћопића, Поповић нам представља пјесника Васка Попу којег су највише оспоравали и чија је поезија доживјела жестоку критику. Међутим, по ријечима Поповића, „рударећи за својом визијом коријена Попа се не оглушује о своје доба, говорећи модерним језиком дошаптава се са митом и разноликим облицима усмене књижевности, а у појединим пјесмама закупљен је језичком и духовном патином нашег средњовјековља. Његова поезија у себи сажима косовски мит и словенску митологију, што нам говоре и називи циклуса његових пјесама: *Ходочашће*, *Усправна земља*, *Косово поље* и *Савин извор*. Многи каснији пјесници угледали су се на Васка Попу.

Још један необичан пјесник у српској поезији је и Миодраг Павловић, који тежи да у својој поезији „надвлада сопствене границе и поистовјети се с бићем. Ранко Поповић примјећује да код Павловића постоји жудња да метафору подигне на универзални ниво, тежећи за надграматиком и надлогиком.

Посебан круг пјесника у овој књизи чине пјесници из Херцеговине, а то су Владимир Насић, Гојко Ћого, Рајко Петров Ного и Ђорђо Сладоје. Они су дјеца Херцеговине задојена епском народном пјесмом. Дубоко везани за свој завичај, они га у пјесми никад неће напустити. Насић је у своје пјесме уткао ријечи које га нераскидиво вежу за Херцеговину, а то су : корито, коњи, миш у амбару, богомоља, понор итд. Све ове ријечи постају топоси његове поезије. Поповић сматра да је Насић насљедник Шантића и Дучића, а да је на његову поезију утицао и Васко Попа. И у пјесмама Гојка Ћога може се примјетити утицај Попе, а оно што је карактеристично за његову поезију јесу пародија и иронија. За поезију Рајка Нога констатовано је да она предочава „косовски хронотип и узалудну потрагу за Лазарем данашњице. Ђорђо Сладоје наставља традицију Алексе Шантића. Од њега је наслиједио патријархалну свијест. Његове пјесме, такође, красе фолклорни и косовски мотиви. За Сладоја аутор књиге истиче да је пјесник самилости и сапатње и да је по томе јединствен у српској поезији данас.

У круг политичких пјесника Поповић сврстава Гојка Ћога и Матију Бећковића. За њега су то пјесници који имају „археолошку склоност за чисте белутке језика, само што их Бећковић „раствара и распјевава у безбројним варијацијама, а Ћого „пјесму гради по лапидарном моделу на-

словаР Поезију Бећковића карактеришу хумор и комика, као и необичне конструкције пјесама. Наравно, и у његовој поезији присутни су косовско опредјелење и утицај Његоша.

Један од последњих пјесника у низу представника српске традиције којега је изабрао Поповић је Зоран Костић. Означио га је као националног пјесника. Ипак је његова поезија другачија јер је Костић „рестауратор старијих слојева наслеђа, оних класицистичких, чији су издаци у српској поезији убједљиво најмалобројнијиРи то је оно што аутор ове књиге хтио посебно да истакне. Костић је склон поетској наративи која је и кључ његове поезије. Значајне су његове пјесме посвећене ратним догађајима (*На згаришту цркве у Глини, Дванаест апостола и Београд у миру*).

Последњи дио књиге посвећен је књижевнокритичком поступку Николе Кољевића у којем аутор покушава да одгонетне тајне поезије и усвајање традиције. Поповић на тај начин и сам придодаје свој критички осврт.

Томас Стернс Елиот је у свом есеју *Традиција и индивидуални таленат* констатовао да се традиција не може наслиједити већ да се она постиже великим трудом. Српска поезија има дугу традицију. Познато је да косовски мит највећи мит у српском народу и да се бројни пјесници враћају њему и обраћају му се у својим пјесмама, и то је оно што књига Ранка Поповића *Чин препознавања* настоји да објасни и поручи.

Божица Д. Кнежевић*
Катедра за српски језик и књижевност
Филозофски факултет Пале
Универзитет у Источном Сарајеву

МРКАЉЕВ И ВУКОВ ПРЕТХОДНИК ПОНОВО МЕЋУ СРБИМА

(Лука Милованов Георгијевић, *Опит настављења к Србској сличноречности и слогомјерју или просодији*, фототипско издање, Арт Принт, Бања Лука, 2010)

У издању Арт-принта из Бањалуке недавно се појавило фототипско издање књиге Луке Милованова Георгијевића, *Опит настављења к Србској сличноречности и слогомјерју или просодији*, које је приредио професор Учитељског факултета у Ужицу Видан Николић. Ово пионирско и посебно значајно дјело за историју српске ортоепске норме и прво дјело које је утемељило научно изучавање српског стиха и метрике је поново међу Србима, прије свега захваљујући агилности издавача и особеној акрибији приређивача. За читаоце овог осврта дајемо основне поставке, кроз историјски контекст, дјела Луке Милованова које ће бити, тек сада доступно ширем кругу истраживача филолошке струке и досљедније ући у корпус културне историје Срба.

Опит настављења к Србској сличноречности и слогомјерју или просодији настао је 1810. године а издао га је у Бечу 1833. године, у Штампарији Јерменскога манастира Вук Стефановић Караџић, који у предговору под насловом *Предговор издаатељев* [стр. 7-28] даје биографске податке о Луки Миловановом Георгијевићу. Тако сазнајемо да је Лука рођен у Босни, у сребреничкој нахији, у кнежини Осату, од оца Милована Георгијевића, дунђерина. Када је Лука имао двије године, а пред Турско-аустријски рат, доселили су се у Срем гдје је његов отац наставио да се бави својим занатом, али је два пута ишао у фрајкоре, после чега је радио у Винковцима и ту умро 1820. године. Лука је у Винковцима учио српски и немачки језик и латинске школе, у Сегедину је завршио филозофију, а у Пешти право и постао јурат. Када је писао своје дјело, 1810. године био је српски учитељ у Пешти. Пошавши по великом мразу Русима, које је учио математици, у Ирму, „озебао ушавши у врућу собу, оглуње у једанпут² те „изгубивши једно од најглавнијих чувстава, не само што није могао више учитељовати, него се учини и као сулудаст, и пропије се³ [8]. Од тада је као јурат радио код адвоката, од којих уредник истиче Глигорија Димића, а неколико година након тога почиње радити код будимског владике Ђонисија Поповића, као преписивач и преводилац књига са латинског. Како издавач Лукине књиге примјећује, у новој служби му је било врло добро,

* bozicabk@yahoo.com

али „кад владика у почетку 1828. године, на особиту његову несрећу, умре, он онда тек остане права сирота, и стане опет адвокатима и другоме што-коме којешта преписивати, али је већ био ослабио, а и очи га почеле издаватиР [9]. Умро је у Будиму 23. новембра исте године, у крајњој биједи.

О самој књизи Вук говори да је штампана из истог рукописа који је Лука преписивао код њега, издвајајући да су само неки листови, који су били изгубљени или поцијепани поново написани, те да је књига идентична оној коју је Лука написао, осим што су поједини знакови промијењени (ђ м. дѣ, љ м. лѣ, њ м. нѣ, ћ м. тѣ, ј м. і), јер је и сам Лука „за невољуРписао тако док у штампи не буде добијен прост знак. Даље Караџић примјећује да је Лука „пишући ову књигу имао право мњеније о Српскоме језику и књижевству; али се опет у њој налазе готово све обичне погрешке данашњи наши списатеља, а особито непостојанство свакога рода у писању различних речи, н. п. *Србскому и Србског, први и првог, држати и обдржавају, црножучје и црножучје, срце, с'рдце и срдце; свјету и свјету, диел и дјел...*Р[12] и наводи да ће овакве грешке сваки читалац Луки опростити, имајући у виду да је ово његова прва књига, да је писана двадесет три године прије издавања и да је није он сам издао, те да је почетак сваког посла тежак, као и да се овакве грешке налазе и код писаца који се годинама баве писањем и издавањем књига.

Коментаришући садржај *Опита настављења...*, Караџић сва правила дата у првом дијелу књиге одређује као „важна и преважна за све наше стихотворцеР[16], али као најважнију ствар истиче прозодију, при чему грешке и недостатке види као разумљиве саме по себи, јер „кад је једанпут само оволико учињено, сад ће се ласно моћи поправити, што је погрешно, и додати, што недостајеР[16-17], услед чега и сам издавач, као успут, назначаваше нешто о томе. На крају, поред свих уочених недостатака Вук закључује „да је Лука био први естетически мајстор начинити стихове; и са самом овом, овако после смрти његове издатом књижицом, заслужује место међу првим нашим списатељима дојакошњег и данашњег времена, а да је којом срећом, од како је почео писати, једнако писао и књиге издавао, могао је бити први Српски класически списатељР [28].

Приређивач у **Додатку** [137-150] у одељку *Лука Георгијевић Милованов – после два века* [139] износи два повода приређивања овог издања. Први повод је тај што се 2010. године навршило тачно два вијека од станка рукописа ове књиге, а други повод је, како сам приређивач наводи „да се широј научној јавности понуди фототипско издање и да истраживачи имају пред собом књигу која одговара оригиналуР [140], подсјећајући да се Лука Милованов у научној јавности често помиње на маргинама, а да се његово дјело наводи преузимањем из не само секундарних, већ и из терцијалних извора. Осим тога, Николић у овом одељку са нескривеним поштовањем одговара на питање ко је Лука Георгијевић Милованов, одређује његово мјесто у реформи српскога књижевног језика, те излаже остале дјелатности Луке Милованова, при чему истиче да је Милованов, изузима-

јући његов ужи филолошки рад, „први српски лиричар, први модерни версификатор, и први писац књижевности за децу, зачетник огледаР [142].

У другом одељку, који носи наслов *Рекли су о Луки Милованову* [144] приређивач издваја нека лингвистичка, теоријскокњижевна и историјскокњижевна мишљења о улози Милованова у развоју српске модерне културе, завршавајући *Додатак* списком *Селективне литературе о Луки Милованову* [147].

На овај начин конципирано фототипско дјело Луке Милованова Георгијевића нуди се читаоцу, не само почетним информацијама о утемељењу нормативног приступа свестраном изучавању српског језика и остварења на њему, већ се на досљедан начин показује у потпуној јасноћи која израња из таме вјекова. Дистанциран однос приређивача према овом дјелу омогућује да се будући истраживачи могу ослонити, не само на садржај самога дјела него, и на основну литературу о његовом аутору. И управо та приређивачева особеност, која не упућује будуће истраживаче на могуће правце истраживања, омогућује овој књизи да се пред савременим читаоцем и после два вијека појави у свом пуном свјетлу.

In memoriam

Горан М. Максимовић*
Департман за српски језик и књижевност
Филозофски факултет
Универзитет у Нишу

ПОСМРТНО СЛОВО О ЛИКУ И ДЈЕЛУ ДРАГОГ ПРОФЕСОРА

БРАНКО МИЛАНОВИЋ

In memoriam
(1931-2011)

У памћењу бројних генерација студената постоје различите успомене на професоре који су им предавали и захваљујући којима су стекли важна научна и животна сазнања, те формирали сопствене погледе на свијет. Постоје професори које памтимо као одличне бесједнике, али и као неупадљиве или сасвим смушене предаваче, као изврсне znalце својих научних области, али и као недоучене и сујетне незналице, као непосредне и комуникативне људе, али и као занесењаке и особењаке, као далеке и неприступачне усамљенике. Памтимо их по много чему лијепом или ружном, пријатном и непријатном, али их ријетко памтимо као блиске и драге особе. Један од таквих, блиских и драгих професора великих познавалаца литературе за бројне генерације студената предратног Универзитета у Сарајеву, те студената у Новом Саду и Бањој Луци у посљедњим годинама XX и на почетку XI вијека, био је без икакве сумње књижевни критичар, историчар и теоретичар књижевности, редовни члан Академије наука и умјетности Републике Српске, члан Сената Републике Српске, а изнад свега човјек непоколебљивог морала и људскости, Бранко Милановић. Тај осјећај снажне оданости према драгом и блиском професору утолико је постао чвршћи након сазнања да је професор Милановић након кратке болести преминуо 16. јануара 2011. године у родној Бањој Луци у 81. години живота.

Професор Бранко Милановић рођен је 25. априла 1931. године у угледној бањалучкој грађанској породици. Школовао се у родном граду, а затим је студије књижевности завршио у Загребу. Докторат из области науке о књижевности *Андрићева есејистика и његово књижевно дјело* одбранио је 1962. године. Радио је најприје у Бањој Луци, а затим највећи и најплоднији дио живота у Сарајеву као професор Филозофског факултета, на Одсјеку за југословенске књижевности, те у ратним и поратним годинама на универзитетима у Новом Саду и Бањој Луци. Био је један од директора Института за књижевност у Сарајеву. Покренуо је часопис *Путеви* у Бањој

* goranmaks1963@gmail.com

Луци 1966. године, а био је један од покретача и председник Издавачког савјета часописа *Нова Зора* у прољеће 2004. године.

Поред више радова из области српске и хрватске књижевности XIX и XX вијека, те више приређених издања дјела српских и хрватских писаца, објавио је и следеће ауторске књиге: *Андрић* (Загреб, 1966), *Од реализма до модерне* (Сарајево, 1972), *Дотицаји и зрачења* (Бања Лука, 1987). Међу приређивачким пословима као нарочито драгоцену издвајамо следећа издања: Светозар Ђоровић, *Сабрана дјела I-X*, Библиотека "Културно наслеђе", Свјетлост, Сарајево, 1967; Алекса Шантић, *Изабрана дјела I-V*, Библиотека "Културно наслеђе", Свјетлост, 1972; Петар Кочић, *Сабрана дјела I-IV*, Глас, Бања Лука, 1986. Посебну пажњу међу приређивачким пословима заслужује хрестоматија књижевнокритичких текстова о Андрићевом дјелу *Иво Андрић у свјетлу критике*, Свјетлост, Сарајево, 1977. Милановић је био и коаутор (са Светозаром Кољевићем и Зденком Лешићем), веома запажене *Читанке* за први, други и трећи разред гимназија и средњих школа у Босни и Херцеговини (Сарајево, 1982).

Милановићеви књижевни огледи обухватају бројне писце и дјела српске и хрватске књижевности XIX и XX вијека, као и поетичке и стилске тенденције на прелазу из XIX у XX вијек. Темелита књижевноисторијска и поетичка истраживања крећу се од дјела Јакова Игњатовића, Светозара Марковића, Лазе К. Лазаревића, Симе Матавуља, Светозара Ђоровића, Алексе Шантића, Петра Кочића, Силвија Страхимира Крањчевића, Анте Ковачића и А.Г. Матоша, па све до Тина Ујевића, Иве Андрића, Мирослава Крлеже, Бранка Ћопића, Радета Драинца и других.

Могло би се рећи да је Милановић на нарочито цјеловит начин истраживао књижевно дјело четворице писаца из свога ужег завичаја: Алексе Шантића (1868-1924), Светозара Ђоровића (1875-1919), Петра Кочића (1877-1916), као и нобеловца Иве Андрића (1892-1975). У том погледу, Милановићево истраживање било је засновано на три комплементарна приступа, која су утемељена на три доминантна научна метода: књижевноисторијском, књижевно-интерпретативном и компаративном. Први метод је обухватао истраживање околности у којима су се Шантић, Ђоровић, Кочић и Андрић оформили као писци (школовање, први књижевни прилози, усвајање поетичких идеја и настанак најзначајнијих дјела). Други метод представљао је тумачење и вредновање књижевних текстова четворице писаца, при чему су нарочито издвојене Шантићева лирика, Ђоровићеви романи, Кочићеве приповијетке, те Андрићева есејистика и приповиједна проза. Трећи метод указивао је на компаративне особине, на контактне везе и књижене аналогije, највише према дјелима и писцима српске књижевности реализма и модерне, према српској усменој традицији. У Шантићевој лирици читава се то у литерарним аналогјама према њемачким неоромантичарима, у Ђоровићевом дјелу према руским романописцима, а затим у дјелу Петра Кочића према руској и њемачкој новелистици, у Андрићевом дјелу према француским и њемачким писцима и сл.

У истраживачком погледу нарочито је успјешно примијењен књижевно-интерпретативни метод и добра анализа појединих књижевних дјела. У Шантићевом дјелу издвајамо добре анализе социјалне, љубавне и родољубиве лирике, код Ђоровића социјалних романа (*Стојан Мутикаша*, *Мајчина Султанија*), у Кочићевом дјелу издвајамо врсне интерпретације натуралистичко-психолошких приповједака (*Туба*, *Мргуда*, *Кроз мећаву*), док код тумачења Андрићевог дјела посебно мјесто припада романима *Травничка хроника* и *Проклета авлија*, те циклусу прича о Алији Ђерзелезу, приповијести *Аникина времена* и слично. Поред тога, у огледима је уочљива одлична рецепција критичке литературе о дјелима четворице писаца, што показује темељиту Милановићеву припремљеност за иновативна тумачења и вредновања њиховог књижевног дјела. Све то само потврђује сазнање да је као истраживач и тумач књижевности, Бранко Милановић на узоран начин користио доступне изворе, добро је сагледавао релевантну теоријску, поетичку и књижевноисторијску литературу, а затим је пажљиво интерпретирао бројне књижевне текстове. У том смислу, његово књижевнокритичко дјело представља поуздан допринос српској науци о књижевности у другој половини XX и на почетку XXI вијека, те значајно доприноси cjелокупној ревалоризацији досадашњих сазнања о најзначајнијим поетичким токовима, писцима и дјелима српске књижевности.

Снажне емоције које нас прожимају приликом писања овог текста, усмјеравају нас да овај кратки осврт на личност и дјело драгог преминулог професора, завршимо и двјема дубоко личним констатацијама. Прва се односи на чињеницу да је Бранко Милановић, као ријетко ко међу његовим савременицима и исписницима, његовао до краја живота дивну старинску и господску особину писања и слања писама својим пријатељима, ученицима и познаницима. Била су то писма у којима је водио дијалоге пуне пажње, поштовања и љубави са онима до којих је држао и којима је вјеровао. На свако одговорено писмо, као потврду да га је примио и као знак поштовања према епистоларном сабесједнику, слао је кратке и језгровите поздраве на разгледницама оних градова у којима је у том тренутку живио (најчешће је то било Сарајево, а касније и Београд, па на крају у посљедњој деценији живота Бања Лука). Друга дубоко лична констатација односи се на чињеницу да је Бранко Милановић, као професор и као ментор бројних генерација младих научника на универзитетима у којима је предавао, био изнад свега човјек "срећне руке" и да је као мало ко међу његовим савременицима и исписницима знао да одабере праве научне насљеднике и асистенте на катедрама на којима је предавао.

Управо као један од тих његових одабраних насљедника, као неко кога је професор Милановић том својом "срећном руком" професионално усмјерио према науци о књижевности и универзитетској каријери, уз сву мјеру обавезујуће скромности и ненаметљивости, не могу а да се још једном не сјетим сарајевских предатних година и дивне асистентске сарадње са професором Милановићем. Управо у тој првој години нашег заједничког

рада снажно мотивисан подстицајима професора Милановића, уз предавања која сам слуша на постдипломским студијама у Београду и припремање испита, уз припремање часова вјежби са студентима из српске књижевности XIX вијека, написао сам као почетник (сасвим неискусан и невичан за писање), дванаест критичких текстова о књигама научних огледа и расправа из уже научне области за коју сам се тада припремао. Професор Милановић ми је доносио књиге, исказивао одређена запажања о њима и њиховим ауторима, а затим ми је онако готово узгредно ("ако ми није тешко"), давао необавезујућа задужења да напишем десетак страница текста о њима. Била су то за почетника голема искушења. Сјећам се да сам у тој години учења и критичко-стилског стасавања доживљавао "пакао и рај писања", али сам ипак имао снаге да одговорим на сваки постављени задатак, можда и зато што би за мене у тадашњим годинама, а тако је било и касније, била несамјерљива срамота да не урадим нешто што ми је поставио као задужење професор Милановић. За први текст ми је било потребно можда и читавих десет дана писања, а кад га је прочитао, професор Милановић га је похвалио и на крају закључио да је потребно све то исто да му напишем само овога пута скраћено на свега три странице текста. О мукама скраћивања и сажимања научног текста нећу писати детаљније, јер знам да је свако од нас пролазио кроз ту врсту искушења више пута у животу, само напомињем да ми је тада било потребно два пута више времена да скратим оно што сам претходно написао за десетак дана. Подсјећам да су то била времена када се још увијек писало на писаћим машинама и када нисмо користили благодети писања (и скраћивања) на компјутерима. Тај скраћени текст професор Милановић је дочекао са великим осмјехом и задовољством, питао ме је да ли сам се намучио, а кад сам признао да јесам, храбрио ме је да је то сасвим нормално у тим годинама и да се тако гради занат писања и учења критичког стила. Пошто су се каснија задужења око писања књижевно-критичких приказа и њихових скраћивања понављала, убрзо сам промијенио тактику, па сам почео прво да пишем краће верзије текстова, а затим да их проширујем. Иза тога, нове текстове сам писао све брже, а професор Милановић је био све задовољнији и радоснији, док ми негдје последице петог или шестог текста није рекао да сам довољно унапредовао да више не морам да пишем скраћене верзије. Оно што је важно овдје напоменути, све те прве критичке приказе објавио сам у различитим часописима, годишњацима и зборницима у току те или следеће године, управо захваљујући посредовању и препорукама професора Милановића, чиме су ми била трајно отворена врата за даљу несметану сарадњу у тим публикацијама.

Иако по много чему дубоко лична, ова искуства и ове успомене можда и најбоље потврђују размјере људскости и академске одговорности коју је посједовао професор Бранко Милановић током читавог свог научног вијека и дјеловања. Био је то човјек који је носио свијест о дубокој одговорности позива којим се бавио, са готово непогрешивим осјећањем за то

кога је потребно јавно похвалити и подстаћи, а кога опет јавно критиковати и ставити му до знања, понекад и на крајње непријатан начин, да није дора-стао за то што жели да пише или да ради. Захваљујући свему томе, свима нама који смо га познавали, који смо били његови ученици и сарадници, Милановићева личност, његов примјер и дјело, остаће онај трајни и свије-тли извор успомена, али и непоколебљиви узор постојања у свим, а погото-во у тешким ситуацијама и часовима искушења.

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА УРЕЂЕЊЕ ТЕКСТА

Од следећег броја *Радови* Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву биће уређивани према акту о уређивању научних часописа прописаног од стране Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије. Радови који не буду испуњавали неку од наведених препорука неће се узимати у обзир за рецензирање и штампање у часопису.

Радови треба да буду достављени електронски, у прилогу *Ћ* као отворени документ (Word), на адресу: filozof@paleol.net.

1. **Дужина рукописа:** до 16 страница
2. **Формат:** *фонт:* Times New Roman; *величина фонта:* 12; *размак између редова:* Before: 0; After: 0; Line spacing: Single
3. **Параграфи:** *формат:* Normal; *први ред:* увучен аутоматски (Col 1)
4. **Име аутора:** Наводе се име(на) аутора, средње слово и презиме(на). Име и презиме домаћих аутора увек се исписује у оригиналном облику (ако се пише латиницом *Ћ* са српским дијакритичким знаковима), независно од језика рада.
5. **Назив установе аутора (афилијација):** Непосредно након имена и презимена наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је аутор обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија. Ако је аутора више, а неки потичу из исте установе, мора се, посебним ознакама или на други начин, назначити из које од наведених установа потиче сваки од аутора. Функција и звање аутора се не наводе.
6. **Контакт подаци:** Адресу или електронску адресу аутор ставља у напомену при дну прве странице чланка. Ако је аутора више, даје се само адреса једног, обично првог.
7. **Језик рада и писмо:** Језик рада може бити српски, руски, енглески, немачки, француски или неки други словенски или језик раширене употребе у међународној филолошкој комуникацији. За радове на српском језику препоручено писмо је ћирилица.
8. **Наслов:** Наслов треба да буде на језику рада; треба га поставити центрирано и написати великим словима.
9. **Апстракт:** Апстракт треба да садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак. Треба да има од 100 до 250 речи и да стоји између заглавља (наслов, имена аутора и др.) и кључних речи, након којих следи текст чланка. Апстракт је на српском или на језику чланка. [Техничке пропозиције за уређење: формат *Ћ* фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова *Ћ* Before: 0; After: 0; Line spacing: Single; први ред *Ћ* увучен аутоматски (Col 1).]
10. **Кључне речи:** Број кључних речи не може бити већи од 10. Кључне речи дају се на оном језику на којем је написан сажетак. У чланку се дају непосредно након апстракта. [Техничке пропозиције за уређење: формат *Ћ* фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; први ред *Ћ* увучен аутоматски (Col 1).]
11. **Претходне верзије рада:** Ако је чланак био изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, при дну прве стране чланка. Не може се објавити рад који је већ објављен у неком часопису: ни под сличним насловом нити у измењеном облику.

12. Навођење (цитирање) у тексту: Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити консеквентан од почетка до краја текста. Захтева се следећи систем цитирања, преовлађујући у науци о језику:

... (Бошковић 1978: 47-51)..., / (в. Бошковић 1978: 47-51)..., / (уп. Бошковић 2001: 47-51)... / Р. Бошковић (1978: 47-51) сматра да...

[наводнике и полунаводнике обележавати на следећи начин: „R/ r“]

13. Напомене (фусноте): Напомене се дају при дну стране у којој се налази коментарисани део текста. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима итд., али не могу бити замена за цитирану литературу. [Техничке пропозиције за уређење: формат R Footnote Text; први ред R увучен аутоматски (Col 1); величина фонта R 10; нумерација R арапске цифре.]

14. Табеларни и графички прикази: Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, у складу с лингвистичким стандардом опремања текста.

15. Листа референци (литература): Цитирана литература обухвата по правилу библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и даје се искључиво у засебном одељку чланка, у виду листе референци. Литература се наводи на крају рада, пре резимеа. Референце се наводе на доследан начин, азбучним односно абecedним редоследом. Ако се више библиографских јединица односе на истог аутора, оне се хронолошки постављају. Референце се не преводе на језик рада. Саставни делови референци (ауторска имена, наслов рада, извор итд.) наводе се на следећи начин:

[за књигу]

Јакобсон 1978: Р. Јакобсон, *Огледи из поетике*, Београд: Просвета.

[за чланак]

Милановић 2000: А. Милановић, Стереотипност и креативност у структури новинске вести при генези српског новинарског подстила, Београд: *Српски језик*, V/1-2, Београд, 623-639.

[за прилог у зборнику]

Чутура 2009: И. Чутура, Употреба прилошких израза са именицом ђместоу у пренесеном значењу, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, Српски језик у употреби, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 277-288.

[за радове штампане латиницом]

Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.

[за радове на страном језику R латиницом]

Блумфилд 1970: L. Bloomfield, *Language*, 12. ed., Unwin, London: University Books.

[за радове на страном језику R ћирилицом]

Плотњикова 2000: А. А. Плотникова, *Словари и народная культура*, Москва: Институт славяноведения РАН.

Радове истог аутора објављене исте године диференцирати додајући *a*, *b*, *c* или *a*, *б*, *в*, нпр.: 2006*a*, 2006*b* или 2009*a*, 2009*б*.

Ако има два аутора, навести оба презимена, нпр.: *Симић, Остојић*; ако их има више: после првог презимена (а пре године) додати *et al* или *и др.*

Ако није прво издање, ставити суперскрипт испред године, нпр.:

Лич 21981: G. Leech, *Semantics*, Harmondsworth *etc.*: Penguin Books.

[Техничке пропозиције за уређење: формат R фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова R *Before*: 0; *After*: 0; *Line spacing*: Single; први ред: куцати од почетка, а остале увући аутоматски (Col 1: опција Hanging, са менија Format), нпр.:

Гутшмит 2003: К. Гутшмит, Имена собственные в социальных диалектах, Београд:

Српски језик, VIII/1-2, 251-258.]

Поступак цитирања докумената преузетих с Интернета:

[монографска публикација доступна on-line]

Презиме, име аутора. *Наслов књиге*. <адреса са интернета>. Датум преузимања.

Пр.: Veltman, K.H. *Augmented Books, knowledge and culture*.

<<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d>>.02.02.2002.

[прилог у серијској публикацији доступан on-line]

Презиме, име аутора. Наслов текста. *Наслов периодичне публикације*, датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања.

Пр.: Du Toit, A. Teaching Info-preneurship: student's perspective. *ASLIB Proceedings*, February 2000. Proquest. 21.02.2000.

[прилог у енциклопедији доступан on-line]

Име одреднице. *Наслов енциклопедије*. <адреса са интернета>. Датум преузимања.

Пр.: Wilde, Oscar. *Encyklopedia Americana*.< >15.12.2004.

16. Резиме: Резиме рада јесте у ствари апстракт на другом језику на којем није рад. Ако је језик рада српски, онда је резиме обавезно на једном од словенских или светских језика. Резиме се даје на крају чланка, након одељка *Литература*. Превод кључних речи на језик резимеа долази после резимеа. [Техничке пропозиције за уређење: формат *Ћ* фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова *Ћ Before: 0; After: 0; Line spacing: Single*; први ред *Ћ* увучен аутоматски (Col 1).]

Садржај

БИОГРАФИЈА ВОЈИСЛАВА МАКСИМОВИЋА	9
Милена М. Максимовић БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ВОЈИСЛАВА МАКСИМОВИЋА 1957-2010.	17
Милена М. Максимовић ЛИТЕРАТУРА О ВОЈИСЛАВУ МАКСИМОВИЋУ	101
Борјанка В. Трајковић БИБЛИОГРАФСКИ ПУТОКАЗИ ПРОФЕСОРА ВОЈИСЛАВА МАКСИМОВИЋА	161
Мирољуб Б. Јоковић СИНТАКСА СЕЋАЊА	171
Кринка Б. Видаковић-Петров ЈЕВРЕЈСКЕ ТЕМЕ У РАДОВИМА ВОЈИСЛАВА МАКСИМОВИЋА	177
Ратко Р. Марковић Риђанин ИРАЦИОНАЛНИ ПУТ РАЦИОНАЛИСТЕ ВАСЕ ПЕЛАГИЋА <i>ВАСО ПЕЛАГИЋ – СТУДИЈА ВОЈИСЛАВА МАКСИМОВИЋА</i>	193
Сава В. Ћеклић ХРОНИКА О ДВАДЕСЕТОГОДИШЊЕМ РАДУ „ПРОСВЈЕТЕЉ	205
<i>Расправе и чланци</i>	209
Јелена Р. Јовановић ИНТЕГРАЛНИ РОМАН О ВЛАСТИ	211
Ранко В. Поповић ЗАВИЧАЈ И ТУЋИНА У ПРОЗИ МИЛОВАНА ДАНОЈЛИЋА	229
Савка Н. Благојевић УПОТРЕБА ЕКСПЛИЦИТНИХ ЈЕЗИЧКИХ СРЕДСТАВА У ЦИЉУ ПОСТИЗАЊА ПЕРСУАЗИВНОСТИ У АКАДЕМСКОМ ДИСКУРСУ	239
Радмило Н. Маројевић СРПСКИ ИМЕНОСЛОВ. I (1. ПРАЧА И 2. УСТИПРАЧА)	253
Срето З. Танасић МЕЋУОДНОС РЕФЛЕКСИВНЕ ПАСИВНЕ И ОБЕЗЛИЧЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ	259

Горан М. Максимовић ТРОЈИЦА ДУБРОВЧАНА У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ 19. ВИЈЕКА (Дум Иван Стојановић, Спира Калик, Антун Фабрис)	267
Vesna A. Lopičić TWO VISIONS OF THE BOSNIAN WAR: A NOVEL VS. A MEMOIR	279
Милош М. Ковачевић ПРОБЛЕМИ С КОНГРУЕНЦИЈОМ У ЈЕЗИКУ НОВИНА	295
Слободан М. Лазаревић РАЗАРАЊЕ РОМАНТИЧАРСКЕ ИНТРИГЕ	313
Миланка Ј. Бабић ОБРАЋАЊЕ КАО ПРИМАРНА ФУНКЦИЈА ВОКАТИВА	325
Борјанка В. Трајковић ТРЕНУТАК ИСТИНЕ: ШКОЛСКА БИБЛИОТЕКА И ИНФОРМАТИЧКА ЕДУКАЦИЈА	339
Веселина В. Ђуркин СТАТУС СЛОЖЕНИХ ВЕЗНИКА У РЕЧНИКУ СРПСКОГА ЈЕЗИКА (МС)	347
Нина С. Ђеклић СЛОЖЕНИ ПРЕДИКАТ У ЈЕЗИКУ МЕДИЈА	361
Раде Г. Симовић СВОЈ МЕЂУ ТУЂИМА Ћ ТУЂ МЕЂУ СВОЈИМА	369
Ana Kaspšak TURCIZMI U POLJSKOM I SRPSKOM JEZIKU	379
Саша Д. Кнежевић, Драга В. Мاستиловић КЊИЖЕВНО-ИСТОРИЈСКИ ПОГЛЕДИ НИЋИФОРА ДУЧИЋА НА СРЕДЊОВЈЕКОВНУ СРПСКУ ЦРКВУ И НАРОД НА ПРОСТОРУ ДАНАШЊЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ	385
Бранка Р. Брчкало НАСТАВА ОРТОГРАФИЈЕ У ШКОЛИ Ћ ПИТАЊА, ДИЛЕМЕ, РЈЕШЕЊА	397
Јелена М. Марковић О ОДАБРАНИМ ТЕРМИНИМА ПРИМЕЋЕНЕ ЛИНГВИСТИКЕ НА ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	409

Драган М. Бараћ БИБЛИОТЕКА И СКРИПТОРИЈУМ ИСПОСНИЦЕ СВ. САВЕ У КАРЕЈИ	421
Маја Р. Кујунџић VARIATION WITHIN UNIFORMITY: DIFFERENCES BETWEEN THE SPORTS AND NEWS SECTION IN UP MARKET NEWSPAPER <i>THE SUNDAY TIMES</i>	435
Јелена Љ. Максимовић О САРАМАГОВОМ РОМАНУ <i>СЛЕПИЛО</i> : СТИЛСКА АНАЛИЗА ЈЕДНОГ СЕГМЕНТА РОМАНА	445
Тања З. Русимовић ЕКСПЛИЦИРАНИ УПРАВНИ ГОВОР У РОМАНУ <i>КОРЕНИ</i> ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА	469
Сања М. Куљанин ЕКСПРЕСИВНОСТ ПАРТИКУЛА У РАТНОЈ ПРОЗИ РС	479
Владислав В. Топаловић САКРАЛНИ ЈЕЗИК У ХРИШЋАНСТВУ	491
Жана Г. Гавриловић СПЕЦИФИЧНОСТИ У ЗНАЧЕЊУ ЕНГЛЕСКИХ ПЕРФЕКАТСКИХ ОБЛИКА (У ОКВИРУ ПРОШЛОСТИ)	503
Милена Б. Маројевић БЕЗЛИЧНО-ПРЕДИКАТИВНЕ ЛЕКСЕМЕ ЋСИНТАКСИЧКИ АСПЕКТ	515
Марина С. Јањић СИТУАЦИОНА МЕТОДИКА ЋСАВРЕМЕНИ ВИД КОНТЕКСТУАЛИЗАЦИЈЕ НАСТАВЕ ГРАМАТИКЕ	525
Darko M. Kovačević LIFE AND NARRATIVE IN PAUL AUSTER'S NOVEL <i>THE BOOK OF ILLUSIONS</i>	537
Божица Д. Кнежевић ОЈКОНИМ ПАЛЕ	547
Илијана Р. Чутура ПРЕДЛОШКО-ЗАМЕНИЧКИ ПРИЛОШКИ ИЗРАЗИ СА ЗНАЧЕЊИМА НЕИЗРАЗИВИМ ПРИЛОЗИМА	557
Јелена В. Шајиновић МОДАЛНОСТ ИЗ УГЛА САВРЕМЕНИХ ГРАМАТИКА ЕНГЛЕСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА	565

Весна Б. Мићић БЕКЕТ И АЛБАХАРИ Ћ КОНТАКТИ И ПОДСТИЦАЈИ	571
<i>Прилози</i>	585
Тихомир Б. Петровић ИНТЕНЦИОНАЛНА ФУНКЦИЈА ШКОЛСКЕ ЛЕКТИРЕ	587
Marijana D. Matić NASTAVA VOKABULARA I GRAMATIKE NA MLAĐEM ŠKOLSKOM UZRASTU - IZAZOV ZA UČENIKE I NASTAVNIKE	597
Милица С. Грујићић „ДНЕВНИК О ЧАРНОЈЕВИЋУЋИ „ДЕМИЈАНЋ У СВЕТЛУ ФЕНОМЕНА ДВОЈНИШТВА	605
<i>Прикази</i>	617
Милош М. Ковачевић ДВЈЕСТОГОДИШЊИЦА МРКАЉЕВЕ РЕФОРМЕ ЋИРИЛИЦЕ	619
Бранко С. Летић СПОМЕНИЦА КАО НАУЧНО ДЕЛО	625
Драган М. Бараћ (ЗЛО)УПОТРЕБА БИБЛИОГРАФИЈЕ	629
Саша Д. Кнежевић ТАМНА СВЈЕТЛА ПОЗОРНИЦЕ	633
Вера С. Ћевриз-Нишић СИНТАКСИЧКЕ ТЕМЕ У СВЈЕТЛУ ПРАГМАТИКЕ	637
Весна Б. Мићић ЗБОРНИК О ЛИРСКОЈ И ДРАМСКОЈ ПОЕЗИЈИ ЉУБОМИРА СИМОВИЋА	643
Биљана С. Самарцић СТАКИЋЕВЕ МОРФОНОЛОШКЕ И МОРФОЛОШКЕ ТЕМЕ	649
Жељка В. Пржуљ ЖИВОТ И ДЕЛО ЈОАНИКИЈА ПАМУЧИНЕ	653
Јасна Н. Лазаревић-Гавриловић БИБЛИОГРАФИЈА „ИСТОЧНИКА—	657
Бојана М. Ласица ДВАДЕСЕТОГОДИШЊИ ЈУБИЛЕЈ НОВЕ „ПРОСВЈЕТЕЋ	661

Драгана М. Ратковић ДЕМИНУТИВНЕ И АУГМЕНТАТИВНЕ ИМЕНИЦЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	665
Данило Н. Петровић ПУТОВАЊЕ КРОЗ ВЈЕЧНУ САДАШЊОСТ	671
Ивана М. Ерић ЗАВЈЕТНИ ПЈЕСНИЦИ	677
Божица Д. Кнежевић МРКАЉЕВ И ВУКОВ ПРЕТХОДНИК ПОНОВО МЕЂУ СРБИМА	681
<i>In memoriam</i>	685
Горан М. Максимовић ПОСМРТНО СЛОВО О ЛИКУ И ДЈЕЛУ ДРАГОГ ПРОФЕСОРА БРАНКО МИЛАНОВИЋ <i>In memoriam</i> (1931-2011)	687

CIP Каталогизација у публикацији

УДК 8

РАДОВИ Филозофског факултета /
Универзитет у Источном Сарајеву.
Филозофски факултет; главни и одговорни
уредник Милош Ковачевић.- Пале:
Филозофски факултет, 2010, бр. 12 (Пале:
Dis-Company).- 24 cm

Излази годишње.

ISSN 1512-5859

Број 12: Књ. 1 Филолошке науке.- 691 стр.

Тираж 300.